

BELGİ

DERGİSİ

Pamukkale Üniversitesi
Atatürk İlkeleri ve İnkilâp Tarihi
Araştırma ve Uygulama Merkezi

BELGİ

Sayı/Number 26

Yaz/Summer 2023

ISSN 2146-4456 E-ISSN 2687-5039

BELGİ

DERGİSİ

Pamukkale Üniversitesi
Atatürk İlkeleri ve İnkilâp Tarihi
Araştırma ve Uygulama Merkezi

TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN 100. YILI ANISINA

"TÜRKİYE CUMHURİYETİ İLELEBET YAŞAYACAKTIR."

K. Atatürk

Sayı/Number 26

Yaz/Summer 2023

ISSN 2146-4456 E-ISSN 2687-5039

BELGİ DERGİSİ

Pamukkale Üniversitesi
Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi
Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi

Sayı/Number 26

Yaz/Summer 2023

Sahibi/Owner
Merkez adına Müdür
Prof. Dr. Ercan HAYTOĞLU

Yazı işleri Müdürü/ Journal Administrator
Prof. Dr. Tahir KODAL

Editörler/Editors
Prof. Dr. Mithat AYDIN
Öğr. Gör. Cengiz AKSEKİ

İletişim Adresi/Contact Adresse
Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi
Araştırma ve Uygulama Merkezi (Dergi Editörlüğü)
Kınıklı Yerleşkesi 20070, Denizli

Kapak Resmi/Picture of Cover
Fotoğraflarla Atatürk, Genelkurmay Askerî Tarih
ve Stratejik Etüt (ATASE) Başkanlığı Yayınları, Genel
Kurmay Basımevi, Ankara 2011

**Dizgi ve Kapak Tasarımı/Typographical and Cover
Design**
Cansu EKİNCİ

İngilizce Redaktör/ Copy Editing
Öğr. Gör. Ayşe YAVUZ

İletişim için Kurumsal E-posta:
belgidergisi@pau.edu.tr

**BELGİ DERGİSİ, TR DİZİN ULAKBİM tarafından
taranmakta ve Dergipark'ta yer almaktadır.**

**Bu Dergi Creative Commons Atıf 4.0 Uluslararası Lisansı
ile lisanslanmıştır**

Belgi (ISSN 2146-4456 E-ISSN 2687-5039), yılda iki kez yayımlanan uluslararası hakemli bir dergidir. Her hakkı saklıdır. Dergide yayımlanan yazıların tüm sorumluluğu yazarlarına aittir.

YAYIN KURULU/EDITORIAL BOARD

- Dr. Mithat AYDIN Pamukkale Üniversitesi-Eğitim Fakültesi/TÜRKİYE
maydin@pau.edu.tr
- Dr. Erdal AYDOĞAN Atatürk Üniversitesi-Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü/
TÜRKİYE *erdalaydogan@atauni.edu.tr*
- Dr. Zafer ÇAKMAK Fırat Üniversitesi- Eğitim Fakültesi/TÜRKİYE
zcakmak@firat.edu.tr
- Dr. Hayri ÇAPRAZ Süleyman Demirel Üniversitesi- Fen Edebiyat Fakültesi/TÜRKİYE
hayricapraz@sdu.edu.tr
- Dr. Hilary COOPER University of Cumbria/ENGLAND
hilary.cooper@cumbria.ac.uk
- Dr. Mevlüt ÇELEBİ Ege Üniversitesi-Edebiyat Fakültesi/TÜRKİYE
mevlut.celebi@ege.edu.tr
- Dr. Violeta Petrova GEORGIEVA Veliko Turnova University/BULGARIA
violetvt@gmail.com
- Dr. Fabio L. GRASSI Sapienza Università di Roma/ITALY
fabio.grassi@uniroma1.it
- Dr. Ercan HAYTOĞLU Pamukkale Üniversitesi-Fen Edebiyat Fakültesi/TÜRKİYE
ehayt@pau.edu.tr
- Dr. Süleyman İNAN Pamukkale Üniversitesi-Eğitim Fakültesi/TÜRKİYE
sinan@pau.edu.tr
- Dr. Umut KARABULUT Pamukkale Üniversitesi-Fen Edebiyat Fakültesi/TÜRKİYE
ukarabulut@pau.edu.tr
- Dr. Tahir KODAL Pamukkale Üniversitesi-Eğitim Fakültesi/TÜRKİYE
tkodal@pau.edu.tr
- Dr. Catriona PENNELL University of Exeter/ENGLAND
C.L.Pennell@exeter.ac.uk
- Dr. Armand SAG Instituut voor Turkse Studies/HOLLAND
a.sag@turksestudies.org
- Dr. Zafer TOPRAK Boğaziçi Üniversitesi/TÜRKİYE
toprakz@boun.edu.tr
- Dr. Ömer TURAN Orta Doğu Teknik Üniversitesi - Fen-Edebiyat Fakültesi/TÜRKİYE
omer@metu.tr

ALAN EDİTÖRLERİ/ SECTION EDITORS

- Dr. Durmuş AKALIN, (Pamukkale Üniversitesi/TÜRKİYE)
- Dr. Bayram AKÇA, (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi/TÜRKİYE)
- Dr. Nejdet BİLGİ, (Celal Bayar Üniversitesi/TÜRKİYE)
- Dr. İbrahim BOZKURT, (Mersin Üniversitesi/TÜRKİYE)
- Dr. Mevlüt ÇELEBİ, (Ege Üniversitesi/TÜRKİYE)
- Dr. Yasemin DOĞANER, (Hacettepe Üniversitesi/TÜRKİYE)
- Dr. Abdullah GÜNDOĞDU, (Ankara Üniversitesi/TÜRKİYE)
- Dr. Umut KARABULUT (Pamukkale Üniversitesi-Fen Edebiyat Fakültesi/TÜRKİYE)
- Dr. Zafer TANGÜLÜ, (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi /TÜRKİYE)

DANIŞMA KURULU/ADVISORY BOARD

- Dr. Roza ABDİKULOVA (Kırgızistan-Türkiye Manas Ün./KIRGIZİSTAN)
Dr. Erdal AÇIKSES (Munzur Ün./TÜRKİYE)
Dr. Mehmet AKGÜN (Pamukkale Ün./TÜRKİYE)
Dr. Mehmet ALPARGU (Sakarya Ün./TÜRKİYE)
Dr. Kemal ARI (Dokuz Eylül Ün./TÜRKİYE)
Dr. Mithat AYDIN (Pamukkale Ün./TÜRKİYE)
Dr. Erdal AYDOĞAN (Atatürk Ün./TÜRKİYE)
Dr. İbrahim Ethem ATNUR (Atatürk Ün./TÜRKİYE)
Dr. Engin BERBER (Ege Ün./TÜRKİYE)
Dr. Üçler BULDUK (Ankara Ün./TÜRKİYE)
Dr. Gheorghe CALCAN (ROMANYA)
Dr. Zafer ÇAKMAK (Fırat Ün./TÜRKİYE)
Dr. Mevlüt ÇELEBİ (Ege Ün./TÜRKİYE)
Dr. Kemal ÇİÇEK (Türk Tarih Kurumu/TÜRKİYE)
Dr. H. Aliyar DEMİRCİ (Pamukkale Ün./TÜRKİYE)
Dr. Orazpolat EKEBAHARLI (TÜRKMENİSTAN)
Dr. Cezmi ERASLAN (İstanbul Ün./TÜRKİYE)
Dr. Temuçin Faik ERTAN (Ankara Ün./TÜRKİYE)
Dr. Mehmet EVSİLE (Ondokuz Mayıs Ün./TÜRKİYE)
Dr. Önder GÖÇGÜN (Emekli Öğretim Üyesi /TÜRKİYE)
Dr. Sadettin GÖMEÇ (Ankara Ün./TÜRKİYE)
Dr. Abdullah GÜNDOĞDU (Ankara Ün./TÜRKİYE)
Dr. Necdet HAYTA (Gazi Ün./TÜRKİYE)
Dr. Ercan HAYTOĞLU (Pamukkale Ün./TÜRKİYE)
Dr. Osman HORATA (Hacettepe Ün./TÜRKİYE)
Dr. Süleyman İNAN (Pamukkale Ün./TÜRKİYE)
Dr. Bekir KOÇ (Ankara Ün./TÜRKİYE)
Dr. Tahir KODAL (Pamukkale Ün./TÜRKİYE)
Dr. Entela MUÇO (Devlet Arşivleri Genel Müd./ARNAVUTLUK)
Dr. Nuri KÖSTÜKLÜ (Necmettin Erbakan Ün./TÜRKİYE)
Dr. Ayfer ÖZÇELİK (Pamukkale Ün./TÜRKİYE)
Dr. Neşe ÖZDEN (Ankara Ün./TÜRKİYE)
Dr. Gavriil PREDA (ROMANYA)
Dr. Solmaz RÜSTEMOVA (Azerbaycan Millî İlimler Akademisi/AZERBAYCAN)
Dr. Orlin SABEV (Bulgaristan Bilimler Akd./BULGARİSTAN)
Dr. Haluk SELVİ (Sakarya Ün./TÜRKİYE)
Dr. Grigoriy SHKUNDİN (Moskova Üni./RUSYA)
Dr. Satay SIZDIKOVA (KAZAKİSTAN)
Dr. Azmi SÜSLÜ (Ankara Ün./TÜRKİYE)
Dr. Enis ŞAHİN (Sakarya Ün./TÜRKİYE)
Dr. Zaza TSURTSUMIA (Tiflis Tamar Mepe Ün./GÜRCİSTAN)
Dr. İsmail TÜRKOĞLU (Mimar Sinan Ün./TÜRKİYE)
Dr. Mustafa YILMAZ (Hacettepe Ün./TÜRKİYE)
Dr. Umut KARABULUT (Pamukkale Ün. /TÜRKİYE)
Dr. Denis VOVCHENKO (Oclahoma Northeastern State Un./USA)

BU SAYININ HAKEMLERİ/BOARD OF REFEREES FOR THIS VOLUME

- Dr. Durmuş AKALIN, (Pamukkale Üniversitesi/TÜRKİYE)
Dr. Suna ALTAN (Iğdır Üniversitesi/TÜRKİYE)
Dr. Hakan ASAN (Dicle Üniversitesi/TÜRKİYE)
- Dr. Mithat ATABAY (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi/TÜRKİYE)
Dr. İbrahim Ethem ATNUR (Milli Savunma Üniversitesi/TÜRKİYE)
Dr. Sinan BAŞARAN (Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi/TÜRKİYE)
Dr. Barış BORLAT (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi/TÜRKİYE)
Dr. Okan CEYLAN (Ege Üniversitesi/TÜRKİYE)
- Dr. Hayri ÇAPRAZ (Süleyman Demirel Üniversitesi/TÜRKİYE)
Dr. Güzin ÇAYKIRAN (Milli Savunma Üniversitesi/TÜRKİYE)
Dr. Güven DİNÇ (Akdeniz Üniversitesi/TÜRKİYE)
Dr. M. Emin ELMACI (Dokuz Eylül Üniversitesi/TÜRKİYE)
Dr. Serkan ERDAL (Atatürk Serkan ERDAL
Dr. Haldun EROĞLU, (Ankara Üniversitesi/TÜRKİYE)
- Dr. Günver GÜNEŞ (Aydın Adnan Menderes Üniversitesi /TÜRKİYE)
Dr. Hatice GÜZEL MUMYAKMAZ (Yozgat Bozok Üniversitesi/TÜRKİYE)
Dr. Şaduman HALICI (Anadolu Üniversitesi/TÜRKİYE)
Dr. Süleyman İNAN (Pamukkale Üniversitesi /TÜRKİYE)
Dr. Umut KARABULUT (Pamukkale Üniversitesi /TÜRKİYE)
Dr. Mehmet KARAYAMAN (Uşak Üniversitesi/TÜRKİYE)
- Dr. Hasan Taner KERİMOĞLU (Dokuz Eylül Üniversitesi/TÜRKİYE)
Dr. Murat KILIÇ (Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi/TÜRKİYE)
Dr. Nurgün KOÇ (Karabük Üniversitesi/TÜRKİYE)
- Dr. Ayşegül KUŞ (Ondokuz Mayıs Üniversitesi/TÜRKİYE)
Dr. Kenan ÖZKAN (Altınbaş Gazi Üniversitesi/TÜRKİYE)
Dr. Savaş SERTEL (Munzur Üniversitesi /TÜRKİYE)
- Dr. Kamuran ŞİMŞEK (Pamukkale Üniversitesi /TÜRKİYE)
Dr. Seda TAN (Akdeniz Üniversitesi/TÜRKİYE)
- Dr. Serap TAŞDEMİR (Amasya Üniversitesi/TÜRKİYE)
Dr. Mehmet TEMEL (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi/TÜRKİYE)
Dr. Hakan UZUN (Ankara Üniversitesi/TÜRKİYE)
- Dr. Mucize ÜNLÜ (Ondokuz Mayıs Üniversitesi/TÜRKİYE)
Dr. Şahin YEDEK (Munzur Üniversitesi/TÜRKİYE)
Dr. Özgür YILDIZ (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi/TÜRKİYE)

Amaç ve Kapsam

Belgi, Atatürk Araştırma ve Uygulama Merkezi tarafından yayımlanan yakın dönem Osmanlı Tarihi, Atatürk ve Cumhuriyet dönemini içeren özgün, bilimsel makalelere yer verir. Uluslararası hakemli bir dergi olan Belgi, kış ve yaz olmak üzere yılda iki defa yayımlanır.

Yayımlanacak yazılarda bilimsel araştırma ölçütlerine uyma, alana bir yenilik getirme ve başka yerde yayımlanmamış olma şartı istenir. Yayımlanmamış olmak şartıyla daha önce bilimsel toplantılarda sunulmuş olan bildiriler de kabul edilebilir. Yayımlanan makaleler için telif ücreti ödenmez. Editör, gerekli görmesi halinde makaleler üzerinde düzeltme yapabilir.

İÇİNDEKİLER

Araştırma Makaleleri

- Çiğdem Dumanlı** **1**
Mahrem Alanda Sivil Hukuk İnşası: Mahmut Esat Bozkurt'un
Medeni Kanun Gerekçesi ve Eugen Huber Kaynakçası
- Aykut Çağlak** **25**
Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umumiyesi'nin Açık Kaynak
Ve Kapalı Kaynak İstihbaratı Çalışmaları
- Yasemin Türkkın Tunalı** **45**
1939 Erzincan Depremi'nin Artçı Sarsıntıları: *Haber-Akşam Postası*
- Enver Emre Öcal** **75**
Türkiye'de Masonluk ve Mason Dergiciliğinin Bir Örneği: Büyük Şark
Dergisi
- Süleyman Tekir-Eda Şahin** **107**
II. Dünya Savaşı'nda Türkiye'ye Sığınan Mülteciler ve Yunanistan'a
Yapılan Kızılay Yardımları
- Funda Öner Akoğlu** **127**
İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Hırsızlık ve Cinayet Olaylarının
Cumhuriyet Gazetesi'ne Yansıması
- Mehmet Şah Özcan** **149**
Soğuk Savaş Döneminin Başında Türk-İngiliz İlişkilerini Geliştirmeye
Yönelik Bir Adım: Parlamento Heyetlerinin Karşılıklı Ziyaretleri (1947)
- Nurettin Gülmez - Hatice Uslu Önbay** **177**
İktidar Değiştiren 14 Ekim 1979 Milletvekili Ara Seçimi Manisa
Örneği
- Taner Lüleci** **199**
Fuat Köprülü ve Aydın Taneri'nin Türkiye'nin Demokratikleşme
Çabalarına İlişkin Düşünceleri

Başak Ocak - Abdurrahman Fatih Şendil 211
Osmanlı Devleti'nde Çiçek Hastalığı ile Mücadele: Taşra Telkikhaneleri

Ayşe Özkan 239
93 Harbi'nde Yabancı Gönüllüler

Ceren Uçan 261
Fighting for Financial Influence in Ottoman Lands on The Eve of
World War I: Smyrna-Aidin Railway Negotiations

Kitap Tanıtımı

Mithat AYDIN 273
Yunanlılar İzmir'de; Yunan Mezalimi Hakkında Yeni Bilgi ve Belgeler

Betül BATIR 277
Yüzyıla Damgasını Vuran Önder: Atatürk' Kitabında Dünya Liderini
Anlamak, Anlayabilmek

Özel Bölüm: Zafer Toprak Anısına 287

Yazım Kuralları 289

MAHREM ALANDA SİVİL HUKUK İNŞASI: MAHMUT ESAT BOZKURT'UN MEDENİ KANUN GEREKÇESİ VE EUGEN HUBER KAYNAKÇASI*

BUILDING OF CIVIL LAW IN A PRIVATE DOMAIN: THE JUSTIFICATION OF MAHMUT ESAT BOZKURT AND THE BIBLIOGRAPHY OF EUGEN HUBER

Çiğdem DUMANLI**

Geliş Tarihi/Received: 01.06.2023

Kabul Tarihi/Accepted: 19.06.2023

DUMANLI, Çiğdem, (2023), "Mahrem Alanda Sivil Hukuk İnşası: Mahmut Esat Bozkurt'un Medeni Kanun Gerekçesi Ve Eugen Huber Kaynakçası", Belgî Dergisi, S.26, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Yaz 2023/II, ss. 1-23.

Öz

Cumhuriyet'in ilanından sonra bir dizi inkılâp gerçekleştiren kadrolar, bu bağlamda devletin çekirdeği olan aileyi ilgilendiren hukuki meselelerde de bir dönüşüm öngörmüşlerdir. Buna yönelik çalışmalar 1924 yılında başlamış, 1926 yılında İsviçre Medeni Kanunu örneğinde Türk Kanunu Medenisi'ni resepsiyon yöntemiyle kabul etmişlerdir. Bu Kanun, Osmanlı dönemindeki Mecelle'nin düzenlemeye dâhil etmediği, kişi, aile ve miras hukukunu da kapsayacak bir temel oluşturmuş ve o ana kadar mahrem olan alanda sivil bir hukuk anlayışını ortaya koymuştur. Şüphesiz Medeni Kanun o günden bu güne birçok çalışmaya konu olmuştur. Hristiyan-Batı'dan alınma bir kanunun Müslüman-Doğu coğrafyasından bir ülke ve toplumda uygulanabilirliği, bunda ne kadar başarılı olunabileceği, eksiklikleri ve doğruları ile 1926 Medeni Kanunu günümüz tartışmalarında da güncelliğini korumaktadır. Bu makalede, Osmanlı döneminde Mecelle'nin ortaya koyduğu sorunlara, yeni Kanun'un Meclise taşınma sürecine ve Meclise geldiği noktada mebuslar tarafından dile getirilen görüşlere değinilecektir. Bununla birlikte, bilhassa Adalet Vekili Mahmut Esat (Bozkurt)'un Kanun'a sunduğu gerekçe irdelenecektir. Bozkurt, gerekçesinde, Kanun'un kabulünü zorunlu kılan sebepleri irdelemekte, bu bağlamda Osmanlı'dan o yana hukuk alanında mevcut sorunlara değinmektedir. Bu gerekçesinde dile getirdiği ve esaslı gördüğü sorunların bir kısmını Medeni Kanun'un XV. yıldönümü için kaleme aldığı bir makalesinde de tekrarlayacaktır. Söz konusu gerekçe, İsviçre Federal Arşivi (Schweizerisches Bundesarchiv) evrakları içerisinde bulunan, Eugen Huber'in bir seçki olarak sunduğu ve o dönem İsviçre'de mevcut hukuk sorunlarına ilişkin bilgiler ihtiva eden kaynakça ile karşılaştırılacaktır. Bu kaynakça, İsviçre'nin kendi Medeni Kanun'unu oluştururken yaşadığı sıkıntılar hakkında İsviçreli hukukçular tarafından kaleme alınan çalışmaların bir derlemesi niteliğindedir. Hâliyle, Türk Kanunu Medenisi'nin kabulüne giden süreçte yaşanan sorunlarla, İsviçre'nin kendi Medeni Kanun'una giden süreçte yaşadığı sıkıntılar arasında bir kıyaslama yapabilmek için önemli bir temel teşkil etmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Türk Medeni Kanunu, Hukuk İnkılâbı, Eugen Huber, Mahmut Esat Bozkurt, İsviçre.*

**Bu makale, yazarın misafir araştırmacı olarak Kasım 2018-Mayıs 2019 tarihlerinde bulunduğu Bern Üniversitesi Tarih Enstitüsü'nde ve İsviçre arşiv ile kütüphanelerinde yapılan araştırmalarının bir neticesi olarak ortaya çıkmış ve Tübitak 2219 Yurtdışı Doktora Sonrası Araştırma Burs Programı ile desteklenmiştir.

**Arş. Gör. Dr., Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, (<https://orcid.org/0000-0002-7872-4821>).

Abstract

The cadres who carried out a series of reforms after the proclamation of the Republic, envisioned the transformation of the legal issues concerning the family that is the nucleus of the state. Efforts for this purpose started in 1924 and in 1926, the Turkish Civil Code was adopted through the reception method on the model of the Swiss Civil Code. This law covers personal, family and inheritance law, which were not regulated by the Mecelle during the Ottoman period and established a basis for a civil understanding of law in a hitherto private domain. Undoubtedly, the Civil Code has been the subject of many studies since then. In a country and society in the Muslim East applicability of a law taken from the Christian West, how successful it can be, its shortcomings and truths and the 1926 Civil Code remains relevant in today's debates. This article will mention the problems posed by the Mecelle in the Ottoman period and the process of transportation of the new law to the parliament and the views expressed by the deputies at the point where it came to the parliament. Moreover, the Minister of Justice Mahmut Esat (Bozkurt)'s justification for the law will be analysed in particular. In his justification, Bozkurt analyses the reasons that necessitated the adoption of the Law, and in this context, he mentions the problems that have existed in the field of law since the Ottoman Empire. He will repeat some of the problems that he has mentioned in this justification and that he considers fundamental in an article he wrote for the XVth anniversary of the Civil Code. This justification will be compared with the bibliography, which Eugen Huber presented as a selection containing information on the legal problems existing in Switzerland at the time and which is among the documents in the Swiss Federal Archive (Schweizerisches Bundesarchiv). This bibliography is a compilation of the works written by Swiss jurists on the difficulties that Switzerland has experienced in drafting its own Civil Code.

Keywords: *Turkish Civil Code, Law Reform, Eugen Huber, Mahmut Esat Bozkurt, Switzerland.*

Giriş

Ulus devletlerin ortaya çıkış sürecinde anayasalar ve buna bağlı olarak millet egemenliğine dayalı siyasal temsil hakkı ile kanunlaştırma hareketleri büyük önem kazanmışlardır. Avrupa'da dinde reformasyon ve endüstrileşen toplumlarda cemiyet yaşamına geçiş aşamaları yüzyıllar içerisinde gerçekleşmiştir. Toplumsal dönüşümlerin devleti değişime zorladığı bir süreçten ziyade, devletin zaafiyetlerini fark etmesiyle harekete geçtiği bir gelişme ise Osmanlı modernleşmesinin en esaslı özelliğidir. Osmanlı'nın cihan imparatorluğu olarak bilhassa askerî alanda zaafiyetini fark etmesiyle modernleşme esaslı olarak ve evvela askerî alanda Nizam-ı Cedid ile başladı denilebilir. Keza yine bir hükümdarın yetkilerinin herhangi bir şekilde kısıtlanması aşaması esas alınacak olursa, Sened-i İttifak Osmanlı-Türk anayasal sürecinin ilk temel metnidir. Kamuya yönelik sekülerleşen bir hukuk ve temsil sürecinden yola çıkılırsa, bu sürecin evvela Tanzimat Fermanı ve fakat ondan daha fazla İslahat Fermanı ile başladığını ifade etmek gereklidir.

İslahat Fermanı'nda gayrimüslimlere tanınan haklar, Osmanlı Devleti'nin şer-î hukuk dışına taşması ve giderek sekülerleşmesinin bir göstergesidir. Belli belirsiz bir şekilde vatandaşlık bilincinin ilk nüvelerini oluşturma, siyasi katılımı sağlama, ceza ve ticaretle Batı tipi kanunlar ortaya koyma ve dahi gayrimüslimlere yönelik şer-î hukuk dışı hak tanıma süreci takip edildiğinde, Osmanlı açısından pek zorlayıcı olmamıştır. Modernleşmede en sorunlu alan, genelde devletin, özelde cemiyetin çekirdeği aileye yönelik karar almada kendini göstermiştir.

Aile, kan, kanunî (sıhrî) veya süt bağından dolayı mahrem bir alanın, onun dışı ise namahrem bir alanın kavramıdır.¹ Hâliyle, Osmanlı'da *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye*, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nde ise *Türk Kanunu Medenîsi* en mahrem alan üzerinde yeniden bir inşa çabasıdır ve inşa, sivil olanın kendi içinde veya devlet ile olan ilişkilerinde güncel ihtiyaçları üzerine kurulmuştur.

Sivil kavramı, kelime anlamı itibariyle hem yerli hem yabancı dilde ve günümüzde de toplumun askerî alana ait olmayan kısmı ve yurttaş veya vatandaş ([Alm.] Bürger-Zivil/[Fr.] Civil) manasını taşımaktadır.² Velidedeoğlu, Medeni Kanun'un kabulünden kırk dört yıl sonra Kanun'u o günün Türkçesine sadeleştirmiş ve yayınlamıştır. Bu sadeleştirilmiş metne eklediği önsözde, Medeni Kanun için -Almanca *Bürgerliches Gesetzbuch* adına atıf yaparak- "Yurttaşlar Yasası" ifadesini kullanmış, Latince'den gelen "*code civil*" ifadesinin ise, *civil* kelimesinin şehir/kent anlamındaki *cit * sözcüğü ile alakalı olmasından dolayı, "*hemşehrilerle ilgili yasa*" anlamını taşıdığını ifade etmiştir.³

Yine İngilizce *Civil cod* (Sivil Kod), Fransızca *Cod civil* (Kod Sivil), sivil olanın kendi içindeki ve ona yönelik kanunlarını zorunlu kılar. Bu kanunlar, ferd ve fertlerden müteşekkil toplum ile devleti alakadar ettiği tüm boyutlarda, keyfilikten uzak, kesin kaidelere sahip olmak durumundadır.⁴

Kısacası sivil olan, egemen devletin hâkimiyet yetkisi ve bunu uygulama pratikleri için ihtiyaç duyduğu görev insanlarından bağımsız, ne var ki yaşam alanı ve gereksinimleri

1 Ögüt, Salim (2003), "Mahrem", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 27, s. 388.

2 Parlatır, İsmail (2012), *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: Yargı Yayınevi, s. 1520; Akalın Şükrü Haluk vd. (Hz.) (2005), *Türkçe Sözlük*, Ankara: Akşam Sanat Okulu Matbaası, s. 1778; Pinloche A. (1931), *Deutsch-Französisches Wörterbuch*, Paris: Librairie Larousse, s. 509.

3 Velidedeoğlu, Hıfzı Veldet (1970), *Türk Medenî Kanunu ve Borçlar Kanunu*, (Türkçeleştirilmiş metinleriyle birlikte), C. I: *Türk Kanunu Medenîsi*, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, s. XV vd.

4 [Velidedeoğlu], Hıfzı Veldet (1940), "Kanunlaştırma Hareketleri ve Tanzimat", *Tanzimat I, Yüzüncü yıldönümü münasebetile*, İstanbul: Maarif Matbaası, s. 139.

açısından devlet ile doğrudan ilişkili kendi içinde bir bütün fert ve fertlerden müteşekkil cemiyeti ifade etmektedir. Ona yönelik kanunlar ve kaideler, devlet ile toplumu alakadar ettiği tüm boyutlarda mahrem alanın dışında ve şüpheye yer bırakmayan bir açıklıkta olmak zorundadır. Kuşkusuz şer-i ve örfi hukuk üzerine kurulu bir hukuk sisteminden kesin, kat'î ve günün gereksinimlerini dahil eden bir hukuk sistemine geçiş; kısacası, gizli mahrem olandan, mutlak surette kamuyu ve kamuoyunu ilgilendiren ve bu sebeple de açık sivil olana geçişin en temel sorunu burada yatmaktadır.

Hem toplumun kendi içerisindeki ilişkilerde hem de devlet ile toplum arası ilişkilerde yazılı ve resmî metinler üzerine kurulu yeni ve kesinleşmiş bir anlaşma zemininin ortaya konduğu 18. yüzyıl itibarıyla bu kavram, Avrupa'da giderek güçlenen bir kamuoyu etkisinin devleti dönüştürmeye, Osmanlı-Türk toplumunda ise daha ziyade giderek güçsüzleşen bir devletin toplumu dönüştürmeye yönelik bir eylem ve söylem anlayışını ifade etmektedir. Tam bu noktada sorun, Batı'da önceki yüzyıllardan itibaren etkisini yitirmeye başlayan Roma-Katolik anlayışa rağmen aileye dönük bir kanun kodifikasyonunun o vakte kadar ifade edilebilmiş olması ve fakat Osmanlı-Türk dünyasında şer-î ve örfi hukukun hâlihâzırda etkinliğini güçlü bir şekilde muhafaza ediyor olmasında ve bilhassa mahrem alan aileye yönelik sekülerleşmiş bir hukuk anlayışının direnç ile karşılaşmasında yatmaktadır.

Bu sebeplerle de, hem Osmanlı döneminde hem de Cumhuriyet döneminde aileyi kapsayan veya kapsamak durumunda olan kanun süreçlerine ilişkin incelemeler ve tahliller devam etmektedir. Bu tahlillerin büyük çoğunluğu, 1926'da kabul edilen *Türk Medeni Kanunu*'nun Osmanlı dönemindeki *Mecelle*'ye arzettiği fark yüzünden genelde karşılaştırmalar üzerine kuruludur. Söz konusu karşılaştırma hem Osmanlı ile Cumhuriyet hukuku hem de Türkiye ile İsviçre hukuku arasında yapılmaktadır.

Örneğin Velidedeoğlu, *İsviçre Medeni Kanunu ile Türk Medeni Kanunu*'nun hazırlanış süreçlerini karşılaştırmalı olarak ele almış, İsviçre'de kasaba ve köylerde dahi ayrı ayrı hukuk işlerken, önce kantonların kendi içinde hukuk birliğini sağlaması ve daha sonra tüm İsviçre için yeknesak bir kanunun nasıl ortaya konduğunu oldukça tafsilatlı bir şekilde irdelemiştir.⁵ Yine Gülnihal Bozkurt'un, Medeni Kanun'u doğrudan Mahmut Esat Bozkurt ve laik hukuk perspektifinden ve ayrıca Osmanlı döneminden itibaren gayrimüslimlere yönelik tanınan imtiyazların Medeni Kanun ile nasıl ortadan kaldırılabilirdiği konusunda iki çalışması mevcuttur.⁶ Kısmen daha yakın bir tarihten bir örnek vermek gerekirse, Medeni Kanun resepsiyonuna yönelik İsviçre/Fribourg'da gerçekleşen bir kongrenin metinleri Hans-Lukas Kieser, Astrid Meier ve Walter Stoffel'in editörlüğünde neşredilmiştir. Çalışmada, yerli ve yabancı akademisyelerin *İsviçre Medeni Kanunu* resepsiyonu ile Osmanlı-Türk hukuk sisteminde meydana gelen dönüşümü irdeleyen çok sayıda makalesi mevcuttur.⁷ Son olarak mutlaka belirtilmesi gereken bir diğer örnek, Walter Young'un "*Eugene Huber ve İsviçre Medeni Kanununun Ruhunu*" adlı Türkçeye de çevilmiş makalesidir. Young, bu makalesinde, Huber'in biyografisinden yola çıkarak eski parçalanmış hukukun yerine birleştirilmiş bir hukuk anlayışın hangi esaslar üzerine inşa edildiğini ele almaktadır.⁸

5 [Velidedeoğlu], Hıfzı Veldet (1944), "İsviçre Medenî Kanunu Karşısında Türk Medenî Kanunu", *Medenî Kanunun XV. Yıl Dönümü İçin*, İstanbul: Kenan Matbaası, s. 339-406.

6 Bozkurt, Gülnihal (1994), "Mahmut Esat Bozkurt'un Laik Hukuka Geçişe Katkıları", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. 2, S. 4, s. 201-209; Bozkurt, Gülnihal (Mart 1998), "Azınlık İmtiyazları-Kapitülasyonlardan Tek Hukuk Sistemine Geçiş", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. XIV, S. 40, s. 247-261.

7 Kieser, Hans Lukas; Meier, Astrid ve Stoffel, Walter (Hg.) (2008), *Revolution islamischen Rechts: Das Schweizerische ZGB in der Türkei*, Zürich: Chronos.

8 Huber'in biyografisi, Young'un makalesi dahil, birçok çalışmada ayrıntıları ile ele alınmıştır. Bu sebeple burada tekrar etmeye gerek yoktur. Bkz. Young, Walter M. (1949), "Eugene Huber ve İsviçre Medeni Kanununun Ruhunu (1849-1923)", Çev. Jale Güral, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 6, S. 1, s. 162-180.

Bu makalede, elbette yazarın çalışma alanı ve bilgisi dışında olduğu için Medeni Kanun'un hukuk alanını kapsayan boyutları veya maddelerin tahlili incelemenin kapsamı dışında bırakılacaktır. Amaç, Millî Mücadele'nin zaferle neticelenmesi sonrası yeniden inşa edilen devletin ilk yıllarında meydana gelen inkılâplar arasında bulunan ve hukuk inkılâbının köklü bir örneğini teşkil eden kanun resepsiyonunu tarihî veriler ışığında ele alıp, evvela Osmanlı-Türk modernleşmesi ve Cumhuriyet tarihine katkı sunmaktır. Bu sebeplerle, şu ana kadarki literatürde eksikliği hissedilen farklı bir hususa yine farklı belge ve bilgiler üzerinden değinilecektir. Mevcut çalışmalar İsviçre Medeni Kanunu'nun Türkiye'de kabul edilmesinin sebeplerini Eugene Huber'in kanun yazım esnasında faydalandığı incelemeler üzerinden ele almamaktadır. Hâlbuki Mahmut Esat Bozkurt'un konuya ilişkin satır aralarında da olsa açıklamaları mevcuttur. Bu açıklamalar, gelenekselde mahrem alan olarak kabulüne rağmen sivil olanın haklarına ilişkin ortaya konulan kapsamlı bir kanun çalışmasının temellerini aydınlatmaktadır. Bu temel ise doğrudan Huber'in İsviçre Medeni Kanunu'nu ortaya koyduğu yıllar içerisinde bir araya getirdiği literatürle anlaşılmaktadır. Bu sebeple bu makalede, Mahmut Esat Bozkurt'un gerekçesi, *İsviçre Medeni Kanunu'nu* yazan Eugen Huber'in İsviçre Federal Arşivinde (Schweizerisches Bundesarchiv) bulunan evrakı içerisinde bir kaynakça ile karşılaştırılacaktır. Bu karşılaştırma, her hâlükârda gerekçenin ve kabul esaslarının temeline ışık tutacaktır.

1926 Medeni Kanunu'na Giden Süreç

Osmanlı Modernleşmesi ile başlayan sekülerleşme esas itibarıyla Mecelle'nin ortaya çıkış sebeplerinde de görülür. Mecelle'ye ihtiyaç duyulmasının bir ve esaslı sebebi de artan ticaret sebebiyle, Osmanlı tebaasından Müslüman'ın, yine Osmanlı tebaasından gayrimüslimin ve ayrıca Osmanlı tebaasından olmayan ecnebinin tanıklığına eşit oranda gereksinim duyulmaya başlanmasıdır. Nitekim Cevdet Paşa'nın da Mecelle'nin yapım aşamasına ilişkin söylediği, *"Ecnebler mehakim-i şer'iyeye gitmek istemez, müslim aleyhine gayrimüslimin ve zimmi aleyhine müsteminin şahadeti şer'an istima olunmamak meselesi ise Avrupalıların nazarına pek ziyade çarpar olduğundan hıristiyanların mehakimi şer'iyede muhakemlerine itiraz eder oldular"*⁹ cümlesi de Mecelle'nin bu temelini doğrulamaktadır.

Bu sebeplerle olsa gerek, toplam bir giriş, 16 kitap ve 1.851 maddeden oluşan Mecelle, 1869-1876 dönemlerini kapsayan ilk ortaya konuş hâlinde şahıs, aile ve miras hukukunu kapsamamış ve çeşitli tadilatlarla gereksinim duyulmuştur.¹⁰ Kısacası Osmanlı, mutlak surette hanefi mezhebine göre düzenlediği Mecelle'de mahrem olanı düzenleme dışında tutmuş ve borç ve ticaret¹¹ hukukunda rahat sekülerleşme, aileye dönük düşünüldüğünde devleti zorlayıcı bir unsur olarak ortaya çıkmıştır.

Mecelle'nin hazırlanma sürecinde ve sonrasında nüfus ve nikah akdi dahil aileye yönelik çeşitli düzenlemeler, 1859-1916 yılları arasında çıkarılan kararnameler, nizamnameler ve fermanlar kapsamında kalmıştır. Bunlar dışında, 157 maddeden oluşan ve Seydişehir Mahmut Esad Efendi başkanlığında bir komisyonca hazırlanıp 1917 yılında

9 Cevdet Paşa, aktaran [Velidedeoğlu], (1940), a.g.m., s. 187.

10 Üskül Engin, Zeynep Özlem (2014), "Medeni Kanun ve Toplumsal Dönüşüm", *I. Türk Hukuk Tarihi Kongresi Bildirileri*, Fethi Gedikli (Ed.), İstanbul: XII Levha, s. 31; Osmanağaoğlu Karahasanoğlu, Cihan (2011), "Mecelle-i Ahkam-ı Adliyye'nin Yürülmüş Girişi ve Türk Hukuk Tarihi Bakımından Önemi", *OTAM*, C. 29, S. 29, s. 93-124; [Velidedeoğlu], (1940), a.g.m., s. 191.

11 Artan ticaret ve buna bağlı gayrimüslimin şahitliğine de ihtiyaç duyulmaya başlanması sadece Mecelle'nin gerekçeleri arasında değildir. Artan ticaret ve tüccarların şeriat dışı adetlerle hukuki meseleleri çözüm getirmeye çalışması sebebiyle Mecelle'den evvel umumi mahkemelerin yanında hususi mahkemelerin de devlet nezdinde temsilini öngören bir de Ticaret Nezaretine bağlı Ticaret Mahkemesi kurulmuştu. Ayrıntılı olarak bkz. Belgesay, Mustafa Reşit (1940), "Tanzimat ve Adliye Teşkilâtı", *Tanzimat I, Yüzüncü yıldönümü münasebetile*, İstanbul: Maarif Matbaası, s. 213 vd.

yürürlüğe giren ve sadece nikah akdi (evlenme) ve terkini (boşanma) ele alan *Hukuk-i Aile Kararnamesi* en önemli ve kapsamlı düzenlemedir. Hem dönemin entelijensiyası tarafından hem de literatürde, kararları tamamıyla hanefi mezhebine göre ve fıkıh kitapları ile mecmualarından yola çıkarak yorumlayan hakimlerin yeni koşullar ve çağın gereksinimleri karşısında aile hukukuna ilişkin davalarda yetersiz kalması, Kararname'yi doğuran sebepler arasında belirtilmiştir.¹² Kararname Osmanlı'da aile hukukunun ilk kodifikasyonu olsa da,¹³ aile hukukunun sadece evlilik ve boşanmadan ibaret olamayacağı gerçeğinden yola çıkılırsa, bu düzenlemenin de kapsamlı bir medeni kanun ihtiyacını ortadan kaldırmayacağı aşikardır. İhtiyacı çağın gereksinimlerine göre karşılama isteği Cumhuriyet döneminde tekrar söz konusu olmuştur.

Burada sürece bilhassa değinmek gereklidir. İsviçre örneğinde bir medeni kanuna ilişkin çalışmalar, yine hukuk inkılâbına dahil edilebilecek bir vaka olarak saltanatın kaldırılması (1922) ve Cumhuriyet'in ilanından (1923) sonra, ne var ki hilafetin ve şer-i mahkemelerin kaldırılması (1924), Tedrisata ilişkin düzenlemeler (1924) ve 1924 Anayasası ile neredeyse eş zamanlı ve aynı yılda başlamıştır. Yine kılık kıyafete ilişkin düzenlemeler ile tekke, zaviye ve türbelerin kapatılmasından (1925) önce çalışmalar başlamış ve fakat onlardan kısa bir süre sonra Medeni Kanun yürürlüğe girmiştir. Keza Osmanlı Ticaret Kanunu 1926 yılına kadar yürürlükte kalmış, Cumhuriyet dönemi *Ticaret Kanunu*, İsviçre örneğinde *Türk Kanunu Medenîsi* ile aynı süreçte değerlendirilmiş ve her ikisi 4 Ekim 1926'da yürürlüğe girmiştir.¹⁴ Hâliyle Cumhuriyet döneminde belli başlı ve keskin sekülerleşme örnekleri evvela ve mutlaka Millî Mücadele'nin etkilerinden dolayı siyasi alanda kendini göstermiş olsa da, Osmanlı'nın aksine, devletin çekirdek yapısı, aileye dönük kapsamlı ve zihni bir dönüşümü öngören Medeni Kanun genel toplumsal ve ticarete dönük reformlarla eşit derecede ve aynı süreçte ele alınmış görünmektedir.

Cumhuriyet döneminde aile hukukunu kapsayacak bir medeni kanun arzusu da Osmanlı döneminin kurumsal yapısı üzerinden harekete geçmiş ve fakat bu noktada ilerlenemediği anlaşıncaya, bunu ortadan kaldırıp kendi müessesesini inşa üzerinde bir gelişme göstermiştir. Mecelle'yi yeniden düzenlemek için 1916 yılında bir *Kanun-i Medenî Komisyonu* kurulmuş, fakat 1923 yılında bazı değişiklik tekliflerini yayınlanmak dışında etkin olamamıştır. Mahmut Esat Bozkurt, *İhzarı Kavanin Komisyonları'nın* uzun yıllar süresince pek bir şey başaramadıklarını, "hazin" bir çalışma ortaya koyduklarını, kanunların bu sefer farklı ülke ve mezheplerden alındığını ve karmaşasından dolayı "*Babil Kulesi*" olarak adlandırılabilceğini ifade etmiştir.¹⁵ Yine Mahmut Esat Bey'e göre, "*Medenî Kanun taslağının yukarıda bahsettiğimiz kısımları, hıristiyanlar için ayrı, yahudiler için yine ayrı bir takım kuralları kavriyordu! Şu hale göre, Türk hâkimi karşısında müslüman görünce molla, hıristiyan görünce papaz, yahudi görünce de haham olacaktı? Durum bu kadar komik idi!..*" [sic].¹⁶

Bunun neticesinde 1923 yılında bu komisyon, *Vacibat Komisyonu* ve *Ahkam-ı Şahsiyye Komisyonu* olarak ikiye ayrılmış ve sonrasında üyeleri de değiştirilmiştir. Ne var ki

12 Küçüktiryaki, Ahmet Yasin (2014/2), "Osmanlı Devletinde Tanzimat Sonrası Aile Hukuku Alanındaki Gelişmeler ve Hukuk-i Aile Kararnamesi", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 13, S. 26, s. 179-184.

13 Şıpka, Şükran (2008), "Der Revolutionscharakter des Zivilgesetzes von 1926 aus frauenrechtlicher Perspektive", *Revolution islamischen Rechts: Das Schweizerische ZGB in der Türkei*, (Hg. H.-L. Kieser, A. Meier, W. Stoffel), Zürich: Chronos, s. 75.

14 T.B.M.M. *Zabıt Ceridesi*, Devre II, Cilt 25, İçtima Senesi III, 109ncü İçtima, 29.5.1926, s. 14-111.

15 Bozkurt, Mahmut Esat (1944), "Türk Medenî Kanunu Nasıl Hazırlandı?", *Medenî Kanunun XV. Yıl Dönümü İçin*, İstanbul: Kenan Matbaası, s. 8 vd.

16 Bozkurt, a.g.m., s. 10.

bunlardan da bir netice alınamamıştır. Velidedeoğlu, komisyonun XX. Yüzyılda da hukuk ilkelerini şeriat ile temellendirmesi sonucu çalışmalarının olumlu sonuçlanmadığını ifade etmiş, komisyonların evvela tadil edildiğini sonra yeniden teşkil edildiğini, yeni teşkil edilen *Vacibat Komisyonu*'nun da bir kısmı Batı hukuku diğer bir kısmı Mecelle'den oluşan "melez" bir kanun layihası ortaya koyduğunu ifade etmiştir.¹⁷

Yeniden inşa edilen devlet içerisinde gelenekselden kopuş bazı meselelerde çok hızlı gerçekleşirken, yine mahrem alanı ilgilendiren boyutunda dirençle karşılaştığına yönelik verilebilecek en iyi örnek herhalde İzmir Mebusu Seyyid Bey'in fikir ve görüşleridir. Medresede tahsil görmüş ve Meclis-i Mebusan'da da görev almış bir isim olarak Seyyid Bey, dönemin Adalet Vekili olarak TBMM'de de yaptığı konuşma ile "Değil âlemi islâmda belki kürei arzda vâkı olan inkılâbatın en büyüğü en mühimidir" [sic] diyerek, dinî ve itikadi meselelerden görmediği, millet ve kamu hukuku çerçevesinde gördüğü hilafetin kaldırılmasına yönelik destek vermiş ve hilafetin kaldırılmasının şeriat açısından sorunlu görülemeyeceğini ifade etmiştir.¹⁸ Ne var ki, bununla Meclisteki hilafet taraftarı muhalefeti de etkisizleştirmiş olan Seyyid bey, medeni kanun hazırlıkları süresince *Hukuk-i Aile Kararnamesi*'ni düzenlemekten yana tutucu bir tavır sergilemiş, taklitten değil, tadilden yana olmuştur.¹⁹

Velidedeoğlu, yeni kurulan *Vacibat Komisyonu*'nun da 1916'da kurulan *Mecelle Komisyonu* gibi şeriat hukukunu mümkün olduğunca muhafazadan yana olduğunu, hakime geniş yetkiler verilmesine karşı olduğunu, kanunların ortaya konmasında kazuist bir yöntem takip ettiğini, teşkil ettiği 41 toplantının ardından sadece 21 madde bir araya getirebildiğini ve "bazı hususlarda eski *Mecelle Komisyonundan daha muhafazakar*" olduğunu ifade etmiştir.²⁰ Plagemann, bu Komisyon'un ortaya koyduğu taslağın Lozan'da gayrimüslimlerin hukukuna yönelik verilen taahhüde uymadığının hemen anlaşıldığını, Lozan'da Türk delegasyonun vatandaşlara yönelik yeknesak kanunlar yapacağını ilan ettiğini vurgulamaktadır.²¹ Her hâlükârda komisyonların görevi nihayetlendirilmiş ve İsviçre Medeni Kanunu'nun resepsiyonu söz konusu olmuştur.²² Kanun Adliye Vekaletince tanzim ve tevdi edilmiş, 20 Aralık 1924 tarihinde İcra Vekilleri Heyeti'nce görüşülmüş ve Meclise arzı kabul edilmiştir. 22 Aralık 1924 tarihinde Mecliste, layihanın Adliye Encümenine verildiği ifade edilmiştir.²³

Medeni Kanun'a ilişkin hazırlıklar 11 Şubat 1926 tarihinde tamamlanmış ve reye sunulmak için Meclise getirileceği dönemin Adalet Vekili Mahmut Esat Bey tarafından ilan edilmiştir. O süreçte Meclisin onayına sunulacak olan kanunlar kapsamlıdır. Bunlara *Ceza Kanunnamesi* ve *Ticaret Kanunnamesi* dâhildir ve maddelerin toplamı yaklaşık dört bin kadardır. Mahmut Esat Bey bu sebeple madde madde onaylanmasının bir imkânı

17 [Velidedeoğlu], (1944), a.g.m., s. 348-359.

18 *T.B.M.M. Zabıt Ceridesi*, Devre II, Cilt 7, İçtima Senesi 1, İkinci İçtima, 3.3.1340, s. 40 vd.

19 Kara, İsmail (Haz.) (1997), "Seyyid Bey (1873-1925)", *Türkiye'de İslâmcılık Düşüncesi*, (Haz. İ. Kara), İstanbul: Kitabevi, s. 257; Seyyid Bey (1997), "İçtihat ve Taklit", *Türkiye'de İslâmcılık Düşüncesi*, (Haz. İ. Kara), İstanbul: Kitabevi, s. 301-308; Plagemann, Gottfried (2008), "Die Einführung des ZGB im Jahre 1926", *Revolution islamischen Rechts: Das Schweizerische ZGB in der Türkei*, (Hg. H.-L. Kieser, A. Meier, W. Stoffel), Zürich: Chronos, s. 23 vd.

20 [Velidedeoğlu], (1944), a.g.m., s. 349-353.

21 Plagemann, a.g.m., s. 27 vd.

22 Osmanağaoğlu, a.g.m., s. 116. Bununla birlikte, "resepsiyon" kavramının geniş bir tahlili için bkz. Ayiter, Ferit (1944), "Yabancı Kanunların Alınması ve Millî Hukuk", *Medenî Kanunun XV. Yıl Dönümü İçin*, İstanbul: Kenan Matbaası, s. 170-215.

23 *T.B.M.M. Zabıt Ceridesi*, Devre II, Cilt 22, İçtima Senesi III, Elli Yedinci İçtima, 17.2.1926, s. 1; *T.B.M.M. Zabıt Ceridesi*, Devre II, Cilt 11, İçtima Senesi II, 25nci İçtima, 22.12.1340, s. 206.

bulunmadığını, bir bütün hâlinde onaylanmasını Meclise teklif etmiştir. Maddeleri incelemek için mebuslara bir hafta süre tanınmış, mütalaalarını bu bir haftanın sonunda sunabileceklerini ifade edilmiştir.²⁴ Kanun'un bir bütün halinde kabulü teklifi kabul edilmiş ve 17 Şubat 1926 tarihinde Meclise gelmiştir. Burada yapılan görüşmelerde evvela Mahmut Esat Bey söz almış ve konuşmasında sık sık tekrarlayarak "*inkılabın mana ve mevhumunu*" ortaya koyacağını düşündüğü Medeni Kanun'u Türkiye Büyük Millet Meclisinin zaferleri arasında gördüğünü ve bir an evvel onaylanıp yayımlanması gerektiğini ifade etmiştir. Bununla birlikte, yürürlüğe girecek kanunlar arasında en önemlisi olarak gördüğünü, eserin ülkenin hukukçuları tarafından nakledildiğini, Kanun'un yürürlüğe girip tatbik edilmeye başladığında Türk milletinin bu eserin ehemmiyetini anlayacağını ve muhaliflerinin de Türk inkılâbı karşısındaki geri kalmışlıklarını anlayacaklarını vurgulamıştır.²⁵

Bozkurt konuşmasının devamında, Kanun'un en önemli kısmı olarak aile teşkilatı, miras meseleleri ve aynı haklarla ilgili maddeleri gördüğünü beyan etmiş ve bunu evvela Türk kadınına hak ettiği yüksek konuma taşıması ile gerekçelendirmiştir: "*Türk tarihinin, bendenizin anlayışına göre, en hazin siması Türk kadınıdır. Yeni lâyihaanın aile teşkilâtı ve miras ahkâmı şimdye kadar istenildiği zaman kolundan tutularak bir esir gibi yerden yere vurulan, fakat ta ezelden hanım olan Türk Annesini lâyük olduğu mevki ihtiramına getirecektir.*"²⁶

Bozkurt, Medeni Kanun'un on beşinci yıldönümü için kaleme aldığı makalesinde de bu meseleye değinmiş, eski hukuk anlayışında kadının aile içerisinde mevcut olmayan konumunu, geçmiş dönemde kadının aile içerisindeki hükümsüzlüğününü, kolayca kendisi ile evlenilip, boş ol denmesi ile boşanılabilirdiğini, üstüne rızası olmadan eş getirilebildiğini ve bu gibi durumlarda kocasının ikinci eşini veyahutta ikinci eşinden olan çocuğu öldürmesi sonucu yaşanan toplumsal olaylarla örneklendirmiş ve "*İnsan evlenmesi, hayvan çiftleşmesi midir?*" sorusunu sormuştur.²⁷

Her hâlükârda, Medeni Kanun'un Mecliste görüşüldüğü esnada Mahmut Esat Bey ardından söz alan Mazbata Muharriri ve Mentеше Mebusu Şükrü Kaya Bey, örnekleriyle, Kanun'un önemini, evlatlık meselesinden, evlilik ve boşanma durumlarına kadar doğrudan dünyevi olan meselelerde o güne kadar dinî ve örfi yorum ve içtihatlarla çözüm getirilmeye çalışıldığını ve bunların farklı sorunlara sebebiyet verdiğini dile getirmiştir. Kaya, Cumhuriyete layık ve devletin bağımsız yaşamasını sağlamaya uygun gördüğü Medeni Kanun'un çözüm getirdikleri arasında bundan sonra Türk kadınına sıralamış, eski kanunlarla onların birçok haktan mahrum edildiğini ifade etmiş ve şöyle demiştir: "*Efendiler! Milletler ailelere istinat eder. Aileler, millet bünyesinin en kuvvetli hücreleridir. Bir millet ki rüknu aslısi olan kadını hukukundan mahrum eder, hayattan iskat eder, kendi kendisine yarısını meflûç eder. Efendiler! Asırlardan beri Türk kadınının yaptığı fedakârlık ve gösterdiği fazilet kendisine karşı lâzım gelen hürmete hak kazanmıştır.*"²⁸

Kaya, neden mevcut hukuku düzenlemek yerine İsviçre Kanunu'nun alındığı konusunda da önemli tespitlerde bulunmuştur. Buna göre, birbirinden farklı esasları alıp birleştirmek bir sorundur ve bu tür düzenleme örnekleri geçmişte yaşanmıştır ve kanun ortaya koymak sadece mevcudu düzenlemekten ibaret değil, aynı zamanda farklı milletlerin kanunlarını almak veya yepyeni bir yasa ortaya koymak da mümkündür. İkincisinin çok zaman

24 T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre II, Cilt 22, İçtima Senesi III, Elli Dördüncü İçtima, 11.2.1926, s. 151 vd.

25 T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre II, Cilt 22, İçtima Senesi III, Elli Yedinci İçtima, 17.2.1926, s. 230.

26 T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre II, Cilt 22, İçtima Senesi III, Elli Yedinci İçtima, 17.2.1926, s. S. 230.

27 Bozkurt, (1944), a.g.m., 14 vd.

28 T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre II, Cilt 22, İçtima Senesi III, Elli Yedinci İçtima, 17.2.1926, s. 231.

alacağını ifade eden Kaya, askeriyede olduğu gibi hukuk alanının da Batı usullerinden mahrum kalamayacağını belirtmiş, hükümetin, bunun en sağlıklı yolu olarak “*en medenî, en asrî*” kanunu tatbik etmeye çalıştığını vurgulamıştır. Kaya, İsviçre Medeni Kanunu'nun “*idraki beşerin hukuk namına ve kabili tatbik hak namına bulabilildiği bütün*” esasa sahip olduğunu, aileyi takviye ettiğini, faziletperver olduğunu, yetimleri ve çocukları koruduğunu söylemiştir.²⁹

Medeni Kanun'un Türk kadınına yönelik getirdiği yeniliklerin Mecliste çokça dile getirildiği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte, ilerleyen yıllarda ve hatta günümüzde de yapılan incelemelerde, Medeni Kanun'un en önemli boyutlardan birinin bu olduğu konusu çokça irdelenmiştir. Örneğin Şıpka, yeni Kanun'un Türk kadınının hakları açısından taşıdığı anlamı incelemiş, o ana kadar erkeklerin sahip olduğu hakların çok ufak bir kısmına sahip olan kadınlarla erkeklerin eşit konuma geldiğini, çökeşliliğin kaldırıldığını, resmî nikah zorunluluğunun getirildiğini, evlilik yaşının yükseltildiğini, evliliklerde temsilin kaldırıldığını, nihayetinde boşanma, miras ve velayet gibi meselelerde kadın ve erkek eşitliğinin geldiğini ifade etmiştir.³⁰

Kanun'un Mecliste kabulü öncesi yapılan açıklamalar bundan ibaret değildir. Şükrü Kaya'dan sonra, Tokat Mebusu Emin Bey söz almış, Kanun'u övmüş, açık, akıcı, uyum halinde ve kendi içinde tutarlı olduğunu vurgulamış, kabul edilmesini arzu etmiştir. Keza yine Aksaray Mebusu Besim Atalay, Cumhuriyet'in iktisat alanında son sözünü aşarı kaldırmakla söylediğini, hukuk alanındaki son sözü ise söz konusu *Medeni Kanun*'un oluşturduğunu ifade etmiştir. Besim Atalay, Cumhuriyet'in, saltanat ve hilafet dönemlerinden kalma kanunlarla yoluna devam edemeyeceğini, zira bunların “*çürümüş ve kokuşmuş*” olduğunu belirtmiştir. Geçmiş dönemden, aynı zamanda imam olan bir hâkim ile miras davasına çözüm isteyen köylü arasında gerçekleşen ve rüşvet istenmesine dayalı hikâyeden yola çıkarak, hukukun nasıl kişiye göre farklılık arzettiğini örneklendiren Atalay, bunun farklı içtihatlar doğurduğunu, bu sebeplerle de güzel ve muvafık bulunduğu Medeni Kanun'un kabulünü istemiştir.³¹

Besim Atalay'ın daha ziyade Osmanlı'nın son döneminden örneklediği mevcut hukuki sorunlar, Velidedeoğlu tarafından ayrıntılarıyla ele alınmıştır. Velidedeoğlu, Fatih Sultan Mehmed Kanunnamesi'nden başlayarak Tanzimat'a kadar Osmanlı'da ortaya konan kanunları irdelenmiş ve ilk örnekler ile son örnekler arasında bir fark olduğunu ve bu farkın itina, tertip ve tasnifte yattığını vurgulamıştır. Buna göre Tanzimat'a kadar geçen süreçte mevcut hukuki istikrarsızlık, aynı dönemin kanunlarında bile farklılıklar oluşturmaktaydı. Keza yine kadıların kanunnameleri istinsah yöntemi veya başkasına yazdırma yöntemini kullanmış, bu durum yazım sorunlarına sebebiyet vermiş ve buna “*ahlâkî inhitat, rüşvet, hilei şer'îye ve saire gibi amiller*” eklenmiştir. Velidedeoğlu'na göre de Osmanlı Devleti'nin adalet sistemi bozuktu ve kadıların keyfiyeti söz konusu edilebilirdi.³² Bununla birlikte, Atalay'ın bahsettiği rüşvet sorunu, Osmanlı Devleti'nce en geç Sultan II. Mahmud dönemi ile birlikte kapsamlı kanun ve kaideler usulünde engellenmeye çalışılmış, ne var ki, “*şer'e menfûr olup, harabiyet-i mülkûn sebeb-i âzamı olan rüşvet madde-i kerîhesinin fi-mâbâd adem-i vuku'u maddesinin dahi kanun-ı kat'î ile te'kidine bakılsın*”³³ denilerek Gülhane

29 T.B.M.M. *Zabit Ceridesi*, Devre II, Cilt 22, İçtima Senesi III, Elli Yedinci İçtima, 17.2.1926, s. 231 vd.

30 Şıpka, a.g.m., s. 76.

31 T.B.M.M. *Zabit Ceridesi*, Devre II, Cilt 22, İçtima Senesi III, Elli Yedinci İçtima, 17.2.1926, s. 232 vd.

32 [Velidedeoğlu], (1944), a.g.m., s. 155-165.

33 Bora, Tanıl ve Gültekinil, Murat (Ed.) (2004), “Tanzimat Fermanı”, *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce*,

Hatt-ı Hümayun'da devletce kınanması ve icabına bakılması isteği de yeterli olmamıştır. Keleş'in Osmanlı döneminde rüşvet sorununa yönelik incelemesi, bu durumu ayrıntılarıyla ortaya koymaktadır.³⁴

Meclisteki görüşmelere dönülecek olursa, Besim Atalay'ın konuşmasından sonra Sinop Milletvekili Yusuf Kemal Bey söz almış, Kanun "*Türk ırkına yeni bir istikamet veriyor, bu istikamet her milleti kurtaran cihettir*" demiş, beşikten mezara ve ötesine kadar çok geniş bir alanda tüm hukuki meselelere açıklık getirdiğini söylemiştir. Bu görüşlerden sonra *Türk Kanunu Medenîsi* küll, yani bir bütün halinde Mecliste kabul edilmiştir.³⁵

Mahmut Esat Bey'in Gerekçesi

Suna Kili, Adalet Vekili Mahmut Esat Bey'i, Mustafa Kemal Paşa'nın yanında hukuk inkılâbının "*itici gücü*" olarak ifade etmiştir.³⁶ Kendisi, hukuk doktorasını Fribourg Üniversitesi'nde tamamlamış bir insan olarak hem İsviçre'nin medeni kanun süreci sorunları hem de Eugen Huber'in hazırladığı *İsviçre Medeni Kanunu* ile de mutlaka çok erken bir tarihte tanışmış olmalıdır. Kieser, Mahmut Esat Bey'in de İstanbul Üniversitesi'nden tanıyor olması gerektiği Hukuk Doçenti Haçeriyân Efendi'nin, *İsviçre Medeni Kanunu*'nu Osmanlıcaya çevirdiğini ifade etmiştir.³⁷ Kısacası Bozkurt hem Osmanlı topraklarında aldığı eğitim vesilesiyle hem de İsviçre'de aldığı eğitim vesilesiyle *İsviçre Medeni Kanunu*'nu çok erken benimsemiş sayılabilir. Fakat bunun dışında, Mahmut Esat Bey'in entelijansiya içerisinde politik sosyalleşme süreçleri de bu Kanun'un kabulü için bir etken olabilir. Zira yine Kieser, Mahmut Esat Bey'in Lozan'da bulunan *Türk Yurdu*'nun hem üyesi hem zaman zaman başkanı olarak da cemiyetin Osmanlı'daki hukuki meselelere aşına olduğunu, erken tarihlerde yeni bir sivil hukuk peşinde olduğunu, çok eşliliğe, kadınların kıyafetine karışılmasına, erkeğin keyfi boşanma usulüne karşı çıktığını ve ayrıca hukukun dinden bağımsız kılınması gibi konularda hemfikir olduğunu belirtmiştir.³⁸ Bu özelliği, kendisinin *Medeni Kanun*'un gerekçesi olarak Meclise sunduğu açıklaması ile daha da anlaşılır olmaktadır.

Mahmut Esat Bey, gerekçesinde³⁹ evvela Mecelle'ye değinmiş, 1.851 maddesi olmasına rağmen bunlardan ancak üç yüz kadarının dönemin ihtiyaçlarını karşıladığını ifade etmiştir. Sürekli değişim ve dönüşüm halinde olan bir toplum hayatının ihtiyacını karşılamakta yetersiz kaldığını, zira dinî hükümlerin zaruri olarak değişmez olduğunu, kanunlarını dine dayandıran devletlerin de bu sebeple devletin ve toplumun ihtiyaçlarını karşılamakta yetersiz kalacağını vurgulamıştır.⁴⁰

Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası: Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi, İstanbul: İletişim, s. 450.

34 Keleş, Erdoğan (2005), "Tanzimat Dönemi'nde Rüşvetin Önlenmesi İçin Yapılan Düzenlemeler", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 24, S. 38, s. 259-280.

35 T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre II, Cilt 22, İçtima Senesi III, Elli Yedinci İçtima, 17.2.1926, s. 233-234.

36 Kili, Suna (1994), "Mahmut Esat Bozkurt Hukuk Devrimi ve Çağdaşlaşma", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. 2, S. 4, s. 275.

37 Kieser, Hans-Lukas (2008), "Mahmut Bozkurt und die >Revolution des Rechts< in der jungen Republik Türkei", *Revolution islamischen Rechts: Das Schweizerische ZGB in der Türkei*, (Hg. H.-L. Kieser, A. Meier, W. Stoffel), Zürich: Chronos, s. 50.

38 Kieser, Hans-Lukas (2008), a.g.m., s. 50 vd.

39 Söz konusu gerekçenin sadeleştirilmiş örnekleri de mevcuttur. Örneğin, Velidedeoğlu'nun 1970 yılında yayınladığı *Türk Medenî Kanun ve Borçlar Kanunu* metni günümüz dilinde daha anlaşılır bir metin ihtiva etmektedir. Burada aktarım için kullanılan metin T.B.M.M. Zabıt Ceridesi'nde mevcut olan metindir. Bkz. T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre II, Cilt 22, İçtima Senesi III, Elli Yedinci İçtima, 17.2.1926, s. 1-3; Velidedeoğlu, (1970), a.g.e., s. XXII-XXXV

40 T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre II, Cilt 22, İçtima Senesi III, Elli Yedinci İçtima, 17.2.1926, s. 1.

Adalet Vekili, gerekçesinin bu kısmını, Medeni Kanunu'nun on beşinci yıldönümü için kaleme aldığı "*Türk Medenî Kanunu Nasıl Hazırlandı?*" adlı makalesinde tekrarlamıştır. Osmanlı'da İslâm dininin o tarihte 1360, Hristiyanlığın 1942 ve Museviliğin ise 3500 yıllık olduğunu ifade edecek ve söz konusu dinlerin kurallarının yirminci asrın ihtiyaçlarını karşılamayacağını vurgulamıştır.⁴¹

Mahmut Esat Bey, gerekçesinde, muayyen bir içtihadin bulunmayışının hâkimleri de hüküm verirken zorlandığını, aynı meselelere yönelik farklı farklı hükümlerin çıktığını belirtmiş, Türkiye Cumhuriyeti'nin adaletini bu karmaşadan kurtarmak için, hızlı bir şekilde bir Medeni Kanun ortaya koyması gerektiğini ifade etmiş, bu sebeple de "*en yeni, en mükemmel ve halkçı olan İsviçre Kanunu Medenisinden ahz ve iktibas olunmuştur*" demiştir.⁴²

Gerekçede, Osmanlı bakiyesi ve bununla şer-î ve örfi hukuka alışkın bir topluma yabancı bir kanunun uygun olup olmadığı konusunu da cevaplandırıldığı anlaşılmaktadır. Buna göre asrın medeniyetine mensup milletlerin ihtiyaçları birbirinden pek de farklı değildir. Zira insanlar toplumsal ve iktisadi olarak birbirleriyle sürekli bir temas halindedir ve bu surette medeni bir kesim olarak bir aile niteliğini taşımaktadırlar. Keza yine İsviçre devletinin, Alman, Fransız ve İtalyan milletlerinden oluştuğunu ve unsurları birbirinden oldukça farklı bir toplumda tatbik edilebilmiş olduğunu vurgulayan Bozkurt, yüzde doksanı birbiriyle türdeş olan bir toplumda da herhalde uygulanabileceğini ifade etmiştir.⁴³

Medenileşmiş bir topluma yönelik kanunun, Türkiye Cumhuriyeti'ne uygun olmadığı konusunda itirazları reddeden Bozkurt, gerekçesinin bundan sonraki kısmında, Osmanlı modernleşmesinden örnek vererek Türk milletinin yeniliklere hiçbir zaman karşı çıkmadığını, yeniliklere muhalefet edenlerin ise menfaatlerinin zarar göreceğini bilen zümreler olduğunu, bunların halkı yanlış ve batıl dinî bilgilerle yönlendirdiklerini söylemiş ve *İsviçre Medeni Kanunu*'nun Türk milletinin zeka ve kabiliyetine uygun olduğunu vurgulamıştır.⁴⁴

Batı'nın kanunlarını almaya yönelik eleştirilerin hem bu süreçte hem sonrasında gündeme geldiği anlaşılmaktadır. Örneğin, ilerleyen yıllarda dönemin Maarif Vekili Hasan Ali Yücel bu soruya cevap vermiş ve bu tür tartışmalara hak vermenin pek mümkün olmadığını ifade etmiştir. Yücel'e göre mesele "*alışkanlıktan doğma birer direnme tepkisidir*" ve bu tür düşünceleri realitenin ışığında ölçüp, doğrudan toplumdaki olaylara bakmadıkça "*düşünüş tarzımız, iskolastik olur. Kitabîdir, hayatî değildir.*"⁴⁵

Mahmut Esat Bey de, üstte belirtilen makalesinde, Medeni Kanun kabulü sürecinde ortaya atılan İslâm dinine ait kurallarının terk edildiği ve Katolik dininin kurallarının kabul edildiği gibi iddiaları ayrıntılarıyla cevaplandırmış, İsviçre Medeni Kanunu'nun Hristiyanlıkla hiçbir bağının olmadığını, aslının Roma hukukuna dayandığını, keza yine Katoliklerde boşanmanın yasak olduğu örneğiyle vurgulamıştır. Kanun etrafında hem dinî ve fakat hem de millî tartışmaların yapıldığı anlaşılmaktadır. Zira Ferit Ayiter de, yabancı kanunların resepsiyon yöntemiyle alınmasının ne manaya geldiğini uzun tahliller eşliğinde incelemiş ve "*başka milletlere ait olan kanunların ve kanunnamelerin alınması millî hukuka bir tezat teşkil etmez*" demiştir.⁴⁶

41 Bozkurt, (1944), a.g.m., s. 7.

42 T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre II, Cilt 22, İçtima Senesi III, Elli Yedinci İçtima, 17.2.1926, s. 1.

43 T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre II, Cilt 22, İçtima Senesi III, Elli Yedinci İçtima, 17.2.1926, s. 1 vd.; Bozkurt, (1944), a.g.m., s. 10.

44 T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre II, Cilt 22, İçtima Senesi III, Elli Yedinci İçtima, 17.2.1926, s. 2.

45 Yücel, Hasan Ali (1944), "[başlıksız]", *Medenî Kanunun XV. Yıl Dönümü İçin*, İstanbul: Kenan Matbaası, s.b.

46 Ayiter, a.g.m., s. 188.

Bununla birlikte, Mahmut Esat Bey'in gerekçesinin bundan sonraki kısmında değindiği meseleler, tam da bu makalenin ikinci bölümünde ortaya konacak Eugen Huber kaynakçasının ihtiva ettiği bilgilerle doğrudan ilişkilidir.

Adalet Vekili, *Alman Medeni Kanunu*'ndan evvel Almanya'nın Roma hukukuna dayandığını, buna bir de millî ve yerel geleneğin eklendiğini ifade etmiş, Alman topraklarının farklı yerlerinde, birbirleriyle örtüşmeyecek şekilde, Roma hukuku dışında, Prusya, Fransa ve Saksonya hukukunun işlediğini, hukuk dilinin de buna bağlı olarak Latince, Fransızca, Yunanca ve Almanca olduğunu aktarmıştır. Aynı durumun Fransa için de geçerli olduğunu ifade eden Mahmut Esat Bey, Fransa'nın da Medeni Kanun öncesi Roma ve Cermen hukuku gibi farklı hukuk sistemlerine göre yönetildiğini, bunun dışında bir de bölgede esas alınan yerel bir hukukun da mevcut olduğunu, Fransız Devrimi'nden sonra gelenekten gelen hukuk, örf ve adetin terk edildiğini ve aile hukukunun kilisenin elinden alındığını vurgulamıştır.⁴⁷

İsviçre Medeni Kanunu'nun kabulünü aydınlatacak her halde en önemli kısım, gerekçenin bundan sonrasına aittir ve fakat nedendir bilinmez, Mahmut Esat Bey bu kısmı iki cümle ile ifade etmeyi yeterli görmüştür: *"İsviçre, kanunu medenisinin neşrinden evvel kantonlarının adedi kadar kanunlara sahipti. İsviçre Kanunu Medenisi muhtelif örf ve âdetleri ihtiva eden bu kanunların hepsini birden hükümden iskat etti ve yerlerine bambaşka tek bir kanunu medenî koydu."*⁴⁸

Adalet Vekili'nin, neden Alman veya Fransız kanunlarının değil de İsviçre Medeni Kanun'unun kabul edildiğine yönelik bir diğer cümlesi daha mevcuttur. Buna göre Fransız Medeni Kanunu tarihte görevini yerine getirmiş bir *"ihtiyar"*, Alman Medeni Kanunu ise *"soyud (Abstrait)"* idi. İsviçre Medeni Kanunu ise, hem Meclise sunduğu gerekçe hem de daha sonra kaleme aldığı makalede ifade ettiği üzere, *"dünya medenî kanunları içinde en yenisi, anlaşılması en kolayı, en demokrati ve en pratiği idi"*⁴⁹

Gerekçenin devamında, Avrupa'dan verdiği bu örneklerin tamamında da milletlerin geleneklerini *"bir hamlede"* terk ettiklerini ifade etmiş, bunun esas itibarıyla din ile devletin ayrışması anlamına geldiğini, aksi bir durumda devletin dinine ait olmayan insanların vicdanına baskı yapılacağını söylemiştir. Bozkurt, dinin vicdanlarda kaldığı oranda muhterem ve masum olacağını ve tek bir kanunun tüm bir topluma uygulanabilmesi için o kanunun dinî hükümler barındırmaması gerektiğini ve bunun ulus egemenliği için de zaruri olduğunu ifade etmiştir. Keza bu durum, Lozan Antlaşması ile doğrudan alakalıdır, zira kapitülasyonların kaldırılmasının süreklilik kazanabilmesi için gereklidir.⁵⁰

Mahmut Esat Bey, gerekçesi dışında makalesinde de, yabancı devletlerin kapitülasyonların kaldırılmasına engel olmak için Osmanlı hukukunun zamanın şartlarına uymadığını ve din esaslarına dayandığını vurguladıklarını ifade etmiştir. Bu söylemlere göre, çağdaş devletlerde kanunlar *"lâyük [laik]"* olmalıdır:

"Diyorlardı ki, hak sistemlerinin, kanunların lâyük olması modern devlet anlamının bir icabıdır. Sizin kanunlarınız ise din esaslarından alınmıştır. Biz tebaamızı müslüman dininin prensiplerine teslim edemeyiz. Nerede kaldı ki hıristiyan olduğumuz halde kendi memleketlerimizde bile hıristiyan hak sistemini kaldırmış bulunuyoruz. Siz tebaanıza din kanunlarını tatbik edebilirsiniz. Fakat başka dinden olan tebaamızı bunlara baş

47 T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre II, Cilt 22, İçtima Senesi III, Elli Yedinci İçtima, 17.2.1926, s. 2 vd.

48 T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre II, Cilt 22, İçtima Senesi III, Elli Yedinci İçtima, 17.2.1926, s. 3.

49 Bozkurt, (1944), a.g.m., s. 12.

50 T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre II, Cilt 22, İçtima Senesi III, Elli Yedinci İçtima, 17.2.1926, s. 3.

eğdiremezsiniz. Yirminci asır böyle bir anlamı kabul edemez. Vicdan serbesttir. Daha bir çok şeyler söylüyorlardı. [...] Lozan Muahedesiyle kapitülasyonları kaldırdığımız zaman, hak sistemile, kanunlarile, mahkemelerile yepyeni bir Türk adalet organı yaratmağı da üzerimize almış bulunuyorduk. Yabancıların da baş eğmesi lâzım gelen bu adalet organının karakteri ne olacaktı? Ne olabilirdi? Bunu bir kelime ile söyleyebiliriz: Lâyik.” [sic]⁵¹

Anlaşılan, İsviçre Medeni Kanun'u, Lozan ve öncesinde mevcut olan ve gayrimüslim ahaliyi kapsayan tartışmalara bir önlem olarak da kabul edilmiş ve Türkiye'de bulunan Ermeni, Rum ve Musevi azınlık komisyonları bu Kanun'un kendileri için de uygulanmasına arzu etmişlerdir. Bununla birlikte, Kanun'un kabul edilmesinden sonra Yunan Hükümeti 11 Eylül 1926 tarihinde Milletler Cemiyeti'ne başvurmuş ve Türkiye'nin bu Kanun ile Lozan Antlaşması'nın 42. ve 44. maddelerinde yer alan usule aykırı davrandığını bir mektup ve ekli bir muhtıra eşliğinde beyan etmiştir.⁵²

Özetlemek gerekirse, *Lozan Antlaşması'nın* 42. maddesine göre, Türk hükümeti gayrimüslimlerin aile ve şahıs hukukunu bu azınlıkların örf ve adetlerine göre düzenleyecek, bu hükümleri de, ilgili azınlık gruplarının eşit miktarda üyesinin bulunduğu özel komisyonlarca tanzim edecekti. Herhangi bir ihtilafın meydana gelmesi durumunda, Türk hükümeti ile Milletler Cemiyeti, Avrupa hukukçuları arasından bir hakem tayin edecek, ayrıca Türk hükümeti, ilgili azınlıkların kilise, havra, mezarlık ve sair sahip olduklarını muhafaza edecek, vakıf ve dinî müesseselerine her türlü kolaylığı ve izni sağlayacaktı. Lozan Antlaşması'nın 44. maddesi ise, ilgili faslı ve gayrimüslimlere yönelik bu tahhütleri Milletler Cemiyeti ve Britanya, Fransa, İtalya ve Japonya nezdinde garanti altına alıyordu.⁵³

Hâliyle, kendi toplumu için de din, örf ve adet üzerine temellendirilmiş bir hukuk anlayışını kaldıran Türk hükümeti, Yunan hükümetinin hâlihâzırda Rum vatandaşlar için ayrıcalıklı ve imtiyaz üzerine kurulu bir hukuk isteğine Hâriciye Vekâleti nezdinde ve aynı şekilde bir mektup ve bir muhtıra eşliğinde cevap vermiş ve usulde bir hata olmadığını, hususi komisyonların teşkilinin 42. maddeye uygun olduğunu, Türk hükümetinin taahhütlere uyduğunu ve gayrimüslim komisyonların kendi rızaları ile yeni Türk Medeni Kanunu'nu kendileri için de kabul ettiklerini ifade etmiştir.⁵⁴

Farklı bir kaynak olarak Ernst Hirsch de, İsviçre modelinde bir medeni kanun kabulünün, Lozan'da kapitülasyonların kaldırılmasına karşılık olarak verilmiş olan, Türk hukuk sisteminde yapılacak yeniliğe yönelik bir tahhüdün yerine getirilmesi anlamını taşıdığı tespitinde bulunmuştur. Hirsch'e göre, Lozan Antlaşması'nın bazı hükümleri "*hikmeti vücudu kalmayan hukuk kaideleri tatbik edilemez [cessante ratione legis cessat lex ipsa]*" özdeyişi ile bu şekilde geçersiz kalmış ve -bunun siyasi bir sonucu olarak- gayrimüslimler o ana kadar uluslararası hukuk ile muhafaza edilen koruma zırhından vazgeçebilmişlerdir.⁵⁵

Bu hâliyle Medeni Kanun, aynı zamanda Osmanlı'dan o yana Batılılaşma yolunda atılan ve fakat Birinci Dünya Harbi sonu ve devletin yeniden inşası sürecinde önemli bir faktör olarak ortaya çıkan, her alanda bağımsızlaşmanın hukuk alanındaki örneği olarak görülebilir. Bu bağlamda Plagemann da, 1926 yılında kabul edilen Türk Medeni

51 Bozkurt, (1944), a.g.m., s. 8.

52 Bilsel, Cemil (1944), "Medenî Kanun ve Lozan Muahedesi", *Medenî Kanunun XV. Yıl Dönümü İçin*, İstanbul: Kenan Matbaası, s. 41 vd.

53 "Lozan Sulh Muahedenamesinin kabulüne dair kanunlar" (1931), *Düstur*, Üçüncü Tertip C. 5, İstanbul: Necmi İstikbal Matbaası, s. 40 vd.

54 Bilsel, a.g.m., s. 46 vd.

55 Hirsch Ernst E. (2005), "İsviçre Kanunu-Türk Hukuku", *Ankara ve Lozan Arasında*, (Derl. M. Schweizer), Ankara: Phoenix Yayınevi, s. 350-352.

Kanunu'nun, "Bağımsızlık altında ve bağımsızlığın muhafazası için Batılılaşma politikasının sembolü" olarak ifade etmiştir.⁵⁶

Hâliyle, İsviçre Medeni Kanunu'nun kabulü Yunan Hükümeti'nin Milletler Cemiyeti nezdinde itirazını da geçersiz kılmış, Almanya, Kolombiya ve Çekoslovakya temsilcilerinden oluşan Milletler Cemiyeti Konseyi meseleyi incelemiş ve Türk tarafını haklı görmüştür. Cemal Bilsel'e göre, devlet güçlü olduğu zamanlarda gayrimüslimlere yönelik bir takım müsaadeler vermiş, zayıf düştüğünde ise bu müsaadeler, fermanlar ve muahedelerle imtiyaz özelliği kazanmışlardır. Bu şekilde azınlıklar "devlet içinde devlet" olacak kadar güçlenmişlerdir. Türkiye Cumhuriyeti'nin din ile devlet işlerini ayrı tutması, İsviçre Medeni Kanunu'nu kabul etmesi ve din serbestiyeti tanınması tam da aynı ülkede aynı hukuku engellemeyi sağlamıştır, zira kabul edilen Medeni Kanun'un azınlıkların şahsi ve aile hukukuna uymayan bir maddesi bulunmamaktadır.⁵⁷

Medeni Kanun, bir başlangıç kısmı, sırasıyla şahıs hukuku, aile hukuku, miras hukuku ve aynı hakları kapsayan dört kitap ve 937 maddeden oluşmaktadır. Mecelle'de düzenlemeye dahil edilmeyen ve birinci kitabı teşkil eden şahıs hukuku 73 maddeden; ikinci kitabı teşkil eden aile hukuku toplam 356 maddeden oluşmaktadır. Keza yine Mecelle'de bulunmayan miras hukuku üçüncü kitapta ele alınmış ve 178 maddeden ve son olarak aynı haklar 319 maddeden oluşmaktadır.⁵⁸ Burada denilebilir ki İsviçre Medeni Kanunu'ndan iktibas edilen Türk Kanunu Medenisi aile hukukunu diğerlerine nazaran daha kapsamlı bir şekilde ele almıştır.

Bununla birlikte, Kanun'un, Meclise sunulduktan sonra bilhassa Besim Atalay ve Mahmut Esat Bey'ler tarafından dile getirilen "farklı içtihatlar" veya farklı hukuk sistemlerinin sorunlarına çözüm sunma gerekçesi açıklamalara ait satır aralarında kaybolmaktadır.

Kısacası, İsviçre'de yeknesak bir medeni kanun arayışı da bu esaslı gerekçe ile ortaya çıkmış ve bu yönüyle Osmanlı'da yaşanan hukuki sorunlara bir ayna niteliği taşımaktadır. Bu durumu İsviçre Federal Arşivi'nde bulunan İsviçre Medeni Kanunu'nun yazım aşamasına ilişkin evraktan da anlamak mümkündür. Makalenin bundan sonraki kısmında, bu evraktan elde edilen Eugen Huber kaynakçasından yola çıkarak, açıklamalar içerisinde kaybolan esaslı bir gerekçenin temeli irdelenecektir.

Eugen Huber'in İsviçre Medeni Kanunu Çalışmalarında Derlediği Kaynakça

İsviçre Medeni Kanunu'nun ihtiva ettiği sözlü ve yazılı temel, konu üzerinde çeşitli dersler vermiş veya çalışmalar kaleme almış insanların birikimine dayanmaktadır. Eugen Huber, bu birikime yönelik -anlaşıldığı kadarıyla İsviçre'de o dönem mevcut olan literatürün sadece bir seçkisi- bir kaynakça yazmış ve bu kaynakça kitapçık halinde İsviçre Federal Arşivi'nin İsviçre Medeni Kanunu ve Eugen Huber evrakına ilişkin dosyalarda bulunmaktadır.⁵⁹

Kitapçık 249 sayfa, altı ana kısım ve 174 maddeye bölünmüş alt başlıklardan oluşmaktadır. Bu başlıklara göre dizinlenmiş kaynak sayısı 2.292'dir.⁶⁰ Söz konusu kaynaklar,

56 Plagemann, a.g.m., s. 21.

57 Bilsel, a.g.m., s. 53 vd.

58 T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre II, Cilt 22, İçtima Senesi III, Elli Yedinci İçtima, 17.2.1926, s. 1-86.

59 E22-1000134-2041: Eugen Huber, *Übersicht zu den Vorlesungen über das schweizerische Privatrecht*, 1918, 1-236.

60 236 sayfa numaralandırılmıştır. Bununla birlikte bazı sayfalar, sayının yanına a harfi eklenerek çift numaralandırılmıştır. Örneğin 32 ve 32a veya 67 ve 67a. Kitapçıkta 89 sayfa numarası yoktur. Bu şekilde 249 sayfa

İsviçre'de mevcut hukuk sorunlarının on dokuzuncu yüzyıl boyunca hem İsviçreli devlet adamları hem de hukukçuları tarafından çokça irdelendiğini göstermektedir. Tamamını bu makalede ele almak mümkün değildir ve fakat Mahmut Esat Bey'in gerekçesine örnek teşkil edilebilecek bazı künyeleri burada biraz daha ayrıntılı ele almak mümkündür.

Bu bağlamda, kapsamlı ve İsviçre hukukuna yönelik temel kaynaklar arasında yer alabilecek çalışmaların bir örneğini, Alman asıllı İsviçreli Siyasetçi ve Hukukçu Ludwig Snell tarafından 1837 ve 1845 yıllarında iki cilt olarak yayınlanmış „*İsviçre Devlet Hukuku El Kitabı*“ teşkil edebilir. Snell, ilk ciltte federal devlet hukukunun, ikinci ciltte ise kantonal hukukun temel metinlerini yayınlamıştır. Huber bunlardan 1845 yılında yayınlanmış ikinci cildini listeye dahil etmiş. Söz konusu ciltte, St. Gallen, Graubünden, Aargau, Thurgau, Tessin, Waadt, Wallis, Neuenburg ve Cenevre kantonlarının kendi içlerinde revizyona da uğramış anayasaları mevcuttur.⁶¹

Huber'in İsviçre özel hukukunun gelişim tarihine ve özelde kantonal özel hukuka dair ayıkladığı konuşma ve metinler içerisinde birkaç örnek vermek gerekirse, dönemin devlet adamı ve çalışmalarıyla hukuk alanında da meşhur Johann Jacob Blumer'in çalışmasından bahsedilebilir. Blumer, „*İsviçre Demokrasilerinin Hukuk Tarihi*“ adını taşıyan iki ciltlik çalışmasında, Uri, Schwyz, Unterwalden, Glarus, Zug ve Appenzell kantonlarının hukuk tarihini ele almaktadır. 1850 yılında yayınlanan ilk ciltte yazar, İsviçre'nin Ortaçağ'da dağlık arazisindeki kantonlarda hukukun nasıl başladığını ve geliştiğini incelemektedir. 1858 yılında yayınlanan ikinci ciltte ise, Reformasyon'dan Helvetia Cumhuriyeti'nin kuruluşuna kadar olan daha yakın bir dönemi irdelemektedir. Söz konusu ikinci ciltte yazar, dinî ayrışmanın, mezheplerin, federal ve konfederasyon hukukunun, ayrıca bunların diğer devletlerle olan etkileşiminin, taşra toplulukları ile meclislerinin ve yerel danışma kurullarının İsviçre hukukuna etkileri üzerinde durmaktadır. Yazar, halk hâkimiyetinin İsviçre topraklarında kazandığı zaferi ve temsilde demokratikleşmenin tarih içerisinde gösterdiği anayasal gelişmeyi irdelemekte ve bu bağlamda çalışması İsviçre hukuk tarihi üzerinde yayınlanmış temel bir eser niteliğini taşımaktadır.⁶²

Eugen Huber'in, İsviçre özel hukukunun kavram ve karakterine yönelik sıraladığı çalışmalara bir diğer örnek, dönemin önemli hukuk tarihçisi Johannes Schnell'in *Zeitschrift für schweizerisches Recht* (İsviçre Hukuku Dergisi)'in ilk sayısı için kaleme aldığı önsözdür. Schnell bu önsözde, derginin görevlerine ilişkin açıklamaların yanın sıra, İsviçre hukukunun teori ve pratikte sorunlarına değinmiştir. Bu sorunlar arasında, İsviçre'nin ve kantonların tarih boyunca esinlendikleri Fransa ve Alman toprakları gibi çeşitli hukuk sistemleri de mevcuttur. Örneğin Reformasyon öncesi Zürih ve Schaffhausen, Konstanz adlı Alman şehrinin ana hukukunu temel alırken, Freiburg ve Bern kentleri Köln hukukundan esinlenmiştir. Kısacası bu kantonlar Kuzey ve Güney Almanya hukukundan esinlenmiştir. Buna, Reformasyon ve 1798 Helvetia Cumhuriyeti'nin kurulması ile birlikte, Cenevre'nin, Bourges gibi Fransız kentlerinin hukukundan esinlenmesi dahil olmuştur. Bu bağlamda Schnell, hiçbir kanton hukukunun tek başına yabancı kaynaklara dayanmadığını, yerel

sayısı elde edilmektedir. Eugen Huber künyeleri numaralandırmamıştır. Bazı kaynaklar bir önceki bölümlerde dizinlenmiş olanlara atıftır. Bunlar tarafımızca hesaba dahil edilmemiştir.

61 Snell, Ludwig (Hrsg.) (1837/ 1845), *Handbuch des Schweizerischen Staatsrechts*, Zürich: Orel, Füssli und Compagnie.

62 Blumer, Johann Jacob (1850), *Staats-und Rechtsgeschichte der schweizerischen Demokratien, oder der Kantone Uri, Schwyz, Unterwalden, Glarus, Zug und Appenzell*, St. Gallen: Scheitlin und Zollikofer; Blumer, Johann Jacob (1858), *Staats-und Rechtsgeschichte der schweizerischen Demokratien, oder der Kantone Uri, Schwyz, Unterwalden, Glarus, Zug und Appenzell*, St. Gallen: Scheitlin und Zollikofer.

hukukun özelliklerini de taşıdığını ortaya koymuş ve bunları ortaya çıkarmanın ve değerlendirmenin de söz konusu derginin bir görevi olduğunu ifade etmiştir.⁶³

Schnell'in Huber kaynakçasında yer alan tek makalesi bu değildir. 1857 yılında, aynı derginin altıncı cildinde yayınlanmış ve Zürih, Neuenburg ve Wallis kantonlarının yeni medeni kanunlarını inceleyen bir diğer makalesi daha mevcuttur. Zürih'in Doğu İsviçre, Neuenburg'un Batı İsviçre ve Wallis'in Güney İsviçre'yi temsil eden merkezler olarak ele alındığı makalede Schnell, medeni kanunların farklılıklarına değinmiştir. Buna göre Zürih'teki mevcut hukuk, ilk Alman topluluklarında mevcut olan hukuktan etkilenmiş ve zamanla Roma hukukunun etkisi altında kalmıştır. Bununla birlikte, kontluklar, egemenlik bölgeleri, resmî daireler, yetki bölgeleri (Vogtei) ve saraylardan oluşan kantonda hukuk da bulunduğu yere bağlı olarak değişim göstermiştir. En nihayetinde Zürih'in temel kanun metinleri 27 ciltlik bir koleksiyon ihtiva etmiştir ki, Keller ve Bluntschli tarafından gerçekleştirilen revizyona bunlar esas alınmıştır.⁶⁴

Schnell'e göre Neuenburg Medeni Kanunu da -ikinci dereceden de olsa- yine Alman hukukudur. Keza Roma hukukunu esas almasa da kendisini ondan tam bağımsız kılamamıştır. Bunun dışında Franche-Comté bölgesi hukukundan ve Ahit'ten etkilenmiştir. On dokuzuncu yüzyılda standart bir medeni kanuna ilişkin arzular giderek arttığında, Neuenburg Medeni Kanunu da giderek sekülerleşmiş, örneğin, medeni evlilik talep edilmiş ve -o vakte kadar tıpkı Fransa'daki gibi- resmî bir evliliğin dinî bir nikahtan önce gelmesi gerektiği üzerinde anlaşmıştır. Kanun'un revizyonu görevi hem Fransa hem Neuenburg hukukunu iyi bilen Piaget'e verilmiştir.⁶⁵

Wallis Kantonu'nun Medeni Kanunu ise yazara göre Roma hukukundan uzak, doğrudan Cermen hukuku özelliklerini barındırmaktadır. Bununla birlikte, kantonda farklı bölgelerden ve kökenlerden insan toplulukları yaşamış, bu durum da kantonda farklı hukuk anlayışlarına ve uygulamalarına sebebiyet vermiştir. Kantonun bir kısım vadisinin bir psikoposluk altında birleşmesinden dolayı dinî yorumlardan ve bununla din adamlarının Roma hukukundan anladığı ve öğrettiği kadarından da bolca etkilenmiştir. Yazar, aile ve miras hukukunda Neuenburg ve Wallis Medeni Kanunlarının Fransız *Code Civil*'e bağlandığını, Zürih'in ise geleneksele önem veren bir Medeni Kanun'da karar kıldığını belirtmektedir. Buna göre, Neuenburg ve Wallis'te miras hukuku mülk edinmenin, evlilik hukuku ise anlaşmaların bir meselesidir. Neuenburg'da resmî evlilik daha keskindir ve fakat Wallis'te hâlihâzırda dinî özelliklerini yitirmemiştir. Zürih ise evlilik ve miras hukukunu başlı başına ele almış ve Kanun'a mevcut yerel hukuk anlayışını temel kılmıştır.⁶⁶

Zürih'in diğer kantonlara nazaran kendi başınlığı Velidedeoğlu tarafından da irdelenmiştir. Velidedeoğlu, bu katonda yabancı hukuka karşı yerli hukukun esas alındığını dile getirmiş ve bunun İsviçre'de orijinal bir Kanun olduğunu, diğer bazı kantonlarca da iktibas edildiğini ifade etmiştir.⁶⁷ Velidedeoğlu, konuya ilişkin bir diğer makalesinde de, Zürih'in kendi yerel hukukunu birleştirdiğini, Kanun'un Zürih hukukunun özelliklerini taşıdığını ve bu Kanun'un yeknesak bir İsviçre Medeni Kanunu'nun yapımına model oluşturduğunu ifade etmiştir.⁶⁸

63 Schnell, Johannes (1852), "Über die Aufgabe dieser Zeitschrift", *Zeitschrift für schweizerisches Recht*, Erster Band, Basel: Druck und Verlag von C. Dettloff, s. 3-19.

64 Schnell, Johannes (1857), "Die neuen Civilgesetze von Zürich, Neuenburg und Wallis", *Zeitschrift für schweizerisches Recht*, Sechster Band, Basel: Bahnmeier's Buchhandlung (C. Detloff), s. 53-58.

65 Schnell, (1857), a.g.m., s. 58-62.

66 Schnell, (1857), a.g.m., s. 62-66.

67 [Velidedeoğlu], (1940), a.g.m., s. 149.

68 [Velidedeoğlu], (1944), a.g.m., s. 343.

Eugen Huber kaynakçasında yer alan bir diğer örnek, Zürih'te hukuk profesörü Friedrich von Wyss'in 24 Ocak 1863 tarihinde gerçekleştirdiği konuşmasıdır. „*Hukuk İlimiyle İlişkisi Bağlamında İsviçre Özel Hukuku*“ başlığını taşıyan konuşma aynı yıl içerisinde yayınlanmıştır. Wyss bu konuşmasında, yerel hukuk geleneğinin kısmen direnmiş olması sebebiyle Roma hukukunun geç gelişini irdelemiş, şüphe uyandırmış olmasından dolayı, bilimsel eğitimin arandığı yerlerde tarihten ve devlet hukukundan istifade edildiğini vurgulamıştır. Wyss, bu durumun örneğin vasiyet hakkının kullanılmamış olması (Intestaterbrecht) gibi hukuki meselelerde dâhi sıkıntılar ortaya çıkardığını, yargıçların kararı kent danışma kurullarına bıraktığını, bu kararların da genelde vakadan yola çıkarak ortaya konduğu için belirgin olmadığını ifade etmiştir. Keza yerel hukuk dışında Roma ve Alman hukukundan istifade eden ve henüz tam manasıyla birleşmemiş İsviçre hukuku bu süreçte bir de çağdaş dünyanın gereksinimlerine karşılık vermek zorunda kalmıştır ki, bu durum Wyss tarafından konuşmasında ayrıntılarıyla irdelenmiştir.⁶⁹

Kuşkusuz, İsviçre kantonlarının faydalandığı bu geniş hukuki yelpaze kendi içerisinde farklılıkların oluşmasına sebebiyet vermiştir. Huber'in, kaynakçasında, İsviçre hukukunun bu bağlamda mevcut sorunlarına ve muhtemelen tek bir kanun yönünde izlenecek yollara yönelik yapılan incelemelere de yer verdiği anlaşılmaktadır. Buna bir örnek, *Bern Hukukçular Cemiyeti Dergisi* (Zeitschrift des bernischen Juristenvereins)'nde yer alan ve İsviçreli Hukukçu Henri Carrard'a ait olan makaledir. Carrard, 1873/74 yılında derginin dokuzuncu cildinde yer alan makalede, İsviçre'nin Romandia ile Alman bölgelerinde mevcut medeni hukuk farklılıklarını birleştirmeye dönük bir inceleme sunmuştur.⁷⁰

Derginin aynı cildinde yer alan diğer bir İsviçreli Hukukçu, Carl Hilty'nin makalesi de Huber tarafından kaynakçaya eklenmiştir. Hilty makalesinde, karşılaştırmalı olarak, sivil kanun yapımına ilişkin İsviçre'nin Fransız ve Alman bölgeleri arasındaki temel farkları incelemiş ve bunlara yönelik bir uzlaşma imkânı sunmak istemiştir. Hilty, kantonal hukukun daha geniş bir şekilde birleştirilmesine yönelik muhalefetin temel gerekçesine değinmiş, söz konusu muhalefetin gelenekselde mevcut olan zihnî mülkün terk edilecek olmasından duyulan endişeden kaynaklandığını ifade etmiştir. Hilty'e göre tarihten örnekler, bu tür dönüşümlerin eskinin tamamen yok edilmesi veya yeni olan ile keskin farklılıklar oluşturması değil, daha ziyade yeni hukukun da gelenekten istifade ettiğinin anlaşılır kılınmasıyla azalmıştır. Yazarın bu bağlamda gösterdiği örnekler, *12 Levha Kanunları*'na devletin temellerini sarsacak güçte bir muhalefetin, komisyonun seçimiyle yok olduğu ve benzer bir süreci Avusturya Medeni Kanunu'nun ve aynı şekilde *Code Napoléon*'un yaşadığıdır. Yine İsviçre'de o an için Alman ve Fransız hukuk anlayışları arasındaki köklü farklılıklar mevcuttur ve bunlar hakkındaki bilgisizlik de, Hilty'e göre, 25 farklı medeni kanundan, millî yeknesak bir kanun oluşturma önünde engel teşkil eden sebepler arasındadır. Yazar bu sebeple incelemesini bu iki hukuk anlayışını irdelemek üzerine inşa etmiştir. *Code Napoleon*'dan ve Fransız hukukundan esinlenen kantonlar Bern-Jura, Cenevre, Waadt, Neuenburg, Wallis, Freiburg ve Tessin'dir. Yerli ve yabancı millî hukukun birleştiği bu aşamalarda da İsviçre için sorunlar doğmuştur. *Code Napoleon* tarih içerisinde birçok düzenleme geçirmiş olmasına rağmen, bu düzenlemeler örneğin Bern-Jura'daki uygulamalara yansımamış, bu şekilde Fransız *Code Napoleon* ile Bern-Jura'da uygulanan *Code Napoleon* da özünde farklı kalmışlardır. Bu durum Bern kantonunda bulunan diğer şehirlerin hukuk sistemlerine de yansımış ve örneğin ipotek meselesinde dahi, sadece

69 Wyss, Friedrich v. (1863), *Das schweizerische Privatrecht in seiner Beziehung zur Rechtswissenschaft*, Antrittsrede, gehalten den 24. Januar 1863, Zürich: Druck der Offizin von Friedrich von Schulthess, s. 3 vd., 17 vd.
70 Carrard, Henri (1874), "Etude comparative des législations civiles de la Suisse romande et celles de la Suisse allemande. Essai de conciliation de leurs principales différences", *Zeitschrift des Bernischen Juristenvereins*, 9 (1873/1874), Bern: Druck und Expedition der Stämpflichen Buchdruckerei, 133-179.

Bern’de üç farklı ipotek sistemi yerleşmiştir. Hilty, *Code Napoleon*’un diğer Fransız hukukundan esinlenen kantonlar açısından sorunlarına da ayrıntılarıyla değinmiştir.⁷¹

Bern kantonunda dahi farklı kanuni uygulamaların oluşması, Hilty’nin çalışmasından çok önce tek bir kanun oluşturma gereği doğurmuş ve Huber, buna yönelik bir incelemeyi yine kaynakçasına eklemiştir. Niklaus Niggeler’in *Bern Hukukçular Cemiyeti Dergisi*’nin 1866/67 yılında yayınlanmış üçüncü cildinde yer alan „*Bern Medeni Kanununun Revizyonu*“ başlıklı makalesinden, iyileştirmeye yönelik çalışmaların sürecini okumak mümkündür.⁷²

Yüzyılın sonuna doğru mevcut hukuk ve kanunların kodifikasyonuna yönelik tartışmalar daha keskin mütalaalara sebebiyet vermiştir. Bu bağlamda kaynakçada yer alan bir diğer incelemeyi Albert Affolter’in aynı derginin 28. cildinde yer alan bir makalesi teşkil etmektedir. 1892 yılında yayınlanan ve „*Medeni Kanunun Kodifikasyonu*“ başlığını taşıyan makalede Affolter, o tarihte Almanya’da da mevcut kodifikasyon çalışmalarından yola çıkarak, bu tür bir çalışma esnasında nelere ihtiyaç duyulduğu üzerinde durmuştur. Yine, binlerce maddeden oluşan ve bilgi sahibi olmak isteyen için ilk bakışta ürkütücü olan bir Medeni Kanun yerine, daha öz bir halde hazırlanmış bir Medeni Kanun’un geniş kesimler için daha uygun ve halkçı olduğunu vurgulamıştır. „*Bunun ötesinde bir Sivil Kanun, bir ders kitabı karakterini taşıyan her şeyi engellemelidir; hukuki yapılar barındırmamalıdır ve hatta her türlü hukuki ifadedden kaçınmalıdır*“ diyen Affolter, çıkarılacak standart bir yasanın nasıl olması gerektiği (lex ferenda) konusunda kişi hukukundan mülk ve borçlar hukukuna kadar çeşitli örnekler vermiştir.⁷³

Affolter’in burada bahsettiği kolay anlaşılabilir bir dilde kanun hazırlama gereksinimi kuşkusuz Avrupa’daki ilk kanunlarla ortaya çıkan kazuist veya mücerret olma tartışmasıyla da alakalıdır. Velidedeoğlu’na göre, Fransız Devrimi’nden önce ilk büyük ve kapsayıcı kanunlarını ortaya koyan Prusya’nın, hem özel hem de kamu hukukunu kapsayan *Prusya Devletleri Umumi Kanunu* 17 bin maddeden müteşekkildir. 1804 Fransız *Code Civil*’i devrimden sonraki telakkiyi de dâhil eden daha derli toplu ve mücerret bir Kanun’u ihtiva etmektedir. 1811 tarihli Avusturya Medeni Kanunu da bu vasfiyle Fransız Kanunu’ndan ilham almıştır.⁷⁴

Hâliyle, evvelinde bir Prusya kanun metni yazılmış olsa da, Fransız Devrimi’nden itibaren yükselen fert ve millet ile birlikte, bunların ihtiyaçları ve anlayabilecekleri bir dilde kanun yazma isteği zaten en başından itibaren mevcuttur denilebilir.

Affolter’in 1892’de talep ettiği halk için halkın kolay anlayabileceği bir dilde bir medeni kanun kodifikasyonu Eugen Huber ile başarıya ulaşmıştır. Huber’in İsviçre Medeni Kanunu, döneminde ve sonrasında, halkın kolay anlayabileceği bir dilde kaleme alınmış ve hâkime çokça salahiyetler tanımış olması dolayısıyla da „*cumhuriyetçi düstur*“ olarak ifade edilmiştir. Bunda şüphesiz -sadece ilkokul eğitimine sahip- eşi Lina Weissert’in tüm metinleri okuyup düzeltmesinin de bir etkisi olmuştur.⁷⁵

71 Hilty, Carl (1874), „Die Hauptdifferenzen der französischen- und deutschschweizerischen Civilgesetzgebung, mit Rücksicht auf die Möglichkeit ihrer Vereinbarung“, *Zeitschrift des Bernischen Juristenvereins*, 9 (1873/1874), Bern: Druck und Expedition der Stämpflichen Buchdruckerei, s. 67-75.

72 Niggeler, [Niklaus] (1867), „Revision der bernischen Civilgesetzgebung“, *Zeitschrift des bernischen Juristenvereins*, 3 (1866/67), Bern: Druck und Expedition der Buchdruckerei Rieder & Simmen, s. 325-334.

73 Affolter, Albert (1892), „Zur Kodifikation des Civilrechts“, *Zeitschrift des bernischen Juristen-Vereins*, 28 (1892), Bern: Druck und Expedition der Haller’schen Buchdruckerei, s. 151-188.

74 [Velidedeoğlu], (1940), a.g.m., s. 145 vd.

75 Kieser, Hans-Lukas; Meier, Astrid ve Stoffel, Walter (2008), „Türkische Rechtsrevolution, eine Geschichte transkultureller Interaktion (Einleitung)“, *Revolution islamischen Rechts: Das Schweizerische ZGB in der Türkei*, Zürich: Chronos, s. 13.

Hem hukukçular hem de halk tarafından kolay anlaşılabilir bir dilde kanun hazırlamaya dönük tartışmalar Osmanlı'da da mevcut olmuştur. Mecelle ile ilgili çalışmalar kolay anlaşılabilir bir kanuna ihtiyaç duyulduğu için de başlamıştır. Ne var ki hem henüz Osmanlı döneminde hem de Cumhuriyet döneminde anlaşılır bir dilde yazılmamış olmakla eleştirilmiştir.⁷⁶

Nihayetinde, İsviçre Medeni Kanunu'nun da karmaşık ve birbirleriyle örtüşmeyen hukuk anlayışlarını toparlama isteği, hukukçular ve toplum için anlaşılır bir dilde kanun yazma gereği, yerel ve dinî hukuk ile çağdaş hukuku yeknesak bir kanunda birleştirme ihtiyacı gibi sebeplerden doğduğunu ve Eugen Huber'in de bunu çok iyi tahlil ederek bu kaynakça ile ortaya koyduğu anlaşılmaktadır.

Sonuç

Millî devletlerin inşa süreci, birleştirilmiş bir kanun inşası sürecini de beraberinde getirmiştir. Bunun ilk örneğini Prusya göstermiş olsa da, halk egemenliğini esas alan, cumhuriyetçi, mücerret ve kolay anlaşılabilir bir dilde kanun yazma Fransız Devrimi'nden sonra daha da önem kazanmış görünmektedir. Kodifikasyon süreçleri, bu makalede örneği verilenler arasında, özellikle İsviçre'de ayrıcalıklı ve zorlu bir konum teşkil etmektedir. Zira yerel hukuk ile yabancı hukuk çok karmaşık bir şekilde bir araya gelmiş, kısmen beraber kısmen birbirlerine direnerek onyıllar içerisinde bir gelişim göstermişlerdir. Kanunlaştırma hareketlerinin Osmanlı-Türk devlet ve toplum hayatındaki akisleri Sultan II. Mahmud dönemi itibariyle giderek daha belirgin hale gelmiş, Tanzimat ve Islahat süreçlerinde temellenmişlerdir. Bilhassa Fransız kanunlarından yapılan veya düşünülen iktibasların, keza şer-i ve örfi hukukun ikincil bir konum kazanabilmesi, ticarî veya gayrimüslim hukuku alakadar ettiği alanlarda Osmanlı Devleti için pek sorunla karşılaşmamıştır. Yabancı hukukun iktibas, doğrudan mahrem alan olarak kabul edilen aileyi ilgilendirdiği tüm hususlarda dirençle karşılaşmıştır. 1.851 maddeden oluşan ve yıllar içerisinde tamamlanan Mecelle'nin aile, şahıs ve miras hukukunu kapsamaması bunun en belirgin örneğidir.

Osmanlı yıllar içerisinde aile hukukunda bir düzenleme öngörmüş, ne var ki Birinci Dünya Harbi yılları içerisinde ve İttihadçı dönemde ortaya konan *Hukuk-i Aile Kararnamesi* de temel soruna bir çözüm getirememiştir. Sorunun temelini, on sekizinci yüzyıldan itibaren giderek güçlenen fert ve fertlerden müteşekkil cemiyetleri beşikten mezara ve ötesine kadar alakadar eden tüm meselelerde artan sekülerleşme ve buna bağlı olarak ferdin fert ile ve fertlerin devlet ile olan ilişkilerinde dinî ve örfi anlayıştan kopuş teşkil etmektedir. Evvela mutlak surette hanefi, II. Meşrutiyet ile birlikte anlaşılın aynı zamanda farklı mezhepsel anlayışlara dayalı olarak ortaya konan çalışmalar bir netice vermemiş ve başarı gösterememiş görünmektedirler.

Tam bu noktada, Birinci Dünya Harbi sonunda ortaya konan Millî Mücadele ve akabinde imzalanan Lozan Antlaşması'nın kapsamlı bir kodifikasyonun itici gücü haline geldiği anlaşılmaktadır. Zira Osmanlı döneminden o yana gayrimüslimlere tanınan haklar Lozan Konferansları süresince de gündeme gelmiş ve Türk hükûmeti, acilen, Bilsel'in ifadesi ile "devlet içinde devlet" haline gelen azınlıklara yönelik uluslararası muhafazayı değil Türk devletini esas alacak bir kanun ortaya koyma gereğini duymuşlardır. Bozkurt'un hem gerekçesinde hem de sonrasında kaleme aldığı makalesinde ifade ettiği bu sebep, Batı'dan din ile devlet işlerini ayırmış herhangi bir kanunun alınmasına temel teşkil edebilir. Zira bu durumda gayrimüslimlerin imtiyazları kalkacak ve Türk devletine bağlı vatandaşlık anlayışı

76 Osmanağaoğlu, a.g.m., s. 114; [Velidedeoğlu], (1940), a.g.m., s. 192-193.

ortaya serilebilecek, bununla aynı zamanda yabancı devletlerinin Türk hukuk sistemine ezelden o yana mevcut müdahalelerine bir son verilecektir.

Herhangi bir Batı ülkesi kanunu değil, İsviçre Medeni Kanunu'nun resepsiyonuna ise farklı gerekçeler temel teşkil etmiş görünmektedir. Bunlar Bozkurt tarafından dile getirildikleri şekliyle, mutlaka Fransız Kanunu'nun *ihhtiyar*, Alman Kanunu'nun çok *soyud*, İsviçre Medeni Kanunu'nun ise en yeni Kanun olması dışında, ayrıca İsviçre'de kodifikasyon öncesi hukuki durumların -Hristiyan Batı ve Müslüman Doğu temelleri bir yana- Osmanlı-Türk hukuk sorunlarına olağanüstü benzerlik göstermesidir.

İsviçre'nin kendi içerisinde Alman, Fransız ve İtalyan bölgelerine ayrılması bir yana, yerli ve yabancı hukukun farklı içtihatları bu derece karmaşık hale getirmesi, kodifikasyon sürecindeki sorunlar ve bu sorunların nasıl giderileceğinin önemli İsviçreli hukukçular tarafından tespit edilmesi, bilhassa yerli hukukun yabancı hukuka neden direnç gösterdiği ve bunun nasıl aşılabileceğine yönelik öneriler ve ayrıca bir kanun yapımında önceki örneklerden yola çıkarak nelere dikkat edilmesi gerektiği gibi mütalaalar on dokuzuncu yüzyıl boyunca İsviçre'de önemli bir mesele halini almış görünmektedir.

Eugen Huber'in ortaya koyduğu kaynakça, İsviçre'deki, esasen birbirlerine çok kısa mesafelerde bulunan bölgelerin birbirinden farklı hukuk anlayışlarını ve bunların nasıl bir araya getirilip birleştirilebileceği konularında önemli ve çok esaslı bir deneyimi ihtiva etmektedir. Bozkurt, İsviçre'deki hukuk eğitimi sırasında bu kaynakçanın barındırdığı bilgilerden ve ortaya koyduğu deneyimden muaf kalmış olamaz.

Hâliyle, Kanun'un Batı'dan resepsiyonu için Osmanlı'dan o yana mevcut hukuki sorunların Cumhuriyet Türkiye'sine taşınmak istenmemesi, devletin çekirdeği olarak ailenin mahrem ve mutlak surette dinî bir alandan çıkarılıp millet egemenliği anlayışına uygun olarak sivil bir alana taşınması, Osmanlı'dan o yana gayrimüslimlere tanınan imtiyazların Lozan Antlaşması ile tekrar gündeme gelmesi ve kapitülasyonların kaldırılmasının süreklilik kazanabilmesi gerekçe gösterilebilir.

Kanun'un İsviçre'den resepsiyon yöntemiyle alınmasının temelinde ise, Osmanlı'da ortaya çıkan kanunlaştırma hareketlerinin ve bunların ortaya koyduğu sorunların İsviçre'de yaşanan süreçle büyük benzerlik göstermesi yatıyor denebilir.

Çalışmanın, Eugen Huber Kaynakçasının barındırdığı geniş sorunsal üzerinde karşılaştırmalı ve çok daha ayrıntılı incelemelere imkan tanıması temenni dahilindedir.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri (İsviçre Federal Arşivi Bern/ Schweizerisches Bundesarchiv Bern)

E22-1000134-2041: Eugen Huber, *Übersicht zu den Vorlesungen über das schweizerische Privatrecht*, 1918, 1-236.

T.B.M.M. Zabıt Cerideleri

T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre II, Cilt 7, İçtima Senesi 1, İkinci İçtima, 3.3.1340.

T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre II, Cilt 11, İçtima Senesi II, 25nci İçtima, 22.12.1340.

T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre II, Cilt 22, İçtima Senesi III, Elli Dördüncü İçtima, 11.2.1926.

T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre II, Cilt 22, İçtima Senesi III, Elli Yedinci İçtima, 17.2.1926.

T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre II, Cilt 25, İçtima Senesi III, 109ncü İçtima, 29.5.1926.

Kitap, Makale ve Ansiklopediler

- Affolter, A. (1892). "Zur Kodifikation des Civilrechts". *Zeitschrift des bernischen Juristen-Vereins*, 28(1892), Bern: Druck und Expedition der Haller'schen Buchdruckerei, 151-188.
- Akalın, Ş. H. vd. (Hz.) (2005). *Türkçe Sözlük*. Ankara: Akşam Sanat Okulu Matbaası.
- Ayiter, F. (1944). "Yabancı Kanunların Alınması ve Millî Hukuk". *Medenî Kanunun XV. Yıl Dönümü İçin*. İstanbul: Kenan Matbaası.
- Belgesay, M. R. (1940). "Tanzimat ve Adliye Teşkilâtı". *Tanzimat I, Yüzüncü yıldönümü münasebetile*. İstanbul: Maarif Matbaası.
- Bilsel, C. (1944). "Medenî Kanun ve Lozan Muahedesi". *Medenî Kanunun XV. Yıl Dönümü İçin*. İstanbul: Kenan Matbaası.
- Blumer, J. J. (1850). *Staats-und Rechtsgeschichte der schweizerischen Demokratien*. oder der Kantone Uri, Schwyz, Unterwalden, Glarus, Zug und Appenzell. St. Gallen: Scheitlin und Zollikofer.
- Blumer, J. J. (1858) *Staats-und Rechtsgeschichte der schweizerischen Demokratien*. oder der Kantone Uri, Schwyz, Unterwalden, Glarus, Zug und Appenzell. St. Gallen: Scheitlin und Zollikofer.
- Bora, Tanıl ve M. Gültekingil (Ed.) (2004). "Tanzimat Fermanı". *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce, Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası: Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi*. İstanbul: İletişim.
- Bozkurt, G. (1994). "Mahmut Esat Bozkurt'un Laik Hukuka Geçiş Katkıları". *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 2(4), 201-209.
- Bozkurt, G. (Mart 1998). "Azınlık İmtiyazları-Kapitülasyonlardan Tek Hukuk Sistemine Geçiş". *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, XIV(40), 247-261.
- Bozkurt, M. E. (1944). "Türk Medenî Kanunu Nasıl Hazırlandı?". *Medenî Kanunun XV. Yıl Dönümü İçin*. İstanbul: Kenan Matbaası.
- Carrard, H. (1874). "Etude comparative des législation civiles de la Suisse romande et celles de la Suisse allemande. Essai de conciliation de leurs principales différences". *Zeitschrift des Bernischen Juristenvereins*, 9(1873/1874), Bern: Druck und Expedition der Stämpflichen Buchdruckerei, 133-179.
- Engin, Z. Ö. Ü. (2014). "Medeni Kanun ve Toplumsal Dönüşüm". *I. Türk Hukuk Tarihi Kongresi Bildirileri*. Fethi Gedikli (Ed.), İstanbul: XII Levha, 31-43.
- Hilty, C. (1874). "Die Hauptdifferenzen der französisch- und deutschschweizerischen Zivilgesetzgebung, mit Rücksicht auf die Möglichkeit ihrer Vereinbarung". *Zeitschrift des Bernischen Juristenvereins*, 9(1873/1874), Bern: Druck und Expedition der Stämpflichen Buchdruckerei, 65-109.
- Hirsch E. E. (2005). "İsviçre Kanunu-Türk Hukuku". *Ankara ve Lozan Arasında*, (Derl. M. Schweizer). Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Kara, İ. (Haz.) (1997). "Seyyid Bey (1873-1925)". *Türkiye'de İslâmcılık Düşüncesi*. (Haz. İ. Kara). İstanbul: Kitabevi.
- Karahasanoglu, C. O. (2011). "Mecelle-i Ahkam-ı Adliyye'nin Yürüluğ Girişi ve Türk Hukuk Tarihi Bakımından Önemi". *OTAM*, 29(29), 93-124.
- Keleş, E. (2005). "Tanzimat Dönemi'nde Rüşvetin Önlenmesi İçin Yapılan Düzenlemeler". *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 24(38), 259-280.

- Kieser, H.-L., A. Meier ve W. Stoffel (Hg.) (2008). *Revolution islamischen Rechts: Das Schweizerische ZGB in der Türkei*. Zürich: Chronos.
- Kieser, H.-L., A. Meier ve W. Stoffel (2008). "Türkische Rechtsrevolution, eine Geschichte transkultureller Interaktion (Einleitung). *Revolution islamischen Rechts: Das Schweizerische ZGB in der Türkei*. Zürich: Chronos.
- Kieser, H.-L. (2008). "Mahmut Bozkurt und die >Revolution des Rechts< in der jungen Republik Türkei". *Revolution islamischen Rechts: Das Schweizerische ZGB in der Türkei*, (Hg. H.-L. Kieser, A. Meier, W. Stoffel). Zürich: Chronos.
- Kili, S. (1994). "Mahmut Esat Bozkurt Hukuk Devrimi ve Çağdaşlaşma ". *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 2(4), 275-284.
- Küçükçitiray, A. Y. (2014/2). "Osmanlı Devletinde Tanzimat Sonrası Aile Hukuku Alanındaki Gelişmeler ve Hukuk-i Aile Kararnamesi". *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13(26), 177-201.
- "Lozan Sulh Muahedenamesinin kabulüne dair kanunlar" (1931). *Düştur*. Üçüncü Tertip Cilt 5. İstanbul: Necmi İstikbal Matbaası.
- Niggeler, [N.] (1867). "Revision der bernischen Civilgesetzgebung". *Zeitschrift des bernischen Juristenvereins*, 3(1866/67), Bern: Druck und Expedition der Buchdruckerei Rieder & Simmen, 325-334.
- Öğüt, S. (2003). "Mahrem", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 27, 388-389.
- Parlatır, İ. (2012). *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: Yargı Yayınevi.
- Pinloche, A. (1931). *Deutsch-Französisches Wörterbuch*. Paris: Libraire Larousse.
- Plagemann, G. (2008). "Die Einführung des ZGB im Jahre 1926". *Revolution islamischen Rechts: Das Schweizerische ZGB in der Türkei*. (Hg. H.-L. Kieser, A. Meier, W. Stoffel). Zürich: Chronos.
- Seyyid Bey (1997). "İçtihat ve Taklit". *Türkiye'de İslâmcılık Düşüncesi*. (Haz. İ. Kara). İstanbul: Kitabevi.
- Schnell, J. (1852). "Über die Aufgabe dieser Zeitschrift". *Zeitschrift für schweizerisches Recht*, Erster Band, Basel: Druck und Verlag von C. Dettloff, 3-19.
- Schnell, J. (1857) "Die neuen Civilgesetze von Zürich, Neuenburg und Wallis". *Zeitschrift für schweizerisches Recht*, Sechster Band, Basel: Bahnmeier's Buchhandlung (C. Detloff), 53-96.
- Snell L. (Hrsg.) (1837/ 1845). *Handbuch des Schweizerischen Staatsrechts*. Zürich: Orel, Füssli und Compagnie.
- Şıpka, Ş. (2008). "Der Revolutionscharakter des Zivilgesetzes von 1926 aus frauenrechtlicher Perspektive". *Revolution islamischen Rechts: Das Schweizerische ZGB in der Türkei*. (Hg. H.-L. Kieser, A. Meier, W. Stoffel). Zürich: Chronos.
- [Velidedeoğlu], H. V. (1940). "Kanunlaştırma Hareketleri ve Tanzimat". *Tanzimat I, Yüzüncü yıldönümü münasebetile*. İstanbul: Maarif Matbaası.
- [Velidedeoğlu], H. V. (1944). "İsviçre Medenî Kanunu Karşısında Türk Medenî Kanunu". *Medenî Kanunun XV. Yıl Dönümü İçin*. İstanbul: Kenan Matbaası.
- Velidedeoğlu, H. V. (1970). *Türk Medenî Kanunu ve Borçlar Kanunu*. (Türkçeleştirilmiş metinleriyle birlikte). Cilt I: Türk Kanunu Medenîsi. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.

Mahrem Alanda Sivil Hukuk İnşası: Mahmut Esat Bozkurt'un Medeni Kanun Gerekçesi ve Eugen Huber Kaynakçası

- Wyss, Fr. v. (1863). *Das schweizerische Privatrecht in seiner Beziehung zur Rechtswissenschaft*. Antrittsrede, gehalten den 24. Januar 1863. Zürich: Druck der Offizin von Friedrich von Schulthess.
- Young, W. M. (1949). "Eugene Huber ve İsviçre Medeni Kanununun Ruhu (1849-1923)". Çev. Jale Güral. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 6(1), 162-180.
- Yücel, H. A. (1944). "[başlıksız]". *Medenî Kanunun XV. Yıl Dönümü İçin*, İstanbul: Kenan Matbaası.

MATBUAT VE İSTİHBARAT MÜDÜRLÜĞÜ-İ UMUMİYESİ'NİN AÇIK KAYNAK VE KAPALI KAYNAK İSTİHBARATI ÇALIŞMALARI

OPEN SOURCE INTELLIGENCE AND CLOSED/COVERT SOURCE INTELLIGENCE ACTIVITIES OF GENERAL DIRECTORATE OF PRESS AND INTELLIGENCE

Aykut ÇAĞLAK*

Geliş Tarihi/Received:19.10.2022

Kabul Tarihi/Accepted:14.03.2023

ÇAĞLAK, Aykut, (2023), "Matbuat Ve İstihbarat Müdürlüğü-İ Umumiyesi'nin Açık Kaynak Ve Kapalı Kaynak İstihbaratı Çalışmaları", Belgi Dergisi, S.26, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Yaz 2023/II, ss. 25-43.

Öz

Matbuat ve İstihbarat Müdürlüğü-İ Umumiyesi, Milli Mücadele dönemi istihbarat çalışmalarına genellikle propaganda alanındaki faaliyetleriyle katkı yapmıştır. Ancak bunun yanında haber toplama faaliyetleri de Müdürlüğü'nin Milli Mücadele dönemindeki faaliyetlerinin önemli bir bölümünü oluşturmuştur. Haber toplama teknik anlamda, istihbarat üretim sürecinin önemli aşamalarından biridir. Bu çalışma, Matbuat ve İstihbarat Müdürlüğü-İ Umumiyesi'nin Milli Mücadele döneminde haber toplama faaliyetleri kapsamında icra ettiği açık kaynak istihbaratı ve kapalı kaynak istihbaratı çalışmalarıyla Milli Mücadele döneminde istihbarat üretimine ne şekilde ve hangi konularda katkı yaptığını açıklamayı amaçlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda çalışmada, ağırlıklı olarak arşiv belgelerinden faydalanılmıştır. Arşiv belgeleri analiz edildiğinde Matbuat ve İstihbarat Müdürlüğü-İ Umumiyesi'nin Milli Mücadele döneminde topladığı haber ve bilgilerin, kurumlararası haber ve bilgi iletim ağına dâhil olduğu ve akabinde bu haber ve bilgilerin başta Erkân-ı Harbiye-İ Umumiye Riyaseti (EHUR) yani Türk Genelkurmayı olmak üzere ilgili resmî kurum, kuruluş ya da makamlara dağıtımının sağlandığı görülmektedir. Müdürlüğü'nin topladığı haberlerin önemli bir bölümünün, gazete ve dergi gibi açık kaynaklardan elde edildiği tespit edilmiştir. Ancak bazı arşiv belgelerinde Müdürlüğü'nin haber kaynağının ve bu kaynağın haberi ne şekilde ve nereden elde ettiğinin belirtilmediğine, kaynağın gizli tutulduğuna şahit olunmuştur. Bu da doğal olarak, Matbuat ve İstihbarat Müdürlüğü-İ Umumiyesi'nin açık kaynak istihbaratı yanında kapalı kaynak istihbaratı çalışmaları da yaptığını göstermektedir. Müdürlüğü'nin bu çalışmalar sonucunda erişim sağladığı haber ve bilgilerin Türk siyasi karar alıcıları için oldukça kullanışlı veriler olduğunu da önemle vurgulamak gerekir. Matbuat ve İstihbarat Müdürlüğü-İ Umumiyesi, Milli Mücadele dönemindeki açık kaynak istihbaratı ve kapalı kaynak istihbaratı çalışmalarıyla gerek teknik anlamda istihbarat üretim sürecine gerekse de Türk istihbarat sistematığının Milli Mücadele sürecindeki genel işleyişine güçlü bir şekilde eklenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Milli Mücadele, İstihbarat, Propaganda, Matbuat ve İstihbarat Müdürlüğü-İ Umumiyesi, Açık Kaynak istihbaratı, Kapalı kaynak istihbaratı.

* Dr., T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, aykut979@yahoo.com, (<https://orcid.org/0000-0001-5843-7422>).

Abstract

General Directorate of Press and Intelligence contributed to the intelligence activities of the Turkish National Struggle period, generally with its activities in the field of propaganda. However, intelligence gathering activities also created an important part of the activities of the Directorate. Intelligence gathering, technically speaking, is one of the important stages of the intelligence production cycle. This study aims to explain how and on which subjects the General Directorate of Press and Intelligence contributed to the production of intelligence during the Turkish National Struggle with its open source intelligence (OSINT) and closed/covert source intelligence (CSINT) activities carried out within the extent of intelligence gathering activities during the National Struggle. For this purpose, archival documents were mainly used in the study. When the archive documents are analyzed, it is seen that the intelligence gathered by the General Directorate of Press and Intelligence during the Turkish National Struggle was involved in the inter-institutional intelligence transmission network, and then this intelligence was delivered to the relevant governmental institutions, organizations or seats, especially to the Turkish General Staff (Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti - EHUR). It has been determined that a significant part of intelligence gathered by the Directorate was obtained from open sources such as newspapers and journals. However, in some archive documents, it was witnessed that the source of the intelligence of the Directorate and how and where this source gathered intelligence are not specified, and the source is kept secret. This naturally shows that the General Directorate of Press and Intelligence carried out closed/covert source intelligence activities as well as open source intelligence. It should also be emphasized that the intelligence accessed by the Directorate as a result of these activities were very useful data for Turkish political decision-makers. General Directorate of Press and Intelligence had been strongly integrated into both the technical intelligence production process and the general functioning of the Turkish intelligence system in the National Struggle with its open source intelligence and closed/covert source intelligence activities.

Keywords: *Turkish National Struggle, Intelligence, Propaganda, General Directorate of Press and Intelligence, Open Source Intelligence (OSINT), Closed/Covert Source Intelligence (CSINT).*

GİRİŞ

Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umumiyesi, propaganda çalışmalarını Nasihat Heyetleri, İrşad Encümeni, İrşad Heyetleri ve Anadolu Ajansı gibi oluşumlarla sistemli bir şekilde yürütmeye başlayan Türklerin, Milli Mücadele döneminde sahaya sürdüğü en önemli propaganda yapılanmalarından biridir. Müdüriyet, “*Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umumiyesi Teşkiline Dair Kanun*” ile 7 Haziran 1920’de kurulmuştur.¹ Bu kanunla, iç ve dış yayınlarla ilgili işler, istihbarat, halkı uyarma ve aydınlatma görevleri, İcra Riyaseti’ne bağlı olan Matbuat ve *İstihbarat Müdüriyet-i Umumiyesi*’ne verilmiştir. Kanuna göre Müdüriyet, Vekiller Heyeti’nin bütün olanaklarından yararlanacak ve Müdüriyet’in yaptığı tüm harcamalar İcra Reisi’nin onayı ile Genel Müdür tarafından yapılacaktır.² Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umumiyesi’nin görevlerini yerine getirebilmesi için belirli bir kadro ve bütçesi bulunacaktır. Müdüriyet, yalnız basın yayın işlerinin bağlı olduğu bir teşkilat olmakla kalmamış, istihbarat ve propaganda gibi son derece önemli işleri de yükümlenen bir merci durumuna gelmiştir.³

Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umumiyesi, kurulduğu tarihten itibaren Mustafa Kemal Paşa’nın açık desteğini arkasına almış ve özellikle de Hamdullah Suphi Tanrıöver, Muhittin Birgen, Ahmet Ağaoğlu ve Zekeriya Sertel gibi basın yayın alanında tecrübeli isimlerin genel müdürlükleri döneminde Müdüriyet’in kurumsal kapasite ve performansı daha da gelişmiştir.⁴ *Müdüriyet*, Muhittin Birgen’in genel müdürlüğü döneminde, 25 Aralık 1920 tarih ve 79 numaralı yasayla Hariciye Vekâleti’ne bağlanmış ve faaliyetlerini söz konusu tarihten itibaren bu Vekâlet’e bağlı bir kuruluş olarak devam ettirmeye başlamıştır.⁵ Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umumiyesi’nin Hariciye Vekâleti’ne bağlı olduğu dönemde Müdüriyet kadrosundaki işbölümünün Ahmed Ağaoğlu’nun genel müdürlüğü sürecinde tam olarak oturmuş olduğu ve görevlerin; “Ankara”, “Taşra” ve “Hariç” olmak üzere üç temel kısımda icra edildiği görülmektedir. “Ankara kısmı”nın başlıca görevi dâhili matbuatı ve efkârı beslemek ve idare etmektir. Müdüriyet’e bağlı olan Anadolu Ajansı da bu kısımdadır. Müdüriyet’in elinde iki neşriyat vasıtası vardır: Telgraf ve kitap neşriyatı. Telgrafla; İstanbul, Zonguldak, Adana, İzmit ve Kars’taki ajanslardan ya da yabancı matbuat ve yabancı ajanslardan alınan bilgilerin işe yarar olanları yayınlanmaktadır. Kitap neşriyatı ise çıkarılan risalelerdir. Bu risalelerin önemli bir kısmını yabancı matbuattan derlenen özetler oluşturmaktadır.⁶

1 ATASE, *İSH-14*, K: 974, G: 3; 7 Haziran 1920 (07/06/1336); Server R. İskit, *Türkiye’de Matbuat İdareleri ve Politikaları*, Başvekâlet Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1943, s. 219; İzzet Öztoprak, *Kurtuluş Savaşı’nda Türk Basını*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1981, s. 42.

2 Server R. İskit, *Türkiye’de Matbuat Rejimleri*, Matbuat Umum Müdürlüğü Neşriyatı, Ülkü Matbaası, İstanbul, 1939, s. 221-222.

3 Öztoprak, *a.g.e.*, s. 43.

4 Aykut Çağlak, “Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umumiyesi Genel Müdürleri (1920-1931)”, *Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı 71, Yıl 2022, s. 85, 87, 102.

5 İskit, *Türkiye’de Matbuat Rejimleri*, s. 223; Zeliha Hepkon, *Kemalist İdeolojinin Oluşumunda Kitle İletişim Araçlarının Rolü: Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umumiyesi (1920-1931)*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2008, s. 151; Sevcan Başboğa, *Anadolu Ajansı (1920-1922)*, Yüksek Lisans Tezi, Yeditepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, 2007, s. vi. Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umumiyesi Hariciye Vekâleti’ne bağlanmadan önce Meclis’te Müdüriyet’in Dâhiliye Vekâleti’ne mi yoksa Hariciye Vekâleti’ne mi bağlanmasının daha uygun olacağına dair tartışmalar yaşanmış, Bursa Mebusu Emin Bey, Kastamonu Mebusu Suad Bey ve Bolu Mebusu Tunali Hilmi Bey gibi isimler Müdüriyet’in Dâhiliye Vekâleti’ne bağlanmasını savunurken, Dâhiliye Vekâleti Vekili Dr. Adnan Bey Müdüriyet’in esas itibarıyla Hariciye Vekâleti’ne bağlanmasının daha uygun olacağını savunmuş ve sonuç olarak Adnan Bey’in teklifi TBMM’de kabul edilerek kanunlaşmıştır. Aykut Çağlak, “Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umumiyesi’nin Milli Mücadele’de Oynadığı Rol”, *Teşkilat-ı Mahsusa’nın 100. Yılında Türk İstihbaratı* içinde (87-134), Kripto Yayınları, Ankara, 2017, s. 109.

6 İskit, *Türkiye’de Matbuat İdareleri ve Politikaları*, s. 237.

Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umumiyesi, bilgi toplama faaliyetleri kapsamında özellikle de iç haber almaya önem vermiş, İstanbul'daki siyasi gelişmeleri yakından takip etmiş, İstanbul'daki Milli Mücadele karşıtlarının olumsuz propagandasının önüne geçmek amacıyla olumsuz propaganda içeren yayınlara sansür uygulamış, yurt içinde güvenlik soruşturmaları yürütmüş, bu faaliyetlerinin yanında, yurt dışında Milli Mücadele yanlısı propaganda yayınlarının çıkmasını sağlamıştır.⁷

İstihbarat, iç ve dış yayınlar gibi geniş bir sorumluluk alanına sahip olması, Müdüriyet'i açık kaynak istihbaratı ve kapalı kaynak istihbaratı çalışmaları yapmaya yönelten temel faktör olmuştur. İstihbarat toplama faaliyetleri haber ve bilginin kaynağına göre, açık kaynak istihbaratı ve *kapalı (gizli) kaynak istihbaratı* olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Gazeteler, radyolar, dergiler ve broşürler⁸ gibi kamuya açık, erişimi kolay kaynaklardan haber ve bilgi toplanarak icra edilen istihbarat faaliyetlerine *açık kaynak istihbaratı*; korunan, kamuya açık olmayan ve erişimi zor olan kaynaklardan gizli yöntem ve araçlarla, özel gayretlerle haber ve bilgi toplanarak icra edilen istihbarat faaliyetlerine ise *kapalı kaynak istihbaratı* adı verilmektedir.

Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umumiyesi'nin Milli Mücadele dönemindeki haber toplama çalışmaları hem açık kaynak istihbaratı hem de kapalı kaynak istihbaratı faaliyetlerinin icrasıyla gerçekleştirilmiştir. Müdüriyet'in topladığı haberlerin önemli bir bölümü gazete ve dergi gibi açık kaynaklardan elde edilmiştir, dolayısıyla kaynağı bellidir. Ancak bazı belgelerde haberin kaynağının belirtilmediği tespit edilmiştir. Bu da doğal olarak bizi, Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umumiyesi'nin açık kaynak istihbaratı yanında kapalı kaynak istihbaratı çalışmaları içerisinde de yer aldığı sonucuna götürmektedir.

Milli Mücadele döneminde Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umumiyesi'nin topladığı haber ve bilgiler, ilgili kurum, kuruluş ya da makamlara iletilmek suretiyle kurumlararası haber ve bilgi iletim ağına dâhil olmuş, Müdüriyet böylece haber toplama ve dağıtım çalışmalarıyla, Türk istihbarat çarkının Milli Mücadele dönemindeki işleyişinde önemli dişlilerden biri olarak hizmet etmiştir. *Haber toplama* çalışmalarının *istihbarat üretiminin* en önemli aşamalarından biri olduğunu da burada önemle vurgulamak gerekir.

Bu çalışmada, Milli Mücadele döneminde Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umumiyesi'nin açık kaynak istihbaratı ve kapalı kaynak istihbaratı çalışmalarıyla ne gibi haber ve bilgiler topladığı ve bu haber ve bilgilerin dağıtımının nasıl ve hangi birimlere yapıldığının açıklanması amaçlanmaktadır. Konuya ilişkin olarak tespit edilebilen arşiv belgeleri, yapılan incelemenin temel dayanaklarını oluşturmaktadır.

Arşiv belgeleri Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'nin (EHUR) yani Türk Genelkurmayı'nın, Milli Mücadele dönemi istihbarat faaliyetlerinin organizasyonunda merkezî bir rol oynadığını açıkça ortaya koymaktadır. Haber ve bilgi akışının yönü Türk Genelkurmay'ına doğrudur ve Genelkurmay'a intikal eden haber ve bilgiler gerektiğinde ilgili Vekâletlere ya da Ordu Komutanlıklarına da aktarılmaktadır. Bu istihbarat sistematığının işleyişinde Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umumiyesi'nin de açık kaynak istihbaratı ve kapalı kaynak istihbaratı çalışmaları sonucunda elde ettiği haber ve bilgileri iletim kanallarına dâhil etmesi, Türk istihbaratının Milli Mücadele dönemindeki faaliyetlerinin sağlıklı bir şekilde yürütülmesinde önemli katkı sağlamıştır.

⁷ Hamit Pehlivanlı, *Kurtuluş Savaşı İstihbaratında Askerî Polis Teşkilatı*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1992, s. 87; Bülent Çukurova, *Kurtuluş Savaşında Haberalma ve Yeraltı Çalışmaları*, Ardiç Yayınları, Ankara, 1994, s. 53.

⁸ Günümüzde bu listeye televizyonlar, internet, akademik yayınlar, konferans ya da sempozyum bildirileri ve hükümetlerin kamuya paylaştığı yayınlar gibi kaynaklar da dâhildir.

A. TRABZON İSTİHBARAT ŞUBESİNİN BOLŞEVİKLERLE İLGİLİ KRİTİK BİR KAPALI KAYNAK İSTİHBARATI ÇALIŞMASI

Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umumiyesi'nin açık kaynak istihbaratı ve kapalı kaynak istihbaratı çalışmaları sonucunda elde ettiği haber ve bilgileri gönderdiği en önemli adres EHUR'dur. Müdüriyet'ten EHUR'a yani Türk Genelkurmayı'na iletilen haberler, Genelkurmay'dan ilgili sivil ve askerî birimlere aktarılmaktadır. EHUR Reisi İsmet (İnönü) imzasını taşıyan 7 Eylül 1920 tarihli ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyaseti'ne, Müdâfaa-i Milliye Vekâleti'ne, Hariciye Vekâleti'ne ve Şark Cephesi Komutanlığı'na dağıtımli olarak gönderilen yazının kurumlararası intikal seyri de bu işleyiş örnekleri niteliktedir.⁹

Söz konusu yazıda; (bu yazı 2 ve 3 Eylül 1920 tarihli iki kıta, şifreli telgraf içeriğinin aktarımı şeklindedir) Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umumiyesi'nin Trabzon İstihbarat Şubesi'nden alınan 3 Eylül 1920 tarihli bilgiye göre, Vrangeli'in¹⁰ Don, Kubat, Terko, Esterhan Kazakları ile bir anlaşma imzaladığına ilişkin haberler alındığı konu edilmekte, bu anlaşmanın da Rusya'nın Bolşeviklerden temizlenmesi amacına dönük olup, savaş devam ettiği sürece geçerli olacağı bildirilmektedir.¹¹ Belgede dikkat çeken ilk nokta, Müdüriyet'in söz konusu bilgiyi EHUR'a şifreli telgrafla göndermiş olmasıdır. Buradan da Müdüriyet 1920'nin Eylül ayında faaliyetlerini İcra Riyaseti'ne (Başbakanlık) bağlı olarak sürdürdüğü ve dolayısıyla da şifre kullanım yetkisini doğrudan Riyaset'ten almakta olduğu anlaşılmaktadır.

Belgede Müdüriyet'in, Bolşeviklerin Kızıl Ordu'suna karşı silahlı mücadele yürütmekte olan Beyaz Ordu komutanlarından Vrangeli'in ittifak arayışlarına ilişkin olarak edindiği bilgilerin son derece önemli bilgiler olduğu görülmektedir. Şifreli telgrafla EHUR'a ulaştırılan bu bilgilerin, birkaç gün sonra Meclis'e, Müdâfaa-i Milliye Vekâleti'ne, Hariciye Vekâleti'ne ve Şark Cephesi Komutanlığı'na gönderilmesi de elde edilen bilginin kritik bir bilgi olduğunun kanıtıdır.

Bilginin, Müdüriyet tarafından bir açık kaynak istihbaratı çalışmasıyla mı edinildiği ya da başka yollardan mı edinildiği tespit edilememiştir. Ancak Müdüriyet'in, açık kaynaklardan elde ettiği bilgileri, ilerleyen sayfalarda göreceğimiz gibi hangi açık kaynaklardan elde ettiğini resmî yazılarında belirttiği dikkate alınırsa, Vrangeli ile ilgili bilgilerin temininde Müdüriyet'in açık kaynak istihbaratı yapmadığı sonucuna ulaşılması mümkündür. Bu durumda Müdüriyet'in; Vrangeli'in Don, Kubat, Terko, Esterhan Kazakları ile imzaladığı anlaşmaya, bu anlaşmanın amacına ve geçerlilik süresine ilişkin bilgileri teminde, özel *haber elemanı* kullanmış olma ihtimali akla gelmektedir. Akla gelen bir başka ihtimal de Müdüriyet'in Rusya'da, casusluk yapabilme kapasite ve kabiliyetine sahip personeli olması ihtimalidir. Hangi ihtimal doğru olursa olsun şurası gerçektir ki; Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umumiyesi, Rusya'da imzalanan ve Kızıl Ordu ve Beyaz Ordu arasındaki iç savaşın akışını değiştirebilecek nitelikte bir anlaşmayla ilgili bilgilere ulaşabilme potansiyeline sahiptir. Bu bilgi, Müdüriyet'in Trabzon İstihbarat Şubesi'nin Rusya'daki gelişmeleri takip ve rapor edebilecek kapalı kaynaklara sahip olduğunu göstermektedir.

Vrangeli'le ilgili konuya ilişkin bir başka belgede, söz konusu bilginin bahsi geçen Vekâletler ve Bölge Komutanlığından önce Mustafa Kemal Paşa'ya, 5 Eylül 1920 tarihinde

9 ATASE, İSH-10, K: 619, G: 85; 7 Eylül 1920 (07/09/1336)

10 Vrangeli, Rusya'daki iç savaşta Bolşeviklerin Kızıl Ordu'suna karşı mücadele veren, Çarlık rejimi yanlısı Beyaz Ordu'nun önemli komutanlarındandır.

11 ATASE, İSH-10, K: 619, G: 85; 7 Eylül 1920 (07/09/1336)

iletildiği bilgisi yer almaktadır.¹² Beyaz Ordu'nun en önemli komutanlarından Vrangel'in, Kızıl Ordu'ya karşı, Rusya'nın savaş gücü en yüksek toplumu Kazaklarla girdiği ittifak gibi Rusya'daki iç savaşın seyrini değiştirebilecek bir bilgiyi Mustafa Kemal Paşa'nın, Bolşevik lider Lenin'le ya da herhangi bir Rus yetkiliyle paylaşıp paylaşmadığı ise merak konusudur. Bilginin ilk olarak *ivedilikle* Mustafa Kemal Paşa'ya ulaştırılması, Mustafa Kemal Paşa'nın Rusya'daki Kızıl Ordu - Beyaz Ordu mücadelesiyle ne kadar yakından ilgilendiğini kanıtlamaktadır.

B. KAYMAKAMLIK-MÜDÜRİYET-ERKÂN-I HARBİYE ÜÇGENİ VE GEBZE'DEKİ GELİŞMELER

Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umumiyesi yurt dışındaki temsilciliklerinden, şubelerinden ve yurt içindeki İstihbarat Şubelerinden haber ve bilgi temin etmekte ve bu haber ve bilgileri genellikle EHUR'a iletmektedir.¹³ İstihbarata konu bazı yurt içi haber ve bilgilerin, Müdüriyet'e zaman zaman Kaymakamlıklar tarafından ulaştırıldığı da görülmektedir. 6 Eylül 1920 tarihinde Adapazarı Kaymakamlığı'ndan gelen bir şifreli telgraftan çıkarılan suretin, Matbuat ve İstihbarat Müdür-i Umumisi Süleyman Bey tarafından EHUR'a gönderilmesi de bu türden bir uygulamayı örneklemektedir.¹⁴ Ana istihbarat kanalları büyük oranda Ordu, Vekâletler ve Türk istihbarat organizasyonları arasında döşenmiş olan Milli Mücadele dönemi Türk istihbarat sisteminin işleyişinde, Kaymakamlıklar da devreye girebilmektedir.

Söz konusu telgrafta şu ifadeler yer almaktadır: "İstihbarata göre son zamanlarda Gebze'de sükûnet vardır. *Davulcuları* Rıza Bey 50 kişilik müfrezesini ikiye bölerek Taşköprü çevresinde dolaşmaktadır. İngilizlerin müsaadesinin olmadığı söylenmekle beraber bilhassa bu sayede (*Davulcuları* Rıza Bey'in faaliyetleri sayesinde) Rumlar o civarda zulüm ve mezalimlerde bulunamamaktadır."¹⁵ Bu bilgiyi alan Adapazarı Kaymakamlığı'nın haber kaynağının kim olduğu belgede yer almamaktadır. 2 Eylül'de Kaymakamlık'tan Müdüriyet'e intikal eden istihbarata konu telgrafın suretinin Müdüriyet'ten çıkışı 6 Eylül'dür ve EHUR'a gönderilen yazıda, anılan istihbarata ilişkin olarak Müdüriyet'in herhangi bir değerlendirmesinin bulunmadığı görülmektedir.

12 ATASE, İSH-10, K: 619, G: 85ae; 5 Eylül 1920 (05/09/1336)

13 Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umumiyesi, imkânlar dâhilinde Londra, Viyana, Cenevre gibi başlıca Avrupa merkezleriyle Amerika'da da temsilcilikler kurmuştur. Öztoprak, a.g.e., s. 44. Bu temsilciliklerin yanında Müdüriyet'in Roma, Zürih, Berlin, Paris ve Moskova'da şubeleri bulunmaktadır. Bu şubelerin çalışmalarıyla Avrupa'da toplanan haberler Anadolu'ya gönderilmekte, ayrıca söz konusu Avrupa şehirlerinde Milli Mücadele'nin propagandası yapılmaktadır. Müdüriyet'in en yoğun faaliyet gösterdiği dış şubesi Roma şubesidir. Bu şube kurye sistemiyle Müdüriyet'in Moskova ve Berlin şubeleriyle irtibatlıdır. Serdar Yurtsever, *Milli Mücadele Dönemi İstihbarat Faaliyetleri - Örnek Olay İncelemeleri (1919-1922)*, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2008, s. 79.

14 ATASE, İSH-10, K: 640, G: 52ac; 6 Eylül 1920 (06/09/1336).

15 ATASE, İSH-10, K: 640, G: 52ac; ATASE, İSH-10, K: 640, G: 52ad; 6 Eylül 1920 (06/09/1336). Belgede geçen "İngilizlerin müsaadesinin olmaması" durumu ise Gebze'de o tarihlerde bir İngiliz baskısının da mevzubahis olduğunu göstermektedir. Ayrıca şu da açıktır ki Davulcuları Rıza ve müfrezesi, bölgedeki İngilizlerden ya da Rumlardan hiçbir şekilde çekinmemektedir.

Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umumiyesi, EHUR'a Gebze'deki durumla birlikte, Zonguldak'la ilgili malumat içeren, Zonguldak İstihbarat Müdüriyeti'nden aldığı 2 Eylül 1920 tarihli şifreli telgrafın da bir suretini göndermiş, bu telgraf da ilişik olarak EHUR merkezinden Garp Cephesi Komutanlığı'na gönderilmiştir. Belgenin altında bu şifreli telgrafın gönderileceği iki yer not edilmiştir: "Garp Cephesi'ne verelim" notu açıktır, ancak "Ayın" harfiyle hangi makamın ya da kişinin kastedildiği bilinmemektedir. (Arşivden edindiğimiz bu belge silsilesi içerisinde, belgelerin ekinde yer alması gereken telgrafla rastlanılamamıştır.) ATASE, İSH-10, K: 640, G: 52aa; 8 Eylül 1920 (08/09/1336)

Yukarıda bahsi geçen belgelerle birlikte, EHUR'un Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umumiyesi'nden aldığı matbuat suretleri de EHUR merkezi tarafından Garp Cephesi Komutanlığı'na gönderilmiştir. ATASE, İSH-10, K: 640, G: 52; 8 Eylül 1920 (08/09/1336).

Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umumiyesi'nin Açık Kaynak ve Kapalı Kaynak İstihbaratı Çalışmaları

Kaymakamlığa gelen ve buradan da şifreli olarak Müdüriyet'e, Müdüriyet'ten de EHUR'a intikal eden bu bilgilere göre Davulcularlı Rıza'nın özellikle Gebze ve çevresinde etkili olan, bölgede asayişini sağlayan ve Rumların Türklere saldırılarının da önüne geçen etkili bir isim olduğu anlaşılmaktadır. Bu noktada Türklerin, bağımsızlık mücadeleleri boyunca Türkiye'nin farklı bölgelerinde oluşturdukları milli müfrezeler eliyle gayrinizâmi harp tekniklerini başarıyla uygulamalarının, bağımsızlık mücadelelerinin başarıya ulaşmasında en önemli faktörlerden biri olduğu da hatırlanmalıdır. Davulcularlı Rıza da bu belgede, Türk Milli Mücadelesi'nin kazanılmasına katkı yapmış gayrinizâmi harp liderlerinin genel profiline uygun güçlü bir karakter olarak karşımızda durmaktadır.

C. AÇIK KAYNAKLARDAN YUNAN ORDUSUNA İLİŞKİN "HUSUSİ MALUMAT"

Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umumiyesi İstihbarat Şubesi'nin 7 Nisan 1921 tarihli, üzerinde "*hususî malumat*" notu bulunan "*hususî numara*"lı resmî yazısı da, Müdüriyet'in açık kaynak ve kapalı kaynak istihbaratı çalışmaları yaptığını örneklemektedir. Zengin bir içeriğe sahip olan bu belgeye göre Müdüriyet, İkinci İnönü Savaşı (23 Mart 1921 - 8 Nisan 1921) sırasında ve sonrasında Yunanlıların siyasi ve askerî durumunu yakından takip etmektedir.

Söz konusu resmî yazı, "*Gunaris'in Açıklamaları*" ve "*Yunan Haberleri*" şeklinde iki orta başlık atılarak iki bölüme ayrılmıştır. Bahsi geçen Gunaris, Yunan Başbakan Dimitrios Gunaris'tir. Yazının, "*Gunaris'in Açıklamaları*" başlıklı bölümünde, Milli Mücadele'yi destekleyen İstanbul gazetelerinden İkdâm'ın kurucusu ve başyazarı Ahmet Cevdet Bey'in İkdâm'a gönderdiği bir telgrafa atıfta bulunularak Gunaris'in, İtalya'nın köklü gazetelerinden olan *Corriere della Sera* gazetesine yaptığı açıklamalara yer verilmektedir. *Corriere della Sera*'ya yaptığı açıklamalarda Gunaris, "*Yunan ordusunun ilerlemesinden maksat Anadolu ordusunu yarmak ve bu ordunun manevî kuvvetini kırmaktır*" demektedir. Gunaris'e göre böylece İstanbul Hükümeti, Ankara Hükümeti'nin yönetimi altında bulunup Sevr Antlaşması'nın Yunan işgali dışında bıraktığı bölgeye tekrar hâkim olacaktır.¹⁶

Bir açık kaynak istihbaratı çalışmasının ürünü olan bu bölüm, Yunan Başbakan Gunaris'in İkinci İnönü Savaşı sırasındaki görüşlerini ortaya koymakta ve bu yönüyle de Müdüriyet'in resmî yazısına konu olmaktadır. Gunaris'in, Türk ordusunun "*manevî kuvvetini kırmak*"tan bahsetmesi ve bunu Yunan ordusunun temel amaçlarından biri olarak belirlemesi Yunan Başbakan'ın, Türk ordusunun manevî gücünden çekindiğini ve bu manevî gücün, Türk ordusunun başarılarının temel sebeplerinden biri olduğunu düşündüğünü göstermektedir. Türk ordusunun Birinci İnönü Savaşı'nda (6-11 Ocak 1921) kendilerinden yaklaşık olarak üç buçuk kat daha fazla askere sahip Yunan ordusunu durdurabilmesinin de Yunan Başbakan'ın bu görüşünde etkisi olsa gerekir.

7 Nisan 1921 tarihli resmî yazının, "*Yunan Haberleri*" başlıklı bölümünde ise Yunan ordusuyla ilgili alınan son haberler dört maddede özetlenmektedir:

"1-İstanbul'dan gelen haberlere (4 Nisan tarihli İkdâm gazetesinde yer alan haberlere)¹⁷ göre Yunanlılar bugün içinde buldukları zor durumdan kurtulmak için bütün güçlerini Eskişehir cephesine sevk etmektedirler.

¹⁶ ATASE, İSH-11, K: 666, G: 185ac; 7 Nisan 1921 (07/04/1337)

¹⁷ Müdüriyet'in Zonguldak muhabirinden Müdüriyet'e ulaşan 5 Nisan 1921 tarihli telgrafta bu haber, İkdâm gazetesinin 4 Nisan tarihli nüshasına dayandırılmıştır. ATASE, İSH-11, K: 666, G: 185ad; 5 Nisan 1921 (05/04/1337). Ancak telgraftaki bilgiler 7 Nisan tarihli resmî yazıya aktarılırken resmî yazıda bu detaya yer verilmemiştir.

2-Atina'dan 2 Nisan tarihinde gelen haberlere göre İzmir ve Bursa'ya büyük takviye Yunan birlikleri sevk edilmiştir.

3-Atina'daki Neologos gazetesine bildirildiğine göre, Yunan vatandaşlığını kazanmış 1915, 1914, 1913 ikinci tertip, 1914, 1915 ve 1916 yıllarına dâhil yedek subay vekilleri ile süvari subayları silahaltına alınmışlardır.

4-Mudanya'dan gelen yolcuların anlattıklarına göre, kendileri hareket etmeden önce iki büyük vapura yüksek rütbeli Yunan subaylar ve 2000'den fazla asker bindirilmiştir. Bunun haricinde, Yunan destek kuvvetleri olarak bir defada 200 ve diğer defa da 700 kişilik bir kuvvetin iç tarafa sevk edildiğini ve mühimmatlarının çok olduğunu yine yolcular söylemişlerdir."¹⁸

Görüldüğü gibi söz konusu resmî yazının ikinci bölümündeki 1 ve 3 numaralı haberler açık kaynak haberleridir ancak 2 numaralı haberde Yunan ordusuna ilişkin Atina'dan alınan haberlerin kaynağı zikredilmemiştir. Açık kaynaktan temin edilen haberin kaynağını zikrederken bazı durumlarda kaynak zikretmemesi Müdüriyet'in, kapalı kaynaklardan da haber temin edilebildiğine işaret etmektedir. Bununla birlikte "Yunan Haberleri"nin derlendiği bölümdeki 4 numaralı haber Müdüriyet'in "insan istihbaratı" (HUMINT) çalışmaları da icra edebilmekte olduğunu göstermektedir.

Türk yolcuların Yunan askerlerine ve mühimmatlarına dair verdiği bilgiler de detaylı ve askerî istihbarat açısından da kullanışlı olma ihtimali yüksek olan bilgilerdir. Bu bağlamda Türk halkının, Milli Mücadele sürecinde askerî açıdan olduğu kadar istihbari açıdan da topyekûn bir savaş verdiğini söylemek mümkündür.

Dört maddede özetlenen "Yunan Haberleri" başlıklı bölümdeki 1, 2 ve 3 numaralı haberler Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umumiyesi'nin Zonguldak muhabirinin 5 Nisan 1921 tarihli telgrafına, 4 numaralı haber ise aynı muhabirin 4-5 Nisan 1921 tarihli telgrafına dayanmaktadır.¹⁹ Müdüriyet'in söz konusu telgraflardaki haberlerle oluşturulan 7 Nisan 1921 tarihli resmî yazısı da, bu ve benzeri içeriğe sahip diğer resmî yazılar gibi EHUR'a arz edilmiştir.²⁰

Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umumiyesi Zonguldak muhabirinin, açık kaynak ve kapalı kaynaklardan aldığı haberleri birlikte kullanarak ve insan istihbaratı çalışmasıyla da ek bilgiler edinerek derlediği haberleri, resmî yazıya dökmeden telgrafla ivedi bir şekilde Müdüriyet merkezine ulaştırıyor olması, haber iletim süreçlerinde Müdüriyet personelinin hız faktörüne verdiği önemi de göstermektedir. Ayrıca söz konusu muhabirin derlediği tüm haberlerin, Yunan ordusuna ilişkin askerî istihbarat verileri olması da dikkat çekicidir. Genel anlamda düşünüldüğünde, bir basın yayın kurumuna bağlı herhangi bir bölge ya da il birimindeki muhabirden, kendi bölgesindeki ya da ilindeki gelişmeleri yakından takip etmesi beklenilir. Yunanlılarla savaş halinde olan Türklerin "Yunan Haberleri" ile ilgilenmesi de doğaldır. Ancak Müdüriyet'in Zonguldak muhabirinin, özellikle Yunan ordusunun yapısı, asker sayısı ve intikalleri üzerine yoğunlaşmış olması, Müdüriyet'in bazı muhabirlerinin belirli ülkelere ilişkin askerî konularda haber toplamaya yönlendirildiğini de düşündürmektedir.

18 ATASE, İSH-11, 666/185ac; 7 Nisan 1921 (07/04/1337)

19 ATASE, İSH-11, K: 666, G: 185ad; 4-5 Nisan 1921 (04-05/04/1337). Müdüriyet'in Zonguldak muhabiri 4-5 Nisan 1921 tarihli telgrafında Mudanya'dan gelen yolcuların, Mudanya ve Gemlik'teki Yunanlıların manevi kuvvetinin fena halde bozulmuş olduğundan bahsettiklerini de aktarmaktadır. ATASE, İSH-11, K: 666, G: 185ad; 4-5 Nisan 1921 (04-05/04/1337). Ancak bu bilgi de 7 Nisan tarihli resmî yazıya yansımıştır.

20 ATASE, İSH-11, K: 666, G: 185ae; 7 Nisan 1921 (07/04/1337)

D. YUNAN ASKERLERİNDE İSYAN VE İHTİLAL BELİRTİLERİ OLDUĞUNA DAİR BİR KAPALI KAYNAK İSTİHBARATI ÇALIŞMASI

Kapalı kaynak, devletin istihbarat ihtiyacı doğrultusunda harekete geçirilen, çeşitli haber toplama tekniklerini kullanmak suretiyle haber toplayıp derleyebilme kapasite ve kabiliyetine sahip kişileri ve bu kişilerin ulaşma ya da elde etme becerisi gösterdiği, *genel erişime açık olmayan* kaynakları ifade etmek için kullanılan bir terimdir. Önceki sayfalarda görüldüğü gibi Müdüriyet, bu tür *kapalı kaynaklardan* da en az gazete ve dergi gibi *açık kaynaklardan* istifade ettiği kadar istifade edebilmektedir.

Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umumiyesi'nin *kapalı kaynaklardan* haber toplayabildiğini kanıtlayan bir başka belge de Müdüriyet'in İstihbarat Şubesi'nin EHUR'a gönderdiği, Müdüriyet'in İnebolu İstihbarat Memurluğunun 2 Mayıs 1921 tarih ve 225 sayılı telgrafıdır. “[*Kaynak gösterilmiyor, sorulmuştur*]” şeklinde başlayan telgraf şu şekilde devam etmektedir:

“Gunaris, Neonokis(?) ve Dosmanis, Aksterin Nakos Vapuru ile cepheye hareket etmişlerdir. Bunun nedeni, askerler arasında isyan ve ihtilal belirtilerinin baş göstermesidir. Atina’yı endişe sarmıştır ve bu endişe Atina’yı adeta rehin almıştır. Yunan kabinesi sürekli toplantılar düzenlemektedir. Atina’dan gelen son haberlere göre İzmir’de Papulas’ın iştirak ettiği bir toplantıda hararetli ve uzun tartışmalar olmuş ve Yunanlılar derhal cepheye hareket etmişlerdir.”²¹

Haber kaynağı gizli tutulan ve sorularak teyit edilen haberler içerdiği anlaşılan telgrafta adı geçen Gunaris, hatırlayacağımız üzere, Yunanistan Başbakanı Dimitrios Gunaris; Dosmanis, Yunan Genelkurmay Başkanı General Dosmanis, Papulas ise Yunan Başkomutan Papulas’tır. Telgraf, Türk askerî ve siyasi karar alıcıları için kritik bilgiler içermektedir ve Yunan askerleri arasındaki huzursuzluk, Atina’daki endişe, Yunan kabinesinde yaşanan panik hiç kuşku yok ki işlerin 1921 yılı Mayıs ayı itibarıyla Türkler açısından yolunda gittiğini göstermektedir.

Yunan Başbakan ve Genelkurmay Başkanı'nın cepheye hareket etmesi, Yunan kabinesindeki bir toplantıya Başkomutan Papulas'ın katılması ve toplantıda hararetli ve uzun tartışmaların yaşanması, Yunanistan'da siyasi ve askerî bir kriz yaşandığını açıkça ortaya koymaktadır.²² 1921'in Mayıs ayında Yunanlıların içinde bulunduğu bu krizin sebebi, Türklere karşı üst üste kaybettikleri Birinci İnönü Savaşı ve İkinci İnönü Savaşı'dır. Türk ordusu, Birinci İnönü Savaşı'nda (6-11 Ocak 1921), Ankara'yı almayı hedefleyen Yunan ordusunu Eskişehir'in batısında durdurmayı başarmış; İkinci İnönü Savaşı'nda ise (23 Mart-8 Nisan 1921) Ankara'yı alıp Sevr'i de Türklere kabul ettirmeyi amaçlayan Yunan ordusunu tekrar mağlup ederek geri çekilmeye zorlamıştır.²³

Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umumiyesi İnebolu İstihbarat Memurluğunun yine 2 Mayıs 1921 tarih ve 229 sayılı başka bir telgrafında da Yunanlılara ilişkin bilgiler yer almaktadır. Bu sefer haberin alındığı yer ve kaynak belirtilmiştir ancak “*Atina: 29 [T.H.R.]*” şeklinde kısaltılan Atina'daki bu haber kaynağının, kim olduğuna ilişkin bir tahminde bulunmak güçtür. Bu kaynağa göre, Yunan Başbakan Gunaris ve yanında bulunan heyetin İzmir seyahatinden maksat, Türkler üzerine yapılması düşünülen bir Yunan taarruzunun

21 ATASE, İSH-16, K: 1157, G: 23; 5 Mayıs 1921 (05/05/1337). (Temini sonrasında içerik özeti 5 Mayıs 1921 tarihli üst yazıya aktarılmış 2 Mayıs 1921 tarih ve 225 sayılı telgraf)

22 ATASE, İSH-16, K: 1157, G: 23; 5 Mayıs 1921 (05/05/1337)

23 Temuçin Faik Ertan (Ed.), *Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2. Baskı, Şubat 2012, s. 138.

imza altına alınarak kesinleştirilmesi ve kaybedilen Yunan cephesinin geri alınmasının sağlanmasıdır. Müdüriyet'in "Paris: 29 [Â.A]" kaynağından aldığı bir başka bilgiye göre ise Yunan Başbakan Gunaris ve beraberindeki heyetin İzmir'e gelişi belirli bir amaca yöneliktir ve bu kişiler Mustafa Kemal Paşa ile müzakerelere girişmek için de aracılara kullanmaya çalışacaklardır.²⁴

"T.H.R" ve "Â.A" rumuzlu kaynaklardan alınan haber ve bilgiler Türkler için oldukça önemlidir zira Yunanlıların bir taarruz hazırlığında olduğu ve işler istedikleri gibi gitmezse Mustafa Kemal Paşa ile müzakere yapabilecek aracılara kullanmayı planladıkları anlaşılmaktadır. 2 Mayıs 1921 tarihli her iki telgraf da, Matbuat ve İstihbarat Müdür-i Umumiyesi imzasıyla 5 Mayıs 1921 tarihinde EHUR'a bilgi için arz olunmuştur. Söz konusu üst yazının en alt kısmında ayrıca "Antalya'dan alınan haber / Yunan aksini gösteriyor; binaenaleyh Yunanlıların şaşkırtma telgraflarından biri olması muhtemeldir" ifadelerinin yer aldığı, kırmızı kalemle yazılmış bir de not bulunmaktadır.²⁵ Ne var ki 1921'in Temmuz ayındaki olaylar, söz konusu nottaki; "Yunanlıların şaşkırtma telgraflarından biri olması muhtemeldir" şeklindeki değerlendirmenin doğru olmadığını ortaya koyacaktır. Tarihsel gelişmeler, bahsi geçen telgraflarda yer alan ve ciddi bir Yunan taarruzunun hazırlıklarının başladığına işaret eden haber ve bilgilerin doğru olduğunu kanıtlamıştır. Yunan Başkomutan Papulas'ın, Yunan Genelkurmayı'na gönderdiği bir istihbarat raporuna göre Türk ordusu taarruz edecek güçte değildir ve bu önemli raporla birlikte muhtemelen ellerine ulaşan benzeri haber ve bilgileri de değerlendirmeye alan Yunan Genelkurmayı ve siyasi karar alıcıları taarruz kararı almışlardır. 10 Temmuz 1921'de, İngilizlerin de destek ve teşvikleriyle Türk ordusuna karşı genel taarruza geçen Yunan ordusu Kütahya Eskişehir Savaşları'nda (10-24 Temmuz 1921) Eskişehir, Afyon ve Kütahya'yı ele geçirmiştir.²⁶

Yunan ordusunun bu taarruzu sonrasında Türkler Sakarya Nehri'nin doğusuna çekilmiş, Meclis Başkomutanlık yetkisini Mustafa Kemal Paşa'ya vermiş (5 Ağustos 1921) ve Mustafa Kemal Paşa da bu yetkiye dayanarak Tekâlif-i Milliye (Milli Yükümlülükler) Emirleri'ni (7-8 Ağustos 1921) yayımlamıştır. Bir sonraki Yunan saldırısında Türkler bu sefer hazırlıksız yakalanmayacak ve Sakarya Meydan Muharebesi'nde (23 Ağustos-13 Eylül 1921) Türk tarihinin en büyük zaferlerinden birini kazanarak Yunanlıları ağır bir yenilgiye uğratacaklardır.²⁷

E. MÜDÜRIYET'İN TİFLİS MUHABİRİ ARACILIĞIYLA YAPILAN BİR KAPALI KAYNAK İSTİHBARATI ÇALIŞMASI: GÜRCÜ BAKANLAR ANADOLU İLE ÇALIŞMAK İSTİYOR

Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umumiyesi'nin haber temininde *kapalı kaynakları* etkili bir şekilde kullanabildiğine ilişkin diğer bir örnek de Müdüriyet'in Tiflis muhabiri aracılığıyla edinilen ve *açık kaynaklardan* edinilme imkânı olmayan haberlerin içeriğinde gizlidir. Tiflis muhabirinin aynı zamanda *insan istihbaratı* (HUMINT) kategorisinde de değerlendirilebilecek bir *kapalı kaynak istihbaratı* çalışmasıyla edindiği haber Müdüriyet'in İstihbarat Şubesi'ne iletilmiş ve bu şube de söz konusu haberi "Eski Gürcü Hükümeti'nin Bakanları" üst başlığını kullanarak resmî yazışmaya hazır hale getirmiştir.

24 ATASE, İSH-16, K: 1157, G: 23; 5 Mayıs 1921 (05/05/1337) (Temini sonrasında içerik özeti 5 Mayıs 1921 tarihli üst yazıya aktarılmış 2 Mayıs 1921 tarih ve 229 sayılı telgraf)

25 ATASE, İSH-16, K: 1157, G: 23; 5 Mayıs 1921 (05/05/1337). 5 Mayıs 1921 tarihli üst yazı içeriğinde, 2 Mayıs 1921 (02/05/1337) tarih ve 225 sayılı telgrafın sonunda Yunan Meclisi'nde borçlar üzerine gürültülü bir oturum gerçekleştirildiği bilgisinin yer aldığından da bahsedilmektedir.

26 Ertan (Ed.), *a.g.e.*, 138.

27 *a.g.e.*, 139-141.

Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umumiyesi'nin Açık Kaynak ve Kapalı Kaynak İstihbaratı Çalışmaları

Müdüriyet'in İstihbarat Şubesi'nin düzenlediği metinde; *"Tiflis muhabirimizin verdiği bilgiye göre, eski Gürcü Hükümeti'nde Dâhiliye Nazırı olan Ramışvili ve Hariciye Nazırı olan Gegeçkori Batum'dan ayrılmadan önce vapurda buldukları sırada defalarca, hükümetlerinin Batum'da oynanan oyunla ilgisi olduğunu iddia etmişlerdir. Ramışvili, İstanbul'da arkadaşlarından ayrılıp teşkil edeceği yeni bir grupla birlikte, Anadolu ile anlaşarak çalışmak niyetinde olduğunu beyan etmiştir"* ifadeleri yer almaktadır.²⁸ Üzerinde tarihinin herhangi bir bilgi yer almayan belgenin tarihi büyük ihtimalle Mart 1921 olmalıdır çünkü Kızıl Ordu 1921 yılının Şubat ayı ortalarında Gürcistan'a girmiş, 25 Şubat 1921 tarihinde Tiflis'i boşaltan Gürcü Hükümeti 14 Mart'ta Ruslarla mütareke imzalamış, 17 Mart'ta da Batum'un Rusya tarafından işgalini resmî olarak kabul etmiştir. Gürcü Hükümeti'nin Menşevik üyeleri aynı gün gemilerle ülkelerinden ayrılmaya başlamışlardır.²⁹

Gürcü siyasetinin iki önemli ismi olan Noe Ramışvili ve Yevgeni Gegeçkori'nin defalarca ve üzerine basarak tekrarladıkları *"Hükümetlerinin Batum'da oynanan oyunla ilgisi olduğu"* iddiası doğrusa Gürcistan iç siyasetine ilişkin Türklerin eline önemli bir bilgi geçmiş durumdadır: Bolşevikler, Gürcistan Demokratik Cumhuriyeti Hükümeti -ki hükümet Menşevik'tir- içindeki *işbirlikçilerinin* yardımıyla hükümeti devirmişlerdir. Bu haberi alan ve Bolşeviklerden gelen yardımları kabul etmekle birlikte Bolşevikleri siyaseten her zaman bir tehdit unsuru olarak gören Mustafa Kemal Paşa ve diğer Türk siyasi karar alıcıların, Bolşeviklere ve Türkiye'deki Bolşevizm sempatanlarına bakış açısı daha da netleşmiş olsa gerektir çünkü görüldüğü gibi Bolşevikler sadece Kızıl Ordu'larıyla değil komşu ülkelerdeki *siyasi işbirlikçileriyle* de önemli bir bölgesel tehdit oluşturmaktadır.

Ramışvili'nin İstanbul'da bir grup teşkil ederek Anadolu ile birlikte çalışma teklifi de Türkler için önemli ve dikkate alınması gereken bir teklif gibi görünmektedir. Türk istihbaratının, Osmanlı İmparatorluğu'nun eski toprakları olan coğrafyalarla oldukça yakından ilgilenmesi ve dış istihbarat faaliyetlerinde bu coğrafyalara öncelik vermesi de göz önünde bulundurulduğunda, Ramışvili kartının Türk istihbaratının Gürcistan çalışmalarında önemli bir koz olabileceğini söylemek mümkündür. Bununla birlikte, Türk istihbaratının Ramışvili'nin bu teklifini değerlendirip değerlendirmediyi ya da ne şekilde değerlendirdiyi kesin olarak bilebilmemiz mümkün değildir. Elimizdeki belge sadece, Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umumiyesi'nin *kapalı kaynak istihbaratı* çalışmaları yapabildiği ve bu çalışmalar sonucunda elde edilen haber ve bilgilerin Türk siyasi karar alıcılar ve Türk istihbaratı için dış gelişmelerin analizinde kullanılabilecek çok değerli veriler olduğu yorumlarını yapabilmemize imkân tanımaktadır. Ancak bu imkânı bulmak bile Müdüriyet'in çalışma sistematizasyonu çözümleyebilme yolunda aşama kaydetmemizi sağladığı için değerlidir.

F. MÜDÜRIYET İÇ İSTİHBARATA DAİR ÖNEMLİ HABERLER ELDE EDİYOR: TRABZON'DA BİR İÇ GÜVENLİK SORUNU

Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umumiyesi, iç güvenlik meselelerine ilişkin asayiş sorunlarıyla da yakından ilgilenmekte ve *iç istihbarata* dair önemli haberler elde edebilmektedir. İç güvenliği tehdit eden asayiş sorunlarından biri de 1921 yılı Haziran ayı

28 ATASE, İSH-11, K: 666, G: 185ab; (Tarihsiz). Belgenin, "Umumi No" ve "Hususi No" kısımları boş bırakılmıştır fakat Müdüriyet'in mührü ve Genel Müdürün imzası belgede yer almaktadır. Bu belge de Müdüriyet'in 7 Nisan 1921 (07/04/1337) tarihli resmî yazısıyla EHUR'a gönderdiği belge dizisi içinde olduğu için yazının EHUR'a gönderilmiş olma ihtimali yüksektir.

29 Zehra Arslan, "Moskova Antlaşması Sonrası Batum'da Rus ve Gürcülerin Yaptıkları Düzenlemeler (1921-1925)", *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, Cilt 8, Sayı 8, Yıl 2010, s. 115. Hükümet üyelerinin Gürcistan'dan ayrılmaya başlamalarından iki gün sonra yani 19 Mart 1921 tarihinde Gürcistan'da Sovyet Cumhuriyeti ilan edilmiştir. *a.g.m.*, s. 115.

ortalarında Trabzon'da yaşanmıştır. Müdüriyet, bu bölgeye ilişkin olarak derlediği haber ve bilgileri EHUR'a ulaştırmış, Riyaset de Şark Cephesi Kumandanlığı'na gönderilen 16 Haziran 1921 tarihli şifre yazıyla Müdüriyet'in, Trabzon'un mevcut durumu hakkındaki 14 Haziran 1921 tarihli istihbaratını iletmiştir. Söz konusu şifre yazıda, Trabzon'un o tarihlerdeki durumuna ilişkin şu bilgiler yer almaktadır:

*"Kayıkçılar Kâhyası Yahya Reis'in adamlarından üç seneye mahkûm Faik hapishaneden kaçırılmıştır. Aynı reis, göz önünde geniş çaplı kaçakçılık yapmaktadır. Bu duruma muhalefet etmek isteyen gümrük memurları ahalinin gözü önünde dövülmüştür. Polis, jandarma gibi memurlar zorbalara karşı iş görememektedir. Bu haller Hükûmetin nüfuzunu kırmakta ve bilhassa son günlerde Hükûmete karşı muhalif bir vaziyet alan bu ve benzeri zorbalanın nüfuzunu artırmaktadır. Bu halin devamı Trabzon'u gerçek bir anarşiye doğru sürüklemektedir ve Bolşevikler Trabzon'daki bu vaziyeti memnuniyetle takip etmektedir."*³⁰

Müdüriyet'in derlediği bu haberler, Kayıkçılar Kâhyası Yahya Reis ve adamlarının Trabzon'da ciddi bir asayiş sorununa sebep olduğunu göstermektedir. Hapishaneden adam kaçırma, kaçakçılık faaliyetlerini açıkça yapma, gümrük memurlarını darp etme gibi eylemleri bilinmesine rağmen polis ve jandarmanın müdahale edememesi, Yahya Reis'in bölgede kendisinden çekinilen bir isim olduğunu ortaya koymaktadır. İttihat ve Terakki, Teşkilat-ı Mahsusa, Karakol Cemiyeti gibi siyasi ve istihbari oluşumlardaki yeri ve rolü, Enver Paşa'ya yakın bir isim olması ve Enver Paşa'nın amcası Halil Paşa'yı tutuklu bulunduğu Bekirağa Bölüğü'nden kaçırılan ekibin bir üyesi olması, Mustafa Suphi'nin öldürülmesi olayındaki rolü³¹ gibi hususlar Yahya Reis'in çevreye korku salmasının temel sebepleri arasındadır. Bununla birlikte Türk ordusunun doğudaki birliklerinin önemli bir bölümünün o tarihlerde Batı Cephesi'ne sevk edilmiş olmasıyla, Yahya Reis'in Trabzon ve çevresinde daha rahat hareket etme imkânı bulduğu da söylenilebilir.

Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umumiyesi açısından duruma baktığımızda ise Müdüriyet'in, Trabzon'daki yasa dışı bazı oluşumları ve faaliyetleri yakından gözlemlediği ancak bu konulara ilişkin haber ve bilgileri EHUR'a ulaştırmanın haricinde bölgedeki gelişmelere herhangi bir şekilde müdahil olmadığı görülmektedir. Müdüriyet'in EHUR'a aktardığı haberde, Trabzon'da Hükûmetin nüfuzunun kırılmaya başladığına vurgu da göze çarpmaktadır. Müdüriyet'e göre Trabzon'da bir anarşi ortamının doğması olasıdır ve *"Bolşevikler Trabzon'daki bu vaziyeti memnuniyetle takip etmektedir"* notuyla da Bolşevik tehdidinin altı çizilmektedir. İnebolu, Zonguldak, Tiflis ve Trabzon'daki birimlerin derlediği haber örneklerinden de anlaşılacağı üzere Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umumiyesi personeli, görev yaptıkları bölgelerde güvenlik meseleleriyle ilintili önemli sosyal, siyasi ve askerî gelişmeleri gözlemleyip raporlamakla da sorumludur.

G. AÇIK VE KAPALI KAYNAKLARIN BİRLİKTE KULLANIMIYLA OLUŞTURULAN İSTİHBARAT RAPORLARI

Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umumiyesi, haber toplama ve bu haberlerin dağıtımını çalışmalarında belirli bir sistematığı takip etmektedir. Önce Müdüriyet'in yurt içi şubelerine bağlı İstihbarat Memurluklarındaki personeli ya da yurt dışı şubelerinde çalışan personeli, *açık kaynak* ve *kapalı kaynaklardan* Türk siyasi karar alıcılar ya da Türk ordusu açısından kullanışlı olabilecek siyasi ve askerî gelişmelere ilişkin haberleri toplamaktadır. Toplanan haberler söz konusu personel tarafından derlendikten sonra

³⁰ ATASE, İSH-16, K: 1157, G: 180; 16 Haziran 1921 (16/06/1337).

³¹ Uğur Üçüncü, *Milli Mücadele Yıllarında Trabzon'da İttihatçı Bir Sima: Kâhya Yahya*, Serander Yayınları, Trabzon, 2015, s. 14-16, 72-75, 124-154, 158-179.

Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umumiyesi'nin Açık Kaynak ve Kapalı Kaynak İstihbaratı Çalışmaları

merkez teşkilat bünyesinde yer alan Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umumiyesi İstihbarat Şubesi'ne gönderilmektedir. Bu haberler, önemli ve bir an önce ilgili kurum ve kuruluşlara ulaştırılması gereken haberler olduğu için haberlerin iletiminde genellikle telgraf tercih edilmektedir. İstihbarat Şubesi, gelen haberleri resmî yazı formatında tekrar düzenleyerek ya da gelen telgrafı resmî yazı ekine koyarak ilgili Vekâletlere, makamlara ve çoğu zaman da EHUR'a ulaştırmaktadır.

Müdüriyet'in İstihbarat Şubesi'nin hazırladığı Matbuat ve İstihbarat Raporları, Türk siyasi karar alıcıların ve Türk ordusunun iç ve dış siyasi ve askerî gelişmelere ilişkin olarak bilgilendirilmesini sağladığı için oldukça önemli raporlardır. Bu raporların kaynağı, gazete ve dergiler gibi *açık kaynaklar* olabildiği gibi çeşitli yöntemlerle erişim sağlanabilen resmî tebligatnameler ya da telsiz tebliğleri gibi *kapalı kaynaklar* da olabilmektedir.

1. Kapalı Kaynaktan Yunan Resmî Tebligatlarına Dair Veriler

Müdüriyet'in İstihbarat Şubesi'nin hazırladığı, "*Hususi Malumat*" ana başlığını taşıyan 28 Şubat 1922 tarih, 620 sayı, 184 dosya numaralı rapor, söz konusu sistematik doğrultusunda hazırlanmış olan raporlara örnek olarak verilebilecek raporlar arasındadır. Bu raporun ilk bölümünde, "*Yunan Resmî Tebliğleri*" başlığı altında;

"27 Şubat Tarihli Yunan Resmî Tebliği: Afyon Cephemiz: Sürmene köyüne girilmiş ve bir bölük düşman kuvveti ile bir süvari takımı sürülmüştür. Eskişehir Cephesi: Cephenin muhtelif noktalarında ayrıntılı keşiflerde bulunduk. 25 Şubat Tarihli Yunan Resmî Tebliği: Eskişehir Cephesi'nde: Muhtelif mıntikalarda tarafımızdan araştırma ve keşifte bulunulmuştur. Afyon Cephesi'nde: Sükûnet."

ifadeleri yer almaktadır.³²

Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umumiyesi personelinin erişim sağlayabildiği fakat hangi metotla erişildiğini bilmediğimiz bu resmî tebliğlere göre, 1922'nin Şubat ayı itibariyle Türkler ve Yunanlılar arasında küçük çaplı çatışmaların devam ettiği anlaşılmaktadır. Bu tarihten önce Türk ve Yunan ordusu arasındaki son savaş, 23 Ağustos-13 Eylül 1921 tarihleri arasında yapılan Sakarya Meydan Muharebesi olmuş ve bu savaştan Türkler galip ayrılmıştır. Ancak Yunan ordusu hâlâ Türk topraklarındadır ve doğal olarak yeni bir savaşın çıkması an meselesidir. Yunan ordusunun söz konusu resmî tebligatta bahsedilen *keşif* çalışmaları da Yunan tarafında, çıkması kuvvetle muhtemel olan savaşın ön hazırlıklarının yapıldığını göstermektedir. Diğer taraftaysa Türk ordusu, Türkiye genelindeki askerî birliklerinin büyük bir bölümünü Batı Cephesi'ne kaydırmakta ve güçlü bir taarruzla Yunanlıları Anadolu topraklarından atmanın planlarını yapmaktadır.

2. Kapalı Kaynaktan Rus Telsiz Haberleşmelerine Dair Veriler

Müdüriyet'in raporunun "*Türkiye'nin Barış Şartları*" başlığını taşıyan ikinci bölümünde "*25 Şubat Tarihli Moskof Telsizi Tebliğ Ediyor*" başlığı altında; Ankara Hükümeti'nin bir barış antlaşması imzalamak için; bütün işgal edilmiş yerlerin İstanbul ile birlikte Türkiye'ye iadesini, askerî ve iktisadi tam bağımsızlığı ve Batı Trakya'nın özerkliğini şart koşacağı bilgileri yer almaktadır.³³

Rus telsiz haberleşmesinde yer alan tespitler isabetli tespitlerdir zira Türklerin, işgal altında olan topraklarını düşmandan temizlemeden ve *tam bağımsızlığı* elde etmeden

32 ATASE, İSH-19, K: 1531, G: 1ar; 20 Şubat 1922 (20/02/1338)

33 ATASE, İSH-19, K: 1531, G: 1ar; 20 Şubat 1922 (20/02/1338)

savaşmayı bırakmayacakları açıktır. Dolayısıyla bir barış antlaşması imzalanması söz konusu olduğunda antlaşmanın Türk tarafının, Türk topraklarının işgalcilerden tamamen temizlenmesi şartını bu antlaşmanın olmazsa olmaz şartlarından biri olarak öne süreceği ortadadır.

3. Açık Kaynaktan İngiliz Başbakan Lloyd George'un Sevr Muhtırası'na Erişim

Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umumiyesi'nin, Yunan resmî tebligatları ve Rus telsiz tebligatı gibi *kapalı kaynak* niteliğini haiz kaynaklara erişim sağlayabildiğini kanıtlayan 28 Şubat 1922 tarihli raporunun "İngiliz Başbakanı'nın Bir Muhtırası" başlıklı üçüncü bölümünde, Müdüriyet personelinin bu sefer *açık kaynaktan*, bir İtalyan gazetesinden derlediği haberler yer almaktadır. Roma'da yayınlanan bu gazeteden alınan habere göre; İngiliz Başbakanı Lloyd George, "Doğu Meselesi"ni müzakere edecek Hariciye Nazırları Konferansı'nda tartışmaya zemin teşkil etmek üzere bir muhtıra düzenlemiş ve bu muhtırayı Barış Konferansı'nın toplanmasından önce Paris ve Roma'ya göndermiştir. Söz konusu haberde Lloyd George'un hazırladığı muhtıranın içeriği şu şekilde özetlenmektedir:

A "İzmir'in acil olarak Yunanlılar tarafından boşaltılması gerekir. Fakat bu şehirde Hristiyan ahalinin çoğunlukta olması nedeniyle Türk hâkimiyeti altında eski Cebel-i Lübnan İdaresi'ne benzer bir idare tesis edilmelidir.

B Türkiye'nin Batı sınırı Tekirdağ olmalıdır.

C İstanbul, yabancıların çoğunlukta olması nedeniyle özel bir yönetim tarzına tabi ve uluslararası ticarete açık olmalıdır.³⁴ Boğazlar Bölgesi de Boğazlar Komisyonu'nun denetimi altında olmalıdır.

D Sevr Antlaşması'nın gayrimüslim azınlıklar hakkındaki hükümleri kalıcı olmalıdır ve bu hükümlerin geçerliliği Cemiyet-i Akvam'ın yetkisine bırakılmalıdır.

E Sevr Antlaşması'nın mevcut hükümleri Türkler için pek ağır olduğundan, vergi konulması ve bütçe düzenlemesi gibi hususlarda Maliye Komisyonu'na söz konusu antlaşmayla verilmiş olan yetkiler kaldırılmalıdır.

F Sevr Antlaşması'nda Türkiye'nin silahaltında tutabileceği kuvvetlerin miktarı ve dağıtım şekli hakkındaki hükümler değiştirilmelidir."³⁵

Lloyd George'un altı maddelik muhtırası, İngiliz Başbakan'ın aklının bir köşesinde hâlâ Sevr Antlaşması'nın olduğunu göstermekte ve muhtıra da bir *hafifletilmiş Sevr* gibi durmaktadır. Hâlbuki 10 Ağustos 1920 tarihli Sevr Antlaşması, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin tanımadığı bir antlaşmadır ve Türkiye Büyük Millet Meclisi bu antlaşmayı onaylayan Osmanlı Saltanat Şurası üyelerini ve antlaşmayı imzalayan heyette bulunanları *vatan haini* ilan etmiştir.³⁶ 1922'nin başlarına gelindiğinde, Yunanlılara karşı Sakarya Meydan Muharebesi'ni kazanmış durumda olan ve Yunan ordusuna son darbeyi indirmek için hazırlıklarını devam ettiren Türkler, Lloyd George'un aklındaki bu *hafifletilmiş Sevr*'i kabul etmekten çok uzak bir pozisyondaydı.

Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umumiyesi personelinin *açık kaynak istihbaratı* çalışmasıyla İtalyan gazetesine dayanarak verdiği ve Müdüriyet'in İstihbarat Şubesi'nin raporunda "İngiliz Başbakanı'nın Bir Muhtırası" başlığıyla yer bulan haber, Türk siyasi

34 ATASE, İSH-19, K: 1531, G: 1ar; 20 Şubat 1922 (20/02/1338)

35 ATASE, İSH-19, K: 1531, G: 1as; 20 Şubat 1922 (20/02/1338)

36 Ertan (Ed.), *a.g.e.*, s. 122.

Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umumiyesi'nin Açık Kaynak ve Kapalı Kaynak İstihbaratı Çalışmaları

karar alıcıları için son derece önemlidir: Herhangi bir barış görüşmesi toplantısı olması durumunda İngilizlerin planı ortadadır ve Müdüriyet'in raporu bu bağlamda, Türk siyasi karar alıcıların katılacakları böyle bir olası *barış görüşmesi toplantısı* öncesinde yapacakları ön hazırlıklar için uyarıcı ve oldukça kullanışlı ön bilgiler içermektedir. Lloyd George'un hazırladığı, Fransızlarla ve İtalyanlarla da paylaştığı bu muhtıra ayrıca, Türkleri Yunan askerî gücüyle savaş sahasında durduramayacaklarını anlayan İngilizlerin, Yunan ordusundan umudu kestiklerini ve Türkleri siyasi müzakerelerle durdurmak için çaba harcayacaklarını da göstermektedir.

4. Açık Kaynak Bilgisi: Fransızlar “*Yakın Doğu Barışı*”nı Görüşmek İçin Generalleri Diplomatları ve Maliyecileriyle Geliyor ve İtalyanlar Ekonomik Çıkarlarını Kolluyor

Raporun dördüncü bölümünde, “*Daily Telegraph Yayını - Fransa ve Yakın Doğu Barışı*” başlığı altında *Daily Telegraph* gazetesinin 2 Şubat tarihli nüshasından derlenen haberlere yer verilmektedir. İngiliz *Daily Telegraph* gazetesinin, “*Yakın Doğu Barışı*” görüşmelerinde Fransa'nın nasıl bir tutum sergileyeceğini irdelediği haberde; “*Yakın Doğu Barışı*”nın görüşüleceği konferansa Fransızların generaller, diplomatlar ve maliyecilerden oluşan bir heyetle katılacağı; bu heyetin, muhtemel bir “*Kemalî taarruz*”, Türk kuvvetlerinin savaş araçları, bu kuvvetlerin barışa karşı tutumu ve Yunan ordusunun Türk ordusuna mukavemet gösteren güçleri gibi konular hakkında görüş beyan edeceğine dair bilgiler bulunmakta; Fransa heyetinde generallerin bulunmasının garip olduğu, maliyecilerin bu heyette bulunmasının ise generallerin heyette bulunmasından da garip olduğu ifadelerine yer verilmektedir.

Ancak haberin devamında, Osmanlı hisselerinin büyük bir kısmının Fransızların elinde olduğu, bu yüzden “*Duyun-ı Umumiye-i Osmaniye Meselesi*”nin birçok Fransız bankası için son derece önemli bir mesele olduğu ve bunun yanında Fransa'nın Doğu siyasetinin öteden beri bir takım mali düşüncelerin ve parasal kaygıların etkisi altında bulunduğu da belirtilmektedir. Haberde ayrıca; “*Her ne kadar Fransa, Sevr Antlaşması ile Türkiye Murakabe-i Maliye Komisyonunda başkanlık mevkisini kazanmayı temin etmiş ise de o zamandan beri bu komisyonun yetkisini sınırlama arzu ve eğilimini açığa vurmaktan geri kalmamıştır.*” denilerek Fransa'nın Türkiye'ye yakın bir pozisyona kaymaya başladığı eleştirel bir üslupla anlatılmaktadır.³⁷ Haberde, Duyun-ı Umumiye-i Osmaniye'deki Fransız hissesi meselesinin, Türkler ve Fransızlar arasında barışçıl bir şekilde ayrıca çözüme kavuşturulacağına da temin edildiği bilgisi yer almaktadır. Habere göre Fransız maliye uzmanlarının hesaplarında, Trakya komünleri ve Osmanlı gümrük gelirleri de daima önemli bir yer tutmaktadır.

Daily Telegraph'ın haberinde, İtalyanların Türkiye emelleri konusunda da bilgiler yer almaktadır. Habere göre; “İtalya, Üçler Muahedesi³⁸ (Üçlü Anlaşma) ile Anadolu'da elde ettiği bölgesel nüfuzundaki ekonomik galibiyet ihtimallerini göz önünde bulundurmaktan geri durmamaktadır.” Haberde Fransa'nın, Ankara ile anlaştıktan sonra Üçler Muahedesi'ni sanki olmamış hükmünde tutmakta hiç tereddüt etmediği de vurgulanmaktadır. Söz konusu haber;

37 ATASE, *İSH-19*, K: 1531, G: 1as; 20 Şubat 1922 (20/02/1338)

38 Burada kastedilen, Birinci Dünya Savaşı sırasında 17 Nisan 1917 tarihinde İngiltere, Fransa ve İtalya arasında imzalanan bir gizli anlaşma olan Saint-Jean-de-Maurienne Anlaşması'dır. Bu anlaşmayla İngiltere ve Fransa, Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanması sonrasında İtalya'ya da toprak verileceğini vadederek İtalyanları İtilaf Devletleri safalarına katmışlardır. Hiçbir zaman yürürlüğe girmemiş olan bu anlaşmaya göre İzmir, Aydın ve çevresi ile Antalya ve Konya'nın İtalya'ya verilmesi kararlaştırılmıştır. Ertan (Ed.), *a.g.e.*, s. 68.

“Anadolu’da işgal ettiği bölgelerin ekonomik istikballerine karşı bu kadar büyük bir ilgi göstermesi dikkate alındığında İtalya’nın, Üçler Muahedesi ile Anadolu’da elde ettiği hakların ve ele geçirmiş olduğu bölgelerin diğer iki müttefik tarafından tanınmasını talep etmesi doğaldır. İtalya’nın bu talebi Londra tarafından büyük bir ihtimalle kabul görecektir.”³⁹

şeklindeki ifadelerle son bulmaktadır.

Daily Telegraph’ın 2 Şubat 1922 tarihi itibarıyla Fransa’nın Yakın Doğu’da nasıl konumlandığını analiz etmeye çalıştığı bu haberi, Fransa ile Türkiye arasındaki ilişkilerin özellikle siyasi ve ekonomik boyutuna odaklanmaktadır. Fransızların sürekli kendi ekonomik çıkarlarını ön planda tutarak hareket ettiğine çeşitli şekillerde vurgu yapan ve Fransa’nın Ankara ile anlaştıktan sonra (Fransa ve Türkiye arasında 20 Ekim 1921’de imzalanan Ankara Antlaşması kastediliyor) Üçler Muahedesi’ni yok saydığını belirten gazetenin Fransa’ya eleştirel bir tarzda yaklaştığı gözden kaçmamaktadır. Sakarya Meydan Muharebesi sonrasında Türklerle Fransızlar arasında imzalanan ve iki taraf arasındaki savaş durumunu sonlandıran 20 Ekim 1921 tarihli Ankara Antlaşması’ndan, İngilizlerin de hoşnut olmadığı ortadadır. Ayrıca *Daily Telegraph*’ın, Fransa’yı eleştirirken, İtalya’nın Türkiye üzerindeki emellerini haklı bulması ve İngiltere’nin de İtalya’ya bu konuda destek vereceği tahminini yapması dikkat çekicidir.

5. Kapalı Kaynak İstihbaratı Çalışması: Roma’dan Alınan Duyum: “Güvenilir Bir Kaynaktan İşitiyorum”

Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umumiyesi İstihbarat Şubesi’nin bahsi geçen raporunun beşinci ve son bölümündeyse *“Times’ın Yayınları - Doğu Konferansı’nın Gecikme Nedeni”* başlığı altında *“Roma’dan 4 Şubat Tarihli Times gazetesine yazılıyor”* denilerek şu ifadelerle yer verilmektedir:

“Güvenilir bir kaynaktan işitiyorum ki; Yakın Doğu Konferansı’nın gecikme nedeni Fransa muhtırasında İzmir bölgesinin Yunanlılar tarafından derhal tahliyesinin ve Edirne dâhil Meriç hududuna kadar Doğu Trakya’nın Türkiye’ye verilmesinin talep ve iltizam edilmesinden (gerekli görülmesinden) ileri gelmektedir. Ayrıca, Adalar Denizi üzerinde bir çıkışa sahip olmak isteyen Bulgarların bu husustaki istekleri göz önüne alınarak Batı Trakya’nın özerk bir eyalet haline sokulması teklif olunmuştur. Lloyd George Trakya’ya ait tekliflere muvafakat edemeyeceğini bildirmiş ve meselenin Cenevre Konferansı’nda görüşülmesini talep etmiştir.”⁴⁰

Müdüriyet’in raporunun bu son bölümündeki *“Roma’dan 4 Şubat Tarihli Times gazetesine yazılıyor”* ve *“güvenilir bir kaynaktan işitiyorum ki”* ifadeleri, bu bölümün Müdüriyet’in Roma şubesi personelinin aldığı bir duyum üzerine oluşturulduğunu ve dolayısıyla bu verilerin bir *kapalı kaynak istihbaratı* çalışmasıyla temin edildiğini göstermektedir: 4 Şubat tarihli *Times* gazetesinde yayınlanmak üzere Roma’dan geçilen bir haberle ilgili Müdüriyet personeli duyum almış ve bu duyumu merkez teşkilata bildirmiştir.

İçerik olarak bakıldığında ise bu bölümdeki bilgilerin de raporun üçüncü ve dördüncü bölümlerinde olduğu gibi İngiltere, Fransa ve İtalya’nın *“Yakın Doğu Meseleleri”*ni görüşeceği konferansla ilgili olduğu görülmektedir. Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umumiyesi’ne Türk siyasi karar alıcıların verdiği görevin; Türkiye’nin konuşulacağı bu

39 ATASE, İSH-19, K: 1531, G: 1at; 20 Şubat 1922 (20/02/1338)

40 ATASE, İSH-19, K: 1531, G: 1at; 20 Şubat 1922 (20/02/1338). İstihbarat raporları Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umumiyesi mührünü taşımaktadır.

Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umumiyesi'nin Açık Kaynak ve Kapalı Kaynak İstihbaratı Çalışmaları

konferansta ya da olası diğer konferanslarda İngiltere, Fransa ve İtalya'nın Türkiye ile ilgili tutumlarının ne şekilde olacağı yönünde haber toplama olduğu anlaşılmaktadır. Bu bağlamda Müdüriyet'in topladığı haberlerin Türk siyasi karar alıcıların çalışmalarında oldukça faydalı olabilecek nitelikte haberler olduğunu söylemek mümkündür.

SONUÇ

Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umumiyesi'nin Milli Mücadele dönemindeki *haber toplama* çalışmaları hem *açık kaynak istihbaratı* hem de *kapalı kaynak istihbaratı* faaliyetlerinin icrasıyla gerçekleştirilmiştir. Bu faaliyetlerin icrasında uygulanan sistematik, Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umumiyesi'nin topladığı haber ve bilgilerin ilgili kurum, kuruluş ya da makamlara iletilmesi ve böylece bu haber ve bilgilerin kurumlararası haber ve bilgi iletim ağına dâhil olması şeklindedir. Haber ve bilgiler genellikle Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umumiyesi'nin İstihbarat Şubesi aracılığıyla toplanmakta ve çoğunlukla direkt olarak EHUR'a yani Türk Genelkurmayı'na gönderilmektedir.

İstihbaratın akış yönü Türk Genelkurmayı'na doğrudur. Araştırma konumuz kapsamında incelediğimiz arşiv belgeleri de bunu doğrular niteliktedir. Genelkurmay'a intikal eden haber ve bilgiler gerektiğinde ilgili Vekâletlere ya da Ordu Komutanlıklarına da aktarılmaktadır. Bu istihbarat sistematığının işleyişinde Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umumiyesi *açık kaynak istihbaratı* ve *kapalı kaynak istihbaratı* çalışmaları ile sürece dâhildir ve Müdüriyet, bu sistem doğrultusunda Türk istihbarat çarkının Milli Mücadele dönemindeki genel işleyişine eklenmektedir. Müdüriyet'in, çarkın önemli dişlilerinden biri olduğu anlaşılmaktadır. Ancak araştırmalarımızda Müdüriyet'in, *açık kaynak istihbaratı* ve *kapalı kaynak istihbaratı* çalışmalarının *analiz* sürecinde de rol aldığına dair herhangi bir bilgi ve belgeye rastlanılamamıştır. Müdüriyet sadece *haber toplama* ve bu haberlerin ilgili yerlere ulaştırılması aşamasında aktiftir.

Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umumiyesi'nin, siyasi karar alıcıların istihbarat ihtiyaçları doğrultusunda yaptığı *haber toplama* çalışmaları Türk istihbaratının Milli Mücadele dönemindeki temel *istihbarat üretimi* faaliyetlerinden biridir. Müdüriyet, kendisine bağlı muhabirlerin ve saha elemanlarının *açık* ya da *kapalı* kaynaklardan elde ettiği, istihbarata konu haber ve bilgileri başta EHUR olmak üzere ilgili tüm Vekâletlerle ve makamlarla da paylaşarak Türk istihbaratının Milli Mücadele dönemindeki haber ve bilgi akışında önemli sorumluluklar üstlenmiştir. Müdüriyet'in topladığı haberlerin önemli bir bölümü açık kaynaklardan elde edilmiştir. Ancak gerekli durumlarda Müdüriyet'in, belgelerde ismi zikredilmeyen, haber ve bilgi derleme kapasite ve kabiliyetine sahip istihbarat elemanlarıyla *kapalı kaynaklardan* da haber ve bilgi temin edebildiği görülmüştür. Müdüriyet'in, hem *açık kaynaklardan* hem de *kapalı kaynaklardan* haber toplayabilme kapasite ve kabiliyetine sahip oluşu, istihbarat üretiminin temel faaliyetlerinden olan *haber toplama* çalışmalarının verimliliğini artırmış ve bu durum Türk istihbarat çarkının Milli Mücadele dönemindeki işleyişine pozitif yönde yansımıştır.

KAYNAKÇA**ARŞİV BELGELERİ**

- ATASE, İSH-14, K: 974, G: 3; 7 Haziran 1920 (07/06/1336)
- ATASE, İSH-10, K: 619, G: 85; 7 Eylül 1920 (07/09/1336)
- ATASE, İSH-10, K: 619, G: 85ae; 5 Eylül 1920 (05/09/1336)
- ATASE, İSH-10, K: 640, G: 52ac; 6 Eylül 1920 (06/09/1336)
- ATASE, İSH-10, K: 640, G: 52ac; ATASE, İSH-10, K: 640, G: 52ad; 6 Eylül 1920 (06/09/1336)
- ATASE, İSH-10, K: 640, G: 52aa; 8 Eylül 1920 (08/09/1336)
- ATASE, İSH-10, K: 640, G: 52; 8 Eylül 1920 (08/09/1336)
- ATASE, İSH-11, K: 666, G: 185ac; 7 Nisan 1921 (07/04/1337)
- ATASE, İSH-11, K: 666, G: 185ad; 5 Nisan 1921 (05/04/1337)
- ATASE, İSH-11, 666/185ac; 7 Nisan 1921 (07/04/1337)
- ATASE, İSH-11, K: 666, G: 185ad; 4-5 Nisan 1921 (04-05/04/1337)
- ATASE, İSH-11, K: 666, G: 185ad; 4-5 Nisan 1921 (04-05/04/1337)
- ATASE, İSH-11, K: 666, G: 185ae; 7 Nisan 1921 (07/04/1337)
- ATASE, İSH-16, K: 1157, G: 23; 5 Mayıs 1921 (05/05/1337)
- ATASE, İSH-16, K: 1157, G: 23; 5 Mayıs 1921 (05/05/1337)
- ATASE, İSH-16, K: 1157, G: 23; 5 Mayıs 1921 (05/05/1337)
- ATASE, İSH-11, K: 666, G: 185ab; (Tarihsiz)
- ATASE, İSH-16, K: 1157, G: 180; 16 Haziran 1921 (16/06/1337)
- ATASE, İSH-19, K: 1531, G: 1ar; 20 Şubat 1922 (20/02/1338)
- ATASE, İSH-19, K: 1531, G: 1ar; 20 Şubat 1922 (20/02/1338)
- ATASE, İSH-19, K: 1531, G: 1ar; 20 Şubat 1922 (20/02/1338)
- ATASE, İSH-19, K: 1531, G: 1as; 20 Şubat 1922 (20/02/1338)
- ATASE, İSH-19, K: 1531, G: 1as; 20 Şubat 1922 (20/02/1338)
- ATASE, İSH-19, K: 1531, G: 1at; 20 Şubat 1922 (20/02/1338)
- ATASE, İSH-19, K: 1531, G: 1at; 20 Şubat 1922 (20/02/1338)

KİTAP MAKALE ve TEZLER

- Arslan, Zehra, (2010), "Moskova Antlaşması Sonrası Batum'da Rus ve Gürcülerin Yaptıkları Düzenlemeler (1921-1925)", *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, C. 8, S. 8, s. 133-152.
- Başboğa, Sevcan (2007), *Anadolu Ajansı (1920-1922)*, Yüksek Lisans Tezi, Yeditepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü.
- Çağlak, Aykut, (2017), "Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umumiyesi'nin Milli Mücadele'de Oynadığı Rol", *Teşkilat-ı Mahsusa'nın 100. Yılında Türk İstihbaratı* içinde (87-134), Ankara: Kripto Yayınları.
- Çağlak, Aykut, (2022), "Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umumiyesi Genel Müdürleri (1920-1931)", *Atatürk Yolu Dergisi*, S. 71, s. 85-104.
- Çukurova, Bülent, (1994), *Kurtuluş Savaşında Haberalma ve Yeraltı Çalışmaları*, Ankara: Ardıç Yayınları.
- Ertan, Temuçin Faik vd. (2012), *Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, 2. bs. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Hepkon, Zeliha, (2008), *Kemalist İdeolojinin Oluşumunda Kitle İletişim Araçlarının Rolü: Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umumiyesi (1920-1931)*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Matbuat ve İstihbarat M¼d¼riyet-i Umumiyesi'nin Açık Kaynak ve Kapalı Kaynak
İstihbaratı Çalışmaları

- İskit, Server R., (1939), *T¼rkiye'de Matbuat Rejimleri*, İstanbul: Matbuat Umum M¼d¼rl¼ę¼ Neşriyatı.
- İskit, Server R., (1943), *T¼rkiye'de Matbuat İdareleri ve Politikaları*, Ankara: Başvekâlet Basın ve Yayın Umum M¼d¼rl¼ę¼ Yayınları.
- Öztoprak, İzzet, (1981), *Kurtuluş Savaşı'nda T¼rk Basını*, Ankara: T¼rkiye İş Bankası K¼lt¼r Yayınları.
- Pehlivanlı, Hamit, (1992), *Kurtuluş Savaşı İstihbaratında Askerî Polis Teşkilatı*, Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- ¼ç¼nc¼, Uę¼r, (2015), *Milli M¼cadele Yıllarında Trabzon'da İttihatçı Bir Sima: Kâhya Yahya*, Trabzon: Serander Yayınları.
- Yurtsever, Serdar, (2008), *Milli M¼cadele D¼nemi İstihbarat Faaliyetleri - ¼rnek Olay İncelemeleri (1919-1922)*, Ankara: Atat¼rk K¼lt¼r Dil ve Tarih Y¼ksek Kurumu Atat¼rk Araştırma Merkezi.

1939 ERZİNCAN DEPREMİ'NİN ARTÇI SARSINTILARI: HABER-AKŞAM POSTASI

AFTERSHOCKS OF THE 1939 ERZINCAN EARTHQUAKE: HABER- AKŞAM POSTASI

Yasemin TÜRKKAN TUNALI*

Geliş Tarihi/Received:18.04.2023

Kabul Tarihi/Accepted:22.05.2023

TÜRKKAN TUNALI, Yasemin, (2023), "1939 Erzincan Depremi'nin Artçı Sarsıntıları: Haber-Akşam Postası", Belge Dergisi, S.26, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Yaz 2023/II, ss. 45-74.

Öz

Yakın dönem Türkiye tarihinin en büyüğü olan 1939 yılı Erzincan merkezli 7,9 Ms büyüklüğündeki deprem, sebep olduğu can kaybı ve yıkımla bütün ülkede derin yankılar uyandırmıştır. Tüm Türk basınında olduğu gibi Haber-Akşam Postası'nda da geniş yer bulan deprem, ilk başta etkilediği diğer il ve ilçelerin ve buradaki zayıflığın tespiti üzerine haberlerle konu edilmiştir. Çetin hava muhalefeti nedeniyle deprem bölgesiyle iletişim ve ulaşımda birçok güçlüğü yaşadığı bu ilk günlerde devlet ve hükümet yetkililerince gerek kurtarma ve ilk yardım çalışmaları için alınan tedbirler, gerekse depremzedelerin işleri için TBMM inisiyatifi ve Kızılay aracılığıyla yapılan aynî ve nakdî yardım seferberliğine dair gelişmelere yer verilmiştir. Aynı günlerde Marmara ve Ege'de peş peşe yaşanan sel baskınları, deprem bölgesine sevk edilen yardımların ulaşımını sekteye uğrattığı gibi, depremzedeler için yapılan girişimlerin bir kısmının selzedelere de ayrılmasını gerektirmiştir. Bir yandan depremzedelere yardım sevkîyatının, diğer yandan yol açma çalışmalarının devam ettiği bir sırada Haber-Akşam Postası gazetesi henüz ulaşılamayan ilçe ve köylerdeki depremzedelerin kötü koşullarını ve müdahaledeki gecikmeler nedeniyle ölümlerin arttığını vurgulayan manşet ve haberler yayınlamaya başlamıştır. Depremden bir ay kadar sonra eleştiri düzeyini arttıran gazete, geç ulaşılan köylerde, gecikmeli olarak yapılan müdahaleler, gönderilen yardımların yetersizliği, bazı görevlilerin sorumsuz davranışları, yardım teşkilatlanmasındaki eksiklikler üzerine sorgulayıcı ve hatta suçlayıcı haber ve yazılara yer vermiştir. Bu tür yayınlarını belge, fotoğraf ve söylentilerle desteklemeye çalışan gazete, özellikle toplanan bağışların akıbeti ve resmi olarak verilen bilgilerin güvenilirliği konusunda kamuoyunda şüphe uyandırmaya çalışmıştır. Gazete son olarak, bu yayınlarına konu olan durumların ve kişilerin birkaç örnekle sınırlı olduğunu kabul etmiş, deprem sonrası yapılan yardım çalışmalarının genelini töhmet altında bıraktığı suçlamalarını ise reddetmiştir.

Anahtar Kelimeler: 1939 Erzincan Depremi, Milli Yardım Komitesi, Kızılay, ilk yardım, müdahale, eleştiri, Haber-Akşam Postası.

*Ar. Gör., Dr., Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Hacettepe Üniversitesi, Ankara-Türkiye. yturkkan@hacettepe.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0002-1001-0240>)

Abstract

The 1939 Erzincan earthquake of magnitude of 7.9 Ms, was the biggest earthquake ever recorded in the recent history of Turkey, which aroused deep repercussions throughout the country with the loss of life and destruction it caused. As it did in the Turkish press, the earthquake had comprehensive coverage in the Haber-Akşam Postası with the early news of the other provinces and districts affected and the detection of the casualties. In these first days, when there were many difficulties in communication and transportation with the earthquake region due to the harsh weather conditions, the newspaper reported on the measures taken by the state and government officials for rescue and first aid activities, as well as the mobilization of in-kind and cash aid made by the Turkish Grand National Assembly and the Red Crescent for the provision of earthquake victims. In the same days, consecutive floods in the Marmara and Aegean regions not only hindered the transportation of aid sent to the earthquake region but also required that some of the initiatives made for the earthquake victims be reserved for the flood victims. Haber-Akşam Postası started to publish headlines and news emphasizing the poor conditions of the earthquake victims in the towns and villages that could not be reached yet, and the increase in deaths due to delays in the response, while aid delivery to the earthquake victims and the road-clearing works were continuing. The newspaper, which increased its level of criticism about a month after the earthquake, included interrogative and even accusatory news and articles on delayed interventions, the inadequacy of aid sent, irresponsible behavior of some officials, and deficiencies in the aid organization in villages that were reached late. Trying to support such publications with documents, photographs, and rumors, the newspaper openly targeted to arouse suspicion in public opinion, especially about the outcome of the donations collected and the reliability of the officially given information. Finally, the newspaper admitted that the situations and people that were the subject of its news were limited to a few examples, and rejected the accusations that it implicated most of the post-earthquake relief efforts.

Keywords: *1939 Erzincan Earthquake, National Aid Committee, Red Crescent, first aid, intervention, criticism, Haber-Akşam Postası.*

Giriş

Türkiye’de 6 Şubat 2023 günü saat 04.17’de 7,7 ve saat 13.24’te 7,6 M_s büyüklüğünde gerçekleşen iki deprem merkez üssü Kahramanmaraş’ın yanı sıra Şanlıurfa, Diyarbakır, Adana, Adıyaman, Osmaniye, Hatay, Kilis, Malatya ve Elazığ illerini de vurmuş, resmi sayılara göre toplam 50.783 vatandaşımız hayatını kaybetmiştir.¹ Yaşanan felaket, gerek etki alanının genişliği gerekse can kaybının çokluğuyla yakın dönem Türkiye tarihinin en büyüğü olarak kayıtlara geçen 27 Aralık 1939 günü yaşanan Erzincan merkezli 7,9 M_s büyüklüğündeki depremi akıllara getirmiştir. Zira saat 01.57’de gerçekleşen bu depremin yıkımı yalnız Erzincan’la sınırlı kalmamış, Amasya, Yozgat, Çorum, Tokat, Sivas, Erzurum, Elazığ, Tunceli, Gümüşhane, Giresun, Ordu, Samsun, Trabzon şehirlerini de etkilemiş, toplamda 32.968 kişinin ölümüne sebep olmuştur.²

Kahramanmaraş depreminde özellikle deprem bölgesine müdahalelerde yaşanan sıkıntıların tartışıldığı (ve devletin en yetkili ağızdan bunun da bir bakıma kabul edildiği³) bir ortamda, basında 1939 depremini izleyen günlerdeki bir gazete manşetini paylaşan 21 Şubat 2023 tarihli bir haber dikkat çekmektedir. *Haber-Akşam Postası* adlı gazetenin 1 Şubat 1940 tarihli manşetinin paylaşıldığı, fakat “Depremden bir sonraki gün çıktığı düşünülen Akşam Postası kupürü ...” ifadeleriyle verilen bu haberde; “vatandaşları bir başına bırakan dönemin iktidarı CHP’nin evleri yıkılan vatandaşlara 8 adet çivi dağıttığının ortaya çıktığı” belirtilmiştir.⁴ Haberde kullanılan “Zelzele sahasında, dün bahsettiğimizden başka, bir köyde de Aile başına sekizer çivi tevzi edilmiş fakat sekiz çivi ile bir ev inşa etmenin sırrı köylülere öğretilmemiş!” manşetiyle *Haber-Akşam Postası*’nın, tek partili siyasi hayatın yaşandığı bir dönemde deprem konusunda hükümete yönelik eleştirel yayınlar yaptığı anlaşılmaktadır. Çalışmamızın amacı, adı geçen gazetenin Erzincan depremiyle ilgili haber ve köşe yazılarının incelenerek deprem sonrası devlet yetkililerinin girişimlerini, Türk milletinin tepkisini tespit etmek ve gazetenin deprem sonrası çalışmalara dair eleştirilerinin hangi noktalar üzerinde yoğunlaştığını ortaya koymaktır. Devlet yetkilileri tarafından yapılan müdahale ve yardımlarla ilgili olarak bizzat gazetenin verdiği bilgilerle, eleştirilerinin hangi oranda örtüştüğünün irdelenmesi de ayrıca hedeflenmektedir. Çalışmada *Haber-Akşam Postası*’nın 27 Aralık 1939-2 Mart 1940 tarih aralığındaki ve *Yeni Sabah*, *Vakit*, *Akşam* ve *Ulus* gazetelerinin ilgili sayılarının yanı sıra, TC Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi belgeleri ve TBMM Zabıtlarından faydalanılmıştır.

11 İkindikânun 1932 tarihinde yayın hayatına başlayan *Haber-Akşam Postası*’nın sahibi ve neşriyat müdürü ünlü gazeteci kardeşlerden Hasan Rasim Us’tur.⁵ Vakit Matbaası’nda basılan gazete; her gün saat 16:00’daki baskısı ile bir süre İstanbul’un tek akşam

1 “Bakan Soylu: 11 bölgede 57 bin enkazın 50 bini bitti”, Anadolu Ajansı, <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/bakan-soylu-11-bolgede-57-bin-enkazin-50-bini-bitti-/2878653>, [Erişim Tarihi: 26 Nisan 2023].

2 Boğaziçi Üniversitesi Kandilli Rasathanesi ve Deprem Araştırma Enstitüsü Ulusal Deprem İzleme Merkezi, <http://www.koeri.boun.edu.tr/sismo/2/deprem-bilgileri/buyuk-depremler/>, [Erişim Tarihi: 20 Mart 2023].

3 Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, 27 Şubat 2023 günü Adıyaman Afet Koordinasyon Merkezi’nde yaptığı basın açıklamasında “Sarsıntıların yıkıcı etkisi, olumsuz hava şartları, hasar gören altyapının getirdiği zorluklar gibi sebeplerle maalesef ilk birkaç gün Adıyaman’da arzu ettiğimiz etkinlikle bir çalışma yürütemedik. Bunun için sizden helallik istiyorum. Her şeyin farkındayız ve gereğini yaptığımızdan, yapacağımızdan hiç kimsenin şüphesi olmasın.” ifadelerini kullandı. “Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Bahçeli Adıyaman’da”, CNN TÜRK, <https://www.youtube.com/watch?v=uAtzI4hbfnw> [Erişim Tarihi: 20.03.2023].

4 “Fıkra değil gerçek! CHP’den evi yıkılan depremezdeye 8 adet çivi”, *Yeni Akit*, 21.02.2023, <https://www.yeniakit.com.tr/haber/fikra-degil-gercek-chpden-evi-yikilan-depremezdeye-8-adet-civi-1735230.html>, [Erişim Tarihi: 20 Mart 2023].

5 Gazete sorumlularının zaman zaman değiştiği görülmektedir. 1934 yılı başlarında sahibi Hasan Rasim Us, neşriyat müdürü M. Gayur olarak belirirken, 1941 yılı sonlarında gazetenin sahibi ve neşriyat müdürü Hakkı Tarık Us’tur. *Haber-Akşam Postası*, 1 Nisan 1934, s. 3; *Haber-Akşam Postası*, 28 İllkanun 1941, s. 3.

gazetesi olmuştur.⁶ İlk sayısında yayınlanan “Haber Niçin Çıkıyor” adlı yazıda, gazetenin cumhuriyetçi, milliyetperver ve lâik prensipler doğrultusunda yayım yapacağı ve amacının Cumhuriyet inkılaplarını halka yaymak olduğu belirtilmiştir.⁷ Başta İstanbul şehri olmak üzere ülkede yaşanan gelişmelere, iç ve dış siyaset, ekonomi ve spor haberlerine ağırlık veren gazetenin az sayıdaki kültür- sanat ve sağlık köşe yazıları Suat Derviş, Ömer Rıza Doğrul, Mehmet Gayur Bleda, Vâlâ Nurettin, Ragıp Yekta, Hüseyin Cahit, Peyami Safa, Nurullah Ataç ve Dr. G. A. gibi isimler tarafından kaleme alınmıştır.

Haber-Akşam Postası, 1957 yılına kadar süren⁸ yayın hayatında, İcra Vekilleri Heyeti Kararnameleri ile verilen kapatma cezaları sonucunda bazı kısa süreli kesintiler yaşamıştır. Bu kararnamelerin incelenmesi, gazetenin Cumhuriyet Halk Partisi/hükümet ile ilişkisinin tespiti açısından önemlidir. Gazetenin ilk kapatılması, 10 Şubat 1938 tarihli sayısında yayınlanan karikatürün “dost münasebetler idame ettiğimiz devletleri rencide edecek mahiyette görüldüğü” gerekçesiyle bu sayının toplatılması ve 3 gün kapatılmasını karara bağlayan 16 Şubat 1938 tarihli kararname ile gerçekleşmiştir.⁹ Sözü geçen karikatürde Nazi Almanyası’nın yöneticileri Hitler, Hess, Himler, Ribentrop, Göbels ve Göring’in yalnızca büst çizimlerinin yer aldığı, herhangi bir eylemin resmedilmediği ya da diyaloga yer verilmediği görülmektedir.¹⁰ Gazetenin bir sonraki kapatılması ise 7 Ağustos 1938 tarihli *Tan* gazetesinde Ahmet Emin Yalman’ın, özetle Cumhurbaşkanı Atatürk’ün sağlık durumu hakkında halkın bilgilendirilmesini talep eden makalesini alıntılanması üzerine, 10 gün kapatılmasını onaylayan kararnameyledir.¹¹ *Tan* gazetesine de 3 ay süreyle kapatma cezası veren bu kararnamede “muhteviyatı itibarile memleketin umumî siyasetine dokunacak mahiyette olması” gerekçesi yer almıştır. Benzer bir diğer kararname 8 Mayıs 1939 tarihlidir. 6 Mayıs günkü sayısında parti grup toplantısında geçen “mahrem beyanâtı ifşa ve böylece devletin umumî siyasetine zarar iras eylediği” sebebiyle Hariciye Vekaleti’nin¹² talebi üzerine alınan karar; “devletin umumî siyasetine zarar verecek neşriyat” gerekçesiyle *Haber* gazetesinin 1 ay süreyle kapatılmasını onaylamıştır.¹³ Gazetenin söz konusu haberi; 5 Mayıs günkü CHP Meclis Grup toplantısında Hariciye Vekili Şükrü Saraçoğlu’nun Türkiye ve İngiltere arasında Akdeniz’in ortak savunulması konusunda tam bir uzlaşmaya varıldığını ve uzlaşmadan Sovyetler Birliği’nin de haberdar edildiğini açıkladığını; anlaşmaya dair resmi açıklamanın iki hükümet tarafından aynı günde neşredilmek veya Avam Kamarası’nda ve TBMM’de beyanatta bulunmakla bildirileceğini yazmaktadır.¹⁴ Böylelikle gazete, II. Dünya Savaşı’nda Türkiye’nin izlediği denge politikası içinde çok hassas ve kritik bir adım olan Türk-İngiliz Ortak Bildirisi’ni resmi açıklamadan önce atlatma bir haberle kamuoyuna duyurmuştur. Hariciye Vekaleti’nin de talebinde işaret ettiği bu nokta, gazetenin 1 ay süreyle kapatılma cezasına sebep vermişse de 12 Mayıs 1939 günkü TBMM oturumda Başvekil Dr. Refik Saydam’ın konuyla ilgili beyanâtı ve Türk-İngiliz Ortak Bildirisi’nin meclis

6 Hülya Tepedelen, “Hasan Rasim Us”, *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, Ahmet Yesevi Üniversitesi, <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/hasan-rasim-us>, [Erişim Tarihi: 26 Nisan 2023].

7 Selim Sarı, *Gazeteci Us Ailesi ve Modernleşme*, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya, 2019, s. 96-97.

8 Hasan Rasim Us’un biyografisinde gazetenin 1931-1957 yılları arasında yayımlandığı belirtilmekle birlikte; Milli Kütüphane’nin Süreli Yayınlar kataloğunda gazetenin 1 Temmuz 1934-31 Aralık 1943 ve 1 Ocak 1946-31 Ağustos 1946; İstanbul Üniversitesi Gazeteden Tarihe Bakış Projesi Arşivi’nde ise 1 Temmuz 1934-26 Aralık 1942 tarihleri arasındaki sayılarına ulaşılabiliştir. “Hasan Rasim Us”, <https://www.biyografya.com/biyografi/16115>, [Erişim Tarihi 26 Nisan 2023].

9 BCA 30.18.1.2/ 82.8.15.

10 *Haber-Akşam Postası*, 10 Şubat 1938, s.1.

11 BCA 30.18.1.2/ 84.73.9. Dosya Ek: 86-323.

12 BCA 534/ 37092.148863-9.

13 BCA 30.18.1.2/86.39.18.

14 “İngiltere ile Müzakerelerimiz tam bir itilafı neticelendi”, *Haber-Akşam Postası*, 6 Mayıs 1939, s.1, 5.

tarafından onaylanması¹⁵ üzerine; yine aynı gün çıkarılan İcra Vekilleri Heyeti Kararnamesi ile gazetenin yeniden neşrine izin verilmiştir.¹⁶ *Haber-Akşam Postası*'na son kapatma cezası ise 10 Eylül 1940 tarihli kararname sonucu 7 gün süreyle verilmiştir.¹⁷ Matbuat Umum Müdürlüğü'nün teklifi ve "memleketin umumi siyasetine dokunacak neşriyat" gerekçesiyle alınan kararda, *Haber*'in yanı sıra *Tasvir-i Efkar* ve *Tan* gazetelerine de aynı ceza verilmiştir. Ne var ki, gazetelerin 10 Eylül tarihli nüshalarının incelenmesinde, karara sebebiyet verebilecek haberler tespit edilememiştir.¹⁸ *Haber-Akşam Postası* için verilen bu geçici kapatma cezaları incelendiğinde, 7 Ağustos 1938 tarihli kararname müstesna olmak üzere, II. Dünya Savaşı'nda tarafsızlığını korumada ve savaşı devletlere karşı denge gözetmede hükümet yetkililerinin hassas yaklaşımının etkili olduğu anlaşılmaktadır. 7 Ağustos tarihli kararnamede de hükümet yetkililerinin, Atatürk'ün kötüye giden sağlık durumunun, basın ve kamuoyunda doğuracağı endişeyi ve iç siyasetin geleceği üzerine yaşanabilecek zamansız tartışmaları engellemeyi amaçladıkları düşünülebilir. Şu halde, *Haber-Akşam Postası*'na verilen cezaların, gazetenin yayıncılık anlayışı ya da CHP'ye veya hükümete yönelik siyasi yaklaşımının değil, Türk Devleti'ne gereken iç ve dış istikrar ortamını tesis için 1931 Matbuat Kanunu'nun sağladığı denetleyici gücün, -dönemin tüm basın organları üzerinde olduğu gibi- bu gazete için de işleme konmasının sonuçları olarak kabul edilmelidir. Dahası *Haber-Akşam Postası*'nın sahibi Hasan Rasim Us'un yine aynı dönemde *Vakit/Kurun*'u beraber yayınladıkları kardeşleri Mehmet Asım Us'un¹⁹ III.-VII dönemler; Hakkı Tarık Us'un²⁰ da II.-V. dönemler arasında CHP milletvekilleri oldukları, Mustafa Kemal Atatürk ve İsmet İnönü ile yakınlıkları bilinmektedir. Hasan Rasim Us'un da aynı siyasi çizgide olduğu, 1 Eylül 1939 tarihinden itibaren çıkardığı, sahipliğini ve neşriyat müdürlüğünü yaptığı *En Son Dakika* gazetesinde 1950'li yıllarda Demokrat Parti iktidarını eleştiren makalelerinden anlaşılmaktadır.²¹ Tüm bu noktalar göz önüne alındığında, *Haber-Akşam Postası*'nın CHP'ye yönelik doğrudan muhalif bir yayın anlayışında olması pek muhtemel gözükmemektedir.

Depreme Dair İlk Haberler, İlk Müdahaleler

Haber-Akşam Postası'nın depremle ilgili ilk haberini 27 Aralık tarihli baskısında "Yeni bir zelzele felaketi oldu-Tokat, Samsun, Yozgat, Ordu, Refahiye ve Amasya'da Hasar ve ölenler var" manşetiyle vermiştir.²² Gerek manşette gerekse haberin devamında depremin merkez üssü Erzincan'ın isminin geçmediği fakat şehrin batısında yer alan Reşadiye ilçesi ile depremin hissedildiği diğer illerin verildiği dikkat çekmektedir. Bu durum, yaşanan felaketle ilgili ilk haberlerin Erzincan'da telefon hat ve makinalarının arızalanması sebebiyle başkent Ankara'ya demiryolu telgraf hattıyla bildirilmesi, fakat

15 TBMM Zabıt Ceridesi, Devre VI, C.2, 12.V.1939, s. 67-72, 77-80.

16 BCA 30.18.1.2/86.41.17. Dosya Ek: 86-349. Belirtmek gerekir ki 6 Mayıs günü sayısında yine aynı konuyu manşetine taşıyan *Akşam* gazetesi hakkında da 1 ay süreyle kapatma kararı alınmış ve 12 Mayıs günü bu gazeteye verilen ceza *Haber-Akşam Postası*'ninkiyle birlikte kaldırılmıştır. "Türkiye ile İngiltere arasındaki müzakere tam itilâfla neticelendi", *Akşam*, 6 Mayıs 1939, s. 1; BCA 30.18.1.2/86.39.17. Dosya Ek: 85-64.

17 BCA 30.18.1.2/92.85.17.

18 *Tasvir-i Efkar*, 10 Eylül 1940, s.1-4; *Tan*, 10 Eylül 1940, s.1-4; *Haber-Akşam Postası*, 10 Eylül 1940, s.1-6.

19 Volkan Payaslı, "Mehmet Asım Us (1884-1967)", *Atatürk Ansiklopedisi*, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/mehmet-asim-us-1884-1967/>, [Erişim Tarihi: 29 Nisan 2023].

20 Selahattin Öztürk, "Hakkı Tarık Us (1889-1956)", *Atatürk Ansiklopedisi*, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/hakki-tarik-us-1889-1956/?pdf=3634>, [Erişim Tarihi: 29 Nisan 2023].

21 Sarı, *agt*, s. 98-99.

22 *Haber-Akşam Postası*, 27 Birincikânun 1939, s. 1. Depremin *Ulus* gazetesindeki yansımaları için bkz., Fadime Tosik Dinç, "Ulus Gazetesine Göre 1939 Erzincan Depremi", *Diyalektolog*, S. 13, 2016, s. 1-21.

bunların bile gecikmeli olarak ulaşabilmesinden kaynaklanmaktadır.²³ Depremin sabaha karşı saat ikide Ankara, Tokat, Sivas, Yozgat, Samsun ve Amasya’da gerçekleştiğini yazan haberde, Tokat’ta Halkevi, Ziraat Bankası binaları ile bir caminin yıkıldığı; bütün kazaları etkilenen Sivas’ta çok sayıda hayvanın telef olduğu; bu iki ille birlikte Samsun’da da can kaybının olduğu aktarılmaktadır. Sarsıntılar; Yozgat ve Samsun’da iki, Amasya’da yedi defa yaşanırken, Ankara’da 01.55’teki ilk sarsıntıdan yarım saat sonra, saat 03.00 ve 05.00’te tekrarlamıştır. Kandilli Rasathanesi’nden depremin “gece saat 1’i 57 buçuk dakika geçe” ve merkeze 450-500 km. uzakta bir yerde gerçekleştiği ve “merkezi bir şehre tesadüf ettiği” takdirde buranın tamamıyla harab olmuş bulunmasının tahmin edildiği” açıklanmıştır.

28 Aralık günü manşetini “Zelzele faciasının -Bugün saat on ikiye kadar alınan malumata göre son bilançosu: 1313 ölü 359 yaralı” olarak veren gazete, bu sayıya Erzincan’ın dahil olmadığını; şehir kar altında olduğu için resmî bir bilgi alınamadığını, gelen yolcuların ifadesine dayanarak ölü sayısının şehir nüfusunun %70’i, yani 42 bini bulmasının beklendiğini yazmaktadır. Rasathane, sabaha karşı 3 sarsıntının daha kaydedildiğini ve hepsinin de ilk depremle Kemah, Refahiye ve Erzincan arasında bulunan aynı merkez üssünde gerçekleştiklerini açıklamıştır. Depremin etkilediği ve en çok zarar verdiği bölgenin haritasını veren *Haber*, Ankara muhabirini deprem bölgesine göndermiştir. Gazete yine ilk sayfasında “Milletimizin Erzincan’la Candan Alakadar Olduğu Bilinmelidir” başlığı altında yurt gezisinde bulunan Cumhurbaşkanı İsmet İnönü’nün 27 Aralık günü Elazığ’dan Erzincan Valisi’ne gönderdiği telgrafa da yer vermiştir:

“Erzincan’ın uğradığı felakete pek müteessir oldum. Bütün millet de Erzincan’la yakından alakadardır. Cumhuriyet hükümeti felâketin ıstıraplarını hafifletmek için acil tedbirler almıştır. En ziyade ıstırapımızı mucip olan nüfusça uğradığımız pek acı ziyadır. Diğer tahribatı milletimiz pek az zamanda kâmilen tamir ve telâfi edecek ve bugünkü enkaz içinden memleketin güzel bir mamuresi çıkarılacaktır.

Bütün Devlet memurlarının fedakarlık, vazife severlikle birbirleriyle yarış etmelerini beklerim.

Halkın ıstırapını teskin için bilhassa manevi ahvalde sükûnet muhafaza edilmelidir. Milletimizin Erzincan’la candan alâkadar olduğu halkça bilinmelidir.”²⁴

Gazete, İnönü’nün telgrafında geçen tedbirlerin ilkinin “Meclis Reisinin başkanlığında bir Milli yardım komitesi teşkil edildi- Felâket karşısında Meclisin yüksek hassasiyeti ve ilk yardımlar” başlığı ile duyurmuştur.²⁵ Buna göre, TBMM’nin 27 Aralık günkü oturumu açılır açılmaz Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Vekili Dr. Hulûsi Alataş, deprem bölgesinden ulaşan telgrafları okuyarak, depremden en çok etkilenen Erzincan, Tokat, Sivas ve Ordu’da alınan yardım tedbirleri hakkında bilgi vermiştir. Buna göre Erzincan’a Kızılay’dan 15 bin lira, 500 çadır, bin don, bin gömlek, bin battaniye, Erzurum ve Sivas’tan ekmek ve un, yine Erzurum’dan sağlık malzemesi ve ilaçlarla birlikte iki sağlık ekibi gönderilecektir. Erzurum’dan ulaştırılacak yardımlar 27 Aralık akşamı; Sivas’tan gönderilecekler ise sabaha karşı trenle yola çıkacaklardır. Sivas’a gönderilecek yardımlar ise Kızılay merkezinden 3 bin lira, 300 çadır, 500 don, 500 gömlek, 500 battaniye ile Samsun’dan ulaştırılacak acil yardım ekibi; Ordu’ya yapılacak yardım ise Kızılay merkezinden 2 bin lira olarak belirtilmiştir.²⁶

23 Depremden etkilenen illerden Sıhhiye Vekaleti’ne demiryolları aracılığıyla gönderilen bazı telgrafların bir gün gecikmeyle ulaştığı görülmektedir. BCA 30.1.0.0/77.482.5.

24 *Haber-Akşam Postası*, 28 Birincikânun 1939, s. 1.

25 *Haber-Akşam Postası*, 28 Birincikânun 1939, s. 3.

26 Ayrıca bkz., TBMM Zabıt Ceridesi, Devre VI, C.7, 27.XII.1939, s. 126-127; BCA 30.10.0.0/178.234.5 Dosya Ek: 203. 1939 TBMM’nde deprem bölgesine yapılacak ilk yardımların ele alındığı bu oturumdan sonra; kanunlarda yapılan düzenlemeler, Erzincan şehrinin yeniden kurulacağı yerin tespiti ve yeni binaların inşası gibi konuların

Oturumda Tunceli Milletvekili Sami Erkmen, yapılacak yardımların ilki olarak gelecek senenin bütçesinden ödenmek üzere milletvekilleri adına 40 bin lira verilmesini teklif etmiştir. Erzincan Milletvekili Aziz Samih ise Erzincan ve çevresinin sert iklimi nedeniyle açıkta kalanların derhal başka bölgelere nakli; yaralı, kadın ve çocukların iç bölgelerde barındırılması gerekliliğine dikkat çekmiştir. Başvekil Dr. Refik Saydam, hükümetin bu konuyu düşündüğünü, bölge oturulamayacak durumda ise depremzedelerin civar hat üzerine nakilleri için tertibat alınacağını bildirmiştir. Çanakkale Milletvekili Ziya Gevher Etili'nin TBMM Reisi'nin başkanlığında bir milli yardım komitesinin oluşturulması, başta tüm milletvekillerinin katılımı ve ülke geneline yayılması için teklifi ise oybirliği ile kabul edilmiştir. Oturumda yapılan görüşmelerde ortaya çıkan, Erzincan-Refahiye'nin ilerisindeki iç ve Samsun'un ilerisindeki sahil telgraf hatlarının çalışmadığı, bu bilginin de demiryolu telgraf hatlarından edinildiği; dolayısıyla buraların doğusundan ve de demiryolu olmayan illerden haber alınmadığı; Ordu hakkındaki bilgininse İzmir vapurunun telsizi ile alınabildiği bilgileri dikkate değerdir. *Haber*, Meclis'te açıklanan tedbirlere ek olarak Sivas-Zara'ya Kızılay'dan 2 bin lira ile 200 çadırın gönderildiğini, ayrıca Dahiliye Vekili Faik Öztrak ile Sıhhiye Vekili Hulûsi Alataş'ın 28 Aralık sabahı saat 9:20'de trenle Erzincan'a hareket ettiklerini yazmaktadır. Gazetenin aktardığı bu bilgiler ışığında gerek hükümetin gerekse TBMM'nin deprem haberinin alındığı gün itibarıyla harekete geçtiği; aynı ve nakdî yardımlar ve bunların sevkiyatı için tedbirler aldığı ve bu yardımların ilk kaynağı olarak Kızılay kurumunu harekete geçirdiği görülmektedir. TBMM'nin girişim ve liderliği ile oluşturduğu Milli Yardım Komitesi'nin de Türk milleti tarafından hemen benimsendiği, gazetenin (Ankara) Siyasal Bilgiler Fakültesi öğrencilerinin bin lira; İstanbul Tıp Fakültesi yatılı öğrencilerinin de 122 lira toplayarak Milli Komite'ye teslim edecekleri haberiyle anlaşılmaktadır. *Haber*, aynı günkü baskısında Falih Rifki Atay'ın *Ulus* gazetesinde Türk halkını, toplumsal dayanışma ve yardım seferberliğine çağırdığı "Millî Yardım seferberliği" başlıklı makalesinden²⁷ de söz ederek, gazeteye bu çağrısı dolayısıyla destek vermiştir. *Haber*'in hükümetin yarı resmi basın organı konumundaki *Ulus*'a bu yaklaşımı; gazetenin genel çizgisinin hükümete ya da Cumhuriyet Halk Partisi'ne her koşulda muhalefet odaklı olmadığını ve hükümete yönelik eleştirilerinin ilerleyen günlerdeki gelişmelere bağlı olduğunu göstermesi bakımından dikkate değerdir.

Haber 29 Aralık günü sayısında Erzincan dışında deprem bölgesinde tespit edilebilen ölü ve yaralı sayısını verirken; yardım malzemesi taşıyan ilk iki trenin bir gün önce Erzincan'a ulaştığını ve yaralıları taşıyan trenin de şehirden ayrıldığını aktarmaktadır.²⁸ Gazete ayrıca önceki gün yola çıkan Dahiliye ve Sıhhiye vekillerinin Sivas'a kadar ulaştıklarını; Dahiliye Vekili'nin deprem bölgesi valilerine telgraf göndererek felaketten kurtulanların ve yaralıların hayatlarının korunması için acil ve zaruri tedbirlerin alınmasını emrettiğini yazmaktadır. Yine bir gün önce Mersin, Adana, Malatya, Sivas, Diyarbakır, Elazığ, Kayseri ve Hataş'da hazırlanan ve her gün hazırlanmasına devam edilecek 2 bin 500'er kilo ekmek de Erzincan'a ulaştırılmak üzere yola çıkarılmıştır. Bununla birlikte Erzurum'dan çıkan sıhhi imdat treni, depremde bir köprü'nün yıkılması nedeniyle Tunceli istasyonuna kadar ulaşabilmiş, taşıdığı malzemeler buradan yine Erzurum'dan gönderilen kamyonlara yüklenerek Erzincan'a sevk olunabilmiştir. Şehre ayrıca Sivas istasyonundan içinde 300 işçi ile ilk yardım malzemesi, kamyonlar, otomobiller ve ekmek bulunan bir tren daha sevk edilmiştir. Sivas'ın Zara ve Hafik ilçelerine sıhhi imdat ekipleri ile yeterli sayıda battaniye,

görüldüğü ve 1950 yılına kadar uzanan birçok görüşme yapılmıştır. Mehmet Evsile, "Erzincan Depremi Hakkında Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Yapılan Görüşmeler", *Kesit Akademi Dergisi*, S. 8, Haziran 2017, s. 1-10.

²⁷ *Ulus*, 28 I. Kânun 1939, s. 1,3.

²⁸ *Haber-Akşam Postası*, 29 Birincikânun 1939, s. 1,3.

yiyecek ve giyecek gönderilmiş; karla kaplı olan Zara-Suşehri ile Koyulhisar-Sivas yollarının açılması için asker sevk edilmiştir. Yine karla kaplı olması nedeniyle Sivas üzerinden ulaşamayan Hafik ve İpsile'nin köylerine yardım, Tokat üzerinden gönderilecektir. 28 Aralık'ta yaşanan bu gelişmelerde, depremin en çok vurduğu Erzincan'a sağlık ve gıda yardımlarının hızlı bir şekilde organize edildiği ne var ki deprem yıkımının iletişim gibi ulaşımı da etkilemesinden dolayı sevkியatta güçlükler yaşandığı anlaşılmaktadır.

Haber aynı günkü sayısında Milli Yardım Komitesi Reisi Abdülhalik Renda'nın beyannamesini yayınlamıştır.²⁹ Beynamede, bir benzeri hatırlanmayan deprem sonrasında Erzincan şehrinin bir harabe haline geldiği, diğer il ve ilçeleri derece derece tahrip ettiği; birçok vatandaşın hayatına mal olduğu fakat halen can kaybının ve yaralı sayısının net bilinmediği ifade edilmektedir. Devletin bölgeyi yeniden imar edeceğini belirten beyanname, Türk milletini inşaat mevsimi gelene kadar depremezdeleri soğuktan hastalıktan ve açlıktan korumak amacıyla Milli Komite ve şubelerinin etrafında yardım ve dayanışma için toplanmaya çağırmaktadır. Felakete uğrayan vatandaşların ümidinin devlette ve millette olduğunu belirten beynamede atılan adımlar şu şekilde açıklanmaktadır:

“...Felaket haberinden derin bir teessür duyan Cumhuriyet Reisimiz ve Milli Şefimiz, derhal en seri ve en etraflı yardım tedbirleri alınmasını emretmişlerdir.

Cumhuriyet hükümeti daha ilk andan itibaren müteaddit sıhîh imdat, malzeme ve yiyecek trenleri tahrik etti. İki vekilimiz bu sabah Ankara'dan zelzele mıntkasına gitti. Aynı teessür içinde bulunan Millet Vekillerimiz, dünkü içtimalarında benim riyasetim altında bir millî komite teşkil ederek milletimizin de yüksek yardımına müracaat edilmesine karar verdiler. Komite bugün Ankara'da teşekkül etti. Bütün vilâyet ve kaza merkezlerinde de hemen şubeler kurulacaktır...”

Gazete Milli Yardım Komitesi'nin yapılanması hakkında da bilgi vermektedir. Buna göre, her il merkezinde en az yedi, ilçe merkezlerinde beş kişinin görevlendirileceği komiteler oluşturulmuş, CHP ve Kızılay teşkilatının bulunduğu yerlerde başkanlarının komitede yer alması sağlanmıştır. Komitelerin her türlü nakdî ve aynî yardımları makbuz karşılığında Kızılay şubelerine teslim etmesi ve her teslimat listesinin de “derhal ve doğrudan doğruya” merkez komitesine gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Şu haliyle Milli Yardım Komitesi ve şubelerinin yardım toplamada bir araç olarak düzenlendiği, yardımların nihai olarak Kızılay'ın bünyesine aktarılacağı görülmektedir. Hem Kızılay teşkilat başkanlarının komitelerde yer almasının hem de Kızılay'a yönlendirilen yardım dokümanlarının Komite merkezine bildirilmesinin de seferberliğin şeffaf bir şekilde yürütülmesini amaçladığı söylenebilir. *Haber* sayfalarında, halkın eşya ve para yardımlarını kabul edecek Kızılay Ankara ve İstanbul şubelerinin adres ve telefonlarına yer verirken; Zahire borsası, Yorgancılar Cemiyeti, Ticaret Odası, Sanayi Birliği vb. özel ve resmî kurumlardan yapılan yardımları ve üniversite öğrencilerinin girişimlerini de sıralamıştır. Bunlar arasında Merkez Bankası'nın Komite emrine 200 bin lira tevdi ettiği bilgisi dikkat çekerken; o güne kadar Kızılay hesaplarına 60 bin liradan fazla para yatırıldığı görülmektedir. Depremin ikinci gününe dair verilen bu haberler, yardım örgütlenmesinin TBMM'den başlayarak halkın her kesimine yayıldığını göstermektedir.

Depremin üçüncü günündeki manşetini “Zelzele devam ediyor-Erzincan'dakiler hariç ölenlerin miktarı 5534ü buldu” şeklinde veren gazetede, deprem bölgesinden gelen kısa

²⁹ *Haber-Akşam Postası*, 29 Birincikânun 1939, s. 2. Beyanname metni için ayrıca bkz., BCA 30.10.0.0/119.843.5 Dosya Ek: 99B.

bilgiler ve yardım seferberliğinin gidişatı üzerine haberler ağırlıktadır.³⁰ Buna göre 28 Aralık günü Erzincan'la kurulan iletişim, bu defa kar fırtınası nedeniyle tekrar kesilmiştir. Sivas-Divriği'de yolların açılmasını bekleyen Dahiliye ve Sıhhiye vekilleri, Sivas ve Erzurum'dan hareket eden imdat trenlerinin Erzincan'a vardıklarının öğrenilmesi üzerine sabah yola çıkmışlar, ne var ki trenleri Karagöl istasyonunun ilerisinde kara saplanarak yoldan çıkmış, Sivas ve Çetinkaya'dan gelen imdat trenlerinin yardımıyla ancak saat 18:00'da Eskiköy'e dönebilmişlerdir.³¹ Sıhhiye Vekili Dr. Alataş, burada *Haber* gazetesi muhabirine verdiği demeçte; yaralıları için Kayseri'de 100 kişilik bir yer hazırlandığını, Amasya'daki depremedelere yardım için de Kayseri'den süratle bir heyetin hareket ettirildiğini belirtmiştir. Vekil ayrıca Divriği'de bin 500 ailenin iskanına çalışılacağını, yaralılarından bir kafilenin de Sivas'ta tedavileri için gerekli tedbirlerin alındığını açıklamıştır. Erzincan'dan yola çıkan trendeki 100 kadar yaralının bir kısmı Sivas, bir kısmı ise Ankara Hastanesi'ne yerleştirileceklerdir. Ordu Müfettişi Kazım Orbay ile General Akdoğan da Elazığ'dan kalkan yardım treniyle Erzincan'a hareket etmişlerdir. Erzincan-Erzurum arasındaki istasyonlarla halen iletişimin sağlanamamış olmasına karşın, İstanbul Haydarpaşa İstasyonu'ndan eşya, sağlık malzemesi ve doktor taşıyan bir tren, 30 Aralık günü öğleden sonra deprem bölgesine doğru yola çıkarılacaktır. Yine aynı saatlerde, Milli Yardım Komitesi'nin kararıyla erzak, sağlık malzemesi, giyecek ve iki acil yardım ekibi taşıyan *Dumlupınar* vapuru da Ordu ve Giresun'a doğru yola çıkacaktır. Gazetenin verdiği bu haberler, yaşanan iletişim ve ulaşım sıkıntılarına karşın gerek yardım sevkiyatı gerekse yaralıları müdahale için hemen her ulaşım aracının bölgeye en yakın merkezlerden harekete geçirildiğini göstermektedir. Dahası, yardımların yoğunlukla halen zayıf keskinleştirilemediği fakat can kaybının şehir nüfusunun %50'si, yaralı sayısının %20'si olarak tahmin edilen³² Erzincan'a yönlendirildiği anlaşılmaktadır.

Gazetede, Ankara'da depremle ilgili yürütülen çalışmalara dair bilgiler de verilmektedir. TBMM, 29 Aralık günü genel oturumuna depremde hayatlarını kaybeden vatandaşların anısına iki dakikalık saygı duruşuyla başlamıştır.³³ Yine aynı gün saat 14:00'daki CHP Meclis Grubu ve Müstakil Grubu toplantısı da bir dakikalık saygı duruşuyla başlamış, TBMM Reisi Renda, Milli Yardım Komitesi'nin çalışma planı; Başvekil Dr. Refik Saydam da hükümetçe alınan ve ilerisi için planlanan tedbirler hakkında bilgi vermişlerdir. Gruplar, aynı celsede her milletvekilinin en az 100 lira yardımda bulunmasını da kabul etmiştir.³⁴ Deprem bölgesine yardım seferberliği için alınan bir karar da Maarif Vekaleti'nden gelmiştir. Buna göre bütün vekalet mensuplarının 1940 Ocak ayı net maaşından, maaşı 100 liraya kadar olanlardan %5; 200 liraya kadar olanlarından %7,5; daha yüksek maaş alanlardan %10 oranında kesinti yapılarak Milli Yardım Komitesi'ne tahsis edilecektir.³⁵ *Haber*, Türkiye'nin çeşitli illerinden resmî kurum mensupları ile ticaret çevrelerinin kendi aralarında toplayarak Komite ve Kızılay'a yönlendirdikleri aynî ve nakdî yardımların yanı sıra, dost devletlerin taziye mesajları ve yardımları hakkında da bilgi vermektedir. Buna göre Yunanistan, Romanya, Bulgaristan, Afganistan ve İngiltere hükümetleriyle ABD

30 *Haber-Akşam Postası*, 30 Birincikânun 1939, s. 1,10.

31 Sıhhiye Vekili Dr. Alataş'ın raporuna göre vekiller Eskiköy'de 38 saat mahsur kalmışlar ve Erzincan'a Ankara'dan yola çıkışlarından ancak 73 saat sonra ulaşabilmişlerdir. BCA 30.10.0.0/119.884.11 Dosya Ek: 99B.

32 Gazetenin 30 Aralık günü sayısında verdiği bu tahminlerin, Sıhhiye Vekili Dr. Alataş'ın Eskiköy'deyken Ankara'ya yazdığı aynı tarihli raporunda da yer aldığı dikkat çekmektedir. BCA 30.10.0.0/119.844.5 s. 3-6. Gazete muhabirinin bu bilgileri vekillerle Eskiköy'deki görüşmesi sırasında edindiği anlaşılmaktadır. Tuğluoğlu çalışmasında Erzincan şehrindeki can kaybını 15.631 olarak vermektedir. Fatih Tuğluoğlu, "1939 Büyük Anadolu Zelzelesi ve Erzincan Vilayetinde Yardım Faaliyetleri", *History Studies*, C. 7, S. 4, Aralık 2015, s. 123.

33 *Haber-Akşam Postası*, 30 Birincikânun 1939, s. 2.

34 *Haber-Akşam Postası*, 30 Birincikânun 1939, s. 3. TBMM Reisi Renda, milletvekilleri adına Milli Yardım Komitesi hesabına 20 bin lira yatırmıştır. İlhan Haçın, "1939 Erzincan Büyük Depremi", *ATAM Dergisi*, C. XXX, S. 88, Mart 2014, s. 51.

35 *Haber-Akşam Postası*, 30 Birincikânun 1939, s. 10.

Kızılhaç'ı tarafından Türkiye'ye toplamda 673.786 lira değerinde nakit para, gıda, sağlık ve inşaat malzemesi tahsis edilmiştir. Yunan Kızılhaç'ı sağlık malzemeleriyle birlikte bir sağlık ekibini deprem bölgesine göndereceğini bildirirken, Cenevre Uluslararası Yardım Birliği de Türk Kızılay'ı ile temasa geçmiştir.³⁶

31 Aralık günü "Kar fırtınası Erzincan'a yardım işini güçleştiriyor" manşetini veren *Haber*, ilk imdat treninin Erzincan'a ulaşarak yardıma başladığını; Erzurum'dan gönderilen yardım kamyonlarının ise kara saplanarak yolda kaldığını bildirmektedir. Erzincan'a ulaşmaya çalışan Dahiliye ve Sıhhiye vekillerinin treni, kar yağışı ve fırtına nedeniyle bir kez daha raydan çıkarak 8 metre karla kaplanmıştır. Kar yağışı, Sivas'a yola çıkan ve 215 yaralı taşıyan treninin de Kangal-Çetinkaya'dan Malatya'ya dönmeye sebep olmuş, yaralıların buradan Malatya, Diyarbakır, Elazığ hastanelerine sevk edilmelerine karar verilmiştir. Erzincan demiryolu hattının açılması çalışmalarına asker ve işçilerin yanı sıra çevre köylerden birçok kişi katılmış; bazılarının soğuktan bacakları donmuş; Sivas'tan ek olarak getirilen bir müfreze askerin de çalışmaları sonunda Erzincan ile ulaşım nihayet sağlanmıştır. Yüzlerce yaralıyı taşıyan ikinci treninse 31 Aralık günü Sivas'a varması beklenmektedir.³⁷

Haber gazetesi aynı günkü baskısında bir başka felaketi duyuracaktır: "Zelzeleden sonra Sel âfeti". Buna göre, 29 Aralık'tan beri devam eden yağmurlar yüzünden Bursa-Karacabey, Menemen ve İzmit ovalarında dereler taşarak sele neden olmuştur. Gazetede, birçok köyde can kaybının olduğu, bu felakette de yolların su altında olması ve hava koşulları nedeniyle müdahalede güçlükler yaşandığı vurgulanmaktadır. Mudanya ve çevre göllerden sandallarla bölgeye yardım müfrezeleri gönderilmekle birlikte; Bursa Valisi, Fırka Kumandanı ve Kızılay heyetleri ilerleyememiş ve Sülüklü Jandarma Karakolu'na sığınmak zorunda kalmışlardır.³⁸ İzleyen günlerdeki haberler, sel felaketinin yıkımını daha net ortaya koymaktadır. Buna göre bazı köylerde evler selde sürüklenmiş, Mustafakemalpaşa'daki su bentleri yıkılmış, Küçükçekmece'de ulaşımı tamamen durdurmuştur. Bandırma'dan 24 sandal ve mürettebatı arama-kurtarma için gönderilirken, Nafia Vekaleti'nin gönderdiği bot parçalanmış, görevli bir mühendis boğularak ölmüştür. Bölgeye çevre illerden askeri yardım bölükleri gönderilmiştir. Sel felaketinin 4. gününde yalnız Mustafakemalpaşa'da 1500 ev ve bine yakın nüfusun enkaz halinde Apolyont (Uluabat) Gölü'ne sürüklendiği duyurulmuştur. İlçede kurtulanlar sağlam binalara ve okullara yerleştirilmişler, kendilerine Bursa'dan ekmek ve giyecek temin edilmiştir. Ne var ki gerek balçığı kaldırma çalışmaları gerekse yardımlar yeterli gelmemiş, Bursa Valiliği'nin müracaatı üzerine Kızılay 15 bin lira gönderirken, depremzedeler için toplanan eşya ve para yardımından Mustafakemalpaşa halkının da faydalanmasına karar verilmiştir. Sağanak, Adapazarı bölgesinde de etkili olmuş, Sakarya nehrinin taşmasıyla bu çevrede de bir sele sebebiyet vermiştir. İnsan ya da hayvan zayıtı olmamakla birlikte, Hendek, Düzce, Bolu ile Adapazarı arasındaki ulaşım durmuş; su altında kalan telefon santralleri nedeniyle İstanbul-Ankara iletişimi de tehlikeye girmiştir. Öte yandan aynı günlerde yağmurların Menemen bölgesinde de Gediz, Bakırçay, Küçük ve Büyük Menderes'lerin taşmasına sebep olduğu; ulaşımı kesilen köylerde kurtarma ve erzak gönderme çalışmalarının İzmir'den gönderilen sandal ve kayıklarla sağlandığı görülmektedir. İnsan kaybının yaşanmadığı fakat Manisa ve Akhisar ovalarının mahsulünün kaybedildiği bu sel nedeniyle İzmir-Afyon ile İzmir-Bandırma

36 *Haber-Akşam Postası*, 30 Birincikânun 1939, s. 3,10. Uluslararası Yardım Birliği'nin taziye mesajları ve verilen cevap için bkz., BCA 541.44663.214740.21.; BCA 541.44663.214740.22; BCA 541.44663.214740.23; BCA 541.44663.214740.24.

37 *Haber-Akşam Postası*, 31 Birincikânun 1939, s. 1,4.

38 *Haber-Akşam Postası*, 31 Birincikânun 1939, s. 1,4.

tren seferlerinin 3 gündür yapılamadığı, Ankara'ya tren ulaşımının Aydın üzerinden yapılabildiği de bir diğer ayrıntıdır.³⁹ Görüldüğü üzere depremin 3. gününden itibaren hem Marmara hem Ege'de yaşanan sel felaketleri, devlet yetkilileri tarafından alınan tedbirlerin ve müdahale için oluşturulmaya çalışılan personel, ekipman ve maddi gücün bir kısmının, bu kez de selzedelere yönlendirilmesini gerektirmiştir. Dahası ülkenin batı ve kuzey batısındaki sellerin yarattığı ulaşım engelinin; deprem bölgesine yardımın bu bölgelerin güzergahından gönderilmesi işini de zora soktuğu anlaşılmaktadır. *Haber* sonraki günlerde, deprem ve sel felaketinin haberlerini yan yana sütunlarda vermeye devam etmiştir.

12 Aralık'tan itibaren yurt gezisinde bulunan Cumhurreisi İsmet İnönü'nün Elazığ'dan Erzincan'a ulaşması 31 Aralık günü saat 13:00'te olmuştur. *Haber* İnönü'nün varışından sonra 1 saat kadar trende, şehre yine aynı gün ulaşabilen Dahiliye ve Sıhhiye vekilleri, 4. Umumi Müfettişi ve Ordu Müfettişi, Erzincan ve Erzurum valileri ile durum değerlendirmesi yaptığını yazmaktadır. İstasyondan yıkık halde bulunan belediye binasına kadar yaya olarak ilerleyen Milli Şef, halka teselli vermiş ve maneviyatını yükseltmiştir.⁴⁰ Gazete ertesi günkü sayısında İnönü'nün üç buçuk saat süren bu ziyaretinde depremezdedelerle olan temaslarını çarpıcı ayrıntılarla vermektedir. Buna göre harabeye dönen şehri baştan aşağı gezen Cumhurreisi'ni halk, "Ömrün çok olsun, yüzünü gördük kuvvet bulduk" bağırışlarıyla karşılamışlardır. Oğlunu elleriyle toprağı kazarak gömen bir anne, yanmış ellerini kendisine göstererek "Giresunlu Mehmed'in gitti. Askerdi. Senin yavrundu." demiştir. İnönü'nün, göğsünde ağlayan annesi şefkatle kucaklayışı ise herkesin gözlerini yaşartmıştır. Yol kenarına üç çocuğunu gömen bir baba ise "Sen sağ ol, vatan sağ olsun Paşam" diyerek İnönü'nün ellerini öpmüştür. Yardım çalışmalarını tetkik eden İnönü, doktorlardan bilgi almıştır. Daha sonra hareket saatine kadar özel vagonunda Dahiliye ve Sıhhiye vekilleri, Orgeneral Kâzım Orbay ve Abdullah Alpdoğan ile görüşmelerine devam etmiştir. Erzincan'dan sonra Sivas'ta birkaç saat kalan Milli Şef, Tokat çevresindeki felaket bölgesinde de Tokat Valisi'yle görüşerek incelemelerde bulunmuştur. Tokat'tan Niksar'a geçişindeyse otomobili çamura saplanarak güçlükle kurtarılmıştır. Şiddetli tipi, sis, toprak kaymaları ve oluşan çatlaklar nedeniyle yollar bozulmuş, Cumhurreisi Niksar'a zaman zaman yaya yürüyerek ulaşmıştır. Kendisini gece vakti ansızın aralarında gören felaketzedeler sevinç göstermişler, kendisiyle yakılan ateş başında dertleşilirken, "Seni böyle karşılamak istemezdik" demişlerdir. Niksar'dan Turhal'a Tokat üzerinden, buradan da Amasya'ya geçen Cumhurreisi, 2 Ocak'ta Erbaa ve Ladik'e gidecektir. *Haber*, Cumhurreisi İnönü'nün deprem bölgesi Tokat'tan Türk milletine hitabeden beyanamesine de yer vermiştir:

"Zelzele felâketine uğrayan mıntıklarımızdan bütün Türk milletine yeni yıl için yürekten temennilerimi takdim ederim. Yakın ve uzak medeni milletlerin ve insaniyet âleminin adımız için gösterdiği sempatiye, Türk milletinin yürekten teşekkürlerini ifade etmek isterim. Felâket mıntikasındaki vatandaşlar memleketimizin her tarafından gösterilen alâkadan mütehasis ve müteşekkirdirler. Vatanın muhtelif kısımları arasında göze çarpan yakın ve sağlam tesanüt ile bir büyük milletin sevinç ve acıda nasıl yekpare bir aile olduğunu göstermiş oluyoruz. Milletimiz içindeki bu beraberlik sayesinde bu günlerin en az sarsıntı ile biteceğine ve her zorluktan milletimizin yeni bir kudretle çıkacağına sarsılmaz imanım vardır. Fertleri arasında karşılıklı vazife hissi ve bütün cemiyette vatana karşı fedakârlık duygusu sağlam milletimizin iyi ve geniş günler göreceği muhakkaktır..."⁴¹

39 *Haber-Akşam Postası*, 1 İkincikânun 1940, s. 1,4; *Haber-Akşam Postası*, 2 İkincikânun 1940, s. 4; *Haber-Akşam Postası*, 3 İkincikânun 1940, s. 1,4.

40 *Haber-Akşam Postası*, 1 İkincikânun 1940, s. 1,4. Gazetede bu şekilde aktarılan İnönü'nün şehri ziyareti ve halkla teması, Sıhhiye Vekili Dr. Alataş'ın Başvekalet'e yazdığı 1 Ocak tarihli raporda da yer almaktadır. Buna göre Cumhurreisi'ni aralarında gören halk heyecanlanmış ve "Sen var ol, sen sağ ol, seni görüp acılarımızı unuttuyoruz, Allah seni başımızdan ayırmasın" sözleriyle ağlayarak bağırışlardır. BCA 30.10.0/119.844.11 Dosya Ek: 99B.

41 *Haber-Akşam Postası*, 2 İkincikânun 1940, s. 1,4.

Son olarak, İsmet İnönü'nün Milli Yardım Komitesi'ne yaptığı bağışı "Millî Şef 10 bin lira teberru etti"⁴² manşetiyle veren gazetede iki hafta kadar sonra, İskenderun'da bulunan Erzincan depremzedelerinin "Millî Şefimiz İsmet İnönü, Gördüğümüz felâkete karşı bütün yardımlar ile sızılarımızı dindirip bizi göğsünde taşıyan hükümetimize sonsuz minnet ve şükranlarımızı arz ederiz" şeklindeki teşekkür telgrafı da yer bulmuştur.⁴³

Depremi'nin birinci haftası tamamlanırken, hala artçı sarsıntıların yaşandığı bölgede, kurtarma çalışmalarının hummalı bir şekilde devam ettiği *Haber* gazetesinin sayfalarına yansımaktadır. Buna göre, Erzincan'da deprem sırasında çıkan yangınlarda zarar gören evlerden ölümlerin çıkarılması devam etmektedir. Kurtulan halksa çadır ve barakalarında kalmakta; ağır yaralıları yakın ve uzak şehirlere gönderilirken, hafif yaralıları mahallinde bakılmaktadır. Bütün bu çalışmada ordu ve sivil teşkilatlar birlikte hareket ederken, Dahiliye Vekili'nin emri ile Erzurum'dan ve Divriği demir madenlerinden işçiler de buraya yardıma geleceklerdir. Ayrıca Malatya vali muavinleri ve 3. Umumi Müfettişlik memurları da Erzincan'a hareket emri almışlardır. Erzincan'dan yola çıkan üçüncü yaralı treni bir gün önce Sivas'a gelmiş; yaralıların 279'u Malatya'ya, 43'ü ise Diyarbakır'a sevk olunmuştur. O gün Erzincan'dan biri Ankara'ya diğeri ise Kayseri'ye yaralı taşıyan başka trenler de yola çıkmıştır. Dahiliye Vekili, evsiz, kimsesiz ve çocuklara öncelik tanınan bir diğeri yaralı kafilesinin de Erzurum'a gönderileceğini açıklamıştır. Vekil, depremde 200 kadının Malatya Bez Fabrikası'nda istihdam edileceğini, 12 yaş altındaki çocukların Çocuk Esirgeme Kurumu'na yerleştirileceğini belirtmiştir.⁴⁴ Bu arada Sıhhiye Vekili'nin emri ile Sivas'taki 2 ve 3 numaralı sağlık ekipleri Erzincan'da görevlendirilmiş; Samsun Sıtma Mücadele Enstitüsü'nden bir sağlık ekibi de ecza ve tıbbi malzemelerle birlikte Amasya Valiliği'nin emrine tahsis edilmişlerdir. Erzurum'dan o gün yola çıkacak trenle de Erzincan'a ekmek, şeker, yağ, çay vb. malzemeler gönderilecektir. Sarsıntıların ve hava muhalefetinin devam ettiği Sivas'ta, Koyulhisar ve Suşehri yollarının açılabilmesi için asker ve halk beraber çalışmaktadır. Zara'ya bu iki ilçeye ulaştırılmak üzere 186 çadır, 500 battaniye, 510 don 500 gömlek, 3 bin kilo kavurma-pastırma, 300 kilo zeytin, 20 teneke helva, 40 çuval şeker ve ekmek gönderilmiş; Erzincan'a gönderilecek ekmek için de Divriği fırınlarına yüklü miktarda un sevk edilmiştir. Giresun'un Mindeval (Çamoluk) ilçesine sağlık ekibi ve malzemesiyle, köylere yardım ulaştırılabilmesi için memurlar tayin edilmiştir. Şebinkarahisar ilçesindeki sağlık ekiplerine emekli sağlık personellerinin de katıldığı haberi ayrıca dikkat çekicidir. Öte yandan yağmur, kar ve tipi nedeniyle hala Tokat'ın bazı köylerine ulaşımın sağlanamadığı ve müdahale edilemediği de belirtilmektedir.⁴⁵ Haberlerin sunduğu genel manzara, hava koşullarının ulaşım elverdiği il, ilçe ve köylerde sağlık ve gıda yardım ve müdahalelerinin artarak devam ettiğini, yaralıların hemen her gün Erzincan'dan çevre illere sevk edildiğini, hatta bölgede salgın hastalıklara karşı koruyucu tedbirlerin de alındığını göstermektedir. Bununla birlikte tüm çalışmaların önündeki en büyük engelin organizasyon ya da mali yetersizlikler değil, tren ve kara yollarındaki yine felaketin sebep olduğu ulaşım kesintileri olduğu açıktır.

2 Ocak tarihli sayısında "M. E." imzalı "İşaretler" adlı köşe yazısı, gazetenin Erzincan depremini takip eden günlerde devlet yetkililerince alınan tedbirleri ve yapılan çalışmaları

42 *Haber-Akşam Postası*, 4 İkincikânun 1940, s. 1,4.

43 *Haber-Akşam Postası*, 19 İkincikânun 1940, s. 2.

44 BCA 30.10.0.0/119.844.11, s. 4.

45 *Haber-Akşam Postası*, 1 İkincikânun 1940, s.4; *Haber-Akşam Postası*, 2 İkincikânun 1940, s.4; *Haber-Akşam Postası*, 3 İkincikânun 1940, s.4.

yerinde ve hızlı bulunduğunu göstermektedir.⁴⁶ Zira makale, tarihçi Naima'yı kaynak göstererek 1645 yılında İzmir ve civarında yaşanan depremden bahsetmekte; özetle depremde varis bırakmadan ölenlerin taşınır ve taşınmaz mallarının aitliği meselesinin, dönemin Defterdarlığı ve Anadolu Kazaskeri arasında çekişmeye sebep olduğunu fakat "... sahipsiz serveti başkalarına kaptırmamak için" çabucak uzlaştıklarını hikaye etmektedir. Makale, Erzincan depreminin hemen sonrasındaki Başvekalet talimatına⁴⁷ atıfla: "İmparatorluk devrinin ananelerini, Tanzimat'ın kırtasiyecisi ve havaaleci zihniyetini kırarak valilere Ziraat bankalarından ihtiyaç nispetinde para almak salâhiyetini veren bugünle dün arasındaki tekâmül farkını bu vakadan daha güzel ne gösterebilir?" sözleriyle bitmektedir. Bu sözler, makale nezdinde *Haber-Son Posta* gazetesinin, hükümetin daha depremin ilk günlerinde felaketzede vatandaşlar için devlet kaynaklarını seferber etmesini ve bürokratik prosedürleri en aza indirgeyerek hızlı müdahale etmesini takdir ettiğini göstermektedir.

Haber: Son Posta'da Deprem Muhalefeti

Gazete Ocak ayı boyunca gerek Erzincan depremi gerekse Menemen-İzmit sel felaketlerinin ardından bu bölgelerdeki gelişmelere, tespit edilebilen zayıyata; Milli Yardım Komitesi ile Kızılay bağışlarına ve yabancı devlet başkanlarının taziye mesajları ile, buralardan Türkiye'ye yapılan yardımlara⁴⁸ ve devlet yetkilileri tarafından atılan adımlara⁴⁹ dair haberlerine devam etmektedir. Bununla birlikte Türk milletinin felaketzede gösterdiği ilgiyi, milli, insani ve sosyal birlik ve dayanışmasını öven köşe yazılarına ve yardım seferberliği çerçevesinde yapılan spor karşılaşmaları⁵⁰, konser vb. etkinliklere dair haberlere de sıkça rastlanmaktadır.

Ne var ki yine Ocak ayı ile birlikte gazetenin bazı haber ve manşetlerinde, deprem bölgesinde yaşanan olumsuzluklara odaklanan ya da onları ön plana çıkaran tavrı da dikkat çekmektedir. Gazetenin birçok başlıktan oluşan 4 Ocak günkü manşeti bu durumun ilk örneği olarak sayılabilir.⁵¹ Zira "Niksar'da Yolların kapalı olması sebebiyle Yardımsızlıktan Kangren ve Soğukla Ölenler Var" şeklinde verilen bir başlıkta; "Yolların kapalı olması

46 *Haber-Akşam Postası*, 2 İkincikânun 1940, s.4.

47 Gazetenin haberlerinde yer vermediği Başvekalet Talimatı'nda; 3. ve 4. Umum Müfettişlikleri ile Ankara, Erzurum, Erzincan, Sivas, Kayseri ve Malatya valiliklerine "hiç vakit kaybetmeksizin masraflara karşılık olmak üzere mahallî Ziraat Bankalarının valilerin emrine tediyatta bulunacakları" bildirilmektedir. "Başvekilimiz Süratli yardım için alâkadarlara tâlimat verdi", *Ulus*, 29 I. Kânun 1939, s. 1. Başvekalet aynı günlerde deprem bölgesine gıda, giyim ve sağlık malzemesi gönderimi yapan İçel, Seyhan ve İstanbul valiliklerinde de Ziraat Bankası'ndan ödenek tahsis etmiştir. BCA 30.10.0.0/119.844.4; BCA 30.10.0.0/119.844.5.

48 Yabancı devletlerden gönderilen yardım kalemleri ve miktarları için bkz., Haçin, *agm*, s. 59-61.

49 Özellikle deprem bölgesindeki tutuklama kararlarını ve mahkûmların cezalarını erteleyen kanun ile depremzede memur ve müstahdemlere iki, emekli ve yetimlere üç maaşa kadar avans verilmesini, depremzedelerin arazi, kazanç ve diğer her türlü vergi borçlarının silinmesini kabul eden kanunlar *Haber*'de ayrıntılı olarak verilmiştir. *Haber-Akşam Postası*, 11 İkincikânun 1940, s. 1,4; *Haber-Akşam Postası*, 16 İkincikânun 1940, s. 1,4; *Haber-Akşam Postası*, 18 İkincikânun 1940, s. 4. Söz konusu kanunlar için ayrıca bkz., TBMM Zabıt Ceridesi, Devre VI, C.8, 10.I.1940, s. 36,37; TBMM Zabıt Ceridesi, Devre VI, C.8, 17.I.1940, s. 69-78, 97-100. Kanunların tatbiki için verilen Başvekalet Kararnameleri için bkz., BCA 30.18.1.2/89.131.12; BCA 30.18.1.2/90.15.8; BCA 30.18.1.2/90.18.13; BCA 30.18.1.2/ 91.41.19. Deprem bölgesindeki cezaları erteleyen kanunu; 19 Nisan 1940 tarihinde kabul edilen "27 Kânunuevvel 1939 tarihinde ve Müteakib Günlerde Vukubulan Zelzelede Felâkete Uğrayanların Kurtarılmasında Fevkalâde Hizmetleri Görülen Bazı Mahkûmların Cezalarının Affı Hakkında Kanun" izlemiştir. Can Yavuz, "1939 Erzincan Depremi Kurtarma Çalışmalarında Yer Alan Mahkûmların Affı Bağlamında Türkiye'deki Af Uygulaması", *TBB Dergisi*, S. 119, 2015, s. 92.

50 Gazetenin kendisi de 29 Ocak gibi erken bir tarihte gelirleri depremzedelere bağışlanmak üzere maç müsabakaları düzenleme çağrısında bulunmuş, çağrıya olumlu cevap veren kulüpler iki haftalık bir turnuvada karşılaşmışlardır. "Spor kulüplerimizi felaketzede yardıma çağırıyoruz", *Haber-Akşam Postası*, 29 Birincikânun 1940, s. 1; "Zelzele felaketzede için tertip ettiğimiz 'yardım turnuvası'", *Haber-Akşam Postası*, 31 Birincikânun 1940, s. 5.

51 Bkz. Ek 1.

sebebile” kısmı oldukça küçük puntolarla, öte yandan “Yardımsızlıktan Kangren ve Soğukla Ölenler Var” kısmı ise kalın, büyük harfler ve büyük puntuyla verilmiştir. Bu şekilde ilk etapta okuyucunun dikkati; Tokat-Niksar’daki deprem sonrası ölümlerin yardım ulaştırılmamasından kaynaklandığına çekilmektedir. Haberin içeriğindeyse ilçede doktorun bulunmadığı ve yaralıların bir kısmının kangren sonucu öldüğü; karın bütün yolları kapatması nedeniyle bazı köylere hiç gidilemediği; Erbaa-Niksar arasındaki yolun da karla kaplı olduğu belirtilmektedir. Haberin içeriği bu haliyle, başlıkta dikkatlerden sakınılan depremedelere müdahalede asıl sorunun yetersizlik ya da ihmâl değil, hava muhalefeti olduğunu göstermektedir.

Gazetenin yine aynı günkü sayısında “Erzincan’a Demiryollarında bilet kesilmiyor ve yolcu kabul edilmiyor” manşetine ait haber ise Ankara’dan verilen emirle bir sonraki talimata kadar şehre yolcu ya da eşya kabul edilmeyeceğini duyurmaktadır. Haberin “Bu emrin verilmesine sebep olan âmiller hakkında İstanbul’da malûmat yoktur.” cümlesiyle bitişli dikkat çekicidir. Zira bu ifadenin vurguladığı belirsizliğin okuyucuda soru işaretleri uyandıracığı ortadadır. Oysa habere konu olan 3 Ocak 1940 tarihli Başvekalet Kararnamesi’nde gerekçe; “Erzincan’daki enkaz ile ölümlerin kaldırılması, asayiş ve umumî sıhhatin korunmasını temin için ikinci karara kadar” olarak belirtilmiştir.⁵² Gazetenin bu gerekçeye yer vermeyişinin sebebi ya basına servis edilmemesi ya da *Haber*’in kasıtlı olarak kamuoyunun dikkatini Erzincan’a “nakil yasağına” çekmeye çalışmasıyla açıklanabilir. Kararnamenin diğer gazetelerde verilmesini tespit için *Akşam*, *Yeni Sabah*, *Vakit* ve *Ulus* gazetelerinin 3-4-5 Ocak tarihli sayılarının taramasında kararname ile ilgili bir habere rastlanmamıştır. Bununla birlikte *Vakit* ve *Akşam* gazetelerinde, Erzincan’a ücretsiz seyahat için İstanbul Valiliği’ne birçok başvuru yapıldığı; Ankara’dan “Erzincan’da barınacak yer olmadığı” sebebiyle bu başvuruların kabul edilmemesi yönünde talimat verildiği bildirilmektedir.⁵³ *Ulus* gazetesinde yer alan bir haber de Erzincan şehir ve kasaba halkının çevre illere nakli için tren seferlerinin başladığını, Erzurum’a yolculuk için vesika alanların sayısının 1500 kişi olduğunu, bu talebi karşılamak için 2 yerine 3-4 trenin kaldırılması ihtimalini yazmaktadır.⁵⁴ Bu haberler, deprem bölgesinden güvenli illere yoğun bir nakil trafiğinin yaşandığını; deprem bölgesinin ise dışarıdan bir yolcu akışını ve barınmasını kaldıramayacağını göstermektedir. Ne var ki *Haber*, “Erzincan’a neden bilet kesilmiyor” başlıklı yazısında kararnamenin ekonomik sebepleri üzerinde durmaktadır. Memleketi depremden zarar gören illerden olan seyyar satıcı, bakırcı ve sanayi işçilerinin birçoğunun İstanbul’daki işlerini bırakarak buralara gitmek istemelerinin, şehrin genel ve özellikle ekonomik hayatında önemli etkileri olduğunu yazan gazete; hükümetin geçici yasağının birçoğunu yoldan çevirdiğini ve Erzincan çevresine bilet verilmemeye devam ettiğini yazmaktadır.⁵⁵ Erzincan’a tren seferlerinin iptali haberini ilk sayfada ve manşetten veren *Haber*’in, seferlerin yeniden başlamasına ise tek satırla yer vermesi ayrıca dikkat çekicidir.⁵⁶

Gazetenin küçük-büyük puntolarla verdiği manşetler yoluyla algı yönetimine bir diğer örneğe ise “Karakışın zelzele mıntıkasındakilere zulmü-Felaketzedeler arasında soğuktan donarak ölenler de var-Bazı köylere ancak dün yardım yapılabildi” manşeti

52 BCA 30.10.0.0./89.124.8.

53 “Erzincan’a Gitmek İstiyenler”, *Vakit*, “4 İkincikânun 1940, s. 4; “Halkın dilekleri- Felaket mıntıkasına gidecek parasız bir tren isteniyor” *Akşam*, 4 Kânunisani 1940, s. 3; “Zelzele mıntıkasına gitmek isteyenler”, *Akşam*, 4 Kânunisani 1940, s. 3.

54 “Erzincan’da Kızılay Hastanesi İşe Başladı”, *Ulus*, 4 II.Kanun 1940, s. 1,4.

55 *Haber-Akşam Postası*, 6 İkincikânun 1940, s. 2.

56 *Haber-Akşam Postası*, 30 İkincikânun 1940, s. 2.

verilebilir.⁵⁷ Yine burada da “Karakışın zelzele mıntıkasındakilere zulmü” kısmının takip edenlere oranla küçük puntolarla verildiği ve böylelikle durumun temel sebebi olan hava koşullarının ardılandığı görülmektedir. Oysa haberin içeriğinde Tokat'ın bazı ilçe ve köylerine hala yardımın gönderilmemesinde ve ancak son üç gündür ve develer vasıtasıyla ya da Samsun üzerinden yapılabilen az miktardaki yardımlarda da yolların karla kaplı oluşunun etkili olduğu belirtilmektedir. Tokat'a yardımların ulaşmamasını bu şekilde manşetten veren *Haber*'in, Tokat-Erbaa'yı Samsun'a bağlayan yolunun açılışı ile yardım sevkiyatının yapıldığı haberini ise ancak 4. sayfasında ve bir alt başlıkla vermesi de ayrıca düşündürücüdür.⁵⁸ “Karabük ve Reşadiye'de heyelân oldu” başlığı altında verilen haberde, Erbaa'da görevlendirilen Samsun Vali Muavini'nin beraberinde 11 kişilik bir heyetle ilçeye ulaştığı; halka çadır, yiyecek, giyecek, eşya ve inşaat için kerestenin ulaştırıldığı; 30 yataklı bir revir kurulduğu; ağır yaralı 29 kişinin Samsun Hastanesi'ne nakledildiği; Erbaa halkının tamamının çadırlara yerleştirildiği; enkaz temizleme çalışmalarında her biri 50 kişiden oluşan birçok ekibin çalıştığı; 100 adet barakanın inşasının tamamlanmak üzere olduğu aktarılmaktadır. Bu haliyle, bir gün içinde sağlık müdahalesinden, iskan ve inşasına kadar Erbaa'daki durumun tamamen değiştiği anlaşılmaktadır. Yine de bu olumlu gelişmelerin, gazetede yeni bir doğa felaketi haberinin içinde kaybolduğu söylenebilir.

Haber gazetesinin bir yandan kamuoyunun dikkatini müdahalede yaşanan aksaklıklara çekerken, hükümet yetkililerinin bilgilendirmelerine ve bu vesileyle bazı iddialara verdikleri cevaplara da kayıtsız kalmadığı görülmektedir. Bu bağlamda gazete, Dahiliye ve Sıhhiye vekillerinin 10 Ocak günkü TBMM genel oturumundaki konuşmalarından parçalara yer vermiştir.⁵⁹ Dahiliye Vekili Öztrak konuşmasında deprem felaketine müdahalenin ilk günlerinde yaşanan sel felaketine dikkat çekmiş; deprem bölgesi için alınan bazı tedbirlerin peş peşe yaşanan tipi, yağmur, fırtına ve ayaz nedeniyle heder olduğunu, yine de yeni ve daha etkili tedbirler alındığı; özellikle bölgede görevlendirilen memur ve jandarma personelinin psikolojilerinin düşünülerek görev yerlerinin değiştirildiğini belirtmiştir. Vekil ayrıca, felaket bölgelerinde çalışanlar tarafından soygunculuk yapıldığına dair söylentileri reddetmiştir. Sıhhiye Vekili Alataş ise konuşmasında, Erzincan, Sivas, Amasya, Tokat, Samsun, Ordu, Giresun, Gümüşhane, Yozgat ve Tunceli illerinde o güne kadar tespit edilen zayıtı 23.131 ölü, 7.994 yaralı ile tamamen yıkılmış/ağır hasarlı 29.390 hane olarak vermiştir. Müdahalelerde öncelik; enkazdan canlıların kurtarılması, yaralıların tedavi altına alınması, ölülerin defni, salgın hastalık tehlikesine tedbir olarak hayvan ölülerinin toplattırılarak gömülmesi olmuştur. Bunun yanı sıra ağır yaralıların düzenlenen hastanelere nakillerine başlanmış, bu sırada ilk tedavileri yapılmış, hafif yaralılar mahallinde tedavi edilmiş sıhhiye istasyonları açılmış ve felaket bölgesine süratle ulaşabilmek için de yol açma çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Sıhhiye Vekili, bununla birlikte Refahiye, Suşehri, Koyulhisar, Şebinkarahisar, Mesudiye ve Reşadiye'ye yardımda geç kalındığını kabul etmektedir. Bu ilçelere artık sağlık ekipleri ve yardım heyetlerinin ulaştığını, özellikle Suşehri, Koyulhisar ve Reşadiye'de birer hastane inşası için düzenlemelerin yapıldığını ve bağlı köylerde yaralı taraması için Sıtma Mücadele'den 30 atlı sağlık memurunun harekete geçirildiğini belirtmiştir. Halkın bağışladığı ve Kızılay'ın hazırladığı eşya yardımlarının ihtiyaç sahiplerine ulaştırıldığını belirten Vekil; bunların depolarda saklanmak için değil, halka dağıtımı için gönderildiğini tekrar tekrar söylediklerini, köylere kadar götürülüp dağıtılması konusunda da takipte olduklarını vurgulamıştır.

57 *Haber-Akşam Postası*, 7 İkinikânun 1940, s. 1. Bkz. Ek 2.

58 *Haber-Akşam Postası*, 8 İkinikânun 1940, s. 4.

59 *Haber-Akşam Postası*, 11 İkinikânun 1940, s. 1,3; *Haber-Akşam Postası*, 12 İkinikânun 1940, s. 4; TBMM Zabıt Ceridesi, Devre VI, C.8, 10.I.1940, s. 37-49.

Hükümetin depremle ilgili bir diğer bilgilendirmesine gazetenin 18 Ocak günü Milli Koruma Kanunu'nun TBMM'de kabulünü aktaran haberin altında rastlanmaktadır.⁶⁰ Başvekil Dr. Refik Saydam, hükümetin felâketzedelerin yardımına vaktinde yetişemediği ve bağışları muhtaçlara ulaştırmadığı iddialarına cevap vermiştir. Başvekil, deprem haberinin alındığı andan itibaren tüm ilgililere gereken talimatların ve paranın verildiğini; iki vekilin depremin ertesi günü bölgeye yola çıktığını ve 10 gün kadar süren inceleme ve çalışmalarda bulunduğunu; hiçbir yerde mali sıkıntı yaşanmadığını; birçok seyyar ve sabit hastaneler kurulduğunu, bölgeye erzak, çadır, ilaç, eşya, ecza ile inşaat malzemesi ve sağlık ekiplerinin gönderildiğini; milletin, hükümetin ve Kızılay'ın yardımlarının en seri şekilde ulaştırılmaya çalışıldığını ve bu çalışmaların halen devam ettiğini belirtmiştir. Hükümetin deprem bölgesinde asayışı sağlayamadığı yönündeki söylentileri yalan ve iftira olarak tanımlayan Dr. Saydam, alınan ilk tedbirlerden birinin asker ve jandarma nakliyle bölgedeki inzibat kuvvetlerini arttırmak olduğunu belirtmiştir. Hükümet olarak üzüntüleri, gönüllerinin istediği kadar geniş miktarda ve daha seri yardım yapamamak, daha felaket anında her yere ve herkese yetişememektir. Bunun başarılmasının hükümetin kusurundan değil, imkanın darlığı ve tabiatın zorluğundan kaynaklandığını belirten Başvekil, elde bulunan vasıta ve imkanlarla azamî hizmet ettiklerine ve etmekte olduklarına kani ve bu konuda müsterih olduğunu vurgulamıştır.

Gazetenin deprem sonrası yaşanan olumsuzlukları konu eden bir başka haberi de İstanbul'daki hastane ve misafirhaneye nakledilmiş olan depremzedelerle ilgilidir.⁶¹ Ne var ki bu haberde ön plana çıkan, depremzedelerin hastanede kendilerine yeterli yatak ve kişisel giyim vb. eşya temin edilmediği ve şehre denizyolu ile nakillerinde uzun saatler beklemek zorunda kaldıkları gibi şikayetlerinin İstanbul Valiliği tarafından dikkate alındığıdır. Valilikçe yapılan inceleme ve alınan tedbirleri ayrıntılı bir biçimde aktaran haberde, sorunların hızlı bir şekilde çözümüne başlandığı hissettirilmektedir. Şu halde son üç örneğin sunduğu manzara, gazetenin bir yandan müdahalelerde yaşanan olumsuzlukları ön plana çıkarırken, öte yandan yetkililerin gereken adımların atıldığına yönelik bilgilendirmelerini de yorumsuz olarak yayınladığını ortaya koymaktadır. Bu, *Haber*'in eleştirel tavrında ısrarcı olmadığı görüşünü destekler niteliktedir.

Ne var ki Ocak ayı bitimiyle *Haber-Akşam Postası*'nın doğrudan doğruya deprem sonrası yapılan yardımların yetersizliğini ve hatta şimdiye kadar yapılan yardımlara dair şüphesini açıkça vurgulayan bir manşetine rastlanmaktadır: "Zelzele felâketzedelerine yardım acaba hep böyle mi yapılıyor?"⁶² Manşetin devamı şu şekildedir: "700 Nüfuslu Bir Köye 27 Günde yapılan yardıma bakınız: 8 kilo çivi, 10 kürek, 2 palto, 2 sveter, 2 çadır, 4 battaniye, 2 kilo ekmek, 1 kilo peynir, 4 kilo bulgur, 3 kilo petrol, 2 kilo incir, 2 kilo şeker, 1 kilo makarna, 20 kilo un, 8 kilo pekmez.." Manşetin alt başlığında da çarpıcı ifadeler yer almıştır: "Yaralılar elân yardım bekliyor-Halk karı ve toprağı eşip yiyecek aramakta, ölmüş hayvanların derilerini yüzüp bunlarla çadır yapmaktadır". Söz konusu köyün ihtiyar heyeti tarafından hazırlanmış yardım teslim tutanağının fotoğrafını da ön sayfasında paylaşan gazete, haberin devamına yeni bir başlık eklemiştir: "Zelzeleden bütün evleri yıkılan 700 nüfuslu bir köye 27 günde 2 kilo ekmek gönderildi!"⁶³ "K." imzası ve kullanılan diliyle köşe yazısı niteliğine bürünen haber; on binlerce vatandaşı karakış ortasında bırakan deprem sonrasında, bütün vatandaşların gücünün yettiğince yardıma koştuğunu; şehirlerden başka köylerine kadar yardım paraları toplandığı, hatta bir fakir köylü kadınının sırtındaki elbisesini verdiğine yazarın bizzat şahit olduğu girişiyile başlamaktadır.

60 *Haber-Akşam Postası*, 19 İkindikânun 1940, s. 3. Başvekilin ayrıntılı açıklamalarının devamı için bkz., TBMM Zabıt Ceridesi, Devre VI, C.8, 18.I.1940, s. 158-161.

61 *Haber-Akşam Postası*, 10 İkindikânun 1940, s. 4.

62 *Haber-Akşam Postası*, 31 İkindikânun 1940, s. 1. Bkz., Ek 3.

63 *Haber-Akşam Postası*, 31 İkindikânun 1940, s. 3. Bkz., Ek 4.

3,5 milyon liraya yaklaşan nakit yardımı toplandıktan sonra hiç olmazsa açıkta kalmış tüm vatandaşlara çadır temin edilmiş ve hepsinin doyurulmuş olmasını beklemenin herkesin hakkı olduğunu söyleyen makale, haftalardır gazetelerde yapılan haberlerin, Anadolu Ajansı'ndan duyurulan telgrafların her şeyin temin edildiğini bildirmesine karşın durumun düşünüldüğü gibi olmadığını yazmaktadır. Makale "Evvela inanmak istemediğimiz, garip, feci, yürekler sızlatıcı ve tüyler ürpertici bir hadiseyi" nakletmektedir. Buna göre 80 hane ve 700 nüfuslu Sivas-Suşehri ilçesinin Ezbider kazasına bağlı Bahaeddin Şeyh Köyü (bugün Sivas-Akıncılar ilçesine bağlı Doğantepe Köyü) 27 Aralık günkü depremde yok olmuş, 75 kişi ölmüş ve 30 kişi yaralanmıştır. "Bu köye, derhal yardıma koşulmamasına şu veya bu gibi sebeplerle imkân olmadığını kabul etmemek insafsızlık olur." diyen makale, ne var ki ilk yardımların depremden 23 gün sonra 19 Ocak günü, ikinci yardımına 23 Ocak'ta gönderildiğini yazmaktadır. Yardımın hem geç gidişine hem de -manşetteki listeyi yineleyerek- azlığına dikkat çeken makale, bu duruma aranabilecek "mazeretleri" irdelemektedir. Sivas'tan Zara'ya kadar yolların açık olduğunu, Zara'dan Şerefiye'ye kadar kızakla, Şerefiye'den Suşehri'ne de hayvanlarla nakliyatın yapılabildiğini; Ezbider kazasındaki deponun -"köylere bir gram bile gönderilmemiş olan sabun, depoda torbalar dolusu mevcuttur"- dolu olduğunu belirten makale, ulaşım zorluğu ya da yetersiz yardım malzemesi ihtimallerini bertaraf etmektedir. Gazete, bu bilgilerin söylenti olmadığını ispat için köy ihtiyar heyetinin 23 Ocak tarihinde teslim alınan erzak ve eşya listesini onaylayan tutanağı ile Ezbider kazası müdüründen alınan ve bu listeyi teyit eden bir başka belgeyi ileri sürmektedir. Gazete bu belgeden şu satırları alıntılanmaktadır: "Nahiyyeye bağlı 37 muhtarlıktan ibaret olan köylerimiz göz önüne alınırsa şimdiye kadar gelmiş olan erzak ve eşyadan köyünüze ayrılan miktar yukarda gösterilmiştir. Hususi surette tevzii ve geleceklerden de gene köyünüze ayrılacağı bildirilir. 23-1-940". "Dahiliye ve Sıhhiye Vekaletlerinin durumu tahkik etmelerini tabii ve muhakkak buluruz" diyerek, her iki bakanlığı *nezaketle* göreve çağıran makale son olarak, deprem bölgesinde Bahaddin Şeyh Köyü durumunda başka köylerin olmaması temennisini dile getirmiştir. Yazıda ilk fark edilen nokta, manşeti ve verdiği bilgilerden daha fazla olarak, kullandığı dil ve üslubuyla okuyucu üzerinde etkili olmaya çalışmasıdır. Zira okuyucuya sorular soran, okuyucunun muhtemel sorularını onun adına cevaplayan, onunla sohbet eden ve onunla şimdiye kadar aynı *yanlış* düşünceleri paylaştığını belirten tarzıyla, açıkça onu iknaya çalışmakta ve kendisine taraf olmaya çekmektedir. Ayrıca köydeki durumu -müthiş bir soğukla mücadele eden köylülerin kilim ve ölen hayvan derilerinden yaptıkları çadırlarda kaldıklarını, enkazdan temin ettikleri kerestelerle ısındıklarını, yiyecek bulamadıkları için toprak altından tahıl aradıklarını, ilk günler soğğun etkisiyle bozulmamış ölü hayvanların etlerini tükettiklerini, köye hiçbir tıbbi yardım gönderilmediği için yaralıların çaresizliklerini- bizzat şahit olmuşçasına, çarpıcı örnek ve kıskırtıcı ifadelerle tasvir etmektedir. Yazının üzerinde durduğu en önemli husus ise, bölgeye müdahalenin geç ve verilen yardım malzemelerinin 700 kişilik bir nüfusun ihtiyacını karşılayamayacak olmasıdır. Bununla birlikte, Ezbider kazasına merkezden tahsis edilen kalemlerin nüfusa ya da depremden sayısına bakılmaksızın 37 köy arasında paylaştırıldığı noktasının, gazete tarafından göz ardı edildiği de fark edilmektedir. Benzer bir şekilde, gazetenin yolların açık olduğu savunusunda, esasen Sivas merkezine 190 km. uzaklıktaki bu köye ulaşımın oldukça dolaylı ve birden fazla araçla gerçekleşebileceğinin bizzat yine makale tarafından ortaya konduğu da söylenebilir. Köyde yaşanan yiyecek ve sıhhi malzeme sıkıntısına rağmen, Ezbider deposunun sabun ile dolu olduğu örneği ise, hem sabunun bu iki kaleme dahil edilemeyeceği hem de depodaki gıda ve ecza miktarı hakkında bir ölçüt sunmaması açısından alakasız ama gazetenin yaklaşımını göstermesi bakımından bir o kadar da ilginç kabul edilebilir. Gazetenin bu makale/haberi ile milletçe özveriyle toplanan yardımları ulaştırmada hükümet yetkililerinin kamuoyuna verdiği

güvencelerin aksine yetersizliğinin vurgulandığı açıktır. Makalede verilen bilgi ve iddiaların doğruluğu halindeyse, Sıhhiye Vekili'nin Suşehri ilçesine geç ulaştığını daha önce kabul ettiği de göz önünde bulundurulduğunda, gazetenin ancak yapılan yardımların yetersizliği konusunda haklılığı ortaya çıkmaktadır.

Haber'in ertesini günkü baskısında benzer bir durumu yine manşetten verdiği görülmektedir: "Zelzele sahasında, dün bahsettiğimizden başka, bir köyde de Aile başına sekizer çivi tevzi edilmiş fakat sekiz çivi ile bir ev inşa etmenin sırrı köylülere öğretilmemiş!".⁶⁴ Gazete, haberinde aynı gün *Akşam* gazetesinde yayınlanan bir haberi aynen alıntılanmaktadır:

"Suşehrinin Ezbider nahiyesinin Ağusundu köyü zelzele felaketine uğrayan mıntıkadadır. Buradan tanıdıklarımız geldi.

Köye üç kilo çivi verdiklerinden her aileye sekiz çivi düşmüş. Bu derece âdilâne tevzi ne işe yarar? Bahusus oralarda kimsenin evi barkı, dolabı ambarı olmadığından bu pay muhafaza da edilmeyip sebil olacaktır.

Elde Sekiz yüz bin çivi varsa bunları bin değil, bir köye hasredip hiç olmazsa orasını imar etmek daha muvafık olmaz mı?

Tevzi işlerinde daha sistemli hareket etmeli. Bu kabil diğer şikayetler de sızıyor."⁶⁵

Haberin içerikçe birebir aynı olmasına karşın iki gazetenin okuyucuya sunuş tarzındaki farklılık dikkate değerdir. *Akşam*'da "Dikkatler" adlı köşede "Sekiz çivi bir ailenin ne işine yarar!" başlığı ile ilk sayfanın ancak ortalarında yer bulan haber⁶⁶, *Haber-Akşam Postası* gazetesinde manşetten verilmektedir. Dahası, *Haber*'in manşetinin açık bir alaycılık barındırdığı ve böylelikle yardımların yetersizliğinin vurgulandığı görülmektedir. Oysa haberin içeriğinde yardım miktarının azlığından ziyade, yardımların dağıtımında yerleşim birimleri arasında gözetilen eşitliğin eleştirildiği; bir bakıma eşitlik adına yardımlardan etkili bir sonuç alınamayacağına vurgu yapıldığı görülmektedir. Bu haliyle *Akşam* gazetesinde yardım dağıtım sisteminin; *Haber-Akşam Postası*'nda ise yardımın yetersizliğinin ön plana çıktığı söylenebilir. Oysa ki yardım kalemleri içinde inşaat malzemelerini temin güçlüğü *Haber*'in daha önceki baskılarında yer almıştır. Henüz 7 Ocak günü "Çivi buhranı-Giresun ve Orduda inşaat yapılmasını imkansız bıraktı" manşetini atan gazete; bütün deprem bölgesinde çivi buhranı yaşandığını duyurmuştur. Buna göre depremedelere baraka ve kulübe inşaatı için her yerden bol miktarda kereste sevk edilmesine rağmen, "Ordu, Giresun ile kasabalarında bir kilo çiviye 90 kuruş gibi şimdiki kadar görülmemiş derecede yüksek bir fiyata" satılmaktadır. Bu "fırsat düşkünleri" sebebiyle inşaatlara başlanamamış, iki vilayet derhal çivi gönderilmesi için İstanbul'a müracaat etmişlerdir.⁶⁷ İnşaat malzemelerindeki fiyat artışının deprem bölgesiyle sınırlı kalmadığı, tüm ülke genelinde yaşandığı yine gazetenin 12 Ocak günkü baskısından öğrenilmektedir. Buna göre deprem bölgesinin yeniden inşasına çalışıldığı⁶⁸ bir dönemde görülen hızlı fiyat artışı ilgili makamları "şiddetle harekete geçirmiştir." Bu bağlamda İstanbul Valisi, çivi ve diğer inşaat malzemesi tacirleriyle Vilayette; nalburlar da Ticaret Odası'nda fiyat artış sebepleri üzerinde görüşmüşlerdir. *Haber*, hükümetin büyük ölçekli inşaat malzemesi alacağını tahmin eden bazı çevrelerin piyasadaki malları stoklayarak fiyat yükselttiklerini,

64 *Haber-Akşam Postası*, 1 Şubat 1940, s. 1.

65 *Akşam*, 1 Şubat 1940, s. 1.

66 Bkz., Ek 6.

67 *Haber-Akşam Postası*, 7 İkincikânun 1940, s. 1,4.

68 Sıhhiye Vekili Dr. Alataş'ın henüz 1 Ocak 1940 gibi erken bir tarihte Başvekalet'e yazdığı raporunda, Erzurum'daki felaketzedelerin ve görevlilerin çadırdan kurtarılmaları için Kızılay'ın elindeki portatif barakaların; hazır barakaların bulunmaması halinde çivi, kereste ve diğer inşaat malzemeleri ile inşaat ustalarının gönderilmesi gerekliliğini belirtmiştir. BCA 30.10.0.0/119.844.11.

hükümetin bu önemli meselede çok hassas davrandığını yazmıştır.⁶⁹ Yine gazetenin, vurgunculuk yaptığı gerekçesi ile İhtikar Komisyonu tarafından kapatılan ticarethane ve şirketlere dair o günlerde yer verdiği haberler de bu durumu desteklemektedir.⁷⁰ Dahası henüz birkaç ay önce başlayan II. Dünya Savaşı'nın yarattığı ekonomik durum karşısında Nafia Vekaleti'nin tedbirleri ile Milli Koruma Kanunu'nun karaborsacılığa karşı önlem ve yaptırımları da *Haber*'de bir çok defa yer almıştır.⁷¹ Şu halde piyasadaki çivi sıkıntısıyla fahiş fiyatları ve hükümetin bunlarla mücadelesi bizzat gazete tarafından ele alınmışken, depremden yaklaşık bir ay sonra bu malzemelerin yetersiz teminine bu denli sert ifadelerle eleştirisi düşündürücüdür.

Gazete, 3 Şubat tarihli baskısında deprem bölgesine müdahale ve yardım konusundaki eleştirilerine artan bir dozla devam etmektedir. “Zelzele felâketzedelerine yardım nasıl yapıldı?- Hizmet maskesi takan Soyucular Varsa Meydana çıkarılıp cezalandırılmalıdır”

69 *Haber-Akşam Postası*, 12 İKincikânun 1940, s. 2.

70 “İhtikar yapan vatansızların kafaları ezilecektir”, *Haber-Akşam Postası*, 28 Birincikânun 1940, s. 2; “İhtikar Komisyonu toplandı”, *Haber-Akşam Postası*, 11 İKincikânun 1940, s. 2; “İşte Kissalardan çıkan hisse”, *Haber-Akşam Postası*, 24 İKincikânun 1940, s. 3; “İhtikâr yapan bir boya müessesesi kapatıldı”, *Haber-Akşam Postası*, 26 İKincikânun 1940, s. 2; “İhtikâr yapan üç müessese kapatılacak”, *Haber-Akşam Postası*, 27 İKincikânun 1940, s. 6; “İhtikâr suçlusu-Bir boya ticarethanesine tel ve çivi limited şirketi kapatıldı”, *Haber-Akşam Postası*, 28 İKincikânun 1940, s. 2. Devletin, inşaat malzemesinde yaşanan buhranla mücadelesinin deprem sonrasında II. Dünya Savaşı sonuna kadar devam ettiği görülmektedir. Bunlardan en önemlisi Başvekâlet'in Şubat 1940'da ülkede ihtiyaç duyulan malzemeler karşılığında Karabük Demir ve Çelik Fabrikaları'nda üretilen pik demirinin dış pazara satışına izin vermesi olmuştur. Bu malzemeye dış pazarlardan rağbet olmakla birlikte, karşılığında istenen inşaat malzemelerinin teminini, II. Dünya Savaşı koşullarının zorladığı anlaşılmaktadır. Zira Kızılay'ın pik demiri karşılığında özel bir Yunan şirketine verdiği çivi siparişi, Yunanistan Hükümeti'nin savaş durumunda olduğu için ihracına izin vermemesi nedeniyle alınamamıştır. BCA 30.10.0.0/178.234.15 Dosya Ek: 203. İktisat Vekaleti'nin Ocak 1942'de Başvekâlet'e verdiği raporda ülkedeki çivi ihtiyacının 5000 ton olduğu, ülke üretim kapasitesinin bunun üç mislini karşılayacak durumda olduğu, ne var ki çivi teli yoksunluğu yaşandığı ve savaşın bu yarı hammadde ithalini güçleştirdiği belirtilmektedir. Rapor, bu nedenle Karabük'te demir çubuk dökülmeye başlandığını ve bu malzemenin çivi, tel vb. inşaat malzemelerin üretimi için ülke içindeki fabrikalara sevk olunduğunu belirtmektedir. Rapor ayrıca çivi ihtiyacının ancak yarısının bu surette temin edilebileceğini; yarısının da ithal edilmek zorunda olduğunu; 6000-7000 ton olan demir ve çelik tel ihtiyacının tamamını içeride üretmenin mümkün olmadığını, ithalinin de güç olduğunu yazmaktadır. Bununla birlikte Milli Savunma Vekaleti'nin ot bağı teli ile dikenli tel ve PTT'nin galvanizli tel acil ihtiyaçları için Karabük'ten 500 ton çubuk tahsis edilebilecektir. BCA 30.10.0.0/176.216.7 Dosya Ek: 195. Atılan adımlardan bir diğeri ise İcra Vekilleri Heyeti'nin kararıyla İktisat Vekaleti bünyesinde Demir Komisyonu oluşturması ve bu komisyonun ihtiyaç duyulan inşaat malzemelerini ve miktarını tayinle görevlendirilmesi olacaktır. Komisyon Ağustos 1942 tarihli toplantısında, Karabük'ten ayda 150-250 ton, yılda 2.500 ton demirin İstanbul'daki fabrikalara verilerek bin ton galvanizli tel, 600 ton çivi teli ve çivi, 900 ton ince beton demiri ve etriye (inşaat çeliğinin bükülmesiyle elde edilen bir sargı donatısı) imalini kararlaştırmıştır. BCA 30.10.0.0/171.189.15 Dosya Ek: 184. Bu tedbirlere ek olarak yurtdışından alınabilen ham/yarı mamul malzemenin de imalata dahil edildiği Nafia Vekaleti'nin Başvekâlet'e hitaben 26 Ağustos 1944 tarihli yazısında da görülmektedir. Ülkedeki çivi ihtiyacının II. Dünya Savaşı ile başladığını, ithalat sıkıntısı ve karaborsacılığın felaket bölgelerinin yeniden imarını güçleştirdiğini; Karabük'ün imalatı ile yurtdışından alınan demir çubuklardan elde edilen günlük 6 tonluk çivi imalatının ülke ihtiyacına yeterli gelmediğini, çivi fiyatının kilo başına 285 kuruşa kadar yükseldiğini belirten Nafia Vekaleti; Türk Anonim Şirketi'nin Amerika'dan sipariş ettiği 3 bin ton filmaşın (civata, somun, elektrot, tel-çivi vb. üretimi için kullanılan kangal şeklindeki yarı mamul malzeme) siparişinin hızlıca ülkeye girişi ve Karabük'ten demir vermek suretiyle ülke içinde faaliyet gösteren şirketlerin çivi ve filmaşın üretimine aracılık edilmesi için Hariciye, Ticaret ve İktisat vekaletlerinin acil girişimlerini talep etmiştir. BCA 30.10.0.0/154.86.7 Dosya Ek: 157. Çivi ihtiyacının Balıkesir-Bigadiç'te 15 Kasım 1942 tarihinde ve Tokat-Erbaa merkezinde 20 Aralık 1942 ve 27 Kasım 1943 tarihlerinde yaşanan ve Çorum'u da etkileyen depremler sonrasında daha da arttığı; Başvekâlet'in bu bölgelerin yeniden imarı çivi üretimine para tahsis edilmesi, kliring usulüyle yurtdışından sağlanması, hammadde sağlanarak özel şirketlere imal ettirilmesi ve 1944'te İstanbul'da Tel Çivi Sanayi TAŞ'ın kurulması gibi tedbirler aldığı görülmektedir. BCA 30.18.1.2/101.15.19; BCA 30.18.1.2/101.24.20; BCA 30.18.1.2/105.26.13; BCA 30.18.1.2/105.41.14.

71 “Malzeme buhranı ve yeni inşaat-Nafia vekâletinde kurulan bir komisyon vaziyeti tetkik etti”, *Haber-Akşam Postası*, 24 İKincikânun 1940, s. 1; “Milli korunma kanununun kabulünden sonra”, 19 İKincikânun 1940, s. 1,4; “İktisadi Seferberlik”, *Haber-Akşam Postası*, 25 İKincikânun 1940, s. 1,4; “Milli korunma kanunu”, *Haber-Akşam Postası*, 27 İKincikânun 1940, s. 2.

şeklinde yine çarpıcı bir manşet kullanan *Haber*, buna ek olarak Sivas-Hafik'in (bugün Doğanşar ilçesine bağlı) Çalıcı Köyü'ndeki bir depremzedeye gönderilmiş hırpani bir pantolon fotoğrafını da ön sayfasına taşımıştır.⁷² "Fethi Kardeş" imzalı, birçok alt başlıktan oluşan ve farklı temalara değinen haberde yazar, gazetenin Bahaeddin Köyü ile ilgili daha önceki haberi yapış amacının, ilk andan başlayarak yardım için seferber olan "bütün millî teşkilatın başarılarını örtmek olmadığını" yazmaktadır. Özetle, ulaşım zorluklarına rağmen bireysel çabaların ve fedakarlıkların artması amacıyla bu haberi yayınladığını belirten yazar, bu tür davranışa örnek olarak, Sivas'ın Hafik ilçesi kaymakamının çalışmalarını örnek göstermektedir. "Bir kaymakam ayağında çarık gece gündüz köyleri dolaşırken küçücük bir memur felaketzedeleri saatlerce mesafeden ayağına çağırıyor" altbaşlıklı habere göre kaymakam, ilçeyi köy köy gezmiş, yol açma çalışmaları için kendi cebinden harcamıştır. Öbür tarafta Tokat-Reşadiye'nin Dutedibi Karakol Kumandanı Jandarma onbaşısı depremin 11. günü; Ortaköy, Kuzgölcük, Güneygölcük ve İtuk köylerindeki durumu öğrenmek üzere köylüleri kendi ayağına çağırılmış; beraberinde iki sağlık görevlisiyle gittiği zamansa hastaneye kaldırılması gereken yaralıları geride bırakmış; depremin 25. günü ulaşan yardımları almaları için yine köylüleri yanına çağırmıştır. Yazar, bu yardımların da yetersiz olduğunu, çünkü 35 hanelik Ortaköy'e "hane başına 10-15 adet kesme şeker, hepsi 16 tek kalıp sabun, 5-6 çift giyilemeyecek derecede eski ayakkabı, hane başına birer don ve birer gömlek" düştüğünü yazmaktadır. Haberin devamı, yardımların dağıtımında usulsüzlükler yapıldığı iddiasını ortaya atmaktadır. Buna örnek olarak, bir depremzedenin; Reşadiye'nin (bugün Almus ilçesine bağlı) Çilhane Köyü'ne gönderilen giyecek yardımlarını dağıtma işini üstüne alan bir kişinin yeni giyeceklerden kendisine ayırarak yerine kendi eskilerini koyduğu "duyumunu" vermektedir. Bu dedikodunun araştırılmaya değer olduğunu savunan yazara göre "... Kızılay'ın hükümetin kendilerine gösterdiği itimadı - on binde bir bile olsa- suistimal edenler olduğunu hatırdan çıkarmayıp bu gibileri meydana çıkarmak ve onları teşhir edip cezalandırmak" gerekmektedir. Haberin devamı ise "Millî Şef'in tetkik seyahatinin ne iyi bir tesiri kaldığını göstermesi bakımından dikkate değer" bir söylentiye yer vermektedir. Bu alt haber için ilk sayfasında "Onbeş gün yol çavuşluğu yapan Vali" altbaşlığını veren gazeteye göre Cumhurbaşkanı İnönü, depremden etkilenen bir şehri ziyareti sırasında köylerden haber alınmadığını öğrenmiş, bunun üzerine valiye yol açma çalışmalarının başında bizzat durmasını emretmiştir. Emir üzerine gerçekten de iki hafta çalışmalara katılan vali, daha sonra merkeze alınmış ve yerine atanmış vali de geldiği günden beri sıkı bir şekilde çalışmalara devam etmiştir. Bu şekliyle gazete, söz konusu valinin üstüne düşen görevi ancak Cumhurbaşkanı'nın emriyle gerçekleştirdiğini, merkeze alınmasının sebebinin de bu tavrının olduğunu sezdirmektedir. Tek bir manşet altında verilen bu haberlerde, yazarın ve onun nezdinde *Haber* gazetesinin eleştirilerini, özellikle köylerde görülen yardım çalışmalarındaki ihmaller ve suistimallere yönelttiği görülmektedir. Hemen hepsi söylentilere dayandığı dikkat çeken haberlerde, iddia edilen ihmal ve suistimallerde hükümetin değil, fakat hükümetçe görevlendirilen kişilerin sorumluluğu, daha doğrusu sorumsuzluğu vurgulanmaktadır. Bununla birlikte, haberde okuyucuya aktarılan bilgilerin bizzat tanık olunmuşçasına diyaloglarla, -manşet ve altbaşlıklarda da hakim olan- iğneleyici ve kıskırtıcı üslupla verildiği; böylelikle okuyucu üzerinde söylentinin yaratacağı sınırlı etkinin arttırılmaya çalışıldığı da gözlenmektedir.

Haber, son birkaç gündür deprem bölgesindeki yardımların yetersizliği üzerine yaptığı haberlerinin gerekçesini şöyle açıklamaktadır: yardım meselesinde bir bozukluk varsa, ıslahı için bunu ortaya koymak; köylere düşen yardımların azlığı, vatandaşlardan toplanan para, eşya ve erzak miktarının düşüklüğünden kaynaklanıyorsa, halka bunun ve

72 *Haber-Akşam Postası*, 3 Şubat 1940, s. 1.

ihtiyaç oranının bildirilerek tekrar bağış yapmalarına imkan sağlamak.⁷³ Yardım işindeki aksaklıkların ortaya konmasında zarardan çok fayda bulunduğunu belirten gazete; yardım teşkilatının iyi işlemediğini; birbirinden habersiz ve enerji israf edercesine boşuna çalıştıklarını savunmaktadır. Zira yeterli miktarda erzağı bulunan fakat yiyecek ihtiyacı bulunan İpsile-Çalıcı Köyüne “az miktarda da olsa erzak gönderildiğini”, böylelikle “yiyecek diye kıvranan” Ezbider- Bahaeddin Şeyh Köyü ve onun durumundaki diğer köylerin paylarının azaltıldığını öne sürmektedir. *Haber*, yardım organizasyonundaki eşgüdüm eksikliklerini eleştirmekle birlikte, “Teberrular ihtiyacı karşılamamışsa Vaziyet vatandaşlara bildirilmeli” şeklindeki manşetin yine punto farkıyla vurguladığı üzere⁷⁴ gazetenin esasen, vatandaşların bağışlarının nerede ve nasıl kullanıldığına dair yetkililerden geri bildirim talebinde olduğu da fark edilmektedir. Ne var ki gazete, ertesi günkü sayısında, bu yazı ve haberleri nedeniyle kendisini “Türk içtimai bünyesine ağır hakaret etmekle” suçlayan -adı tespit edilemeyen -bir başka gazeteye verdiği cevapta⁷⁵, yardım teşkilatına yönelik eleştirilerini de inkar eden bir yaklaşım göstermektedir. “Beş haftadır geceli gündüzlü çalışan bir hükümet bir teşkilat karşısına hiçbir şey yapılmamış olduğu” iddiasında olmadığını belirten *Haber*, yol çavuşu gibi çalıştırılan valilerden, ayağında çarığıyla köy köy dolaşan kaymakamdan bahsedenin bizzat kendisi olduğunu; “kendisine emanet edilen vazifeye layık hareket etmemiş bir iki kişiyi ortaya koyarak (... ikaz” etmesinden ve “mahdut bir iki vakayı vesikalarla ve delillere dayanarak” kaydetmesinden “şamil manalar” çıkarıldığını yazmaktadır. Gazetenin bu sözleriyle konu ettiği örneklerin münferit durumlar olduğunu bir nevi kabul ettiği; ne var ki yardım meselesinin genel tablosu için şüphe uyandıran üslubunu reddettiği söylenebilir. Aynı gazetenin *Haber*'i daha erken bir tarihte “felâketin derecesini büyük göstermekle” eleştirdiği, bu eleştiriye karşılık *Haber*'in asıl bu ve bazı gazeteleri felâketin boyutlarını gizlemekle suçladığı⁷⁶ görülmektedir. Gazeteler arasında yaşanan bu atışma, *Haber* gazetesinin depremdeki olumsuzlukları ön plana çıkaran manşet ve haberlerinin diğer yayın organlarının da dikkatini çektiğini göstermesi bakımından önemlidir. *Haber*'in, aynı günkü yazısında da yapılan yardımların sonuçlarının görülmesi ve depremzedeler için gerekli yardım miktarı hakkında malumat verilmesi için hükümete çağrı yaptığı fark edilmektedir. Bu nokta da vatandaşların yaptığı bağışlar konusunda gazetenin geri bildirim talebinin daha önceye dayandığını göstermektedir.

Haber-Akşam Postası gazetesinin Erzincan depremi sonrası müdahale ve yardımlarla ilgili eleştirel haberlerinin 6 Şubat tarihinden itibaren son bulduğu; artık başsayfa manşetlerinden aşağılara ve arka sayfalara taşınan, kapladığı yer ve sayısı azalan haberlerinin ise Kızılay'a yapılan bağışların yekunu ve çeşitli uluslararası örgütlerinin deprem bölgesindeki faaliyetlerine yoğunlaştığı görülmektedir.⁷⁷ Şubat ayının ikinci yarısındaki birkaç haberinde deprem bölgesinin yeniden inşasının hızla devam ettiğini duyuran gazetenin, Erzincan depremiyle ilgili haberleri Mart ayı ile birlikte sonlanmıştır.⁷⁸

73 *Haber-Akşam Postası*, 4 Şubat 1940, s. 1,4.

74 Bkz. Ek 7.

75 “Bugün için: Zarurî Bir Cevap”, *Haber-Akşam Postası*, 5 Şubat 1940, s. 1.

76 “(Ayıptır) demek (ayıp)! İstanbul vicdan borcunu yaptı, yapıyor-Hükümet yardım ihtiyacını tesbit etmelidir”, *Haber-Akşam Postası*, 24 İkincikânun 1940, s. 1, 4.

77 “50.000 Felâketzede için İngiliz mümessili İngiltere'den telgrafla malzeme istedi”, *Haber-Akşam Postası*, 6 Şubat 1940, s. 1,4; “Zelzele felâketzedeleri için Para teberruları 3,5 milyon lirayı geçti” *Haber-Akşam Postası*, 7 Şubat 1940, s. 4; Zelzele felâketzedeleri için Hariçten teberru 600 bin lirayı buldu”, *Haber-Akşam Postası*, 8 Şubat 1940, s. 1,4; Dost Yunanistan'da İane Toplandı”, *Haber-Akşam Postası*, 11 Şubat 1940, s. 1,4; “İngiliz Generali Did zelzele sahalarında yiyecek darlığı kalmadığını söylüyor”, *Haber-Akşam Postası*, 13 Şubat 1940, s. 3; “Yunanistan'da zelzele felâketzedelerine teberrular”, *Haber-Akşam Postası*, 14 Şubat 1940, s. 1; “Toplanan teberrular 4 milyona yaklaştı”, *Haber-Akşam Postası*, 17 Şubat 1940, s. 2.

78 “Erzincan Yeniden Kuruluyor”, *Haber-Akşam Postası*, 17 Şubat 1940, s. 1,6; “Erzincan Yeniden Kurulurken”, *Haber-Akşam Postası*, 18 Şubat 1940, s. 1, 4; “Başvekil Zelzele mintikasında tetkikat yapacak”, *Haber-Akşam Postası*, 1 Mart 1940, s. 2.

Sonuç

27 Aralık 1939 günü sabaha karşı gerçekleşen ve merkezi Erzincan olan deprem *Haber-Akşam Postası* adlı akşam gazetesinde ilk günden itibaren takip edilmiştir. Gerek depremden etkilenen illerdeki durum gerekse hükümetin deprem sonrası tedbir ve müdahaleleri okuyuculara ayrıntılı olarak nakledilmiştir. Bu bağlamda sahaya bir muhabirini gönderen gazete, özellikle Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün deprem bölgesine ziyaret ve beyanatlarına sayfalarında geniş yer vermiş; haberlerini durumu incelemek üzere bölgeye giden vekillerle yapılan röportajlarıyla da desteklemiştir. Öyle ki haberlerde yer alan bazı bilgi ve detayların, bu yetkililerin raporlarıyla birebir örtüştüğü de fark edilmektedir. Deprem sonrası günlük olarak ölü, yaralı ve yıkık ya da ağır hasarlı bina bilançosunu veren gazete, yine aynı şekilde vatandaşlardan ve bazı kuruluşlardan Milli Yardım Komitesi ve Kızılay'a yapılan bağış miktarlarını da gün gün sayfalarına taşımıştır. TBMM inisiyatifi ile başlatılan yardım kampanyasına köşe yazıları ve düzenlediği spor müsabakası ile destek veren gazetenin, deprem bölgesine hızlı müdahale için hükümetin devlet kaynaklarını seferber etmesini takdir ettiği görülmektedir. Tıpkı Erzincan depremi gibi, Marmara ve Ege bölgelerinde yaşanan sel felaketine dair haberler, felaket sonrası bölgelerin durumu ve hükümet yetkililerinin müdahaleleri de gazetenin Ocak ayına ait sayılarında geniş yer tutmuştur.

Depremi ilk haftasına ait haberlerinde büyük oranda bölgeye sevk edilen erzak, sağlık personeli ve malzemesi, çevre illere sevk edilen yaralılara dair bilgi veren gazete, yine bu tarihten itibaren halen müdahale edilemeyen il, ilçe ve köylerin bulunduğu odaklanmıştır. Manşetlerinde çarpıcı ifadeler ve küçük-büyük punto kullanımı ile okuyucu ve kamuoyunun dikkatini depremzedelerin müşkülâtı üzerine yoğunlaştırırken; bu durumun başlıca sebebinin deprem bölgesinde yaşanan ağır kış koşullarının iletişim ve ulaşımı engellemesi olduğunu ancak haberlerinin içeriğinde belirtmiştir. Gazete bir yandan Erzincan'a yolcu seferlerinin geçici olarak iptali örneğinde olduğu gibi hükümet yetkililerinin deprem bölgesine dair kararları üzerinde şüphe yaratırken, diğer yandan yetkililerin deprem bölgesinde yapılan çalışmalarla ilgili bilgilendirmelere yer vererek, eleştirel tavrını dengelemiştir.

Erzincan depreminin birinci ayının bitiminde gazete, depremzedelere yardımların geç ulaştırılması ve yetersizliği ve yardım çalışmalarındaki ihmal ve suiistimler üzerine eleştirinin ötesine geçen bir dizi haber yapmıştır. II. Dünya Savaşı ekonomisinin ülke piyasasında özellikle inşaat malzemeleri üzerinde bir buhran yarattığını, hükümetin fahiş fiyatlar ve karborsacılık üzerine ciddi önlemler aldığını daha önceki günlerde bizzat kendi nakleden gazete, deprem bölgesine az miktarda inşaat malzemesi gönderilmesini alaycı bir dille ele almıştır. Gazete aynı şekilde, çetin hava muhalefetinin iletişim ve ulaşımı engellediğini; bu koşullardan bölgeye gitmeye çalışan hükümet yetkililerinin de etkilendiğini, yine de ilk günden itibaren yol açma çalışmalarına her türlü vasıta ile sivil-askerî-işçi iş ve insan gücünün deprem bölgesine sevk edildiğini haberleriyle ortaya koyduğu halde, yardımların geç çıkarılmasında bu koşulları göz ardı eden bir yaklaşım göstermiştir. Dahası, yardım teşkilatının eşgüdümsüz ve kötü çalıştığını savunurken; erzak ve malzeme yetersizliği gibi bir gerekçe karşısında o güne kadar vatandaşların yaptığı bağışları işaret ederek, üstü kapalı bir şekilde yetkililerden bununla ilgili açıklama talep etmiştir. Deprem bölgesinde suiistimler yapıldığına dair iddialarını deprem bölgesindeki söylentilere dayandırmış, yine de bu söylentilerin araştırılması gerekliliğini savunmuştur. Bu haberlerinde bazı köylerde yaşanan olumsuzlukları konu etmesine karşın, manşetleri ve içeriğiyle okuyucuda tüm deprem bölgesinde yaşanan durumu

sorgulatmayı amaçlamıştır. Hatta kamuoyuna depremzedelere yapılan yardımlarla ilgili aktarılan bilgilerin gerçeği yansıtmadığı iddiası düşündürücüdür. *Haber*'in tüm bu sivri ve şiddetli haberlerinin sonunda, konu ettiği olumsuzlukların sınırlı durumlar, yaptığı suçlamalarınsa birkaç kişiye yönelik olduğunu kabul ettiği görülmektedir. Bu şekilde tüm yardım teşkilatı ve çalışmalarını töhmet altında bırakan muhalif yazıları son bulan *Haber-Akşam Postası*'nın, devlet yetkililerinin o güne kadar deprem bölgesine gösterdiği ilgi, yol açma çalışmaları ile yardım sevkiyatı için girişimleri ve özellikle inşaat malzemelerindeki buhrana yönelik aldıkları tedbirlerle ilgili olarak bizzat kendisinin verdiği bilgilerle, eleştirilerinin doğrultusunun ters düştüğü görülmektedir.

“Asrın Felaketi” vurgusu ile ulusal basında haberleştirilen 6 Şubat 2023 Kahramanmaraş Depremi sonrası yaşananlar üzerine kamuoyunda 1939 Erzincan Depremi sonrasında dile getirilenlere benzer nitelikte pek çok eleştiri yapılmıştır. Basının farklı mecralarında bu eleştirilere cevaben, yapılan yardımlar ve gösterilen çabanın altının çizildiği bir yayın anlayışının yanı sıra; “tek parti dönemi uygulamaları” hatırlatılarak bu kadar büyük bir felaket karşısında benzer durumların daha önce de yaşanmış olduğu vurgusu da yapılmıştır. *Haber-Akşam Postası*'nın 1 Şubat 1940 tarihli manşetini paylaşarak “Fıkra değil gerçek! CHP'den evi yıkılan depremzedeye 8 adet çivi” başlığıyla verilen 21 Şubat 2023 tarihli haber; daha önce benzer reflekslerle hareket etmiş incelenen gazetede ki spekülasyon yaklaşımının halen devam ettiğini göstermektedir.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri ve Resmi Yayınlar

- BCA 30.1.0.0/77.482.5.
- BCA 30.10.0.0./89.124.8.
- BCA 30.10.0.0/ 119.844.4.
- BCA 30.10.0.0/ 119.844.5.
- BCA 30.10.0.0/119.844.5, s.3-6.
- BCA 30.10.0.0/119.844.11
- BCA 30.10.0.0/119.844.11, s.4.
- BCA 30.10.0.0/119.844.11 Dosya Ek: 99B.
- BCA 30.10.0.0/119.884.11 Dosya Ek: 99B.
- BCA 30.10.0.0/154.86.7 Dosya Ek: 157.
- BCA 30.10.0.0/171.189.15 Dosya Ek: 184.
- BCA 30.10.0.0/176.216.7 Dosya Ek:195.
- BCA 30.10.0.0/178.234.5 Dosya Ek: 203.
- BCA 30.18.1.2/ 82.8.15.
- BCA 30.18.1.2/ 84.73.9. Dosya Ek: 86-323.
- BCA 30.18.1.2/86.39.17. Dosya Ek: 85-64.
- BCA 30.18.1.2/86.39.18.
- BCA 30.18.1.2/86.41.17. Dosya Ek: 86-349
- BCA 30.18.1.2/89.131.12.
- BCA 30.18.1.2/90.15.8.
- BCA 30.18.1.2/90.18.13.
- BCA 30.18.1.2/91.41.19.
- BCA 30.18.1.2/92.85.17.

BCA 30.18.1.2/101.15.19.

BCA 30.18.1.2/101.24.20.

BCA 30.18.1.2/105.26.13

BCA 30.18.1.2/105.41.14.

BCA 534/ 37092.148863-9.

BCA 541.44663.214740.21.

BCA 541.44663.214740.22.

BCA 541.44663.214740.23.

BCA 541.44663.214740.24.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre VI, C.2.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre VI, C.7.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre VI, C.8.

Sürelî Yayınlar

Akşam, 6 Mayıs 1939, 3-5 Kânunisanı 1940, 1 Şubat 1940.

Haber-Akşam Postası, 10 Şubat 1938, 6 Mayıs 1939, 27 İkincikânun 1939-1 Mart 1940, 10 Eylül 1940.

Tan, 7 Ağustos 1938, 10 Eylül 1940.

Tasvir-i Efkar, 10 Eylül 1940.

Ulus, 28 I. Kânun 1939-5 II.Kânun 1940.

Vakit, 3-5 İkincikânun 1940.

Yeni Sabah, 3-5 İkincikânun 1940.

Telif Eserler

EVSİLE, Mehmet, “Erzincan Depremi Hakkında Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde Yapılan Görüşmeler”, *Kesit Akademi Dergisi*, S. 8, Haziran 2017, s. 1-10.

HAÇİN, İlhan, “1939 Erzincan Büyük Depremi”, *ATAM Dergisi*, C. XXX, S. 88, Mart 2014, s.37-69.

SARI, Selim, *Gazeteci Us Ailesi ve Modernleşme*, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya, 2019, S.96-97.

TOSİK DİNÇ, Fadime, “Ulus Gazetesine Göre 1939 Erzincan Depremi”, *Diyalektolog*, S. 13, 2016, s.1-21.

TUĞLUOĞLU, Fatih, “1939 Büyük Anadolu Zelzelesi ve Erzincan Vilayetinde Yardım Faaliyetleri”, *History Studies*, C. 7, S. 4, Aralık 2015, s.113-136.

YAVUZ, Can, “1939 Erzincan Depremi Kurtarma Çalışmalarında Yer Alan Mahkûmların Affı Bağlamında Türkiye’deki Af Uygulaması”, *TBB Dergisi*, S.119, 2015, s.87-96.

Dijital Kaynaklar

“Bakan Soylu: 11 bölgede 57 bin enkazın 50 bini bitti”, Anadolu Ajansı, <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/bakan-soylu-11-bolgede-57-bin-enkazin-50-bini-bitti-/2878653>, [Erişim Tarihi: 26 Nisan 2023].

“Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Bahçeli Adıyaman’da”, CNN TÜRK, <https://www.youtube.com/watch?v=uAtzI4hbfhw> [Erişim Tarihi: 20.03.2023].

“Fıkra değil gerçek! CHP’den evi yıkılan depremedeye 8 adet çivi”, *Yeni Akit*, 21.02.2023, <https://www.yeniakit.com.tr/haber/fikra-degil-gercek-chpden-evi-yikilan-depremedeye-8-adet-civi-1735230.html>, [Erişim Tarihi: 20 Mart 2023].

“Hasan Rasim Us”, <https://www.biyografya.com/biyografi/16115>, [Erişim Tarihi 26 Nisan 2023].

Boğaziçi Üniversitesi Kandilli Rasathanesi ve Deprem Araştırma Enstitüsü Ulusal Deprem İzleme Merkezi, <http://www.koeri.boun.edu.tr/sismo/2/deprem-bilgileri/buyuk-depremler/>, [Erişim Tarihi: 20 Mart 2023].

ÖZTÜRK, Selahattin, "Hakkı Tarık Us (1889-1956)", *Atatürk Ansiklopedisi*, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/hakki-tarik-us-1889-1956/?pdf=3634>, [Erişim Tarihi: 29 Nisan 2023].

PAYASLI, Volkan "Mehmet Asım Us (1884-1967)", *Atatürk Ansiklopedisi*, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/mehmet-asim-us-1884-1967/>, [Erişim Tarihi: 29 Nisan 2023].

TEPEDELEN, Hülya, "Hasan Rasim Us", *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, Ahmet Yesevi Üniversitesi, <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/hasan-rasim-us>, [Erişim Tarihi: 26 Nisan 2023].

Ek 1

Haber: Son Posta, 4 İkincikânunisanı 1940, s.1.

Haber

Tel: 23872 R. 9 - SAĞI: 2860

31 EKİNCİKANUN — 1940 ÇARŞAMBA

3

KURUŞ

İLAN İŞLERİ: Tel. 2036

Zezele felâketzedelerine yardım acaba hep böyle mi

Kâdiselerin tefsiri

Balkan antantı

Balkan milletlerin bağımsızlık emniyet ihtiyaçlarına göre kâfi mi?

Yazan: HASAN KUMÇAYI

Belgradda toplanacak Balkan Konferansı ne yapacak? Bu soru la verilmiş ilk cevap verildi.

— Balkan Antantı yedi sene iğin zorlanacak...

Güzel Balkan Antantı bir o kadar Balkan devletlerinin bağımsızlık emniyet ihtiyaçlarına göre kâfi göreceği de tahminler harfında gün yurumak alır. Zira her gün Balkanlar tekâmül eden tehlike Balkan devletlerini güdüyor, Balkan devletleri kendi aralarında anlaşarak Balkanlar haricindeki devletlerin bağımsızlığını güvence altına alacakları bir antantın varlığını bekliyor. Bu antantın Balkanlar haricindeki devletlerin bağımsızlığını güvence altına alacakları bir antantın varlığını bekliyor. Bu antantın Balkanlar haricindeki devletlerin bağımsızlığını güvence altına alacakları bir antantın varlığını bekliyor.

(Devam 4 üssinde)

Hariciye Vekili bu sabah geldi

700 NÜFUSLU BİR KÖYE 27 GÜNDE yapılan yardım bakınız:

8 kilo çivi, 10 kirek, 2 palto, 2 sveter, 2 cadır, 4 battaniye, 2 kilo ekmek, 1 kilo peynir, 4 kilo bulgur, 3 kilo petrol, 2 kilo incir, 2 kilo şeker, 1 kilo makarna, 20 kilo un, 8 kilo pekmaz...

Yaralılar elân yardım bekliyor

Halk karı ve toprağı eşip yiyecek aramakta, ölmüş hayvanların derilerini yüzüp bunlarla çadır yapmaktadır

Hariciye Vekili bu sabah Haricilerde.

GEMBERLAYN HITLERİN NUTUKUNA BİR NUTUKLA CEVAP VEREREK

İngiliz Başvekili harp mesuliyetinin Almanyada olduğunu söyleyecek

Londra, 31 (A.A.) — Geçmiş haftanın Hariciye Vekili Gemberlayn, İngiltere başvekili olan Neville Chamberlain'e yazdığı mektup Hitler'in mesuliyetini Almanyaya yüklemeye çalışırken, Chamberlain'in de Hitler'e yazdığı mektup Hitler'in mesuliyetini İngiltere'ye yüklemeye çalışmıştır.

(Devam 4 üssinde)

Fin şampiyonları

24 saatte 140 kilometre kateterek Sovyet mühimmat depolarını berhava etti

Ladoga gölü cephesinde ricat imkânsızlığını anlayan Sovyetler nevimdane boğuşuyorlar

Moskova, 31 (A.A.) — Karadeniz ve Kuzeyden gelen müttefik güçleri tarafından Ladoga gölü cephesinde Sovyetler'in imkânsızlığını anladığı ve bu nedenle boğuştuğu bildirildi.

(Devam 4 üssinde)

Yahalanmış evdeki Kâim.

İngiltereden bir vagon malzeme geldi

Bu grup genel merkez kâimlerine yardım için toplanmış ve malzeme toplama işi için vagonlar göndermiştir.

(Devam 4 üssinde)

Sovyet Rusya Enebi memleketlerdeki mütehasas amelelerin çağırışı

Sovyet Rusya Enebi memleketlerdeki mütehasas amelelerin çağırışı yapılmıştır.

(Devam 4 üssinde)

Böceklerin Şeyhi Hüseyin beyefendi tarafından verilen vâkıfına.

Bir Amerikan tayyare gemisinde yangın çıktı

Boston, 31 (A.A.) — Küçük deniz taşıyıcısı gemisinde yangın çıktı. Yangın 20 milyon dolarlık malı olan bir gemide çıktı. Yangın 20 milyon dolarlık malı olan bir gemide çıktı.

(Devam 4 üssinde)

Romanyada Alman sermayeli petrol şirketleri

Romanya petrol meselesinde diğer devletlere karşı bütün haklarını korumak için Romanya petrol şirketleri Alman sermayeli şirketlerle anlaşmıştır.

(Devam 4 üssinde)

Polar tarfından çekilen fotoğraf.

Ek 4

31 İKİNCİKÂNUN — 1940

H A B E R — Akşam Postası

3

TELGRAFLAR • TELEFON • RADYO

Zelzeleden bütün evleri yıkılan 700 nüfuslu bir köyde 27 günde 2 kilo ekmek gönderildi!

Köydeki yaralıları elân yardım beklemektedirler

Halk toprağı eşip yiyecek aramakta, ölmüş hayvanların derilerini yüzüp çadır yapmağa uğraşmaktadır

BOMBARDİMANLAR
Sovyet bombardımanlarından Helsinki eyaletinde 41 kişi ölmüş, 23 kişi yaralanmıştır. Sovyet tasarruflarından çok zarar gören şehir, Alouhori.
Buzda 30 kişi ölmüş, 50 kişi yaralanmıştır. 15 de ev yıkılmıştır.
Pango muntakasında ise 4 ölü ve 10 yaralı vardır.

SOVYET ZAYIATI
Sovyetlerin Finlandiyaya uğradıkları muvafakletmelerden habersizce Helsinki'de bulunan "Times" gazetesinin askeri muhabiri, Sovyetlerin şimdiki keşif birlikleri tarafından Helsinki'de bulunan bir idarî kurumun tahkikatını ve nüfusunu bildiren raporunu almıştır.

MUHAREBE VAZİYETİ
Deniz muharebe vaziyeti etrafında Fin meclislerinden verilen haberler arasında, Kareli yarımadasında, buzun çok incediği olmak üzere topla atıkları kaydedildiği; Ladoga gölünün doğu kıyısında Sovyetlerin bir kaç kilometre müddetle ayakta durduklarıdır.

Bİ YENİKA
İçinde muharebe esnasında sığınan sığınanlar bir sorulmuş.
— İnkak çok, bu sığınakları bulmak çok zordur. Döndükleri bulamadık. Bir ayda 800 sığınak bir köyde bir kadar zarar görmüş olur mu hiç?

KARLARI EŞİP YİYECEK ARAYIYORLAR
Bir ayda ancak bir altı kilo ekmek gönderildi. Bu köyde 700 kişi var. Ekmek bulamazlar. Hayvanların derilerini yüzüp çadır yapıyorlar. Ekmek bulamazlar. Hayvanların derilerini yüzüp çadır yapıyorlar.

BOMBARDİMANLAR
Sovyet bombardımanlarından Helsinki eyaletinde 41 kişi ölmüş, 23 kişi yaralanmıştır. Sovyet tasarruflarından çok zarar gören şehir, Alouhori.
Buzda 30 kişi ölmüş, 50 kişi yaralanmıştır. 15 de ev yıkılmıştır.
Pango muntakasında ise 4 ölü ve 10 yaralı vardır.

SOVYET ZAYIATI
Sovyetlerin Finlandiyaya uğradıkları muvafakletmelerden habersizce Helsinki'de bulunan "Times" gazetesinin askeri muhabiri, Sovyetlerin şimdiki keşif birlikleri tarafından Helsinki'de bulunan bir idarî kurumun tahkikatını ve nüfusunu bildiren raporunu almıştır.

MUHAREBE VAZİYETİ
Deniz muharebe vaziyeti etrafında Fin meclislerinden verilen haberler arasında, Kareli yarımadasında, buzun çok incediği olmak üzere topla atıkları kaydedildiği; Ladoga gölünün doğu kıyısında Sovyetlerin bir kaç kilometre müddetle ayakta durduklarıdır.

Bİ YENİKA
İçinde muharebe esnasında sığınan sığınanlar bir sorulmuş.
— İnkak çok, bu sığınakları bulmak çok zordur. Döndükleri bulamadık. Bir ayda 800 sığınak bir köyde bir kadar zarar görmüş olur mu hiç?

KARLARI EŞİP YİYECEK ARAYIYORLAR
Bir ayda ancak bir altı kilo ekmek gönderildi. Bu köyde 700 kişi var. Ekmek bulamazlar. Hayvanların derilerini yüzüp çadır yapıyorlar. Ekmek bulamazlar. Hayvanların derilerini yüzüp çadır yapıyorlar.

Haber-Akşam Postası, 31 İkincikânun 1940, s.3.

Ek 5

Haber SON HAVADISLAR AKŞAM POSTASI 3 KURUŞ

31 İKİNCİKÂNUN — 1940

Zelzele sahasında, dün bahsettigimizden başka, bir köyde de Aile başına sekiz çivi tevzi edilmiş

Fakat sekiz çivi ile bir ev inşa etmenin sırrı köylülere öğretilmemiş!

İngiliz yardım komitesi müdiresi General Dill İngilizlerin ayta tobaruamlı faaliyetlerine bizzat tevzi etmek üzere Bu sabah zelzele sahasında hareket etti

10 senelik bir Yol programı Hazırlandı
Yol parası kazanca göre alınacak

İngiliz vapurunda infitak
Anbarına yollu kumanda yapıldı

Finler büyük bir taarruza girttiler
20 bin Sovyet askeri bu laaruz yüzünden mahsur vaziyette kuruluamadı

Almanya'da kıymetli taşlar toplanacak mı?

Belçika Geniş Kurmay reisi istifa etti
Tevzile karşılana bu istifanın sebepleri gizli tutuluyor

Macar mebusları Mecliste tokatlaştı
Mebuslar, Macar Nazirinin mekralarını şiddetle tenkit ettiler

Transilvanya Macarları Romanyadan fena muamele görmüş

Belçika Geniş Kurmay reisi istifa etti
Tevzile karşılana bu istifanın sebepleri gizli tutuluyor

Macar mebusları Mecliste tokatlaştı
Mebuslar, Macar Nazirinin mekralarını şiddetle tenkit ettiler

Transilvanya Macarları Romanyadan fena muamele görmüş

Haber-Akşam Postası, 1 Şubat 1940, s.1.

TÜRKİYE'DE MASONLUK VE MASON DERGİCİLİĞİNİN BİR ÖRNEĞİ: BÜYÜK ŞARK DERGİSİ

FREEMASONRY IN TURKEY AND AN EXAMPLE OF MASONIC JOURNALISM: GRAND ORIENT PERIODICAL

Enver Emre ÖCAL*

Geliş Tarihi/Received:04.03.2023

Kabul Tarihi/Accepted:26.06.2023

ÖCAL, Enver Emre, (2023), "Türkiye'de Masonluk Ve Mason Dergiciliğinin Bir Örneği: Büyük Şark Dergisi", Belge Dergisi, S.26, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Yaz 2023/II, ss. 75-106.

Öz

Masonluk, Türkiye topraklarına XVIII. yüzyılda girmiş ve hayli etkili olmuş ezoterik mahiyeti olan içe kapalı bir teşkilatlanmadır. Bununla birlikte masonluk, localarda yapılan konuşmalar ve masonik yayınlarda ele alınan konularla entelektüel faaliyete ve bilginin işlenmesine önem veren bir yapı olarak da öne çıkmaktadır. Hem dünya genelinde hem de Türkiye özelinde masonluğun bu yönü iyi bilinmektedir. Türkiye masonları Cumhuriyet devri başlangıcından itibaren, bu perspektife uygun düşecek biçimde, yalnız üyelerine yönelik kapalı devre dergiler çıkarmış ve bu dergilerde başta ezoterizm olmak üzere siyasetten ilahiyata, bilimden tarihe, felsefeden mimariye kadar pek çok farklı disiplinde çalışmalar yapmışlardır. Cumhuriyet kurulduktan sonra çıkarılan ilk masonik dergi, Büyük Şark dergisidir. Bu derginin, 1935 yılında nihayete ermesi ile Türkiye masonluğunun uykuya yatmasına paralel biçimde masonik yayınlar da uzun bir süre çıkartılmamıştır. Türkiye masonluğunun ilk yayın organı olması yanında siyasi bir hadise sonucunda kapanmak zorunda kalmasıyla öne çıkan bu derginin tarihi gelişimi ve muhtevası araştırmacıların merakını mucip bir mahiyettedir. Dolayısıyla işbu çalışmanın amacı, henüz bakir bir konu olarak Türkiye mason dergiciliğinin tarihçesine değinmekle birlikte spesifik olarak Büyük Şark dergisinin tarihsel açıdan muhteva analizini yapabilmektir. Böylelikle, söz konusu derginin hem Türkiye masonluğu ve Türkiye mason dergiciliğindeki yerinin belirlenmesi hem de ele aldığı konular açısından Cumhuriyet Tarihini ilgilendiren yönlerinin tahlil edilmesi hedeflenmektedir. Bu bağlamda, yine bilimsel yayınlarda doğrudan ele alınmadığı tespit edilen Türkiye Masonluğunun tarihsel boyutu ve gelişim aşamaları da detaylı biçimde incelenmiştir. Böylece, makalenin ana konusu olan Büyük Şark dergisinin, daha evvel de belirtildiği gibi, Türkiye masonluk tarihi içindeki yeri ve önemi daha iyi anlaşılabilir ve tarihsel süreç içindeki konumu belirgin hale gelecektir.

Anahtar kelimeler: *Masonluk, Türkiye'de Masonluk, Dergicilik, Tek Parti Dönemi*

*Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Topkapı Üniversitesi, Tarih Bölümü, enveremreocal@topkapi.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0002-9654-0241>).

Abstract

Freemasonry is a self-enclosed organization with an esoteric nature that entered the territory of Turkey in the 18th century and has become quite effective. However, Freemasonry stands out as a structure that attaches importance to intellectual activity and the processing of knowledge, with the speeches made in lodges and the topics discussed in Masonic publications. Since the beginning of the Republic era, Turkish masons have also published closed-circuit journals only for their members, in accordance with this perspective, and they have worked in many different disciplines, from politics to theology, from science to history, mainly esotericism. The first Masonic periodical published after the establishment of the Republic was the "Büyük Şark Dergisi" (Journal of the Great Orient). This journal was discontinued in 1935, in parallel with the suspension of Turkish Freemasonry, so that no Masonic publications could be published for a long time. The historical development and the content of this journal, which stood out as the first publication of Turkish Freemasonry and had to be discontinued due to a political event, arouses the curiosity of researchers. Therefore, the aim of this study is mainly to make an analysis of the historical content of the "Büyük Şark" (Great Orient) magazine, while mentioning the history of Turkish Masonic journalism which is an unstudied subject. In this way, it is aimed to determine the importance of the aforementioned journal in Turkish Freemasonry and Turkish Masonic journalism, and to analyze the aspects related to the History of the Republic in terms of the subjects it included.

Keywords: *Freemasonry, Freemasonry in Turkey, Journalism, Single Party Period.*

1.Giriş

Türkiye’de masonluk konusu genel olarak spekülâtif bir mahiyet arz etmektedir. Bu açıdan bakıldığında yapılan çalışmaların pek çoğunun bilimsellikten uzak popüler yaklaşımları ihtiva ettiği görülür. Bunun ana nedenlerinden biri de masonluğun “kapalı” bir yapı olmasıdır. Dolayısıyla ezoterik, yani içrek bir yapı olarak masonluk, üzerine çalışma yapılabilecek kendisine ait orijinal kaynakları da uzun süre kapalı tutmuştur. Böylelikle bizzat masonlar tarafından üretilmiş çalışmalara ulaşmak, araştırmacılar tarafından mümkün olamamıştır. Masonlukla ilgili çalışmaların tatmin edici düzeyde olmamasının en önemli nedeni işte bu kaynak sorunudur. Ancak süreç içerisinde bilginin paylaşılması ve ulaşılması hususunda internetin meydana getirdiği sürat, değişim ve bilgi üretiminin merkeziyetsiz bir yapıya bürünmesi ile pek çok alanda ulaşımı kısıtlı bilgi ve kaynağa rahatlıkla erişebilmek mümkün olmuştur. Bu durumdan masonluğa ait orijinal ve birincil kaynaklar da nasibini almıştır. İşbu çalışma da söz konusu kaynaklara erişimin kolaylaşması neticesinde ortaya çıkmıştır.

Çalışmada öncelikle masonların elinden çıkan ve mason locaları tarafından basılan yayınlar kullanılmak suretiyle Türkiye masonluğunun tarihsel gelişimi anlatılmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda, Osmanlı’da ortaya çıkan ilk localardan başlayarak Cumhuriyet’in kuruluş yıllarındaki masonik gelişmelere değinen ve 1935 yılındaki uykuya yatma olayına kadar uzanan süreç ele alınmıştır. Sonrasında, Türkiye’deki mason dergiciliği faaliyetleri, bu alandaki evrensel gelişmelerle birlikte incelenmiş ve tarihsel süreç günümüze kadar anlatılmaya çalışılmıştır. Bir sonraki bölümde makalenin ana konusunu ihtiva eden, Türkiye’de çıkmış ilk mason yayını “Büyük Şark” dergisi incelenmiştir. Dergi incelenirken ilk olarak fiziksel özellikleri ve künyesi ile ilgili bilgilere yer verilmiştir. İkinci olarak, derginin tüm sayıları tek tek incelenmiş; yazar kadrosu, yazı konuları ve içeriğe dair çeşitli hususlara değinilmiştir. Böylelikle derginin, hakkında genel kanaat oluşturacak şekilde, tüm yapısal unsurlarıyla birlikte görünür olması hedeflenmiştir.

Makalenin amacı, Türkiye masonluğunda bir ilk olması sebebiyle “Büyük Şark” dergisinin nasıl bir yayın politikası izlediğini, hangi konulara değindiğinin ve yazar kadrosunun kimlerden oluştuğunun ortaya konulmasıdır. Aynı zamanda muhteviyat ve biçim açısından batıdaki muadilleri ile benzerlikler taşıyıp taşımadığı da cevabı aranan önemli bir sorudur. Diğer bir problematik ise Türkiye masonlarının dönemin politik gelişmelerine ve atmosferine yönelik yaklaşımlarını çıkarmış oldukları dergide nasıl yansıtıyorlardı. Bu sorulara cevap aramak için kaleme alınan bu makale, aynı zamanda daha önce ele alınmamış bakir bir konuyu işlemektedir. Daha önce pek çok dergi ve gazete hakkında makaleler yazılmış, fakat doğrudan masonik bir yayın organını konu edinen herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Makalenin amaçlarından biri de ele alınmamış böyle bir konuyu, bilimsel araştırma yöntemlerinin izin verdiği ölçüde görünür kılmak ve daha sonra yapılacak araştırmalara mütevazî bir katkı sunmaya çalışmaktır. Makale kaleme alınırken derginin orijinal sayıları kullanılmış, bunun yanı sıra masonluk ve Türkiye masonluğuyla ilgili yerli ve yabancı literatüre kazandırılmış çalışmalara yer verilmiştir. Bu noktada, masonların kendi üretmiş oldukları kaynaklara hususi olarak öncelik tanınmıştır. Buradaki amaç, masonların kendi tarihlerine ve çeşitli olaylara nasıl yaklaştıklarının daha açık biçimde ortaya konulabilmesidir.

2. Türkiye Masonluğunun Tarihsel Gelişimi

İddia edildiği üzere masonluk Türkiye topraklarına XVIII. yüzyılın ilk yarısında giriş yapmıştır. 1730 yılı itibarıyla İstanbul Perşembe Pazarı, Arap Camii civarında levantenler tarafından kurulmuş, Fransa Obediyansına¹ bağlı bir mason locasının bulunduğu farklı kaynaklarda belirtilmiştir.² Kendisi de bir mason üstadı olan Kemalettin Apak, masonluk tarihi ile ilgili çalışmasında söz konusu loca hakkında aşağıdaki bilgileri vermektedir:

“İstanbul’da ilk Mason Locası 18 inci asırda (23) üncü Osmanlı Padişahı Üçüncü Sultan Ahmet (1703 -1730) zamanında açılmıştır ki, Türkiye’de ilk Mason Mahfili budur. Bu loca Fransız obediyansına bağlı olup Galata’da Perşembe Pazarında Arap Camii civarında imiş. Galata ile Azapkapı arasındaki bölgede o zamanlar Frenkler ve bilhassa Venedik ve Cenevizlilerin ahfadından olan Levantenler sakin bulduklarından, bu locanın bunlar tarafından idare edildiği zan olunmaktadır. Maalesef ismi malumumuz olmayan bu loca Üçüncü Sultan Selim (1789-1807) zamanına kadar çalışmış ve 1789 Fransız Büyük İhtilalinin doğurduğu aksülameller neticesi o tarihten sonra kapanmıştır.”³

Osmanlı toprakları üzerinde kurulan ve adı bilinen en eski loca ise İskoçya Büyük Locası’ndan beratalmış olan, 1748 tarihinde Halep’te kurulan İskenderun Locasıdır.⁴ “History of Freemasonry” kitabının yazarı Robert Ingham Clegg, söz konusu eserinde Halep’teki mason locasının varlığını doğrulamakta; fakat, Londra’da çıkan bir gazetenin verdiği habere dayanarak, bu locanın 1738 senesi itibarıyla faaliyette olduğuna işaret etmektedir. Aynı haberde, İzmir’de bulunan başka bir locanın varlığından da bahsedilmektedir.⁵ Erginsoy’un çalışmasından ise Clegg’in bahsettiği gazetenin Saint James Evening Post olabileceği bilgisine ulaşılmaktadır. Erginsoy’un verdiği bu bilgiye göre 24 Mayıs 1738 tarihli Saint James Evening London Post’ta, İtalya kaynaklı bir habere yer verilmiştir. Söz konusu haberde şu ifadeler geçmektedir: “İstanbul’dan öğrenildiğine göre İstanbul, İzmir ve Halep’teki Mason Locaları gelişmeler göstermişler ve yüksek kademelerden Türkler Masonluğa tekris⁶ edilmişlerdir”.⁷ Masonik literatürün en bilindik eserlerinden Acta Latomorum’da Thory de Halep ve İzmir’deki locaların kuruluşunu 1738 sabitler.⁸ Hülasa, söz konusu kaynaklardan anlaşılacağı üzere, XVIII. yüzyılın henüz erken yıllarında, Osmanlı toprakları üzerinde biri Halep’te, diğeri İzmir’de ve biri de İstanbul’da olmak üzere yabancı obediyanslara bağlı üç adet mason locası olduğu tespit edilebilmektedir.

1 Obediyans: Mason localarının bir araya gelmeleriyle oluşan, kendine bağlanan localar üzerinde yönetici egemenlik kuran bağımsız federatif örgüt. Bkz.: Murat Özgen Ayfer, *Mason Sözlüğü*, Büyük Mason Mahfili, İstanbul, (Baskı tarihi yok), s. 502.

2 Kemalettin Apak, *Ana Çizgileriyle Türkiye’de Masonluk Tarihi*, Türkiye Mason Derneği, İstanbul, 1958, s. 18; Celil Layiktez, *Türkiye’de Masonluk Tarihi 1721-1956*, cilt 1, Yenilik Basımevi, 1999, İstanbul, s. 3 vd.; Abdurrahman Erginsoy, *Türkiye’de Masonluğun Doğuşu ve Gelişmesi*, Hür ve Kabul Edilmiş Masonlar Büyük Locası Derneği İktisadi İşletmesi, İstanbul, 2015, s. 4; Enver Necdet Egeran, *‘Gerçek Yüzüyle’ Masonluk*, Hür ve Kabul Edilmiş Masonlar Büyük Locası Derneği İktisadi İşletmesi, İstanbul, 2005, s. 37.

3 Apak, a.g.e., s. 18.

4 Ömer Can Talu, Melike Söalp, *Mason Locaları Bir Emirle Kapatıldı 14 Ekim 1935*, Şıra Yayınları, İstanbul, 2015, s. 30.

5 Robert Ingham Clegg, *History of Freemasonry*, cilt. 7, The Masonic History Company. New York, 1927, s. 2270

6 Tekris: Ezoterik bir kuruluşta, bireyin çeşitli aşamalardan geçerek, bu kuruluşun öğretilerini edinmesi... Türkçeye inisiyasyon şeklinde uyarlanmış olan bu terimin sözlük karşılığı “başlangıç” ya da “giriş”tir. Bkz.: Ayfer, a.g.e., s. 687-688.

7 A. Erginsoy, a.g.e., s. 5; C. Layiktez, a.g.e., s. 3.

8 Claude-Antoine Thory, *Acta Latomorum ‘Table Chronologie de L’Histoire de la Franche-Maçonnerie’*, cilt 1, Paris, 1815, s. 39.

Türkiye masonluğu tarihi ile ilgili kaynakların bazılarında Sultan I. Mahmut’un 1748 ya da 1750 yılında mason localarını kapattığı iddia edilmektedir. Hür ve Kabul Edilmiş Masonlar Büyük Locası’nın web sayfasında da Türkiye’de masonluğun tarihi anlatılırken bu hadiseye değinilmektedir.⁹ “İslam’da Sır ve Gizli Cemiyetler” kitabının yazarı Zarcone de söz konusu eserinde bu hadiseden bahsetmiştir.¹⁰ Ancak bahse konu karara isnat eden Osmanlı’ya ait bir belge, ferman henüz ortaya çıkmamıştır. Dahası, yukarıda da belirtildiği üzere, 1748 yılında padişah izniyle, yani geçerli bir berata sahip olarak Halep’te İskoçya Büyük Locası matrikülünde¹¹ yer alan yeni bir loca açılmıştır. Layiktez ve Erginsoy’un belirttiğine göre bu locanın kesin açılma tarihi ise 3 Şubat 1748’dir.¹² Öcal da söz konusu locanın İngiltere konsolosu Alexandre Drummond tarafından kurulan “Union Lodge from Drummond Kilwinning from Greenock” isimli loca olduğunu ortaya koymuş ve kuruluş olarak aynı tarihi vermiştir Dolayısıyla locaların kapatılması hadisesinin bu tarihten sonra cereyan etmiş olması lazım gelir. Ancak, belirtildiği gibi, konuyla doğrudan ilintili somut bir belge henüz ortaya konulamamıştır. Bu hususa dair iki olgu mevcuttur. Bir tanesi, Vatikan arşivlerinde mevcut olduğu iddia edilen Papa XII. Clement’in Paris Kardinali Tencin’e yazdığı mektuptur. Papa mektupta, İstanbul’daki masonların takibata uğramalarının memnuniyet verici olduğunu söylemektedir. Diğeri ise 1756 yılında Paris’te yayınlandığı belirtilen bir seyahatnamedir. Seyahatnamenin yazarı, Türklerin masonlara karşı toleranslı olmadıklarını ve localara gitmenin yasak edildiğini ileri sürmektedir. Bu iki kaynak da hem Layiktez hem de Erginsoy’un çalışmalarında Zarcone’nin “Mystiques, Philosophes et Franc-Maçons en İslam” isimli eserine dayandırılmaktadır. Birincil kaynaklara ise doğrudan atıfta bulunulmadığı tespit edilmiştir. Osmanlı arşiv belgelerinde ve Osmanlı tarihini anlatan matbu eserlerde yapılan tarama sonucunda yasaklama veya kapama hadisesine yönelik herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. Ancak, Claude Antoine Thory’nin 1815 tarihli kronolojik mason tarihini anlattığı meşhur kitabı Acta Latomorum’da yer alan bir mektupta da Türk (Osmanlı) yönetiminin mason localarının kapanmasını buyurduğu bilgisine yer verilmektedir.¹³ Aynı eserde, güvenlik güçleri tarafından bir mason locasının basıldığı, locada bulunanların İngiliz Büyükelçiliğinin girişimleri neticesinde kurtulduğu ve Babialı’nın masonlar tarafından ülkeye yeni mezhepler sokulmasına kat’i surette karşı olduğu da belirtilmektedir.¹⁴ Ayrıca, 1917-1920 yılları arasında Büyük Muhakkiklik görevi de yapan Dr. Jak Suhami’nin¹⁵ “Üstad” kitabında 1748 yılı, masonluğun men edildiği yıl olarak kabul edilmektedir. Hülasa, yukarıda görüleceği üzere, mason kaynaklarının kahir ekseriyetine göre Birinci Mahmut dönemi Türkiye masonluğunun ilk evresinin kapandığı ve masonların ükuya yatmak zorunda kaldığı bir milattır.¹⁶ Bunun yanı sıra, bazı masonik kaynaklarda dönemin önde gelen devlet adamlarının mason oldukları yönünde iddialar da bulunmaktadır. Bunlardan biri, aynı zamanda Osmanlı’nın ilk Türk masonu olarak kabul edilen Sait Çelebi’dir. Sait Çelebi, tanınmış devlet adamlarından Yirmisekiz Mehmet Çelebi’nin oğludur ve ilk Türk matbaası olarak kabul edilen İstanbul’daki matbaanın

9 Hür ve Kabul Edilmiş Masonlar Büyük Locası, *Türkiye’de Masonluğun Tarihi*. <https://www.mason.org.tr/turkiyede-masonlugun-tarihcesi>, Erişim tarihi: 25.02.2023.

10 Güngör, Öcal, *Türk Masonluğu*. 2. Baskı. Hür ve Kabul Edilmiş Masonlar Büyük Locası Derneği İktisadi İşletmesi. İstanbul, 2015, s. 25 vd.

11 Matrikül: Bir masonun asil üyesi olduğu bir masonik birimdeki kaydı ve aynı zamanda bir masonik birimin tüm asil üyelerini kapsayan kayıtlarının tamamı. Bir masonik matrikülü, tüm üyelerinin kayıtlarından oluşur Bkz.: Ayfer, a.g.e., s. 462.

12 A. Erginsoy, a.g.e., s. 5; C. Layiktez, a.g.e., s. 8.

13 Erginsoy, a.g.e., s. 6.

14 Thory, a.g.e., 62.

15 Yavuz Selim Ağaoğlu, *Osmanlı Masonluğu 1917-1920*. Hür ve Kabul Edilmiş Masonlar Büyük Locası Derneği İktisadi İşletmesi. İstanbul, 2017, s. 253.

16 Erginsoy, a.g.e., 6.

İbrahim Müteferrika'yla birlikte kurucusudur.¹⁷ Diğeri de Osmanlı'nın askeri alanda gerçekleştirdiği modernizasyon girişimlerindeki öncü rolü ile bilinen Humbaracı Ahmet Paşa'dır.¹⁸

Birinci Mahmut devrinden sonra da Osmanlı topraklarında mason localarının kurulmaya devam ettiği görülmektedir. Buna örnek olarak, 1768 yılında Marsilya Ana Locasından aldığı beratla İzmir'de açılan "L'histoire de Saint Jean d'ecosse de la Parfaite Union" Locası ile aynı tarihlerde Selanik'te açılan "Saint Jean d'Écosse de l'Amitie" Locası verilebilir. Ayrıca, 1783 yılında Polonya maşırıkına¹⁹ bağlı "Auror de Tsarigrade" ve 1786'da ise İzmir'de "Le Victoire" Locaları açıldı. Yine, Acta Latomorum'da verilen ve bir Alman gazetesine dayandırılan bilgiye göre Türkiye'de faaliyette olan loca sayısı dokuzdur.²⁰ Üçüncü Selim devrine geldiğinde ise Osmanlı'nın farklı coğrafyalarında mason localarının açılmaya devam ettiği ve yeni bir faaliyet evresine girildiği tespit edilmektedir. Bunun yanı sıra, İkinci Mahmut devrine denk gelen 1808 – 1814 yılları arasında Türkiye'de Fransa ve İngiltere'ye bağlı bazı locaların kurulduğu iddia edilmektedir.²¹ "Revised Encyclopedia of Freemasonry"de ise 1818 yılında Erzurum'da "Pers Felsefesi Riti" isimli yedi dereceli bir masonluk kurulduğu belirtilmektedir. Bu arada İngiltere sefiri İsmail Ferruh Efendi'nin evinde, 1825 yılında, dönemin ilim adamları, düşünür ve yazarlarının teşkil ettiği Beşiktaş Cemiyet-i İlmiyesi isimli bir oluşum kurulmuştu. Bu oluşum, İsmail Ferruh Bey'in Beşiktaş – Ortaköy arasındaki yalısında haftada iki kez toplanmaktaydı. Başta İslam Ansiklopedisi olmak üzere pek çok kaynakta bu oluşumun masonik bir oluşumu ihtiva ettiği ve cemiyetin, "ilk Türk mason locası" olduğu ileri sürülmektedir.²² Dolayısıyla, düzenli olarak tertip edilen haftalık toplantılar da aslında loca toplantısıdır. Tabii, bu cemiyetin gerçekten de bir mason locası olup olmadığına dair herhangi bir belgenin mevcudiyetinden bahsetmek mümkün değildir. Ama şu kadarı söylenebilir ki, Türkiye masonluk tarihini konu edinen neredeyse tüm kaynaklar, özellikle de mason yazarlara ait olanlarının kahir ekseriyeti, Beşiktaş Cemiyet-i İlmiyesini masonik bir oluşum olarak ele alır ve Türk masonluğunu buradan başlatırlar. Güngör Öcal gibi bazı isimler ise Cemiyetin o tarih itibarıyla cari olan masonik kurallara uyulmadan kurulduğu için bu yaklaşımın doğru olmadığını savunmuştur. Bunun yanı sıra, Cemiyetin oluşumundan kısa süre sonra Vakayı Hayriye olarak bilinen meşhur hadise yaşanmış ve Yeniçeri Ocağı ile onun moral değerlerini ve dini altyapısını oluşturan Bektaşilik de Padişah fermanıyla ilga edilmişti.²³ Türk toprakları üzerinde, eğer yukarıda belirtildiği üzere birincisi yaşanmışsa, masonluğun ikinci kez yasaklanması olayı bu hadise ile birlikte cereyan etmiş; mason locaları, Sultan İkinci Mahmut tarafından Bektaşiliğe benzer yönleri olduğu gerekçesiyle 1826 yılında yasaklanmıştır. Öcal, bu yasaklamanın sadece yabancı obediyanlara bağlı localar için geçerli olduğunu özellikle belirtmektedir. Öcal'a göre Türk masonluğunun ilk yasaklanması hadisesi Cumhuriyet döneminde vuku bulmuştur.²⁴

17 Erhan Afyoncu, Mehmed Said Paşa, Yirmisekizçelebizâde. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Cilt. 28, Ankara, 2003, s. 524-525 vd.

18 Apak, a.g.e., s. 18; Erginsoy, a.g.e., 5; Layikteş, a.g.e., s. 4.

19 Büyük Maşırık (Büyük Doğu-Grand Orient): "Büyük Loca" ile hemen hemen aynı nitelikleri ve özellikleri olan, ancak Büyük Loca'dan farklı olarak değişik ritlerde ve simgesel derecelerin üzerindeki bazı derecelerde de çalışan locaları da sinesinde barındırabilen bağımsız ve özerk masonik örgüt. Bkz.: Ayfer, a.g.e., s. 125.

20 Thory, a.g.e., s. 177.

21 İlhami Soysal, *Dünyada ve Türkiye'de Masonluk ve Masonlar*, Derin Yayınları, İstanbul, 2004, s. 226.

22 Layikteş, a.g.e., s. 13.

23 Fahri Maden, *Bektaşî Tekkelerinin Kapatılması (1826)*. 3. Baskı. Türk Tarih Kurumu Yayınları. Ankara, 2020, s. 63-73.

24 Öcal, a.g.e., s. 32.

Layiktez’e göre kapatılma sonrası Türkiye’deki masonluk yarı uyku dönemine girmişti.²⁵ Güngör Öcal’ın tespitine göreyse 1853 yılına kadar *herhangi bir masonik kıymıldanma olduğunu gösteren bir bilgi bulunmamaktadır*.²⁶ Dolayısıyla XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar Türkiye’de masonluğa dair gözle görülür bir gelişme yaşanmamıştır. Fakat, İngiliz gazetelerinde 1855 yılında çıkan bir habere göre 1829-1830 Osmanlı Rus Savaşı sonrasında Rus askerleri tarafından masonluğun Türkiye’deki varlığına dair birtakım izler bulunmuştur. Aynı haberde, Alman bir mason tarafından Belgrad’da varlığını sürdüren bir locanın keşfedildiğinden de bahsedilmektedir.²⁷ Ancak, söz konusu locanın Bektaşî Dervişleri tarafından kurulduğu belirtilmektedir. Hatta, anlaşıldığı kadarıyla mason locası olarak ifade edilen yer aslında Bektaşî dergahıdır. Haberin devamında muhabir, semboller, örf ve merasimler hususunda Bektaşîlik ile masonluk arasında ciddi benzeşmeler bulunduğunu ileri sürmektedir. Ve dahası Bektaşîlerden, “Dervişler adı altında masonluk görevlerini yerine getiren Türk kardeşlerimiz” şeklinde bahsettiği görülmektedir. Bektaşîlik-Masonluk arasındaki benzerlik veya ikisine yönelik ortak algı başka bir makalenin konusu olmakla birlikte şunu belirtmek gerekir ki, Avrupalı masonlar Bektaşî dervişlerini mason kabul etmekte ve XIX. yüzyılın ilk yarısı itibarıyla Osmanlı coğrafyasında gerçekleştirilen masonluk çalışmalarına Bektaşî dergahlarında yapılan çalışmaları da dahil etmekteydiler.²⁸ Bektaşî dergahları bir yana konulursa, söz konusu haberlerden anlaşılacağı üzere, 1853 yılı öncesi itibarıyla mason localarının faaliyetlerinde kısırlık yaşandığı anlaşılmakta, yeni locaların açılmadığı tespit edilmektedir. Dolayısıyla mevcut kaynakların kahir ekseriyetinden edinilen genel kanaate göre Türkiye’deki masonluk süreci asıl hacmini Sultan Abdülmecit devri itibarıyla kazanmaya başlamıştır. Ve en önemli milat da Kırım Savaşı’dır. Kırım Savaşı ve sonrasında Türkiye masonluğunda gözle görülür bir gelişme yaşanmaya başlandığını, aşağı yukarı konu ile ilgili tüm kaynaklar belirtmektedir.²⁹ Paul Dumont da bu kanaate sahip olan araştırmacılardan biridir. Dumont’un iddiasına göre Osmanlı topraklarındaki masonluk gerçek atılımını Tanzimat döneminde, 1850 ile 1875 yılları arasında yaşamaya başlamıştı.³⁰ Bu bilgiyi destekleyici bir argüman olarak pek çok araştırmacı, Tanzimat devrinin önemli devlet adamları arasında masonluğa kabul edilenler olduğunu iddia etmektedir. Örneğin, Tanzimat Fermanı’nın mimarı olarak bilinen Mustafa Reşit Paşa (Koca Reşit) ve yine aynı dönemin öne çıkan ismi Fuat Paşa bu isimler arasında sayılmaktadır.³¹ Bunların dışında, Namık Kemal’den Ali Suavi’ye kadar devrin entelektüelleri arasında da mason olanlar bulunmaktadır. Ayrıca Birinci Meşrutiyet’in ilanında rol oynayan Mithat Paşa, Süleyman Paşa gibi isimler ile Şehzade Murad, Şehzade Nurettin ve Şehzade Kemalettin Efendiler de mason oldukları bilinen önemli şahsiyetlerdir.³² Gerçi bu isimlerin bazılarının masonluğuna dair herhangi bir vesika bulunmamakla birlikte, söz konusu isimlerden bağımsız olarak masonluğun Osmanlı’da Tanzimat dönemi ile yaygınlık kazanmaya başladığı rahatlıkla söylenebilir.

25 Layiktez, a.g.e., s. 14.

26 Öcal, a.g.a., s. 33.

27 *The Alloa Advertiser*. “Freemasons in Turkey”. (28.04.1855). s. 2.; *The Daily News London*. “Freemasons in Turkey”. (20.04.1855). s. 4.

28 *Saunders’s News-Letter*. “Freemasons in Turkey”. (04.08.1856). s. 2.; *The Derby Mercury*. “Freemasons in Turkey”. (13.08.1856). s. 3.; *The Leeds Times*. “The Mahomedan Freemasons in European Turkey”. (09.08.1856). s. 6.

29 Soysal, a.g.e., s. 223; Apak, a.g.e., s. 20, 21-22.

30 Paul Dumont, *Osmanlıcılık, Ulusçu Akımlar ve Masonluk*. 2. Baskı. Çev. Ali Berktaş. Yapı Kredi Yayınları. İstanbul, 2014, s. 13.

31 Orhan Koloğlu. *İslam Âleminde Masonluk*. 3. baskı. Kırmızı Kedi Yayınevi. İstanbul, 2019, s. 52.

32 Mete Tunçay, “Jön Türkler, Farmasonlar ve Yahudiler Üstüne”. *Birikim* (45), 1978, ss 52-53; Edhem Eldem, Geç Osmanlı Döneminde Masonluk ve Siyaset Üzerine İzlenimler. *Toplumsal Tarih* 6, sayı 33, 1996, ss 16-28; M. Şükrü Hanioglu, *Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902)*. İletişim Yayınları. İstanbul, 1985, s. 77.

Zarcone, Osmanlı devlet adamlarını bünyesinde barındıran Proodos (Terakki) ve Union d'Orient (Doğu Birliği) localarını incelemiş ve Union d'Orient locasındaki Osmanlı devlet adamı sayısının 1865'te üç iken, 1869'da elli üçe çıktığını tespit etmiştir.³³ Bu devirde hem loca sayısı artmış hem de görüldüğü üzere locadaki Osmanlı kökenli üye sayısı fazlaşmıştır. Güngör Öcal'ın tespitine göre bu devirden önceki mason localarının, Osmanlı topraklarında kurulmuş olmalarına rağmen "Türk masonluğu" olarak kabul edilmeleri doğru değildir. Çünkü bu localar yabancı obediyanlara bağlıydı ve doğrudan söz konusu obediyanların hamisi olan devletlerin çıkarlarına hizmet ediyorlardı.³⁴ Dumont'un "Osmanlılık, Ulusçu Akımlar ve Masonluk" isimli eserinde de benzer ifadelere rastlamak mümkündür:

"Osmanlı Masonluğu 18. Yüzyılın ikinci yarısında doğdu ama, gerçek anlamda gelişmeye ancak 1850'den sonra, Tanzimat döneminde imparatorluğun siyasal, ekonomik ve kültürel anlamda batıya açılmasıyla birlikte başladı. O dönemin masonluğu çok belirgin bir "sömürge" masonluğu niteliği göstermektedir. Gerçekten de sultanın topraklarında saptanabilen onlarca Locadan hiçbiri özerk değildir. Hepsi de aralarında rekabet eden ve ayrı ulusal çıkarları temsil eden farklı yabancı obediyanlara bağlıdır: İngiltere Büyük Locası, Fransa Büyük Locası ve Maşrik-i Azamı, İtalya Maşrik-i Azamı, Hamburg Büyük Locası, Yunanistan Maşrik-i Azamı ve diğerleri."³⁵

Öcal'a göreyse Kırım Savaşı sonrası, yani 1856 yılı itibarıyla kurulan localar da Osmanlı'nın içine düştüğü zaaf ortamından istifadeyle kurulan ve yabancı ülke çıkarlarına hizmet eden bir mahiyet arz etmektedir: "Özellikle Kırım Savaşı sonrasında kurulan Localar, her yönden güçsüzleşen İmparatorluğu içine düştüğü çaresizliği bilen, hatta bu durumu güdümleyen 'batılı güçlüler'in arzuları doğrultusunda ve Osmanlı İmparatorluğunun kendilerine karşı boynu eğik oluşundan yararlanılarak kurulmuştur."³⁶

Kırım Savaşı sonrasına denk gelen ilk beş yıl içinde ve özellikle 1860'lı yıllarda yoğun şekilde loca kuruluşları görülmektedir. Örneğin savaşın hemen sonrasında 1856-1857 yılları arasında İzmir'de Ionia, Anatolia ve Bisanzio isimli üç loca kurulmuştur. 1857 yılında İzmir'de Loge de Turquie isimli bir loca daha kurulmuştur. Öcal'ın belirttiğine göre yukarıda zikredilen locaların hepsi düzensizdirler ve dolayısıyla gerçek bir mason kuruluşu, daha açık bir ifade ile "kabul edilmiş" mason locası sayılamazlar.³⁷ Yine Kırım Savaşı ertesi görünür olan localardan bir tanesi de İngiliz Büyükelçi Sir Henry Bulwar tarafından 1861 yılında İstanbul'da kurulan ve Türkiye'deki İngiltere Büyük Locasına bağlı tüm mason localarını tek çatı altında toplayan Bölge Büyük Locası'dır (District Grand Lodge).³⁸ İskoç Büyük Locasına bağlı olan bu locanın, aralarında Mısır Prensi Mustafa Fazıl Paşa, Mısır Prensi Halim Paşa ve Derviş Ata Efendi gibi önemli isimlerin bulunduğu iki yüz üyesi mevcuttu.³⁹ Hatta arşivde bulunan bir belgeye göre Mısır'da masonluk o derece yaygın bir vaziyet kazanmıştır ki, İngilizler mevki ve nüfuz kazanmak amacıyla büyük, küçük memurların yüzde seksenini mason localarına aza tayin etmiştir.⁴⁰ Yine arşivlerde yer alan üç ayrı belgeden anlaşıldığı üzere Osmanlı'ya bağlı Baalbek, Cebel-i Lübnan ve Beyrut'ta

33 Thierry Zarcone, *İslam'da Sır ve Gizli Cemiyetler*. Çev. Ali Berktaş. Kabcacı Yayınları. İstanbul, 2011, s. 18.

34 Öcal, a.g.e., s. 19.

35 Dumont, a.g.e., s. 52; Öcal, a.g.e., s. 19.

36 Öcal, a.g.e., s. 24.

37 Öcal, a.g.e., s.36-37 vd.; Ayfer, a.g.e., s. 188.

38 Esin Yurdusev, *The British Ambassadors to Istanbul in the Mid-Nineteenth Century: Sources of Intelligence and Political Reporting*. Belleten 73, sayı 267. 2009, ss 523-553.

39 Erginsoy, a.g.e., s. 12.

40 Devlet Arşivleri Başkanlığı, *Osmanlı Arşivi*, Y.EE..128-150. (03.07.1309).

da mason locaları faaliyet halindedir.⁴¹ Bulwar Locası’nın açıldığı 1861 senesinde, Fransa Yüksek Şurasına bağlı bir yetkili tarafından kuruluşu yapılan Osmanlı Devleti’ndeki ilk “Eski ve Kabul Edilmiş İskoç Riti Yüksek Şurası”, yani diğer adıyla “Kadim ve Makbul İskoç Riti Şura-yı Ali Osmani” açılmıştır. Söz konusu locanın ilk Hakim Büyük Amiri de Prens Halim Paşa’dır.⁴² Bu önemli bir gelişmeydi. Çünkü, ilk defaya mahsus olmak üzere bağımsız bir Osmanlı Yüksek Şurası meydana çıkmıştı.⁴³

Dikkat edilirse tüm bu gelişmeler, Türkiye masonluğunun Kırım Savaşı itibarıyla ciddi bir ivmelenme yaşadığının kanıtıdır. Hatta bu ivmelenme o dereceye ulaşmıştır ki, aynı dönemlerde İzmir’de, çırak, kalfa ve ustadan ibaret ilk üç dereceyi ihtiva eden craft hürmasonluğuna bağlı derecelerin ötesindeki kapitüler felsefi dereceleri havi Royal Arch masonluğuna bağlı şapitler (chapters) dahi kurulmaya başlanmıştır. Dünya masonluk tarihini inceleyen “History of Freemasonry and Cocordant Orders” kitabına göre İzmir’de açılan söz konusu şapitr, Kral Kiros Şapitridir (King Cyrus Chapter) ve 8 Eylül 1868 tarihinde açılmıştır.⁴⁴ Royal Arch yazarı Tamer Ayan ise 20 Eylül 1865’te İstanbul’da Thistle of East Royal Arch Şapitri, 18 Haziran 1869’da İzmir’de Homer Royal arch Şapitri ve 1875 yılında da İstanbul’da Hasköy Royal Arch Şapitrinin açıldığını ortaya koymaktadır.⁴⁵ Dolayısıyla, Türkiye’deki masonluğun gerçekten de 1856 yılı sonrasında ciddi bir atılım gösterdiği ve Royal Arch gibi daha ezoterik muhtevaya sahip masonik oluşumların da ortaya çıkmaya başladığına şahit olunmaktadır.

XIX. yüzyılın ikinci yarısı itibarıyla İtalyan masonluğu da Osmanlı topraklarına giriş yapmıştır. 1863’te Konstantinopolis Maşrıkı’na bağlı İtalyan Locası, İtalya Krallığının Osmanlı sefiri Caracciolo di Bella tarafından İstanbul’da kuruldu.⁴⁶ Bu tarihten sonra, Özellikle XX. yüzyılın ilk yarısından itibaren İtalyan masonluğunun Türkiye’de öne çıkmaya başladığı görülmektedir. Bu durum sadece İtalyan Maşrık-ı Azam’ına bağlı locaların sayıca artış göstermeye başlamasından değil, ilerleyen süreçte görüleceği üzere üst düzey Osmanlı bürokrasisini fazlasıyla içine almasından kaynaklanmaktaydı. Buna verilebilecek erken dönem örneklerden biri, iç çatışmalar nedeniyle 1867’de adını Italia Risorta (Yüce İtalya) olarak değiştiren İtalya Locasına, 1885 yılında, Prens Sabahattin’in babası Mahmud Celaleddin Paşa’nın kabul edilmesidir.⁴⁷

İtalyan masonluğu Osmanlı topraklarına giriş yaptıktan sonraki on yıl boyunca loca sayısını on ikiye çıkardı. Bu localardan biri de 1864 yılında kurulan Macedonia Locasıydı. Macedonia Locası, 1900 yılında İtalyan masonluğunun Büyük Üstad Yardımcısı Ettore Ferrari tarafından Macedonia Risorta (Yüce Makedonya) ismi ile yeniden işlerlik kazandı. İşte bu loca Türkiye yakın tarihi için çok önemli bir locadır ve yukarıda belirtildiği gibi İtalyan masonluğunun öne çıkmasını sağlayan locadır. Çünkü İttihat Terakki Cemiyeti’nin en önemli isimleri ve Merkez komite üyeleri bu locada tekris olmuşlardı. Bunlar arasında Talat Paşa, sonradan İzmir Valisi olarak tanınacak Rahmi Bey, İttihat Terakki Cemiyeti Genel sekreteri Mithat Şükrü (Bleda), Cemal Paşa, Atatürk’ün yakın arkadaşı da olan

41 Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi,Y..PRK.UM..25-31. (H.16.02.1310); Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi, HR. TO..396-42. (25.08.1891); Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi, Y..A...HUS. 265-96. (H. 17.03.1310).

42 Öcal, a.g.e., s. 38.

43 Erginsoy, a.g.e., s. 25.

44 Henry Leonard Stillson, William James Hughan, *History of the Ancient and Honorable Fraternity of Free and Accepted Masons*, The Fraternity Publishing Company. London, 1892, s. 638.

45 Tamer Ayan, *Royal Arch*, Ak Yayınları, İstanbul, 2000, s. 16.

46 Angelo Iacovella, *Gönye ve Hilal ‘İttihad-Terakki ve Masonluk’*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Çev. Tülin Altınova, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1998, s. 9.

47 Iacovella, a.g.e., s. 18.

İsmail Bey (Canbulat), yine Atatürk'ün yakın arkadaşı Ömer Naci, Maliyeci Cavit Bey, ismi üzerinde pek çok spekülasyon yapılan Emanuel Karasu sayılabilir.⁴⁸ Maliyeci Cavit aynı zamanda İspanya Maşrık-ı Azamı'na bağlı Selanik'teki Perseverancia Locasına da üyeydi. Iacovella'nın belirttiğine göre 1901 ile 1908 yılları arasında Macedonia Risorta Locasında 188 kişi tekris edilmişti. Tekris edilenlerin 23'ü Rumeli'deki meşhur III. Kolordu'nun üst rütbeli muvazzaf subaylarından oluşmaktaydı.⁴⁹ İttihat ve Terakki üyeleri ile masonluk arasındaki ilişkinin dikkat çekici niteliği pek çok yazar tarafından vurgulanmıştır. Örneğin Mete Tunçay, Kedourie'nin "Jöntürkler, Farmasonlar ve Yahudiler" isimli çalışmasında yönelik olarak kaleme aldığı önsöz mahiyetindeki yazısında şunları söylemiştir:

"...Maşrık-ı azam (Grand Orient) 31 Mart'tan üç ay kadar sonra, 25 Haziran 1909'da kurulmuştur. Bu dönemin ileri gelen masonları, Dahiliye Nazırı (sonra Sadrazam) Talat Paşa ile (1926'da Ankara İstiklal Mahkemesince asılan) Maliye Nazırı Cavit Bey'den ibaret değildir. Enver Paşa'nın dışında hemen hemen bütün devlet büyükleri masondur: Triumvira'nın üçüncü bacağı olan Cemal Paşa, çağın ünlü kafaları 'filozof' Rıza Tevfik ve Ziya Gökalp, Maarif Nazırı (ulemadan) Emrullah Efendi, hatta Şeyhülislam Musa Kazım Efendi."⁵⁰

Yukarıda bahsi geçen çalışmada Elie Kedourie de İttihatçı komitanın önde gelen kişilerinin birçoğunun mason olduğunu belirtmektedir.⁵¹ Yukarıda bahsi geçen araştırmacılar İttihatçıların veya diğer Osmanlı ileri gelenlerinin masonluğundan bahsederken, onların gerçekten mason olduklarını ve masonluk ideallerine hizmet ettiklerini savlamaktadırlar. Oysa, Şükrü Hanioğlu ve Ramsour gibi tarihçiler İttihatçıların salt İkinci Abdülhamit devrindeki sıkı jurnal ortamından ve güçlü hafiye teşkilatının takibinden kurtulmak için mason olmak durumunda kaldıklarını öne sürmektedir.⁵² Dolayısıyla, İttihatçıların samimi masonlar olmadıklarını savunmaktadırlar. Bu noktada, çalışmanın konusu olmamakla birlikte, şu mühim tespiti yapmak icap etmektedir ki, İttihatçı masonların tümü İkinci Abdülhamit'i devirdikten ve ülkeyi yönetme emellerine ulaştıktan sonra da masonluğa bağlı kalmaya devam etmişlerdir. Örneğin, İkinci Abdülhamit devrinde uykuya yatan⁵³ Osmanlı Yüksek Şurası, 3 Mart 1909'da yeniden uyandırıldı. Dört ay sonra, 13 Temmuz 1909 tarihinde ise Maşrık-ı Azam-ı Osmani adı altında ilk Türkiye Büyük Locası'nın kurulmasına karar verildi. 1 Ağustos 1909'da İttihat ve Terakki'nin en mühim isimlerinden Mehmet Talat Paşa Üstad-ı Azamlığa, yani Büyük Üstatlığa seçildi. 1 Kasım 1909 günü Maşrık-ı Azam ile Yüksek Şura arasında bir konkordato imzalanmış ve Maşrık-ı Azam Büyük Loca'nın himayesi altına girmiştir.⁵⁴ Görüldüğü üzere Sultan Abdülhamit'in tahtan indirilmesi sonrasında İttihatçıların masonlarla ve masonlukla ilişkisi o derece dikkati celb eder bir vaziyette devam etmiştir ki Thierry Zarcone, "İslam'da Sır ve Gizli Cemiyetler" isimli eserinde 1908-1918 yılları arasında Osmanlı Devleti'nin tamamiyle masonlar tarafından yönetildiğini iddia etmiş ve o günkü yönetim yapısını "Masonik Devlet"

48 Feroz Ahmad'a göre Karasu, "Macedonia Locası" Üstad-ı Azamı ve İttihat Terakki hareketinin Mason localarınca korunmasını sağlayan kişidir. Bkz.: Feroz Ahmad, İttihat ve Terakki 1908-1914, Çev.: Nuran Yavuz, 5. baskı, İstanbul, 1999, s. 211.

49 Iacovella, a.g.e., s. 37, 39.

50 Tunçay, a.g.e., s. 53. (Vurgu yazara aittir).

51 Elie Kedourie, Jöntürkler, Farmasonlar ve Yahudiler, *Birikim*, sayı 45, 1978, ss 54-68.

52 Hanioğlu, a.g.e., s. 91 vd.; Ernest Edmondson Ramsour, *Genç Türkler ve İttihat Terakki*, Kayhan Yayınları, İstanbul, 2001, 131.

53 Uykuya yatmak: Bir masonik birimin (loca ya da atölye) çalışmalarının bağlı olduğu obediens ya da otoriter masonluk kuruluşu tarafından, bir obediens ya da bir diğer Masonluk kuruluşunun çalışmalarının ise, yetkili devlet organları tarafından geçici olarak durdurulması. Bkz.: Ayfer, 728.

54 Erginsoy, a.g.e., 47 vd.

olarak isimlendirmiştir.⁵⁵ Dahası İttihat ve Terakki devrinde 1909-1918 yılları arasında Osmanlı coğrafyasında Osmanlı Maşrık-ı Azamı’na bağlı otuz sekiz yeni loca açılmıştır. Bunların içinde, Himaye-i Etfal (Çocuk Esirgeme Kurumu) ve Hayvanları Koruma Cemiyeti kurucuları arasında üyeleri bulunan Necat Locası da bulunmaktadır.⁵⁶ Ayrıca, İttihat Terakki üyelerinin II. Abdülhamit’in tahtan indirilmesi sonrasında localarından ayrıldıkları veya Masonluğu bıraktıklarına dair bir durum da söz konusu değildir. Dolayısıyla, İttihatçıların masonluklarının salt Abdülhamit döneminde takibata uğrama korkusuna indirgenmesi rasyonel görünmemektedir. Aksine, İttihatçıların Osmanlı toplumunu mason idealler doğrultusunda inşa etme yönündeki çalışmaları hız kesmeksizin devam etmiştir. Hatta, Selanik masonlarından Michel Noradunkyan’ın Fransa Büyük Doğusu ile yaptığı yazışmadan anlaşılacağı üzere İttihatçılar ile masonluk arasındaki ilişki 1908 hareketine, Türkiye’ye ve masonluğa büyük katkılar sağlamıştır.⁵⁷

Birinci Dünya Savaşı ile locaların bağlantıları kesilmiş; Suriye, Lübnan ve Mısır gibi uzak vilayetlerdeki localar ise kapanmak durumunda kalmıştır. Ayrıca, tıpkı İkinci Enternasyonal’de olduğu gibi masonların uluslararası kardeşliği de görünürde bozulmuş ve farklı ulusal çıkarlar bağlamında ayrılmıştır.⁵⁸ Özellikle, La Renaissance, Harmonia ve Meles Locaları gibi Osmanlı coğrafyasında kurulmuş, fakat yabancı ülke obediyanlarına bağlı localar, Türk devletinin mahvı projelerine destek olmuştur.⁵⁹ Dolayısıyla, savaş müddetince masonluğun “evrensel kardeşlik” ilkesine aykırılık teşkil edecek mahiyette bir ortam vücuda geldi. Savaşın sonunda İttihat Terakki önde gelenleri bilindiği üzere ülkeyi terk etmek zorunda kalmış ve localardaki ağırlıklarını tamamıyla yitirmişlerdi. Milli Mücadele dönemi ve sonrasında ise Cumhuriyet’in ve Kemalist devrimin inşasında yine masonların ön planda olmaya devam ettikleri görülmektedir. Cumhuriyeti kuran kadronun içinde, aynen İttihatçılar arasında olduğu gibi, pek çok mason bulunmaktaydı. Bunlar arasında İçişleri Bakanlığı yapmış olan Şükrü Kaya, Başbakan Hasan Saka, Atatürk dönemi Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, Heyet-i Temsiliye üyesi Bekir Sami Kunduh, Milli Eğitim Bakanı Vasıf Çınar, Cumhuriyet Gazetesi Başyazarı Yunus Nadi, Milli Eğitim Bakanı Mustafa Necati, Tarım Bakanı ve Atatürk Orman Çiftliği kurucularından Reşat Muhlis Erkmen, Mümtaz Ökmen, Maliye Bakanı Hilmi Uran, Sağlık Bakanı Refik Saydam, Meclis Başkanı Kazım Özalp, İsmet İnönü dönemi Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel, Atatürk’ün yaveri Cevat Abbas Güler ve Ankara Valisi Nevzat Tandoğan sayılabilir. Hür ve Kabul Edilmiş Masonlar Büyük Locası’nın 95 kuruluş yılı nedeniyle basılan kitapta Türkiye Masonluğunun uykuya yattığı 1935 yılı itibarıyla altmışa yakın mason mebus ve bunun dışında kabinede ciddi sayıda mason bakan bulunmaktaydı.⁶⁰

Adliye ve İktisat Vekillikleri de yapmış olan Mahmut Esat Bozkurt’un masonlar hakkında yürüttüğü negatif kampanya ve siyasi konjonktürün yönelimleri gereği Şükrü Kaya’nın tavsiyesi üzerine Türkiye Masonluğu 9 Ekim 1935 günü, tekrar uyandırılmak üzere, uykuya yattı.⁶¹ Gerçi tartışmaların yaşandığı otuzlu yıllar itibarıyla Balıkesir, Eskişehir ve Sivas gibi

55 Zarcone, a.g.e., s. 23.

56 Kaan Kale, *‘Hakikat ve Hürriyetin Peşinde’ Necat Muhterem Mahfili ve 1930 Olayları*, Hür ve Kabul Edilmiş Masonlar Büyük Locası Derneği İktisadi İşletmesi, İstanbul, 2020, s. 30-40, 45.

57 Eric Anduze, *Osmanlı Türkiye’sinde Masonluk 1908-1924*, Çev. Can Kapyalı, Omnia, İstanbul, 2012, s. 120.

58 Yavuz Selim Ağaoğlu, Ozan Arslan, Reinhard Markner, Laszlo Vari, *‘Müttefik Devletlerin Büyük Localar Toplantısı’ Berlin 1918*, Hür ve Kabul Edilmiş Masonlar Büyük Locası Derneği İktisadi İşletmesi, İstanbul, 2019, s. 33.

59 Öcal, a.g.e., s. 114-115; Dumond, a.g.e., 125-126 vd.

60 Hür ve Kabul Edilmiş Masonlar Büyük Locası, *Türk Masonluğunun 95. Yılı*, İstanbul, 2004, s. 17.

61 Layiktez, a.g.e., s. 164.

illerde taşra locaları açılmaya ve tekris sayılarında artış yaşanmaya devam etmekteydi.⁶² Ancak, yine de yukarıda bahsedilen uykuya yatma hadisesi gerçekleşmiş ve uykuya yatan mason localarının tüm mal varlığı, masonların kendi tercihleri doğrultusunda, “aynı gaye için çalıştıklarını” düşündükleri Halk Evlerine bağışlanmıştır.⁶³ Tabii bu bağışlama durumu biraz da Şükrü Kaya’nın oldu bittisi ile gerçekleşmiş ve Mason Cemiyeti Umumi Heyeti’nin kararı beklenmemiştir.⁶⁴ Tüm bu yaşananlar gazetelere “Türkiye Mason Locaları bir emirle kapatıldı” şeklinde yansımıştır.⁶⁵ Uyku süresi müddetince Yüksek Şura kapalı şekilde faaliyetini sürdürmüş, terfiler yapmış ve uyanış zamanını beklemiştir. Ve sonuç olarak, Türkiye’deki mason teşkilatı on üç sene uykuda kalmış ve ancak 1948 yılında tekrar uyandırılabilmiştir.⁶⁶ Uyandırıldıktan sonra, 1949 yılında Türkiye Masonluğunun Üstad-ı Azamlığına Mim Kemal Öke Bey seçilmiş, Ankara ve İzmir’de yeni localar açılmasına karar verilmişti.⁶⁷ 1951 yılı itibarıyla ise Koç’un belirtmiş olduğuna göre Türkiye masonluğunun Halkevlerine intikal eden tüm mal varlığı yeniden kendilerine iade edilmiştir.⁶⁸ Böylelikle Türkiye masonluğu eski ihtişamlı günlerine geri dönmüş, İstanbul ve İzmir’deki binalarına da kavuşmuştur.

1965 yılında Süleyman Demirel’in masonluğu üzerinden yaşanan tartışmalar ve 1966 yılındaki bölünme olayından günümüze gelen iki Türkiye Büyük Locası mevcut bulunmaktadır. Birincisi, İngiltere Büyük Locası tarafından tanınan Beyoğlu Nur-i Ziya Sokakta bulunan Hür ve Kabul Edilmiş Masonlar Büyük Locası (HKMBL), diğeri ise yine Beyoğlu Asmalimescit’te bulunan Fransa Büyük Doğusu tarafından tanınan Özgür Masonlar Büyük Locası’dır (ÖMBL). İşbu makalenin kaleme alındığı tarih itibarıyla HKMBL’nin çatısı altında 262; ÖMBL’na bağlıysa 4’ü kadınlara ait olmak üzere pek çok loca bulunmaktadır. Türkiye masonluğu günümüzde faaliyetlerini bu şekilde sürdürmeye devam etmektedir.⁶⁹

3. Türkiye’de Mason Dergiciliği

XVIII. yüzyılda Avrupa’da yayılan mason localarının aynı dönem itibarıyla masonik yayıncılık faaliyetlerine başladıkları bilinmektedir. Örneğin, İngiltere masonluğunun ilk dergicilik faaliyetlerinden biri olan “The Freemasons Magazine” 1793 tarihinde Londra’da basılmıştır.⁷⁰ Bu dergi yayın faaliyetini 1798 yılında durdurmuştur. Takip eden yıllarda İngiltere masonluğu tarafından pek çok dergi çıkarıldığı görülmektedir: 1834-1854 yıllarında “The Freemasons Quarterly Review”, 1854-1855 “The Masonic Mirror”, 1855-1871 “The Freemasons Monthly Magazine”, 1866-1866 “The Masonic Press”, 1869-1901 “The Freemason”, 1871-1871 “The Masonic Examiner”, 1873-1882 “The Masonic Magazine”, 1882-1882 “The Masonic Montly”, 1888-1889 “The Masonic Star”, 1889-1890 “The Masonic Review”, 1900-1906 “The Masonic Illustrated”.⁷¹

62 Yavuz Selim Ağaoğlu, ‘Mahmut Esat’a Karşı’ Unutulmuş Bir Mücadele, Hür ve Kabul Edilmiş Masonlar Büyük Locası Derneği İktisadi İşletmesi, İstanbul, 2017, s. 269-270.

63 *Son Posta*. “Masonlar Mallarını Halkevlerine Teberru Ettiler”. (10.11.1935). s. 6; *Türkdili*. “Türk Mason Cemiyetinin Vatan Severliği...”. (10.11.1935). s. 1; *Ulus*. “Mason Cemiyeti Kendisini Niçin Kapatı?”. (10.11.1935). s. 3; *Akşam*. “Türk Masonlar Bütün Mallarını Halkevlerine Teberru Ettiler”. (10.11.1935). s. 2.

64 Erginsoy, a.g.e., s. 80.

65 *Cumhuriyet*. “Türkiye Mason Locaları Bir Emirle Kapatıldı”. (14.10.1935). s. 3.

66 Erginsoy, a.g.e., s. 88.

67 Devlet Arşivleri Başkanlığı, Cumhuriyet Arşivi, *Cumhuriyet Halk Partisi*. 611-123-3. (28.11.1949).

68 Yıldırım Koç, “Atatürkçü Mahmut Esat Bozkurt’a Göre Masonluk”. *Aydınlık*. (23.04.2012). s. 6.

69 Özgür Masonlar Büyük Locası. *Türkiye’de Masonluk Tarihi*. (t.y.). Erişim adresi: <https://mason-mahfili.org.tr/masonlugun-tarihcesi/turkiyede-masonluk-tarihi/> Erişim tarihi: 12.01.2023; Hür ve Kabul Edilmiş Masonlar Büyük Locası (2018). *Türkiye’de Masonluğun Tarihi*. Erişim Adresi: <https://www.mason.org.tr/turkiyede-masonlugun-tarihcesi>. Erişim tarihi: 12.01.2023.

70 *The Freemason’s Magazine*. “Address to the Masonic Body, and Public in General”. (01.06.1793). s. 4-7.

71 Museum of Freemasonry. (t.y.). Erişim Adresi: <https://www.masonicperiodicals.org/>. Erişim tarihi: 12.01.2023.

İlerleyen dönemde Avrupa’da ve ABD’de tüm büyük localar tarafından aylık yayın organı çıkarılmaya başlandığı tespit edilmektedir. Örneğin, İtalyan masonluğunun dergisi “Rivista della Massoneria Italiana” 1870 yılında çıkmaya başlamıştır.⁷² 1900’lerin başında Fransa masonluğunun yayın organı “L’Acacia” dergisi, 1917 yılında ise ABD masonlarının dergisi “The New Age Magazine” yayımlanmaya başlamıştır.⁷³ Osmanlı masonluğu ise ilginç biçimde herhangi bir yayın faaliyeti içinde olmamıştır. Maşrık-ı Azam’ın kurulduğu 1909 yılında Türkiye’de yayıncılık faaliyetinin yükselmesine ve farklı ideolojilere bağlı siyasi dergiler yayımlanmaya başlamasına rağmen, Osmanlı masonluğu bu konuda atılım göstermemiştir. Dolayısıyla, Türkiye masonluğuna ait ilk dergi ancak Cumhuriyet devrinde çıkmaya başlamıştır. Söz konusu dergi, 1931 yılının Nisan-Mayıs aylarında yayın hayatına başlayan “Büyük Şark” (Grand Orient-Büyük Doğu) dergisidir. Dergi, 1935 yılının Nisan-Mayıs ayına kadar tam on dokuz sayı çıkmaya devam etmiştir. 1935 yılının Ekim ayında yaşanan “uykuya yatma” hadisesinden beş ay evvel basımı durdurulmuştur.

Uykudan uyandırılmanın hemen ardından, 1951 yılının ocak ayı itibarıyla “Türk Mason” isimli dergi yayımlanmaya başlamıştır. “Türk Mason” dergisi varlığını 1966 yılının temmuz ayına kadar sürdürmüştür. Yukarıdaki bölümde bahsedilen 1966 bölünme hadisesinden sonra iki büyük loca iki ayrı yayın organı çıkarmaya başlamıştır. “Türk Mason” dergisi Büyük Mason Mahfili Derneğinin, yani Özgür Masonlar Büyük Locası’nın yayın organı olarak kalmış; HKMBL ise “Mimar Sinan” isminde yeni bir dergi çıkarmaya başlamıştır. Söz konusu dergi üç ayda bir yayımlanmakta olup, Ekim 1966’dan günümüze varlığını sürdürmeye devam etmektedir. Bunun yanı sıra, HKMBL, 1988-1991 yılları arasında yayımlanan “Şakul Gibi” isminde aylık bir dergi daha çıkarmıştır.⁷⁴ Bu derginin yayın hayatını sona erdirmesinden sonra, yine aynı içerikte ve aylık olarak yayımlanmaya başlayan “Tesviye” isimli dergi hayata geçirilmiştir. Bu dergi de 1992 yılının mayıs ayından 2013 yılının mart ayına kadar toplam 87 sayı çıkmaya devam etmiştir.⁷⁵ Özgür Masonlar Büyük Locasının yayın organı olan “Türk Mason Dergisi” ise 1974 yılı itibarıyla “Mason Dergisi” ismini almıştır. Söz konusu dergi halen daha varlığını sürdürmeye devam etmektedir. Burada şunu özellikle belirtmek gerekir ki, söz konusu dergiler yalnızca üyelerine mahsus olarak basılmakta ve bilâ-bedel dağıtılmaktadır. Bu konu ile ilgili son olarak şöyle bir tespit yapılabilir: Türkiye’deki mason dergiciliği geç bir tarihte başlamış ve batıdaki benzerlerine kıyasla çeşitlilikten uzak bir mahiyeti ihtiva etse de Cumhuriyet’in başından itibaren istikrarlı bir devamlılığı itina ile korumaktan geri kalmamıştır.

4. Türkiye’nin İlk Mason Dergisi: “Büyük Şark”

4. 1. Dergi Yönetimiyle İlgili Bilgiler ve Baskı Özellikleri

“Büyük Şark” dergisi, yukarıda da belirtildiği gibi 1931 yılının nisan ayında çıkmaya başlamıştır. Hür ve Kabul Edilmiş Mason Locasının, dernekler masasına kayıtlı olduğu ismi ile Türk Yükseltme Cemiyeti’nin naşir-i efkardır. Ancak, yukarıda da değinildiği üzere tüm mason dergileri gibi yalnızca üyelere mahsustur. Hatta, derginin kapağında “Yalnız Türk Yükseltme Cemiyeti azasına mahsus el yazılarını ihtiva eder” ibaresi mevcuttur. Yine kapakta belirtildiğine göre dağıtım ve danışma adresi, “Beyoğlu, Polonya Sokağı No. 25 Büyük Şark Neşriyat Dairesi”dir. Derginin, Haziran-Ağustos aylarını kapsayan yedinci sayısı itibarıyla söz konusu adresin değiştiği ve “Beyoğlu, Nuruziya Sokağı No. 25” olduğu

72 *Rivista della Massoneria Italiana*. No.1. (30.06.1870).

73 *L’acacia*. Vol. 14 (83-84). (Novembre-Décembre 1909); *The New Age Magazine*. Vol. XXV (1). (January 1917).

74 Şakul Gibi...(t.y.). Erişim Adresi: <https://www.celillayiktez.com/sakul-gibi>. Erişim tarihi: 25.01.2023.

75 Tesviye Dergisi Arşivi. (t.y.). Erişim Adresi: <https://www.celillayiktez.com/tesviye-dergisi-arşivi>. Erişim tarihi: 25.01.2023.

görülmektedir.⁷⁶ Dergi kapağının sağ üst köşesinde yılı, sol üst köşesinde hangi ayda çıktığı yer almaktadır. Kapağın ortasında ise Türkiye Masonluğunun kullandığı amblem bulunmaktadır. Amblemde uçları yukarı bakan bir hilal ve hilalin içinde masonluğun beynelmilel sembolü olan gönye ile pergel görülmektedir. Gönye ile pergelin ortasında Davud Yıldızı (Magen David) veya Süleyman Mührü olarak bilinen ve bugünkü İsrail Devleti bayrağından da aşına olunan heksagram (Altı köşeli yıldız) bulunmaktadır. Heksagramın ortasına masonluğun en önemli ve en değerli simgelerinden biri olan ve geometri dahil pek çok sembolik anlamı ihtiva eden “G” harfi yerleştirilmiştir.⁷⁷ Pergelin tepesinde yine masonluk için önemli bir sembol olan “Alev saçan yıldız” bulunmaktadır.⁷⁸ Aslında söz konusu amblem Osmanlı Büyük Doğusuna (Grand Orient de Turquie) ait olan Osmanlı masonluğuna ait ilk amblemin güncellenmiş versiyonudur ve aynen Osmanlı Büyük Doğusu armasında olduğu gibi tüm amblemin büyük bir çemberin içine oturtulduğu görülmektedir.

Genelde otuz ila kırk sayfa aralığında çıkan derginin arka kapağı tümüyle reklamverenlere ayrılmıştır. Ancak, dergi yukarıda belirtildiği üzere üyelere mahsus olduğu için reklamveren şirketlerin sahipleri de HKEMBL üyesidir. Üye olmayan şirketlerin reklamları dergiye kesinlikle kabul edilmemektedir. Kaldı ki, mason olmayan bir tüccarın veya şirket sahibinin sadece mason üyelere ve sınırlı sayıda basılan bir dergiye reklam vermesi de karlı ve rasyonel bir yatırım olmayacaktır. Bunun dışında ön kapağın iç sayfasında hem içindekiler kısmı hem de küçük ilanlara ayrılan bir sütun mevcuttur. Arka iç kapakta ise zaman zaman biraderlere yönelik duyurulara yer verilmiştir.⁷⁹ Derginin ön arka kapaklarında saman kağıt olarak bilinen üçüncü hamur kağıt kullanıldığı görülmektedir. İç sayfalarda ise daha kaliteli ve kalın ikinci hamur kağıdın yanı sıra fotoğraf ve resimler için mat kuşe kağıda baskı yapıldığı anlaşılmaktadır. Dergi genel hatları itibarıyla dönemin Kadro, Ülkü ve Milli Mecma gibi fikir dergileriyle karşılaştırıldığında baskı ve kağıt kalitesi açılarından benzerleri ile aynı seviyededir. Derginin mizanpajı ve genel görüntüsü ise fikir dergisine yaraşır bir sadelik ve ciddiyeti haizdir denebilir.

4. 2. Derginin Muhteviyatı ve Öne Çıkan Konular

Şekli özellikleri yukarıda anlatıldığı minvalde olan derginin, hangi amaca binaen çıkarılmaya başlandığına gelinecek olunursa, ilk sayıda yer alan şu ifadeler hususiyetle dikkat kesilmek faydalı olacaktır:

“İnsaniyet yapısının, müşterek bir eser olduğu anlaşılınca, onun ferdi seciye ve fazilet sayesinde mütemadi bir saye muhtaç olduğu itiraf olunur. Çünkü bu bina, ehramlar gibi, asırlar arasında zamanın ve havanın tesirlerine mukavemet etmekle kalmaz; bu bina, ehramlarda olmayan mucizevi bir hassayı da haizdir: büyümek, yükselmek, tekâmül etmek hassası.

Bu mukaddemecikten sonra artık niçin çıkmakta olduğumuzu söyleyebiliriz:

Vicdani hürriyet ve insani fazilet için çalışmayı şiar edinmiş banilerin naçiz muakkiplerinden başka bir şey olmak istemediğimiz için, sayimizi muşahhaslaştırmak,

⁷⁶ Adresteki değişim masonların talebi doğrultusunda gerçekleşmiş ve “Polonya” olan sokak ismi “Nur-u Ziya”-ya çevrilmiştir. HKEMBL bugün dahi bahse konu sokakta ikamet etmeye devam etmektedir. *Büyük Şark*, No. 7, (Haziran-Ağustos 1932), (Ön kapak iç sayfa); <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/nuruziya-sokak-39053124>. Erişim tarihi: 25.01.2023.

⁷⁷ Ayfer, a.g.e., s. 239.

⁷⁸ A. Pulad Verbas, *Alev Saçan Yıldız Sembolizması*, İtibarlı Kitaplar, İstanbul, 2020, s. 260-262.

⁷⁹ *Büyük Şark*, No. 1-2. (Nisan-Mayıs 1931). Arka kapak iç sayfa.

hizmetlerimizi beninev’imize teşmil etmek emelini besliyoruz. (Büyük Şark) mecmuası bu emeli tahakkuk ettirebilmeye çalışmak arzusuyla çıkıyor. Bizimle hemmufkure olanların feyzini çoğaltmak, olmayanları da insani fazilete imale edebilmek için uğraşacaktır.”⁸⁰

Bu sözlerden de anlaşılacağı üzere derginin çıkış gayesi, “İnsanlık mabedinin inşası” mottosuna benzer klasik masonik söylemlerin üstüne oturtulmuştur. Tüm amaç, insanlığın birey bazında “aydınlanması” suretiyle topluca tekamülünün ve yükselişinin sağlanmasıdır. HKEMBL Büyük Üstatlarından Enver Necdet Egeran, “Gerçek Yüzüyle Masonluk” isimli çalışmasında konu ile ilgili şu tespiti yapmıştır:

“...İşte bu iç hayatta ve ona geçmiştir ki, Masonluk Aydınlığına ulaşmak mümkün oluyor. Terakki ve tekamülün vasıflarını ve şartlarını öğrenmek kabil oluyor. Masonluk fikriyatında temeli teşkil eden anlayış, EVRENİN ULU MİMARİ ALLAH’IN yüce varlığıyla birlik halinde insan ruhunun YAPICI olduğudur. Eriştirme ile geçilen iç hayatta bu birliği anlamak ve YAPICILIĞI bilerek temin etmek için gerekli tekâmül kolay olmaktadır.”⁸¹

Dolayısıyla, derginin konu muhteviyatı da bu amaca uygun biçimde şekillenmiş ve daha çok ezoterik konuları içermiştir. Bunun yanı sıra dergide masonluk tarihini ilgilendiren olay, kişi ve konulara rastlamak mümkündür. Ancak genel geçer tarihsel konuların dahi masonik bir perspektifle ele alınmaya özen gösterildiğini söylemek gerekir. Örneğin birlikte çıkan ilk iki sayının konuları arasında “Hollanda’da Masonluk”, “Türk Masonluğu” ve mason biraderlere yönelik yapılmış “Bir Nutuk” bulunmaktadır.⁸² Üçüncü sayıda ise “Masonluk ve Sulh”, “Milli Çekoslovak Masonluğu” ve “Masonlukta Vazife Telakkisi” gibi konular kaleme alınmıştır.⁸³ Dördüncü sayıda ünlü Fransa Büyük Doğusu Üstadı Azamı ve Fransa Meclisi İkinci Başkanı Arthur Groussier’in Türkiye masonlarını ziyaretinden bahsedilmekte ve haberin üstünde Groussier’in büyük bir portresi bulunmaktadır. Portrenin altındaki bilgiye göre Fransa masonluğunun bu önemli ismi Nisan ayı itibarıyla Türk Yükseltme Cemiyeti’ni ziyaret etmiştir.⁸⁴ Zaten bir önceki sayıdan Groussier’in, 19 Nisan 1931 günü Türkiye’deki locada bir konferans verdiği belirtilmektedir.⁸⁵ 4-5 sayılarda ise 1929 senesinde Umum Masonlar Birliği isminde enternasyonal bir mason oluşumunun Amsterdam’da toplantı düzenlediği duyurulmaktadır.⁸⁶ Aynı sayıda Türk Yükseltme Cemiyeti Teavün (Yardımlaşma) Sandığı Nizamnamesine de yer verilmiştir.⁸⁷ Ayrıca, “Mason Dünya Şuunu (Havadisleri)” isminde dünya masonluğundan haber veren bir bölüm de mevcuttur. Bu bölümde George Washington’un masonluğundan, İrlanda’da temeli atılan Mason Kız Mektebinden ve Teksas Büyük Locası’nın mensuplarını “mason” ifadesini harici (Masonluk dışı) bir münasebetle kullanmaktan menettiğinden bahsedilmiştir.⁸⁸ Hazım Atif (Kuyucak) Bey, bu sayı itibarıyla “Masonluk Tarih ve Mahiyetine Bir Nazar” isimli masonluk tarihinin farklı veçhelerini anlatan bir makale dizisine başlamıştır.⁸⁹ Son sayfada yer alan reklamlardan

80 *Büyük Şark*, “Niçin Çıkıyoruz?”. No. 1-2. (Nisan-Mayıs 1931). ss. 1-3.

81 Egeran, a.g.e., s. 19.

82 *Büyük Şark*, “Türk Masonluğunun Mahiyeti”, No. 1-2. (Nisan-Mayıs 1931), ss. 20-25; *Büyük Şark*, “Hollanda’da Masonluk”, No. 1-2. (Nisan-Mayıs 1931). ss. 9-20. *Büyük Şark*; “Bir Hitabe”. No. 1-2, (Nisan-Mayıs 1931), ss. 3-9.

83 *Büyük Şark*, “Masonluk ve Sulh”, Aktaran: A. Rifat. No. 3, (Haziran 1931), ss. 9-15; *Büyük Şark*, “Milli Çekoslovak Masonluğu (1)”, Çev. A. Selahattin. No. 3, (Haziran 1931), ss. 16-18; *Büyük Şark*, “Masonlukta Vazife Telakkisi”, No. 3, (Haziran 1931), ss. 1-3.

84 *Büyük Şark*. No. 4-5. (Şubat-Mart 1932). s. 1.

85 Arthur Groussier, “Conference”, *Büyük Şark*, No. 3, (Haziran 1931), ss. 18-26.

86 *Büyük Şark*, “Umum Masonlar Birliği”, No. 4-5, (Şubat-Mart 1932), ss. 8-12.

87 *Büyük Şark*, “Türk Yükseltme Cemiyeti Teavün Sandığı Nizamnamesi”, No.4-5, (Şubat-Mart 1932), ss. 29-31.

88 *Büyük Şark*. “Mason Dünya Şuunu”. No. 4-5. (Şubat-Mart 1932). ss. 31-33.

89 Hazım Atif, “Masonluk Tarih ve Mahiyetine Bir Nazar I”, *Büyük Şark*, No. 4-5. (Şubat-Mart 1932), ss. 5-8.

Maçka Eczanesi sahibi Feyzi Vehbi Bey ile Doğan Ticaret Evi sahibi Rağıp Behaettin Bey'in loca mensubu mason biraderler oldukları anlaşılmaktadır.⁹⁰

Nisan-Mayıs 1932 tarihli 6. sayıda Mim Kemal (Öke) Bey'in 22 Nisan 1932'de irat ettiği bir konuşmaya yer verilmiştir.⁹¹ Bu konuşmada masonluğun milliyetçilik fikrine ve milliyet hislerine karşı olmadığı, Türkiye masonlarının ülkede geçerli olan kanunlara ve nizama uygun şekilde hareket ettiklerini ifade eden birtakım söylemlerde bulunduğu görülmektedir. Bu sayıda mason derece ve sıralarından bahsedilen "Mason Esrarı ve Derecelerinin Manası" isimli bir makale de yayımlanmıştır.⁹² 6. sayının "Mason Dünya Şuunu" isimli bölümünde Türkiye masonluğundan da haberler verilmiştir. Buna göre, Türkiye masonluğu Üstad-ı Azamı Mim Kemal (Öke) Bey istifa etmiş ve yerine o tarihe kadar muavinlikte bulunan Mustafa Hakkı (Nalçacı) Bey seçilmiştir. Aynı bölümde enternasyonal mason örgütü Umum Masonlar Birliği'nin 1932 yılında Berlin'de kongre yapacağı belirtilmektedir.⁹³ 7. sayıda "Masonluk Nedir? Mason Kimdir?" başlığı altında masonluğun ilkelerinin ve muhtevasının ele alındığı görülmektedir.⁹⁴ Bunun dışında, Hazım Atıf (Kuyucak) Bey tarafından "Masonluk Tarihine Bir Nazar" isimli masonluk tarihine eğilen makale dizisine bu sayıda da devam edildiği tespit edilmektedir.⁹⁵ Aynı sayıda, mason olduğu kabul edilen meşhur yazar Goethe'yi konu edinen, farklı mason yazarlarca kaleme alınmış üç ayrı makale mevcuttur.⁹⁶ "Küçük İlanlar" kısmında ise "Le Symbolisme" isimli derginin yanı sıra Sabetay Sevi'nin izinden giden Kapani cemaatinin kurduğu Şişli Terakki Lisesi'nin tanıtım ilanlarını görmek mümkündür.⁹⁷ Söz konusu ilandan dönemin Şişli Terakki Lisesi müdürünün, tanınmış diplomat Coşkun Kırca'nın babası, mason locası üyesi Mehmet Ali Haşmet (Kırca) olduğu anlaşılmaktadır. "Mason Dünyası Şuunu" bölümünde ise Türkiye, Almanya, Fransa ve İngiltere masonluğuna dair gelişmelere yer verilmiştir (Büyük Şark, Haziran-Ağustos 1932, 48-49).⁹⁸

1933 yılının Kanunusani ve Şubat aylarını kapsayacak şekilde bir arada çıkan 8 ve 9'uncu sayıda, 5-10 Eylül 1932 tarihleri arasında gerçekleşen ve farklı ülkelerin milli obediyanlarının da katıldığı İstanbul Konvanından haberler verilmektedir. Bu haberlerden anlaşılacağı üzere Belediye Başkanlığı, Valilik ve Bakanlık da yapmış olan tanınmış siyasetçi Fahrettin Kerim (Gökay) Bey, Türkiye masonluğunun Avusturya (Viyana) muhadenet kefilidir. Bunun yanı sıra Konvana; Meksika, Porto Riko, San Salvador, Şili, Brezilya, Yugoslavya, Fransa, Yunanistan, İspanya, Belçika, Bulgaristan, Ekvator ve Honduras gibi farklı ülkelerden mason murahaslar katıldığı görülmektedir. Dergideki diğer haberlerden Konvana katılan murahasların refikalarıyla birlikte Pera Palas'ta verilen veda ziyafetine iştirak ettikleri bilgisine ulaşılmaktadır.⁹⁹ Söz konusu sayısında on sayfa boyunca Konvandan haberler veren derginin onuncu sayfasında "Reisicumhur Ulu Gazi Mustafa

90 *Büyük Şark*, No. 4-5. (Şubat-Mart 1932). Arka kapak iç sayfa.

91 Mim Kemal, "Büyük Üstat Mim Kemal Biraderin 22/4/1931 tarihli Heyeti Umumiye Fevkalâde İçtimainda İrat Ettiği Nutuk", *Büyük Şark*. No. 6. (Nisan-Mayıs 1932), ss. 1-4.

92 *Büyük Şark*, "Mason Esrarı ve Derecelerinin Manası", No. 6, (Şubat-Mart 1932), ss. 4-9.

93 *Büyük Şark*, "Mason Dünya Şuunu", No. 6, (Nisan-Mayıs 1932), ss. 32-33.

94 *Büyük Şark*, "Masonluk Nedir?..Masonluk Kimdir? (I)", No. 7, (Haziran-Ağustos 1932), ss. 1-8.

95 Hazım Atıf, "Masonluk Tarih ve Mahiyetine Bir Nazar III", *Büyük Şark*, No. 7, (Haziran-Ağustos 1932), ss. 16-18.

96 Emin Sait, "Johann Wolaan Goethe Kardeş", *Büyük Şark*, No. 7. (Haziran-Ağustos 1932), ss. 18-27; Goemans, H. "Goethe", *Büyük Şark*. No. 7, (Haziran-Ağustos 1932), ss. 33-37; G. H. Renonet, "Goethes Lyrik". *Büyük Şark*. No. 7, (Haziran-Ağustos 1932). ss. 27-33.

97 *Büyük Şark*, No. 7, (Haziran-Ağustos 1932), (Ön kapak iç sayfa); Mehmet Ö. Alkan, *Bir Muhacir ve Mübadil Olarak Terakki Okulları, Toplumsal Tarih* 190, (Ekim 2009), s. 64.

98 *Büyük Şark*, "Mason Dünyası Şuunu". No. 7. (Haziran-Ağustos 1932). ss. 48-49.

99 *Büyük Şark*, "1932 İstanbul Konvanı". No. 8-9. (Kanunusani-Şubat 1933). ss. 1-10.

Kemal Hazretlerine” başlıklı bir telyazısı ve altında da Katibî Umumi Hikmet (Bayur) imzası ile cevabi yazı bulunmaktadır. İki yazı aynen aşağıdaki gibidir:

“

**REİSİCÜMHUR ULU GAZİ MUSTAFA
KEMAL HAZRETLERİNE**

*Dolmabahçe Sarayı
Milletler arasındaki Mason Birliği yedinci Konvanının İstanbul’da toplanması
münasebetiyle hür ve laik Türkiye’mizin Büyük Kurtarıcısının sağlık ve saadetinin
devamı ve yurdumuzun refahla yükselmesi, maddi ve manevi terakkisi yolunda
görülen muvaffakiyetin temadisi temenniyatına hürmetle ve candan alkışlarla
müttefikten karar verilmiş olduğu maruzdur Ulu Gazimiz.*

*Konvan Reisi
Mustafa Hakkı*

MUSTAFA HAKKI BEYEFENDİYE

*Dolmabahçe, C. – Türkiye hakkındaki her temenniyatınızı havi telgrafınızdan
Reisicümhur Hazretlerinin memnun olduklarını bildiririm Efendim.*

*Kâtibi Umumi
Hikmet”¹⁰⁰*

Derginin bu sayısında Masonluğun tarihi ve gizliliği hususları hakkındaki makalelere de yer verilmiştir. Bunun dışında “Mason Şuunu” bölümünde İzmir’de “Ege” isiminde yeni bir loca kurulduğu ve Yeni Mabet inşa edildiği anlaşılmaktadır.¹⁰¹ İnkılap Locası’nın kuruluşundan da bu sayıda bahsedildiği görülmektedir. Söz konusu locanın kuruluşu 8 Teşrinievvel 1932’dir.¹⁰² “Masonluk Şuunu” bölümünde. Ayrıca, daha sonraki mason dergilerinde de görülecek olan bir adetin Büyük Şark dergisinin bu sayısında başladığı tespit edilmektedir. Bu adet vefat eden mason üyelerin isimlerinin son sayfada yayımlanmasıdır. Buna göre Haydar Bey (Cumhuriyet Yıldızı Locası), İsmail Ziya Bey (Necat Locası), Ziya Hüseyin Bey (Resne Locası) 1932 yılı içinde vefat eden masonlardır. Ve masonlar vefat eden bu arkadaşlarının dul kalmış eşleri için “Dul Kesesi” adı altında nakdî yardım toplamışlardır ki bu, tüm masonluğun süre gelen önemli ananelerinden biridir.¹⁰³

1933 yılı Mart-Nisan aylarını kapsayan 10. sayı ise Mehmet Ali Haşmet Bey’e ait “Alman Masonluğunun Bugünkü Vaziyeti” isimli yazıyla başlamaktadır.¹⁰⁴ Almanya masonluğunun durumunu anlatan bu yazıdan sonra Dr. A. Kermenli’nin “Taassup, Cehalet, İhtiras ile Mücadele” isimli makalesi gelmektedir.¹⁰⁵ Bu makalede Kermenli, masonluğun iyilik, fazilet gibi ahlaki unsurlara sahip çıkan ve bununla birlikte beşerî kültürün gelişimine hizmet etmeyi hedef edinmiş bir oluşum olduğundan bahsetmektedir. Kermenli’nin makalesinden hemen sonra Hazım Atif (Kuyucak) Bey’in “Masonluk Tarih ve Mahiyetine Bir Nazar” isimli yazı dizisinin beşinci bölümü gelmektedir.¹⁰⁶ Ardından “Rus Masonluğu” ve karşılıklı diyalog şeklinde yazılmış, müellifi İbrahim Sadi Bey olan “Üstat Hiram’ın

100 *Büyük Şark*, “Bir Tel Yazısı ve Cevabı”. No. 8-9. (Kanunusanî-Şubat 1933). s. 10.

101 *Büyük Şark*, “Mason Şuunu”. No. 8-9. (Kanunusanî-Şubat 1933). s. 32.

102 *Büyük Şark*, “Muhterem İnkılâp Mahfilinin 8 Teşrinievvel 1932 Tarihli Küşat Celsesinde Muhterem Üstat Cevat Abdürrahim Biraderin İrat Ettiği Nutuk”. No. 8-9. (Kanunusanî-Şubat 1933). ss. 29-32.

103 *Büyük Şark*, No. 8-9, (Kanunusanî-Şubat 1933), s. 33 (Arka kapak iç sayfa).

104 Mehmet Ali Haşmet. “Alman Masonluğunun Bugünkü Vaziyeti”. *Büyük Şark*. No. 10. (Mart-Nisan 1933). ss. 1-4.

105 A. Kermenli, “Teassup, Cehalet, İhtiras ile Mücadele”, *Büyük Şark*, No. 10, (Mart-Nisan 1933), ss. 4-6.

106 Hazım Atif, “Masonluk Tarih ve Mahiyetine Bir Nazar”, *Büyük Şark*, No. 11, (Mayıs-Temmuz 1933), ss. 34-42.

Huzurunda” isimli bir yazı kaleme alınmıştır.¹⁰⁷ Aynı sayıda Vefa mahfilinden Muhittin Celal (Duru), İnkılap mahfilinden Cevat Abdürrahim, Özkardeş mahfilinden Tunalı Mustafa beylerin birer nutku da yayımlanmıştır.¹⁰⁸ İlginç bir bilgi olarak bu sayıda “Bir Mektup” başlığı altında Türk Dili Tetkik Cemiyeti’nin (TDTC) Büyük Şark dergisine gönderdiği mektup da bulunmaktadır. Bu mektuptan anlaşıldığı üzere TDTC, çıkan tüm Türkçe gazete ve dergilere bu mektubu göndermiş ve her birinden birer Dil Köşesi ayırmalarını istemiştir.¹⁰⁹ Büyük Şark dergisi bu isteği geri çevirmeyerek aynı sayıda bir Dil Köşesi açmış ve dört sene önce dil ile ilgili hazırladıkları çalıştay raporunu bu köşede neşretmiştir.¹¹⁰ Bu sayıda 1933 yılı mahfillerinin Üstad-ı Muhteremlerinin isim ve adresleri de yer almaktadır. Buna göre 1933 yılı itibarıyla İstanbul’da 18, İzmir’de 7 ve Ankara, Gaziantep, Bursa, Samsun, Manisa illerinde 1’er adet mason mahfili (loca) bulunmaktadır.¹¹¹ Sayının son sayfasında yine Yardımlaşma Sandığına kaydolanması çağrısı bulunmaktadır.¹¹²

Mayıs-Temmuz aylarını kapsayan 11. sayıda da diğer sayılarda olduğu gibi Fuat Hulusi (Demirelli), Kazım Nami (Duru), Hazım Atıf (Kuyucak), Georges Fotyadis ve Mehmet Ali Haşmet (Kırca) gibi tanınmış masonların yazıları mevcuttur. Sayı, Kemal Şakir’in 18 Nisan 1933 tarihinde Zuhul Locasında yapmış olduğu “Masonlukta Sır” isimli konferansın makalesiyle açılmaktadır.¹¹³ Daha sonra Kazım Nami’nin “Siyasiyat Hakkında Bir Mülâhaza” isimli yazısı ve dizinin bu sayısında mason sembolizmini konu edinen Hazım Atıf Bey’in “Mason Tarih ve Mahiyetine Bir Nazar” makale çalışması gelmektedir.¹¹⁴ Bu sayıda yer alan “Vefa 25 Yaşına Girdi” makale çalışmasından Vefa Locasının 1933 yılı itibarıyla 25. sene-i devriyesini kutladığı anlaşılmaktadır. Bu kutlama vesilesiyle mabette “Gümüş Bayram” tertip edilmiş ve pek çok mahfilin katılımı sağlanmıştır:

“29 Haziran 1933 Perşembe günü akşamı saat 19’da fevkalade surette toplanan Muh Vefa Mah*i 25 inci yıl dönümünü kutlamak üzere Gümüş Bayramı ihtifali tertip etmişti. Ma*bet akasya dalları ve kırmızı – beyaz karanfillerle süslenmiş ve sütunlar baştan aşağı siyah elbise giyinmiş KK* le bezenmişti.*

Mutat teşrifat dairesinde ziyaretçi KK içeri alındıktan sonra İstanbul’da ve taşrada bulunan Muh* Mah*lerimizin murahhas heyetleri merasimle kabul edilmiştir.”¹¹⁵*

Yine aynı sayıda “Büyük Maşrıkın 1930-1933 Devresi Mesai Raporu” bulunmaktadır.¹¹⁶ Raporun “Münasebatı Hariciye” bölümünde Büyük Locanın diğer ülke localarıyla ilişkilerine yer verilmiştir. Buna göre Alman, Danimarka ve Bolivya Büyük Locaları ile yakın münasebetler geliştirildiği ve karşılıklı dostluk temsilcileri atandığı anlaşılmaktadır. Rapordan Alman Remzî Büyük Locasının 1933 yılı itibarıyla, tüm locaları ile uykuuya yattığı tespit edilmektedir. Sayının kırk üçüncü sayfasında, Ege Mahfili üyesi Refet

107 Büyük Şark, “Rus Masonluğu”, No. 10, (Mart-Nisan 1933), s. 9-11; İbrahim Sadi, “Üstat Hiram’ın Huzurunda”, Büyük Şark, No. 10, (Mart-Nisan 1933), ss. 11-18.

108 Büyük Şark, “1933 Senesi İ’s’at Münasebetile Muhterem Mahfillerde Söylenen Nutuklar”, No. 10, (Mart-Nisan 1933), s. 18-27.

109 Türk Dili Tetkik Cemiyeti Umumi Katibi, “Bir Mektup: Büyük Şark Mecmuasına”, Büyük Şark, No. 10, (Mart-Nisan 1933), s. 36.

110 Büyük Şark, “Türkçemizin Yükselmesi İçin Düşündüklerimiz”, No. 10, (Mart-Nisan 1933), ss. 37-38.

111 Büyük Şark, “Türkiye Büyük Maşrıkı 1933 Yılında Muhterem Mahfillerimiz İçin Umumi Adres”, No. 10, (Mart-Nisan 1933), ss. 39-40.

112 Büyük Şark, “Teavün Sandığına Yazıldınız mı?”, No. 10, (Mart-Nisan 1933), ss. 41.

113 Kemal Şakir, “Masonlukta Sır”, Büyük Şark, No. 11, (Mayıs-Temmuz 1933), ss. 2-5.

114 Kazım Nami, “Siyaset Hakkında Bir Mülâhaza”, Büyük Şark, No. 11, (Mayıs-Temmuz 1933), ss. 5-10; Hazım Atıf, “Masonluk Tarih ve Mahiyetine Bir Nazar VI”, Büyük Şark, No. 11, (Mayıs-Temmuz 1933), ss. 10-12.

115 Büyük Şark, “Vefa 25 Yaşına Girdi”, No. 11, (Mayıs-Temmuz 1933), s. 18.

116 Büyük Şark, “Büyük Maşrıkın 1930-1933 Devresi Mesai Raporu”, No. 11, (Mayıs-Temmuz 1933), s. 34-42.

Sadettin Bey’in Zuhul Mahfilinde vermiş olduğu “Ham Taşı Yontmaktan Ne Anlıyorum” isimli konferans yayımlanmıştır.¹¹⁷ “Mason Dünyası Şuunu” bölümünde ise Servet Yesari Bey’in istifası üzerine 33’ler Yüksek Heyeti’ne Mustafa Reşat Bey’in seçildiği haberine yer verilmiştir. Bunun dışında Çin, Hindistan, Fransa, Hollanda, Arjantin ve ABD gibi farklı ülke masonluklarından bilgiler yer almaktadır. Özellikle ABD ile ilgili bölümde ilginç bir bilgi de verilmektedir: “Birleşik Amerika: Reiscumhur Rooswelt B**, refakatinde Nev-York Locasının Üs**i Az**ı ve Kâtibi Az**ı bulunduğu halde, 17 Şubat’ta hayatına az kalsın hatime verecek olan menfur suikasttan 48 saat sonra oğlu Elliot Rooswelt’in Üs**liğe terfii merasiminde hazır bulunmuştur.”¹¹⁸

1933 yılı Eylül-Teşrinievvel (Ekim) aylarını kapsayan 12. sayıda, daha önceki bölümde değinilen Fransa masonluğunun dergisi L’Acacia’nın tanıtımı mevcuttur. İlk sayfada Fuat Hulusi Bey’in “Gönül ve Ülkü Birliği” şiiri bulunmaktadır.¹¹⁹ Daha sonra “1933-1936 Büyük Maşrıkı Daimi Büyük Heyeti” isimli makaleden, söz konusu Büyük Heyetin 1 Ağustos 1933 tarihinde toplanmak suretiyle Büyük Daimi Heyete şu azaları seçtiği anlaşılmaktadır: Muhiddin Osman (Omay), Mehmet Ali Haşmet (Kırca), Ali Galip (Taş), Yusuf Ziya Bey, Sadi Rıza Bey, Muhittin Celal (Duru), Şükrü Hazım (Tinef), Mustafa Reşit Bey, Halit Tekin Bey, Fahrettin Kerim (Gökay), İhsan İsmail Bey, Emin Sait Bey, Feridun Dukakin Bey, Rafi Tingiryan Bey, Mekki Hikmet Bey ve Piyer Pisalti Bey. Söz konusu isimlerin meslekleri de dergide yer almaktadır.¹²⁰ İsim listesinden sonra Üstadı Azam Muhiddin Osman Bey’in Büyük Maşrıkı açış konuşması gelmektedir.¹²¹ Üstadı Azamın, yapmış olduğu konuşmada Cumhuriyet hükümetinin umdeleri ile masonluk ülküsünün birbiri ile uyumunu vurguladığı görülmektedir. Üstadı Azamın konuşması sonrasında Daimî Büyük Heyetin 18 Eylül 1933 tarihli Heyeti Umumiye celsesinde okunan Mesai Programı yayımlanmıştır.¹²² Sonraki sayfalarda Büyük Üstad Muhafızı Raşit Bey’in locanın dış ülke masonları ile ilişkilerini inceleyen raporu bulunmaktadır.¹²³ Son sayfadaki reklamdan Beyoğlu İstiklal Caddesi Tokatlıyan Otelı karşısında açılan Ahmet Cevat Eczanesi sahibinin de loca üyesi bir mason olduğu anlaşılmaktadır.¹²⁴

İkinci Teşrin-Birinci Kanun 1933’te çıkan 13. Sayının ilk sayfasında Fuat Hulusi Bey’in “Dilek” isimli şiiri yer almaktadır.¹²⁵ Ardından Atuf Zühtü Bey’in, “Doğmuş bize rehber olacak Yıldız ufuktan/ Biz nur alalım sevgili kardeşler (Işık)tan” dizeleri ile biten sembolizmi yoğun “Nura Susayanlar” şiiri gelmektedir.¹²⁶ Devamında, “Masonluk Karşısında Dini, İctimai, Milli Akideler ve Rejimler” başlıklı ve müellifinin ismi şifreli bir makale bulunmaktadır.¹²⁷ Bu makaleyi takiben Kazım Nami (Duru) Bey’in, Cumhuriyet Muhterem Mahfilinde yapmış olduğu konuşmanın basılı hali olan “Hürriyet Mutlak Değildir” isimli makale çalışması bulunmaktadır.¹²⁸ 14-21 sayfaları arasında Yunanistan masonluğundan Georges Fotiadis

117 Refet Sadettin, “Ham Taşı Yontmaktan Ne Anlıyorum”, *Büyük Şark*, No. 11, (Mayıs-Temmuz 1933), ss. 43-47.

118 *Büyük Şark*, “Mason Dünyası Şuunu”, No. 11, (Mayıs-Temmuz 1933), ss. 47-49.

119 Fuat Hulusi, “Gönül ve Ülkü Birliği”, *Büyük Şark*, No. 12, (Eylül-Teşrinievvel 1933), s. 1.

120 *Büyük Şark*, “1933-1936 Büyük Meşrıkı Daimi Büyük Heyeti”, No. 12, (İkinci Teşrin-Birinci Kanun 1933), ss. 2-3.

121 Muhittin Osman, “Üstadı Azamın 1933-1936 Büyük Meşrıkımız Açma Nutukları”, *Büyük Şark*, No. 12, (Eylül-Teşrinievvel 1933), ss. 3-11.

122 *Büyük Şark*, “Daimi Büyük Heyetin 18.9.1933 Heyeti Umumiye Celsesinde Okuduğu Mesai Programı”, No. 12, (İkinci Teşrin-Birinci Kanun 1933), ss. 11-13.

123 Raşit, “Harici Münasebatımız Hakkında”, *Büyük Şark*, No. 12, (Eylül-Teşrinievvel 1933), ss. 13-20.

124 *Büyük Şark*, “Ahmet Cevat Eczanesi”, No. 12, (İkinci Teşrin-Birinci Kanun 1933), s. 33.

125 Fuat Hulusi, “Dilek”, *Büyük Şark*, No. 13, (İkinci Teşrin-Birinci Kanun 1933), s. 1.

126 Atuf Zühtü, “Nura Susayanlar”, *Büyük Şark*, No. 13, (İkinci Teşrin-Birinci Kanun 1933), ss. 1-2.

127 *Büyük Şark*, “Masonluk Karşısında Dini, İctimai, Milli Akideler ve Rejimler”, No. 13, (İkinci Teşrin-Birinci Kanun 1933), ss. 2-8.

128 Nami, K. “Hürriyet Mutlak Değildir”. *Büyük Şark*. No. 13. (İkinci Teşrin-Birinci Kanun 1933). ss. 8-14.

Efendi'nin laik yaşamda masonluğu anlatan "Le Maçon Dans La Vie Profane" isimli Fransızca yazısı; 21-30 arasında ise Salim Ahmet Bey'in "Masonluk Mabedi Ne Öğretir ve Masonluk" isimli uzun bir yazısı mevcuttur.¹²⁹ Sayıdaki son makaleden Türkiye masonluğuna ait nizamların değiştirildiği anlaşılmaktadır.¹³⁰ Arka kapak iç sayfadaki bilgilendirmeye göre bu sayı ile abonelik sistemi sona erdirilip, her mahfilden kayıtlı ve muntazam üye sayısına göre kişi başı 50 kuruştan toptan abonman ücreti alınması yöntemine başlanmıştır.¹³¹

1934 yılının İkinci Kânun-Şubat aylarını kapsayan 14. sayının birinci sayfasında Fuat Hulusi Bey'in "Öğüt" şiiri bulunmaktadır.¹³² 2 ila 44'üncü sayfalar arasında 1934 İr'at Töreni vesilesiyle yapılan konuşmalar yer almaktadır. Bu konuşmalar arasında; İnkilâp Locasından Üstad-ı Muhterem Mim Kemal (Öke) Bey'in "Masonluk İdeali Nedir?" isimli konuşması, Murat Locasına mensup Üstad-ı Muhterem Fahrettin Kerim (Gökay) Bey'in Murat Locasının birinci Çekicinin kendisine verilmesi hakkındaki konuşması ve Nilüfer Locasından Üstad-ı Muhterem Refet, Selamet Locasından Hüseyin Kenan, Vedat Locasından Üstad-ı Muhterem Jak Esayan, H. Demirciyan, Işık Locasından Atuf Zühtü, K. Kürkcüoğlu, İsmail, Ömer Muhiddin Beylerin konuşmaları bulunmaktadır. Ayrıca, Fransa Masonluğu Üstad-ı Azamı Victor Carpentier Efendi'nin konuşması da derginin bu sayısında yer almaktadır.¹³³ "Mason Şuunu" bölümünden anlaşıldığı üzere eski ve yeni Büyük Üstat Muavinleri Raşit ve Mehmet Ali Haşmet Beyler Paris'te gerçekleşen Association Maconnique Internationale (Uluslararası Masonluk Birliği) icra komitesine üye olarak katılmış ve Daimî Büyük Heyete bu çalışma ile ilgili rapor sunmuşlardır.¹³⁴ Son olarak arka kapa iç sayfada ve son sayfada 1934 loca seçimleri sonucunda seçilen Üstad-ı Muhteremlerin isim, loca ve adres bilgileri verilmiştir.¹³⁵

1934 senesine ait Mart-Nisan-Mayıs aylarını kapsayan 15. sayıda kalabalık bir yazar grubu ve çok sayıda yazı bulunduğu görülmektedir. Fuat Hulusi Bey'in "Mason" isimli şiiri, Muhittin Osman Bey'in "Müessesenin Ruhu" yazısı ve Mehmet Ali Haşmet Bey'in "Tahir İçin" i makalesi bunlar arasındadır.¹³⁶ Sayının diğer yazarları; Atuf Zühtü, Develli Oğlu, Şükrü Hazım, Hüseyin Kenan, Ali Şevket, P. Aridija, Afif Ramiz'dir. Altı yazarın ismi ise masonik usule göre şifreli olarak verilmiştir. Dolayısıyla bunların kimler oldukları bilinmemektedir. Şifreli olanlar dahil sayıdaki makalelerin isimleri ise şöyledir: "Mason Mesaisi", "Kâinatın Ulu Mimarı", "1934 İsat Nutuklarında Selametın Yıldönümü", "Selametın Hatibinin Nutku", "Lozan Beyannamesi", "Vefa'nın Hitabesi", "Masonlar ve Masonluklar", "Le Culte de la Verite", "Bir Terfi Tezi", "Armonia Muhterem Mahfilinin 25'inci Yıldönümü"

129 Fotiadis, Georges, "Le Maçon Dans La Vie Profane", *Büyük Şark*, No. 13, (İkinci Teşrin-Birinci Kanun 1933), ss. 14-20; Salim Ahmet, "Masonluk Mabedi Ne Öğretir ve Masonluk", *Büyük Şark*, No. 13, (İkinci Teşrin-Birinci Kanun 1933), ss. 21-30.

130 *Büyük Şark*, "Nizamlarımızı Değiştirilirken II", No. 13, (İkinci Teşrin-Birinci Kânun 1933), ss. 30-32.

131 *Büyük Şark*, "Muhterem Okuyucularımıza!", No. 13, (İkinci Teşrin-Birinci Kanun 1933), ss. 33.

132 Fuat Hulusi, "Öğüt", *Büyük Şark*, No. 14, (İkinci Kânun-Şubat 1934), s. 1.

133 *Büyük Şark*, "1934 Senesi İ'sat Münasebetile", No. 14, (İkinci Kânun-Şubat 1934), ss. 2-44.

134 *Büyük Şark*, "Mason Şuunu". No. 14, (İkinci Kânun-Şubat 1934), ss. 47-48.

135 *Büyük Şark*, "Mahfellerimizde 1934 İntihabatı Neticesinde Seçilen Üstadı Muhteremler ve Adresleri", No. 14, (İkinci Kânun-Şubat 1934), ss. 48-49.

136 Fuat Hulusi, "Mason!". *Büyük Şark*. No. 15. (Mart-Nisan-Mayıs 1934). s. 1; Muhittin Osman. "Müessesenin Ruhu Üzerine", *Büyük Şark*. No. 15, (Mart-Nisan-Mayıs 1934), ss. 2-7; Mehmet Ali Haşmet, "Tahir İçin", *Büyük Şark*, No. 15, (Mart-Nisan-Mayıs 1934), ss. 28-29.

ve “İki Levha”.¹³⁷ Artık derginin her sayısında dünya ve Türkiye masonluğu ile ilgili en son gelişmeleri verdiği bilinen “Mason Şuunu” bölümünde ise Büyük Hatip Sadi Rıza biraderin yerine Cevat Nizami biraderin seçildiği belirtilmiştir. Bunun dışında nizamname ve bazı loca içi değişiklikler ele alınmaktadır. Dünya masonluğundan haberler bölümünde ise Yunanistan, İngiltere, Almanya ve Hollanda gibi ülkelerdeki masonlukla ilgili gelişmeler verilmiştir.¹³⁸

Eylül-Birinci Teşrin 1934’te çıkan 16. sayı, Türkiye’de kurulan ilk milli obediyanın 25. yılı namına düzenlenen organizasyonun özeti niteliğindeki “Milli Büyük Maşrıkımızın 25’inci Yıldönümü” yazısıyla başlamaktadır.¹³⁹ Daha sonra yıldönümü şerefine devlet adamlarına gönderilen tel yazılarına yer verilmiştir. Bunlar arasında Atatürk, Başvekil İsmet İnönü, Büyük Millet Meclisi Reisi Kazım Karabekir ve Dahiliye Vekili Şükrü Kaya bulunmaktadır. Atatürk’e gönderilen tel yazısı şöyledir:

“Türkler için en saadetli ve en verimli bir devir yaratan ve insanlığa en doğru yolu gösteren Ulu Gaziye minnetlerini ve tazimlerini arz etmeğe bugün müesseselerinin 25 inci yıldönümünü kutlulayan ve yüce Halâskârın açtığı nurlu yolda ilerlemeği yegâne vazife bilen Türk masonlarının müttefikane karar verdiklerini arza tavassutu ömrümün en şerefli bir vazifesi telakki ederim.”¹⁴⁰

Tel yazılarının devamındaki haberden 25. yıldönümü programının 1 Ağustos 1934 Çarşamba saat 21.00’de Büyük Locanın merasim salonunda gerçekleştiği ve Orkester Masonik’in çaldığı müziklerle gece yarısına kadar sürdüğü anlaşılmaktadır.¹⁴¹ Takip eden sayfalarda Fuat Hulusi (Demirelli) Bey’in uzun bir konuşmasına yer verilmiştir. Atatürk’e övgülerle dolu bu konuşmanın sonunu Fuat Bey şöyle nihayete erdirmiştir:

“Kardeşlerim, henüz oturmuyorum ayaktaım. Çünkü ayakta ve hakikat önünde eğilerek ifa edilecek bir vazifem daha var. O da Türk Devletine istiklal, Türk Milletine hürriyet ve cumhuriyet, Türk Tarihine şan ve zafer veren, asil ve hakiki türklüğü diriltiren ve Türk Masonluğuna gelince, onun en aziz emellerini vücuda getirmekle kalmayıp yolunda ve izinde yürüyen sizi ve bizi anlamıyanlara karşı yüksek görüşle ve ayıltıcı ve aydınlatıcı vecizelerle müdafaa ve himaye eden Gazi Mustafa Kemalî bir daha anmak ve selamlamaktır.

O benim sevgilimdir, sizin sevgilinizdir, bütün Türk Masonlarının ve dünyadaki bütün Türklerin sevgilisidir ve bütün cihan Masonluğunun ve cihan halkının sevgilisi olmağa değer. Ben kendimi ve Türk kendisini onun irşadile, onun nurile anlamış, bulmuşuzdur. Belki hayata ve insanlığa en çok yaşarın varlığın ne olduğunu da beşerin zekâsı onun yüksek dehasını tahlil ederek anlayacak, bulacaktır: Yılmaz bir irade, aşınmaz bir seciye ve tükenmez bir sevgi.

Ona olan sevgimizden şöyle mülhem olmuşum. Büyük Sevgi şiirimi bu kubbenin altında da terennüm etmek istiyorum:

137 Şükrü Hazım, “Lozan Muhterem Mahfelinin 15 İnci Yil Dönümü”, *Büyük Şark*, No. 15, (Mart-Nisan-Mayıs 1934), ss. 20-22; Mehmet Ali Haşmet, “Lozan Masonları Tarafından Neşrolunan Beyanname”, *Büyük Şark*, No. 15, (Mart-Nisan-Mayıs 1934), ss. 26-28; Ali Şevket, “(Vefa)nın Tahire Hitabesi”, *Büyük Şark*, No. 15, (Mart-Nisan-Mayıs 1934), ss. 30; *Büyük Şark*, “Masonlar ve Masonluklar”, No. 15, (Mart-Nisan-Mayıs 1934), ss. 31-36; P. Aridja, “Le Culte Sacre De La Verite (1)”, *Büyük Şark*, No. 15, (Mart-Nisan-Mayıs 1934), ss. 36-40; Afif Ramiz, “Bir Terfi Tezi”, *Büyük Şark*, No. 15, (Mart-Nisan-Mayıs 1934), ss. 40-43; *Büyük Şark*, “Armonia Muhterem Mahfelinin 25 İnci Yıldönümü”, No. 15, (Mart-Nisan-Mayıs 1934), ss. 43-45.

138 *Büyük Şark*, “Mason Şuunu”, No. 15, (Mart-Nisan-Mayıs 1934), ss. 47-49.

139 *Büyük Şark*, “Milli Büyük Meşrıkımızın 25 İnci Yıldönümü”, No. 16, (Eylül-Birinci Teşrin 1934), ss. 1-4.

140 *Büyük Şark*, “Büyük Üstad Tarafından Büyüklerimize Çekilen Tel Yazılar”, No. 16 (Eylül-Birinci Teşrin 1934), ss.3.

141 *Büyük Şark*, “Ziyafet”, No. 16, (Eylül-Birinci Teşrin 1934), s. 4.

*Yıllarca, elim kalbimin üstünde, eğildim/Gölgen gibi topraklara aşkınla serildim/
Sensin emelim, başka temennileri sildim/Dünyayı tebessümlerinin gülşeni bildim/
Ben sevmeden evvel seni, kendimde değildim.
Göklerde yeşil gözlerinin âşığı ay, güneş/Gönlüm gibi lakin olamazlar sana düşkün/
Ruhumda güneş doğdu, nedir anladım ülkün/Gazi! Sana gökten de büyük sevgisi
Türkün/Ben sevmeden evvel seni, kendimde değildim.
Türlük kadar yüksek olan Gaziyi, gerçi Türk Masonluğu sinesine alabilmiş değildir.
Fakat o Türk masonluğunun mefkurelerini tahakkuk ettirenlerin başındadır.
Masonluğu sinesine ve başına o basmıştır. Onun yaratıcılığı herbirimiz için bir
misal ve bir idealdir. Bunu bütün cihan karşısında böylece ilân edebiliriz.”¹⁴²*

Sonraki sayfalarda Fransızca bir makale bulunmakta.¹⁴³ Bu makalenin devamında Armonya Mahfil-i Muhteremi Üstad-ı Muhterem Dr. Velicanidi'nin Türkiye Büyük Meşrıkı Büyük Üstadına arz etmiş olduğu bir mektup görülmektedir.¹⁴⁴ Aynı sayfadaki bir reklamdaki Özkardeş Muhterem Mahfili tarafından hazırlanmış “Masonluk Tarihine Bir Bakış” isimli kitap çalışması olduğu tespit edilmektedir.¹⁴⁵ Son olarak, “Masonluk Şuunu” bölümündeki haberdan Kadıköy vadisinde çalışan Cumhuriyet Yıldızı Muhterem Locasının Türk Yükseltme Cemiyeti adına inşa ettireceği lokalin temel atma merasiminin de yıldönümü ile aynı tarihte yapıldığı anlaşılmaktadır.¹⁴⁶

1934 yılının Sontesrin-İlkanun aylarında çıkan 17. sayı son sayılardaki gibi Fuat Hulusi (Demirelli) Bey'in şiiri ile başlamaktadır. Bahse konu şiir “Nura Doğru”dur.¹⁴⁷ Ardından Necat Locası azası İsmail Bey'e ait “Kuvvet” isimli makale mevcuttur.¹⁴⁸ Söz konusu makaleden sonra Mehmet Ali Haşmet Bey'in Türkiye masonluğunun 25. yıl kutlamasında irat etmiş olduğu nutuk gelmektedir.¹⁴⁹ Hemen sonrasında meşhur İstanbul Valisi Fahrettin Kerim (Gökay) Bey'in aynı gecede yapmış olduğu konuşma bulunmaktadır.¹⁵⁰ 23-26 sayfalar arasında Uluslararası Masonluk Birliği tarafından 6-9 Eylül 1934 tarihleri arasında Lüksemburg'ta toplanan konvan hakkında bir yazı bulunmaktadır.¹⁵¹ Sonrasında, Sebat Muhterem Locası'nın 20. yılı münasebetiyle Zekeriyya Rıza Bey tarafından kaleme alınan “Kardeşlere İthaf” isimli şiir gelmektedir.¹⁵² Sonrasında Fransa masonlarından Armand Bedarride tarafından kaleme alınmış “La Foi (İnanç)” isimli makale yer almaktadır.¹⁵³ Devamındaki “Masonluk Vazifesini Yapmış Bitirmiş Midir?” isimli yazı ise Türkiye masonluğuna yönelik tartışmalara cevap niteliği taşımaktadır.¹⁵⁴ Son makale ise Fuat Hulusi Bey'in yani çıkan şiir kitabı “Gönül Dili” ile ilgilidir. Hatta son sayfada da söz

142 Demirelli, Fuat Hulusi, “Yirmi Beşinci Yıldönümü Sofrasında”, *Büyük Şark*, No. 16, (Eylül-Birinci Teşrin 1934), ss. 4-13.

143 *Büyük Şark*, “Le Vingtcinquieme Anniversaire ‘Du Grand Orient de Turquie’”, No. 16, (Eylül-Birinci Teşrin 1934), ss. 13-16.

144 Velicanidi, “Türkiye Büyük Meşrıkı Büyük Üstadına”, *Büyük Şark*, No. 16, (Eylül-Birinci Teşrin 1934), s. 20.

145 *Büyük Şark*, “Mason Tarihine Bir Bakış”, No. 16, (Eylül-Birinci Teşrin 1934), s. 20.

146 *Büyük Şark*, “Mason Şuunu”, No. 16, (Eylül-Birinci Teşrin 1934), ss. 31-32.

147 Fuat Hulusi, “Nura Doğru”, *Büyük Şark*, No. 17, (Sontesrin-İlkanun 1934), s. 1.

148 *Büyük Şark*, “Kuvvet”, No. 17, (Sontesrin-İlkanun 1934), ss. 2-9.

149 *Büyük Şark*, “Büyük Üstad Muavini Mehmet Ali Haşmet Biraderin 25 inci Yıl Bayramında İrat Ettiği Hitabe”, No. 17, (Sontesrin-İlkanun 1934), ss. 9-16.

150 *Büyük Şark*, “25 ci Yıl Gecesi Fahrettin Kerim Biraderin Ziyafette İrat Ettikleri Hitabe”, No. 17, (Sontesrin-İlkanun 1934), ss. 16-20.

151 *Büyük Şark*, “6 9 Eylül 1934 Tarihlerinde Lüksemburkta Toplanan A. M. I. (Association Maconnique Internationale Konvanı Hakkında Muhtasar Rapor”, No. 17, (Sontesrin-İlkanun 1934), ss. 20-23.

152 A. Zekeriyya Rıza, “Kardeşlere İthaf”, *Büyük Şark*, No. 17, (Sontesrin-İlkanun 1934), ss. 23-24.

153 Armand Bedarride, “La Foi”, *Büyük Şark*, No. 17, (Sontesrin-İlkanun 1934), s. 25-29.

154 Halit Tekin, “Masonluk Vazifesini Yapmış Bitirmiş Midir?”, *Büyük Şark*, No. 17, (Sontesrin-İlkanun 1934), s. 29-32.

konusu kitabın tanıtımı yapılmıştır. Arka kapak iç sayfada kendisi de mason olan Sami Emin Bey tarafından Bursa’da üretilen “Katagrip” isimli ilacın tanıtımı bulunmaktadır.¹⁵⁵

S.Kânun-Şubat-Mart aylarını kapsayan 18. sayı, daha önce anlatıldığı üzere başını Mahmut Esat Bozkurt’un çektiği masonluk aleyhtarı atmosferin en yoğun şekilde yaşandığı dönemde çıktı. Bozkurt, otuzlu yılların başından itibaren Türkiye masonluğuna yönelik eleştirilerini ağızdan dile getirmekteydi. 1935’in Ekim ayından sonra ise mücadelesini daha güçlü biçimde dile getirmeye ve yoğunlaştırmaya başladı. 18. sayının çıktığı Ocak-Şubat-Mart ayları son dönemeç denilebilecek bir döneme denk gelmişti. Buna rağmen dergi olağan yayın politikası dışına çıkmamış ve yine bilindik içerikle varlığını sürdürmeye devam etmiştir. Derginin bu sayısı da ötekilerde olduğu gibi Fuat Hulusi Bey’in şiiirlerinden biri ile açılmaktadır.¹⁵⁶ Devamında Muhiddin Osman (Omay) Bey’in 4 Ocak 1935 günü Renaissance Muhterem Mahfilinin Türkiye masonluğuna dahil olması sebebiyle vermiş olduğu söylev yer almaktadır.¹⁵⁷ Hemen ardından aynı söylevin Fransızcası gelmektedir.¹⁵⁸ İlerleyen sayfalarda 1935 İ’sad merasimine ait nutuklar yayınlanmıştır. Konuşmacılar arasında Mim Kemal (Öke) Bey, Türkiye masonluğu içinde yaşanan bölünmeden sonra Özgür Masonlar Büyük Locası’na katılacak olan Jak Eseyan Bey, Hüseyin Kenan Bey, H. Agopyan Efendi ve İsmail Memduh (Altar) Bey bulunmaktadır.¹⁵⁹ Sonrasında Münir Halil Erem’in “Teavün”, Feyyaz Mümtaz Bey’in “Mason Vecizeleri” isimli makaleleri gelmektedir.¹⁶⁰ Sayının 42 ve 43. sayfalarında Murat Locası’ndan Rahmi Duman Bey’in “Bir Mabedin Duvarları” şiiri görülmektedir.¹⁶¹ Bu sayıda, Mehmet Ali Kırca’nın “Nizamlarımız Değiştirilirken” çalışmasının son parçası da bulunmaktadır.¹⁶² Bu yazının arkasından mason localarının üstad-ı azamlarının isim ve adresleri yer almaktadır. Ve bu sayı da bir önceki sayı gibi Katagrip ve Sedatin reklamı ile sona ermektedir.¹⁶³

1935 yılının Mayıs-Nisan aylarını kapsayan 19’uncu ve son sayıda da giriş sayfası Fuat Hulusi Bey’in şiiirine ayrılmıştır. “Medeni Ülkümüz” isimli bu şiir, genel itibarıyla, Türklük vurgusu taşımakta ve masonluğa yönelik saldırılara cevap niteliğinde sembolizmi yüksek ifadeler ihtiva etmektedir.¹⁶⁴ Sonraki sayfada Mehmet Servet Yesari Bey’in XIX. yüzyıl Fransa masonlarından Emile Littre hakkında kaleme aldığı “Littre Biraderin Bir Söylevi” isimli yazısı mevcuttur.¹⁶⁵ 11 ile 22’nci sayfalar arasında 1935 İ’sad Töreninde söylenen nutukların verilmeye devam ettiği görülmektedir. Bu seferki nutuklar Kâmil Aksoy ve Cevdet Halim Balım Beylere aittir.¹⁶⁶ Söz konusu nutuklardan sonra yine aynı törende Satürn Locası üyesi Emil Tissot’un yapmış olduğu konuşmaya yer verilmiştir.¹⁶⁷ 25’inci sayfada Refet Tok

155 *Büyük Şark*, “Kitabiyat: Gönül Dili”, No. 17, (Sonteşrin-İlkanun 1934), ss. 34-37; *Büyük Şark*, “Gönül Dili”, No. 17, (Sonteşrin-İlkanun 1934), ss. 40.

156 Fuat Hulusi Demirelli, “Yakınıni Sev”, *Büyük Şark*, No. 18, (Ocak-Şubat-Mart 1935), s. 1.

157 *Büyük Şark*, “Büyük Üstad Muhiddin Osman Kardeşin 4-1-1935 Büyük Meşrik Fevkalâde Toplantısında (Renaissance) Mahfili Muhtereminin Ailemize İltihakı Münasebetle Okuduğu Söylev”, No. 18, (Sonkanun-Şubat-Mart 1934), ss. 2-3.

158 *Büyük Şark*, “Discours Prononce Par Le Grand-Maitre.”. No. 18. (Sonkanun-Şubat-Mart 1934). ss. 3-5.

159 *Büyük Şark*, “1935 İ’sad Merasiminde Söylenen Nutuklar”. No. 18. (Sonkanun-Şubat-Mart 1934). ss. 12-36.

160 Erem, Münir Halil, “Teavün”. *Büyük Şark*. No. 18. (Sonkanun-Şubat-Mart 1934). ss. 36-40.

161 Rahmi Duman, “Bir Mabedin Duvarları”. *Büyük Şark*. No. 18. (Sonkanun-Şubat-Mart 1934). ss. 42-43.

162 Kırca, Mehmet Ali H, “Nizamlarımız Değişirken (Son)”. *Büyük Şark*. No. 18. (Sonkanun-Şubat-Mart 1934). ss. 44-47.

163 *Büyük Şark*, “Muhterem Mahfellerimizin 1935 İntihabları Neticesinde Seçilen Muhterem Üstadlar ve Adresleri”, No. 18. (Sonkanun-Şubat-Mart 1934). ss. 47-48.

164 Fuat Hulusi, “Medeni Ülkümüz”. *Büyük Şark*. No. 19. (Mayıs-Nisan 1935). s. 1.

165 Servet Yesari, “Litre Biraderin Bir Söylevi”. *Büyük Şark*. No. 19. (Mayıs-Nisan 1935). s. 2.

166 *Büyük Şark*, “1935 İ’sat Merasiminde Söylenen Nutuklar VI”. No. 19. (Mayıs-Nisan 1935). ss. 11-22.

167 *Büyük Şark*, “Allocution Prononcee par le Frere Emile Tissot...”. No. 19. (Mayıs-Nisan 1935). ss. 22-25.

Bey'in "Bir Yolcu" isimli şiiri bulunmaktadır.¹⁶⁸ 27'nci sayfada Mehmet Ali Haşmet Kırca'nın "Britanya Masonluğu"; 28 ila 32'nci sayfalar arasında ise Dr. Hayim Marko Elnekave Bey'in "Dikkate Değer Bir Karşılaşma" isimli çeviri makalesi mevcuttur.¹⁶⁹ Son bölüm her zamanki gibi "Mason Şuunu"dur ve burada yine Türkiye ve dünya masonluğundan çeşitli haberlere yer verilmiştir.¹⁷⁰

Büyük Şark dergisi bu sayı ile son bulmuştur. İşin ilginç tarafı tüm tartışmalara ve 1935 yılı itibariyle artan baskılara rağmen ne bu sayıda ne de önceki sayılarda mevcut durumu açıktan sorgulayan bir yazıya rastlanmamıştır. Dergi, genel olarak başından itibaren düşük dergisi formatını muhafaza etmiş, polemiklerden ve gündelik politiklardan uzak durmayı tercih etmiştir.

Sonuç

Türkiye'de tek partili dönemin yoğun biçimde ağırlığını hissettirdiği Serbest Cumhuriyet Fırkası sonrası süreçte çıkan masonik "Büyük Şark" dergisinin, ele aldığı konular itibariyle dönemin siyasi atmosferinden hayli uzak bir yayın politikası takip ettiği rahatlıkla söylenebilir. Yukarıda da görüldüğü üzere derginin konu muhteviyatı umumiyetle ezoterizm, masonluk tarihi, Türkiye'de gerçekleşen masonik toplantılardaki nutuklar, dünya masonluğu hakkında bilgiler, Türkiye ve dünya masonluğundan haberler ve akidevî hususlardan oluşmaktadır. Derginin politik konulara girmedığı, hatta Türkiye masonluğuna yönelik saldırıları dahi konu edinmediği görülmektedir. Sadece üyelere mahsus bir dergide bu tarz konulara hiçbir şekilde değinilmemesi ve baştan itibaren belirlenen yayın çizgisinin kararlılıkla devam ettirilmesi dikkat çekici bir vakiadır. Bunun yanı sıra derginin yazar kadrosunun tamamı o günün Türkiye masonluğuna mensup kişilerden oluşmaktaydı. Hatta kahir ekseriyetinin Üstad-ı Azam veya Üstad-ı Muhterem oldukları tespit edilmektedir. Bunun dışında derginin fiziksel olarak dönemin siyasi polemik dergileri ile aynı standartta olduğu öne sürülebilir. Yabancı ülke mason localarının çıkardıkları dergilerle karşılaştırıldığında ise yine aynı standartlara yaklaşıldığını söylemek yanlış olmaz. Konu seçimleri de yine yabancı masonik dergiler ile benzer mahiyettedir. Daha önce de belirtildiği gibi konu skalasındaki ağırlık ezoterik konulara ve masonluk tarihine verilmiştir.

Tüm bunların yanı sıra derginin istikrarlı bir şekilde çıkmadığı açık biçimde görülmektedir. Kararlı şekilde varlığını devam ettirmekle birlikte dergi bazı zamanlar aylık, bazen üç aylık, bazen de iki aylık olarak çıkmıştır. Dolayısıyla, derginin basımında bir standart yakalanabildiği söylenemez. Ancak, 1931-1935 arasında tam dört yıl yayın hayatını sürdürebilmiştir. Mahmut Esat Bozkurt'un öncülüğünde girilen kampanya olmasa belki de varlığını aynı kararlılıkla sürdürecektir olan dergi, Mayıs-Nisan 1935'te varlığını sona erdirmek zorunda kalmıştır. Dikkat çekici bir ayrıntı da derginin yayın hayatını bitirmeden evvel veda benzeri bir duyuru kaleme almamış olmasıdır. Bunun nedeni, çok yüksek ihtimalle, derginin mesulü konumundaki Türk Yükseltme Cemiyeti üyesi Türkiye masonlarının, derginin kapatılmasına ani şekilde karar vermiş olmaları olabilir. Ya da basım süreci, artan baskılar ve yaşanan olaylar neticesinde masonların iradeleri dışında sürüncemede kalmış ve Türkiye masonluğunun uykuya yatmasıyla birlikte tamamıyla sekteye uğramış olabilir. Hangi seçenek olursa olsun sonuç olarak, söz konusu tarihten sonra "Büyük Şark" dergisi görünür olmaktan çıkmış ve tarihin arka sayfalarında yerini almıştır. Ancak şunu özellikle belirtmek gerekir ki, söz konusu dergi mizanpajı, konu muhteviyatı, baskı özellikleri ve tarzı

168 Tok, Refet, "Bir Yolcu...", *Büyük Şark*. No. 19, (Mayıs-Nisan 1935), s. 25-27.

169 Kırca, "Britanya Masonluğu", *Büyük Şark*, No. 19, (Mayıs-Nisan 1935), s. 27-28; Armand Bedarride, "Dikkate Değer Bir Karşılaşma", çev.: Marko Elnekave, *Büyük Şark*, No. 19, (Mayıs-Nisan 1935), ss. 28-32.

170 *Büyük Şark*, "Mason Şuunu", No. 19, (Mayıs-Nisan 1935), ss. 32-33.

ile kendisinden sonra çıkacak olan Türkiye’deki masonik dergilere ciddi anlamda örnek olmuştur. Bu açıdan “Büyük Şark” dergisi hem Türkiye masonluğu hem de Türkiye mason dergiciliği için büyük önemi haiz bir yayın organıdır. Bu dergiyle birlikte Türkiye masonluğu ilk defaya mahsus olmak üzere üyelerini haber değeri taşıyan faaliyetlerden ve içe dönük ezoterik bilgilerden yararlandırabilecek bir yayına sahip olmuştur. Ana metinde görüleceği üzere dergi dönemin iktidarı ile iyi geçinmesine ve Kemalist devrimleri sonuna kadar benimsemiş olsa da kapanmak zorunda kalmış ve faaliyetine son vermiştir. Böylelikle, Türkiye masonluğu “Uyanış”a kadar yayın dünyasından uzaklaşmak durumunda kalmıştır.

N° 1-2
NİSAN—MAYİS

BİRİNCİ YIL
1931

Büyük Şark

Tevzi ve Müracaat Yeri: Beyoğlu Polonya Sokağı No. 25
BÜYÜK ŞARK Neşriyat Dairesi

**Yalnız Türk Yükseltme Cemiyeti azasına mahsus el yazılarını
ihtiva eder.**

İSTANBUL

Şekil 1: Büyük Şark Dergisinin ilk sayısına ait kapak fotoğrafı. Kaynak: <https://www.celillayiktez.com/buyuk-sark-dergisi-arsivi>.

KAYNAKÇA**Arşiv**

Devlet Arşivleri Başkanlığı. Cumhuriyet Arşivi. *Cumhuriyet Halk Partisi*. 611-123-3. (28.11.1949).

Devlet Arşivleri Başkanlığı. Osmanlı Arşivi. Y..EE..128-150. (03.07.1309).

Devlet Arşivleri Başkanlığı. Osmanlı Arşivi. Y..A...HUS. 265-96. (H. 17.03.1310).

Devlet Arşivleri Başkanlığı. Osmanlı Arşivi. HR.TO..396-42. (25.08.1891).

Devlet Arşivleri Başkanlığı. Osmanlı Arşivi. Y..PRK.UM..25-31. (H.16.02.1310).

Kitaplar

Ahmad, Feroz. İttihat ve Terakki 1908-1914. Çev.: Nuran Yavuz. 5. baskı. Kaynak Yayınları. İstanbul. 1999.

Ağaoğlu, Yavuz Selim. (2017). *'Mahmut Esat'a Karşı' Unutulmuş Bir Mücadele*. Hür ve Kabul Edilmiş Masonlar Büyük Locası Derneği İktisadi İşletmesi. İstanbul.

Ağaoğlu, Yavuz Selim. (2017). *Osmanlı Masonluğu 1917-1920*. Hür ve Kabul Edilmiş Masonlar Büyük Locası Derneği İktisadi İşletmesi. İstanbul.

Ağaoğlu, Yavuz Selim., Arslan, Ozan., Markner, Reinhard., Vari, Laszlo. (2019). *'Müttefik Devletlerin Büyük Localar Toplantısı' Berlin 1918*. Hür ve Kabul Edilmiş Masonlar Büyük Locası Derneği İktisadi İşletmesi. İstanbul.

Alkan, Mehmet Ö. (2003). *Bir Muhacir ve Mübadil Olarak Terakki Okulları. Toplumsal Tarih* 190. (Ekim 2009), ss. 64-73.

Anduze, Eric. (2012). *Osmanlı Türkiye'sinde Masonluk 1908-1924*. Çev. Can Kapyalı. Omnia. İstanbul.

Apak, Kemalettin. (1958). *Ana Çizgileriyle Türkiye'de Masonluk Tarihi*. Türkiye Mason Derneği. İstanbul.

Ayan, Tamer (2000). *Royal Arch*. Ak Yayınları. İstanbul.

Ayfer, Murat Özgen. (t.y.). *Mason Sözlüğü*. Büyük Mason Mahfili.

Clegg, Robert Ingham. (1921). *History of Freemasonry* (Cilt. 7). The Masonic History Company. New York.

Dumont, Paul. (2014). *Osmanlıcılık, Ulusçu Akımlar ve Masonluk*. 2. Baskı. Çev. Ali Berktaş. Yapı Kredi Yayınları. İstanbul.

Egeran, Enver Necdet. (2015). *'Gerçek Yüzüyle' Masonluk*. Hür ve Kabul Edilmiş Masonlar Büyük Locası Derneği İktisadi İşletmesi. İstanbul.

Erginsoy, Abdurrahman. (2015). *Türkiye'de Masonluğun Doğuşu ve Gelişmesi*. Hür ve Kabul Edilmiş Masonlar Büyük Locası Derneği İktisadi İşletmesi. İstanbul.

Hanioğlu, M. Şükrü. (1985). *Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902)*. İletişim Yayınları. İstanbul.

Hür ve Kabul Edilmiş Masonlar Büyük Locası. (2004). *Türk Masonluğunun 95. Yılı*. İstanbul.

Stillson, Henry Leonard ve Hughan, William James. (1892). *History of the Ancient and Honorable Fraternity of Free and Accepted Masons*. The Fraternity Publishing Company. London.

Iacovella, Angelo. (1998). *Gönye ve Hilal 'İttihat-Terakki ve Masonluk'*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları. Çev. Tülin Altınova. İstanbul.

- Kale, Kaan. (2020). *‘Hakikat ve Hürriyetin Peşinde’ Necat Muhterem Mahfili ve 1930 Olayları*. Hür ve Kabul Edilmiş Masonlar Büyük Locası Derneği İktisadi İşletmesi. İstanbul.
- Koloğlu, Orhan. (2019). *İslam Âleminde Masonluk*. 3. baskı. Kırmızı Kedi Yayınevi. İstanbul.
- Layiktez, Celil. (1999). *Türkiye’de Masonluk Tarihi 1721-1956*. (Cilt 1). Yenilik Basımevi. İstanbul.
- Maden, Fahri. (2020). *Bektaşî Tekkelerinin Kapatılması (1826)*. 3. Baskı. Türk Tarih Kurumu Yayınları. Ankara.
- Öcal, Güngör. (2015). *Türk Masonluğu*. 2. Baskı. Hür ve Kabul Edilmiş Masonlar Büyük Locası Derneği İktisadi İşletmesi. İstanbul.
- Ramsour, Ernest Edmondson. (2001). *Genç Türkler ve İttihat Terakki*. Kayıhan Yayınları. İstanbul.
- Sosyal, İlhami. (2004). *Dünyada ve Türkiye’de Masonluk ve Masonlar*. Derin Yayınları. İstanbul.
- Talu, Ömer Can ve Söalp, Melike. (2015). *Mason Locaları Bir Emirle Kapatıldı 14 Ekim 1935*. Şıra Yayınları. İstanbul.
- Thory, Claude-Antoine. (1815). *Acta Latomorum ‘Table Chronologie de L’Histoire de la Franche-Maçonnerie’*. (Cilt 1). Paris.
- Verbas, A. Pulad. (2020). *Alev Saçan Yıldız Sembolizması*. İtibarlı Kitaplar. İstanbul.
- Zarcone, Thierry. (2011). *İslam’da Sır ve Gizli Cemiyetler*. Çev. Ali Berktaş. Kabalcı Yayınları. İstanbul.

Sürelî Yayınlar

- Afif Ramiz, “Bir Terfi Tezi”, *Büyük Şark*, No. 15. (Mart-Nisan-Mayıs 1934), ss. 40-43.
- Afyoncu, Erhan. (2003). Mehmed Said Paşa, Yirmisekizçelebizâde. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. (Cilt. 28, s. 524-525 vd.). Ankara.
- Akşam. “Türk Masonlar Bütün Mallarını Halkevlerine Teberrü Etiler”. (10.11.1935). s. 2.
- Ali Şevket. “(Vefa)nın Tahire Hitabesi”. *Büyük Şark*. No. 15. (Mart-Nisan-Mayıs 1934). ss. 30.
- Aridja, P. “Le Culte Sacre De La Verite (1)”. *Büyük Şark*. No. 15. (Mart-Nisan-Mayıs 1934). ss. 36-40.
- Atuf Zühtü. “Nura Susayanlar”. *Büyük Şark*. No. 13. (İkinci Teşrin-Birinci Kanun 1933). ss. 1-2.
- Bedarride, Armand. “La Foi”. *Büyük Şark*. No. 17. (Sontışrin-İlkkanun 1934). s. 25-29.
- Bedarride, Armand. “Dikkate Değer Bir Karşılaşma”. çev.: Marko Elnekave. *Büyük Şark*. No. 19. (Mayıs-Nisan 1935). ss. 28-32.
- Büyük Şark*. “Niçin Çıkıyoruz?”. No. 1-2. (Nisan-Mayıs 1931). ss. 1-3.
- Büyük Şark*. “Bir Hitabe”. No. 1-2. (Nisan-Mayıs 1931). ss. 3-9.
- Büyük Şark*. “Türk Masonluğunun Mahiyeti”. No. 1-2. (Nisan-Mayıs 1931). ss. 20-25.
- Büyük Şark*. “Hollanda’da Masonluk”. No. 1-2. (Nisan-Mayıs 1931). ss. 9-20.
- Büyük Şark*. “Masonluk ve Sulh”. Akt. A. Rifat. No. 3. (Haziran 1931). ss. 9-15.
- Büyük Şark*. “Millî Çekoslovak Masonluğu (1)”. Çev. A. Selahattin. No. 3. (Haziran 1931). ss. 16-18.
- Büyük Şark*. “Masonlukta Vazife Telakkisi”. No. 3. (Haziran 1931). ss. 1-3.

- Büyük Şark*. No. 4-5. (Şubat-Mart 1932). s. 1.
- Büyük Şark*. No. 4-5. (Şubat-Mart 1932). s. 34 (Arka kapak iç sayfa).
- Büyük Şark*. No. 7. (Haziran-Ağustos 1932). (Ön kapak iç sayfa).
- Büyük Şark*. No. 8-9. (Kanunusanî-Şubat 1933). s. 33 (Arka kapak iç sayfa).
- Büyük Şark*. "Umum Masonlar Birliği". No. 4-5. (Şubat-Mart 1932). ss. 8-12.
- Büyük Şark*. "Türk Yükseltme Cemiyeti Teavün Sandığı Nizamnamesi". No.4-5. (Şubat-Mart 1932). ss. 29-31.
- Büyük Şark*. "Mason Dünya Şuunu". No. 4-5. (Şubat-Mart 1932). ss. 31-33.
- Büyük Şark*. "Mason Dünya Şuunu". No. 6. (Nisan-Mayıs 1932). ss. 32-33.
- Büyük Şark*. "Mason Dünyası Şuunu". No. 7. (Haziran-Ağustos 1932). ss. 48-49.
- Büyük Şark*. "Mason Şuunu". No. 8-9. (Kanunusanî-Şubat 1933). s. 32.
- Büyük Şark*. "Mason Dünyası Şuunu". No. 11. (Mayıs-Temmuz 1933). ss. 47-49.
- Büyük Şark*. "Mason Şuunu". No. 14. (İkinci Kânun-Şubat 1934). ss. 47-48.
- Büyük Şark*. "Mason Şuunu". No. 15. (Mart-Nisan-Mayıs 1934). ss. 47-49.
- Büyük Şark*. "Mason Şuunu". No. 16. (Eylül-Birinci Teşrin 1934). ss. 31-32.
- Büyük Şark*. "Mason Şuunu". No. 19. (Mayıs-Nisan 1935). ss. 32-33.
- Büyük Şark*. "Mason Esrarı ve Derecelerinin Manası". No. 6. (Şubat-Mart 1932). ss. 4-9.
- Büyük Şark*. "Masonluk Nedir?..Masonluk Kimdir? (I)". No. 7. (Haziran-Ağustos 1932). ss. 1-8.
- Büyük Şark*, "1932 İstanbul Konvanı". No. 8-9. (Kanunusanî-Şubat 1933). ss. 1-10.
- Büyük Şark*, "Bir Tel Yazısı ve Cevabı". No. 8-9. (Kanunusanî-Şubat 1933). s. 10.
- Büyük Şark*, "Muhterem İnkılâp Mahfilinin 8 Teşrinievvel 1932 Tarihli Küşat Celsesinde Muhterem Üstat Cevat Abdürrahim Biraderin İrat Ettiği Nutuk". No. 8-9. (Kanunusanî-Şubat 1933). ss. 29-32.
- Büyük Şark*. "Rus Masonluğu". No. 10. (Mart-Nisan 1933). s. 9-11.
- Büyük Şark*. "1933 Senesi İs'at Münasebetile Muhterem Mahfillerde Söylenen Nutuklar". No. 10. (Mart-Nisan 1933). s. 18-27.
- Büyük Şark*. "Teavün Sandığına Yazıldınız mı?". No. 10. (Mart-Nisan 1933). ss. 41.
- Büyük Şark*. "Türkçemizin Yükselmesi İçin Düşündüklerimiz". No. 10. (Mart-Nisan 1933). ss. 37-38.
- Büyük Şark*. "Türkiye Büyük Maşrıkı 1933 Yılında Muhterem Mahfillerimiz İçin Umumi Adres". No. 10. (Mart-Nisan 1933). ss. 39-40.
- Büyük Şark*. "Vefa 25 Yaşına Girdi". No. 11. (Mayıs-Temmuz 1933). s. 18.
- Büyük Şark*. "Büyük Maşrıkın 1930-1933 Devresi Mesai Raporu". No. 11. (Mayıs-Temmuz 1933). s. 18.
- Büyük Şark*. "1933-1936 Büyük Meşrık Daimi Büyük Heyeti". No. 12. (İkinci Teşrin-Birinci Kanun 1933). ss. 2-3.
- Büyük Şark*. "Ahmet Cevat Eczanesi". No. 12. (İkinci Teşrin-Birinci Kanun 1933). s. 33.
- Büyük Şark*. "Daimi Büyük Heyetin 18.9.933 Heyeti Umumiye Celsesinde Okuduğu Mesai Programı". No. 12. (İkinci Teşrin-Birinci Kanun 1933). ss. 11-13.
- Büyük Şark*. "Masonluk Karşısında Dini, İctimai, Milli Akideler ve Rejimler". No. 13. (İkinci Teşrin-Birinci Kanun 1933). ss. 2-8.

- Büyük Şark*. “Nizamlarımız Değiştirilirken II”. No. 13. (İkinci Teşrin-Birinci Kânun 1933). ss. 30-32.
- Büyük Şark*. “Muhterem Okuyucularımıza!”. No. 13. (İkinci Teşrin-Birinci Kanun 1933). ss. 33.
- Büyük Şark*. “1934 Senesi İ’s’at Münasebetile”. No. 14. (İkinci Kânun-Şubat 1934). ss. 2-44.
- Büyük Şark*. “Masonlar ve Masonluklar”. No. 15. (Mart-Nisan-Mayıs 1934). ss. 31-36.
- Büyük Şark*. “Armonia Muhterem Mahfelinin 25 İnci Yıldönümü”. No. 15. (Mart-Nisan-Mayıs 1934). ss. 43-45.
- Büyük Şark*. “Milli Büyük Meşrıkımızın 25 İnci Yıldönümü”. No. 16. (Eylül-Birinci Teşrin 1934). ss. 1-4.
- Büyük Şark*. “Büyük Üstad Tarafından Büyüklerimize Çekilen Tel Yazılar”. No. 16. (Eylül-Birinci Teşrin 1934). ss. 3.
- Büyük Şark*. “Ziyafet”. No. 16. (Eylül-Birinci Teşrin 1934). s. 4.
- Büyük Şark*. “Le Vingtcinquieme Anniversaire ‘Du Grand Orient de Turquie’”. No. 16. (Eylül-Birinci Teşrin 1934). ss. 13-16.
- Büyük Şark*. “Mason Tarihine Bir Bakış”. No. 16. (Eylül-Birinci Teşrin 1934). s. 20.
- Büyük Şark*. “Kuvvet”. No. 17. (Sonteşrin-İlkanun 1934). ss. 2-9.
- Büyük Şark*. “Büyük Üstad Muavini Mehmet Ali Haşmet Biraderin 25 inci Yıl Bayramında İrat Ettiği Hitabe”. No. 17. (Sonteşrin-İlkanun 1934). ss. 9-16.
- Büyük Şark*. “25 Ci Yıl Gecesi Fahrettin Kerim Biraderin Ziyafette İrat Ettikleri Hitabe”. No. 17. (Sonteşrin-İlkanun 1934). ss. 16-20.
- Büyük Şark*. “25 Ci Yıl Gecesi Fahrettin Kerim Biraderin Ziyafette İrat Ettikleri Hitabe”. No. 17. (Sonteşrin-İlkanun 1934). ss. 16-20.
- Büyük Şark*. “1935 İ’s’at Merasiminde Söylenen Nutuklar VI”. No. 19. (Mayıs-Nisan 1935). ss. 11-22.
- Büyük Şark*. “Allocution Prononcee par le Frere Emile Tissot...”. No. 19. (Mayıs-Nisan 1935). ss. 22-25.
- Büyük Şark*. “Kitabiyat: Gönül Dili.”. No. 17. (Sonteşrin-İlkanun 1934). ss. 34-37.
- Büyük Şark*. “Gönül Dili.”. No. 17. (Sonteşrin-İlkanun 1934). ss. 40.
- Büyük Şark*. “Büyük Üstad Muhiddin Osman Kardeşin 4-1-1935 Büyük Meşrık Fevkalâde Toplantısında (Renaissance) Mahfili Muhtereminin Ailemize İltihakı Münasebetile Okuduğu Söylev.”. No. 18. (Sonkanun-Şubat-Mart 1934). ss. 2-3.
- Büyük Şark*. “Discours Prononce Par Le Grand-Maitre.”. No. 18. (Sonkanun-Şubat-Mart 1934). ss. 3-5.
- Büyük Şark*. “1935 İ’s’ad Merasiminde Söylenen Nutuklar”. No. 18. (Sonkanun-Şubat-Mart 1934). ss. 12-36.
- Büyük Şark*. “Muhterem Mahfellerimizin 1935 İntihabları Neticesinde Seçilen Muhterem Üstadlar ve Adresleri”. No. 18. (Sonkanun-Şubat-Mart 1934). ss. 47-48.
- Büyük Şark*. “Mahfellerimizde 1934 İntihabatı Neticesinde Seçilen Üstadı Muhteremler ve Adresleri”. No. 14. (İkinci Kânun-Şubat 1934). ss. 48-49.
- Koç, Yıldırım. “Atatürkçü Mahmut Esat Bozkurt’a Göre Masonluk”. *Aydınlık*. (23.04.2012). s.6.
- Cumhuriyet*. “Türkiye Mason Locaları Bir Emirle Kapatıldı”. (14.10.1935). s. 3.

- Demirelli, Fuat Hulusi. "Yirmi Beşinci Yıldönümü Sofrasında". *Büyük Şark*. No. 16. (Eylül-Birinci Teşrin 1934). ss. 4-13.
- Demirelli, Fuat Hulusi. "Yakınıni Sev". *Büyük Şark*. No. 18. (Ocak-Şubat-Mart 1935). s. 1.
- Eldem, Edhem. (1996). Geç Osmanlı Döneminde Masonluk ve Siyaset Üzerine İzlenimler. *Toplumsal Tarih* 6 (33), ss 16-28.
- Emin Sait. "Johann Wolaan Goethe Kardeş". *Büyük Şark*. No. 7. (Haziran-Ağustos 1932). ss. 18-27.
- Erem, Münir Halil. "Teavün". *Büyük Şark*. No. 18. (Sonkanun-Şubat-Mart 1934). ss. 36-40.
- Fotiadis, Georges. "Le Maçon Dans La Vie Profane". *Büyük Şark*. No. 13. (İkinci Teşrin-Birinci Kanun 1933). ss. 14-20.
- Fuat Hulusi. "Gönül ve Ülkü Birliği". *Büyük Şark*. No. 12. (Eylül-Teşrinievvel 1933). s. 1.
- Fuat Hulusi. "Dilek". *Büyük Şark*. No. 13. (İkinci Teşrin-Birinci Kanun 1933). s. 1.
- Fuat Hulusi. "Öğüt". *Büyük Şark*. No. 14. (İkinci Kânun-Şubat 1934). s. 1.
- Fuat Hulusi. "Mason!". *Büyük Şark*. No. 15. (Mart-Nisan-Mayıs 1934). s. 1.
- Fuat Hulusi. "Nura Doğru". *Büyük Şark*. No. 17. (Sonteşrin-İlkanun 1934). s. 1.
- Fuat Hulusi. "Medeni Ülkümüz". *Büyük Şark*. No. 19. (Mayıs-Nisan 1935). s. 1.
- Goemans, H. "Goethe". *Büyük Şark*. No. 7. (Haziran-Ağustos 1932). ss. 33-37.
- Groussier, Arthur. "Conferance". *Büyük Şark*. No. 3. (Haziran 1931). ss. 18-26.
- Hazım Atıf. "Masonluk Tarih ve Mahiyetine Bir Nazar". *Büyük Şark*. No. 11. (Mayıs-Temmuz 1933). ss. 34-42.
- Haşmet, Mehmet Ali. "Alman Masonluğunun Bugünkü Vaziyeti". *Büyük Şark*. No. 10. (Mart-Nisan 1933). ss. 1-4.
- Haşmet, Mehmet Ali. "Lozan Masonları Tarafından Neşrolunan Beyanname". *Büyük Şark*. No. 15. (Mart-Nisan-Mayıs 1934). ss. 26-28.
- Nami, K. "Hürriyet Mutlak Değildir". *Büyük Şark*. No. 13. (İkinci Teşrin-Birinci Kanun 1933). ss. 8-14.
- Hazım Atıf. "Masonluk Tarih ve Mahiyetine Bir Nazar I". *Büyük Şark*. No. 4-5. (Şubat-Mart 1932). ss. 5-8.
- Hazım Atıf. "Masonluk Tarih ve Mahiyetine Bir Nazar III". *Büyük Şark*. No. 7. (Haziran-Ağustos 1932). ss. 16-18.
- Hazım Atıf. "Masonluk Tarih ve Mahiyetine Bir Nazar VI". *Büyük Şark*. No. 11. (Mayıs-Temmuz 1933). ss. 10-12.
- İbrahim Sadi. "Üstat Hiram'ın Huzurunda". *Büyük Şark*. No. 10. (Mart-Nisan 1933). ss. 11-18.
- Kazım Nami. "Siyaset Hakkında Bir Mülahaza". *Büyük Şark*. No. 11. (Mayıs-Temmuz 1933). ss. 5-10.
- Kemal Şakir. "Masonlukta Sır". *Büyük Şark*. No. 11. (Mayıs-Temmuz 1933). ss. 2-5.
- Kedourie, Elie. (1978). Jöntürkler, Farmasonlar ve Yahudiler. *Birikim* (45), ss 54-68.
- Kermenli, A. "Teassup, Cehalet, İhtiras ile Mücadele". *Büyük Şark*. No. 10. (Mart-Nisan 1933). ss. 4-6.
- Kırca, Mehmet Ali H. "Nizamlarımız Değişirken (Son)". *Büyük Şark*. No. 18. (Sonkanun-Şubat-Mart 1934). ss. 44-47.

- Kırca. “Britanya Masonluğu”. *Büyük Şark*. No. 19. (Mayıs-Nisan 1935). s. 27-28.
- L’acacia*. Vol. 14 (83-84). (Novembre-December 1909).
- Mehmet Ali Haşmet. “Tahir İçin”. *Büyük Şark*. No. 15. (Mart-Nisan-Mayıs 1934). ss. 28-29.
- Mim Kemal. “Büyük Üstat Mim Kemal Biraderin 22/4/1931 tarihli Heyeti Umumiye Fevkalâde İçtimainda İrat Ettiği Nutuk”. *Büyük Şark*. No. 6. (Nisan-Mayıs 1932). ss. 1-4.
- Muhittin Osman. “Üstadı Azamın 1933-1936 Büyük Meşrıkımız Açma Nutukları”. *Büyük Şark*. No. 12. (Eylül-Teşrinievvel 1933). ss. 3-11.
- Muhittin Osman. “Müessesenin Ruhu Üzerine”. *Büyük Şark*. No. 15. (Mart-Nisan-Mayıs 1934). ss. 2-7.
- Rahmi Duman. “Bir Mabedin Duvarları”. *Büyük Şark*. No. 18. (Sonkanun-Şubat-Mart 1934). ss. 42-43.
- Raşit. “Harici Münasebatımız Hakkında”. *Büyük Şark*. No. 12. (Eylül-Teşrinievvel 1933). ss. 13-20.
- Refet Sadettin. “Ham Taşı Yontmaktan Ne Anlıyorum”. *Büyük Şark*. No. 11. (Mayıs-Temmuz 1933). ss. 43-47.
- Rensonet, G. H. “Goethes Lyrik”. *Büyük Şark*. No. 7. (Haziran-Ağustos 1932). ss. 27-33.
- Rivista della Massoneria Italiana*. No.1. (30.06.1870).
- Salim Ahmet. “Masonluk Mabedi Ne Öğretir ve Masonluk”. *Büyük Şark*. No. 13. (ikinci Teşrin-Birinci Kanun 1933). ss. 21-30.
- Servet Yesari. “Litre Biraderin Bir Söylevi”. *Büyük Şark*. No. 19. (Mayıs-Nisan 1935). s. 2.
- Şükrü Hazım. “Lozan Muhterem Mahfelinin 15 İnci Yıl Dönümü”. *Büyük Şark*. No. 15. (Mart-Nisan-Mayıs 1934). ss. 20-22.
- Saunders’s News-Letter*. “Freemasons in Turkey”. (04.08.1856). s. 2.
- Son Posta*. “Masonlar Mallarını Halkevlerine Teberru Ettiler”. (10.11.1935). s. 6.
- Türk Dili Tetkik Cemiyeti Umumi Katibi. “Bir Mektup: Büyük Şark Mecmuasına”. *Büyük Şark*. No. 10. (Mart-Nisan 1933). s. 36.
- Tekin, Halit. “Masonluk Vazifesini Yapmış Bitirmiş Midir?”. *Büyük Şark*. No. 17. (Sonteshrin-İlkanun 1934). s. 29-32.
- The Alloa Advertiser*. “Freemasons in Turkey”. (28.04.1855). s. 2.
- The Daily News London*. “Freemasons in Turkey”. (20.04.1855). s. 4.
- The Derby Mercury*. “Freemasons in Turkey”. (13.08.1856). s. 3.
- The Freemason’s Magazine*. “Address to the Masonic Body, and Public in General”. (01.06.1793). s. 4-7.
- The Leeds Times*. “The Mahomedan Freemasons in European Turkey”. (09.08.1856). s. 6.
- The New Age Magazine*. Vol. XXV (1). (January 1917).
- Tok, Refet. “Bir Yolcu...”. *Büyük Şark*. No. 19. (Mayıs-Nisan 1935). s. 25-27.
- Tunçay, Mete. (1978). “Jön Türkler, Farmasonlar ve Yahudiler Üstüne”. *Birikim* (45), ss. 52-53.
- Türkdili*. “Türk Mason Cemiyetinin Vatan Severliği...”. (10.11.1935). s. 1.
- Ulus*. “Mason Cemiyeti Kendisini Niçin Kapatı?”. (10.11.1935). s. 3.
- Velicanidi. “Türkiye Büyük Meşrıkı Büyük Üstadına”. *Büyük Şark*. No. 16. (Eylül-Birinci Teşrin 1934). s. 20.

Yurdusev, Esin. (2009). The British Ambassadors to Istanbul in the Mid-Nineteenth Century: Sources of Intelligence and Political Reporting. *Bellefen* 73 (267). ss 523-553.

Zekeriyya Rıza, A. "Kardeşlere İthaf". *Büyük Şark*. No. 17. (Sonteşrin-İlkkanun 1934). ss. 23-24.

Dijital Kaynaklar

Hür ve Kabul Edilmiş Masonlar Büyük Locası (2018). Türkiye'de Masonluğun Tarihi. Erişim Adresi: <https://www.mason.org.tr/turkiyede-masonlugun-tarihcesi>

Özgür Masonlar Büyük Locası. *Türkiye'de Masonluk Tarihi*. (t.y.). Erişim adresi: <https://mason-mahfili.org.tr/masonlugun-tarihcesi/kurumsal-olusum-1966/>

Museum of Freemasonry. (t.y.). Erişim Adresi: <https://www.masonicperiodicals.org/>

Şakul Gibi...(t.y.). Erişim Adresi: <https://www.celillayiktez.com/sakul-gibi>

Tesviye Dergisi Arşivi. (t.y.). Erişim Adresi: <https://www.celillayiktez.com/tesviye-dergisi-arsivi>

<https://www.hurriyet.com.tr/gundem/nuruziya-sokak-39053124>. Erişim tarihi: 25.01.2023.

II. DÜNYA SAVAŞI'NDA TÜRKİYE'YE SİĞINAN MÜLTECİLER ve YUNANİSTAN'A YAPILAN KIZILAY YARDIMLARI*

REFUGEES WHO TOOK REFUGE IN TÜRKİYE DURING WORLD WAR II
AND RED CRESCENT AID TO GREECE

Süleyman TEKİR**, Eda ŞAHİN***

Geliş Tarihi/Received:05.01.2023

Kabul Tarihi/Accepted:22.03.2023

TEKİR, Süleyman-ŞAHİN, Eda, (2023), "II. Dünya Savaşı'nda Türkiye'ye Sığınan Mülteciler Ve Yunanistan'a Yapılan Kızılay Yardımları", Belgi Dergisi, S.26, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Yaz 2023/II, ss. 107-125.

Öz

I. Dünya Savaşı ile değişen geleneksel savaş yaklaşımı askerî alanlar kadar sivil yaşam alanlarını da doğrudan etkiledi ve sivil savaşın acımasızlığıyla yüzleştiler. Bu durum mülteciler meselesini farklı bir boyuta taşıdı ve II. Dünya Savaşı'nda milyonlarca insan mülteci durumuna düştü. Türkiye'nin 1939 senesinde Almanya'nın Polonya'ya saldırmasıyla başlayan II. Dünya Savaşı'nda tarafsız olmayı seçmesi, mülteciler meselesinde önemli bir misyonu doğal olarak üstlenmesine neden oldu. Savaşın alanının bir anda tüm dünya sathına yayılmış olması mültecilere karşı misafirperver ülke sayısının oldukça azalmasına neden oldu. Her türlü baskıya rağmen savaşa girmeyen Türkiye, sivil ve askerî mültecilerin sığınak noktalarından birisi oldu. Türkiye, uluslararası hukukun hükümlerine göre hareket ederek mültecilere insani yardımlarda bulundu. Türkiye'de insani yardımlar söz konusu olunca ilk akla gelen örgüt olan Kızılay, II. Dünya Savaşı sırasında gerek yurtiçi gerekse yurtdışında savaş mağdurlarına yardım elini uzatmaktan geri durmadı. Mülteciler meselesi zor durumda olan Türk ekonomisine ağır yüklemesine rağmen yardım faaliyetleri savaş sonrası döneme kadar aksatılmadan yapıldı. Kızılay'ın koordinasyonluğunda bu yardım ve çalışmalar titizlikle yürütülmüştür. Yerinden edilmiş olan insanların en temel ihtiyaçları olan barınma ve beslenme ihtiyaçlarının karşılanması için kurulan kamplarda kalori ihtiyaçlarına kadar hesaplanarak karşılanmıştır. Kızılay'ın yurtdışında yoğun olarak insani yardım faaliyeti yürüttüğü ülkelerin başında işgale uğrayan ve açlıkla karşıya kalan Yunanistan gelmektedir. Bu çalışmanın amacı Kızılay arşiv belgelerinden faydalanarak savaş döneminde Türkiye'deki mültecilere yönelik gerçekleştirilen yardım faaliyetleri, mülteci kampları ve bu kamplarda kalan mültecilere ilişkin tespitlerde bulunmaktadır. Söz konusu belgelerden yola çıkılarak mültecilerin yeme, içme, barınma, sağlık durumları, Anadolu'daki mülteci kamplarının vaziyeti ve çalışma şekilleri, kamplarda barınmakta olan mültecilerin yaşamına dair bilgiler ele alındı.

Anahtar kelimeler: *Türkiye, İkinci Dünya Savaşı, Mülteciler, Mülteci Kampları, Kızılay, Yunanistan.*

* Bu makaleye yazarlar eşit oranda katkı yapmışlardır.

**Doç. Dr., Sinop Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, stekir@sinop.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0001-5862-2548>).

*** Doktora Öğrencisi, Sinop Üniversitesi, Yakın Çağ Tarihi, edaaytekin@outlook.com, (<https://orcid.org/0000-0002-0585-3817>).

Abstract

World War I, which changed the traditional approach to warfare, affected civilian areas of life as much as military areas. This took the issue of refugees to a different dimension and millions of people became refugees in World War II. Türkiye's choice to remain neutral in World War II, which started with Germany's attack on Poland in 1939, naturally led Türkiye to undertake an important mission in the refugee issue. Refusing to enter the war despite all kinds of pressure, Türkiye became one of the centres for civilian and military refugees. Acting in accordance with the provisions of international law, Türkiye provided humanitarian aid to refugees. The Red Crescent, the first organisation that comes to mind in terms of humanitarian aid in Türkiye, provided aid to war victims both at home and abroad during World War II. Although the issue of refugees placed a heavy burden on the struggling Turkish economy, aid activities were carried out without interruption until the post-war period. Under the coordination of the Red Crescent, this aid and related works were carried out meticulously. Shelter and nutrition as the most basic needs of displaced people were met by calculating their calorific needs in the camps established to meet their needs. The primary example among the countries where the Red Crescent carried out intensive humanitarian aid activities abroad was Greece, which was under occupation and faced with hunger. Drawing on the archival documents of the Red Crescent, the aim of the present study is to make determinations about the aid activities carried out for refugees in Türkiye during the war period, the refugee camps, and the refugees staying in these camps. Based on the aforementioned documents, the study discussed the food, drink, shelter, health conditions of the refugees, the situation and operational methods of the refugee camps in Anatolia, and information about the life of the refugees sheltering in the camps.

Keywords: *Türkiye, Second World War, Refugees, Refugee Camps, Red Crescent, Greece*

II. Dünya Savaşı'nda Türkiye'ye Sığınan Mülteciler ve Yunanistan'a Yapılan Kızılay Yardımları

Giriş

20. yüzyılın en yıkıcı olaylarından birisi olan II. Dünya Savaşı, I. Dünya Savaşı'nın ardından Almanya'nın içinde bulunduğu ekonomik ve siyasal baskılar ile sonrasında gelişen Dünya Ekonomik Buhranının etkileri sonucunda ortaya çıkan acı ve felaket dolu bir savaştır. Özellikle Almanya'nın yayılcı bir politika izlemesi ve Japonya'nın tehditkâr siyaseti neticesinde dünya büyük bir savaşa sürüklenmiştir.¹ I. Dünya Savaşı sonrasında yaşanan on yıllık süre zarfında iki temel dönemde savaş sonrası yaşanan problemlerin giderilmesi ve barış antlaşmalarının sağladığı düzenin yerleştirilmesidir. İkincisi ise Locarno ile başlayan yumuşama ve iş birliği döneminde barışın sağlanabilmesi için gerekli tedbirlerin alınması ve silahsızlanma girişimleridir.² Savaş bu gelişmelerin ardından Almanya'nın Polonya'ya saldırması ve İngiltere ile Fransa'nın da bu süreçte Polonya'nın yanında yer almasıyla başlamıştır. Yaklaşık altı yıl süren savaşta 40 milyon insan hayatını kaybetmiş ve milyonlarca insan yaralanmıştır.³

Türkiye, jeopolitik konumu sebebiyle gerek Müttefik gerekse Mihver devletlerinin II. Dünya Savaşı'nda kendi saflarında görmek istedikleri devlet olmuştur. Özellikle Almanya 1933-1938 yıllarında Türk ekonomisinde belirgin bir bağımlılık yaratmış ve savaş döneminde bu durumdan faydalanmak istemiş, iktisadi gücünü kullanarak Türkiye'nin kendi yanında savaşa girmesini sağlamayı amaçlamıştır.⁴ Bununla birlikte İngiltere, askerî gücünden yararlanarak Türkiye'yi kendi yanında savaşa çekmeye çalışmış, Alman tehdidine karşı Türkiye'den yararlanmak istemiştir.⁵ Türkiye tüm bunlara yeni bir savaş macerasına atılmaktan kaçınarak gerek Müttefik gerekse de Mihver devletleriyle iyi ilişkiler içerisine girerek savaş dışı kalma siyasetiyle cevap vermiştir.⁶ Bu amacı gerçekleştirmek üzere İngiltere, Fransa, Sovyetler Birliği ve Almanya ile çeşitli antlaşmalar imzalamıştır. Bu noktada özellikle İsmet İnönü'nün savaş dışı politikaları savunan yaklaşımının hayli önem taşıdığını belirtmek gerekir.⁷

20. yüzyıla gelinceye kadar muharebeler, meydan muharebesi şeklinde gerçekleşirken, bu yüzyıl sonrasında yerleşim yerlerinin içlerine kadar yayılmaya başlamıştır. Bu durum savaflara ek olarak yerinden yurdundan göç etmek zorunda kalan mülteciler meselesini doğurmuş, Balkan Savaşları, I. Dünya Savaşı ve ardından II. Dünya Savaşı'nda milyonlarca insan güvenli bölgelere göç etmiştir. Türkiye'ye gelen sığınmacılar ise daha çok 12 Ada, Kuzey Ege Adaları ve Batı Trakya üzerinden ülkeye ulaşmışlardır.⁸ Her ne kadar Türkiye savaşa girmemiş olsa da ekonomik, siyasi ve sosyal olarak bu savaştan etkilenmiştir. Savaş sırasında bölgedeki insanların birçoğu güvenlik kaygısı içerisinde güvenli alanlara yönelerek bir göç hareketi başlatmıştır.⁹ Bu noktada II. Dünya Savaşı sürecinde Balkanlardaki durumu

1 Özgür Yıldız, "II. Dünya Savaşına Genel Bir Bakış", *Uluslararası Yönetim ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6/12 (2019), s. 63.

2 Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914- 1990*, Ankara, 1993, s. 229.

3 Uğur Günay Yavuz, "II. Dünya Savaşı'nın Cumhuriyet ve Tan Gazetelerinde Temsili", *Karadeniz Teknik Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 11 (2016), s. 2.

4 Ramazan Çalık, "Türk-Alman İlişkileri (1923-1945)", *Türkler Ansiklopedisi*, c. 16, Ankara, 2002, s. 1517.

5 Osman Yalçın, "İkinci Dünya Savaşı'nda İsmet İnönü ve Churchill Arasında Yapılan Adana Görüşmesi", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 47 (2011), s. 727-728.

6 Süleyman Tekir, "İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'de Sivil ve Askerî Mülteciler Meselesi", *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23 (2019), s. 228.

7 Wayne Bowen, "Türkiye ve İkinci Dünya Savaşı: Tarafsız Savaşmayan Ülke", *Türkler Ansiklopedisi*, c. 16, Ankara, 2002, s. 1499.

8 Tekir, a.g.m., s. 254-255.

9 Serpil Doğan, *İkinci Dünya Savaşı Döneminde Türkiye'de Göç (Türk Basınına Göre)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2017, s. 1.

ele almak gerekmektedir. Çünkü savaş döneminde Balkanlar Avrupalı büyük devletlerin çıkar çatışmalarına sahne olmuş, faşizm ve komünizm arasında sıkıştırılmış bir bölge haline gelmiştir. II. Dünya Savaşı'nda ilk işgaline uğrayan Balkan ülkesi Romanya olmuş, ülke bu savaştan sonra darmadağın bir vaziyete gelmiştir. 1940 yılında Almanya, Romanya askerlerine eğitim vermek bahanesiyle ülkeyi işgal etmiş, bu işgal diğer Balkan ülkelerinin de işgalinin habercisi olmuştur. Hitler'in amacı önce kendisini Balkanlarda güvence altına almak daha sonra Balkanlar'ı bir araç olarak kullanarak Sovyetleri işgal etmektir.¹⁰ 28 Ekim 1940 tarihine gelindiğinde İtalya, Almanya'ya bilgi vermeden Arnavutluk'taki kuvvetleriyle Yunanistan'ı işgal girişimine başlamıştır. Fakat İtalya Yunanistan saldırısında istediği sonucu alamamış, İngilizler'in desteğini alan Yunanistan karşı saldırıya geçerek Arnavutluk'a girmiştir. 1941 yılı başlarında ise Almanya Balkanlar'a doğru hızla ilerlemeye başlamıştır. Nisan 1941'de Macaristan, Romanya ve Bulgaristan üzerinden Yunanistan ve Yugoslavya'ya karşı saldırıya geçmiştir. Sonucunda 17 Nisan 1941'de Yugoslavya, 24 Nisan'da da Yunanistan Alman kuvvetlerine teslim olmuştur. Nisan ayı sonunda Bosna Hersek bölgesinin de ele geçirilmesiyle Almanya tüm Balkan işgalini tamamlamıştır. Mayıs ayı sonuna gelindiğinde ise Almanya, Balkanlar ve Ege adalarının hâkimi durumuna gelmiştir.¹¹

II. Dünya Savaşı yıllarında Almanya'nın kısa süre içinde gerçekleştirdiği bu işgaller karşısında zor durumda kalan Müttefikler'in yardım talepleri Türkiye tarafından olumlu karşılanmış, Balkanlar'daki Yunanistan, Romanya gibi komşularına da çeşitli yardımlarda bulunulmuş, yardım paketlerinin arasında konserve, peynir, çikolata, bisküvi, ayakkabı tabanlığı, yorgan, tütün, sabun vb. maddeler yer almıştır.¹²

Türkiye savaş boyunca açlık ve hastalıklarla mücadele eden Yunanistan'a da dostluk ve yardım elini uzatmış bu yardımların çoğu Kurtuluş Gemisi ile gerçekleşmiştir. Gemi ile Yunanistan'a; şeker, mercimek, süt tozu, nohut, kuru fasulye, soğan, yumurta, pirinç unu, tuzlu balık gibi yiyecek maddeleri taşınmıştır.¹³ Bu yiyecek maddelerinden başka makarna, kestane, kefal ve sardalya balığı ile elma da gönderilmiştir.¹⁴ Yunanistan 1941 yılından itibaren "Büyük Açlık" dönemine girmiş, ülkeye bu zor günlerinde ilk desteği sağlayan ülkelerden biri Türkiye olmuştur. Kızılay dışında birçok kurum ve organizasyon da Yunanistan'a gıda maddeleri ve sağlık malzemesi sağlamıştır.¹⁵ Bununla birlikte Türkiye'den Yunanistan'a Ekim 1941 ve Ağustos 1942 arasında yapılan yardımlar 14.031 tonla beklenen düzeyin altında kalmıştır. Türkiye'nin bu dönemde ekonomik kriz halinde olduğu ve karneyle ekme alıldığı düşünüldüğünde bu sonuç gayet normal görünmektedir.¹⁶

Türkiye belirtilen dönemde yalnızca ülke dışına yardım göndermemiş aynı zamanda ülkedeki askerî ve sivil mültecilere yönelik yardımlarda da bulunmuştur. Kamplardaki

10 Ferhat Güney Batı, "Balkan Jeopolitiği ve İkinci Dünya Savaşı'nda Balkanlar", *Ulusam Türkiye Politik Çalışmalar Dergisi*, 1(1) (2021), s. 53-54.

11 Süleyman Seydi, "İkinci Dünya Savaşı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 1, Ankara, 2020, s. 632.

12 Nurgün Koç, "II. Dünya Savaşı'nda Alman İşgali Altındaki Ülkelere Türkiye Üzerinden Yapılan Yardımlar", *Bilgi*, 84 (2018), s. 95-121.

13 Suat Sertel, *Türk Kızılay'ının Yunanistan'a Yaptığı Yardımlar*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Hatay 2019, s. 46-48.

14 Şaduman Halıcı, "II. Dünya Savaşı Sırasında Türkiye'den Yunanistan'a Uzanan Dostluk Köprüsü: Kurtuluş ve Dumlupınar'ın Yardımları", *BELGİ* 9 (2015), s. 1201-1211.

15 Bülent Bakar, «Zor Zamanlarda İyi Komşuluk Örneği: İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'den Yunanistan'a Yapılan Yardımlar», *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 24 (2008), s. 413.

16 Tuğba Eray Biber, "Kızılay Arşiv Belgelerine Göre 1940- 1942 Yılları Arasında Türkiye'den Yunanistan'a Yardımlar", *Türk Dünyası Araştırmaları* 201(2012), s. 25-26.

II. Dünya Savaşı'nda Türkiye'ye Sığınan Mülteciler ve Yunanistan'a Yapılan Kızılay Yardımları

askerî mültecilere maaş veya yardım adıyla para verilerek dağıtılmış, sağlık işlerinde hasta ve yaralılara rütbe ve mevkillerine göre gereken yardımcı ve muhafızlar verilmiş, kamplarda sağlığın korunması için gereken tüm önlemler alınmıştır.¹⁷ Benzer şekilde söz konusu süreçte çok sayıda Yunanlı mülteci Anadolu'ya gelerek hükümete ait binalara, çadır kamplarına, otellere, evlere, boş dükkân ve depolara yerleştirilmiştir. Sonraki süreçte ise gerekli tedbirler alınarak, mültecilere barınma, beslenme, sağlık vb. konularda gerekli yardımlar yapılmıştır.¹⁸ Öte yandan Yunanistan'a yapılan bu yardımların Türkiye'yi zor bir ekonomik sürece soktuğu da göz ardı edilemez.¹⁹

Mültecilere ilişkin bir raporda -özellikle askerî mültecilerin- iskân edilirken Türkiye'nin güvenliğini tehdit etmeyecek biçimde, merkezde ve askerî garnizon bulunmayan kazalarda tek olarak iskân edilmeleri uygun bulunmuştur. Bu mültecilerin iâşe ve ibatelerinin karşılanacağı fakat bu durumun uzun süre devam edemeyeceği belirtilmiştir. Dolayısıyla sürekli tüketici durumunda kalamayacak olan bu kişiler için geçimlerini sağlamaları adına münasip bir iş bulunması beklenmiştir. Aynı zamanda bekar olmaları ve çiftçilik bilmedikleri için belediye ya da bu tür kurumlarda iş verilmesi istenmiştir.²⁰

Yukarıda ifade edilen yardımlar Türkiye'nin en köklü kuruluşlarından birisi olan Kızılay aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Kızılay Cemiyeti yalnızca II. Dünya Savaşı'nda değil Birinci Cihan Harbi ve Millî Mücadele döneminde de teşkilatını genişleterek kendisini kanıtlamış bir kuruluştur. Kuruluşun başarılı olmasında bilhassa Batı metotlarını yakından takip ederek bunları hayata geçiren idealist ve kabiliyetli yöneticiler ile halkın yardım ve ilgisi etkili olmuştur. Diğer bir ifade ile Kızılay, Türk milletinin benliğinden gelen yardımlaşma duygusunun Batı metoduyla teşkilatlanması sonucunda ortaya çıkmıştır.²¹ Türkiye çok savaş görmüş bir ülkedir. Dolayısıyla esarete bulunan insanların yaşadığı durumu ve yokluğu çok iyi bilmektedir. Kızılay da yardım etmenin taşıdığı manaya hiç yabancı değildir. Bu sebeptendir ki henüz yirmi yıl önce kendi topraklarını işgal etmek isteyen Yunanistan'ın açlık ve sefalet içerisindeki durumuna kayıtsız kalmayarak büyük bir duyarlılık içerisinde para, yiyecek ve giyecek yardımında bulunmuştur.²²

1. Mülteci Kampları

Esas olarak mülteci konusu I. Dünya Savaşı'nın ardından gündeme gelmiş ve bu konuda uluslararası antlaşmalar ve sözleşmeler hazırlanmıştır. 14 Haziran 1934 tarih ve 2510 sayılı İskân Kanunu'nun 3. maddesine göre, "*Türkiye de yerleşmek amacıyla olmayıp bir zorunluluk sonucu geçici olarak oturmak üzere sığınanlara mülteci denir.*"²³ Birleşmiş Milletlerin tanımına göre ise mülteci "*ırkı, dini, milliyeti, belli bir sosyal gruba mensubiyeti veya siyasi düşünceleri nedeniyle zulüm göreceği konusunda haklı bir korku taşıyan ve bu yüzden ülkesinden ayrılan ve korkusu nedeniyle geri dönmeyen veya dönmek istemeyen kişi*" dir. Dünyanın çeşitli yerlerine sığınan mülteciler farklı şekillerde

17 Ahmet Emin Yaman, "II. Dünya Savaşında Türkiye'de Askerî Mülteciler ve Gözaltı Kampları (1941-1942)", *Tarih Araştırmaları Dergisi* 22 (2003), s. 156.

18 Serdar Sarısır, "II. Dünya Savaşı yıllarında Anadolu sahillerine sığınan Yunanlı sivil mülteciler", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 27 (2010), s. 514-517.

19 Ulvi Keser, "Arşiv Belgeleri Işığında İkinci Dünya Savaşı Sürecinde Türkiye'de Mülteciler ve Esir Sorunu", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi (ÇTTAD)*, 8/18-19 (2009), s. 185.

20 Hatice Yıldırım, "II. Dünya Savaşı Yıllarında Çorum'da Asker ve Sivil Mülteciler", *Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi (ATAD)*, 33 (2021), s. 221.

21 Mesut Çapa, *Kızılay (Hilal-i Ahmer) Cemiyeti 1914-1925*, Ankara, 2010, s. 185-186.

22 Seçil Karal Akgün ve Murat Uluğtekin, *Hilal-i Ahmer'den Kızılay'a II*, Ankara, 2001, s. 79-82.

23 Ahmet Emin Yaman, "II. Dünya Savaşında Türkiye'de Askerî Mülteciler ve Gözaltı Kampları (1941-1942)", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 22/33 (2003), s.144.

yerleştirilmiştir. Çoğunlukla boş bir alana bir kamp alanı kurulur ve insanlar bu alanlarda yaşamlarını devam ettirirler.²⁴ 1949 senesinde Kastamonu’da askerî kışlalar gezilerek uygun bir binanın mülteciler için kullanılmasına karar verilmiştir. Konaklamaya elverişli binalar mültecilerin barınmasına uygun hale getirildikten sonra farklı kamplarda bulunan mülteciler Kastamonu’da açılan binaya nakledilmişlerdir. Başlangıçta Yozgat kampında bulunan 53 mülteci bu kampa gönderilmiştir. Savaş döneminde 1942 yılında Yozgat’ta ise 147 askerî mültecinin varlığı bilinmektedir. 1945 yılında mültecilerin sayılarında artış meydana gelmiş, Rusya’ya iadesi gerçekleştirilecek 241 Rus ve Alman mültecinin bulunduğu belirtilmiştir. Savaşın sona ermesinin ardından Ağustos 1948’de Yozgat mülteci kampı tüm faaliyetlerine son vermiştir.²⁵

a. Kastamonu Mülteci Kampı

II. Dünya Savaşı sırasında yaşanan mülteci akınlarına karşılık Türkiye, savaşın zulmünden kaçan insanları ülkenin çeşitli bölgelerinde kurulmuş olan mülteci ve esir kamplarına yerleştirerek iâşe ve sağlık ihtiyaçları dışında barınma ihtiyacını da karşılamaya çalışmıştır. Mülteci ve esir kamplarının zaman içerisinde isimleri değiştirilmiş ve “misafirhane” olarak adlandırılmıştır.²⁶ Barınma ihtiyacını karşılamaya yönelik olarak Türkiye’de kurulan kamplardan birisi Kastamonu mülteci kampıdır.

150 kişiyi barındırabilecek kapasitede olan Kastamonu Mülteciler Misafirhanesinde 1949 yılında gerçekleştirilen incelemeler neticesinde misafirhanenin tamir ve islahat ihtiyacı duyduğu gözlemlenmiştir. Söz konusu misafirhanede hamam ve mutfak kısmının harap durumda olduğu belirtilerek buranın tamiri için 15.000 lira ayrılmıştır.²⁷ Aynı yıl Kastamonu’da açılacak mülteciler misafirhanesi için askerî kışlalar Kızılay Derneği teftişçisi doktor Mecit Sayan, Emniyet Genel Müdürlüğü Şube 7. Müdürü Namık Erverdi ile bayındırlık müdürü, askerlik daire başkan vekili, emniyet müdür vekili ile birlikte gezilmiş, önceden revir olarak kullanılan bina iki koğuş ve beş odadan ibaret olup ancak 100-120 kişinin alınabileceği vurgulanmıştır. Bununla birlikte suyu, çamaşırhanesi ve yemekhanesi yoktur. Bu sebeple revir binası misafirhaneye dönüştürülecek durumda görülmemiştir. Bu durum karşısında asıl kışlada yer alan büyük bina için incelemeler yapılmış, binanın çatısının sağlam, kışlanın iç bahçesinde şadırvan şeklinde içmeye ve her türlü ihtiyacı gidermeye yeterli miktarda bol su ve mutfak olması sebebiyle burası misafirhane binası olarak seçilmiştir. Fakat bu binanın da çerçeve, cam, sıva, badana ve elektrik tesislerinin tamire ihtiyacı olduğu görülmüştür. Binanın ısıtmasının ise koğuş ve odalara konulacak sobalarla temin edilmesi kararlaştırılmıştır.²⁸ Ayrıca tamir masraflarının artmaması için büyük koğuşlarda karyolalar altlı üstlü ikişer kişilik olarak hesaplanmış ve tavan yüksek olduğundan bu düzenin sağlık bakımından uygun olduğu anlaşılmıştır. Burada ikamet edecek mültecilerin gündüzleri misafirhaneden belediye hudutları dışına çıkmamak, akşam ve sabah yoklamaları yapılmak kaydıyla şehirde serbestçe dolaşabilmelerinde emniyet açısından bir mahzur görülmemiştir.²⁹ Misafirhanenin açılabilmesi için karyola, yatak, yastık, çarşaf, battaniye ile odaların teskini için 30 adet soba, 300 adet boru, 60 adet dirsek, 30 şapkalı boru, 30 soba tahtası ile bunların altına konulacak uygun büyüklükte 30

24 Zerrin İnan ve Bengi Korgavuş, “Mülteci Kampları ve Yerleşim Alanlarında Sürdürülebilir Tasarım”, *Contemporary Research in Economics and Social Sciences*, 1/2 (2017), s. 105-106.

25 Keser, a.g.m., 198-204.

26 Kızılay Arşivi (K.A.), 2883/5.1.

27 K. A. 2883/13.1.

28 K. A. 2883/13.4.

29 K. A. 2883/13.5.

II. Dünya Savaşı'nda Türkiye'ye Sığınan Mülteciler ve Yunanistan'a Yapılan Kızılay Yardımları

adet muşamba, kürek, maşa ve mangala ihtiyaç duyulmuştur.³⁰ Misafirhanenin tesis ve idare masrafları ile mültecilerin iye, ibate ve tedavi masraflarının Türkiye Kızılay Kurulu tarafından ödenmesine, muhafaza, idare, vazife ve sorumluluğunun Kastamonu Valiliği tarafından yürütülmesine karar verilmiştir. Bununla birlikte misafirhanenin temizlik işleri ile yemek servislerinin hizmet sıra cetveline göre mültecilere yaptırılması uygun görülmüştür.³¹ Misafirhanenin idari kadrosu misafirhane müdürü, doktor, kâtip, mutemet, hademe, çamaşırcı ve çamaşırcı yamağından oluşmaktadır.³²

Mülteci kampının iç işlerini yürütmek için misafir subaylar arasından bir nöbetçi subayı bir de nöbetçi erbaş seçilmiş, bu nöbet 24 saat devam etmiştir. Nöbetçi subayın görevleri ise şunlardır; bütün kışlanın her tarafının küçük süprüntü kutularına kadar temiz tutulması, su depolarının daima kontrolünün yapılması, depolar boşalmış ise gündüz el tulumbası ile su çekilmesi, kiler açılırken nöbetçi subayı ve erbaşının birlikte bulunması, tabela muhteviyatının çıkarılması ve ambar kapandıktan sonra tekrar mühürlenmesi, mutfağa verilen erzağın tamamının kazana konulması, mutfaktaki işlerin yaptırılması ve mutfağın temiz tutulması, geceleyin saat 20.00'den sonra her koğuşta birer nöbetçi ve koridorda da bir nöbetçi bulundurması ve nöbetçilerin yangın, yer sarsıntısı gibi tehlikeleri derhal arkadaşlarına ve karakola haber vermesi, herkes münasip zamanda yattıktan sonra karyolaların kontrol edilmesi ve herkesin tam olduğunun karakola haber verilmesi. Bunun dışında nöbetçi subay bulaşık yıkamak için de yardımcı olmuştur.³³

Temmuz 1949'da Kastamonu'daki misafirhanenin aylık raporunda yapılan bilgilendirmeye göre kampın idare, iye, inzibat işleri günden güne tamamlanmış ve tekamüle doğru ilerlemiştir. Kampta bulunan mülteci sayısı sonradan gelen iki sivil Bulgar ile 28 Rus, 21 Bulgar, 2 Mısırlı, 1 Yunanlı, 1 Alman ve 1 İtalyan da dahil olmak üzere toplam 54 kişidir. Bir mültecinin günlük iye gideri 120 kuruş iken aldığı kalori miktarı ise 2.720'dir. Sabah kahvaltısında mültecilere çay yanında ya peynir ya zeytin ya da yumurta verilmiştir. Öğle ve akşam yemekleri iyeşer kap olarak verilmiş, salata ya da taze soğan gibi yiyecekler daima sofralarda bulundurulmuştur. Akşam yemeklerine daima bir çorba çeşidi ile başlanmıştır. Günlük fiyat göz önünde bulundurularak haftada üç ya da dört defa da hoşaf verilmiştir. Sofraların muntazam ve temiz olup yemeklerin iyi pişirilmesine dikkat edilmiştir. Temizlik işlerine ilişkin ise her hafta bir kişiye bir bütün sabun kalıbının yarısı verilmiştir. Mülteciler cumartesi ve perşembe akşamları olmak üzere haftada iki defa banyo yapmışlardır. Her hafta çamaşırları yıkatılmıştır. Yorgan ve yatak çarşafaları değiştirilerek kirli olanlar perşembe ve cuma günleri yıkatılmıştır. Sofra örtüleri de daima sıcak su bulunduğundan ne zaman kirlenirse o zaman yıkanabilmiştir. Mülteciler ya kendileri tıraş olmuşlar ya da içlerinden biri berber olarak kendilerini tıraş etmiştir. Aynı zamanda mülteci kampının her gün temizliği yaptırılmış ve haftada bir gün de ıslak bezlerle her yer silinmiştir.³⁴

1949 yılında yapılan bir diğere bilgilendirmede mültecilere sabah kahvaltısında bir bardak çay, beyaz peynir veya zeytin tanesi, bir defada iki adet yumurta beraber verilmiş, öğle yemeğinde kıymalı veya kuşbaşı etli yemek, makarna veya pilav, iki defa üzüm hoşafı, akşam yemeğinde pirinçli mercimekli, bulgurlu ya da şehriyeli çorba, kıymalı bir yemek, makarna ayrıca salata verilmiştir. Mülteciler bu yemekler ile doyduklarını ve yemeklerin pişirme şekliyle memnun olduklarını ifade etmişlerdir.³⁵

30 K. A. 2883/13.7.

31 K. A. 2883/13.9.

32 K. A. 2883/13.11.

33 K. A. 2883/160.

34 K. A. 2883/159.2.

35 K. A. 2883/175.

Kastamonu mülteciler kampında sağlık işlerine yönelik yapılan bir bilgilendirmede 41 mültecinin sağlık kontrolünden geçtiği ve bunların reçetelerinin eczanedan temin edildiği ifade edilmiştir. Ayrıca tifo, tifüs ve karma aşılarının yaptırıldığı diğer aşılara devam edileceği belirtilmiştir. Bir mülteci verem hastanesinde birkaç gün yatırılmış ancak taburcu edilip bir şeyi olmadığı anlaşıncaya arkadaşları büyük sevinç yaşamıştır. Mültecilerin sağlık karneleri de bastırılarak dosyalarına yerleştirilmiştir.³⁶ Bununla beraber mültecilerin dış tedavisine ihtiyaçları vardır. Diş çekmek ve diş tedavi ederek basit dolgu işlemleri yapmak işini yine misafirhane üstlenmiştir.³⁷

Kampta mültecilerin eğlenceli vakit geçirebilmeleri adına bir voleybol sahası ile bir de pinpon masası ve takımları hazırlanmıştır. Gazinoda satranç, tavla, dama ve kâğıt oyunları da bulundurulmuştur. Mültecilerin bunlar ile oynamasına izin verilmiş ancak bunun kumar şeklini almasının önüne geçilmiştir.³⁸

Kampta bulunan her mülteci için bir dosya hazırlanmıştır. Künye defterlerine mültecilerin isimleri yazılmış, fotoğrafları yapıştırılmıştır. Bu defterlere verilecek eşyalar kaydedilmiş, hususi, resmi ve siyasi durumları da işlenmiştir.³⁹

Bunun yanı sıra kamplarda kullanılacak olan eşya ve malzemelerin de uygun fiyatlı olmasına çok dikkat edilmiştir. Kastamonu'daki kampta bulunan müdür odası için yazıhane yapılırken bunun malzemelerinin Ankara'dan gönderilmemesi gerektiği belirtilerek kereste o bölgede daha ucuz olduğu için bu gibi malzemelerin oradan temin edilmesi uygun bulunmuştur. Böylelikle nakliye zorluğu da ortadan kaldırılmıştır.⁴⁰ Fakat boru, su tulumbası, musluk, termosifon ve lavabo gibi malzemeler Kastamonu'da bulunmadığından İstanbul'dan getirilmesi istenmiştir.⁴¹

Mülteci kamplarının fiziki koşullarının yanı sıra burada çalışacak olan kişilerin de bu kurumlara uygun nitelikte olmasına çok dikkat edilmiştir. Kampta göreve başlayacak kişiler ile ilgili gerekli tahkikatlar yapılarak iyi hal kâğıdı, sağlık raporu, nüfus hüviyet cüzdanı örneği almaları istenmiştir. Mülteci misafirhanelerinin hizmet kadrosunda çalışmak isteyen kişilerin iyi ahlak sahibi olmasına, sosyal ve ahlak bakımından iyi birer insan olmasına⁴² yüz kızartıcı hiçbir hali olmamasına⁴³, mahkûmiyet ve sabıkasının bulunmamasına⁴⁴ hastalık ve maluliyeti olmamasına dikkat edilmiştir.⁴⁵ Garson, çamaşırcı, çamaşırcı yamağı, aşçı, aşçı yamağı, hademe gibi bütün personel için bu tahkikat benzer şekilde yürütülmüş ve belgeleri istenmiştir.

b. Yozgat Mülteci Kampı

1948 yılında Yozgat kampında bulunan mültecilerin İl Emniyet Teşkilatı'na teslim edileceğine dair Millî Savunma Bakanlığı'ndan yapılan yazılı bildirim üzerine İçişleri Bakanlığı'na da bilgilendirme yapılmıştır. Buna göre Yozgat kampının tasviyesine dair Bakanlar Kurulu ilgili kararı vermiş, Genelkurmay Başkanlığı, Millî Savunma, İçişleri, Dışişleri ve Sağlık Sosyal Yardım Bakanlıklarının temsilcilerinden oluşan komisyon Ankara

36 K. A. 2883/159.1.

37 K. A. 2883/159.2.

38 K. A. 2883/159.2.

39 K. A. 2883/159.3.

40 K. A. 2883/33.1.

41 K. A. 2883/35.1.

42 K. A. 2883/131.

43 K. A. 2883/131.2.

44 K. A. 2883/131.3.

45 K. A. 2883/131.1.

II. Dünya Savaşı'nda Türkiye'ye Sığınan Mülteciler ve Yunanistan'a Yapılan Kızılay Yardımları

civarında uygun yeni bir kamp açılmasını uygun görmüştür.⁴⁶ Yozgat kampının Ankara veya civarına taşınmak istenmesinin sebebi merkeze olan uzaklığı ile kontrol ve idaresinde yaşanan zorluklar olarak açıklanmıştır. Bununla birlikte kamp için düşünülen Muğla, Milas ve Güllük'ün de kamp tesisine elverişli olamayacağına karar verilmiştir. Çünkü bu yerlerin ulaşım ve taşıma imkanları bakımından Kızılay kurulu tarafından gerektiği şekilde idare edilemeyeceği aynı zamanda oralarda önemli bir vazife görecek ehliyetli idareci sağlanmasının çok zor olacağı düşünülmüştür.⁴⁷ Kampta bulunan mültecilerin toplam sayısı Mayıs 1948'de 117 kişidir ve bu kişilerin asker oldukları ve muhtelif milletlere mensup oldukları tespit edilmiştir.⁴⁸

Yozgat'taki mültecilerin ise durumları ne olursa olsun iaşe ve ibatelerinin gerek insani gerekse milletlerarası kaide ve usuller bakımından temin edilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Memleketlerine dönmek veya başka memleketlere gitmek isteyen mülteciler için ilgili yabancı temsilcilikler aracılığı ile girişimlerde bulunulmuştur.⁴⁹ Bununla birlikte dışarıya gidecek olan mültecilerin pasaportlarının hazırlanmasının ilgili makamlarca temini şart koşulmuştur. Fakat ülke dışına gitmek isteyenlerin vizeleri temin edilememiş, yol masraflarının kimin tarafından temin edileceği de karara bağlanamamıştır. Ayrıca kampın emniyet tedbirleri alınmadan dağıtılamayacağı noktasında anlaşmaya varılmış, yeni bir kampın tesisine kadar ise mevcut durumun muhafaza edilmesi istenmiştir. Diğer yandan bu dönemde Millî Savunma Bakanlığı ve İçişleri Bakanlığı elinde artık ödenek kalmadığı için tasfiye işlemlerinin gerçekleştirilemeyeceği de kayıtlara geçmiştir. Buradaki mültecilerin ihtiyaçlarının Kızılay tarafından karşılanamaması durumunda ise bütün mültecilere diledikleri yerlere gitmekte serbest olduklarının tebliğ edileceği bilgisi verilmiştir. Bu durumun ise güvenlik sebebi ile doğru sonuçlar doğurmayacağı dile getirilerek en kısa süre içerisinde uygun görülen işlemlerin yapılması gerektiği vurgulanmıştır.⁵⁰ Ocak 1949 tarihli bir belgede Yozgat mülteci kampında 63 mültecinin bulunduğu, bunların her birinin kişisel eşyasının 30 kiloyu geçmediği valilik tarafından bildirilmiştir.⁵¹

Bunun yanı sıra kamplarda bulunan esirler ile ilgili milletlerarası Kızılhaç'tan sık sık yazılar gönderilerek esirlerin mevcut durumlarına, kaç kişi olduklarına ve isimlerine ilişkin sorular sorulmuş bu sebeple ilgili daireler sürekli meşgul edilmiştir. Bunları önlemek için sözü edilen kampta bulunan harp esirlerinin künyelerini gösteren bir listenin gönderilmesine ve bunların memleketlerine ne zaman ve nasıl iade edilecekleri hakkında ilgili bakanlıkların bilgilendirilmesine ihtiyaç duyulmuştur.⁵²

2. Mültecilere İlişkin Tespitler

Savaş sırasında Türkiye'deki kamplarda bulunan mültecilerin durumuna baktığımızda bu kişilerin sabah, öğle ve akşam yemeklerinin bu kamplarda karşılandığı, dışarıda iş bulabilenlerin vilayetin izniyle çalışabildikleri, aileleri ile mektup yolu ile iletişim kurabildikleri anlaşılmaktadır. Bu bağlamda Kastamonu'daki mülteciler kış ve yaz mevsimine göre vilayetçe tespit olunacak saatlerde misafirhaneden çıkabilmişler, akşam ise muayyen saatlerde yoklamada hazır bulunmaya zorunlu tutulmuşlardır. Bununla birlikte kamplarda çeşitli sebeplerden dolayı yemek verilemeyen kimi durumlarda

46 K. A. 2883/64.1.

47 K. A. 2883/83.

48 K. A. 2883/85.

49 K. A. 2883/64.2.

50 K. A. 2883/68.2.

51 K. A. 2883/13.

52 K. A. 2883/66.1.

günde nakden verilmiş cüzi bir miktar para ile dışarıdaki lokantalardan kendi işlerini temin etmeleri sağlanmıştır. Aynı zamanda hariçte iş bulabilenler vilayetin izni ile kendi hesaplarına çalışabilmişlerdir. Misafirhanedeki işlerde çalıştırılacak mülteciler ise subay ve tanınmış sivil zevat ile sağlık durumu müsait olmayanların haricinde kalanlardan seçilmiştir.⁵³

Kastamonu kampında bulunan mülteciler sabah saat 9-10.30 ve öğleden sonra 16.00'dan 18.00'e kadar izinli bırakılmış cumartesi ve pazar günleri onar kişiyi geçmemek üzere gündüz sinema matinelerine ve Ramazan ayında Müslüman olanların teravih namazına gitmelerine izin verilmiştir. Bunların vaktinde gelip gelmediklerinin kontrolü misafirhane emniyet karakolu tarafından yapılmıştır. Burada kalan mültecilerden geç geldiklerinden dolayı iki Müslüman mülteci ve pencereden atlayarak balık tutmaya giden 4 Rus mültecinin vilayet makamının emri ile bir haftalık izinleri iptal edilmiştir.⁵⁴

Kamplarda bulunan mültecilerin kamplara ilişkin ilk intibalarına yönelik de belgelerde bilgiler yer almıştır. Mülteciler Kızılay'ın himayesine girmekten dolayı çok sevindiklerini, direkte asılı Kızılay bayrağını gördüklerinde emniyette olduklarını hissettiklerini belirtmişlerdir. Bu kişilerin kampa geldikleri andan itibaren vakit kaybetmeden yerlerini bulmaları sağlanmıştır. Tertemiz karyolalara temizlenmeden yatmaya kıyamamışlar, neden yatmıyorsunuz diye sorulduğunda sevinçten uykularının kaçtığını belirtmişlerdir. Onar onar banyolarda temizlenerek temiz çamaşırları giydirildikten sonra yataklarına yatırılmışlardır.⁵⁵

Bunun yanı sıra mültecilerin üzerlerinde kendilerine lazım olabileceği tahmin edilen paradan fazla para bulundurmalarına izin verilmemiştir. Bunların üzerindeki fazla paralar misafirhane müdürü tarafından makbuz karşılığında alınarak kendi adlarına bankada muhafaza edilmiştir.⁵⁶

Belgelerden anlaşıldığı üzere mültecilerin aile ve yakınları ile iletişim kurmaları da sağlanmıştır. Öncelikle mülteciler memleketlerine gönderecekleri mektupları yazıp müdüre teslim etmişler, kontrol edilen mektuplar sonrasında yine müdür tarafından Kızılay tahsisatından postaya verilmiştir. Mektupların on satırı geçmesi yasaklanmıştır. Mültecilerin doğrudan doğruya postaneye mektup vermeleri casusluk şüphesini uyandıracığından bu gibi mektupların postaneden geri alınması için ait olduğu mahkemeden gerekli hükmün alınması için vilayet cumhuriyet savcılığına teklifte bulunulması yoluna gidilmiştir. Dışarıdan gelen mektup ve emanetler ise mutemet aracılığıyla postaneden alınıp müdüre verilmiş ve müdür tarafından incelendikten sonra imza karşılığında sahiplerine teslim edilmiştir.⁵⁷ Yine gözaltında bulunan Alman subay ve erlere özel olarak 500 adet kartpostal hazırlanmış, uluslararası kaidelere göre aileleriyle haberleşmeleri için basılmıştır. Bu kartların subay ve erlerden isteyenlere doldurtularak gönderilmesi sağlanmıştır.⁵⁸

Kamplardaki mültecilerin bazı zamanlarda radyo dinlemelerine de izin verilmiştir. Fakat radyodan yalnızca müzik yayınından istifade etmeleri sağlanmış, bu hususta vilayetçe gereken tedbirler alınmıştır.⁵⁹

53 K. A. 2883/13.9.

54 K. A. 2883/159.2.

55 K. A. 2883/146.

56 K. A. 2883/13.10.

57 K. A. 2883/13.10.

58 K. A. 2883/183.

59 K. A. 2883/13.10.

II. Dünya Savaşı'nda Türkiye'ye Sığınan Mülteciler ve Yunanistan'a Yapılan Kızılay Yardımları

Misafirhane kurallarına aykırı davranan mültecilerin ise idari ve inzibati ceza almaları uygun görülmüştür. Bu hususta öncelikle kişinin ihtar edilmesi ardından bir müddet için misafirhaneden çıkışının yasaklanması düşünülmüştür. Bu cezaların tekrarı halinde ise mültecilerin hudut dışına çıkarılması cezası uygulanmıştır. Bununla birlikte mültecilerden herhangi birisinin devletin dahili ve harici emniyeti bakımından zararlı görülen sözlü ya da fiili bir harekette bulunması durumunda misafirhaneden çıkması yasaklanmakla birlikte özel hükümlere göre hakkında işlem yapılmasına karar verilmiştir. Misafirhane kuralları ise mültecilerin anlayabilmeleri için Fransızca, Rusça, Bulgarca, Rumence, Rumca ve Arapça olarak tercüme yapılmıştır.⁶⁰

Kamplarda kalan mültecilerin sağlık durumlarına da dikkat edilmiş çeşitli hastanelerde tedavi görmeleri sağlanmıştır. Yozgat kampındaki veremli Bulgar bir mültecinin İstanbul'daki Bulgar hastanesinde tedavi ettirilmesi için temaslarda bulunulmuş ise de bu hastane veremli hasta kabul etmediği için Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı'na başvurulmuştur. Bakanlık ise bu mültecinin Haydarpaşa İntaniye Hastanesi'ne gönderilmesine izin vermiştir.⁶¹

Yozgat Vilayeti Emniyet Müdürlüğü'nden yapılan bir bilgilendirme de kamplarda kalan mevcut mülteciler içerisinde radyo ve yazı makinası tamircisi, elektrikçi, tesviyeci, marangoz, aşçı, bahçıvan gibi sanat erbabının olduğu bilgisi verilmiştir. Bulgarlar hariç diğerleri (Rus, Mısır, İtalyan, Alman, Yunan) temizliklerine dikkat etmişlerdir. Ekserisi Türkçe bilmektedir ve aralarında geçimsizlik söz konusu olmamıştır.⁶²

3. Mültecilere Yönelik Yardım Faaliyetlerine İlişkin Tespitler

II. Dünya savaşı sırasında Türkiye bir taraftan savaş dışında kalmak için mücadele verirken bir taraftan da insani bir görev üstlenerek savaşta yer alan ülkelerin talep ettikleri insani yardımların gönderilmesinde bir köprü vazifesi görmüştür. Bilhassa Almanya tarafından işgal edilen ülkeler Türkiye'den yardım talebinde bulunmuştur. Türkiye ise bunu insani yönüyle değerlendirmiş⁶³, ekonomik durumu yeterli olmamasına rağmen sivil ve askerî sığınmacılara Kızılay eliyle yardımlarda bulunmuştur. Savaş bölgelerinden gelen mültecilerin problemlerinin en başında beslenme, barınma ve salgın hastalıklar geldiği için öncelikli olarak bu açılardan destek sağlanmaya çalışılmıştır.

Mültecilerin çamaşır, çorap, ayakkabı, yemeni, palto, pijama, elbise, havlu gibi ihtiyaçları ilk etapta karşılanması gerekenler listesinin en başında yer almıştır.⁶⁴ Kırşehir, Yozgat, Çorum, Isparta'dan İzmir'e gelen asker ve sivil toplam 341 Alman esirine ise hediye olarak birer kilogram üzüm ve bir kilogram incir ile hasta olanlara ikişer kilogram olmak üzere incir ve üzüm dağıtılmıştır.⁶⁵ Benzer şekilde Kastamonu'daki mülteci kampındaki sığınmacılar için Ankara Etimesgut ambarından çeşitli boyda içlik ve gömlekler gönderilmiştir.⁶⁶ Kimi zaman mültecilerin elbise ve ayakkabılarının temin edilemediği ve mültecilerin çok zor durumda oldukları da belgelere yansımıştır. Mülteciler çarşıya gittikleri zaman birbirlerinden ödünç ayakkabı alarak giymişler ve hiçbir şeyleri olmadığından bu zorunlu ihtiyaçlarının verilmesi için kamp müdürüne dilekçeyle başvurmuşlardır.

60 K. A. 2883/13.10

61 K. A. 2883/41.1.

62 K. A. 2883/149.

63 Koç, a.g.m., s. 99.

64 K.A. 2883/118.1.

65 K. A. 2883/96.1.

66 K. A. 2883/114.

Aralarında yalınayak gezen mülteciler de mevcuttur. Bunlar için dernekten palto, elbise, ayakkabı, yemeni, Frenk gömleği ve çorap istenmiştir.⁶⁷

Mültecilere iâşe, barınma ve giyecek yardımlarının yanında maddi destekte de bulunulmuştur. Mevcut kamplardaki mültecilere Kızılay tarafından belirli bir miktar para gönderilerek, bu yardım paraları tamamen dağıtılmış ve dağıtım cetvellerine kaydedilmiştir.⁶⁸ Isparta kampında bulunan Alman esirleri için Mayıs 1946 tarihinde yardım için 1.740 lira Kızılay Derneği başkanlığı adına gönderilmiş olup takip eden aylarda kamp mevcuduna ait ihtiyaçların önceden bilgi verilmesi gerektiği belirtilmiştir.⁶⁹ Aynı yıl gönderilen 1.900 liradan 1.785 lirasının 109 erbaşa onar ve 139 ere beşer liradan dağıtılmış, 80 lira ise sahipleri tarafından alınmamıştır.⁷⁰ Isparta kampına yine belirli aralıklarla er ve erbaşlar için çeşitli miktarlarda para yardımı yapılmıştır. Fakat zaman zaman bu yardımlara ilişkin aksamalar yaşanmıştır. Şubat 1946'da esir bulunan Alman er ve erbaşlara her ay Kızılay tarafından yapılmakta olan yardım paraları gelmemiş bu nedenle mümkün olduğu takdirde yazıyla bildirilmeden her ayın sonunda yardım paralarının ulaştırılmasının gerekliliği vurgulanmıştır.⁷¹ Benzer şekilde Yozgat kampında bulunan mültecilerin iâşeleri için gönderilen 10.000 liradan 2.000 lira kalmış, mültecilerin aylık iâşeleri için 4.000 lira olduğu için gerekli paranın Kızılay tarafından acil gönderilmesi istenmiştir.⁷²

Yakınlarının yanına gidecek muhtaç mültecilere ise yolluk olarak verilmek üzere Kızılay tarafından belirli bir miktar para yardımı da yapılmıştır.⁷³ Bununla birlikte savaş sonrasında İtalya'ya gitmek isteyen 5 mülteci Romen subayının ikinci ve üçüncü mevki bilet ücretleri Kızılay tarafından ödenmiş, Türk vapurları ile İtalya'ya gönderilmeleri uygun görülmüştür.⁷⁴

Harbin sona ermesinin ardından Yozgat'tan Kastamonu'ya gelecek olan mültecilerin yalnızca iâşe, barınma ve giyim gibi zaruri ve insani ihtiyaçları karşılanacağı için rütbe veya sınıf üzerine maaş tahsis edilmemiştir. Mültecilere günde ortalama 2.500-3.000 kalori arasında düzenlenecek ve mevsime göre ucuz ve sağlığı koruyacak yiyecek verilmesine özen gösterilmiştir. Bununla birlikte tıraş olması için, içiyorsa normal gündelik sigara gibi yalnız zaruri masraflarını karşılamak üzere cüzi bir miktar cep harçlığı verilmesi düşünülmüştür. Bakanlıklar arasında yapılan protokollerde ise her hususta olduğu gibi lükse kaçılmaması esas alınmıştır. Mevsimin ucuz ve gıdalı sebzeleri, dana ve öküz eti tercih edilmiş, rafine pamuk yağı gibi kokusuz ve lezzetli hem de ucuza mal edilecek yağlardan temin edilmesine özen gösterilmiştir.⁷⁵

Savaş sonrasında ülkelerine dönmesi sağlanacak olan esir ve mülteciler kendilerine yapılan yardımlardan dolayı Türk milletine karşı büyük bir minnet duymuşlardır. Dönüşte bu kişilere memleket mahsullerinden munasip görülen çeşit ve miktarda paketlenmiş birer hediye, aile ve çocukları için de birer armağan alabilmeleri için yardım yapılmıştır.⁷⁶

67 K. A. 2883/161.1.

68 K. A. 2883/102.

69 K. A. 2883/104.3.

70 K. A. 2883/104.5.

71 K. A. 2883/107.

72 K. A. 2883/38.1.

73 K. A. 2883/95.

74 K. A. 2883/170.1.

75 K. A. 2883/115.

76 K. A. 2883/100.1.

II. Dünya Savaşı'nda Türkiye'ye Sığınan Mülteciler ve Yunanistan'a Yapılan Kızılay Yardımları

4. Yunanistan'a Uzanan Yardım Eli

Savaş sürecinde yalnızca Türkiye'de bulunan mültecilere yardımda bulunulmamış diğer ülkelerde bulunan yoksul ve savaş mağdurlarına da yardım edilmiştir. Özellikle komşu Yunanistan'a yapılan yardımlar azımsanamayacak düzeydedir. Başlangıçta Yunanistan halkı ve özellikle çocuklara Kızılay tarafından 25.000 lira tutarında gıda maddesi alınmasına bunların hükümetin tayin edeceği yerlere gönderilip özellikle muhtaç çocuklara dağıtılmasına karar verilmiştir. Bu karar alınırken Erzincan felaketi esnasında Yunanistan halkı tarafından Türkiye'ye gösterilmiş olan alaka ile nakdi ve aynı olarak yapılan yardımlar göz önünde bulundurulmuştur.⁷⁷

Kızılay tarafından Atina ve Pire'deki yoksullara yardım yapılmak üzere Fenris isimli İsveç vapuru ile Yunan Kızılhaçı'na bir miktar gıda maddesi, yatak takımları, ilaç ve hususi yiyecek kolileri gönderilmiştir.⁷⁸ Benzer şekilde savaş devam ederken Atina Üniversitesi Rektörü tarafından yiyecek yardımı konusunda talepte bulunulmuş, Kızılay tarafından 300 ton kadar bir yardım gönderilebileceği ifade edilmiştir.⁷⁹ Sisam, Sakız ve Midilli adalarına da buğday ve fasulye gönderilmiştir.⁸⁰

Kızılay tarafından Yunanistan'daki ihtiyaç sahiplerine yardım için Kurtuluş Vapuru ile 12-13.10.1941 tarihinde yapılan ilk seferde 403.670 kilo nohut, 404.156 kilo kuru fasulye, 253.270 kilo soğan, 500 sandık yumurta, 300 kilo süt tozu, 10.000 kilo pirinç unu, 1.650 kilo kırmızı mercimek, 5.000 kilo şeker, 5.000 kilo muhtelif koliler, 38.000 kilo lakerda, 18 sandık kırmızı mercimek (komprime) ve 45 çuval kara mercimek unu gönderilmiştir. Yunanistan'a Kurtuluş Vapuru ile 27.10.1941 tarihinde gerçekleştirilen ikinci seferde 5.000 kilo toz şeker, 4.000 kilo kırmızı mercimek unu, 3.075 paket mercimek komprimesi, 500 ton kuru bakla, 200 ton nohut, 100 ton dökme kuru fasulye, 350 ton çuvalda kuru fasulye, 304.879 ton soğan, 20 sandık yumurta, 5 ton un, 114.230 ton tuzlu balık, 51.620 ton incir ve üzüm, muhtelif hediyeler gönderilmiştir.⁸¹ 24.11.1941 tarihinde yapılan üçüncü seferde 273 ton çuvalda soğan, 25 ton dökme soğan, 168 ton çuvalda patates, 582 ton dökme nohut, 393 ton dökme fasulye, 80 sandık yumurta ve 90 fiçıda tuzlu balık sevkiyatı yapılmıştır.⁸² Yunanistan'a 12.12.1941 tarihinde dördüncü seferini yapan Kurtuluş Vapurunun ilgili makamlara teslim ettiği gıda maddeleri, 428 ton kuru fasulye, 812 ton nohut, 180 ton soğan, 300 ton patates, 60 ton lakerda, 300 sandık yumurta olarak kayıtlara geçmiştir.⁸³ 28.12.1941 tarihinde gerçekleşen beşinci seferde 2 sandık fındık içi, 2 sandık incir, 1 sandık kuru üzüm, 1 sandık badem içi, 2.960 ton erzak koli, 24 kap İngiliz esirleri için iç çamaşırı, 2.400 ton incir, 15 kilo erzak, 26.932 ton tuzlu balık, 650.000 ton çuval patates, 1.107.066 ton dökme halinde fasulye, 25.000 ton kok kömürü ve 450 kilo erzak gönderilmiştir. Kurtuluş Vapuru altıncı seferinde bir kaza neticesi batmış olduğundan mahalline gidememiştir.⁸⁴

Yunanistan'a yedinci sefer Dumlupınar isimli vapur ile gerçekleştirilmiş, 158.702 ton tuzlu balık, 100.000 ton çuval incir, 200 sandık yumurta, 300.000 ton çuval patates, 1.366.517 ton çuval fasulye, 3.560 ton tuzlu domuz eti, 2.000 ton çuval patates, 8.000 ton çuval fasulye, 1.000 ton soğan, 2.605 sandık süt konservesi, et konservesi, bisküvi, erzak,

77 K. A. 2603/247.

78 K. A. 2603/1.

79 K. A. 2603/5.

80 K. A. 2603/12.

81 K. A. 2603/270.

82 K. A. 2603/267.7.

83 K. A. 2603/72.5.

84 K. A. 2603/278.1.

sigara, yün elbise, reçel, peynir, 119 çuval erzak, 22 çuval erzak, 1000 koli erzak, 2 sandık çorap ve 72 kilo un toplamda 2.059.481 ton yardım yapılmıştır.⁸⁵

Zaman zaman yardımlar sırasında sorunlar da yaşanmıştır. Yunanistan'a dağıtılmak üzere Kızılay tarafından gönderilmek istenen 334 ton gıda maddesinin nakli için tahsis edilen Yılmaz Vapurunun seferine İtalyan makamları tarafından askerî sebeplerden dolayı onay verilmediği için vapurun Yunanistan'a gönderilmesinden vazgeçilmiştir.⁸⁶

Sevkiyat dışında süreç içerisinde gıda maddelerinin bozulması ile ilgili de problemler yaşanmış ve bunun önüne geçilmeye çalışılmıştır. Örneğin incir gibi meyvelerin sevkiyatı ne kadar hızlı yapılırsa lezzetinin de o kadar iyi korunacağı belirtilmiştir.⁸⁷ Yine Ticaret Bakanlığı'ndan yapılan bir bilgilendirmede 150 ton bekleyemeyecek durumda olan incir stoğunun bulunduğu ifade edilmiştir.⁸⁸ Ardiyede bekletilen domuz etleri ise kontrol ettirilmiş ufak bir şüphe dahi olursa bunların alınmaması önerilmiştir.⁸⁹ Yine Kurtuluş Vapuruna lisans alınamamasından dolayı ikinci seferine yetiştirilemeyen 5 ton pirinç unu Çırağan deposunda bekletilmiş bu sebeple çuvallarından beş veya altı kadarı farelerin tahribatına uğramıştır.⁹⁰ Şubat 1943'te Yunanistan'a sevki kararlaştırılan yiyecek maddelerinden 10 ton makarna ile 50 ton buğday İzmir'de bekletilmiş, 180 ton fasulye ile 50 ton nohut Antalya'dan vapura yüklenmiş ve İzmir'e sevk edilmiştir.⁹¹

Türkiye'de bulunan Yunan tebaasının Yunanistan'daki akrabalarına göndermek istedikleri malzemeler için de yardımlarda bulunulmuştur. Yunanistan'daki sivil halk için yiyecek maddesi götürecek olan vapurun seferleri esnasında bu maddelerin gönderilmesine de izin verilmiştir. Bu durum bir defaya mahsus olmak kaydıyla ve beheri beş kiloyu geçmemek şartıyla 1.000 koli gönderilmesine karar verilmiştir. Kolilerde zeytinyağı, balık konservesi ve diğer konserve, domuz yağı, kuru yemiş, makarna, salam, domuz eti, pastırma, sucuk, jambon, sigara ve şeker yer almıştır.⁹²

Kızılay kurulu Yunanistan'a gönderilecek olan her türlü gıda maddesinden herhangi birisinin bozuk çıkmasının ülkeyi zor duruma düşüreceğini ifade etmiştir. Yunanistan'a yapılacak olan sevk tarihleri de tam olarak bilinemediği için çabuk bozulan gıda maddelerinin alınması doğru bulunmamıştır. Bu nedenle incir gibi meyveler yerine yazın da bozulmayacağı düşünülen başka bir yiyeceğin gönderilmesi gündeme gelmiştir.⁹³

Gıda maddeleri dışında ülkeye Kızılaç cemiyeti tarafından açılacak olan verem pavyonuna hediye edilmek üzere yatak malzemesi de gönderilmiştir. Bunlar arasında yüz şilte, iki yüz çarşaf, yüz kılıflı yastık, yüz yastık örtüsü ve yüz battaniye vardır.⁹⁴

Bununla birlikte Kurtuluş Vapuru ile Türkiye'den Yunanistan'a gönderilen gıda maddelerinin bir kısmının bozuk ve yabancı maddeler ile karışık bir halde olduğu görülmüştür. İlk seferde bu gıda maddelerinin özel bir şirket tarafından temin edilmiş olması bu yolsuzluğun fazla kâr ve kazanç sebebiyle yapılmış olabileceğini düşündürmüştür. Fakat ikinci ve üçüncü seferlerde gıda maddelerinin Türkiye Ticaret Bankasının İstanbul

85 K. A. 2603/278.2.

86 K. A. 2603/14.

87 K. A. 2603/28.1.

88 K. A. 2603/28.

89 K. A. 2603/29.

90 K. A. 2603/271.

91 K. A. 2603/52.

92 K. A. 2603/206.1.

93 K. A. 2603/28.3.

94 K. A. 2603/61.2.

II. Dünya Savaşı'nda Türkiye'ye Sığınan Mülteciler ve Yunanistan'a Yapılan Kızılay Yardımları

Şubesi aracılığı ile gerçekleşmesine rağmen aynı bozukluğun ve karışıklığın devam etmiş olduğu görülmüştür. Yunanistan'da yapılan yetimhane ziyaretlerinde yüzde sekiz oranında yiyeceklerin çürük çıktığı bildirilmiş, hatta mutfakta saklanan çürük yumurtalar Türk heyetine gösterilmiştir. Diğer yandan dökme halinde götürülen kuru bakla, nohut ve fasulyenin Pire limanındaki tahliyeleri esnasında içlerinde yabancı maddeler görülmüştür. Bu hususta ilgili kişilerin dikkat etmesi gerektiği ifade edilmiştir.⁹⁵ İlk seferde gönderilen 500 sandık yumurtadan yüzde yirmi beşi çürük yine nohut, kuru fasulye ve soğanlardan bir kısmı da bozuk çıkmıştır. Döküm halinde yüklenen baklanın da kötü bir durumda ve tozlu topraklı halde olduğu görülmüştür.⁹⁶ Benzer şekilde birçok paketin içeriği eksilmiş, bazen de yarıdan da aşağıya inmiş olarak teslim edilmiştir. İki defa halka dağıtılan yüz dirhem fasulye ve nohut yüzde yirmi oranında taş ve toprak ile karışık durumda görülmüştür.⁹⁷

Yukarıda ifade edilen maddelerin taşınması esnasında yaşanan zorlukları ve gecikmeyi göz önünde bulundurmak gerekir. Kurtuluş Vapurunun seferlerinden birisinde Çanakkale'den çıkıldıktan sonra 70 mil kadar katedilmesinin ardından hava muhalefedinin gittikçe artması ve teknik sebepler yüzünden vapurun gece yarısı geri döndürülmesi gerekmiştir. Bu tehlikenin geçmesi için bir süre limanda beklenilmek zorunda kalınmıştır. Bunun yanı sıra Pire'ye gece varıldığında ışık söndürme emri gelince o akşam hiçbir şey yapılamamış ancak öğleden sonra boşaltma işlemi başlayabilmiştir. Yolcu rıhtımının boşaltma aletlerinden yoksun olması, gece mesaisi yapılamaması, vapurun boşaltma vasıtalarının zayıflığı, günlerin çok kısılması ve benzin yokluğundan nakliyeciler kamyonların bulunamaması da işlerin çok ağır yürütülmesine sebep olmuştur. Ayrıca savaş sebebiyle bazı limanlar tahrip edildiği ve Almanlar tarafından işgal edildiği için yolcu vapurlarının yaşanmasına mahsus başka rıhtımlara yönelmek zorunda kalınmıştır.⁹⁸

Diğer yandan zaman zaman Yunanistan'a gönderilen gıda maddelerinin çalındığı da belgelere yansımıştır. Çarşıda satılmak üzere erzakın bir kısmı çalınmış yerine taş toprak konulmuştur. Halka erzak dağıtan depolardan şekerin bir kısmı çalınarak yerine kum konulurken buna sebep olanlar tutuklanmıştır. Yine birçok bakkalda Türkiye'den gelme şeker, fasulye vs. yiyecek maddeleri bulunmuştur.⁹⁹ İki bakkalın zimmelerine Türkiye menşeli 1.600 okka soğan ile 250 okka lakerda geçirdikleri anlaşılmış ve tutuklanmışlardır. Hastanelere, yetimhanelere ve diğer hayır kurumlarına verilen yiyecek maddelerinden bir kısmının da çalınarak satıldığı anlaşılmıştır. Başkonsolostan yapılan bilgilendirmeye göre Yunanistan'da o dönemde hırsızlık, kaçakçılık, vurgunculuk son hadlerini bulmuştur.¹⁰⁰

Yunanistan yalnızca ülkedeki vatandaşlarına değil haricte bulunan vatandaşları için de yardım talebinde bulunmuştur. Yunanistan, İtalya'da bulduklarını haber aldıkları Yunanlı esirlere gönderilmek üzere sigara ve yiyecek maddeleri içeren on kolinin sevki için Hariciye Vekâlet'inden talepte bulunmuştur.¹⁰¹

Yunanistan dışında belgelerde Polonya'nın da yardım talebinde bulunan ülkeler arasında yer aldığı görülmüştür. Polonya Sefareti, Polonya'daki fakir profesör, alim ve sanatkarlara gönderilmek üzere her ay Polonya'ya göndermekte olduğu kolilere ek olarak ayda beşer kiloluk altı yüz koli irsaline izin verilmesini Hariciye Vekaletinden talep etmiştir.

95 K. A. 2603/267.6.

96 K. A. 2603/321.

97 K. A. 2603/345.

98 K. A. 2603/268.

99 K. A. 2603/345.

100 K. A. 2603/345.1.

101 K. A. 2603/54.

Buna istinaden üç aylık süre için fındık, kuru üzüm, kuru incir, tütün, domuz eti, füme, kurutulmuş ve tuzlu balık maddelerini içeren beşer kiloluk ayda 600 ek kolinin ihracına istisnai olarak karar verilmiştir.¹⁰²

Sonuç

II. Dünya Savaşı'nın başlaması ile birlikte savaşa dahil olan ülkelerden Türkiye'ye mülteci akını başlamış, bu mülteciler ülkede dönemin şartlarına uygun olarak en iyi şekilde barındırılmaya çalışılmıştır. Arşiv belgelerinde yer alan mülteci kampları, mültecilerin günlük yaşamları ve Yunanistan'a yapılan yardımlara ilişkin detaylı bilgiler dikkat çekicidir. Belirtilen dönemde mülteci kampları daha sonra değiştirilen ismiyle misafirhaneler için Türkiye'de uygun binalar araştırılmış, boş durumda olan kışla vb. alanlar mülteciler için uygun hale getirilmiştir. Barınma haricinde mültecilerin en temel ihtiyaçlarından olan yeme-içme meselesine de büyük önem verilmiştir. Kamplarda yemek işleri üç öğün olarak düzenlenmiş, sofraların temiz olmasına ve yemeklerin güzel pişirilmesine özen gösterilmiştir. Sağlık noktasında ise kamplarda görevli bir doktor bulundurulmuş ve kamp sakinlerine sağlık hizmeti vermeye çalışılmıştır. Dış tedavilerinden aşılara kadar mültecilerin kamp doktorları tarafından tedavileri gerçekleştirilmiştir. Kamp doktorlarının yeterli olmadığı durumlarda ilgili makamlara danışılarak hastanelere sevkleri yapılmıştır. Bunların yanısıra mültecilerin sosyal hayattan kopmamaları ve iyi vakit geçirmeleri için çeşitli oyun sahaları hazırlanmış, radyodan müzik dinlemelerine de izin verilmiştir. Neticede kamplarda mültecilerin tüm ihtiyaçları imkanlar doğrultusunda karşılanmaya çalışılmıştır.

Savaş döneminde Yunanistan'a yapılmış olan yardımlar da hayli önem taşımaktadır. Çünkü Türkiye zor şartlar içerisinde bulunmasına rağmen bölgeye tonlarca gıda, giyim, ilaç vb. yardımı yapmıştır. Zaman zaman gerekli izinlerin alınamaması, hava muhalefeti, vapurlarda teknik aksaklıklar sebebiyle sorunlar ve gecikmeler yaşanmış olsa da Türkiye titizlikle yürüttüğü organizasyon içerisinde yardım faaliyetlerine devam etmiştir.

KAYNAKÇA

Resmî Yayınlar (Kızılay Arşivi Belgeleri)

- K. A. 2603/1.
- K. A. 2603/5.
- K. A. 2603/12.
- K. A. 2603/14.
- K. A. 2603/28.1.
- K. A. 2603/28.
- K. A. 2603/28.3.
- K. A. 2603/29.
- K. A. 2603/52.
- K. A. 2603/54.
- K. A. 2603/61.2.
- K. A. 2603/72.5.
- K. A. 2603/206.1.

¹⁰² K. A. 2603/54.

II. Dünya Savaşı'nda Türkiye'ye Sığınan Mülteciler ve Yunanistan'a Yapılan Kızılay Yardımları

- K. A. 2603/247.
- K. A. 2603/267.6.
- K. A. 2603/267.7.
- K. A. 2603/268.
- K. A. 2603/270.
- K. A. 2603/271.
- K. A. 2603/278.1.
- K. A. 2603/278.2.
- K. A. 2603/321.
- K. A. 2603/345.
- K. A. 2603/345.1.
- K. A. 2883/5.1.
- K. A. 2883/13.
- K. A. 2883/13.1.
- K. A. 2883/13.4.
- K. A. 2883/13.5.
- K. A. 2883/13.7.
- K. A. 2883/13.9.
- K. A. 2883/13.10.
- K. A. 2883/13.11.
- K. A. 2883/33.1.
- K. A. 2883/35.1.
- K. A. 2883/38.1.
- K. A. 2883/41.1.
- K. A. 2883/64.1.
- K. A. 2883/64.2.
- K. A. 2883/66.1.
- K. A. 2883/68.2.
- K. A. 2883/83.
- K. A. 2883/85.
- K. A. 2883/95.
- K. A. 2883/96.1
- K. A. 2883/100.1.
- K. A. 2883/102.
- K. A. 2883/104.3.
- K. A. 2883/104.5
- K. A. 2883/107
- K. A. 2883/114.
- K. A. 2883/115
- K. A. 2883/118.1.

- K. A. 2883/131.
K. A. 2883/131.1.
K. A. 2883/131.2.
K. A. 2883/131.3.
K. A. 2883/146.
K. A. 2883/149.
K. A. 2883/159.1.
K. A. 2883/159.2.
K. A. 2883/159.3.
K. A. 2883/160.
K. A. 2883/161.1.
K. A. 2883/170.1.
K. A. 2883/175.
K. A. 2883/183.

Telif Eserler

- Armaoğlu, Fahir (1993), 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914- 1990, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yay.
- Bakar, Bülent (2008), "Zor Zamanlarda İyi Komşuluk Örneği: İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'den Yunanistan'a Yapılan Yardımlar", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C.24, S. 71, s. 413-444.
- Batı, Güney Ferhat (2021), "Balkan Jeopolitiği ve İkinci Dünya Savaşı'nda Balkanlar", Ulusam Türkiye Politik Çalışmalar Dergisi, C.1, S.1, s 49-57.
- Biber Eray, Tuğba (2012), "Kızılay Arşiv Belgelerine Göre 1940- 1942 Yılları Arasında Türkiye'den Yunanistan'a Yardımlar", Türk Dünyası Araştırmaları, S. 201, s. 1-29.
- Bowen, Wayne (2002), "Türkiye ve İkinci Dünya Savaşı: Tarafalı Fakat Savaşmayan Ülke", Türkler Ansiklopedisi, C. 16 Ankara s. 1486-1502.
- Çalık, Ramazan (2002), "Türk-Alman İlişkileri (1923-1945)", Türkler Ansiklopedisi. C. 16 Ankara, s. 1503-1521.
- Çapa, Mesut (2010), Kızılay (Hilal-i Ahmer) Cemiyeti 1914-1925 (2.Baskı), Ankara: Türkiye Kızılay Derneği Yay.
- Doğan, Serpil (2017), İkinci Dünya Savaşı Döneminde Göç (Türk Basınına Göre), Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Halıcı, Şaduman (2015), "II. Dünya Savaşı Sırasında Türkiye'den Yunanistan'a Uzanan Dostluk Köprüsü: Kurtuluş ve Dumlupınar'ın Yardımları", BELGİ, S.9, s. 1196-1211.
- İnan, Zerrin ve Korgavuş, Bengi (2017), "Mülteci Kampları ve Yerleşim Alanlarında Sürdürülebilir Tasarım", Contemporary Research in Economics and Social Sciences, C.1, S. 2, s. 103-122.
- Karal Akgün, Seçil ve Uluğtekin, Murat (2001), Hilal-i Ahmer'den Kızılay'a II, Ankara: Türk Hava Kurumu Basımevi.
- Keser, Ulvi (2009), "Arşiv Belgeleri Işığında İkinci Dünya Savaşı Sürecinde Türkiye'de Mülteciler ve Esir Sorunu", Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi (ÇTTAD), C. 8, S. 18-19, s. 185-208.

II. Dünya Savaşı'nda Türkiye'ye Sığınan Mülteciler ve Yunanistan'a Yapılan Kızılay Yardımları

- Koç, Nurgün (2018), "II. Dünya Savaşı'nda Alman İşgali Altındaki Ülkelere Türkiye Üzerinden Yapılan Yardımlar". Bilig, S. 84, s. 95-121.
- Sarısr, Serdar (2010), "II. Dünya Savaşı yıllarında Anadolu sahillerine sığınan Yunanlı sivil mülteciler ", Türkiyat Araştırmaları Dergisi, S. 27, s. 505-527.
- Sertel, Suat (2019), Türk Kızılay'ının Yunanistan'a Yaptığı Yardımlar, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Hatay.
- Seydi, Süleyman (2020), "İkinci Dünya Savaşı", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c. 1 Ankara, s. 631-634.
- Tekir, Süleyman (2019), "İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'de Sivil ve Askeri Mülteciler Meselesi", Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S. 23, s. 227-256.
- Yalçın, Osman (2011), "İkinci Dünya Savaşı'nda İsmet İnönü ve Churchill Arasında Yapılan Adana Görüşmesi", Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, S. 47, s. 701-731.
- Yaman, Ahmet Emin (2003), "II. Dünya Savaşında Türkiye'de Askeri Mülteciler ve Gözaltı Kampları (1941-1942)". Tarih Araştırmaları Dergisi, S. 22 s. 143-166.
- Yavuz, Uğur Günay (2016), "II. Dünya Savaşı'nın Cumhuriyet ve Tan Gazetelerinde Temsili", Karadeniz Teknik Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, S. 11, s. 1- 31.
- Yıldırım, Hatice (2021), "II. Dünya Savaşı Yıllarında Çorum'da Asker ve Sivil Mülteciler", Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi (ATAD), S. 33, s. 213-243.
- Yıldız, Özgür (2019), "II. Dünya Savaşına Genel Bir Bakış", Uluslararası Yönetim ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, C.6, S. 12 s. 62-75.

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA HIRSIZLIK VE CİNAYET OLAYLARININ CUMHURİYET GAZETESİ'NE YANSIMASI

THE REFLECTION OF THE SECOND WORLD WAR PERIOD THEFT AND MURDER EVENTS ON CUMHURİYET NEWSPAPER

Funda ÖNER AKOĞLU*

Geliş Tarihi/Received:20.10.2022

Kabul Tarihi/Accepted:28.03.2023

ÖNER AKOĞLU, Funda, (2023), "İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Hırsızlık Ve Cinayet Olaylarının Cumhuriyet Gazetesi'ne Yansımaları", Belgi Dergisi, S.26, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Yaz 2023/II, ss. 127-148.

Öz

Toplumsal düzenin korunabilmesi için devletin mücadele ettiği unsurların başında gelen suç olgusuna tarihin her döneminde rastlanmıştır. Suçun oluşumunda pek çok faktör rol alırken bunlar arasında özellikle yoksulluk, işsizlik, artan enflasyon oranları ve bireylerin sosyo-ekonomik düzeyleri gibi etkenler ön plana çıkmıştır. İnsan hayatını derinden etkileyen bütün suçlardan ayrılarak insan yaşamına son veren cinayet, üzerinde durulması gereken önemli bir unsur olarak karşımıza çıkmıştır. Çünkü tarihin en eski çağlarından günümüze kadar işlenmeye devam eden cinayet dışında hiçbir suç insan hayatını doğrudan sonlandırmamıştır. İnsanlığın var olduğu günden itibaren emek harcamadan ve hak etmeden bir şeye sahip olma isteği kendisini gösterirken, bu isteği gerçekleştirmenin en kolay yollarından biri hırsızlık olmuştur. Genel olarak bakıldığında hırsızlık ile yoksulluk arasında sıkı bir bağ olduğu gözlemlenmiştir. Başta İkinci Dünya Savaşı olmak üzere savaş yılları dünya ekonomisini alt üst ederek toplumların yaşantısını derinden etkilemiştir. Ekonomi alanında yaşanan olumsuz gelişmeler zaman içerisinde toplumun en ücra köşesine kadar sirayet etmiştir. Bu açıdan ekonomik çöküntünün derinden hissedildiği İkinci Dünya Savaşı dönemi, başta hırsızlık ve cinayet olayları gibi pek çok suç olgusunun artış gösterdiği zaman dilimi olmuştur. İkinci Dünya Savaşı etkilerinin hissedildiği Türkiye'de hırsızlık ve cinayet olaylarında artış yaşanırken bu durum dönemin gazetelerinde de sıklıkla yer almıştır. Günümüzde de yayın hayatına devam eden Cumhuriyet Gazetesi, İkinci Dünya Savaşı döneminde günlük olarak yayınlanmıştır. Gazete içerisinde dönemin önemli olayları başta olmak üzere işlenen suçlara da sıkça yer verilmiştir. Böylece Türkiye'nin köklü gazetelerinden olan Cumhuriyet Gazetesi, hırsızlık ve cinayet olaylarını araştırırken zengin bir kaynak teşkil etmiştir. Dönemin özelliklerine göre gazetenin içeriğindeki hırsızlık ve cinayet olayları haberlerinde değişim yaşanmıştır.

Anahtar Kelimeler: İkinci Dünya Savaşı, Cumhuriyet Gazetesi, Suç, Cinayet, Hırsızlık.

* Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Öğrencisi, Tarih ABD, Türkiye Cumhuriyeti Programı, Kınıklı Yerleşkesi, fakoglu12@posta.pau.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0003-0036-1255>).

Abstract

The phenomenon of crime, which is one of the elements that the state struggles to protect the social order, has been encountered in every period of history. While many factors play a role together in the formation of crime, factors such as poverty, unemployment, increasing inflation rates and socio-economic levels of individuals have come to the fore. Murder, which puts an end to human life by separating from all crimes that deeply affect human life, has emerged as an important element to be emphasized. Because no crime has directly ended human life, except murder, which has continued to be committed from the oldest ages of history to the present day. While the desire to have something without making any effort or deserving has manifested itself since the day of humanity's existence, one of the easiest ways to realize this desire has been theft. In general, it has been observed that there is a close link between theft and poverty. The war years, especially the Second World War, turned the world economy upside down and deeply affected the lives of societies. Negative developments in the field of economy have spread to the farthest corners of the society over time. In this respect, the period of the Second World War, in which the economic collapse was felt deeply, was the time period when many crime phenomena such as theft and murder increased. While there was an increase in theft and murder cases in Turkey, where the effects of the Second World War were felt, this situation was frequently mentioned in the newspapers of the period. Cumhuriyet Newspaper, which continues its publication life today, was published daily during the Second World War. Crimes, especially important events of the period, were frequently included in the newspaper. Thus, Cumhuriyet Newspaper, one of Turkey's well-established newspapers, constituted a rich source while investigating the theft and murder cases. According to the characteristics of the period, there was a change in the news of theft and murder events in the content of the newspaper.

Keywords: *Second World War, Cumhuriyet Newspaper, Crime, Murder, Theft.*

Giriş

İnsanoğlu, hayatını sürdürebilmek için toplumsal düzende bir arada yaşamıştır. Bu düzenin sağlanabilmesi için de belirli bir oranda özgürlüklerin kısıtlanarak toplumsal kurallara riayet edilmesi gerekmiştir. Böylece bireyler, bazı haklarını kullanmaktan vazgeçip devletin kendilerini korumasını talep etmişlerdir¹. Devletlerin kendi sınırları içerisindeki bu düzeni sağlama çabası sadece hükümetin meşruiyetini belirleyen bir ölçüt olmaktan ziyade devletin varoluşunu da belirlemiştir². Devlet yapılarının var olduğu koşullarda beliren uygarlık örneklerinin neredeyse tamamında toplumsal düzeni temin etmede yasalar, siyasal ve geleneğe ilişkin yapılarla birlikte az veya çok rol sahibi olmuştur³. Yasal bakış açısından ceza yasalarını ihlal eden insan davranışı olarak tanımlanan suç, toplumsal sistemin korunması için devletin mücadele ettiği olguların başında gelmiştir⁴.

Herhangi bir ülkeye özgü olmayan suç olgusuna tarihin her döneminde rastlanmıştır. Yaşam ve uygarlığın önemli bir parçası olan suç, insanlık tarihinin her döneminde var olurken suçun işlenmediği bir zaman dilimi ve toplumdan bahsetmek mümkün olmamıştır⁵. Ancak daha önce suç olarak algılanan bazı olgular, günümüz modern hukuk anlayışı içerisinde suç olarak değerlendirilmemiştir. Örneğin Orta Çağ Türk Devletlerinde dedikodu suç olarak algılanmış ve hükümdarlar bu suçu işleyenlere işkence cezası vermiştir⁶. Oysa günümüzde ceza hukuku içerisinde dedikodu suç olarak görülmemektedir.

Çok faktörlü karmaşık bir olgu olan suçun ortaya çıkışında pek çok bağımsız değişken etkili olmuştur. Suçun türüne, gerçekleştiği ortama işleyen kişinin özelliklerine göre bu değişkenlerden bazılarının etkileri çok önem arz etmiştir. Suçla ilişkisi araştırılan önemli değişkenlerden biri de sosyo-ekonomik statü olmuştur⁷. Suçun ekonomik nedenleri olduğu fikri tartışılırken bu konudaki niceliksel çalışmalar Von Mayr'ın "*Bavyera'da çavdar fiyatı yüksek olduğunda mala karşı işlenen suçların fazla ve fiyatı düşük olduğu zamanlarda ise daha az olduğu*" bulgusuna kadar uzanmıştır⁸. Nitekim ekonomistler, suçluların yasal olmayan faaliyete bu davranışın bireye sağlayacağı kâra göre katılıp katılmamayı seçtiklerini var saymışlardır. Örneğin Kentucky'de mala yönelik çalışma yapan Howsen ve Jarrel'in analizi yoksulluk düzeyi, turizm düzeyi, işsizlik ve yakalanma oranının mala karşı suç oranlarını etkilediğini göstermiştir. Decker ve Kohlfeld ise düşük sosyo-ekonomik statünün özellikle hırsızlık ve gasp suçu açısından belirleyici bir özellik olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Kenneth P. Wilkinson'un çalışmasında kırsal kesim özelliği gösteren yerleşim yerlerinde yoksulluk arttıkça adam öldürme oranlarının da arttığı ortaya konulmuştur. Devine, Sheley ve Smith de toplumsal ve ekonomik sıkıntılarla suç arasındaki ilişkiyi araştırarak cinayet oranlarının enflasyon ve işsizlikten etkilendiğini belirtmişlerdir⁹. Suç ve sosyo-ekonomik yapı arasındaki ilişkiye yönelik söz konusu varsayımlardan hareketle İkinci Dünya Savaşı yıllarında suç oranlarının artmış olduğu

1 Hakan Sönmez, "Toplumsal Güvenliğin Sağlanmasında Önleyici Kolluğun Etkinliği Üzerine Kavramsal Bir Araştırma: Bursa İl Jandarma Örneği", *Uluslararası Beşeri Bilimler Ve Eğitim Dergisi*, Cilt 6, Sayı:13, s.180.

2 Ferdan Ergut, *Modern Devlet ve Polis Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Toplumsal Denetimin Diyalektiği*, İletişim Yayınları, İstanbul 2004, s.34-35.

3 Mehmet Özcan, "Hukuk Devleti: Modern Toplumun Siyasal Aracılığı İle Siyasal Meşruiyeti", İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, Sayı:2, 2006, s.119.

4 Öner Solak, *Gündelik Hayat Sosyolojisi Açısından Suç ve Suç Korkusu*, Hegem Yayınları, Ankara 2015, s.16-17.

5 Mustafa Tören Yücel, *Kriminoloji*, Umut Vakfı Yayınları, İstanbul 2004, s.1.

6 Cüneyt Kanat, *Ortaçağ Türk Devletlerinde Suç ve Ceza*, Küre Yayınları, İstanbul 2010, s.8.

7 Tülin Günşen İçli, *Türkiye'de Suçlular Sosyal Kültürel ve Ekonomik Özellikleri*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara 1993, s.18.

8 Yücel, *age.*, s.39.

9 İçli, *age.*, ss.18-42.

düşünülebilir. İkinci Dünya Savaşı'nın neden olduğu sosyo-ekonomik krizler dolayısıyla suç oranlarının artmış olması gerekir.

İkinci Dünya Savaşı, İsmet İnönü'nün "Savaşın en çok hissedilen tarafı hayat pahalılığı olmuştur" sözlerinden anlaşıldığı gibi Türkiye'de de aşırı fiyat artışlarında kendisini göstermiştir. Avrupa'da başlayan savaşla birlikte, Türkiye de askeri hazırlıklarını hızlandırarak yaklaşık bir buçuk milyar askeri silah altına almıştır. Nüfusun büyük kısmının silah altına alınmasıyla üretimde önemli bir işgücü kaybı yaşanırken, özellikle tarım sektörü bu durumdan etkilenmiştir. Bahsi geçen işgücü kayıplarının etkileri bir yıl içerisinde hissedilirken ekilen tahıl alanlarında ve yıllık tarım üretiminde savaş öncesi düzeyin oldukça altına inilmiştir¹⁰. Böylece Türkiye gibi sıcak savaşa katılmayan bir ülkenin halkı bile savaşı gündelik hayatta gıda maddelerini sağlamakla yaşadıkları sıkıntılar üzerinden hissetmiştir¹¹. Ayrıca tıpkı Birinci Dünya Savaşı'ndaki gibi enflasyon sarmalı içine düşen Türkiye'de fiyatlar dört katına çıkmıştır¹². Bu nedenle Eylül 1946'da TL'nin değeri düşürülerek doların fiyatı 2.80 TL'ye çıkarılmıştır¹³.

Ekonomi alanında yaşanan olumsuz gelişmeler zaman içerisinde toplumun en ücre köşesine kadar sirayet etmiştir. Savaşın getirmiş olduğu olumsuz yaşam koşulları, savaşın yükü altında ezilen toplumun, sosyo-ekonomik düzeyini düşürmüştür. Savaş şartlarında yükselen enflasyon, işsizlik oranı ve yoksulluk düzeyi suça olan yönelimde artışa neden olmuştur. Nitekim ekonomik koşullar ve beslenme sorunları ile "toplumsal sorunlar" arasında bir bağlantı bulunmaktadır. Kötü ekonomik koşullar altında kalan bir insan hırsızlığa başvurabilirken açlık çeken bir insanın şiddete başvurma eğilimi artar. İkinci Dünya Savaşı savaş yıllarında temel tüketim maddelerindeki darlıklar ve artan yoksulluk düzeyi özellikle hırsızlık suçunda artışa neden olmuştur. Öyle ki başta Cumhuriyet olmak üzere dönemin pek çok gazetesinde hemen her gün temel gıda veya giyim maddesi hırsızlığı haberine rastlanmıştır. T.C. Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü'nün Hükümlüler İstatistiği'ne göre de 1939'da hırsızlık kapsamına giren suçlardan toplam 10.722 kişi çeşitli cezalar alırken, bu rakam 1943'te 15.606'ya yükselmiş ve 1944'te ise 15.223 olmuştur. Görüldüğü üzere hırsızlık olaylarında İkinci Dünya Savaşı yılları içerisinde artış gerçekleşmiştir¹⁴. Ayrıca savaş yıllarında sadece yetişkinlerin değil çocuklarında suç işleme eğiliminde artış yaşanmıştır. Bahsi geçen dönemde İstanbul Üniversitesi hukuk doçenti olan Sulhi Dönmezer tarafından 1943'te yapılan araştırmaya göre, 1940 ve 1941 'de toplam suçlu sayısı içinde çocuk suçluların oranında artış yaşanmıştır. 21 yaşından küçük mahkumların genel suçlu miktarına oranı 1938'de yüzde 16, 1939'da yüzde 15 iken bu oran 1940'ta yüzde 20,7'ye yükselmiştir. Aynı şekilde 18 yaşından küçük olanların oranı 1935'te yüzde 8 iken 1941 'de yüzde 12'ye yükselmiştir. Sulhi Dönmezer araştırmasında, çocuk suçlarında görülen bu artışın nedenini savaşın ekonomik

10 İrfan Bülbül, "İkinci Dünya Savaşının Türkiye'de Sosyal Hayata Olumsuz Yansımaları", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, Sayı:9, 2012, s.4-5.

11 İlhan Tekeli ve Selim İlkin, *İktisadi Politikaları ve Uygulamalarıyla İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si*, İkinci Cilt, İletişim Yayınları, İstanbul 2016, s.233.

12 1938- 1945 arasındaki bütçe rakamları incelendiğinde dolanımdaki para miktarının artmasıyla enflasyonist eğilim gözlemlenmiştir. Özellikle 1942'den sonra enflasyonist eğilim daha çok olmuştur. Öyle ki 1941'de dolanımdaki kağıt para miktarı "512.473.000" TL iken, 1944'te "960.834.000" TL'ye artmıştır. Ayrıca bu duruma koşut olarak altın fiyatlarında da artışlar yaşanmıştır. 1938'de "1.077" kuruş olan altın 1942'de "2.341" ve 1945'te "3.784" kuruşa çıkmıştır. Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi Çağdaşlık Yolunda Yeni Türkiye (10 Kasım 1938-14 Mayıs 1950)*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1999, s.154-155.

13 Zafer Toprak, "Türkiye'nin Ekonomik Gelişimi (1923 – 2016)", *Modern Türkiye Tarihi*, Pegem Akademi, Ankara 2019, s.245.

14 Murat Metinsoy, *İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye Gündelik Yaşamda Devlet ve Toplum*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2007, s.74-77.

İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Hırsızlık ve Cinayet Olaylarının Cumhuriyet Gazetesi'ne Yansımaları

ve toplumsal alanda yaratmış olduğu olumsuz etkilerin yansımada bulmuştur¹⁵. İkinci Dünya Savaşı yıllarında memurların suç işleme oranlarında da artış gözlemlenmiştir. Öyle ki Nafia Vekaleti tarafından yalnız rüşvet ve benzeri suçlardan 46, Gümrük ve İnhisarlar Vekaletinden benzer suçlardan 62, İnhisar İdaresinden 26, gümrüklerden 328 memur mahkemeye sevk edilmiştir. 64 kişi Umum Müdürlük emrine alınırken 12 kişi vekalet emrine alınmış ve 46 kişi de ihraç edilmiştir. PTT'den 205 kişi mahkemeye sevk edilirken Ziraat Vekâlet'inden 3, ziraat kombinalarından 2, devlet ziraat işletmelerinden 15, orman umum müdürlüğünden 15, orman genel koruma komutanlığından 64, veterinerlerden 9 kişi mahkemeye verilmiştir¹⁶.

Suç oranlarında artış mala yönelik suçlarda olduğu gibi kamu güvenliğini derinden etkileyen cinayet gibi suçlarda da kendisini göstermiştir. Hırsızlık ve cinayet oranlarında yaşanan artışlar İkinci Dünya Savaşı dönemi yazılı basında sıkça haber olarak yer almıştır. Savaş koşullarında kamu düzenini, kamu güvenliğini ve toplumun gündelik hayatını derinden etkileyen hırsızlık ve cinayet olaylarının yansıma bulduğu basın organlarından birisi de Cumhuriyet Gazetesi'dir. Yeni kurulan Türkiye Devleti'nin rejimi ile aynı adı taşıyan Cumhuriyet Gazetesi'nin ilk sayısı 7 Mayıs 1924'te çıkmıştır. Gazetenin kurucusu Yunus Nadi gazetenin misyonunu "*Cumhuriyet memlekete mal olmuş fikirdir. Biz, onun temsilcisi ve koruyucusuyuz. Bu temel düşünce göz önünde tutulduktan sonra kesin olarak söyleriz ki, gazetemiz ne hükümet gazetesi ne de bir parti gazetesidir.*" sözleriyle açıklamıştır¹⁷. Günümüzde de yayın hayatına devam eden Cumhuriyet Gazetesi, İkinci Dünya Savaşı döneminde günlük olarak yayınlanmıştır. Gazete içeriğinde dönemin önemli olayları başta olmak üzere işlenen suçlara da sıkça yer verilmiştir. Ancak "*Nihayet Harp Başladı*" başlığı ile gazetede kendisine yer bulan İkinci Dünya Savaşı, yayınlanan suç haberlerinin yoğunluğunu azaltmıştır¹⁸. Bu tarihten sonra gazetede suç haberleri azalırken İkinci Dünya Savaşı'nın gidişatı hakkındaki haberler artmıştır. Öyle ki savaşın başlamasıyla beraber tüm Türk basını, ortak bir tutumla yakın bir zamanda gerçekleşeceği düşünülen müttefik zaferi beklentisi içerisinde Almanya ve İtalya aleyhine haberler yayınlamıştır. Alman büyükleşi Von Papen raporunda Türk basınının Türk Hükümetinin politik tereddüdünü yansıttığını belirtmiştir¹⁹. Türk Hükümeti, Türk basınından dış politika alanında ortak bir sesle itinalı dil kullanmasını istemiştir. Bahsi geçen itinalı dilin dışına çıkan gazeteler, Matbuat Kanunu kapsamında kapatılmıştır²⁰. 30 Temmuz 1940 tarihli Cumhuriyet Gazetesi'nde Yunus Nadi tarafından kaleme alınan "*Alman Birliği Karşısında Avrupa*" adlı haber hükümetin tepkisini çekmiş ve İsmet İnönü'nün emriyle gazete üç ay kapatılmıştır²¹.

Cumhuriyet Gazetesi'nde İkinci Dünya Savaşı döneminde işlenen suçların haberleri neredeyse her gün okuyucuya sunulmuştur. Gazete İstanbul'da yayınlanmakla birlikte

15 Metinsoy, a.g.e., s.482.

16 "Suistimal ve İhtikara Karşı Parti Komisyonun Tedbirleri", *Son Posta*, 28 Ocak 1944, Sayı:4839.

17 Yakup Yıldız, "Türk Düşünce Tarihinin Bir Kaynağı Olarak Cumhuriyet Gazetesi (1937-1952)", *İnönü University International Journal of SocialSciences (INIJOSS)*, Sayı:2, Cilt:6, 2017, 208.

18 "Nihayet Harp Başladı", *Cumhuriyet*, 2 Eylül 1939, Sayı: 5499.

19 Cemil Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, İletişim Yayınları, İstanbul 1996, ss.460-485.

20 25 Mayıs 1940'ta resmi gazetede yayınlanarak yürürlüğe giren Örfi İdare Kanunu'nun 3. Maddesiyle Sıkıyönetim Komutanlarına, belirli süre ile veya tamamen gazeteleri ve matbaalarını kapatma ve basına sansür koyma yetkisi verilmiştir. "Örfi İdare Kanunu", *Resmî Gazete*, 25 Mayıs 1940, Sayı:4518;Ahmet Çelik, "İkinci Dünya Savaşı'nda Hükümet-Basın İlişkileri Ve Gazeteci Mebuslar", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:28, Sayı:2, Elazığ, 2018, s.318.

21 Koçak, a.g.e., s.500-502. Yunus Nadi tarafından kaleme alınan "*Alman Birliği Karşısında Avrupa*" adlı haberde: "*Avrupa devletleri, realiteyi olduğu gibi görmeli ve yollarını ona göre tayin etmelidirler. Realite karşısında bulunmak da şarttır.*" sözleri yer alırken Alman kimliğinin birkaç şahsın değil gelişen bir fikrin bir tarihin eseri olduğu üzerinde durulmuştur. "*Alman Birliği Karşısında Avrupa*", *Cumhuriyet*, 30 Temmuz 1940, Sayı:5826.

ülkedeki haberlere de sıkça yer vermiştir. Bursa, İzmir, Kırklareli, Adana, Konya, Isparta, Trabzon gibi pek çok ilde yaşanan olayların haberleri gazetede yer almıştır. Bu açıdan dönem içerisinde işlenen suçları anlamak için gazete zengin bir kaynak oluşturmuştur. Cinayet, hırsızlık ve dolandırıcılık gibi büyük suçlardan tartışma, kavga ve yaralama gibi daha küçük suçlara kadar geniş bir yelpazede haber yapılmıştır. Ayrıca yapılan haberler önemsenerek gerekli durumlarda düzeltme yapılmıştır. “Karamürsel Mensucat Fabrikasında Hırsızlık” başlıklı haberde hırsızların damı delerek toplam 900 top kumaş çalmaları ilginç bulunduğu için 16 Aralık 1938’te ilk sayfadan verilen haber bir gün sonra “Fabrikadan Çalınan Kumaşlar” başlıklı haberde düzeltilerek “900 lira kıymetindeki üç top kumaş kaydı, yanlışlıkla “900 lira” şeklinde çıkmıştır.” şeklinde düzeltilmiştir²². Bahsi geçen özellikler göz önüne alındığında zengin bir kaynak olan Cumhuriyet Gazetesi, hırsızlık ve cinayet olayları incelenirken seçilmiştir.

İkinci Dünya Savaşı Yıllarında İşlenen Suçların Cumhuriyet Gazetesi’ne Yansıması

İkinci Dünya Savaşı yıllarına örneklem oluşturması amacıyla 1939, 1942 ve 1945 yıllarının tamamı Cumhuriyet Gazetesi’nde taranmıştır. Ayrıca savaş yıllarının kıyaslaması amacıyla Eylül’den itibaren 1938 ile Eylül’e kadar 1946 yıllarının da taraması gerçekleştirilmiştir. Bahsi geçen yıllar seçilirken savaşın başladığı ve bittiği yıllar ile ekmek karnesi gibi sosyal olguları bünyesinde barındırırken savaşında ortalarına denk gelen 1942 yılı seçilmiştir. Cumhuriyet Gazetesi taramasında özellikle 1938 ve 1939 yıllarında geniş yer kaplayan “Şehir ve Memleket Haberleri” sütunu altında dönemin başta cinayet ve hırsızlık olmak üzere suç haberlerine sıkça yer verildiği gözlemlenmiştir. İkinci Dünya Savaşı’ndan önce yaklaşık 10 sayfa olarak basılan gazete İkinci Dünya Savaşı’nın getirmiş olduğu yokluk döneminde kağıt bulmadaki sıkıntıdan dolayı 4 sayfa basılmak zorunda kalmıştır. Bu durum o döneme kadar geniş olarak gazetede yer bulan hırsızlık ve cinayet haberlerinin yoğunluğunu azaltmıştır. Örneğin 1942’de sayfa 2’de sadece bir sütuna düşen “Şehir Haberleri” başlığı altında az sayıda hırsızlık ve cinayet haberi bulunmuştur. Daha önce sadece sayfa 2’de sınırlı kalmayan hırsızlık ve cinayet haberleri zamanla daha çok sayfa 2’ye hapsolmüştür. Oysa özellikle 1939’da diğer sayfalarda da bu tarz haberlere sıkça rastlanırken özellikle “Adliyede ve Mahkemelerde” sütunu altında dönemin hırsızlık ve cinayet olayları mahkemede ki ifadeler ile de incelenmiştir. Bahsi geçen haberlerde sanıkların ifadeleri ve hâkimin kararı geniş ve ayrıntılı olarak yazılırken dava konuları da incelenmiştir²³. Öyle ki “Muzaffer Mi Fazıl Mı?” başlıklı yazıda olduğu gibi bazen komik olaylara da rastlanmıştır. Haberde mahkemeye önce adının Muzaffer olduğunu sonra ise adının Fazıl olduğunu söyleyen sanığın hırsızlık suçundan kaçma girişimi anlatılmıştır. Hâkimin: “Oğlum hangisi doğru bunun?” sözleriyle doğruyu bulma çabası okuyucuya aktarılmıştır²⁴. Zamanla “Adliye ve Mahkemede” sütunun altında yer alan haberler tamamen kaldırılmıştır.

Cumhuriyet Gazetesi’nde hırsızlık ve cinayet olaylarını konu alan haberler çok nadir olarak birinci sayfada kendisine yer bulabilmiştir. 17 Nisan 1939’da Haliç’te bulunan kimin öldürdüğü bilinmeyen ceset gibi ya da Eskişehir’de kadın davası yüzünden polislin 16

22 Karamürsel Mensucat Fabrikasında Hırsızlık”, *Cumhuriyet*, 16 Aralık 1938, Sayı:5242. ;“Fabrikadan Çalınan Kumaşlar”, *Cumhuriyet*, 17 Aralık 1938, Sayı:5243.

23 “Kanuna söven Hilmi Reis”, *Cumhuriyet*, 16 Ocak 1939, Sayı:5273; “Bağdatlı Bir Şeyh Mahkemede”, *Cumhuriyet*, 26 Ocak 1939, Sayı:5283;” İkinci Defa Bilet Alınca Tepesi Atmış”, *Cumhuriyet*, 16 Şubat 1939, Sayı:5301; “Bahçekapı Yangını”, *Cumhuriyet*, 21 Mart 1939, Sayı:5334; “Dayakla Ölüme Sebebiyet”, *Cumhuriyet*, 9 Nisan 1939, Sayı:5353; “Kimin Tarafından Dava Edildiğini Bilmeyen Adam”, *Cumhuriyet*, 9 Haziran 1939,Sayı: 5414; “Çarşıkapıdaki Yıldız Oteli Cinayetinin Muhakemesi Bitti”, *Cumhuriyet*, 30 Temmuz 1939,Sayı: 5465;

24 “Muzaffer mi Fazıl Mı?”, *Cumhuriyet*, 8 Ağustos 1939, Sayı: 5474.

İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Hırsızlık ve Cinayet Olaylarının Cumhuriyet Gazetesi'ne Yansması

Mayıs 1939'da karakolda birini öldürmesi gibi dikkat çeken cinayet haberleri ilk sayfada verilmiştir²⁵. Çünkü gazetenin ilk sayfasında daha çok dünya ve ülke gündemine ait olan haberler yer almıştır. Özellikle İkinci Dünya Savaşı içerisinde yaşanan önemli gelişmeler gündemi meşgul etmiştir. Gazetede 1 Mayıs 1945 "Hitler Evvelki Gün Öğle Üstü Ölmüş"²⁶, 2 Mayıs 1945 "Hitler Dün Berlin'de Öldü"²⁷, 5 Mayıs 1945 "Hitler ve Dostlarının Cesedleri Bulunamadı"²⁸, 1 Mayıs 1945 "Mussolini Nasıl Kurşuna Dizildi?"²⁹ gibi önemli başlıklar ilk sayfada tartışılmıştır. Oysa İkinci Dünya Savaşı bittikten sonra özellikle cinayet haberleri sayfa birden verilmeye başlanmıştır. Öyle ki 1945 Ekim ayından itibaren 1946'da da kamuoyunu meşgul eden genelde "Ankara Cinayeti" başlığı ile gazete yer alan haber birinci sayfadan okuyucuya sunulmuştur. Ayrıca İstanbul, Adana, Mersin ve Bolu gibi farklı illerde işlenen cinayet haberleri de ilk sayfada kendisine yer bulabilmiştir³⁰.

İkinci Dünya Savaşı Yılları Cinayet Olaylarının Cumhuriyet Gazetesi'ne Yansmaları

Adam öldürme ya da Osmanlıca terimiyle "katl" olarak adlandırılan cinayet, insan hayatına son verdiği için suçlar içerisinde ilk sıralarda kendisine yer bulmuştur. Çünkü cinayet dışında hiçbir suç insan hayatını doğrudan sonlandırmamıştır. Yaralama her ne kadar estetik ya da sağlık olarak bir sorun teşkil etse de yaşam sürmeye devam etmiştir. Her ne kadar insanın bütün mallarının çalınması kişinin hayatını derinden etkilese de insan hayatı sona ermemiştir. Bu açıdan bakıldığında "cinayet" üzerinde durulması gereken önemli bir suç olarak karşımıza çıkmaktadır³¹.

Cinayet, tarihin en eski çağlarından günümüze kadar işlenmeye devam etmiştir. Bu durum İkinci Dünya Savaşı döneminde de kendisini gösterirken Cumhuriyet Gazetesi'nde cinayet ile ilgili haberler yer almıştır. Cumhuriyet Gazetesi, başta İstanbul olmak üzere Türkiye'nin pek çok ilindeki cinayet olaylarını haber olarak okuyucuya sunmuştur. Öyle ki 16 Aralık 1938'de Trabzon'da yaşanan bir cinayet olayı "Trabzon'da acıklı bir cinayet oldu" başlığı ile verilmiştir. Trabzon'da yaşayan ve kunduracılık yapan Muzaffer Bey'in gazete okurken kendisiyle ilgilenmediği gerekçesiyle eşi ile arasında çıkan tartışmada Muzaffer Bey'in eşi tarafından nasıl öldürüldüğü detaylı olarak gazetede yer almıştır³². "Eskişehir'de Cinayet", "Ermenak Köylerinde Feci Cinayet" ve "Tabancanın İyiliği Sabit Olmuş" başlıklı haberlerde görüldüğü üzere Ankara, Bursa, İzmir, Kırklareli ve Trabzon gibi pek çok farklı ilin cinayet haberleri de gazetede kendisine yer bulabilmiştir³³.

Cumhuriyet Gazetesi'nin 31 Mart 1939 tarihli haberinde Gelibolu'da işlenen bir cinayet anlatılmıştır. Habere göre, Salih Bey ve karısı ile Recep Bey ve annesi çevrede çok

25 "Haliçte ceset bulundu", *Cumhuriyet*, 17 Nisan 1939, Sayı: 5361; "Eskişehir de cinayet", *Cumhuriyet*, 16 Mayıs 1939, Sayı: 5389.

26 "Hitler Evvelki Gün Öğle Üstü Ölmüş", *Cumhuriyet*, 1 Mayıs 1945, Sayı: 7435.

27 "Hitler Dün Berlin'de Öldü", *Cumhuriyet*, 2 Mayıs 1945, Sayı: 7436.

28 "Hitler ve Dostlarının Cesedleri Bulunamadı", *Cumhuriyet*, 5 Mayıs 1945, Sayı: 7439.

29 "Mussolini Nasıl Kurşuna Dizildi?" *Cumhuriyet*, 1 Mayıs 1945, Sayı: 7435.

30 "Ankara'da Meşhur Bir Doktor Hastası Tarafından Öldürüldü", *Cumhuriyet*, 18 Ekim 1945, Sayı:7604; "Ankara Cinayeti Davası", *Cumhuriyet*, 25 Ekim 1945, Sayı: 7611; "Ankara Cinayeti", *Cumhuriyet*, 6 Mayıs 1946, Sayı: 7801; "Ankara Cinayeti", *Cumhuriyet*, 10 Temmuz 1946, Sayı: 7866; "Bolu'daki Muhakeme", *Cumhuriyet*, 16 Temmuz 1946, Sayı: 7872; "Üsküdar'da Feci Bir Cinayet", *Cumhuriyet*, 13 Haziran 1946, Sayı:7839; "Adana'daki Feci Cinayetin Failleri Yakalandı", *Cumhuriyet*, 7 Temmuz 1946, Sayı:7863, "Ankara Cinayeti", *Cumhuriyet*, 8 Ağustos 1946, Sayı: 7895.

31 Ahmet Yeşilyurt, *Polis Mecmuası (1913-1928)'Nda Polis Ve Cinayet*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Ankara 2013, s.8.

32 "Trabzon'da Acıklı Bir Cinayet Oldu", *Cumhuriyet*, 16 Aralık 1938, Sayı:5242.

33 "Eskişehir'de Cinayet", *Cumhuriyet*, 16 Mayıs 1939, Sayı:5389; "Ermenak Köylerinde Feci Cinayet", *Cumhuriyet*, 23 Temmuz 1939, Sayı: 5458; "Tabancanın İyiliği Sabit Olmuş", *Cumhuriyet*, 19 Temmuz 1939, Sayı:5454.

sevilen yaşlı amcalar Ahmed Bey ve Mustafa Bey'in parasını almak için gece yarısı evlerine girerek onları öldürmüşlerdir. Ancak cinayeti işleyen Recep Bey, Ahmed Bey'in cenazesine katılarak tabuta toprak atanların başında yer almıştır. Böylece işlediği cinayeti gizlemeye çalışmıştır³⁴. Bahsi geçen cinayetler toplumun tepkisine neden olurken gazetede ayrıntılı olarak anlatılmıştır. Toplumun tepkisini çeken bir başka habere de 25 Temmuz 1939'da rastlanmıştır. "Suçlu Büyükanne" başlığı ile verilen haberde büyükannenin gayrimeşru olarak dünyaya gelen altı aylık torununu zehirleyerek öldürmesi anlatılmıştır³⁵. Bu durum ileri de bahsedileceği üzere sosyo – ekonomik bozukluk ile artan evlilik dışı ilişkiler neticesinde doğan çocukları gizleme isteği ile ilişkilendirilebilir.

Cumhuriyet Gazetesi, İkinci Dünya Savaşı başladığında bütün dünya gibi savaşa odaklanmış ve gazetenin sayfalarını daha çok cephe haberleri doldurmuştur. Oysaki savaş öncesi dönemde gazetede yer alan cinayet haberlerinde yer bilgisinin İkinci Dünya Savaşı yıllarına göre ayrıntılı izah edildiği saptanmıştır. Cumhuriyet Gazetesi'nin yayın dilinin anlaşılması amacıyla Son Posta Gazetesi ile karşılaştırılması yapılan "Bir Amele Ablasını Bıçaklayarak Öldürdü" başlıklı haberde bahsi geçen durum gözlemlenmiştir. Gazetede "Evvelki gece Beyoğlunda Galatasaray civarındaki tütüncü çıkmazında bir cinayet olmuş, 22 yaşlarında Hasan isminde bir amele 26 yaşındaki ablası Esmayı öldürmüştür." şeklinde yazılmıştır. Haberin içeriğinde Esmâ'nın Ali adında biriyle evlendikten sonra ondan bir kızı olduğu aktarılırken; Esmâ'nın bir sene sonra Beyoğlu'nda kahvecilik yapan Haşim ile gayri meşru ilişki yaşadığı ve kardeşi Hasan'ın bundan rahatsızlık duyduğu anlatılmıştır. Sık sık ablasının evinde misafir olan Hasan, ablasıyla bir ütü meselesi yüzünden tartışmıştır. Kendisine hâkim olamayan Hasan, ablasını beş yerinden bıçaklayarak öldürmüştür³⁶. Aynı haber Son Posta Gazetesi'nde de 15 Mart 1939'da yayınlanmıştır. Ancak bu gazetede haber "Genç kadını gayri meşru münasebetler tesis ettiği için öldüren katil bugün meşhud suçlar kanuna göre muhakeme olunacak." şeklinde yazılmıştır. Haberin devamı incelendiğinde her ne kadar aynı olay aktarılmış olsa da Son Posta Gazetesi'nde Cumhuriyet Gazetesi'ne göre namus vurgusunun yapıldığı gözlemlenmiştir. Öyle ki bu durum gazetede "Hasan kız kardeşine müteaddit defalar Haşimle olan münasebetini meşru bir şekle sokmasını söylemiş ve Haşim'den bir de çocuğu olması üzerine buna kati bir lüzum olduğunu anlatmıştır. Evvelki gece kardeşi Esmâ'nın ziyaretine gelen Hasan, gene bu mevzu etrafında konuşmağa başlamış fakat Esmâ'nın kayıtsızlığını görerek bu vaziyetten hiddetlenmiş, yanında taşıdığı kamasını çekerek kız kardeşini ikisi göğsünden, üçü arkasından olmak üzere beş yerinden yaralamıştır." ifadeleri ile okuyucuya aktarılmıştır³⁷. Oysa aynı münasebet Cumhuriyet Gazetesi'nde "Yalnız arada sırada bu gayrimeşru yaşayış dolayısıyla Hasanla ablası Esmâ arasında kısa münakaşalar olmaktadır." cümlesiyle yer almıştır³⁸. Her iki haber karşılaştırıldığında Cumhuriyet Gazetesi'nin gayrimeşru ilişki kapsamında namus olayı vurgusundan ziyade olayın kendisine daha fazla odaklandığı tespit edilmiştir. Dönemin gazeteleri arasında zaman zaman aynı haberlere farklı vurgular yapılsa da bazen aynı başlıkla çok benzer içerikli gazetelerin cinayet haberine yer verdiği gözlemlenmiştir. Örneğin "Metresini Öldüren Şoför" başlıklı haberde "Galata'da Domuz sokağında birkaç ay önce eski metresi Despinayı bıçakla öldürmekten suçlu otobüs şoförü Mahmud Nedimin muhakemesine, İstanbul Ağırceza mahkemesinde dün başlandı." şeklinde ifade edilerek cinayetin işlendiği yer belirtilmiştir³⁹. Aynı haber "Metresini Öldüren Şoför" başlığı ile Vakit

34 "Gelibolu'da Cinayet", *Cumhuriyet*, 31 Mart 1939, Sayı: 5344.

35 "Suçlu Büyükanne", *Cumhuriyet*, 25 Temmuz 1939, Sayı:5460.

36 "Bir Amele Ablasını Bıçaklayarak Öldürdü", *Cumhuriyet*, 15 Mart 1939, Sayı:5328.

37 "Bir Amele Kız Kardeşini Beş Yerinden Yaralıyarak Öldürdü", *Son Posta*, 15 Mart 1939, Sayı:3096.

38 "Bir Amele Ablasını Bıçaklayarak Öldürdü", *Cumhuriyet*, 15 Mart 1939, Sayı:5328.

39 "Metresini Öldüren Şoför", *Cumhuriyet*, 28 Haziran 1939, Sayı:5433.

Gazetesi'nde yer almıştır Haber Vakit Gazetesi'nde "Birkaç ay evvel Galata'da Domuz sokağında Mahmud adında bir şöfor, metresi Despinayı bıçaklayarak öldürmüş, bir müddet kaçak gezdikten sonra yakalanmıştı." şeklinde ifade edilerek başlamıştır⁴⁰. Görüldüğü üzere başlıkları dahi aynı olan haberde, Cumhuriyet Gazetesi dönemin gazetelerine çok benzer bir şekilde haberi okuyucuya yansıtmıştır. Cumhuriyet Gazetesi'nde verilen cinayet haberlerinde yaşanan gelişmeler gazete tarafından takip edilerek ilerleyen günlerde de okuyucuya sunulmaya devam edilmiştir. Bu durum "Bursa'da Bir Cinayet Davası" başlığıyla 23 Ocak 1939'da yayınlanan haberde gözlemlenmiştir. İlk haberde Bursa'nın Duzluca köyünde yaşayan Yusuf Sayer'in aynı köyde oturan Recep Bey'leolan husumeti yüzünden köy kahvesinin kırık bir penceresinden içeriye ateş ederek Recep Bey'i öldürmesi anlatılmıştır⁴¹. "Bursa'da Deli Rolü Yapan Katilin Muhakemesi" başlığıyla 10 Nisan 1939'da yayınlanan haberde cinayeti işleyenin akli dengesinin yerinde olup olmadığının araştırıldığı bilgisi aktarılmıştır⁴². "Kadın Yüzünden Bir Cinayet" başlığı ile 23 Nisan 1939'da yayınlanan haberde ise olay yeniden değerlendirilirken davanın halen devam etmekte olduğu anlatılmıştır⁴³. Cinayet haberlerine önem veren Cumhuriyet Gazetesi ayrıca haberi sadece bir kere vermekle kalmayıp gelişmeleri de ayrıntılı olarak okuyucuya sunmuştur. Bu duruma en çarpıcı örnek ilk kez 1945 Ekim ayında okuyucuya verilen "Ankara Cinayeti" adlı haber, 1946'da da sıkça görülmüş ve gelişmeleri takip edilerek pek çok kez gazetede işlenmiştir. Örneğin 1946 Mayıs ayında gazetede toplam 33 cinayet haberi yer alırken bu haberlerin 14'ü Ankara Cinayeti ile ilgili olmuştur. Haziran 1946'da benzer bir durum yaşanarak toplam 33 cinayet haberinin 12'si Ankara Cinayeti haberi olmuştur. Başka bir örnek ise kendisini "Ok Meydan Cinayeti" olarak ortaya koyan haberde yaşanmıştır. Öyle ki 1938 Aralık'ta toplam 25 cinayet haberinin 6'sı "Ok Meydanı Cinayeti" ile ilgili olmuştur⁴⁴. Görüldüğü üzere seri olarak takibi yapılan cinayet haberleri İkinci Dünya Savaşı yıllarından ziyade daha çok 1938 ve 1946 yıllarında okuyucuya sunulmuştur.

Cumhuriyet Gazetesi'ne yansıyan haberlerin içerikleri incelendiğinde cinayet için pek çok sebep ortaya konulmuştur. Başta alkol olmak üzere alkol, eroin, kadın, namus, para gibi pek çok neden kişilerin cinayet işlemesine neden olmuştur. Örneğin "Bir Kişinin Ölümü İle Biten Kavganın Davası" başlığı ile kendisine yer bulan haber oldukça ilginçtir. Karagümrük'te çıkan kavgada birini öldüren Hasan Bey, eroin kullandığı için olup bitenin farkında olmadığını mahkemede söylemiştir. Dava görülürken "Siz davaya bakın ben gidip yatayım!" sözleri ile de herkesi şaşırtmıştır⁴⁵. "Namus Yüzünden Bir Cinayet Oldu" başlıklı haberde olduğu gibi namus yüzünden cinayetler işlenmiş olsa da en fazla sarhoşluk nedeniyle cinayet işlendiği gözlemlenmiştir⁴⁶. Bu durum "Cinayetle Biten Bir İçki Alemi" başlıklı haberde⁴⁷ ya da "Demirci Dükkanında İşlenen Cinayet" başlıklı haberde de gözlemlenmiştir. Haberde anlatıldığı üzere 50 yaşlarındaki Demir ustası Ahmed Bey'le 20 yaşlarındaki çırağı Mehmed ile sabahtan akşama kadar rakı içmiştir. Sarhoşluğun etkisiyle aralarında çıkan kavga sonucunda Ahmed Bey çırağını öldürmüştür.⁴⁸

40 "Metresini Öldüren Şöfor", *Vakit*, 28 Haziran 1939, Sayı:7710.

41 "Bursa'da Bir Cinayet Davası", *Cumhuriyet*, 23 Ocak 1939, Sayı: 5280.

42 "Bursa'da Deli Rolü Yapan Katilin Muhakemesi", *Cumhuriyet*, 10 Nisan 1939, Sayı:5354.

43 "Kadın Yüzünden Bir Cinayet", *Cumhuriyet*, 23 Nisan 1939, Sayı:5367.

44 "Okmeydanı'nda Bir Cesed Bulundu", *Cumhuriyet*, 13 Aralık 1938, Sayı: 5239; "Okmeydanı'nda Bulunan Cesedin Hüviyeti", *Cumhuriyet*, 14 Aralık 1938, Sayı: 5240; "Okmeydanı'ndaki Cinayet", *Cumhuriyet*, 17 Aralık 1938, Sayı: 5243; "Okmeydanı'nda Bulunan Cesedin Hüviyeti Anlaşıldı", *Cumhuriyet*, 20 Aralık 1938, Sayı: 5246; "Okmeydanı Cinayeti", *Cumhuriyet*, 22 Aralık 1938, Sayı: 5248.

45 "Bir Kişinin Ölümü İle Biten Kavganın Davası", *Cumhuriyet*, 24 Ocak 1939, Sayı: 5281.

46 "Namus Yüzünden Bir Cinayet Oldu", *Cumhuriyet*, 22 Mayıs 1939, Sayı:5396.

47 "Cinayetle Biten Bir İçki Alemi", *Cumhuriyet*, 1 Nisan 1939, Sayı:5345.

48 "Demirci Dükkanında İşlenen Cinayet", *Cumhuriyet*, 30 Kasım 1939, Sayı: 5586.

İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Cumhuriyet Gazetesi'ne Yansıyan Cinayet Haberlerinin Sayısal Değerlendirilmesi

İkinci Dünya Savaşı 1939 Eylül'ünde Almanya'nın Polonya'ya saldırısı ile başlamıştır. 1938 Eylül'ünden İkinci Dünya Savaşı'nın başladığı 1939 Eylülü'ne kadar Cumhuriyet Gazetesi'ne 1938 Eylül'de 10, Ekim'de 20, Kasım'da 6, Aralık'ta 25, 1939 Ocak'ta 10, Şubat'ta 5, Mart'ta 17, Nisan'da 14, Mayıs'ta 12, Haziran'da 14, Temmuz'da 14 ve Ağustos'ta 15 olmak üzere toplam 148 cinayet haberi yansımıştır. Ancak 1939 Eylül ayında gazeteye yansıyan cinayet haberlerinde 1938 Eylül ayına göre düşüş yaşanmış ve sadece 7 haber verilmiştir. Bu durum 1938 Ekim'inde 20 olan cinayet haberinin 1939 Ekim'inde 5'e ve 1938 Aralık'ta 25 olan cinayet haberinin 1939 Aralık'ta 7'e düşmesiyle kendisini bariz göstermiştir. Nitekim İkinci Dünya Savaşı yıllarında basın denetim altında tutmak için sık sık başvuru Matbuat Kanununda, *"Türk ve ecnebi müelliflerin ilmî ve edebî ve felsefî eserleri müstesna olmak üzere halkın ahlâkî duygularına dokunabilen hakikî veya muhayyel surette haydutluk; hırsızlık veya diğer cinayetlerin icrasına veya bunları yapanların hayatı ve hareketlerine imtisale heves uyandırabilecek mahiyetteki matbualar neşri memnudur. Bu memnuiyete muhalif hareket edenler bir seneye kadar hapis ve 200 liraya kadar ağır para cezasile cezalandırılır. Tekerrürü halinde bu cezalar iki misli olarak verilir."* ifadeleri ile yer alan 31. madde, Cumhuriyet Gazetesi'ndeki hırsızlık ve cinayet haberlerinin azalmasına neden olmuştur⁴⁹. Bahsi geçen kanuna İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasının ardından, ülkede ulusal birliği sağlamak ve Türkiye'nin iç ve dış güvenliği meseleleri hakkında basının ileri gitmesini önlemek amacıyla, 24 Nisan 1940 'da iki madde daha eklenmiştir. Bu ilavelerle, *"Türklerin ulusal duygularını inciten ve tarihini yanlış gösteren yazılar ile ülkenin güvenliği ile ilgili meseleler hakkında yapılmakta olan soruşturmalardan ve yine güvenlik bakımından alınan önlemlerden söz eden yazıların yayınlanması yasaklanmıştır."* Gazeteler, İkinci Dünya Savaşı yılları boyunca, savaşta izlenen değişken politikaya bağlı olarak, yazılarını değişen dış politikaya uydurmuşlardır. İktidar, dış politika yorumlarında yazarların tutumunun nasıl olması gerektiğini, Matbuat Umum Müdürlüğü ya da başka yollar aracılığı ile yayın organlarına bildirmiştir⁵⁰. Nitekim tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'nin gözü de savaşta yaşanan gelişmelere çevrilmiştir. Böylece Cumhuriyet Gazetesi suç olaylarından ziyade daha yoğun olarak İkinci Dünya Savaşı'na yönelik haberler yapmaya başlamıştır⁵¹.

1942'ye geldiğinde Mihver Cephesi, Avrupa'da Pirenelerden, Afrika'da İskenderiye önlerinden, Ege'de Girit'ten, Norveç'te Buz Denizine, doğuda Volga'ya Doğu Karadeniz'e kadar çok geniş alanlara yayılmıştır. Japonya ise Çin, Çin-Hindi, Tayland ve Avusturalya denizlerine kadar Pasifik'in hâkimi olmuştur⁵². Dünya bunları yaşarken Türkiye ise pasif güvenlik önlemleri ile cephe gerisindeki savaşı aktif bir şekilde yaşamıştır. Öyle ki Türkiye, İkinci Dünya Savaşı'na katılmamasına karşın sosyo-ekonomik etkilerini önemli ölçüde hissetmiştir. Bu durumun en önemli kanıtlarından biri de toplum tarafından uygulanan

49 "Matbuat Kanunu", *Resmî Gazete*, Basın ve Yayınla İlgili Bölüm, 8 Ağustos 1931, Sayı: 1867.

50 Çelik, agm. s.318.

51 "Muharebe Devam Ediyor", *Cumhuriyet*, 3 Eylül 1939, Sayı:5500; "Muharebe Vaziyeti", *Cumhuriyet*, 4 Eylül 1939, Sayı:5501; "Polonya'da Çek Lejyon Alayları Teşkil Ediliyor" *Cumhuriyet*, 5 Eylül 1939, Sayı:5502; "Leh – Alman cephesinde Bugünkü Harb Vaziyeti", *Cumhuriyet*, 5 Eylül 1939, Sayı:5502; "Bir İngiliz İki Alman Vapuru Batırıldı", *Cumhuriyet*, 6 Eylül 1939, Sayı:5503; "Polonya Devlet Merkezi Dün Sabah Lublin'e Nakledildi", *Cumhuriyet*, 7 Eylül 1939, Sayı: 5504; "Fransız Topçusu Dün Garb Cephesini Dövdü, Harekat Devam Ediyor", *Cumhuriyet*, 8 Eylül 1939, Sayı: 5505; "Garb Cephesindeki Faaliyet", *Cumhuriyet*, 9 Eylül 1939, Sayı: 5506; "Varşova Mukavemet Ediyor", *Cumhuriyet*, 10 Eylül 19369, Sayı: 5507.

52 Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam (1938- 1950)*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2011, s. 251.

pasif güvenlik önlemleridir⁵³. Hava Taarruzlarına Karşı Işıkların Söndürülmesi ve Karartılması Nizamnamesi ile düşman uçaklarının hareketlerini güçleştirmek için ışıkların söndürülmesine ve karartılmasına karar verilmiştir. Bu karar hava saldırılarına karşı pasif korunma mecburiyetine tabi tutulmuş ya da tutulmamış ayırım yapılmaksızın bütün şehir, kasaba ve köylerdeki bütün çiftliklerde ve evlerde istisnasız olarak uygulanmıştır. 15 Kasım 1940'ta gerekli anlarda ani denemeler yapılmak üzere cadde ve sokaklarda, resmi ve özel binalarda ışık maskeleyme kaydı kaldırılırken 21 Kasım 1940'tan itibaren yeniden karartma uygulamaları yapılmıştır⁵⁴. Bahsi geçen karartma uygulamaları devletin toplum üzerindeki baskısını ve denetimini arttıran bir unsur olmuştur. Topluma yansıyan baskı ve denetim unsurları içerisinde, artan polis ve jandarma kontrollerinin suç olgusu üzerinde de kendini gösterdiği düşünülebilir. Nitekim 1942'ye gelindiğinde cinayet haberleri sayısında düşüş yaşanmıştır. Ocak 1942'de 7 cinayet haberi yer alırken, Şubat'ta 5 cinayet haberi, Mart'ta 7, Nisan'da 12, Mayıs'ta 7, Haziran'da 6, Temmuz'da 4, Ağustos'ta 9, Eylül'de 5, Ekim'de 3, Kasım'da 2 ve Aralık'ta 6 cinayet haberi verilmiştir. 1938 ile kıyaslandığında cinayet haberlerinin sayısında azalma olduğu gözlemlenmektedir. Daha önce de izah edildiği üzere alevlenen İkinci Dünya Savaşı'nın etkisiyle gazetede daha çok savaş haberleri yer alırken cinayet haberlerinin sayısı azalmıştır. İçeriğinde değişmeler yaşanan cinayet haberlerinde rekabet kaynaklı cinayetlerin de gazeteye yansıdığı gözlemlenmiştir. Bu durum "*Rekabet Yüzünden Cinayet*" başlıklı haberde de kendisini göstermiştir. Habere göre kömürcülük yapan Ethem Bey ve Hüseyin Bey aynı mekânda karşılaşmış ve aralarındaki rekabetten kaynaklı Ethem Bey kendisine hâkim olamayarak Hüseyin Bey'e ateş etmiş ve onu öldürmüştür⁵⁵.

II. Dünya Savaşı yıllarında piyasalarda az bulunan maddelerden biri de kâğıt ve ürünleri olmuştur. Savaş yılları boyunca uluslararası deniz ticaret yollarının kapanmasıyla başta Fransa olmak üzere birçok Avrupa ülkesi bazı tedbirlere başvurarak gazetelerindeki sayfa sayılarını azaltmıştır. Baltık sahilleriyle Kuzey Denizi kıyılarının tehlike kaynağı haline gelmesiyle kâğıt sanayiinde iyi bir seviyede bulunan Finlandiya ve diğer bazı İskandinav ülkelerinin geniş kâğıt pazarlarının Avrupa'ya yönelmesi, kâğıt ve ürünlerinin fiyatlarının artmasına neden olmuştur⁵⁶. İkinci Dünya Savaşı yıllarında yaşanan kâğıt sıkıntısının Avrupa'da olduğu kadar Türkiye'de de hissedilmesiyle Cumhuriyet Gazetesi'nin sayfa sayısı 4'e düşürülmüştür. 1945'e gelindiğinde ise sayfa sayısındaki azlığa da bağlı olarak tıpkı 1942'de olduğu gibi cinayet haberlerinde daha seçici davranılmaya çalışıldığı düşünülebilir. Nitekim 1945 Şubat'ında 4 cinayet haberi gazetede yer alırken Mart'ta 10, Nisan'da 11, Mayıs'ta 7, Haziran'da 11, Temmuz'da 12, Ağustos'ta 9, Eylül'de 14, Ekim'de 18, Kasım'da 14 ve bir haftası arşivlerde olmadığı için taranamayan Aralık'ta 4 cinayet haberi yer almıştır.

Savaşın sonlarına doğru geline 1945'te ilginç cinayet haberlerine rastlanılmıştır. "*Hain Analar*" başlığıyla 5 Nisan 1945'te verilen haberde anlatıldığı üzere gayri meşru çocuklarını doğar doğmaz öldüren iki kadın yakalanmıştır⁵⁷. Yaklaşık bir ay sonra benzer

53 Umut Karabulut, "Davetsiz Misafiri Beklerken İkinci Dünya Savaşı Türkiye'sinde Pasif Güvenlik Önlemleri (1939-1940)", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt 14, Sayı:28, 2014, s.219.

54 BCA 30.18.1.2.93.104.20.; BCA, 30.18.1.2.93.104.10; Ceren Utkugün, *İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'de Ekonomik Sıkıntıların Sosyal Hayata Etkileri (1939-1945)*, Afyon Kocatepe Üniversitesi, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Afyon 2016, s.59-60.

55 "Rekabet Yüzünden Cinayet", *Cumhuriyet*, 7 Haziran 1942, Sayı:6396.

56 Nadir Yurtoğlu, "Cumhuriyet Döneminin Öncü Bir Sanayi Kuruluşu: İzmit Selüloz Ve Kâğıt Fabrikaları Müessesesi (1936-1960)", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı:60, 2017, s.347.

57 "Hain Analar", *Cumhuriyet*, 5 Nisan 1945, Sayı:7409.

bir olay yine gazeteye yansırken gazetenin bahsi geçen bu olaya atıfta bulunarak başlık attığı gözlemlenmiştir. Öyle ki 9 Haziran 1945'te "Çocuğunu Boğan Bir Anne Daha!" başlıklı haberde gayrimeşru çocuğunu evin mahzeninde boğup gizleyen anne şüpheler üzerine yapılan araştırmada cesedin bulunmasıyla tutuklanmıştır⁵⁸. Eşleri fakir olan ya da askerde bulunan kadınların ekonomik nedenler dolayısıyla başka erkeklerle yaşama durumu ortaya çıkmıştır. Ayrıca savaşın neden olduğu ekonomik yıkım evliliği daha maliyetli bir hale getirdiği için evlilik dışı ilişkilerde yaşanmıştır⁵⁹. Evlilik dışı ilişkiden doğan çocuklar ise bahsi geçen haberlerde olduğu gibi gizlenerek ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır.

Savaş her ne kadar 1945'te bitmiş olsa da etkileri 1946'da görülmeye devam etmiştir. 1946 Mart'ında Almanya'da açlık halkın ayaklanmasına neden olurken Hamburg'da fırınlar yağma edilmiş ve yiyecek yüklü olduğu bilinen trene 200 kişi saldırmıştır. Açlık o derece artmıştır ki gün içinde bir fabrikada çalışan 35 işçi açlıktan bayılmıştır⁶⁰. Bu durum neredeyse bütün Avrupa'da açlık ve kıtlık dalgası şeklinde kendini göstermiştir⁶¹. Savaş sonrası yaşanan açlık ve kıtlıklar, dünya genelindeki ekonomik durgunlukla pekişmiştir. Söz konusu problem Türkiye'yi de etkilemiştir. Türkiye bu dönemde üç yıl üst üste ekonomik küçülme yaşamıştır. Ayrıca aynı dönem içerisinde enflasyon oranlarında ciddi artış yaşanmıştır⁶². Dünyanın ve Türkiye'nin yaşamış olduğu sosyo-ekonomik buhran Türkiye'deki cinayet olaylarının artışına zemin hazırlarken bu durum Cumhuriyet Gazetesine de yansımıştır. Öyle ki daha önce de belirttiği gibi yerleşim yerlerinde yoksulluk oranları arttıkça cinayet oranlarını artmaktadır. 1939- 1945 yılları arasında gazetede daha çok savaş haberlerinin yer alması ya da gazetenin sayfa sayısında yaşanan azalma ile cinayet sayılarındaki artış tam olarak ortaya konulamamıştır. Ancak savaşın etkilerinin devam ettiği 1946'da gazetede yer alan cinayet haberlerinin sayısında önemi artış yaşanmıştır. 1946 Ocak'ında 33, Şubat'ta 23, Mart'ta 17, Nisan'da 16, Mayıs'ta 33, Haziran'da 33, Temmuz'da 25, Ağustos'ta 22 ve Eylül'de 30 cinayet vakası Cumhuriyet Gazetesinde kendisine yer bulmuştur. 1946 yılı, 1938 Eylül'ünden itibaren 1939, 1942 ve 1945 yılları ile kıyaslandığında en yüksek cinayet olaylarının yaşandığı yıl olarak kaydedilmiştir. Bahsi geçen yıl içerisinde cinayet haberlerindeki artış dikkat çekici bir seviyeye ulaştığı için Cumhuriyet Gazetesinde sık sık dünyada ve Türkiye'de işlenen cinayetler, cinayet suçuna yönelik cezalar, cinayet davaları hakkında makaleler kaleme alınmıştır⁶³. Öyle ki "Cinayetler ve Sebepleri" adlı makalede "Elimizden geçen dosyalar cinayetlerin azalmadığını ve gündün güne çoğalmakta olduğunu göstermektedir" cümleleri yer alırken aynı makalede "İkinci Cihan Harbinin ahlak, adalet ve anane üzerine yaptığı menfi tesirleri hesaba katarak, artan bu kâbil cinayetlere karşı alınacak tedbirlerde, süratli davranmanın lüzumu kendiliğinden meydana çıkar." sözleriyle durum ortaya konulmuştur⁶⁴.

58 "Çocuğunu Boğan Bir Anne Daha!", Cumhuriyet, 9 Haziran 1945, Sayı:7474.

59 Metinsoy, a.g.e., s.463.

60 "Almanya'da Açlık Halkı Ayaklandırıyor", Cumhuriyet, 22 Mart 1946, Sayı: 7756; "Aç Almanya'da Hadiseler", Cumhuriyet, 23 Mart 1946, Sayı: 7757, "Hamburg'da Açlığın Sebep Olduğu Yeni Hadiseler", Cumhuriyet, 28 Mart 1946, Sayı: 7762.

61 "Aç Avrupa", Cumhuriyet, 6 Nisan 1946, Sayı: 7771.

62 Seçil Şenel Uzunkaya, "İkinci Dünya Savaşı Sonrasında Türkiye Ekonomisi Ve Marshall Planının Ekonomiyi Etkileri", *Ekonomi, İşletme ve Maliye Araştırmaları Dergisi*, Cilt 1, Sayı 3, 2019, s.178.

63 "Dünyadaki Cinayet Salgını İle Mücadele", Cumhuriyet, 11 Nisan 1946, Sayı:7776; M. Ali Sebük, "Cinayet Davaları ve Tahkik Usulleri", Cumhuriyet, 24 Mayıs 1946, Sayı: 7819; M. Ali Sebük, "Bizde Cinayet Davaları Niçin Bu Kadar Uzar?", Cumhuriyet, 30 Mayıs 1946, Sayı: 7825; M. Ali Sebük, "Cinayet Davalarında İnsan Sözü'nün Kıymeti", Cumhuriyet, 11 Haziran 1946, Sayı: 7836; M. Ali Sebük, "Cinayet Hukukumuzda Beliren Tehlike", Cumhuriyet, 14 Haziran 1946, Sayı: 7840.

64 M. Ali Sebük, "Cinayetler ve Sebepleri", Cumhuriyet, 29 Haziran 1946, Sayı: 7855.

İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Hırsızlık Olaylarının Cumhuriyet Gazetesi'ne Yansımaları

İnsanlık tarihinin başlangıcından bu yana emek harcamadan ve hak etmeden bir şeye sahip olma isteği var olmuştur. Hırsızlık ise bunun en kolay yollarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır⁶⁵. Hırsızlık kavramı incelendiğinde genel çerçevede yoksullukla arasında sıkı bir ilişki olduğu kabul edilir. Tülin İçli, suçluların sosyal, kültürel ve ekonomik özellikleri ile ilgili çalışmasında, suçluların genelde ekonomik düzeylerinin düşük olduğunu ve ekonomik yönden tatmin olmadıklarını belirtmektedir⁶⁶. Başta İkinci Dünya Savaşı olmak üzere savaş dönemleri dünyanın ekonomisini alt üst ederek toplumların yaşantısını derinden yaralamıştır. Öyle ki İkinci Dünya Savaşı, sadece savaşan toplumların değil aynı zamanda savaşmayan toplumların da ekonomisini bozmuştur. Hayatın durmasına imkân bulunmayacağı için de bu durum toplumun üzerine olumsuz olarak yansımıştır⁶⁷. Türkiye'de İkinci Dünya Savaşı yıllarında artan yoksulluk ve açlık gibi nedenlerle insanlar hırsızlık ya da benzeri suçlara başvurmuşlardır. Artan yoksulluk ve gıda problemi karşısında fakir kent halkı, hukuksal ve ahlaki normlara aykırı davranışları kendi koşulları bağlamında gerçekleştirmiştir. Geçinebilmek adına savaş yıllarında bu tür suçlara daha sık başvurulmuştur⁶⁸. Böylece İkinci Dünya Savaşı yıllarında yaşanan hırsızlık olaylarının haberleri Cumhuriyet Gazetesi'ne de yansımıştır. Bahsi geçen hırsızlık haberleri, cinayet haberlerinde olduğu gibi genelde ikinci sayfadan okuyucuya sunulurken yine cinayet haberlerinde olduğu gibi ayrıntılı anlatım yapılmıştır. Örneğin "Müşteri Süsü Vermiş" başlığı ile 13 Haziran 1939'ta gazeteye yansıyan haberde "Balık pazarında Tahmis sokağında Kurukahveci hanında hırdavatçı Hüseyin'in odasına gelen Jozef, kendisine müşteri süsüvermiş ve Hüseyin'in dışarıya çıkmasını fırsat bilerek iki yüz lirasını aşmış ve kaçmıştır." sözleriyle yer ve mekân ayrıntılı olarak belirtilmiştir⁶⁹. Gazetede yer alan hırsızlık haberleri incelendiğinde, çalınan ürünlerin çok küçük ihtiyaç mallarından büyük eşyalara kadar geniş bir yelpazede hırsızlık yapıldığı gözlemlenmiştir. "35 Gün Hapse Mahkum Oldu" başlığıyla verilen haberde 17 yaşındaki Kırkor 18 kg pirinç çalarken⁷⁰ "Çalarken Tutuldu" başlığındaki haberde Eminönü'nde bir adam bir sandık portakal çalarken yakalanmıştır⁷¹. "Paldır Küldür Salih'in Marifeti" haberinde olduğu gibi halat çalarken yakalananlar,⁷² "9 Ay Hapis!" haberinde olduğu gibi yelek ve pantolon çalanlar⁷³, "Hırsız Hastabakıcı" haberinde olduğu gibi çatal bıçak çalanlar⁷⁴ ve "Çivi Hırsız" haberindeki gibi sadece iki kutu çivi alan hırsızlar vardır⁷⁵. Cumhuriyet Gazetesi taraması esnasında 1938'deki hırsızlık haberlerinde neredeyse hiç küçük çaplı hırsızlık vakalarına rastlanmazken İkinci Dünya Savaşı yıllarında bu tarz haberlerde artış yaşandığı gözlemlenmiştir. Ancak yine de bahsi geçen dönemde küçük çaplı hırsızlıkların yanında Tophane'de antikacı dükkanına giren Ekrem Beyin dükkândan 1750 lira çaldığını anlatan "Antika Dükkanında Garip Bir Hırsızlık" haberinde olduğu gibi büyük çaplı hırsızlıklarda söz konusudur⁷⁶.

65 Kanat, *age*, s.209.

66 Cevdet Polat, Hakan Eren ve Ferdi Erbakıcı, "Hırsızlık Suçunu Etkileyen Faktörlerin Değerlendirilmesi Ve Geleceğe Yönelik Yaklaşımlar", *Güvenlik Bilimleri Dergisi*, Cilt 2, Sayı 1, 2013, s.6.

67 Yunus Nadi, "Biraz da İktisadi Vaziyetimize Dair", *Cumhuriyet*, 25 Ekim 1939, Sayı: 5252.

68 Matinsoy, *a.g.e.*, s.76.

69 "Müşteri Süsü Vermiş", *Cumhuriyet*, 13 Haziran 1939, Sayı: 5418.

70 "35 Gün Hapse Mahkum Oldu" *Cumhuriyet*, 26 Şubat 1939, Sayı:5311.

71 "Çalarken Tutuldu", *Cumhuriyet*, 19 Mart 1939, Sayı:5332.

72 "Paldır Küldür Salih'in Marifeti", *Cumhuriyet*, 5 Mart 1939, Sayı:5318.

73 "9 Ay Hapis!", *Cumhuriyet*, 20 Mart 1939, Sayı:5333.

74 "Hırsız Hastabakıcı", *Cumhuriyet*, 8 Haziran 1939, Sayı:5413.

75 "Çivi Hırsız" *Cumhuriyet*, 16 Aralık 1939, Sayı:5602.

76 "Antika Dükkanında Garip Bir Hırsızlık", *Cumhuriyet*, 22 Şubat 1939, Sayı: 5307.

Tıpkı cinayet haberlerinde olduğu gibi hırsızlık haberlerinde de ilginç haberlere rastlanmaktadır. Topkapı Sarayı'nda Valide Sultan dairesinden altın kaplama tası çalan kişilerin anlatıldığı "Topkapı Sarayı'ndan Eşya Çalanlar Mahkum Oldu" başlıklı haberde olduğu gibi oldukça ilginç haberler gazetede yer almıştır⁷⁷. Ayrıca savaş koşullarının getirmiş olduğu sosyo-ekonomik bozukluk altında, Kağıthane'de mandıra çiftliğinden bir çift manda çalan ve etini gizlice kesip satmaya çalışanların anlatıldığı "Bir Çift Manda Aşırmissılar" başlıklı haber gibi farklı haberler de gazete de kendisine yer bulmuştur⁷⁸. Bir teneke yağ çalan adamın anlatıldığı "Yağ Hırsızı" başlıklı haber ile bahsi geçen manda çalma haberini dönemin savaş koşulları ile ilişkilendirmek mümkündür. Öyle ki insanların yokluk çektiği bir dönemde çalınan malların daha çok tüketime yönelik ürünler olduğu fark edilmiştir⁷⁹.

Cumhuriyet Gazetesi'nde yer alan hırsızlık haberleri incelendiğinde, 1942'de hırsızlık olaylarının içeriğinde değişimler yaşandığı söylenebilir. Bir gün zarfında on ikisi çocuk toplam on dokuz dilencinin yakalandığı, bir ve dört yaşlarında olan çocukların kaldırımlara yatarak gelen geçenden para istediğinin anlatıldığı haberde de görüldüğü üzere, dilencilik ve çocuk dilenciler dönemin ekonomik sorunlarının yarattığı toplumsal sonuçlardandır⁸⁰. Kimsesiz çocuklar sorunu "Serseri Ve Metruk Çocuklar Meselesi Hallediliyor" haberinden de anlaşıldığı üzere devletin de gündemini meşgul eden konulardan biri olmuştur⁸¹. Pek çok çocuğun sokaklarda dilencilik yaparak yaşaması, kimsesiz bakıma muhtaç çocukların korunması ve topluma kazandırılması Çocuk Esirgeme Kurumu'nun en önemli görevleri arasında yer almıştır⁸². Nitekim savaş yıllarında evsiz, kimsesiz, harabelerde, barınan, dilencilik ve hırsızlık yapan sokak çocuklarının sayısında artış yaşanmış ve toplam suçlular içinde çocuk suçluların oranı yükselmiştir⁸³. Özellikle İstanbul ve İzmir gibi büyük şehirlerde işsizlik ve dilencilik sayısı hızla artarken ekonomik çöküntü toplum üzerinde daha çok hissedilmeye başlamıştır⁸⁴. 1945'te İzmir Belediyesi'ne ait çocuk yuvasında, 69 çocuğun bakımı üstlenilmiş ve kurum bünyesinde açılan poliklinikte 563 fakir çocuk doktor kontrolünden geçirilerek ilaçları parasız verilmiştir. Aceze evinde 36'sı yoksul ve 13'ü dilenci olmak üzere toplam 49 kişi yer almıştır. Yıl boyunca şehir içinde yapılan denetimler sonrası yakalanan 127 dilenciden 111'i memleketlerine gönderilmiş ve geriye kalanlar kefalete bağlanarak, ailelerine teslim edilmiştir⁸⁵.

Hükümet tarafından "Ekmek ve Ekmeklik Hububat İstihlâkinin Tahdidine Dair" başlıklı kararname ile 13 Ocak 1942'de ekmeğin kartla dağıtımı işleriyle ilgili masrafları karşılamak üzere Ticaret Vekaleti emrine 200.000 lira tahsis edilmiştir. 247 sayılı kararda ifade edildiği üzere ekmek karnesi uygulamasına Milli Korunma Kanunu'nun 21. maddesine dayanılarak geçilmiştir⁸⁶. Ekmek karnesinin dağıtımı İstanbul'da 11 Ocak 1942'de yapılmıştır. Ekmek dağıtımına başlanması ise 14 Ocak 1942'de olmuştur⁸⁷. Yedi yaşına kadar olan çocuklar,

77 "Topkapı Sarayı'ndan Eşya Çalanlar Mahkum Oldu", *Cumhuriyet*, 16 Haziran 1942, Sayı: 6405.

78 "Bir Çift Manda Aşırmissılar", *Cumhuriyet*, 13 Ağustos 1942, Sayı:6463.

79 "Yağ Hırsızı", *Cumhuriyet*, 6 Temmuz 1942, Sayı:5441.

80 "Yakalanan Dilenciler", *Cumhuriyet*, 6 Temmuz 1942, Sayı:5441.

81 "Serseri Ve Metruk Çocuklar Meselesi Hallediliyor", *Son Posta*, 16 Nisan 1943, Sayı: 4557.

82 Tuğba Çalışkan, *İkinci Dünya Savaşı Yıllarında İzmir'in İktisadi Hayatı (1939 – 1945)*, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Muğla 2019, s.47-48.

83 Metinsoy, *a.g.e.*, s.506.

84 "İşsizlik ve Dilencilik ile Nasıl Mücadele Edilir?", *Cumhuriyet*, 11 Ağustos 1939, Sayı:5477.

85 Şirin Çakmak, *İkinci Dünya Savaşı Sonrası İzmir'de Sosyal Yaşam (1945-1950)*, Dokuz Eylül Üniversitesi, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir 2019, s.40.

86 Bülent Bakar, "İstanbul'da Ekmek Karnesi Uygulaması, Karne ve Ekmek Suistimalleri (1942-1946)", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, Cilt:12, Sayı:24, 2013, s.18.

87 Sabit Dokuyan, "İkinci Dünya Savaşı Sırasında Yaşanan Gıda Sıkıntısı ve Ekmek Karnesi Uygulaması", *Turkish Studies Dergisi*, Cilt:8, Sayı:5, 2013, s.199.

İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Hırsızlık ve Cinayet Olaylarının Cumhuriyet Gazetesi'ne Yansıması

yedi yaşından yukarı olanlar ve ağır işçilerin farklı gramajlarda ekme aldığı bir dönemde ekme sorunu öylesine hassas bir hal almıştır ki, hesaplardaki küçük bir değişiklik dahi bir şehrin ekme sıkıntısı çekmesine neden olabilmıştır⁸⁸. Bahsi geçen şartlar altında Cumhuriyet Gazetesi'ne yansıyan hırsızlık haberleri içerisinde ekme kartesi ile ilgili haberler saptanmıştır. Öyle ki bu durum "Ekme Kartesi Çalan Hırsız" başlıklı haberde,⁸⁹semt halkının yirmi beşe yakın ekme kartesinin bakkaldan çalındığını anlatan "Bir Bakkal Dükkanından Bütün Bir Mahallenin Ekme Kartesi Çalındı" başlık haberde⁹⁰ve Yeşilköy'de bir evden ekme kartesi çalan eskiciyi anlatan "Bir Eskicinin Marifeti" başlıklı haberde gözlemlenmiştir⁹¹. Zamanla karne hırsızlığı o denli artmıştır ki, 26 Ağustos 1942 tarihli Cumhuriyet Gazetesi'nin ilk sayfasında "Karne Hırsızlığı Nasıl Yapılıyor?" başlıklı haber yer almıştır. Bahsi geçen haberde Emniyet Müdürlüğü'nün geniş ölçüde çalınan ekme karteleri üzerine yürüttüğü soruşturmayı tamamlamış olduğu bildirilmiştir⁹². 3 Aralık 1943'te Cumhuriyet Gazetesinde yer alan habere göre de Beyoğlu'nda karne yolsuzluğu yapılmış ve yapılan teftiş sonrasında kartelerin üçte birinin sahte olduğu tespit edilmiştir⁹³ 1944'te de sahte ekme kartesi yapan bir şebekenin çökertildiğine dair haber gazetede kendisine yer bulmuştur⁹⁴. 1945'e gelindiğinde ise ekme kartesi uygulamasının artık kaldırılacağına dair haberler gazetede yer alırken gazete de çıkan hırsızlık haberlerinde azalma yaşanmıştır⁹⁵.1946 Eylül'üne kadar yapılan Cumhuriyet Gazetesi taramasında ise ekme kartesine dair herhangi bir hırsızlık haberi gözlemlenmemiştir.

İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Cumhuriyet Gazetesi'ne Yansıyan Hırsızlık Haberlerinin Sayısal Değerlendirilmesi

İkinci Dünya Savaşı'nın başladığı yıl olan 1939 Ocak'ında 12, Şubat'ta 10, Mart'ta 8, Nisan'da 15, Mayıs'ta 5, Haziran'da 10, Temmuz'da 11, Ağustos'ta 12, Eylül'de 7, Ekim'de 10, Kasım'da 11 ve Aralık'ta 8 hırsızlık haberi Cumhuriyet Gazetesi'ne yansımıştır. Savaşın kızıştığı ve açlığın belirgin hissedilmeye başladığı 1942'de ise Ocak'ta 7, Mart'ta 7, Nisan'da 5, Mayıs'ta 12, Haziran'da 17, Temmuz'da 13, Ağustos'ta 10, Eylül'de 12, Ekim'de 5, Kasım'da 8 ve Aralık'ta 11 hırsızlık olayı gazetede kendisine yer bulmuştur. Her ne kadar 1939'da 119 hırsızlık olayı ve 1942'de 107 hırsızlık olayı yaşanmış gibi görünse de 1942'de vurgunculuk ve dolandırıcılık haberlerinde önemi artış olduğu gözlemlenmiştir. Bu haberler tam olarak hırsızlık olarak değerlendirilemediğinden sayısal veriler içerisinde kendisine yer bulamamış olsa da dönemin özelliğini anlatması bakımından önemli olmuştur. Savaş başlar başlamaz çeşitli mallar üzerinde ihtikar faaliyetleri baş gösterirken, savaş yılları boyunca hemen her gün her tür madde hakkında ihtikarla ilgili haberlere rastlanmıştır. Bahsi geçen haberlerin bazıları küçük esnaf tarafından yapılan ihtikarları anlatırken bazıları da kapsamlı ve karaborsa niteliğine uygun olayları anlatmıştır⁹⁶. 3 Mart 1942'de Cumhuriyet Gazetesi'nde yayınlanan habere göre en fazla 550 kuruşa satması gereken iğneyi 22 liraya satan muhtekir, 3 ay hapis ve 300 lira para cezasına çarptırılırken

88 Erdoğan Öztürk, "İkinci Dünya Savaşı Yıllarında İzmir'de Beslenme Sorunu", *Çağdaş Türkiye Tarihi Dergisi Araştırması*, Cilt:4, Sayı:11, s.151.

89 "Ekme Kartesi Çalan Hırsız", *Cumhuriyet*, 25 Haziran 1942, Sayı:6414.

90 "Bir Bakkal Dükkanından Bütün Bir Mahallenin Ekme Kartesi Çalındı", *Cumhuriyet*, 25 Temmuz 1942, Sayı:6444.

91 "Bir Eskicinin Marifeti", *Cumhuriyet*, 10 Ağustos 1942, Sayı:6460.

92 "Karne Hırsızlığı Nasıl Yapılıyor?", *Cumhuriyet*, 26 Ağustos 1942, Sayı:6476.

93 "Ekme Kartesi Yolsuzluğu", *Cumhuriyet*, 3 Aralık 1943, Sayı:6933.

94 "Sahte Ekme Kartesi Yapanlar", *Cumhuriyet*, 28 Ocak 1944, Sayı: 6986.

95 "Ekme Kartelerini Kaldırılacak mı?", *Cumhuriyet*, 16 Mayıs 1945, Sayı:7450.

96 Metinsoy, a.g.e., s.86-87. "İhtikar Davaları" başlığıyla okuyucuya sunulan haberde olduğu gibi odun, kumaş ve kömür gibi ürünleri pahalıya satan küçük esnafın haberi yapılmıştır. "İhtikar Davaları", *Cumhuriyet*, 28 Şubat 1942, Sayı: 6297.

bir ay dükkânın kapatılmasıyla iğnelere el konulmasına karar verilmiştir⁹⁷. Öyle ki “İhtikar Suçluları” başlığı ilk sayfadan büyük puntolarla kendisine yer bulabilen haberde de Adliye Vekaleti’nin verilen cezaları hafif bularak cezaların asgari değil azami oranda uygulanması gerektiği anlatılmıştır. “İhtikârla Mücadele” adlı haberde ise vurgunculuğu önlemek için çözüm önerileri ortaya atılmıştır⁹⁸. Devletin gündemini meşgul eden ihtikarla mücadele konusunda, devlet idaresinin etkisizliği vurgulanırken işe teşkilatındaki ya da diğer devlet organlarındaki organizasyon bozuklukları, fiyat denetiminde görevli memurların sayıca ve vasıfça yetersizliği dönemin basınında dile getirilmiştir⁹⁹. Cumhuriyet Gazetesi’nin 3 Mart 1942 tarihli haberinde, İstanbul Bölge İşe Müdürlüğü’nün yeni teşkilat ve kadroyla çalışmaya başlayacağı belirtilirken ihtikâr hadiselerini takip edecek memur sayısının arttırılacağı anlatılmıştır¹⁰⁰. Hırsızlık, vurgunculuk ve dolandırıcılık gibi maddi kökenli suçlarda yaşanan bur artış tesadüf olmamıştır. Ekonomik durum o denli bozulmuştur ki normal tedbirler ile düzelemeyeceğine olan inançla Antalya Mebusu Rasih Kaplan tarafından İstiklâl Mahkemesi kurulması fikri dahi ortaya atılmıştır¹⁰¹. Nitekim bahsi geçen dönemde Ticaret Bakanı olan Mümtaz Ökmen, başta ordu olmak üzere köyde kentte halkın yiyecek ve içecek bulmada yaşadıkları zorluklar dolayısıyla intihar etmeyi bile bir an düşünmüştür. Bu konuda Şevket Süreyya Aydemir bakanın: “*Düşümdüm ki, şu balkona çıkayım ve oradan kendimi sokağın taşları üzerine atayım! Yalnız üzerimize aldığımız şu yükten kurtulmak için değil, millet dediğimiz, ordu dediğimiz son varlıklarımıza karşı şu ülkede ve hele bu yüzyılda bu kadar aciz ve çaresiz kaldığımız için!...*” sözlerini kendisine söylediğini aktarmıştır¹⁰².

Savaşın son yılı olan 1945’te Cumhuriyet Gazetesi’ne Şubat’ta 3, Mart’ta 2, Nisan’da 6, Mayıs’ta 2, Haziran’da 8, Temmuz’da 5, Ağustos’ta 7, Eylül’de 5, Ekim 5, Kasım’da 10 ve Aralık’ta 2 hırsızlık olayı yansımıştır. Bu yıl içerisinde gazeteye bir ölünün ağzından sökülen altın dişlerin çalındığı gibi basit düzeyli hırsızlık haberlerinin dışında bir haftada on beş ev soyan hırsızlık çetesi gibi büyük çaplı haberler de yansımıştır¹⁰³. Ancak daha önceki sayılara bakıldığında savaşın sonlarına doğru hırsızlık haberlerinde önemli bir azalma yaşanmıştır. Bu durum savaşın bitmesiyle ve sosyo-ekonomik düzende yaşanan yeni gelişmelerle ilgili olmalıdır. Her ne kadar savaş bittiğinde ekonomik olarak dünya ve ona paralel Türkiye’de hemen bir refah yaşandığı söylenemese de savaşın bitmesiyle yiyecek, içecek ve giyecek bulma imkanlarında artış olmuştur. Ayrıca ekme karnesi uygulamasının 1945’te gevşetilerek 1946’da Eylül’ünde “Ekmek Karnesi Kaldırıldı” başlığı ile Cumhuriyet Gazetesi’ne de yansıdığı gibi bu tarihten sonra İstanbul, Ankara ve İzmir’de de ekmeğin serbest bırakılmasıyla ekme karnesi hırsızlıkları da son bulmuştur¹⁰⁴. Savaşın sonraki ilk yıl olan 1946’da ise Ocak’ta 6, Şubat’ta 3, Mart’ta 2, Nisan’da 5, Mayıs’ta 2, Haziran’da 3, Temmuz’da 9 ve Eylül’de 5 hırsızlık olayı Cumhuriyet Gazetesinde kendisinde yer bulmuştur. Tıpkı 1945’te olduğu gibi 1946’da da Cumhuriyet Gazetesine yansıyan hırsızlık haberlerinde önemli bir düşüş meydana gelmiştir. Özellikle savaşın ilk yılları olan 1939 ve 1942 ile kıyaslandığında bu durum bariz olarak gözlenmiştir.

97 “Mersin’de Bir Muhtekir Mahkûm Oldu”, *Cumhuriyet*, 3 Mart 1942, Sayı:6300.

98 “İhtikâr Suçluları”, *Cumhuriyet*, 24 Eylül 1942, Sayı: 6105; “İhtikarla Mücadele”, *Cumhuriyet*, 24 Eylül 1942, Sayı: 6105.

99 Metinsoy, a.g.e., s.91.

100 “İhtikâr Hadiselerini Takip Edecek Memurların Sayısı Çoğaltılıyor”, *Cumhuriyet*, 3 Mart 1942, Sayı:6299.

101 Mahmut Goloğlu, *Millî Şef Dönemi Türkiye Cumhuriyeti Tarihi - III (1939-1945)*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2012, s.120.

102 Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi Çağdaşlık Yolunda Yeni Türkiye (10 Kasım 1938 – 14 Mayıs 1950)*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1999, s.157.

103 “Bir Ölünün Ağzından Sökülen Altın Dişler”, *Cumhuriyet*, 17 Mart 1945, Sayı:7390; “Bir Haftada On Beş Ev Soyan Hırsızlık Çetesi Yakalandı”, *Cumhuriyet*, 5 Haziran 1945, Sayı:7470.

104 “Ekmek Karnesi Kaldırıldı”, *Cumhuriyet*, 9 Eylül 1946, Sayı: 7925.

SONUÇ

Türkiye, İkinci Dünya Savaşı'na katılmamasına karşın savaşın etkilerini derinden yaşamıştır. Ekonomi alanında yaşanan olumsuz gelişmeler zaman içerisinde toplumun en ücra köşesine kadar sirayet etmiştir. Bu durum bireylerin sosyo-ekonomik güçlerini düşürürken suça yönelmede artışa neden olmuştur. Bahsi geçen yöneliş insan hayatını derinden etkileyen cinayet ve hırsızlık suçunda da gözlemlenmiştir. Türkiye'nin köklü gazetelerinden olan Cumhuriyet Gazetesi'nde, cinayet ve hırsızlık haberleri düzenli ve ayrıntılı verildiği için bu durum gazete taramasında da kendisini göstermiştir.

İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla Cumhuriyet Gazetesi, daha çok savaşın gidişatı, cephe durumu ve dış politikaya yönelik haberler yapmıştır. Özellikle dış politika konusunda iktidar, yazarların tutumunun nasıl olması gerektiğini, Matbuat Umum Müdürlüğü ya da başka yollar aracılığıyla yayın organlarına bildirmiştir. Cumhuriyet Gazetesi'nin sayfa sayısında, savaşın getirmiş olduğu koşullar altında yaşanan kâğıt sıkıntısı nedeniyle de azalma meydana gelmiştir. Bahsi geçen nedenlerle 1939-1945 yılları arasında gazetede yayınlanan cinayet haberleri değerlendirildiğinde, cinayet sayılarındaki artış tam anlamıyla ortaya konulamamıştır. Ancak gazetede savaş haberlerinin azalmasıyla 1945'te yeniden artan cinayet haberleri 1946'da doruk noktasına ulaşmıştır. Ayrıca İkinci Dünya Savaşı'nın getirmiş olduğu yoksulluk nedeniyle cinayet haberlerinin içeriklerinde değişme yaşanmıştır.

Cumhuriyet Gazetesi taraması sonucunda 1938'deki hırsızlık haberlerinde neredeyse hiç küçük çaplı hırsızlık vakalarına rastlanmamıştır. Ancak İkinci Dünya Savaşı yıllarında artan yoksulluk nedeniyle çalınan mallar daha çok tüketime yönelik ürünlerdir. Savaşın getirmiş olduğu koşullar altında çeşitli mallar üzerinde ihtikar faaliyetleri baş gösterirken, savaş yılları boyunca hemen her gün her tür madde hakkında ihtikarla ilgili haberlere rastlanmıştır. Temel tüketim maddesi olan ekmeğe karneye bağlanmış ve hesaplardaki hatalar bir şehrin ekmeğe sıkıntısı çekmesine neden olabilmıştır. Özellikle 1942'de ekmeğe karinesi hırsızlığı gazetede sık sık haber olarak verilmiştir. Ayrıca savaş yıllarında evsiz, kimsesiz, harabelerde, barınan, dilencilik ve hırsızlık yapan sokak çocuklarının sayısı artmıştır. Bu nedenle toplam suçlular içinde çocuk suçluların oranı savaş öncesi döneme göre yükselmiştir. Nitekim Savaşın başladığı 1939 ve yokluğun artışı gösterdiği 1942'de gazeteğe yansıyan hırsızlık olayları daha fazla iken savaşın bitmesiyle düzelmeye başlayan sosyo-ekonomi ile 1945 ve 1946'da hırsızlık olayları daha azdır. Sonuç olarak Türkiye'de II. Dünya Savaşı yıllarında cinayet ve hırsızlık vak'aları yaşanmış, Cumhuriyet gazetesi de yaşanan olayları kamuoyuna yansıtmıştır.

KAYNAKÇA

Arşiv

BCA 30.18.1.2.93.104.20.

BCA, 30.18.1.2.93.104.10.

Gazete

"Matbuat Kanunu", *Resmi Gazete*, Basın ve Yayınla İlgili Bölüm, 8 Ağustos 1931, Sayı: 1867.

"Okmeydanı'nda Bir Cesed Bulundu", *Cumhuriyet*, 13 Aralık 1938, Sayı: 5239.

"Okmeydanı'nda Bulunan Cesedin Hüviyeti", *Cumhuriyet*, 14 Aralık 1938, Sayı: 5240.

"Hırsızlık Vakaları", *Cumhuriyet*, 14 Aralık 1938, Sayı:5240.

"Trabzon'da Acıklı Bir Cinayet Oldu", *Cumhuriyet*, 16 Aralık 1938, Sayı:5242.

- “Karamürsel Mensucat Fabrikasında Hırsızlık”, *Cumhuriyet*, 16 Aralık 1938, Sayı:5242.
- “Okmeydanı’ndaki Cinayet”, *Cumhuriyet*, 17 Aralık 1938, Sayı: 5243.
- “Fabrikadan Çalınan Kumaşlar”, *Cumhuriyet*, 17 Aralık 1938, Sayı:5243.
- “Okmeydanı’nda Bulunan Cesedin Hüviyeti Anlaşıldı”, *Cumhuriyet*, 20 Aralık 1938, Sayı: 5246.
- “Okmeydanı Cinayeti”, *Cumhuriyet*, 22 Aralık 1938, Sayı: 5248.
- “Kanuna Söven Hilmi Reis”, *Cumhuriyet*, 16 Ocak 1939, Sayı:5273.
- “Bursa’da Bir Cinayet Davası”, *Cumhuriyet*, 23 Ocak 1939, Sayı: 5280.
- “Bir Kişinin Ölümü İle Biten Kavganın Davası”, *Cumhuriyet*, 24 Ocak 1939, Sayı: 5281.
- “Bağdatlı Bir Şeyh Mahkemede”, *Cumhuriyet*, 26 Ocak 1939, Sayı:5283.
- “İkinci Defa Bilet Alınca Tepesi Atmış”, *Cumhuriyet*, 16 Şubat 1939, Sayı:5301.
- “Antika Dükkanında Garip Bir Hırsızlık”, *Cumhuriyet*, 22 Şubat 1939, Sayı: 5307.
- “35 Gün Hapse Mahkum Oldu” *Cumhuriyet*, 26 Şubat 1939, Sayı:5311.
- “Paldır Küldür Salih’in Marifeti”, *Cumhuriyet*, 5 Mart 1939, Sayı:5318.
- “Bir Amele Ablasını Bıçaklayarak Öldürdü”, *Cumhuriyet*, 15 Mart 1939, Sayı:5328.
- “Bir Amele Kız Kardeşini Beş Yerinden Yaralıyarak Öldürdü”, *Son Posta*, 15 Mart 1939, Sayı:3096.
- “Çalarken Tutuldu”, *Cumhuriyet*, 19 Mart 1939, Sayı:5332.
- “9 Ay Hapis!”, *Cumhuriyet*, 20 Mart 1939, Sayı:5333.
- “Bahçekapı Yangını”, *Cumhuriyet*, 21 Mart 1939, Sayı:5334.
- “Gelibolu’da Cinayet”, *Cumhuriyet*, 31 Mart 1939, Sayı: 5344.
- “Cinayetle Biten Bir İçki Alemi”, *Cumhuriyet*, 1 Nisan 1939, Sayı:5345.
- “Dayakla Ölümüne Sebepiyet”, *Cumhuriyet*, 9 Nisan 1939, Sayı:5353.
- “Bursa’da Deli Rolü Yapan Katilin Muhakemesi”, *Cumhuriyet*, 10 Nisan 1939, Sayı:5354.
- “Haliçte ceset bulundu”, *Cumhuriyet*, 17 Nisan 1939, Sayı: 5361.
- “Kadın Yüzünden Bir Cinayet”, *Cumhuriyet*, 23 Nisan 1939, Sayı:5367.
- “Eskişehir de cinayet”, *Cumhuriyet*, 16 Mayıs 1939, Sayı: 5389.
- “Eskişehir’de Cinayet”, *Cumhuriyet*, 16 Mayıs 1939, Sayı:5389.
- “Namus Yüzünden Bir Cinayet Oldu”, *Cumhuriyet*, 22 Mayıs 1939, Sayı:5396.
- “Hırsız Hastabakıcı”, *Cumhuriyet*, 8 Haziran 1939, Sayı:5413.
- “Kimin Tarafından Dava Edildiğini Bilmeyen Adam”, *Cumhuriyet*, 9 Haziran 1939, Sayı: 5414.
- “Müşteri Süsü Vermiş”, *Cumhuriyet*, 13 Haziran 1939, Sayı: 5418.
- “Çocuklar İçin” *Cumhuriyet*, 16 Haziran 1939, Sayı: 5421.
- “Metresini Öldüren Şöfor”, *Cumhuriyet*, 28 Haziran 1939, Sayı:5433.
- “Metresini Öldüren Şöfor”, *Vakit*, 28 Haziran 1939, Sayı:7710.
- “Tabancanın İyiliği Sabit Olmuş”, *Cumhuriyet*, 19 Temmuz 1939, Sayı:5454.
- “Ermenak Köylerinde Feci Cinayet”, *Cumhuriyet*, 23 Temmuz 1939, Sayı: 5458.
- “Suçlu Büyükanne”, *Cumhuriyet*, 25 Temmuz 1939, Sayı:5460.
- “Çarşıkapıdaki Yıldız Oteli Cinayetinin Muhakemesi Bitti”, *Cumhuriyet*, 30 Temmuz 1939, Sayı: 5465.

İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Hırsızlık ve Cinayet Olaylarının Cumhuriyet Gazetesi'ne Yansıması

- "Muzaffer mi Fazıl Mı?", *Cumhuriyet*, 8 Ağustos 1939, Sayı: 5474.
- "İşsizlik ve Dilencilik ile Nasıl Mücadele Edilir?", *Cumhuriyet*, 11 Ağustos 1939, Sayı:5477.
- "Nihayet Harp Başladı", *Cumhuriyet*, 2 Eylül 1939, Sayı: 5499.
- "İtalya Sulh Teklifinde Bulundu", *Cumhuriyet*, 3 Eylül 1939, Sayı: 5500.
- "Muharebe Devam Ediyor", *Cumhuriyet*, 3 Eylül 1939, Sayı:5500.
- "İngiltere-Fransa Harb Halinde", *Cumhuriyet*, 4 Eylül 1939, Sayı: 5501.
- "Muharebe Vaziyeti", *Cumhuriyet*, 4 Eylül 1939, Sayı:5501.
- "Polonya'da Çek Lejyon Alayları Teşkil Ediliyor" *Cumhuriyet*, 5 Eylül 1939, Sayı:5502.
- "Leh – Alman cephesinde Bugünkü Harb Vaziyeti", *Cumhuriyet*, 5 Eylül 1939, Sayı:5502.
- "Bir İngiliz İki Alman Vapurunu Batırıldı", *Cumhuriyet*, 6 Eylül 1939, Sayı:5503.
- "Polonya Devlet Merkezi Dün Sabah Lublin'e Nakledildi", *Cumhuriyet*, 7 Eylül 1939, Sayı: 5504.
- "Fransız Topçusu Dün Garb Cephesini Dövdü, Harekat Devam Ediyor", *Cumhuriyet*, 8 Eylül 1939, Sayı: 5505.
- "Garb Cephesindeki Faaliyet", *Cumhuriyet*, 9 Eylül 1939, Sayı: 5506.
- "Varşova Mukavemet Ediyor", *Cumhuriyet*, 10 Eylül 19369, Sayı: 5507.
- "Demirci Dükkanında İşlenen Cinayet", *Cumhuriyet*, 30 Kasım 1939, Sayı: 5586.
- "Çivi Hırsızı" *Cumhuriyet*, 16 Aralık 1939, Sayı:5602.
- "Örfî İdare Kanunu", *Resmî Gazete*, 25 Mayıs 1940, Sayı:4518.
- "Alman Birliği Karşısında Avrupa", *Cumhuriyet*, 30 Temmuz 1940, Sayı:5826.
- "İhtikar Davaları", *Cumhuriyet*, 28 Şubat 1942, Sayı: 6297.
- "Mersin'de Bir Muhtekir Mahkûm Oldu", *Cumhuriyet*, 3 Mart 1942, Sayı:6300.
- "İhtikâr Hadiselerini Takip Edecek Memurların Sayısı Çoğaltılıyor", *Cumhuriyet*, 3 Mart 1942, Sayı:6299.
- "Rekabet Yüzünden Cinayet", *Cumhuriyet*, 7 Haziran 1942, Sayı:6396.
- "Ekmek Karnesi Çalan Hırsız", *Cumhuriyet*, 25 Haziran 1942, Sayı:6414.
- "Topkapı Sarayı'ndan Eşya Çalanlar Mahkum Oldu", *Cumhuriyet*, 16 Haziran 1942, Sayı: 6405.
- "Yakalanan Dilenciler", *Cumhuriyet*, 6 Temmuz 1942, Sayı:5441.
- "Yağ Hırsızı", *Cumhuriyet*, 6 Temmuz 1942, Sayı:5441.
- "Bir Bakkal Dükkanından Bütün Bir Mahallenin Ekmek Karnesi Çalındı", *Cumhuriyet*, 25 Temmuz 1942, Sayı:6444.
- "Bir Eskicinin Marifeti", *Cumhuriyet*, 10 Ağustos 1942, Sayı:6460.
- "Bir Çift Manda Aşırımı", *Cumhuriyet*, 13 Ağustos 1942, Sayı:6463.
- "Karne Hırsızlığı Nasıl Yapılıyor?", *Cumhuriyet*, 26 Ağustos 1942, Sayı:6476.
- "İhtikâr Suçluları", *Cumhuriyet*, 24 Eylül 1942, Sayı: 6105.
- "İhtikârla Mücadele", *Cumhuriyet*, 24 Eylül 1942, Sayı: 6105.
- "Serseri Ve Metruk Çocuklar Meselesi Hallediliyor", *Son Posta*, 16 Nisan 1943, Sayı: 4557.
- "Ekmek Karnesi Yolsuzluğu", *Cumhuriyet*, 3 Aralık 1943, Sayı:6933.
- "Sahte Ekmek Karnesi Yapanlar", *Cumhuriyet*, 28 Ocak 1944, Sayı: 6986.
- "Suistimal ve İhtikara Karşı Parti Komisyonun Tedbirleri", *Son Posta*, 28 Ocak 1944, Sayı:4839.

- “Bir Ölünün Ağzından Sökülen Altın Dişler”, *Cumhuriyet*, 17 Mart 1945, Sayı:7390.
- “Hain Analar”, *Cumhuriyet*, 5 Nisan 1945, Sayı:7409.
- “Hitler Evvelki Gün Öğle Üstü Ölmüş”, *Cumhuriyet*, 1 Mayıs 1945, Sayı: 7435.
- “Mussolini Nasıl Kurşuna Dizildi?” *Cumhuriyet*, 1 Mayıs 1945, Sayı: 7435.
- “Hitler Dün Berlin’de Öldü”, *Cumhuriyet*, 2 Mayıs 1945, Sayı: 7436.
- “Hitler ve Dostlarının Cesedleri Bulunamadı”, *Cumhuriyet*, 5 Mayıs 1945, Sayı: 7439.
- “Ekmek Karneleri Kaldırılacak Mı?”, *Cumhuriyet*, 16 Mayıs 1945, Sayı:7450.
- “Bir Haftada On Beş Ev Soyan Hırsızlık Çetesi Yakalandı”, *Cumhuriyet*, 5 Haziran 1945, Sayı:7470.
- “Çocuğunu Boğan Bir Anne Daha!”, *Cumhuriyet*, 9 Haziran 1945, Sayı:7474.
- “Ankara’da Meşhur Bir Doktor Hastası Tarafından Öldürüldü”, *Cumhuriyet*, 18 Ekim 1945 Sayı:7604.
- “Ankara Cinayeti Davası”, *Cumhuriyet*, 25 Ekim 1945, Sayı: 7611.
- “Almanya’da Açlık Halkı Ayaklandırıyor”, *Cumhuriyet*, 22 Mart 1946, Sayı: 7756.
- “Aç Almanya’da Hadiseler”, *Cumhuriyet*, 23 Mart 1946, Sayı: 7757.
- “Hamburg’da Açlığın Sebep Olduğu Yeni Hadiseler”, *Cumhuriyet*, 28 Mart 1946, Sayı: 7762.
- “Aç Avrupa”, *Cumhuriyet*, 6 Nisan 1946, Sayı: 7771.
- “Dünyadaki Cinayet Salgını İle Mücadele”, *Cumhuriyet*, 11 Nisan 1946, Sayı:7776.
- “Ankara Cinayeti”, *Cumhuriyet*, 6 Mayıs 1946, Sayı: 7801.
- “Üsküdar’da Feci Bir Cinayet”, *Cumhuriyet*, 13 Haziran 1946, Sayı:7839.
- “Adana’daki Feci Cinayetin Failleri Yakalandı”, *Cumhuriyet*, 7 Temmuz 1946, Sayı:7863.
- “Ankara Cinayeti”, *Cumhuriyet*, 10 Temmuz 1946, Sayı: 7866.
- “Bolu’daki Muhakeme”, *Cumhuriyet*, 16 Temmuz 1946, Sayı: 7872.
- “Ankara Cinayeti”, *Cumhuriyet*, 8 Ağustos 1946, Sayı: 7895.
- “Ekmek Karnesi Kaldırıldı”, *Cumhuriyet*, 9 Eylül 1946, Sayı: 7925.

Kitaplar, Makaleler

- Aydemir, Şevket Süreyya (2011), *İkinci Adam (1938- 1950)*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Bakar, Bülent (2013), “İstanbul’da Ekmek Karnesi Uygulaması, Karne ve Ekmek Suistimalleri (1942-1946)”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, Cilt:12, Sayı:24.
- Bülbül, İrfan (2012), “İkinci Dünya Savaşının Türkiye’de Sosyal Hayata Olumsuz Yansımaları”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, Sayı:9, s.1-51.
- Çalışkan, Tuğba (2019), *İkinci Dünya Savaşı Yıllarında İzmir’in İktisadi Hayatı (1939 – 1945)*, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Muğla.
- Çakmak, Şirin (2019), *İkinci Dünya Savaşı Sonrası İzmir’de Sosyal Yaşam (1945-1950)*, Dokuz Eylül Üniversitesi, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir 2019.
- Çelik, Ahmet (2018), “İkinci Dünya Savaşı’nda Hükümet-Basın İlişkileri Ve Gazeteci Mebuslar”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:28, Sayı:2, Elazığ, 2018, s. 315-331
- Dokuyan, Sabit (2013), “İkinci Dünya Savaşı Sırasında Yaşanan Gıda Sıkıntısı ve Ekmek Karnesi Uygulaması”, *Turkish Studies Dergisi*, Cilt:8, Sayı:5, s.193-210.

İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Hırsızlık ve Cinayet Olaylarının Cumhuriyet Gazetesi'ne Yansıması

- Ergut, Ferdan (2004), *Modern Devlet ve Polis Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Toplumsal Denetimin Diyalektiği*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Goloğlu, Mahmut (2012), *Milli Şef Dönemi Türkiye Cumhuriyeti Tarihi - III (1939-1945)*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul.
- Günşen İçli, Tülin (1993), *Türkiye'de Suçlular Sosyal Kültürel ve Ekonomik Özellikleri*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara.
- Kanat, Cüneyt (2010), *Ortaçağ Türk Devletlerinde Suç ve Ceza*, Küre Yayınları, İstanbul.
- Karabulut, Umut (2014), "Davetsiz Misafiri Beklerken İkinci Dünya Savaşı Türkiye'sinde Pasif Güvenlik Önlemleri (1939-1940)", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt 14, Sayı:28, s.199-223.
- Koçak, Cemil (1996), *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Metinsoy, Murat (2007), *İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye Gündelik Yaşamda Devlet ve Toplum*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Utkugün, Ceren (2016), *İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'de Ekonomik Sıkıntıların Sosyal Hayata Etkileri (1939-1945)*, Afyon Kocatepe Üniversitesi, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Afyon.
- Nadi, Yunus, "Biraz da İktisadi Vaziyetimize Dair", *Cumhuriyet*, 25 Ekim 1939, Sayı:5252.
- Özcan, Mehmet (2006), "Hukuk Devleti: Modern Toplumun Siyasal Aracılığı İle Siyasal Meşruiyeti", İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, Sayı:2, s.119-144.
- Öztürk, Erdoğan (2005), "İkinci Dünya Savaşı Yıllarında İzmir'de Beslenme Sorunu", *Çağdaş Türkiye Tarihi Dergisi Araştırması*, Cilt:4, Sayı:11, s.145-158.
- Öner, Solak ve Adem Solak (2015.), *Gündelik Hayat Sosyolojisi Açısından Suç ve Suç Korkusu*, Hegem Yayınları, Ankara.
- Polat, Cevdet, Hakan Eren ve Ferdi Erbakıcı (2013), "Hırsızlık Suçunu Etkileyen Faktörlerin Değerlendirilmesi Ve Geleceğe Yönelik Yaklaşımlar", *Güvenlik Bilimleri Dergisi*, Cilt 2, Sayı 1, s.1-34.
- Sebük, M. Ali, "Cinayet Davaları ve Tahkik Usulleri", *Cumhuriyet*, 24 Mayıs 1946, Sayı: 7819.
- Sebük, M. Ali, "Bizde Cinayet Davaları Niçin Bu Kadar Uzar?", *Cumhuriyet*, 30 Mayıs 1946, Sayı: 7825.
- Sebük, M. Ali, "Cinayet Davalarında İnsan Sözü'nün Kıymeti", *Cumhuriyet*, 11 Haziran 1946, Sayı: 7836.
- Sebük, M. Ali "Cinayet Hukukumuzda Beliren Tehlike", *Cumhuriyet*, 14 Haziran 1946, Sayı: 7840.
- Sebük, M. Ali, "Cinayetler ve Sebepleri", *Cumhuriyet*, 29 Haziran 1946, Sayı: 7855.
- Sönmez, Hakan (2020), "Toplumsal Güvenliğin Sağlanmasında Önleyici Kolluğun Etkinliği Üzerine Kavramsal Bir Araştırma: Bursa İl Jandarma Örneği", *Uluslararası Beşeri Bilimler Ve Eğitim Dergisi*, Cilt 6, Sayı:13, s.179-206.
- Tekeli, İlhan ve Selim İlkin (2016), *İktisadi Politikaları ve Uygulamalarıyla İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si*, İkinci Cilt, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Toprak, Zafer (2016), "Türkiye'nin Ekonomik Gelişimi (1923 – 2016)", *Modern Türkiye Tarihi*, Pegem Akademi, Ankara.
- Turan, Şerafettin (1999), *Türk Devrim Tarihi Çağdaşlık Yolunda Yeni Türkiye (10 Kasım 1938-14 Mayıs 1950)*, Bilgi Yayınevi, Ankara.

- Uzunkaya, Seçil Şenel (2019), “İkinci Dünya Savaşı Sonrasında Türkiye Ekonomisi Ve Marshall Planının Ekonomiye Etkileri”, *Ekonomi, İşletme ve Maliye Araştırmaları Dergisi*, Cilt 1, Sayı 3, s.176-185.
- Yeşilyurt, Ahmet (2013), *Polis Mecmuası (1913-1928)’nda Polis Ve Cinayet*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Ankara.
- Yıldız, Yakup (2017), “Türk Düşünce Tarihinin Bir Kaynağı Olarak Cumhuriyet Gazetesi (1937-1952)”, *İnönü University International Journal of SocialSciences (INIJOSS)*, Sayı:2, Cilt:6, s.207-237.
- Yurtoğlu, Nadir (2017), “Cumhuriyet Döneminin Öncü Bir Sanayi Kuruluşu: İzmit Selüloz Ve Kâğıt Fabrikaları Müessesesi (1936-1960)”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı:60, s.341-372.
- Yücel, Mustafa Tören (2004), *Kriminoloji*, Umut Vakfı Yayınları, İstanbul.

Dijital Kaynaklar

<https://www.egm.gov.tr/asayis-suclari> (Erişim Tarihi: 11.02.2021).

SOĞUK SAVAŞ DÖNEMİNİN BAŞINDA TÜRK-İNGİLİZ İLİŞKİLERİNİ GELİŞTİRMEYE YÖNELİK BİR ADIM: PARLAMENTO HEYETLERİNİN KARŞILIKLI ZİYARETLERİ (1947)

A STEP TO IMPROVE TURCO-BRITISH RELATIONS AT THE BEGINNING OF THE COLD WAR ERA: MUTUAL VISITS OF PARLIAMENTARY DELEGATIONS (1947)

Mehmet Şah ÖZCAN *

Geliş Tarihi/Received:12.09.2022

Kabul Tarihi/Accepted:28.02.2023

ÖZCAN, Mehmet Şah, (2023), "Soğuk Savaş Döneminin Başında Türk-İngiliz İlişkilerini Geliştirme Yönelik Bir Adım: Parlamento Heyetlerinin Karşılıklı Ziyaretleri (1947)", Belgi Dergisi, S.26, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Yaz 2023/II, ss. 149-175.

Öz

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye, savaşın sonlarından itibaren kendini gösteren Sovyet baskı ve tehditleri karşısında İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri'nin mutlak desteğinden yoksun olarak bir süre tek başına mücadele etmek zorunda kalmıştı. İngiltere ve Amerika ise ancak 1946'nın sonlarına doğru Türkiye'yi savunmak için tam bir işbirliğine varmışlardı. 1947'nin başlarından itibaren Sovyet yayılmacılığına karşı "çevreleme" politikasını hayata geçirirken, bir süredir ekonomik sıkıntılarla uğraşan İngiltere ise Şubat 1947'de Amerika Dışişleri Bakanlığı'na verdiği notalarla, 31 Mart'tan sonra Yunanistan ve Türkiye'ye yapılacak tüm ekonomik ve askeri yardımları askıya alma niyetini bildirmişti. Buna karşılık Başkan Truman, 12 Mart 1947'de Amerikan Kongresine hitaben "Truman Doktrini" olarak anılan konuşmayı yapmış ve konuşmasında Amerika Hükümeti'nin Yunanistan ve Türkiye'ye toplam 400 milyon dolarlık acil askeri ve ekonomik yardım sağlayacağını açıklamıştı. Truman Doktrini Türkleri ve İngilizleri genel anlamda memnun etmişti ancak onlarda bazı endişeler de yaratmıştı. Türkler, Truman Doktrininin Türkiye'nin güvenliğinin sağlanması hususunda resmi bir taahhüt sağlamaması sebebiyle, İngilizlerle olan 1939 tarihli ittifaklarına, İngilizlerin savaş sonrası durumları onlara olan güvenilirliği azaltmasına rağmen, caydırıcı bir unsur olarak değer vermeye devam etmişlerdi. İngilizler ise, Türkiye'deki birincil siyasi rollerini sürdürmekte kararlı olduklarından, Amerikan ekonomik gücünün İngiltere'nin Türkiye üzerindeki etkisini azaltmasına müsaade etmemeyi kararlaştırmışlardı. Bu nedenlerle hem Türkiye hem de İngiltere, Türk-İngiliz ilişkilerinin geliştirilmesine önem vermişlerdi. Dolayısıyla her iki ülkenin de bu hususta bazı girişimleri olmuştu. Bu çalışmada, Türk-İngiliz ilişkilerinin geliştirilmesi amacıyla 1947 senesinde atılan adımlardan biri olan, Türk ve İngiliz Parlamento heyetleri tarafından Türkiye ve İngiltere'ye yapılan karşılıklı ziyaretler incelenmiştir. Çalışma, Türk arşiv ve resmi yayınları, süreli yayınlar, kitaplar ve makaleden faydalanılarak meydana getirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Soğuk Savaş, Türk-İngiliz İlişkileri, Parlamento Heyetleri, Karşılıklı Ziyaretler, 1947.

* Dr., Çankırı Karatekin Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Türkiye Cumhuriyeti Anabilim Dalı, mehmetsohazcan@gmail.com, (<https://orcid.org/0000-0002-1445-0155>).

Abstract

After the Second World War, Turkey had to struggle alone for a while, deprived of the absolute support of the United Kingdom and the United States, in the face of Soviet pressure and threats that had emerged since the last stages of the war. It was not until the end of 1946 that Britain and the United States fully cooperated to defend Turkey. Britain and the United States, on the other hand, had reached full cooperation to defend Turkey towards the end of 1946. While the United States implemented the "containment" policy against Soviet expansionism from the beginning of 1947; Britain, which had been dealing with economic problems for a while, declared its intention to suspend all economic and military aid to Greece and Turkey after March 31, in the notes she gave to the US Department of State in February 1947. In response, President Truman delivered the speech known as the "Truman Doctrine" to the US Congress on March 12, 1947, and declared in his speech that the US Government would provide a total of \$400 million in emergency military and economic aid to Greece and Turkey. The Truman Doctrine generally pleased the Turks and the British, but they also created some concerns. The Turks continued to value their 1939 alliance with the British as a deterrent, even though the British post-war situation undermined their credibility, since the Truman Doctrine did not provide for a formal commitment to Türkiye's security. The British, on the other hand, were determined not to let American economic power diminish Britain's influence over Türkiye, as they were determined to maintain their primary political role in Türkiye. The British, on the other hand, determined to maintain their primary political role in Türkiye, decided not to allow American economic power to reduce Britain's influence over Türkiye. For these reasons, both Türkiye and England gave importance to the development of Turkish-British relations. Therefore, both countries had some initiatives in this regard. In this study, mutual visits made by Turkish and British Parliamentary delegations to Türkiye and England, which was one of the steps taken in 1947 to improve Turkish-British relations, were examined. The study was created by making use of Turkish archives and official publications, periodicals, books and articles.

Keywords: *The Cold War, Turco-British Relations, Parliamentary Delegations, Mutual Visits, 1947.*

Soğuk Savaş Döneminin Başında Türk-İngiliz İlişkilerini Geliştirmeye Yönelik Bir Adım: Parlamento Heyetlerinin Karşılıklı Ziyaretleri (1947)

Giriş

İkinci Dünya Savaşı'nda tarafsızlığı seçen Türkiye, savaşın bitimine çok az bir süre kala-Yalta Konferansında (4-11 Şubat 1945) alınan karar doğrultusunda, 1 Mart 1945 tarihinden önce Almanya'ya savaş ilan eden veya Mihver Devletlere karşı savaşan ve böylece Birleşmiş Milletleri kurmak üzere San Francisco Konferansına davet edilmeye hak kazan devletlerden biri olmak amacıyla-savaşa fiilen dâhil olmamakla birlikte 23 Şubat 1945'te Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etmişti.¹

Türkiye'nin yoğun baskılara rağmen bu tarihe kadar savaşa girmekte çekince göstermesi Müttefik Devletlerde hayal kırıklığı yaratmıştı ve bunun neticesinde Türkiye, savaşın sonlarından itibaren kendini gösteren Sovyet baskı ve tehditlerine karşı bir müddet İngiltere ve ABD'nin mutlak desteğinden yoksun bir halde tek başına mücadele etmek zorunda kalmıştı.² Bu durumun meydana gelmesinde İngiltere ve ABD'nin Sovyetler Birliği'ne yönelik algılarının da önemli bir rolü olmuştu. Zira her iki devlet de bu dönemde; *"savaş sürecince Sovyetlerle yürütbildikleri işbirliğini, barış düzeni içinde de yürütebilecekleri umudunu henüz yitirmemişlerdi ve [onu] gücendirecek kesin bir tavır almaktan kaçınmışlardı."*³ Türkiye yönelik Sovyet tehdidi Potsdam Konferansı'nda kendini açıkça belli ederken, İngiltere ve ABD'nin Sovyetlerin Türkiye'ye yönelik geniş kapsamlı taleplerine karşı net ve kesin bir tavır almamaları Türkiye'de büyük endişeye sebep olmuştu.⁴ ABD Başkanı Truman'ın Konferansta Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye yönelik toprak taleplerinin her iki ülke arasında halledilmesi gereken bir mesele olduğunu dile getirmesi⁵, ABD'nin o dönemde Türkiye'nin toprak bütünlüğüne dair kayıtsızlığının açık bir delili olmasının yanı sıra, Türkiye'nin endişelenin hiç de yersiz olmadığını göstermekteydi. Bununla birlikte, Sovyetlerin Konferansta bir kez daha dile getirdiği geniş kapsamlı talepler, Batı'da, Türkiye'ye yönelik Sovyet politikasına dair şüpheleri arttırmıştı.⁶

Yaşanan bu gelişmeler çerçevesinde Türkiye, savaş bitiminde yoğun bir güvenlik arayışına girmişti.⁷ Çareyi Batı'yla daha çok yakınlaşmakta bulmuş ve bu doğrultuda, ABD'nin Doğu Akdeniz'e yönelik politikaları henüz netlik kazanmadığından, güvenliğini sağlamak ve Batı'nın tecridinden kurtulmak amacıyla, *"siyasi ve mali destek için yalnızca İngiltere'ye güvenmek zorunda kalmıştı"*. Bu bağlamda, savaş öncesi İngiltere'yle kurduğu 1939 tarihli ittifakı dış politikasının *"kurtuluş ümidi"* yapan Türkiye, 1946 Şubat'ında İngiltere'ye 1939 tarihli Üçlü İttifakın yeniden teyit edilmesini önermişti. İngiltere ise, Orta Doğu'da kalıcı bir İngiliz varlığının sürdürülmesinde Türkiye'nin önemli bir rolü olduğunu düşündüğünden, Türkiye'nin güvenini arttırmak ve Sovyet planlarını caydırmak

1 İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları*, I. Cilt (1920-1945), 3. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2000, s. 368; Mustafa Ekincikli, *Türk Dış Siyaseti (İnönü-Bayaz Dönemleri)*, Ankara: Berikan Yayınları, 2010, s. 67-68.

2 Behçet Kemal Yeşilbursa, "Soğuk Savaş Dönemi Türk Dış Politikası (1945-1991)", *ATA Dergisi*, 8 (1999), ss. 67-93, s. 67; Mustafa Sıtkı Bilgin, Steven Morewood, "Turkey's Reliance on Britain: British Political and Diplomatic Support for Turkey against Soviet Demands, 1943-47", *Middle Eastern Studies*, 40/2 (2004), ss. 24-57, s. 24, 32; Ekincikli, *a.g.e.*, s. 68-71.

3 Ekincikli, *a.g.e.*, s. 70-71

4 Ekincikli, *a.g.e.*, s. 121.

5 Ekincikli, *a.g.e.*, s. 106.

6 Michael L. Dockrill, Michael F. Hopkins, *The Cold War, 1945-1991*, Second edition, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2006, s. 25.

7 Yeşilbursa, "a.g.m.", s. 67.

için bu öneriye olumlu karşılık vermişti.⁸ Bununla birlikte, “özellikle ekonomik nedenlerle” İngiltere’nin liderliğindeki dünya sisteminden ABD liderliğindeki dünya sistemine “geçiş sürecinin hız kazandığı”⁹ bu dönemde, İngiltere’nin Türkiye’yi Rusya’ya karşı etkin bir şekilde destekleyecek güce veya kaynaklara sahip olup olmadığı şüpheli olduğundan, Türkiye, Amerikan yardımıyla sağlamaya çalışmak zorunda kalmıştı.¹⁰

1946 senesinin¹¹ başlarında İngiltere ve ABD, Türkiye’yi savunma konusundaki önceki tutumlarının aksi yönünde hareket etmeye başlamışlardı. ABD bu konuda daha katılaşırken, İngiltere ise önceki kararlı tutumunu yumuşatmıştı. Ve bu devletler, Türkiye’yi Sovyet tehdidine karşı savunmak için tam işbirliği aşamasına ancak 1946’nın sonlarında ulaşmışlardı.¹² Bu sırada ABD, Sovyetler Birliğine karşı sertleşen tutumunu İran’da da göstermiş ve girişimleri neticesinde Mayıs 1946’da Sovyetler’in Kuzey İran’daki birliklerini çekmesini sağlamıştı. Sovyetlere karşı katı bir politikanın fayda sağladığını böylece anlayan ABD, 1947 senesine girildiğinde, Sovyet yayılmacılığına karşı “çevreleme” politikasını hayata geçirmişti.¹³ Lakin ABD kamuoyunu Sovyet tehdidine ikna etmek hiç de kolay olmamıştı. “Başkan Truman’ın manevra için çok az yeri vardı, ancak şans 1947’de Yunanistan’daki krizle gelmişti.”¹⁴ Truman hükümeti, tüm yardımlarına ve İngiliz birliklerinin desteğine rağmen, Yunan isyancıların 1947’ye kadar Yunan hinterlandının büyük bir kısmı

8 Ekavi Athanassopoulou, “A Tepid Alliance: Britain And Turkey In The Post-War And Early Cold War Years”, *Middle Eastern Studies*, 56/5 (2020), ss. 699-713, s. 699-700. İngiltere Dışişleri Bakanı Bevin, 21 Şubat 1946’da Avam Kamarası’nda yaptığı konuşmada, Türk talebine cevaben, Üçlü İttifak Antlaşmasının halen geçerli olduğu belirtmiş ve Türkiye’nin uydu devlete dönüştürülmesini değil, “gerçekten bağımsız olmasını” dilemişti. Mustafa Bilgin, *Britain And Turkey In The Middle East*, London, New York: Tauris Academic Studies, 2007, s. 63.

9 Şuhnaz Yılmaz, “The Transformation Of Britain-Turkey-United States Relations At The Advent Of The Cold War (1945–1952)”, *Middle Eastern Studies*, 56/5 (2020), ss. 714-729, s. 714.

10 William Hale, *Turkish Foreign Policy Since 1774*, Third edition, London, New York: Routledge, 2013, s. 81.

11 Esasen 1946 yılı, birçok gelişmenin yanı sıra Sovyetler Birliği ve ABD arasındaki ilişkilerde kesin bir sertleşmenin yaşanması sebebiyle (Dockrill, Hopkins, *a.g.e.*, s. 32.), Soğuk Savaş dönemi açısından önemli bir yıl olmuştu (John W. Mason, *The Cold War, 1945–1991*, London, New York: Routledge, 1996, s. 7.). Sovyetler Birliği’nin savaşın bitiminden sonraki altı ay içinde Kuzey İran’daki birliklerini geri çekmeyi reddetmesi üzerine ABD Dışişleri Bakanı Byrnes’in 1946 Şubat’ında İran Başbakanı’nı Sovyetlerin bölgedeki ilerleyişine direnmeye çağırması, ABD’nin Sovyetler Birliği’ne karşı politikasında temel bir değişime işaret etmişti (Mason, *a.g.e.*, s. 7.). Aynı ay içerisinde meydana gelen diğer önemli gelişme, Moskova’daki ABD maslahatgüzarı George Kennan’ın Washington’daki Truman yönetimine gönderdiği telgrafta. Kennan telgrafında, “Kremlin’in dünya meselelerine ilişkin “nevrotik” görüşünün temelinde, Marksist dogmayla birleşen ve Sovyet yayılmacılığını her zamankinden daha tehlikeli ve sinsi yapan, içgüdüsel bir Rus güvensizlik duygusunun yattığını” yazmıştı. Kennan ayrıca, “Sovyetler Birliği’nin komünist ve kapitalist dünya arasında barış içinde bir arada yaşamının mümkün olduğuna inanmadığını” da vurgulamış ve Sovyetler Birliği’ne karşı, izolasyonizm ile önleyici savaş arasında bir orta yol olan, “çevreleme” (containment) politikasını önermişti. Bu politika, 1947’de Truman yönetiminin resmi politikası olarak kabul edilecekti (Mason, *a.g.e.*, s. 8.). İngilizler ise Yalta Konferansı ile birlikte başlayan Sovyetler Birliği’ne karşı Türkiye’yi destekleme tutumlarını, Churchill yönetimi altında devam ettirmişlerdi. Ancak bu tutum, İşçi Partisi’nin Temmuz 1945’te iktidara gelmesiyle biraz zayıflamıştı. Bunun nedeni, Başbakan Attlee ve bazı kabine üyelerinin, bölgedeki askeri varlığın devam etmesinin, istikrarsız bir aşamada olan ekonomiye çok fazla yük getirdiğine ve Sovyetler ile bir çatışmaya yol açabileceğine inanarak, Ortadoğu’dan tamamen geri çekilme fikrini desteklemeleriydi. Dışişleri Bakanı Eden ise İngiltere’nin Ortadoğu’daki konumunun sürdürülmesi gerektiği fikrine sahip olmakla beraber, uzlaşma umutlarını tamamen yok etmemek veya olası bir çatışmayı önlemek için Sovyetler Birliği’ne bazı tavizler verilebileceğini de düşünmüştü. Ve bu yüzden selefi Eden’in Sovyetler Birliği’ne karşı takındığı sert tutum yerine daha uzlaştırıcı bir tutum takınmıştı (Bilgin, Morewood, “a.g.m.”, s. 44-45.). Bu arada, İngiltere’nin eski başbakanı ve o dönemdeki muhalif lideri Winston Churchill ise 5 Mart 1946’da Missouri-Fulton’da yaptığı ünlü “Demir Perde” konuşması da dikkatleri Sovyetler Birliği’ne çekmişti. “Baltık’taki Stettin’den Adriyatik’teki Trieste’ye Avrupa Kitası boyunca inen” bir “Demir Perde”den bahseden Churchill (Dockrill, Hopkins, *a.g.e.*, s. 33.), Sovyetler Birliği’ni yayılmacı bir devlet olarak tasvir etmiş (Mason, *a.g.e.*, s. 7.) ve Sovyet yayılmacılığını caydırmanın bir yolu olarak savaş zamanındaki İngiliz-Amerikan ittifakının yenilenmesini önermişti (Dockrill, Hopkins, *a.g.e.*, s. 33.).

12 Bilgin, Morewood, “a.g.m.”, s. 45.

13 Dockrill, Hopkins, *a.g.e.*, s. 36-37.

14 Mason, *a.g.e.*, s. 8.

Soğuk Savaş Döneminin Başında Türk-İngiliz İlişkilerini Geliştirmeye Yönelik Bir Adım:
Parlamento Heyetlerinin Karşılıklı Ziyaretleri (1947)

üzerinde kontrolü güvence altına almalarını engelleyememişti. Yunan anti-komünist koalisyonunun istikrarsızlığından ve yozlaşmasından bıkmış olan ve 1947 başlarında kendi ciddi mali sorunlarıyla karşı karşıya kalan İngiliz hükümeti,¹⁵ Şubat 1947'de ABD Dışişleri Bakanlığı'na 31 Mart'tan sonra Yunanistan ve Türkiye'ye yapılacak tüm ekonomik ve askeri yardımları askıya alma niyetini bildiren iki nota vermişti.¹⁶ Türkiye'nin Batı savunması açısından önemine de vurgu yapılan bu notalarda İngiltere, Yunanistan ve Türkiye'ye ekonomik ve askeri yardım yapılmasının icap ettiğini ancak kendisinin bunu yapamayacak durumda olduğundan sorumluluğun ABD tarafından üstlenilmesi gerektiğini belirtmişti. Ayrıca, ABD bu meselede hızlı hareket etmezse Yunanistan ve Türkiye'nin bağımsızlığını kaybedebileceğine ve Ortadoğu'nun Sovyet egemenliğine girebileceğine vurgu yapmıştı.¹⁷ Bu durum karşısında Truman, Yunanistan ve Türkiye'ye yapılacak yardım hususunda, (ABD Kongresine hâkim olan ve askeri harcamaların kısılmasını savunan) Cumhuriyetçilerin desteğini kazanmak için Amerikan halkına talebini demokrasi ve komünizm arasındaki ideolojik bir yüzleşme açısından iletmek zorunda kalmış ve sonuç olarak, 12 Mart 1947'de Kongre'de Truman Doktrini olarak bilinen konuşmayı yapmıştı.¹⁸ Truman konuşmasında, ABD hükümetinin Yunanistan ve Türkiye'ye toplam 400 milyon dolarlık acil askeri ve ekonomik yardım sağlayacağını açıklamıştı. Truman'ın beyanati, ABD politikasında *"izolasyonculuktan, dünya barışını korumak ve komünizmi kontrol altına almak için dünya çapında büyük bir sorumluluk üstlenmeye doğru radikal bir değişime işaret [etmişti]."* Truman Doktriniyle Türkiye'ye 100 milyon dolarlık Amerikan yardımı tahsis edilmişti ve bunun yalnızca ABD yapımı savaş malzemelerine ya da Amerikan gözetiminde hava limanlarının inşasına harcanabileceği kararlaştırılmıştı.¹⁹

Truman Doktrinini ilanı, Türklerin *"kaygısını büyük ölçüde hafifletmiş ve umutlarını artırmış olsa da, Türkiye'nin güvenliğine resmi bir taahhüt sağlama[mıştı]."*²⁰ Bu sebeple Türkler, İngilizlerle olan 1939 tarihli ittifaklarına, İngilizlerin savaş sonrası durumları onlara olan güvenilirliği azaltmasına rağmen, caydırıcı bir unsur olarak değer vermeye devam etmişlerdi. Bu itibarla, Türk-İngiliz ittifakının geçerliliğine ve İngiltere ile yakın ilişkilerin sürdürülmesine verdikleri büyük önemi göstermeye çalışmışlardı.²¹ İngilizler ise, Doktrinini ilanıyla, *"Türkiye'ye ve Yunanistan'a Amerikan desteğini getirme ve böylece onu Yakın Doğu meselelerine dâhil etme"* hedefini gerçekleştirmişlerdi. Bu, Sovyetlerin Türkiye sınırlarında durdurulması hususunda sıkı bir İngiliz-Amerikan işbirliğinin başlangıcını temsil etmekle birlikte, *"İngiltere'nin yalnızca Türkiye'deki birincil ekonomik rolünden çekildiğini ancak birincil siyasi rolünün birkaç yıl daha devam edeceğini"* de gösteriyordu.²² Nitekim İngilizler, *"Truman Doktrinine eşlik eden Amerikan ekonomik gücünün muhteşem atılımı karşısında Türkiye'deki İngiliz etkisinin azalmasına müsaade etmemeye karar ver[mişlerdi]."*²³

Türkiye ve İngiltere, Truman Doktrini'nin ilanının ardından birbirlerine karşı takip ettikleri siyasetin gereği olarak, 1947 senesi içerisinde Türk-İngiliz ilişkilerinin

15 Dockrill, Hopkins, *a.g.e.*, s. 37.

16 Mason, *a.g.e.*, s. 8.

17 Hüner Tuncer, İsmet İnönü'nün Dış Politikası (1938-1950), İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2012, s. 177.

18 Mason, *a.g.e.*, s. 9.

19 Bilgin, *a.g.e.*, s. 70.

20 Bilgin, Morewood, "a.g.m.", s. 50.

21 Athanassopoulou, "a.g.m.", s. 701-702.

22 Bilgin, Morewood, "a.g.m.", s. 50.

23 Athanassopoulou, "a.g.m.", s. 702.

geliştirilmesine yönelik bir takım girişimlerde bulunmuşlardı. Bahsedilen girişimlerin²⁴ bir örneğini, bu çalışmanın da konusu olan, Türk ve İngiliz Parlamento heyetlerinin 1947 senesinde gerçekleştirdikleri karşılıklı ziyaretler teşkil etmişti. Ziyaretler hususundaki ilk teklif, Truman Doktrini henüz ilan edilmeden önce, 1947 Ocak'ında İngilizlerden gelmişti. Türk Parlamentosunun bu teklife olumlu cevap vermesi neticesinde, ilk önce Parlamantolararası Birlik İngiliz grubu delegeleri 18-26 Nisan 1947'de Türkiye'yi ziyaret etmişlerdi. Ardından Türk Parlamentosundan bir heyet 11-20 Mayıs 1947'de İngiltere'yi ziyaret etmişti. Buna mukabil İngiliz Parlamentosu heyetinin Türkiye ziyareti ise 31 Ekim-14 Kasım 1947'de gerçekleştirilmişti.

A-Tarafların Karşılıklı Davetleri

Türk ve İngiliz Parlamento Heyetlerinin 1947 senesindeki karşılıklı ziyaretlerinin temeli, Parlamantolararası Birlik'in 1947 senesi başındaki çalışmaları sırasında atılmıştı. İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinin ardından yeni bir anayasa tüzük projesi hazırlığına girişen Parlamantolararası Birlik, 1947 yılının Ocak ayında Lüksemburg Sarayı'nda bir mütehassıs komisyon toplantısı yapmıştı. Komisyon Ocak ayının ilk haftası çalışmalarını tamamlarken, çalışmalar esnasında Parlamantolararası Birlik İngiliz Grubu delegeleri, Türk Grubu Delegesi Fazıl Ahmet Aykaç'a Türkiye Parlamentosundan bir heyeti Londra'ya davet etmek istediklerini belirterek, ziyaret için en uygun zamanın hangisi olacağını sormuşlardı. Aykaç ise Türk milletvekillerinin dost ve müttefik bir ülkeyi ziyaret hususunda hiçbir zaman kaydına bağlı olmadığını İngiliz delegelerine bildirmişti. Bu cevaptan gayet memnun olan İngiliz delegeler davetiyelerini Aykaç'a sunmuşlardı. Aykaç, Parlamantolararası Birlik mütehassıslar komisyonu çalışmaları bittikten sonra, hem çalışmaların geneli hem de İngiliz delegelerin daveti hakkında Türkiye'nin Paris Büyükelçiliğine bir rapor sunmuştu ve bu rapor Büyükelçilik tarafından 6 Ocak 1947 tarihli bir şifre telgrafla Türkiye Dışişleri Bakanlığına²⁵, 14 Ocak'ta da Bakanlık tarafından TBMM'ye iletilmişti.²⁶

İngiliz delegelerin yaptığı davetin İngiliz hükümeti tarafından da destek gördüğü, Türkiye'nin Londra Büyükelçisi Cevat Açıkalın'ın Türk Dışişleri Bakanlığına gönderdiği 15 Ocak 1947 tarihli şifre telgraftan anlaşılmaktaydı. Telgrafta, bir hafta önce İngiliz

24 Bu girişimlerin ilki; Truman doktrininin ilanından kısa bir süre sonra, İngiliz Kraliyet Donanması'nın Akdeniz filosunun amiral gemisi HMS Liverpool'un, beraberinde Ocean ve Triumph uçak gemileri, Leander kruvazörü ve Chequers, Chaplet, Chevron ve Raider muhripleri olduğu halde 21-26 Temmuz 1947'de İstanbul'a yaptığı ziyareti (*Cumhuriyet*, 21-27 Temmuz 1947). Bu, İngiliz Kraliyet Donanması'nın 1939'dan beri İstanbul'a yaptığı ilk ziyaretti. Türklerin İngiliz deniz gücünün anlamını unutmamasına izin verilmemesini esas alan İngiltere, donanma diplomasisini harekete geçirerek bu ziyarete karar vermişti (Athanasopoulou, "a.g.m.", s. 702). İkinci girişim; Genelkurmay Başkanı Orgeneral Salih Omurtak başkanlığındaki Türk kurmay heyetinin 10-19 Kasım 1947'de gerçekleştirdiği İngiltere ziyaretiydi. Bu ziyaret, Türk kurmay heyetinin 7 Ekim-10 Kasım 1947 tarihli ABD ziyaretinin hemen ardından gerçekleştirilmişti. Türk basını, bu ziyaretin İngiltere'nin daveti neticesinde yapıldığını açıklamıştı. İngiliz resmi makamları Türk heyetinin ziyaretine büyük önem vermişti ve ziyaret için hazırlanan resmi program bunun en somut kanıtı olmuştu. Öyle ki; başbakan, bakanlar kurulu üyeleri ve askeri yöneticilerle görüşmeler yapan Orgeneral Salih Omurtak ve beraberindeki heyet şerefine, çok ender görülen bir itibar ve ağırlama gösterisi olarak, Amiral Nelson'un 1805'de Fransız ve İspanyol donanmalarını yendiği Trafalgar deniz savaşında kullandığı Victory adlı gemide bir akşam yemeği ziyafeti tertip edilmişti. Daha da ötesi, Orgeneral Omurtak, alışılmamış usullerin dışında olarak, İngiliz Kralı VI. George tarafından kabul edilmişti. Omurtak ayrıca, Prenses Elizabeth'in evlenmesi sebebiyle sarayda verilen kabul resmine de davet edilmişti (*Cumhuriyet*, 10-19 Kasım 1947). Ekavi Athanasopoulou, İngiliz resmi belgelerinden faydalanarak kaleme aldığı çalışmasında, Türk kurmay heyetinin İngiltere gezisi hakkında şu yorumu yapmıştı: "Türk ordusu ABD'ye davet edildikten hemen sonra İngiltere'ye resmi bir ziyaret talep etti. Londra ise Türklerin talebine olumlu yanıt vermeye çok hevesliydi. Dışişleri Bakanlığı'nın Türk askeri heyetini karşılamaya verdiği önem o kadar büyüktü ki, Kasım 1947'de onlar için Kral ile bir görüşme bile ayarlandı." Athanasopoulou, "a.g.m.", s. 702.

25 T.C. Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi (DBTDA), Fon No: 534, Yer No: 37376.150201.64, s. 1-2.

26 DBTDA, 534.37376.150201.63, s. 1-2.

Soğuk Savaş Döneminin Başında Türk-İngiliz İlişkilerini Geliştirmeye Yönelik Bir Adım:
Parlamento Heyetlerinin Karşılıklı Ziyaretleri (1947)

hükümeti Devlet Bakanı Mc. Neil tarafından telefonla arandığını ve 15 Ocak günü için kendisine randevu verildiğini beyan eden Açıklan; randevu esnasında Mc Neil'in, TBMM üyelerinden altı veya sekiz kişilik bir heyetin Mayıs ayında Londra'ya gelmelerine İngiliz hükümetinin çok memnun olacağını bildirmek üzere Dışişleri Bakanı Bevin tarafından görevlendirilmiş olduğunu kendisine söylediğini ifade etmişti. Mc Neil ayrıca, ziyaret hususunda daha önce Parlamentolararası Birlik İngiliz Grubu tarafından hususi bir telkin yapıldığını ve bu durumda daveti yapacak olan kişinin usulen Meclis Başkanı olduğunu lakin Bevin'in bu ziyaretin evvela iki hükümet arasında kararlaştırılmasının daha uygun olacağını düşündüğünü ve Türk hükümetinden gelecek cevap sonrasında Avam Kamarası Başkanı'nın TBMM Başkanı'na resmi davet göndereceğini açıklamıştı. Böyle bir ziyareti iki ülke arasındaki ilişkiler bakımından önemli bulduğuna ve ziyaret programını Türk heyeti üyelerinin uzmanlık ve mesleklerine göre belirleyeceklerine değinen Mc Neil, Mart ayında Londra'ya bir Sovyet heyetinin geleceğinden de bahsetmiş ve bu ziyaretin (Türk-Sovyet-İngiliz ilişkilerinin hassas durumundan olsa gerek) uzun zaman önce Moskova'ya gitmiş olan bir İngiliz Parlamento Heyetinin ziyaretini "*iadeden ibaret*" olduğunu vurgulamıştı. Mc Neil ayrıca, Türk heyetinin ziyaret tarihi kararlaştırılmadan ve Avam Kamarası Başkanı'nın daveti TBMM Başkanı'na ulaşmadan önce bu meselenin basına yansımamasını Açıklan'a telkin etmişti. Mc Neil'e, bu nazik davetin Türk hükümeti memnun edeceğini düşündüğünü ve verilecek cevabı hemen kendisine iletceğini belirten Açıklan; Türk Dışişleri Bakanlığına, İngiliz Parlamentosu tarafından yapılacak olan resmi davetin Türkiye'ye karşı "*güzel bir itina ve dostluk tezahürü*" olduğuna dair kişisel görüşünü iletmış ve kesin ziyaret tarihinin belirlenmesinin İngilizlere bırakılmasını ve ziyaret programının hem geniş hem de ilgi uyandırıcı olması için Türk heyetinin çeşitli uzmanlıklardan gelen milletvekillerinden oluşturulmasını tavsiye etmişti.²⁷

Londra Büyükelçiliğinin telgrafına 17 Ocak'ta karşılık veren Türk Dışişleri, Türk hükümetinin Avam Kamarasının davetine icabet edilmesi yönünde karar verdiğini ve Bevin'in dostane düşüncelerinin ve bu davetin hükümeti çok mutlu ettiğini ifade etmiş ve Bevin'e, Türk tarafının en samimi teşekkürlerinin ve bu ziyaretin iki ülke arasındaki işbirliği münasebetlerinin genişlemesi ve takviyesi bakımından çok mühim neticeler doğuracağı kanaatinde olduğunun iletilmesini istemişti. Ayrıca heyet üyelerinin adet ve isimlerinin daha sonra gönderileceğini ve ziyaretin Mayıs ayı zarfında İngilizlerce belirlenecek bir tarihte gerçekleşmesinin uygun bulunduğunu da bildirmişti.²⁸ Türk hükümetinin cevabı 21 Ocak'ta Londra Büyükelçisi Açıklan tarafından Mc Neil'e iletilmiş ve bunun üzerine İngiliz Bakan, Avam ve Lordlar Kamarası Başkanlarının ortak davetiyesini derhal TBMM Başkanı'na göndereceğini ifade etmişti.²⁹ Kısa bir süre sonra, Avam Kamarası Başkanı D. Clifton Brown, TBMM Başkanı Kazım Karabekir'e gönderdiği 3 Şubat 1947 tarihli mektupla Türk Parlamento Heyetini İngiltere'yi ziyaret etmek üzere davet etmişti. TBMM Başkanı Karabekir, bu mektuba verdiği cevapta, bahsi geçen ziyaretin iki ülke arasındaki dostluk bağlarını kuvvetlendireceğine kendisinin de inandığını ve TBMM kış tatili dolayısıyla toplantı halinde bulunmadığından, Avam Kamarasının lütufkâr davetinin 14 Nisan 1947'de yapılacak ilk toplantıda Meclise sunulacağını açıklamıştı.³⁰ Bununla birlikte, Türk Dışişlerinin 23 Şubat'ta İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi David V. Kelly'yi mesele hakkında bilgilendirdiği ve Mayıs ayında İngiltere'yi ziyaret edecek olan Türk Parlamento Heyetinin ikisi muhalefet üyesi olmak üzere altı milletvekilinden oluşmasına karar verildiğini bildirdiği

27 DBTDA, 534.37376.150201.59, s. 1-4; DBTDA, 534.37398.150258.9, s. 1-4.

28 DBTDA, 534.37376.150201.60.

29 DBTDA, 534.37376.150201.62; DBTDA, 534.37398.150258.10.

30 Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi (TBMMTD), Dönem:8, Cilt:5, Birleşim:51, s. 51-52.

anlaşılmaktadır. Bunun üzerine 5 Mart'ta Türk Dışişlerine bir nota veren Büyükelçi, hükümetinin talebi gereğince, ziyaret için ayrıntılı düzenlemelerin yapılabilmesi için Türk heyetinin Londra'ya kesin varış tarihinin kendisine verilmesini istemişti.³¹

Türk Dışişlerinden kendisine bu hususta bir bilgilendirme yapılmadan önce 18 Mart'ta ikinci bir nota veren Kelly, Türk heyetinin 9-21 Mayıs tarihleri arasında İngiltere'de on gün geçirmesinin İngiliz makamlarının işine yarayacağına dair ülkesinin Dışişleri Bakanlığında bir telgraf aldığı ve ziyaretin bu sure zarfında yapılmadığı takdirde başka bir ziyarete veya resmi tatile denk gelme riskinin bulunduğunu ifade etmiş ve bahsettiği tarihlerin uygun olup olmayacağını kendisine bildirilmesini istemişti.³² Türk Dışişlerinin süreç içerisinde Londra'daki Türk Büyükelçiliği ile yaptığı yazışmalar dikkate alındığında, Türk hükümetinin İngiliz hükümetince teklif edilen 9-21 Mayıs tarihine onay verdiği anlaşılmaktaydı.³³ Bununla birlikte, İngiliz hükümetinin daveti TBMM'nin 18 Nisan 1947 tarihli oturumunda gündeme gelmiş ve davete "*memnunlukla icabet edileceği*" Meclis Başkanı Kazım Karabekir tarafından beyan edilmişti.³⁴ İngiliz hükümetinin davetine olumlu karşılık veren TBMM, bununla yetinmeyip kış tatilinin ardından 14 Nisan'da toplandıktan hemen sonra İngiliz Parlamentosu üyelerinden oluşan bir heyeti Türkiye'de ağırlamaya hazır olacağını da İngiliz yetkililere bildirmişti.³⁵

B-Parlamentolararası Birlik İngiliz Grubunun Türkiye Ziyareti (18-26 Nisan 1947)

TBMM'nin davetine mukabil 27 Mart'ta Türk Dışişlerine bir nota gönderen İngiltere Büyükelçisi Kelly, Avam Kamarası azasından Muhafazakâr Parti'ye mensup Hugh Molson ile İşçi Partisi'ne mensup Rhys Davies ve Haydn Davies'den müteşekkil üç kişilik bir heyetin 16 Nisan'da ya da bundan kısa bir süre sonra Ankara'ya geleceğini açıklamıştı.³⁶ İngiliz hükümeti, ilk daveti kendisi yapmış olmasına rağmen, 7 Nisan'da Kahire'de toplanması kararlaştırılan 36. Parlamentolararası Birlik oturumunu Türkiye'ye yapılacak bir ziyaret için vesile olarak görmüş ve Büyükelçi Kelly tarafından isimleri bildirilen Parlamentolararası Birlik İngiliz Grubu üyelerinin oturumun ardından Kahire üzerinden Türkiye'yi ziyaret etmesini planlamıştı. 4 ve 12 Nisan'da Türk Dışişlerine iki nota daha veren İngiliz Büyükelçiliği, bunların ilkinde İngiliz heyetinin muhtemelen 17 Nisan'da Türkiye'ye geleceğini fakat ziyaret tarihinin Parlamentolararası Birlik oturumuna katılan Türk ve İngiliz Grupları üyeleri tarafından kesin olarak belirlendikten sonra Türkiye'ye tebliğ edileceğini³⁷; ikincisinde ise İngiliz Parlamentolararası Birlik üyelerinden Hugh Molson ve Haydn Davies'in 18 Nisan'da Kahire'den kalkan uçakla Ankara'ya geleceğini lakin Mısır'da kalması icap eden Rhys Davies'in bu ziyarete iştirak edemeyeceğini bildirmişti.³⁸ Bununla birlikte, 12 Nisan'da Türk Dışişlerine bir bilgilendirme telgrafı yollayan Türkiye'nin Kahire Büyükelçiliği, iki İngiliz parlamenterin 18 Nisan'da İngiliz uçağıyla Kahire'den hareket edip, aynı gün saat 14.00'da Ankara'ya varacağını ve Parlamentolararası Birlik Türk Grubu üyeleri Nazım Poroy ve Fazıl Ahmet Aykaç'ın da aynı uçakta bulunacağını açıklamıştı. Büyükelçilik ayrıca, İngiliz misafirlerin 22 Nisan'a kadar Ankara'da kalıp akşam treniyle İstanbul'a hareket edeceğini, 26 Nisan'a kadar İstanbul'da kaldıktan sonra aynı gün

31 DBTDA, 534.37376.150201.57, s. 1.

32 DBTDA, 534.37376.150201.56, s. 1.

33 DBTDA, 534.37376.150201.43; DBTDA, 534.37376.150201.45; DBTDA, 534.88100.320606.272.

34 TBMMTD, Dönem:8, Cilt:5, Birleşim:51, s. 52.

35 DBTDA, 534.37322.149955.28, s. 1.

36 DBTDA, 534.37322.149955.28, s. 1.

37 DBTDA, 534.37322.149955.24, s. 2.

38 DBTDA, 534.37322.149955.22, s. 2.

Soğuk Savaş Döneminin Başında Türk-İngiliz İlişkilerini Geliştirmeye Yönelik Bir Adım:
Parlamento Heyetlerinin Karşılıklı Ziyaretleri (1947)

uçakla Kahire üzerinden Londra'ya varacağını ve ziyaretleri esnasında askeri, zirai ve sınai tesislerini görmeyi arzuladığını belirtmişti.³⁹

Kahire'de Parlamentolararası Birlik oturumuna katılan İngiliz Parlamenterler Hugh Molson ve Haydn Davies 18 Nisan günü saat 14.00'de Ankara'ya varmış ve havaalanında protokol üyeleri tarafından karşılanmıştı.⁴⁰ İngiliz misafirlerin Ankara'daki temasları, önceden hazırlanan 5 günlük resmi program dâhilinde gerçekleştirilmişti.⁴¹ Ankara'daki ilk günlerinde misafirler şerefine Parlamentolararası Birlik Türk Grubu Başkanı Nazım Poroy tarafından Anadolu Kulübünde saat 19.00'da 100 kişilik bir kokteyl verilmişti. Kokteyl, İngiliz misafirlerle samimi görüşmeler yapılmasına vesile olmuştu. Misafirler görüşmeler sırasında Mısır'da fevkalade bir ikram görmekle beraber Türkiye'ye varınca Batılı bir hava ile karşılaştıklarını ve buldukları bu ilk toplantıda dahi gerçek bir samimiyet ve dostluk gördüklerini özellikle belirtmişlerdi.⁴²

19 Nisan'da birçok etkinliğe katılan İngiliz misafirlerin şerefine TBMM Başkanı Kazım Karabekir tarafından Marmara Köşkünde saat 13.15'te 100 kişilik bir öğle ziyafeti verilmişti.⁴³ 20 Nisan'da İngiltere Büyükelçiliği Başkâtibi Mr. Haigh'in verdiği öğle ziyafetine katılan misafirler, 21 Nisan'da Sümerbank ve Etibank'ı ziyaret etmiş ve ayrıca Ankara radyosunun kısa dalga İngilizce servisi vasıtasıyla Türk milletine hitaben birer mesaj yayınlamışlardı. Hugh Molson mesajında; Haydn Davies ile farklı siyasi görüşte olmalarına rağmen gerek kendilerinin gerekse partilerinin Türk milletine karşı besledikleri dostluk ve saygı hususunda aynı hisleri taşıdıklarını, Türkiye'de geçirdikleri kısa zamanın bile Mustafa Kemal Atatürk tarafından kurulan temel üzerine yeni Türkiye'nin nasıl inşa edilmekte olduğunu görmelerine yeterli geldiğini, Türkiye'nin az zaman içinde ve çeşitli zorluklara rağmen elde ettiği başarıları takdir ettiklerini, Türkiye'nin İngiltere'nin kendisine yardım etmesini arzuladığı nispette geçmişte olduğu gibi ileride de ellerinden geleni yapmaya azami gayret sarf edeceklerini ve Türkiye ile Britanya arasındaki sıkı dostluğun Dünya barışını sağlamaya yardım edeceğine inandıklarını beyan etmişti. Haydn Davies ise Ankara'da bulunmaları sayesinde Türkleri eskisine nispetle çok daha iyi ve yakından tanıdıklarını, gerek vücuda getirilmekte olan yeni ülkenin gerekse Türk halkının yüksek teşebbüs ruhunun kendisinde derin bir etki bıraktığını, Dünyanın her milletiyle barış içinde yaşamak istediklerini, milletlerin birbirleriyle yakınlaşması ve birbirlerini anlayıp takdir etmeleri sayesinde Dünya barışının sağlanacağını ve Türkiye ile İngiltere ve onlarla bütün diğer memleketler arasında, ebedî dostluk istediğini açıklamıştı.⁴⁴ Davies ayrıca Parlamentoların karşılıklı ilişkilerinin Dünya barışının sağlanması hususundaki önemine de vurgu yapmış; milletler arasındaki "efsanevi ve modası geçmiş farkları" sürdürmek yerine, milletlerin birbirine ne kadar çok benzediğinin ve ne kadar çok ortak noktalarının olduğunun öğrenilmesi gerektiğine ve parlamenterlerin buluşmaları sayesinde bunun başarılacağına değinmişti.⁴⁵

22 Nisan'da Maarif Müesseselerini ziyaret eden ve Dışişleri Bakanı'nın verdiği öğle yemeğine katılan İngiliz parlamenterler, saat 18.20'de trenle İstanbul'a hareket etmişlerdi. Tren garında Ankara intibaları hakkında gazetecilere kısa bir demeç veren misafirler; son

39 DBTDA, 534.37322.149955.27.

40 Cumhuriyet, 19 Nisan 1947, s. 1.

41 DBTDA, 534.37354.149999.5, s. 1.

42 Cumhuriyet, 19 Nisan 1947, s. 3.

43 Sabah Yüksek Ziraat Enstitüsü ziyaret edilmiş, öğleden sonra Baraja otomobil gezisi yapılmış, akşam ise basın ataşesinin kokteyline ve maslahatgüzarın yemek ziyafetine iştirak edilmişti. DBTDA, 534.37354.149999.5, s. 1.

44 DBTDA, 534.37354.149999.5, s. 1; Cumhuriyet, 22 Nisan 1947, s. 3; Ulus, 22 Nisan 1947, s. 4.

45 Ulus, 22 Nisan 1947, s. 4.

20 yıl içinde baştanbaşa kurulmuş ve geniş ölçüde geliştirilmiş yeni bir başkent görmekten mutlu olduklarını, Türk milletinin çok iyi çalışmış olduğunu müşahede ettiklerini, eski Ankara'yı ziyaret ettiklerinde mükemmel biçimde korunmuş Kale'yi ve bütün tarihi anıtları görme fırsatı bulduklarını ve Türkiye'de kalkınma başlamadan önce ki durum hakkında geniş ölçüde izahat aldıklarını belirtmişlerdi. Ayrıca Ankara'da kenti çevreleyen ağaç ve yeşilliklerle örtülü tepeleri asla unutamayacaklarını, bu yeşillik ağaçların modern tarım ve sulama usullerinin bir meyvesi olduğunu, Ankara'nın aynı zamanda, en mükemmel şehircilik prensiplerine uygun olarak tamamen 20. asır stiline uygun inşa ettirilmiş ve Atatürk'ün düşüncelerine uygun olarak düzenlenmiş modern bir şehir niteliği taşıdığını ve imar süreci tamamlandıktan sonra şehrin Atatürk'ün hatırası için çok değerli bir abide teşkil edeceğini ifade etmişlerdi.⁴⁶

İngiliz Parlamenter, 23 Nisan sabahı Parlamentolararası Birlik Türk Grubu üyeleri Fazıl Ahmet Aykaç ile Nâzım Poroy'un refakatinde İstanbul'a gelmişlerdi.⁴⁷ Dışişleri Bakanlığı, İngiliz misafirlere İstanbul'da mihmandarlık yapmak üzere Bakanlığın Umumi Kâtiplik Kaleminden Elçilik Başkâtibi Sait Sahipoğlu'nu görevlendirmişti.⁴⁸ İstanbul'da resmi bir programa bağlı kalmaksızın temaslarını sürdüren, resmi görevliler ve iş adamları tarafından kabul edilen misafirlere, 25 Nisan'da Beykoz fabrikasını ziyaret etmiş, İngiltere Başkonsolosluğunda verilen kokteyl partiye katılmış ve burada yerli ve yabancı gazetecilerle görüşmeler yapmışlardı. Hugh Molson gazetecilere verdiği demeçte; Türkiye'de İngiltere ile siyasi münasebetler dışında ticaret ve kültür münasebetleri hususunda da büyük bir arzu müşahede ettiklerini belirtmiş, gördükleri büyük hüsnü kabule teşekkür ederek, edindikleri intibaları dönüştürerek İngiltere milletine iletceklerini söylemiş ve iki memleket arasındaki dostane ilişkilerin lüzum ve ehemmiyetine vurgu yapmıştı. Hydn Davies ise öncelikle kendilerinin Türkiye'de İngiliz hükümetinin değil İngiliz Parlâmentosunun temsilcisi durumunda olduklarını ve bunun için de tamamen hür ve müstakil bir durumda bulduklarını belirtmişti. Türkiye'ye daha kalabalık bir heyet halinde gelmek istediklerini fakat bazılarının İran Hükümetinin davetine icabet etmek durumunda kaldıklarını açıklayan Davies, heyetlerinin sayı itibarıyla küçük lakin kuvvetli ve samimî hislerle yüklü olarak Türkiye'ye geldiğini vurgulamıştı. Ziyaretleri esnasında ileri Türkiye'nin tarım ve sanayi enstitülerini gezdikleri zaman hayretler içinde kaldıklarını da ifade eden Davies, İngiltere'ye döndükleri zaman gördüklerini anlatacaklarını, Türk milletvekillerinin de böyle yapmasıyla iki taraf arasında daha sıkı bir anlaşma sağlanacağını ve böylelikle Dünya barışına yardımda bulunmayı umduklarını söylemişti. Bu dostluk mesajlarından sonra Tanin gazetesi Başyazarı Hüseyin Cahit Yalçın bir konuşma yaparak, Türk milletinin İngiliz milletini tanıdığını fakat İngilizlerin Türk milletini iyi tanımadıklarını, lisan zorluğu yüzünden kültürel bakımdan bir yakınlık olmadığını, İngilizlerin Türkiye hakkındaki haberleri genellikle Türkiye'ye dönen kaynaklardan almak mecburiyetinde kaldıklarını belirtmişti. Misafir parlamenterler buna esef ettiklerini söylemişler ve yakında Londra'ya gideceğini bildiren Yalçın'dan, bu hususta Londra'da bulunan bir basın komitesini bilgilendirmesini rica etmişlerdi. Son olarak Akşam gazetesi Başyazarı Necmeddin Sadak, misafirlere barışın gerçekleşeceğine inanıp inanmadıklarını sormuştu ve bu soruya Hydn Davies, ümitli olduğunu ileri sürerek "evet" cevabını vermişti. Sadak mevcut halin bir barış hali olmadığını işaret edince, Davies bu görüşe katıldığını bildirilmiş ve barışı ancak uluslararası askeri kuvvetlere sahip bir Birleşmiş Milletler Kurulunun temin edebileceği kanaatinde olduğunu söylemişti.⁴⁹ Gazetecilerle yapılan görüşmenin ardından kokteyl

46 *Ulus*, 23 Mayıs 1947, s. 4.

47 *Akşam*, 23 Nisan 1947, s. 2.

48 *DBTDA*, 534.37354.149999.4.

49 *Cumhuriyet* 26 Nisan 1947, s. 1,3; *Ulus*, 26 Nisan 1947, s. 1,4.

Soğuk Savaş Döneminin Başında Türk-İngiliz İlişkilerini Geliştirmeye Yönelik Bir Adım: Parlamento Heyetlerinin Karşılıklı Ziyaretleri (1947)

neşe içinde devam etmişti ve İngiliz parlamenterler ertesi gün (26 Nisan), dokuz günlük ziyaretin ardından Türkiye'den ayrılmışlardı.⁵⁰

C- Türk Parlamento Heyetinin İngiltere Ziyareti (11-20 Mayıs 1947)

İngiliz Parlamenterlerin ziyaretini takip eden günlerde, Türk hükümeti de İngiliz Parlamentosunun daveti kapsamında İngiltere'yi ziyaret edecek Türk parlamento heyeti üyelerini belirlemişti. 8 kişilik heyete, iktidar partisi olan Cumhuriyet Halk Partisi'nden (CHP) Hüseyin Cahit Yalçın (İstanbul), Nurullah Esat Sümer (Antalya), Fuat Sirmen (Rize), Nihat Erim (Kocaeli), Esat Uras (Amasya), Sait Odyak (İzmir) ve muhalefet partisi olan Demokrat Parti'den (DP) Enis Akeygen (İstanbul) ile Fuat Köprülü (İstanbul) seçilmişti.⁵¹ Ayrıca Türk ve İngiliz hükümetleri, heyetin 10 Mayıs'ta Panamerican uçağıyla İstanbul'dan hareket edip aynı gün Londra'ya varmasını kararlaştırmışlardı.⁵² Heyetin İngiltere'de takip edeceği resmi program hakkında gerek Türk gerekse İngiliz tarafı son derece özenli davranmıştı.⁵³

10 Mayıs'ta saat 14.00'de Yeşilköy havaalanından hareket eden Türk heyeti, sekiz buçuk saatlik yolculuktan sonra Londra'ya varmış ve İngiliz Parlamentosu adına Mr. Peaumont, ağırlama komitesi adına Dışişleri Bakanlığı temsilcisi Mr. Greenfield, Türkiye Büyükelçisi Cevad Açıkalın, Büyükelçilik erkânı ve Türk ataşeleri tarafından karşılanmıştı. Hava alanında B.B.C. muhbirine bir demeç veren heyet başkanı Hüseyin Cahit Yalçın, "büyük bir millet" olan İngilizlerin 2. Dünya Savaşı'nda "küçük memleketlerin" hürriyet ve istiklalinin korunması adına verdiği mücadelenin hayranlık uyandırıcı olduğuna vurgu yaparak, savaşın bitmiş olmasına rağmen milletlerin ıstıraplarını hafifletmek ve bir kalkınma yapabilmek için fevkalade gayret sarf etmek gerektiğini belirtmiş ve İngilizlerin bu hususta yapmakta olduğu işleri yakından görmek imkânını bulacakları için bahtiyar olduklarını ifade etmişti.⁵⁴

50 *Akşam*, 27 Nisan 1947, s. 2.

51 *DBTDA*, 534.37376.150201.49; *DBTDA*, 534.37376.150201.51. Gazeteci Metin Toker, DP'nin gerek CHP ile dânişıklı bir parti olduklarına dair söylentilerden korkması gerekse mevcut rejimi fazla destekliyor gibi bir görüntüyü dışarıya karşı vermek istememesi sebebiyle, önceleri heyete üye vermek istemediğini lakin İngiltere Büyükelçisi'nin telkinleri neticesinde iki üyesini heyete dâhil ettiğini belirtmişti. Metin Toker, *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları 1944-1973/Tek Partiden Çok Partiye 1944-1950*, 3. Baskı, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1990, s. 178.

52 *DBTDA*, 534.37376.150201.43; *DBTDA*, 534.37376.150201.44; *DBTDA*, 534.37376.150201.45; *DBTDA*, 534.37376.150201.46.

53 Bu hususta bilhassa Türkiye'nin Londra Büyükelçisi Cevat Açıkalın'ın, hazırlanacak programın bir süre önce İngiltere'yi ziyaret eden Sovyet parlamenterler için hazırlanandan daha aşığı olmaması için çaba sarf ettiği anlaşılmaktaydı. Açıkalın heyetin Büyükelçilikte layıgınca ağırlanması için kendilerine 400 İngiliz lirası gönderilmesini de talep etmişti (*DBTDA*, 534.37376.150201.54, s. 1-2). Heyeti ağırlamaktan sorumlu olan Parlamento Kabul Komitesinin Başkanı ve Avam Kamarası Başkan Yardımcısı Milner de 8 Mayıs'ta Anadolu Ajansı muhbirine verdiği demeçte Türk heyetini en iyi şekilde ağırlama gayretinde olduklarını belirtmişti. Milner, kısa süre önce Türkiye'yi ziyaret edip ülkesine dönen Hugh Molson'un Türkiye'de kendilerine gösterilen alakayı Parlamento mahfllerinde "anlata anlata bitiremediğine" değinerek, Türk milletinin gösterdiği yakınlığın İngiliz milletinden de karşılık gördüğünü ve bu tür ziyaretlerin iki ülke arasındaki münasebetlerin bir kat daha gelişmesine katkı sunacağını gelecek olan Türk heyetine kanıtlayacaklarını ifade etmişti (*Cumhuriyet*, 9 Mayıs 1947, s. 1,3). Milner'nin bu demeci, Türk kamuoyunda sevinçle karşılanmıştı. Ulus gazetesindeki köşesinde bu hususa temas eden Falih Rifki Atay, Türk heyetinin ziyaretinin, iki millet arasındaki dostluğun hükümetler arasındaki antlaşma bağıllığı kadar kuvvetli olduğunu gösteren yeni bir belge yerine geçeceğini vurgulayarak; Türk ve İngiliz milletlerinin, Birleşmiş Milletler hukuk ve adalet düzeninin gerçekleşmesine ve milletlerarası dürüst münasebetler kurulmasına çalıştığını ve ekonomik ve ticari dayanışma ve yardımlaşmanın da bu siyasi ölkü birlikteliğini desteklediğini belirtmişti. Ayrıca Türkiye'nin, hem İngiliz kalkınma hareketinin hem de genel barışın süratle başarılı olmasını ve iki ülke arasındaki münasebetlerin daha da gelişmesini istediğinden söz etmişti. Falih Rifki Atay, "İngiltere'ye Giden Milletvekilerimiz", *Ulus*, 9 Mayıs 1947, s. 1,4.

54 *Cumhuriyet*, 11 Mayıs 1947, s. 1,3; *Ulus*, 11 Mayıs 1947, s. 1; *Cumhuriyet*, 12 Mayıs 1947, s. 3; *Ulus*, 12 Mayıs 1947, s. 1,4.

11 Mayıs'ta günün büyük bir kısmını Londra'yı gezmekle geçiren Türk parlamenterler, öğle üzeri Türk Büyükelçiliğinde şereflerine verilen yemeğe katılmışlardı.⁵⁵ 12 Mayıs'ta ise Güney Afrika'dan dönmüş bulunan Kral ve Kraliçe ile prenseslerin geçişlerini Parlamento binasının avlusunda şeref mevkiiinden seyretmiş, ardından Avam Kamarasını ziyaret etmiş ve sonrasında Adalet Bakanı Lord Jowitt'in misafiri sıfatıyla Parlâmentolararası Birlik tarafından Avam Kamarasında şereflerine verilen öğle ziyafetine iştirak etmişlerdir. Yemekte bir demeç veren Parlâmentolararası Birlik İngiliz Grubu Başkanı ve Avam Kamarası Başkanvekili Milner, Türkiye Cumhuriyeti'nin ve Türk halkının İngiltere'de iftihar ve takdirle takip edildiğini belirtmişti. Milner'in demeci üzerine H. Cahit Yalçın ve Fuat Köprülü de birer konuşma yapmışlardı. Yalçın, Türkiye'nin demokrasi hayatında yeni olup eksiklerini gidermeye çalıştığına ve bu yolda İngiliz milletinin vardığı mükemmel seviyeye erişme gayretinde olduğuna değinmiş ve muhalif parti konumundaki DP'nin yaptığı sert tenkitlerle bu yolda önemli bir hizmet gördüğünü söylemişti. İngiltere ve Türkiye'nin müttefiklik bağlarına da temas eden Yalçın, Türkiye'nin yalnızca maddi değil fikir ve kültür hayatında da İngiltere'nin yolunda yürümek istediğini vurgulamıştı. Köprülü ise Türkiye'nin Atatürk zamanında temelleri atılan Türk-İngiliz ittifakına 2. Dünya Savaşı da dâhil olmak üzere her zaman sadık kaldığını ifade ederek, bu siyasetin DP iktidara geldiği zaman da sürdürüleceği hususunda muhataplarına bir nevi güvence verme yoluna gitmişti.⁵⁶ Yemekten sonra Avam ve Lordlar Kamarasını ziyaret eden Türk heyeti, burada müzakereleri takip ettikten sonra Avam Kamarasında verilen çay ziyafetine katılmıştı. Burada bir konuşma yapan Lordlar Kamarası Başkanı Jowitt, geçmişte bazı görüş farklılıklarına sahip olan Türkiye ve İngiltere arasında artık böyle bir durumun mevcut olmadığından ve olmayacağından söz etmiş ve Türkleri ileri bir demokrat millet olarak gördüklerini açıklamıştı. Türk heyeti, İngiliz Parlamentosundaki temaslarının ardından aynı günün akşamı Adelphi Theatre'da Fransız şarkıcı Georges Guetary'nin Bless the Bride operetini seyretmişti.⁵⁷

13 Mayıs'ta Reading'deki Miles uçak fabrikasını ziyaret eden heyet, burada uçak yapımında kullanılan çeşitli usulleri görmüş, fabrikada imal edilmekte olan Marathon, Merchantman ve Aerovan nakliye uçaklarıyla Gamini yolcu uçağının uçuşunu izlemiş ve öğle yemeğini fabrikada yedikten sonra Oxford'a gitmişti.⁵⁸ 14 Mayıs'ta Oxford'dan uçakla Stratford'a giderek burada Shakespeare'in doğduğu evi ve tiyatrosunu ziyaret eden, Oxford'a dönüş yolunda Marlborough Dükü'nün ikametgâhı olan Blenheim Sarayını gezen ve Oxford'a dönünce İngiliz Milletvekili Hugh Molson'un refakatinde New College Rektörü Mr. Smit'in verdiği çay partisine katılan Türk heyeti, daha sonra Magdalen ve Merton College'ı ve Bodleian Library'i ziyaret etmiş, ardından Muhafazakâr Parti'nin başlıca üyelerinden Lennox Boyd'un misafiri olarak Christ Church College'da tertip edilen akşam yemeğine katılmıştı.⁵⁹

15 Mayıs sabahı Londra'ya dönmeden önce General Greenfield ile birlikte Cowley'deki Morris fabrikalarını gezmeye giden Türk parlamenterler, akşam saatlerinde Londra'ya varmış ve Avam Kamarası Başkanı'nın onurlarına resmi ikametgâhında verdiği ziyafete katılmışlardı. Türkiye'nin Londra Büyükelçisi Cevat Açıkalın, İngiltere Başbakanı Attlee, Başbakan Yardımcısı Morison, Maliye Bakanı Dalton ve daha birçok hükümet erkânı ve Parlâmento ileri gelenlerinin hazır bulunduğu ziyafette bir konuşma yapan Attlee;

55 *Ulus*, 13 Mayıs 1947, s. 1,4.

56 *Ulus*, 15 Mayıs 1947, s. 1,4.

57 *Cumhuriyet*, 13 Mayıs 1947, s. 3; *Ulus*, 13 Mayıs 1947, s. 1,4; *Cumhuriyet*, 14 Mayıs 1947, s. 3; *Ulus*, 14 Mayıs 1947, s. 1,4; *Ulus*, 15 Mayıs 1947, s. 1,4.

58 *Ulus*, 14 Mayıs 1947, s. 1,4.

59 *Ulus*, 15 Mayıs 1947, s. 1,4; *Ulus*, 16 Mayıs 1947, s. 4.

Soğuk Savaş Döneminin Başında Türk-İngiliz İlişkilerini Geliştirmeye Yönelik Bir Adım:
Parlamento Heyetlerinin Karşılıklı Ziyaretleri (1947)

Parlâmentolar arasındaki temasların Dünya barışının sağlanmasında önemli bir rol oynadığına değindikten sonra, eski bir maziye sahip olan Türk-İngiliz ilişkilerine zaman zaman helal geldiğine temas ederek, benzer bir durumun kendisinin silahaltında bulunduğu bir dönemde (1. Dünya Savaşı) meydana geldiğini ve hem Gelibolu hem de Galiçya'da Türk milletinin faziletlerini tanıma fırsatını bulduğunu söylemişti. Konuşmasının devamında Türk tütününden de bahseden Başbakan, bunun bir zamanlar İngiltere'de çok revaçta olduğunu ve bu eski âdetin yeniden ihyasına çalışıldığını belirttikten sonra Türk-İngiliz münasebetlerinin eskiden olduğu gibi gelecekte de samimî kalacağına dair kişisel inancını açıklamıştı. Attlee'nin ardından söz alan H. Cahit Yalçın ise İngiliz milletinin manevi ve ruhi kuvvetini öven bir konuşma yaparak, İngilizlerin Almanlarda olmayan bu kuvvet sayesinde savaşta onları mağlup ettiğini vurgulamış ve Türklerin Avrupalılaşmak azmiyle inkılap yaptıktan sonra, amaç ve usullerde birlik içinde olduğu İngiliz milletini kendisine örnek aldığı ifade etmişti.⁶⁰

16 Mayıs sabahı Dünya Savaşlarında ölen askerler için dikilen anıta bir çelenk koyan heyet, ardından Londra'nın bombardımana uğramış olan mahallelerini ziyaret etmiş, öğle üzeri Mansion House'a gitmiş ve burada Londra Belediye Başkanı tarafından karşılanmıştı. Öğleden sonra Olympia sergi merkezine giderek İngiliz endüstri fuarını gezen heyet, gece ise Times gazetesinin idarehanesinde baskı sürecini takip etmişti.⁶¹ 17 ve 18 Mayıs'ta Londra içinde dolaşarak ve kır gezintisi yaparak zaman geçiren Türk parlamenterler, 19 Mayıs'ta Londra'nın işçi mahallelerini ziyaret etmiş ve daha sonra Başbakan Attlee'nin resmî ikametgâhında verilen öğle yemeğine katılmışlardı.⁶² Türk heyeti öğleden sonra tekrar Avam Kamarasını ziyaret etmiş ve burada heyet adına Nurullah Sumer tarafından İngiliz parlamento üyelerine hitaben Türkiye'nin iktisadi meseleleri ve milletlerarası durumunun anlatıldığı İngilizce bir konuşma yapılmıştı. Konuşmanın sonunda İngiliz parlamenterler, Sumer'e Türkiye'yi ilgilendiren siyaset, kültür ve ekonomi mevzuları etrafında sorular yöneltilmişlerdi. Aynı gün İngiliz hükümeti Devlet Bakanı Mc. Neil, hükümeti adına Türk heyetine bir akşam yemeği vermişti. Yemek sonunda bir konuşma yapan Mc. Neil, İngiltere'nin kendi güçlükleriyle mücadele halinde bulunması dolayısıyla, Ortadoğu'da bir istikrar unsuru olan Türkiye'ye Amerika gibi maddî yardım yapamadığını ve yardımlara iştirak edemediğini belirtmiş ve ülkesinin bundan ötürü üzüntü çektiğini fakat zekâsı, tekniği ve bütün imkânlarıyla Türkiye'nin ihtiyaçlarını karşılamaya hazır olduğunu ifade etmişti. Mc. Neil'in demecine mukabele eden H. Cahit Yalçın ise savaş zamanı istila kuvvetlerine karşı bir set teşkil eden Türkiye'nin Orta ve Yakın Doğu'da barışın korunması hususunda İngiltere'nin en yakın ve kuvvetli yardımcısı olduğuna ve Avrupa kıtası üzerinde barışın emrinde çalışacak sağlam bir orduya sahip olduğuna değinmiş, ayrıca barış ve huzur gayesiyle hareket eden Türkiye'nin, İngiltere ve Amerika'dan gördüğü yardıma dayanarak hiçbir memlekete karşı tahrik edici ve meydan okuyucu bir siyaset izlemediğini vurgulamıştı.⁶³

Türk heyeti 20 Mayıs'ta Londra'daki Clairdge otelinde basın mensuplarını kabul etmişti ve heyet adına Hüseyin Cahit Yalçın ile Fuat Köprülü kendilerine yöneltilen soruları cevaplamışlardı. Yalçın bizzat Fransızca konuşurken Köprülü'nün sözleri basın ataşesi Nuri Eren tarafından tercüme edilmişti. Gazeteciler Yalçın'a şu soruları sormuşlardı: "Ruslar Boğazlar hakkında yeni bir teşebbüse girişecek midir?", "Türkiye'de basın hürriyetinin durumu nedir?", "Türkiye, İngiltere ile Amerika'dan hangisini daha yakın

60 *Ulus*, 15 Mayıs 1947, s. 1,4; *Ulus*, 16 Mayıs 1947, s. 4; *Ulus*, 17 Mayıs 1947, s. 4.

61 *Ulus*, 15 Mayıs 1947, s. 1,4; *Ulus*, 17 Mayıs 1947, s. 4.

62 *Ulus*, 19 Mayıs 1947, s. 1; *Ulus*, 20 Mayıs 1947, s. 1.

63 *Ulus*, 20 Mayıs 1947, s. 1; *Cumhuriyet*, 21 Mayıs 1947, s. 1,3; *Ulus*, 21 Mayıs 1947, s. 1,4.

dost addediyor?”, “Türkiye ile Demirperde ve Balkan memleketleri arasındaki ilişkiler ne durumdadır?”, “Türkiye’nin Almanya, Fransa, Yunanistan ve Arap ülkeleriyle ilişkileri ne durumdadır?”. Bu sorulara verdiği cevapta Yalçın; Rusya’nın Boğazlar meselesi dolayısı ile yeni bir harekette bulunabileceğini ummadığını, Amerikan yardımının üçüncü dünya savaşına ve Türkiye’nin tecavüze uğramasına mani olduğunu, yardım sayesinde Rusya’nın dünya barışı bakımından tehlikeli bir yola girmeden evvel iki kere düşünmek mecburiyetinde kalacağını ve Rusya Batılı bir anlayışla Türkiye’nin hükümrancılığına karşı riayetkâr davranması halinde Türkiye’nin bu ülkeyle arasında iyi komşuluk münasebetleri kurmaktan mutlu olacağını belirtmişti. Türk gazetelerinin komünizm propagandası yapmadan ve dini taassup melesini ortaya atmadan hükümeti eleştirmekte ve istediği fikri açıklamakta özgür olduğuna değinen Yalçın, Türkiye’nin Amerika ve İngiltere’ye karşı olan hislerinin aynı olduğunu da vurgulamıştı. Ardından, Türkiye’nin Demirperde ülkeleriyle olan ilişkilerinin iyi olmadığını, Amerikan yardımının bu ilişkilere etki etmediğini ve Balkan ülkeleriyle olan ilişkilerinse bu ülkelerin kendilerini Rus nüfuzundan kurtardığı zaman mümkün olabileceğini söylemişti. Türk milletinin Fransız milletine sempatiyle baktığını ve Dünya’daki mevkiini yeniden elde edeceğini umduğunu, Almanya’nın ortadan kalkışının Türk ticaretinde hissedilir bir etki bıraktığını ve Almanya’nın Türkiye’deki piyasalarının bir kısmının İngiltere’ye intikal ettiğini lakin Türkiye’nin yeni piyasalar bulma arayışında olduğunu, Türk-Yunan ilişkilerinde yeni bir yakınlaşmanın beklendiğini ve bunun askeri bir ittifak tarzında gerçekleşmesi ihtimali bulunduğunu açıklayan Yalçın, ayrıca Suriye ile ilişkilerin iyi olmadığından, büyük Suriye projesinin sadece Arapları alakadar ettiğinden ve Türkiye’nin Libya üzerinde vesayet kurmak gibi bir amacının bulunmadığından söz etmişti. Yalçın’ın konuşmasının ardından gazeteciler tarafından Köprülü’ye, DP ve CHP programları arasındaki farklar ve DP’nin komünizme karşı tutumu hakkında sorular yöneltilmişti. Bunun üzerine Köprülü, iki parti arasında en temel ayrılığın demokratlaşma hareketinin çabuklaştırılması hususunda olduğunu ve DP’nin ferdi teşebbüs ve devlet mülkiyeti konularında liberal bir anlayışa sahip bulunduğunu açıklamıştı. Köprülü’nün demecinin en dikkat çekici tarafı, önceki demeçlerinde olduğu gibi ısrarla DP iktidara geldiği zaman Türkiye’nin dış siyasetinde bir değişiklik olmayacağını vurgulamasıydı. Kendisi ayrıca Türk Anayasası’nın komünizmi yasak ettiğini ve bu hususun komünizmle birlikte faşizmi de tasvip etmeyen DP tarafından desteklendiğini beyan etmişti. Türk parlamenterler, gazetecilerle yapılan görüşmenin ardından aynı gece Büyükelçi Açıkalin tarafından onurlarına verilen veda ziyafetine katılmışlardı.⁶⁴

20 Mayıs’ta İngiltere’deki programını tamamlayan Türk heyeti, 21 Mayıs’ta Londra’dan ayrılmıştı. Türk heyetinin Londra’dan ayrılışını takiben Türkiye’nin Londra Büyükelçisi Cevat Açıkalin tarafından Türk Dışişlerine seyahat hakkında 21 Mayıs tarihli bir rapor gönderilmişti. Raporda: Türk heyetinin İngiliz Parlamentosu ve İngiliz devlet adamları ile temaslارının, herhangi bir yapmacık propagandadan uzak bir şekilde gerçekleştiği ve istikrarlı, gerçek bir güvene dayanarak yekdiğerini tanıyan ve anlayan iki dost ülke adamlarının birbirleriyle açık ve samimi hasbihalleri tarzında cereyan ettiği; İktidar ve muhalefet partilerini temsil eden Türk heyetinde görülen ahengin, Türkiye’nin siyasi hayatı hakkında esaslı bir fikir vermesi bakımından İngiliz parlamenterler tarafından dikkat çekici görüldüğü; Antalya Milletvekili Nurullah Sumer’in Lordlar Kamarası ve Avam Kamarası üyelerinin katılımıyla Westminster’da düzenlenen toplantıda yaptığı konuşmanın ve konuşmayı takiben gerçekleştirilen soru-cevaplı genel görüşmenin çok güzel ve samimi bir hava içinde geçtiği ve heyet onuruna verilen ziyafetlerde ve program dâhilindeki diğer temaslarda, kısa süre önce İngiltere’yi ziyaret etmiş olan Sovyet Parlamentosu heyetinin

64 Cumhuriyet, 21 Mayıs 1947, s. 1,3; Ulus, 21 Mayıs 1947, s. 1,4; Ulus, 22 Mayıs 1947, s. 1,4.

Soğuk Savaş Döneminin Başında Türk-İngiliz İlişkilerini Geliştirmeye Yönelik Bir Adım: Parlamento Heyetlerinin Karşılıklı Ziyaretleri (1947)

biraktığı izlenimden ve takındığı halden farklı olarak, aynı medeni ve siyasi seviyedeki insanlara mahsus bir havanın hâkim olduğu bildirilmişti.⁶⁵

27 Mayıs'ta toplu halde Atina'ya gelen Türk heyeti, 28 Mayıs'ta Aksu vapuruyla hareket ederek önce 30 Mayıs'ta İzmir'e, ardından 1 Haziran'da İstanbul'a varmış ve buradan Ankara'ya gelmişti.⁶⁶ 18 Haziran'da heyetin seyahati hakkında TBMM'de bir demeç veren Nurullah Esat Sumer; İngiliz milletinin savaş sonrası meydana gelen yeni şartlara uymak adına büyük çaba sarf ederek daha iyi bir gelecek kurmaya çalıştığını gözlemlediklerini ve bunun kendileri için gayet öğretici olduğunu, İngiliz Parlamentosu üyeleri ve hükümet yetkilileriyle yaptıkları temasların büyük bir samimiyet içinde gerçekleştiğini, muhataplarını Türkiye'nin siyasi ve iktisadi durumu hakkında bilgilendirme fırsatı bulduklarını ve seyahatlerinin Türk-İngiliz dostluğunun yeni tezahürlerine ve Türk-İngiliz ittifakının barış ülküsüne bağlı iki milletin için taşıdığı kıymetin bir kez daha belirtilmesine vesile olduğunu açıklamıştı. Sumer'in ardından söz alan TBMM Başkanı Kazım Karabekir, gelecek sonbaharda İngiliz Avam Kamarası'ndan bir heyetin Türkiye'ye davet edilmesini teklif etmiş ve bu teklif ittifakla kabul edilmişti.⁶⁷

D- İngiliz Parlamento Heyetinin Türkiye Ziyareti (31 Ekim-14 Kasım 1947)

Teklifin kabul edilmesini takiben TBMM Başkanı Kazım Karabekir tarafından bizzat Avam Kamarası Başkanı'na gönderilen 20 Haziran 1947 tarihli bir mektupla, İngiliz Parlamentosundan bir heyet Türkiye'ye davet edilmiştir. Davet mektubunda; ziyaretin 27 Ekim-9 Kasım 1947 tarihleri arasında gerçekleştirilmesi teklif edilirken, ziyaretçi adedinin belirlenmesi İngiliz Parlamentosuna bırakılmıştı.⁶⁸ İngiliz Parlamentosu, Türkiye'yi ziyaret edecek heyeti Eylül ayı başında tespit ederek Ankara Büyükelçiliği vasıtasıyla Türk Dışişlerine bildirmişti. Önceleri yedi kişilik bir heyet kuran İngilizler, daha sonra heyete bir kişiyi daha ilave etmişlerdi.⁶⁹ Ziyaret öncesinde Londra'daki Türk Büyükelçiliği Türk Dışişleriyle temasa geçerek, İngiliz heyeti üyelerine kolera aşısı yapıp yapılmayacağını sormuş ve aşı tedbirinin ziyaret açısından büyük zorluk ve gecikmelere sebep olabileceğine dair endişeler nedeniyle, heyetin aşından muaf tutulmasını talep etmişti. Bu talebin Türk makamları tarafından olumlu karşılanması sonucunda heyete aşı muafiyeti tanınmıştı.⁷⁰ Ziyaret hakkında dikkat çeken bir diğer şey de tarih değişikliğiydi. Sebebi ve belirleyicisi tarafımızdan tespit olunamamakla beraber, ziyaret tarihi 31 Ekim-14 Kasım 1947 olarak yeniden düzenlenmişti. İşçi Partisi, Milli Liberal Parti ve Muhafazakâr Parti mensuplarından oluşan sekiz kişilik İngiliz Parlamento heyetinde şu isimler yer almıştı: Heyet Başkanı George Mathers (İşçi), Joseph Henderson (İşçi), Niall Macpherson (Milli Liberal), Charles Mott-Radclyffe (Muhafazakâr), George Burnaby Drayson (Muhafazakâr), Herbert Hughes (Muhafazakâr), Hugh Molson (Muhafazakâr), Edward Herbert Keeling (Muhafazakâr).

1- İngiliz Parlamento Heyetinin Ankara'daki Temasları

İngiliz Parlamento heyeti özel bir uçakla Londra'dan hareketle 31 Ekim 1947 Cuma günü saat 16.00'da Ankara'da Etimesgut havaalanına gelmişti. İngiliz misafirlerin Ankara'daki temasları, önceden hazırlanan resmi program⁷¹ dâhilinde gerçekleştirilmişti. Ankara'ya varan İngiliz heyeti daha sonra Ankara Palas'a yerleşmişti. Burada Anadolu

65 DBTDA, 534.37353.150031.2; DBTDA, 534.37376.150201.41.

66 *Ulus*, 29 Mayıs 1947, s. 1; *Ulus*, 31 Mayıs 1947, s. 1,4; *Cumhuriyet*, 2 Haziran 1947, s. 1.

67 *TBMMTD*, Dönem:8, Cilt:6, Birleşim:75, s. 403-404.

68 DBTDA, 534.37322.149955.20.

69 DBTDA, 534.37322.149955.16; DBTDA, 534.37322.149955.17; DBTDA, 534.37322.149955.25.

70 DBTDA, 534.37322.149955.14; DBTDA, 534.37322.149955.15.

71 DBTDA, 534.37354.150000.1, s. 3-6.

Ajansı muhabirine bir demeç veren heyet başkanı George Mathers, Türkiye'ye geldikleri için çok memnun olduklarını, kendisinin böyle bir ziyareti büyük bir sabırsızlıkla beklediğini, Türk milleti ve Türkiye hakkında daha önce de bilgilerinin olduğunu, bunları yapacakları temaslara kuvvetlendireceklerini, İngiliz-Türk dostluğunun yansımalarını yakından göreceklerini ve bu dostluğun gelişmesine hizmet edecekleri için memnun olduklarını söylemişti. İngiliz parlamenter akşam saat 19.00'da Anadolu Kulübünde onurlarına verilen kokteyle katılmışlardı.⁷²

1 Kasım sabahında, önce TBMM Başkanı'nı, Dışişleri Bakanı'nı ve Başbakan'ı ziyaret eden ve sonra iade-i ziyaretleri kabul eden İngiliz parlamenterler, ardından İngiltere Büyükelçisinin onurlarına verdiği öğle yemeğine katılmış ve öğleden sonra TBMM'nin açılış töreninde hazır bulunarak Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün Meclis'i açış konuşmasını dinlemişlerdi.⁷³ İsmet İnönü, konuşmasının dış politikayla alakalı kısmına, Türkiye'nin hevesle barış dilediğini, kimseye karşı saldırgan bir amacı olmadığını ve Birleşmiş Milletlerin yanında yer aldığını vurgulayarak başlamış ve devamında sözü İngiltere'ye getirerek, Türkiye'nin, hak ve özgürlükleri uğruna 2. Dünya Savaşı'nda en ağır fedakârlıklara katlanması sebebiyle savaş sonrasında büyük zorluklarla karşılaşan ve bu zorlukları yenmek için her geçen gün yeni yeni mahrumiyet ve fedakârlıklara göğüs geren müttefiki İngiltere'yle olan münasebetlerinin ortak ideal ve menfaatlerin perçinlediği kuvvet ve samimiyeti muhafaza ettiğini belirtmiş ve yüksek meziyetleri sayesinde "*asil İngiliz milletinin*" yaşamakta olduğu sıkıntılardan kısa zamanda galip ayrılacağından asla şüphe duymadığını söylemişti.⁷⁴ Cumhurbaşkanı'nın bu söylemleri İngiltere'de gayet olumlu karşılanmıştı. Zira 3 Kasım'da İngiltere Dışişleri Bakanlığında düzenlenen basın konferansında bu hususa vurgu yapan Bakanlık sözcüsü, İnönü'nün İngiltere hakkındaki sözlerini "şükranla" karşıladıklarını açıklayıp, bu sözlerin İngiltere'nin Türkiye'ye karşı beslediği sıkı dostluk hislerine tercüman olduğunu ve iki ülke arasındaki ortak menfaatleri belirginleştirdiğini ayrıca iki millet arasındaki kökü çok eskilere varan bağların hiçbir zaman değişmeyeceğini beyan ederken⁷⁵; aynı gün sütunlarında bu mevzuya yer veren The Times gazetesi ise malum demecin Türk Parlamentosunda büyük alkış aldığını ve Türkiye'deki İngiliz Parlamento heyetinin, bu demeci Parlamentoda Cumhurbaşkanlığı koltuğunun hemen sağında kendilerine tahsis edilmiş yerden takip ettiğini okuyucularına duyurmuştu.⁷⁶

2 Kasım'da Ankara'da serbest zaman geçiren İngiliz parlamenterler, 3 Kasım'da Yüksek Ziraat Enstitüsünü ziyaret ederek, Enstitü Müdürü tarafından kendilerine verilen izahatı alaka ile dinlemiş ve ardından TBMM Başkanı Kazım Karabekir tarafından Marmara Köşkü'nde şereflerine verilen öğle yemeğinde hazır bulunmuşlardı. Yemekte Karabekir ve Mathers tarafından Türk-İngiliz dostluğuna vurgu yapan kısa birer konuşma yapılmış ve onların ardından söz alan DP Genel Sekreteri ve İstanbul Milletvekili Fuat Köprülü ise Türk ve İngiliz parlamenterlerin 1947 yılındaki her buluşmalarında yaptığı gibi, Partisinin, iktidara geldiği takdirde CHP'nin iki ülke ilişkilerinde takip ettiği istikamette ilerleyeceğini ve mevcut olan sıkı dostluk ve ittifak bağlarına sadık kalacağını beyan etmişti. İngiliz misafirler öğleden sonra Sümerbank'ı ziyaret etmişti ve kurumun işleyişi hakkında sordukları bütün sorular ziyaret sırasında kendilerine eşlik eden Ekonomi Bakanı Cavit Ekin tarafından gayet ayrıntılı biçimde cevaplandırılmıştı. Kurumdan ayrılırken bu

72 *Cumhuriyet*, 1 Kasım 1947, s. 1,3; *Ulus*, 1 Kasım 1947, s. 1,4.

73 *Ulus*, 2 Kasım 1947. s. 1,3.

74 TBMMTD, Dönem:8, Cilt:7, Birleşim:1, s. 4.

75 *Cumhuriyet*, 4 Kasım 1947, s. 3.

76 *The Times*, November 3, 1947, s. 3.

Soğuk Savaş Döneminin Başında Türk-İngiliz İlişkilerini Geliştirmeye Yönelik Bir Adım:
Parlamento Heyetlerinin Karşılıklı Ziyaretleri (1947)

görüşmeden çok memnun olduklarını belirten misafirler, aldıkları izahatın İngiltere'nin halen içinde bulunduğu ekonomik güçlüklerin giderilmesi bakımından faydalı bir örnek oluşturacağını ifade etmişlerdi.⁷⁷ 4 Kasım'da Gazi Eğitim Enstitüsü'nü ziyaret eden ve Başbakan Hasan Saka tarafından Anadolu Kulübü'nde şereflerine verilen öğle yemeğine katılan İngiliz heyeti, saat 16.00'da TBMM kütüphane salonunda CHP'li, DP'li ve Bağımsız yüzden fazla Türk milletvekili ile görüşmüşlerdi. İngiliz heyetinin Türk milletvekillerinin çeşitli konulardaki sorularını cevapladığı görüşme sıcak bir ortam içinde geçmişti. Heyet üyeleri aynı günün akşamında, İngiltere Büyükelçisi Sir David Kelly ve eşinin Büyükelçilikte onurlarına verdiği kokteyle iştirak etmişlerdi.⁷⁸

5 Kasım'da öğleden önce Etibank'ı ziyaret eden İngiliz parlamenterler, akşam Dışişleri Bakanı Necmettin Sadak ve eşi tarafından Dışişleri Bakanlığı Köşkü'nde onurlarına verilen yemeğe katılmışlardı. Aynı gün saat 12.30'da Ankara Palas'ta düzenlenen basın konferansında yerli ve yabancı basın mensuplarıyla bir araya gelmişlerdi ve konferansta, İngiltere'nin ekonomik durumu, Birleşmiş Milletler Teşkilatı, İngiltere'nin dış siyaseti ve siyasi partilerin bu husustaki tutumları, demokrasi ve komünizm meseleleri ile Türk-İngiliz ticari ilişkileri hakkında kendilerine yöneltilen soruları cevaplamışlardı.⁷⁹ Basın konferansında ilk olarak İngiliz heyeti başkanı George Mathers söz almıştı. Mathers, İngiltere'de basının büyük bir saygı kazandığını, basının kamu hayatında bir sorumluluğu ve milletin terbiyesi bakımından da büyük bir vazifesi olduğunu, İngiliz basınının geniş bir hürriyete sahip bulunduğunu ve bu şartlar altında, büyük bir titizlikle hükümete ve halka karşı hakikatten ayrılmadan vazifesini yaptığını belirterek konuşmasına başlamıştı. Ardından, Ankara'ya ayak basar basmaz Türkiye'de gördükleri inkılapların kendilerinde derin bir etki bıraktığını, Türk milletinin misafirperverlik ve nezaketini daha önce de bildiklerini ve geldikleri zaman bu misafirperverlik ve nezaketin canlı örneklerini gördüklerini, Türkiye'nin tarım ve sanayi alanındaki gelişmesine yakından şahit olduklarını, Türkiye'nin bu konudaki çabalarında başarılı olması için İngiltere'nin elinden gelen her türlü yardımı yapacağını, heyetlerinin bu konuda herhangi bir karar yetkisi olmamasına rağmen yine de İngiltere'ye döndükleri zaman yetkili makamlar nezdinde gerekli kararların alınması için azami gayret sarf edeceklerini söylemişti ve ardından sözü gazetecilere vermişti. Bunun üzerine bir gazeteci, İngiltere'deki ekonomik durum hakkında izahat istemişti. Mathers buna karşılık; İngiltere'nin içinde bulunduğu ekonomik krizin başlıca sebebi olarak altı yıl süren İkinci Dünya Savaşı'nı göstermişti. Ülkesinin savaştan sonra hem vakit kazanmak hem de sanayisini savaş sonrası şartlara göre ayarlamak gibi güçlüklerle karşılaştığını, bunları aşmak amacıyla ABD'den borç alındığını fakat fiyatların birdenbire yükselmesi hesaplanmadığı için mevcut durumun ortaya çıktığını, ekonomik krize karşı koymak amacıyla üretimin mümkün olduğu kadar yükseltmesi, ihracatın arttırması ve ithalatın azaltılması için tedbirler aldıklarını söylemişti. Diğer bir gazetecinin, İngiltere'de yaşanan ekonomik güçlüklerin aşırı devletçilik politikasından ileri geldiği yolunda Muhafazakârlar tarafından ileri sürülen görüşlerin ne dereceye kadar doğru olduğuna dair sorusu üzerine Muhafazakâr Parti Milletvekilleri Hugh Molson ve Charles Mott-Radclyffe ile İşçi Partisi Milletvekili Herbert Hughes söz almışlardı. Molson, İngiltere'nin savaştan sonra bu tür güçlüklerle karşılaşmasının doğal olduğunu lakin iktidarda Muhafazakâr Parti olsaydı, kendi politikaları sayesinde mevcut güçlüklerin daha kolay atlatılabileceğine inandıklarını söylemişti. Hughes, büyük sanayinin temelini özellikle kömür madeninin oluşturduğunu, kömür madenlerinin devletleştirilmesi sonunda bir kömür ofisinin kurulduğunu, devletleştirmeden sonra kömür endüstrisinde büyük bir

77 Akşam, 4 Kasım 1947, s. 1-2; Cumhuriyet, 4 Kasım 1947, s. 1,3; Ulus, 4 Kasım 1947, s. 1,4.

78 Akşam, 5 Kasım 1947, s. 1; Ulus, 5 Kasım 1947, s. 1.

79 Cumhuriyet, 6 Kasım 1947, s. 1; Ulus, 6 Kasım 1947, s. 1.

gelişme meydana geldiğini, iktidara Muhafazakâr Parti geçseydi dahi kömür endüstrisi muhakkak gene devletleştiriliş olacağını ve gerek kömür madenlerinde çalışan işçi sayısında gerekse kömür üretiminde önemli bir artış gerçekleşirken, işsizlik ve grevlerin azaldığını beyan etmişti. Bu sözlere itiraz eden Mott-Radclyffe ise mevcut kömür üretim seviyesinin tatmin edici olmadığına, Muhafazakâr Parti iktidara geçtiği takdirde kömür ofisinin çalışma tarzının daha iyi bir şekilde sokulacağına, Muhafazakâr Parti ile İşçi Partisi'ni birbirinden ayıran görüş ayrılığının temel noktasının bu olduğuna değinmişti. Bunun üzerine tekrar söz alan Hughes, devletleştirilen başka sanayi kollarının da olduğunu ayrıca elektrik santralleri, ulaştırma sistemi, havayolları ve İngiltere Bankasının da devletleştirildiğini söylemişti. Türkiye'nin İngiltere'de bloke edilmiş olan alacakları hakkında sorulan bir soruya Liberal Parti Milletvekili Niall Macpherson cevap vermiş ve İngiltere'nin barış sanayiine girdiği zaman Türkiye'ye daha geniş ihracat yapabileceğini anlatarak; Türkiye'de buldukları süre zarfında ülkenin özellikle ağır sanayi maddelerini ithal etmek istediğini öğrendiklerini ve bunu İngiltere'den sağlanabileceğini lakin dünya üzerinde büyük talep gören bu ürünlere İngiltere'nin de muhtaç olduğunu, bloke edilmiş Türk alacakları karşılığında ülkesinin fazla ihracat yapacak durumda bulunmamasına rağmen sanayilerinin gelişmesi durumunda ihracatın arttırılabileceğini, İngiltere'nin bu hususta elinden geleni yapacağını fakat bunun aynı zamanda Türkiye'den verilen siparişlere bağlı olduğunu açıklamıştı. Birleşmiş Milletler Teşkilatı'nın (BMT) başarılı olup olmayacağı hakkındaki başka bir soruyu ise heyet başkanı Mathers ile Muhafazakâr Parti Milletvekilleri Molson, Keeling ve Mott-Radclyffe cevaplamışlardı. Mathers, BMT'nin dünyaya verilen ikinci bir fırsat olduğunu ve onun başarısı için Türkiye ile İngiltere'nin tüm gayretlerini sarf etmek doğrultusunda ortak bir görüşe sahip bulunduğunu söylemişti. Molson, Muhafazakârlar olarak başkanın fikirlerine katıldıklarını lakin BMT'nin başarısız olması halinde dünyanın anarşi içine yuvarlanacağını ve bu durumda İngiltere'nin çok tehlikeli bir duruma düşeceğini de belirtmek gerektiğini ifade etmişti. Keeling, İngiltere'de bütün siyasi parti temsilcilerinin BMT'nin başarılı olmasını istemesine rağmen başarı noktasında tüm partiler arasında genel bir şüphenin var olduğunu ve durumun böyle devam etmesi halinde teşkilatın başarılı olamayacak gibi görüldüğünü belirtmişti. BMT'nin kolektif emniyet yoluyla dünya barışının sağlanabileceğini ümit ettiğini ve BMT'nin dünyayı emniyet içine aldığı vurgulayan Keeling, bu sebeple teşkilatın icabında silah kuvvetiyle müdafaa edilmesi gerektiğini savunmuştu. Mott-Radclyffe ise BMT'de veto hakkının suiistimal edilmemesinin gereğine değinerek, suiistimal durumunda teşkilatın çalışamayacak bir hale geleceğinin ve dünya barışına tam manasıyla katkı sunmak için bu hususa önem verilmesi gerektiğinin altını çizmişti. İngiliz heyetine, ülkelerinde partiler arasında dış siyaset bakımından bir ayrılık olup olmadığı da sorulmuştu. Bu soruya cevaben Molson, nasıl Türkiye'de iki ana parti arasında dış siyaset bakımından ayrılık yoksa İngiltere'de de olmadığını söylemiş; Molson'un sözlerini destekleyen İşçi Partisi Milletvekili Henderson ise Dışişleri Bakanı Bevin Avam Kamarası'nda dış politika hakkında konuştuğu zaman onu kendileri kadar Muhafazakârların da alkışladığını belirtmişti. Bir basın mensubunun "*Bugün dünyada demokrasi ve kominizm diye iki cereyan çarpışmaktadır. Bunun sonu ne olacaktır*" sorusuna, Mathers, Macpherson, Molson, Hughes ve Mathers cevap vermişlerdi. Mathers, gerek sağ gerek sol her çeşit diktatörlüğe karşı hazırlıklı ve uyanık olunmasının icap ettiğini söylerken, Macpherson ise "*Hak, hakikat ve hürriyet daima muzaffer olur*" şeklindeki İngiliz atasözüne atıfta bulunmuştu. Molson, hakikat ve hürriyete inanan Türkiye ve İngiltere gibi devletler kuvvetli ve milli ekonomileri nispetinde müreffeh oldukça hakikat ve hürriyetin muzaffer olacağını belirtmiş ve Hughes, komünizme karşı yürütülen savaşta, demokrasiyi sosyal adaletle birleştirmenin tutulacak en iyi yol olacağını vurgulamıştı. Bu arada tekrar söz alan

Soğuk Savaş Döneminin Başında Türk-İngiliz İlişkilerini Geliştirmeye Yönelik Bir Adım: Parlamento Heyetlerinin Karşılıklı Ziyaretleri (1947)

Molson, Muhafazakâr prensipleri sosyal adaletle birleştirmek suretiyle komünizme karşı daha iyi bir zafer kazanılabileceğine değinmiş, ayrıca dış tehlikeye karşı daima hazırlıklı ve uyanık olunması maksadıyla demokratik bir blok kurulması gerektiğini belirterek, bu bloğa yapılacak saldırıların ancak hakikate ve hürriyete tapan tüm milletlerin askerî bakımdan çok kuvvetli olmaları sayesinde etkisiz hale getirilebileceğini ifade etmişti. İngiliz heyetine yöneltilen son soru ise İşçi Partisi içerisindeki muhalifler hakkında olmuştur. Bu soruya cevap veren Mathers ve Hughes, Parti üyelerinin farklı görüşlere sahip olmasının tabii ve abartılmaması gereken bir durum olduğunu ve bununla birlikte Parti programının Parti kurultayında tamamen onaylandığını açıklamışlardı. Saat 13.30'a kadar devam eden basın toplantısı, Heyet Başkanı Mathers'in; *"Ayrı ayrı partilere mensup olmamıza rağmen görüyorsunuz ki aramızda büyük bir dostluk hüküm sürmektedir. Hepimiz demokratik çalışma sistemi lehindeyiz. Sağcı ve solcu totaliter sistemine muhalifiz"* sözleriyle son bulmuştu.⁸⁰

6 Kasım'da İngiliz Parlamento heyeti üyelerinden Drayson ve Macpherson uçakla İzmir'e, Molson ve Keeling karayoluyla Kastamonu'ya giderken; 7 Kasım'da heyetin Ankara'da kalan üyeleri trenle İstanbul'a hareket etmişlerdi.

2-İngiliz Parlamento Heyetinden Drayson ve Macpherson'ın İzmir'deki Temasları

İki İngiliz parlamenter 6 Kasım'da saat 15.20'de uçakla Ankara'dan İzmir'e gelmişlerdi. Gezi programına göre üç gün İzmir'de kalmaları, Valiyi, Belediye Başkanını, bazı sanayi müesseselerini ve okulları ziyaret etmeleri ve 10 Kasım'da uçakla İstanbul'a gitmeleri planlanmıştı. İzmir Palas'ta ağırlanan İngiliz misafirlere gezi boyunca İzmir Milletvekili Said Odyak refakat etmişti.⁸¹ Gezi hakkında bilgi veren Demokrat İzmir gazetesi, İngiliz misafirlerin Türk dostu olduğunu, Drayson'ın 12 sene önce İzmir'e gelip şehirdeki fabrikasyon işleriyle ilgilendiğini, Türkiye'yi tanıdığını ve hatta Türkçe konuşabildiğini belirtmişti. 7 Kasım sabahı saat 10.00'da Vali ve Belediye Başkanını ziyaret eden İngilizler daha sonra Şark Sanayi ve Halkapınar dokuma fabrikalarını gezmişlerdi. Deniz gazinosunda yenen öğle yemeğinin ardından saat 14.00'te tarım satış kooperatifini, üzüm ve incir işletme tesislerini ve ardından Tekel şarap ve tütün fabrikalarını ziyaret etmişlerdi.⁸²

8 Kasım'da Mithatpaşa Sanat Enstitüsünü ve Kızılçullu Köy Enstitüsünü ziyaret edip incelemelerde bulunan İngilizler, ardından Alsancak'ta futbol müsabakalarını izlemiş⁸³ ve daha sonra İzmir Palas'ta İzmir gazetecileriyle bir basın toplantısı gerçekleştirmişlerdi. Toplantıda İngiltere'nin İzmir Başkonsolosu ile İngiliz Basın Ataşeliği İzmir Mümessili de hazır bulunmuş ve İngiliz parlamenterlere Said Odyak tercümanlık yapmıştı.⁸⁴ Toplantıda ilk sözü alan Drayson, İzmir'e gelişlerinden memnun olduklarını, çok iyi intibaalar edindiklerini ve gazetecilerle buluşmak için seyrettikleri futbol maçını yarıda bıraktıklarını söylemişti. Macpherson ise Türkiye'de çok güzel 6 gün geçirdiklerini, İzmir'e geldiğini, seyahat fikrini ileri sürenlerden birinin kendisi olduğunu ve İzmir'i görmeden gitmenin Türkiye'yi tam bir şekilde gezmek demek olamayacağına inandığı için İzmir'e geldiklerini söylemişti. İzmir'in Türkiye'nin dış ticareti bakımından önemli bir yer olmasının bu geziyi cezbedtiğini belirten Macpherson, İzmir'de buldukları süre içinde sanayi müesseselerini ve gelecek nesillerin sanayi sahasında muvaffak olmasını mümkün kılacak müesseseleri görmek imkânı elde ettiklerini, okullarda gördükleri genç neslin gösterdiği şevk ve alakanın

80 *Cumhuriyet*, 6 Kasım 1947, s. 3; *Ulus*, 6 Kasım 1947, s. 5.

81 *Cumhuriyet*, 7 Kasım 1947, s. 3; *Demokrat İzmir*, 8 Kasım 1947, s. 1.

82 *Demokrat İzmir*, 8 Kasım 1947, s. 1,4.

83 *Cumhuriyet*, 9 Kasım 1947, s. 3.

84 *Demokrat İzmir*, 9 Kasım 1947, s. 1.

dikkatlerini çektiğini, gördükleri misafirperverlikten dolayı İzmir’den çok samimi ve mesut intibalarla ayrılacaklarını ve ülkelerine döndüklerinde Türkiye’de gördükleri hakkında gereken izahatı vereceklerini ifade etmişti. İngiliz parlamenterlerin bu kısa hitaplarının ardından gazetecilerin soru faslı başlamıştı. Demokrat İzmir gazetesi muhabirinin “İzmir’de gördüğünüz Sanayi İzmir’e yakışacak bir sanayi midir?” sorusuna, Drayson kesin bir tavırla “evet” cevabını vermiş; Macpherson ise İzmir’de buldukları iki gün zarfında edindikleri sınırlı bilgiyle bu soruyu cevaplamanın mümkün olmadığını fakat gördükleri sanayi müesseseleri içinde yenilerinin bulunmasının ve eski sanayi müesseselerinin tadil edilerek yeniden kurulmasının kendilerinde olumlu intibalar meydana getirdiğini söylemişti. Bu arada Drayson, kendisinin de dokuma fabrikası sahibi olduğunu, özellikle yeni Sümerbank pamuk dokuma fabrikasıyla yakından ilgilendiğini ve otomatik tezgâhların benzerlerini kendi fabrikasında da görmek istediğini belirtmişti. Demokrat İzmir muhabirinin “*Türk-İngiliz münasebetleri daha ziyade bir askeri ittifak mı yoksa daha ziyade ekonomik bir esasa mı dayanmalıdır?*” şeklindeki diğer sorusuna, Drayson, ekonomik esasa dayanması gerektiğini, Türkiye’nin İngiltere’den satın almak istediği makinelerin bedelini ödeyebilmek için öncelikle kendi üretimini arttırmak zorunda olduğunu ve İngiltere’nin de ticari ilişkilere girmeden önce halletmek zorunda kaldığı kendi iktisadi sorunlarının bulunduğunu söylemişti. Macpherson ise, bu soruda Türk-İngiliz dostluğunun sadece askeri mahiyette gösterildiğini lakin kendisinin iki ülke arasındaki dostluğun karşılıklı hürmet ve ortak menfaatlere dayandığı kanaatini taşıdığını, İngiltere’nin hali hazırda Türkiye’nin 1930’da geçirdiği mali krizi geçirdiğini, bu krizi aşacaklarını ve Türkiye’nin de sabırla bunu beklediğini açıklamıştı. Anadolu gazetesi muhabirinin, İngiliz hükümetinin alacağı malları doğrudan doğruya hükümetten almasının isabetli olacağı hakkındaki yorumuna karşılık veren Macpherson, “*Sizin iç piyasanızın tanziminde bizim alakamız olmaması lazım gelir. Muhalefet partisine mensup bulunuyoruz. Ticari münasebetler piyasa üzerine müesses olmalıdır ve hükümetler arasından tanzim edilen işler olmamalıdır.*” demişti. Demokrat İzmir gazetesi muhabirinin “İngiltere bugün dış ticaretinde, kendi iç piyasasına denk ve uygun bir hareket tarzı tutmakta mıdır?” sorusuna, Macpherson, muhalefet partisine mensup olduğu için hükümetin dış ticaret konusundaki düşüncelerinin ne olduğunu söyleyecek durumda olmadığı cevabını vermişti. Drayson ise, ticari sahada Muhafazakâr ve Liberal Partilerin büyük tecrübelerine sahip bulunduğunu, iktidardaki İşçi Partisinin kendilerinin sahip olduğu tecrübeleri daha yeni edinmekte olduğunu beyan etmişti. Türkiye’nin kalkınması hakkında sorulan bir soruya Drayson, “*Türk halkının üzerimizdeki intibası müspet olmuştur. Bu millet öyle vasıflara sahip ki bazı Avrupa milletlerinin bu vasıflara sahip olmasını isterdim ve diğer bütün milletlerin Türkiye’nin vücuda getirdiği terakkiye gerek siyasi gerek iktisadi sahalarda meydana getirmelerini isterdim*” diyerek cevap vermişti. Demokrat İzmir gazetesi muhabirinin sorduğu, “*Avrupa’da hangi milletlerin bu gibi terakkiye muhtaç oldukları*” sorusu biraz tereddütle karşılandığı için muhabir sorusunu geri almak zorunda kalmış ve “İngiltere ile Amerika arasında rekabet var mıdır?” şeklinde yeni bir soru sormuştu. Yanıt olarak Macpherson, “*Siyasi sahada Birleşmiş Milletlerin hakiki hedeflerine vasıl olması için müşterek hareketimiz vardır ve ticari sahadaki rekabete gelince tabii arzu edilen şekilde böyle bir rekabetin mevcut olmasıdır*” derken; Drayson ise, Amerika’nın ticari bakımdan satacağı birçok mala sahip olduğunu fakat siyasi bakımdan satacak bir şeye sahip olmadığını söylemişti.⁸⁵ Samimi bir hava içinde devam eden ve sonlanan toplantının ardından gazeteciler İngiliz parlamenterlere güzel temennilerde bulunarak mekândan ayrılmışlardı. Aynı günün akşamı saat 18.00’de Vali Şefik Soyer tarafından İngiliz misafirlere, müessese temsilcilerin ve basın mensuplarına bir çay ziyafeti verilmişti.⁸⁶

85 *Demokrat İzmir*, 9 Kasım 1947, s. 6.

86 *Cumhuriyet*, 9 Kasım 1947, s. 3; *Demokrat İzmir*, 9 Kasım 1947, s. 6; *Ulus*, 9 Kasım 1947, s. 3.

Soğuk Savaş Döneminin Başında Türk-İngiliz İlişkilerini Geliştirmeye Yönelik Bir Adım: Parlamento Heyetlerinin Karşılıklı Ziyaretleri (1947)

9 Kasım'da saat 11.00'de Bergama'ya gelen İngiliz misafirler, Asklepion'u gezdikten sonra Belediye'nin Bergama Palas'ta verdiği öğle yemeğine katılmışlar ve yemeğin ardından Akropol'u ve müzeyi gezmişlerdi.⁸⁷ İngiliz parlamenterler İzmir'de buldukları süre zarfında CHP İzmir İl İdare teşkilatını ve DP il merkezini de ziyaret ederek Türkiye'deki siyasi hayatının gelişimi hakkında bilgi almışlardı. DP İzmir İl İdare Kurulu Başkanı Dr. Ekrem Hayri Üstündağ ve İl İdare Kurulu üyeleri ile çeşitli konular üzerinde görüşen İngiliz parlamenterler, muhalefetin faaliyetlerinde ne tür durumlarla karşılaşmakta olduğunu öğrenmeye önem vermişler ve CHP ve DP programları hakkında bilgi almışlardı. İngiliz parlamenterler, iktidar ve muhalefet partileri yetkilileriyle yaptıkları görüşmeler neticesinde, Türkiye'de parti mücadelesinin tamamen fikir sahasında cereyan ettiği, Yunanistan'daki gibi bir kardeş kavgasının hiçbir zaman söz konusu olamayacağı, bilhassa dış politika konularında iktidar ve muhalefet partileri arasında görüş birliğini ifade eden bir beraberlik bulunduğu kanaatine vardıklarını beyan etmişlerdi.⁸⁸ 10 Kasım'da İzmir'den uçakla İstanbul'a gidecekleri belirtilen İngiliz parlamenterler, İngiltere'ye döndükten sonra İzmir Valisi'ne ortak imzalı bir telgraf göndermişlerdi. Telgraf şu şekildedeydi; "İzmir'deki ikametimiz sırasında ekselansınız ve bütün makamlar tarafından gösterilen samimi hüsnü kabulden dolayı derin şükranlarımızı tekrar ifade ederiz. Güzel İzmir şehrinde edindiğimiz fevkalade güzel intibaları katiyen unutmayacağımızı bilhassa *saygılarımızla bildiririz.*" Bu telgrafla birlikte İngiliz parlamenterlerden Macpherson ayrıca Vali'ye uzunca bir mektup yollamış ve mektubunda, endüstri alanında olduğu kadar eğitim ve kültürel sahada da kendini gösteren gelişmelere hayran kaldığını ifade etmişti.⁸⁹

3- İngiliz Parlamento Heyetinden Molson ve Keeling'in Çankırı ve Kastamonu'daki Temasları

Molson ve Keeling, beraberlerinde Amasya Milletvekili Esat Uraz olduğu halde otomobille 6 Kasım Perşembe günü saat 11.30'da Çankırı'ya gelmişlerdi. Halkevinde misafir edilen üyeler, öğle yemeğini Çankırı Valisi Sahip Örgü, Çankırı Milletvekili Rifat Dolonay, CHP İl Başkanı Hilmi Ersunan, Belediye Başkanı Halim Bayram ve Çankırı Halkevi Başkanı Hamit Şehirlioğlu ile birlikte yemişlerdi. Misafirler gördükleri alakadan pek memnun kaldıklarını ifade etmişler ve saat 13.30'da Kastamonu'ya hareket etmişlerdi.⁹⁰

6 Kasım akşamı Kastamonu'ya gelen misafirler, Halkevi Binasında misafir edilmişlerdi. Keeling, Birinci Dünya Savaşı'nda Kut-ül'amare de General Thowshend ile birlikte Türk ordusu tarafından esir alınmış ve esaret günlerini Kastamonu'da geçirmişti. Kendisi o zamana ait hatıralarını anmak üzere Kastamonu'ya gelmişti.⁹¹ O zamanki arkadaşlarıyla görüşen Keeling, 30 yıl önceki Kastamonu ile o günkü arasında pek büyük farklar olduğunu, imar ve kalkınmanın gözle görülür bir halde bulunduğunu söylemişti.⁹² Molson ise Türkler hakkında kendisine sorulan bir soruya; "*Türkler çok samimi insanlar. Yüzleri daima gülüyor. Ankara'yı da çok beğendik. Siz Türkler çok bahtiyar insanlarsınız. Zira her şeyiniz var, karnınızı bol bol doyurabiliyorsunuz. Biz İngiltere'de açlıktan ölüyoruz*" diyerek cevap vermişti. Yemek ikramının ardından kendilerine Kastamonu oyunları sergilenen

87 *Ulus*, 10 Kasım 1947, s. 3.

88 *Cumhuriyet*, 14 Kasım 1947, s. 3.

89 *Ulus*, 17 Kasım 1947, s. 3.

90 Çankırı, 11 Kasım 1947, s. 1.

91 *Doğrusöz*, 8 Kasım 1947, s. 1; *Dikkat*, 10 Kasım 1947, s. 1-2.

Doğrusöz, 8 Kasım 1947, s. 1.

92 *Cumhuriyet*, 7 Kasım 1947, s. 3.

misafirler, ihtiyar Nazif çavuşu ve diğer oyuncularını hararetle alkışlamışlardı.⁹³ İngiliz misafirlere Kastamonu hatırası olarak yerli üretim yatak çarşafı da hediye edilmişti.⁹⁴ Misafirler Kastamonu'dayken, aynı günün akşamı Ankara Radyosu da Hugh Molson'un İngiliz milletine hitaben verdiği - İngilizlere Türkiye'yi tanıtan ve 2. Dünya Savaşı ve sonrası Türk-İngiliz ilişkilerinin çerçevesini çizen- bir demeci yayınlamıştı.⁹⁵

6 Kasım gecesini Kastamonu'da geçiren misafirler, ertesi gün hava müsait olduğu takdirde Karabük'e gitmeyi ve akşam tekrar Kastamonu'ya dönmeyi planlamışlardı. Ancak, 7 Kasım sabahı Karabük'e gitmek üzere Kastamonu'dan ayrılmışlarsa da gece yağın yağmurun etkisiyle bir köprünün yıkılması üzerine yola devam edemeyerek geri dönmüş ve akabinde Kastamonu'daki Vilayet ve Belediye makamları ile DP ve CHP merkezlerini ziyaret ettikten sonra Ankara'ya dönmek üzere saat 12.00'de Kastamonu'dan ayrılmışlardı.⁹⁶ Kastamonu'dan dönerken geceyi Çankırı Halkevinde geçiren misafirler, 8 Kasım sabahı otomobille Ankara'ya hareket etmişler ve bu esnada Çankırı seyahatini daima zevkle hatırlayacaklarını da belirtmişlerdi.⁹⁷ İngiliz parlamenterler 9 Kasım'da Ankara'dan İstanbul'a gelmişlerdi.⁹⁸

4- İngiliz Parlamento Heyetinin İstanbul'daki Temasları

Ankara'da bulunan İngiliz Parlamento Heyeti üyeleri, 7 Kasım'da saat 21.00'de trenle İstanbul'a hareket etmişlerdi.⁹⁹ 8 Kasım sabahı İstanbul'a varan heyet üyeleri Perapalas oteline yerleşmiş ve kısa bir süre sonra Vilayete giderek Vali ve aynı zamanda Belediye Başkanı olan Dr. Lütfü Kırdar'ı ziyaret etmişlerdi. İngiliz misafirler Valilikteki temaslarının ardından şehrin görülmeye değer yerlerini gezerken, öğleden sonra Vali Kırdar Perapalas'a giderek misafirlere iade-i ziyarette bulunmuştu.¹⁰⁰ 9 Kasım'da, Kastamonu'daki temaslarını tamamlayan Molson ve Keeling de İstanbul'a giderek heyete katılmıştı ve İngiliz parlamenterler o günü İstanbul'da hususi gezintiler yaparak geçirmişlerdi.¹⁰¹

93 *Doğrusöz*, 8 Kasım 1947, s. 1.

94 *Cumhuriyet*, 7 Kasım 1947, s. 3.

95 *Cumhuriyet*, 8 Kasım 1947, s. 3. Molson, vatandaşlarına şöyle seslenmişti: "...İnsan, dünyanın hiçbir memleketinde Türkiye'de olduğu kadar samimi ve hararetle bir yakınlık ve alâka göremez. ...Şu anda Türkler, İngiltere'deki iktisadi buhranı, yakın bir alaka ile takip etmektedirler ve bütün Türkler son harpte muzaffer olduğumuz gibi bu güçlükleri de yeneceğimize inanmaktadırlar, İngiliz lirasının tahvil kabiliyetini idame hususunda içinde bulunduğumuz imkânsızlık Türkleri vahim bir sıkıntıya düşürmüştür. Bir. Türklerle 20 milyon İngiliz lirası borçluyuz. Ve bunu ancak mal olarak ödeyebiliriz. Türkiye'nin kömür madenleri ve elektrik santralleri için malzeme ve teçhizata ihtiyacı vardır. Bunları normal olarak biz verebiliriz. Hâlbuki şu anda bizim de bilhassa bu mallara ihtiyacımız vardır. Türkler, içinde bulunduğumuz zorlukları hakiki bir anlayış ve sabırla takip etmektedirler. Türklerle, millet olarak, dünyada yolumuza devam edebilmek ve yabancı memleketlere karşı olan borçlarımızı ödeyebilmek için ihracatımızı artırıp istihlâkimizi azaltmak yolunda elimizden geleni yaptığımızı dair teminat verdim. ...Büyük Şef Kemal Atatürk, memleketi modernleştirmeye karar vermişti. Atatürk vefat etmiştir, fakat Atatürk zihniyeti Türk Milletinin ruhunda yaşamaktadır. Türkiye asırlar boyunca, istibdat altında yaşamış olmakla beraber, şimdi bir parlamento hükümetine sahiptir ve bu memlekette hür müesseseler bulunmuş ve inkişaf ettirilmiştir. ...Cumhuriyet Halk Partisi yirmi beş seneden beri iktidardadır. Şimdi Demokrat Parti adında meşru bir muhalefet vardır. Her iki parti, dâhilî bazı meselelerde aynı fikirde olmamakla beraber, bugünkü Türk dış siyasetini desteklemek yolunda tanı bir mutabakat halindedirler. Türklerin bizimle müşterek olan belli başlı vasıflarından biri, siyaset hayatında birbirlerine rakip olan şahsiyetlerin şahsi dost olabilmeleri ve olmalarıdır. Ziyaretimiz sırasında bize gösterilen, büyük misafirperverlik ve açık dostluk, her iki siyasi partiye mensup Türklerin her iki memleket arasında siyasi, içtimai ve ticari bağları kuvvetlendirmek arzusunun ileri gelmektedir."

96 *Cumhuriyet*, 8 Kasım 1947, s. 3.

97 *Çankırı*, 11 Kasım 1947, s. 1.

98 *Ulus*, 10 Kasım 1947, s. 3.

99 *Ulus*, 8 Kasım 1947, s. 1.

100 *Akşam*, 9 Kasım 1947, s. 1; *Cumhuriyet*, 9 Kasım 1947, s. 1,3.

101 *Ulus*, 10 Kasım 1947, s. 3. Basında Drayson ve Macpherson'ın 10 Kasım'da uçakla İstanbul'a hareket

Soğuk Savaş Döneminin Başında Türk-İngiliz İlişkilerini Geliştirmeye Yönelik Bir Adım:
Parlamento Heyetlerinin Karşılıklı Ziyaretleri (1947)

Heyet 10 Kasım'da Atatürk'ün ölüm yıl dönümü münasebetiyle Taksim Anıtına bir çelenk koymuş¹⁰² ve 11 Kasım'da iki İngiliz parlamenter Heybeliada'ya giderek Deniz Lisesi ile Deniz Harp Okulu'nu ziyaret etmişti. Aynı gün öğleden sonra İngiliz Başkonsolosluğunda heyet onuruna bir kokteyl verilmişti.¹⁰³

13 Kasım sabahı adaları gezen heyet, saat 18.00'de Türk Tütüncüler Birliği tarafından Park Otel'de şereflerine verilen kokteylde hazır bulunmuştu. Samimi bir hava içerisinde cereyan eden ziyafette söz alan Vali Lütfi Kırdar misafirleri selamladıktan sonra Türk-İngiliz ittifakına temas ederek, *"Medeniyet ve demokrasiye ifa ettiği çok şerefli hizmetlerle temayüz eden büyük İngiliz milletinin dostu ve müttefiki olmaktan sonsuz bahtiyarlık duymaktayım. Dost ve müttefik İngiliz milletinin muhterem temsilcileri bu akşam davetimize icabet etmek nezaketini gösterdiğinizden dolayı sizlere teşekkür eder, İngiltere Kralı majeste George ile büyük İngiliz milletinin ve sizlerin şerefine kadehimi kaldırım"*, demişti. Valinin bu sözlerine İngiliz heyeti başkanı Mathers, "İstanbul halkı namına söylenen bu kadar güzel sözlere layık bir şekilde nasıl cevap vereyim. Bunu en derin bir teşekkür cümlesi ile ifade ettikten sonra heyetten başka arkadaşlarıma bırakmayı tercih ediyorum", diyerek karşılık vermişti. Bunun üzerine söz alan Mott-Radclyffe, Türk topraklarında gördükleri hüsnü kabulün derin tesiri altında kalmakla birlikte kendilerini en mutlu eden hususun Türkler ve İngilizlerin aynı amacı ve aynı mefkûreyi paylaşması olduğunu söylemiş; *"aynı amacı diyorum çünkü Türkiye ve Büyük Britanya dünya sulhu için çalışmakta ve her ikisi de bu gayeyi gerçekleştirmek için kuvvetli olmak zaruretini duymaktadırlar. Aynı mefkûreyi diyorum, çünkü hürriyet ve insan hakları hususunda müşterek mefhumumuz doğrudur"* diyerek sözlerine açıklık getirdikten sonra, İngiltere'ye döndüklerinde Türk-İngiliz ittifakının ebediyen yaşaması lüzumunu durmadan tekrarlayacaklarını ifade etmişti. Ondandı sonra söz alan Macpherson ise on iki sene önce iki sene Türkiye'de kaldığını, İstanbul'un mevcut hali o günlerle kıyaslandığında İstanbul Valisi ve Belediye Başkanı Dr. Lütfi Kırdar'ın çalışmalarıyla imar sahasında başardığı muazzam eserlerin dikkati çektiğini, Kırdar'ın yaptığı büyük işlerde İstanbul halkının refahını temin ettiğini, hali hazırda Türkiye'yi bekleyen büyük geleceğe layık olan bir gençlikle karşı karşıya bulduklarını ve Türk gençliğine karşı İngilizlerin sonsuz bir itimadı olduğunu söylemiş ve *"kadehimi Türkiye Cumhurbaşkanı şerefine ve Türk milleti ve İstanbul halkının refahına kaldırıyorum"*, diyerek konuşmasını sonlandırmıştı.¹⁰⁴

İngiliz parlamenterler 14 Kasım'da saat 12.00'de İngiliz konsolosluğunda İstanbul gazetelerinin temsilcilerini kabul ederek kendilerine yöneltilen sorulara cevap vermişlerdi.¹⁰⁵ Heyet başkanı Mathers açık konuşmasında, İngiltere'de basına büyük bir saygı olduğunu, TBMM Başkanı, hükümet üyeleri ve özellikle Cumhurbaşkanı İnönü ile görüşmenin kendileri için büyük iftihar ve şeref vesilesi olduğunu, yaptıkları temaslardan çok etkilendiklerini ve Türkiye'de çok iyi gelişmelerin olduğunu gördüklerini belirtmişti. Ayrıca, heyetleri içinde ayrı partilerden üyeler olduğunu, bu nedenle sorulara verilecek cevaplarda fikir ayrılığı olursa bunun doğal karşılanması gerektiğini ilave etmiştir. Ardından soru-cevap faslına geçmişti. Vatan gazetesi başyazarı Ahmet Emin Yalman; "İngiltere'ye son zamanlarda yaptığım muhtelif ziyaretlerde gördüğüm durum bana bu memlekette istikrarlı bir dış siyaset yokmuş hissini verdi. Bu siyasette Amerika'ya boyun eğmek ve Rusya'yı gücendirmemek korkusu mevcut gibi görünüyor. Bu da İngiliz dış siyasetinin

edecekleri belirtilmekle birlikte, hangi gün heyete katıldıklarına dair herhangi bir bilgiye rastlanılmamıştır.

102 *Akşam*, 11 Kasım 1947, s. 2.

103 *Ulus*, 12 Kasım 1947, s. 3.

104 *Akşam*, 14 Kasım 1947, s. 1-2; *Cumhuriyet*, 14 Kasım 1947, s. 3; *Ulus*, 14 Kasım 1947, s. 3.

105 *Akşam*, 15 Kasım 1947, s. 2; *Cumhuriyet*, 15 Kasım 1947, s. 1,3; *Ulus*, 15 Kasım 1947, s. 3.

istikrarsızlığını göstermez mi?”, diye sormuştu. Cevap olarak Mathers, İngiltere’nin küçük meselelerde uzlaşmak istemekle birlikte büyük ideallerine sadık kalmak azminde olduğunu söylemişti. Drayson, Dışişleri Bakanı Bevin’in dış siyasetini onayladıklarını fakat bunun tümünü onayladıkları anlamına gelmediğini hatta İşçi Partisi’nin bir kısmının bile böyle düşündüğünü; İngiltere’nin İkinci Dünya Savaşı’nda milli bir hükümet tarafından yönetildiğini, soruyu soranın belki de bunun böyle devam etmesini arzu ettiğini belirtmişti. Hughes, İngiltere’nin dış siyasetini “*Dünyada, ekonomide uygun bir rol oynamak, bağımsız bir siyaset izlemek*” şeklinde tanımladıktan sonra, Hindistan’a bağımsızlığını verdiklerini bunun da milletlerin bağımsızlığını ne kadar önemsediklerini ve siyasetlerinin ne kadar bağımsız olduğunu gösterdiğini, ilke olarak Birleşmiş Milletler ilkelerine bağlı kalacaklarını fakat bunun yanında bazı ülkelerle uzlaşmaya girişmenin sözü edilen yatıştırma siyasetiyle alakalı olmadığını ifade etmişti. Mott-Radclyffe, bazı Türk dostlarının İngiltere’nin İkinci Dünya Savaşı nedeniyle çok yıprattığını ve ortaya çıkan sorunları hala çözemediğini unuttuklarını; Sovyetlerle anlaşmazlık başladığı zaman dünyanın iki kutba ayrılmasını istemediklerini fakat son 18 ay içinde Sovyetler Birliği’nin işbirliğine yanaşmaması sebebiyle İngiltere ve ABD’nin aynı idealleri paylaştığını; aynı düşünce ve fikirleri benimseyen milletlerin birlikte hareket etmesi gerektiğini ve Sovyetler Birliği’ne karşı tecavüz emelleri beslenmediğini telkin etmek gerektiğini söylemişti. Yeniden söz alan Mathers ise Cumhurbaşkanı İsmet İnönü’nün dış politika hakkındaki sözlerinin kendisini derinden etkilediğini ve heyetlerinin İnönü ile aynı fikri paylaştığını vurgulamıştı. İlk soruya verilen cevapların ardından, Şevket Rado; “*Liberal ekonomi taraftarları, demokratik rejimlerde planlı ekonominin muvaffak olamayacağına, misal olarak İngiltere’de İşçi Partisi’nin işbaşına geldikten sonra yaptığı tecrübeleri ileri sürüyorlar. Sayın parlamento üyelerinin bu husustaki fikirleri nelerdir?*”, diye sormuştu. Cevap olarak Mathers, devlet tarafından idare edilen bir ekonomiden daha demokratik bir ekonomi düşünülemediğini çünkü bu düşünce ile çeşitli sanayi kollarının kontrolünün Avam Kamarası’na yani millete verildiğini ve Avam Kamarası üyelerinin de halk tarafından serbestçe seçildiklerini söylemişti. Bu soruya diğer İngiliz parlamenterler şu cevapları vermişlerdi: Macpherson, devletçiliğin lehinde olduklarını ama ekonomide sonsuza kadar devletçiliğin sürmesine lüzum olmadığına inandığını; Mott-Radclyffe, İşçi Partisi milletvekillerinin bu meseleye doğrudan temas etmeyerek “*kenarından yaşadıklarını*”; Hughes, savaştan sonra hükümetin aldığı tedbirler sayesinde ihracatın %113 oranında arttığını ve Hughes’un cevabına mukabil Macpherson, ihracat artışının aslen dünyadaki eşya kıtlığından kaynaklandığını belirtmişti. Nizamettin Nazif’in “*İngiltere’de seçimin yenilenmesi için zaman gelmedi mi?*” sorusuna karşılık tüm heyet üyeleri “*henüz gelmedi*” cevabını verirken, ayrıca Mathers, mevcut ortamda genel seçimlerin yapılması için bir gerekliliğin bulunmadığını ve o güne kadar yapılan kısmi seçimlerin İşçi Partisi lehine sonuçlandığı; Keeling ise seçimin ancak zaman unsuru yanı sıra hükümetin Avam Kamarası’nda azınlıkta kalması sebebiyle yapılabileceğini söylemişti. Toplantı sona ermeye yakın Ahmet Emin Yalman tarafından heyete, son belediye seçimlerinde Muhafazakârların kazanmasını nasıl izah edecekleri sorulmuş, soruya karşılık Mathers, bunun sebebinin hükümetin uyguladığı sınırlamalar olabileceği yorumunu yapmış ve bundan sonra toplantı sona ermişti.

Basın toplantısıyla birlikte Türkiye’deki iki haftalık programını tamamlayan İngiliz heyetinin Türkiye ziyareti, 14 Kasım 1947 tarihli Cumhuriyet gazetesinde “*Eskidikçe Kıymeti Artan Bir Dostluk*” adlı başyazıda değerlendirilmişti. Yazıda, ziyaretin Türk-İngiliz dostluk ve ittifakını bir kat daha kuvvetlendirmesi bakımından çok faydalı ve önemli olduğu belirtilmiş ve ardından Türk-İngiliz ilişkilerinin kısa bir tarihçesi verilmişti. İngiltere’nin Sovyet Rusya ile de müttefik olmasına rağmen Rusya’nın, Amerika’nın olduğu

Soğuk Savaş Döneminin Başında Türk-İngiliz İlişkilerini Geliştirmeye Yönelik Bir Adım: Parlamento Heyetlerinin Karşılıklı Ziyaretleri (1947)

gibi İngiltere'nin de baş düşmanı olduğuna değinilen yazıda; iki müttefiki (Türkiye ve Rusya) arasında mukayese yapma fırsatı bulan İngiltere'nin, gerçek müttefikinin Türkiye olduğunu ve Türk dostluk ve ittifakına güvenebileceğini anlamış bulunduğu vurgulanmıştır. Yazının devamında, Türkiye'nin de İngiltere'nin dürüstlüğüne ve dostluğuna her zaman güvendiği; Türk-İngiliz dostluk ve ittifakının, dünyanın içinde bulunduğu "*karmakarışık ve tehlikeli*" ortamda "*bir barış amili ve mesnedi*" olarak sapasağlam durduğu ve her geçen gün daha da kuvvetlendiği ifade edilmişti.¹⁰⁶ İngiliz Parlamento heyeti, 15 Kasım sabahı saat 10.10'da Yeşilköy havaalanından kalkan bir İngiliz uçağı ile Londra'ya gitmek üzere İstanbul'dan ayrılmıştı.¹⁰⁷

Sonuç

1930'lara kadar inişli çıkışlı bir grafik çizen Türk-İngiliz ilişkileri, bu tarihten sonra yakınlaşma dönemine girmiştir. Sovyetler Birliğinin İkinci Dünya Savaşından sonra yayılmacı bir politika izlemesi ve Türkiye üzerindeki tehditleri, Türk-İngiliz yakınlaşmasını daha önemli hale getirmiştir. Savaş sonrası ekonomik olarak büyük sıkıntı yaşayan İngiltere, Türkiye'ye ekonomik ve askeri yardım yapma sorumluluğunu 1947 yılında Amerika Birleşik Devletlerine devretmiştir. Amerika Birleşik Devletleri Truman Doktriniyle birlikte bu sorumluluğu üzerine almıştır. Doktrinin Türkiye ve İngiltere'de bazı endişeler uyandırması sebebiyle, her iki ülke, Türk-İngiliz yakınlaşmasına önem vermişler ve 1947 yılında bu hususta bazı hamleler yapmışlardır. Yakınlaşma teşebbüsleri, parlamentolar arası işbirliğini de kapsamıştır. Bu çerçevede Türk ve İngiliz Parlamento heyetleri tarafından 1947 yılında karşılıklı ziyaretler gerçekleştirilmiştir.

Bu ziyaretler vesilesiyle, Türk ve İngiliz Parlamentoları arasındaki dostluk bağları güçlendirilmiş, parlamenterler arasında yakınlık kurulmuş ve bilgi alışverişi sağlanmıştır. Ayrıca, Türk ve İngiliz parlamenterler, ülkelerinin iç-dış politikaları ve sosyal, ekonomik, siyasi durumları hakkında hem siyasi muhataplarını hem de basın mensuplarını bilgilendirmişlerdir. Parlamento heyetlerinin karşılıklı ziyaretleri, her iki ülkenin tanıtımı için de iyi bir fırsat olmuştur. İngiliz parlamenterler, Cumhuriyet Türkiye'sinin zor şartlara rağmen hayata geçirdiği atılımlar, Türk halkının vasıfları ve Türkiye'nin kendisine çizdiği siyasi yön hakkında övgü dolu sözler sarf etmişlerdir. Türk parlamenter de benzer açıklamalar yapmışlardır.

Heyetler, bilhassa Türk-İngiliz ittifakının sağlamlığına, önemine, devamının gerekliliğine ve dünya barışının sağlanması hususundaki misyonuna vurgu yapmışlardır. İngiliz heyetlerinin, özellikle Türkiye'ye yapılacak Amerikan askeri ve ekonomik yardımlar konusunda hassasiyet göstermişlerdir. İngiltere'nin Türkiye'ye geçmişte olduğu gibi gelecekte de yardım etmeyi çok istediğini ancak ekonomik koşulların o an için buna olanak vermediğini ısrarla belirten İngilizler, kendilerinin Türkiye'nin Sovyet tehlikesine karşı yalnız başına bırakılmasına razı olmadıklarının ve bu sebeple kendilerinin üstlenmekte zorluk çektikleri yardımların Amerika tarafından üstlenilmesine aracı olduklarının altını çizmişlerdir. Amerikan yardımlarının kendilerinde bir kıskançlık yaratmadığını tam aksine yardım meselesinde büyük rolleri olduğunu belirtmişlerdir. Türk heyetinin İngiltere ziyareti esnasında bize göre en dikkat çekici husus, heyetin Demokrat Parti'li üyelerinden Fuat Köprülü'nün, neredeyse tüm demeçlerinde, kendileri iktidara geldiği zaman Türkiye'nin dış siyasetinde bir değişiklik olmayacağını ısrarla vurgulamasıdır.

106 "Eskidikçe Kıymeti Artan Bir Dostluk", *Cumhuriyet*, 14 Kasım 1947, s. 1,3.

107 *Ulus*, 16 Kasım 1947, s. 3.

Türk ve İngiliz yetkilileri, parlamento heyetlerinin karşılıklı ziyaretlerine eşit derece önem vermiş olsalar da, bu durum her iki ülke basını için geçerli olmamıştır. İngiliz basını, söz konusu ziyaretlere neredeyse hiç yer vermemiştir. Tam aksine Türk basını, ziyaretlere büyük önem atfetmiş, geziler hakkında günlük bilgiler vermiş ve Türk-İngiliz ittifakına dair yazılar yayımlamıştır. Bu durum, Türk kamuoyunun bilhassa Sovyet tehlikesi sebebiyle teyakkuz halinde bulunduğu ve Türkiye'nin güvenliği meselesinde kamuoyuyla siyasi iradenin tam bir birlik içinde olduğuna işaret etmektedir. İngiliz basınının ziyaretlere kayıtsızlığı ise, Türkiye'nin o dönemde İngiliz kamuoyundaki imajı bağlamında açıklanabilir. Neticede, parlamento heyetlerinin 1947 senesindeki karşılıklı ziyaretleri, Türk-İngiliz yakınlaşması bakımından önemli bir adım olmuştur.

KAYNAKÇA

Arşivler

T.C. Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi, İngiltere Fonu (534)

DBTDA, 534.37322.149955.14; 37322.149955.15; 37322.149955.16; 37322.149955.17; 37322.149955.20;37322.149955.22;37322.149955.24;37322.149955.25;37322.149955.27;37322.149955.28;37353.150031.2;37354.149999.4; 37354.149999.5; 37376.150201.41;37376.150201.43;37376.150201.44;37376.150201.45;37376.150201.46;37376.150201.49; 37376.150201.51;37376.150201.54; 37376.150201.56; 37376.150201.57;37376.150201.59; 37376.150201.60; 37376.150201.62;37376.150201.63;37376.150201.64;37398.150258.9; 37398.150258.10; 88100.320606.272.

Resmi Yayınlar

Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi

TBMMTD, Dönem:8, Cilt:5, Birleşim:51; Cilt:6, Birleşim:75; Cilt:7, Birleşim:1.

Sürelî Yayınlar

Akşam, Cumhuriyet, Çankırı, Demokrat İzmir, Dikkat, Doğrusöz, The Times, Ulus.

Kitap ve Makaleler

Athanassopoulou, Ekavi (2020), "A Tepid Alliance: Britain And Turkey In The Post-War And Early Cold War Years", *Middle Eastern Studies*, 56/5, s. 699-713.

Bilgin, Mustafa (2007), *Britain And Turkey In The Middle East*, London, New York: Tauris Academic Studies.

Bilgin, Mustafa Sıtkı, Morewood, Steven (2004), "Turkey's Reliance on Britain: British Political and Diplomatic Support for Turkey against Soviet Demands, 1943-47", *Middle Eastern Studies*, 40/2, s. 24-57.

Dockrill, Michael L., Hopkins, Michael F. (2006), *The Cold War, 1945-1991*, Second edition, Basingstoke: Palgrave Macmillan.

Ekincikli, Mustafa (2010), *Türk Dış Siyaseti (İnönü-Bayar Dönemleri)*, Ankara: Berikan Yayınları.

Hale, William (2013), *Turkish Foreign Policy Since 1774*, Third edition, London, New York: Routledge.

Mason, John W. (1996), *The Cold War, 1945-1991*, London, New York: Routledge.

Soysal, İsmail (2000), *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları*, I. Cilt (1920-1945), 3. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Toker, Metin (1990), *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları 1944-1973/Tek Partiden Çok Partiye 1944-1950*, 3. Baskı, Ankara: Bilgi Yayınevi.

Soğuk Savaş Döneminin Başında Türk-İngiliz İlişkilerini Geliştirmeye Yönelik Bir Adım:
Parlamento Heyetlerinin Karşılıklı Ziyaretleri (1947)

- Tuncer, Hüner (2012), *İsmet İnönü'nün Dış Politikası (1938-1950), İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye*, İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Yeşilbursa, Behçet Kemal (1999), "Soğuk Savaş Dönemi Türk Dış Politikası (1945-1991)", *ATA Dergisi*, 8, s. 67-93.
- Yılmaz, Şuhnaz (2020), "The transformation Of Britain-Turkey-United States Relations At The Advent Of The Cold War (1945–1952)", *Middle Eastern Studies*, 56/5, s. 714-729.

İKTİDAR DEĞİŞTİREN 14 EKİM 1979 MİLLETVEKİLİ ARA SEÇİMİ MANİSA ÖRNEĞİ*

THE BY-ELECTION OF 14TH OCTOBER 1979 THAT CHANGED THE GOVERNMENT: THE CASE OF MANISA

Nurettin GÜLMEZ**, Hatice USLU ÖNBAY***

Geliş Tarihi/Received:04.02.2023

Kabul Tarihi/Accepted:23.04.2023

GÜLMEZ, Nurettin-USLU ÖNBAY, Hatice (2023), "İktidar Değiştiren 14 Ekim 1979 Milletvekili Ara Seçimi Manisa Örneği", Belgi Dergisi, S.26, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Yaz 2023/II, ss. 177-198.

Öz

1970'li yıllar Türkiye için her açıdan zorlu bir dönemi ifade etmektedir. Siyasal dinamiklere zarar veren sağ ve sol siyasal çekişmeleri, Alevi ve Sünni mezhep çatışmaları, fraksiyon kavgaları ile birlikte ekonomik ve siyasal bunalımları içinde barındırmaktadır. Bu dönemin sonuna denk gelen 14 Ekim 1979 milletvekili ara seçimleri çeşitli nedenlerle boşalan milletvekillerinin yerini doldurmaktan çok topluma kolektif olarak kendini ifade edebileceği bir fırsat olarak görülmüştür. Nitekim hükümet değişikliğine varan bir etki yaratmıştır. Ülke genelinde yaşanan sorunlar, Manisa'da da sosyal, ekonomik, kültürel ve siyasi olarak kendini göstermiştir. 14 Ekim 1979 milletvekili ara seçimleriyle birlikte toplumun nabzını iyi ölçen siyasi partiler, seçim çalışmalarını bu sorunlar üzerine yoğunlaştırmıştır. Mevcut durum göz önüne alındığında siyasi partilerin yerel yöneticileri dahi ulusal siyasete dayalı söylemleriyle seçmeni yönlendirmiştir. Seçim sonuçları ise Manisa için şaşırtıcı bir etki yaratmamıştır. Çok partili hayata geçişle seçtiği siyasi duruşu bozmamış ancak hükümete tepkisini oyların daha da azalmasıyla ortaya koymuştur. Bu çalışmada; 14 Ekim 1979 milletvekilli ara seçimlerinin gerçekleştiği beş seçim bölgesi arasında yer alan Manisa'da seçim öncesinde yaşananlar, adaylar, partilerin seçim çalışmaları ve seçimin sonuçları hakkında bilgiler verilmeye çalışılmıştır. Çalışmada amaçlanan ise, Türk siyasi tarihinde önemli yere sahip olan ve ulusal siyasete etkisinin fazla olduğu 14 Ekim 1979 ara seçim sürecini Manisa özelinde tüm boyutlarıyla ele almaktır. Sadece beş ilden beş milletvekili seçilmiş, fakat bunun sonucunda iktidar değişmiştir. Bundan dolayı 14 Ekim 1979 seçiminin, Türk siyasi tarihinde önemli bir yeri vardır. Çünkü bir daha tekrarlanmayan ve belki de tekrarlanması pek mümkün olmayan bir sonuç meydana getirmiştir.

Anahtar Kelimeler: 14 Ekim 1979, Ara Seçim, Bülent Ecevit, Süleyman Demirel, Manisa, İktidar Değişimi.

* Bu makalede yazarların katkı oranları: Nurettin Gülmez, %40, Hatice Uslu Önbay, %60.

**Prof. Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü öğretim üyesi, Manisa/Türkiye, gulmeznurettin@gmail.com, (<https://orcid.org/0000-0002-4530-0491>).

***Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi, haticeuslu35@hotmail.com, (<https://orcid.org/0000-0002-2654-1003>).

Abstract

The 1970s in Turkey represented a challenging period in every aspect. It includes right and left political conflicts, Alevi and Sunni sectarian conflicts, factional fights, economic and political crises that harm political dynamics. The 14 October 1979 parliamentary by-elections, which coincided with the end of this period, were seen as an opportunity for the society to express themselves collectively, rather than filling the vacant place of the deputies for various reasons. As a matter of fact, it had an effect that amounted to a change of government. The problems faced by the country were also evident in Manisa, both socially, economically, culturally, and politically. With the 14 October 1979 parliamentary by-elections, the political parties that took the pulse of the society well, focused their electoral work on these problems. Considering the current situation, even local administrators of political parties have guided the voters with their discourses based on national politics. The election results did not create a surprising impact in Manisa. Manisa did not change the political stance it chose with the transition to multi-party life, but it showed its reaction to the government with a further decrease in votes. In this study; In Manisa, which is among the five electoral districts where the 14 October 1979 by-elections took place, information about what happened before the election, the candidates, the election activities of the parties and the results of the election was tried to be given. The aim of the study is to discuss the 14 October 1979 by-election process, which has an important place in Turkish political history and has a great impact on national politics, in Manisa, with all its dimensions. Only five deputies from five provinces were elected, but as a result, the government changed. Therefore, the 14 October 1979 elections have an important place in Turkish political history. Because it has created a result that is not repeated and perhaps is unlikely to be repeated.

Keywords: *14 October 1979, By-Election, Bülent Ecevit, Süleyman Demirel, Manisa, Change of the Government.*

GİRİŞ

1970-1980 yılları arası yıllar, Türk siyasal tarihinde uzun süre izlerinin silinemediği bir dönem olması bakımından önemli bir yere sahiptir. 12 Mart Muhtırası ile başlayıp 12 Eylül 1980 Darbesi ile son bulan bu dönem, birçok açıdan bunalımların yaşandığı bir sürece tanıklık etmiştir. İdeolojik hesaplaşmaların peşine düşen siyasi partilerin uzlaşmadan uzak olan tutumları, çıkar çatışmaları, hemen her gün insanların ölümüyle sonuçlanan kanlı olaylar ve ekonomik buhranlar dönemin en belirgin özelliği olmuştur. Siyasi istikrarsızlığın bir göstergesi olarak 1970-1980 yılları arasında kurulan on üç hükümet ise sorunların çözülmesinin önündeki en büyük engellerin başında gelmektedir.

Türkiye, böyle bir dönemde çeşitli nedenlerle görevi son bulan milletvekillerinin boşalan koltuklarının doldurulması için ara seçim sürecine girmek durumunda kalmıştır. 9 Temmuz 1961 tarih ve 334 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın 74. maddesinde; *"Meclislerin ara seçimleri her iki yılda bir Cumhuriyet Senatosu seçimiyle birlikte yapılır. Millet Meclisi genel seçimlerine bir yıl kala ara seçimi yapılmaz."* şeklinde belirtildiği üzere ara seçim, 1979 yılında yapılacak olan Cumhuriyet Senatosu seçimlerine dahil edilmiştir.¹ Aynı hükümler, benzer sözcüklerle 25 Mayıs 1961 tarih ve 306 sayılı Milletvekili Seçimi Kanunu'nda yinelenmiştir: *"Ara seçimleri, Cumhuriyet Senatosu üyelerinin üçte birinin yenilenmesi için yapılan seçimlerle birlikte yapılır. Ancak, dönemin bitmesine bir yıl kala milletvekilliği için ara seçimi yapılmaz."*² Bu Anayasanın yürürlükte olduğu dönemde, milletvekili ara seçimleri 1966, 1968, 1975 ve 1979 yıllarındaki Cumhuriyet Senatosu üçte biri yenileme seçimleriyle birlikte yapılmıştır.³

Cumhuriyet Senatosu C Grubu illeri üçte bir yenilemesiyle birlikte ara seçimin yapılması kararının alınmasının ardından seçimler için 14 Ekim 1979 tarihi uygun bulunmuştur. Manisa, Konya, Aydın, Muğla ve Edirne olmak üzere beş ayrı seçim bölgesinde oluşan boşluklardan dolayı beş milletvekilliği için ara seçim yapılması gerekli görülmüştür. Manisa AP Milletvekili Atıf Akın'ın 29 Ekim 1977 tarihinde vefat etmesi sonucu oluşan boşluk Manisa'nın ara seçimlere dâhil olmasına neden olmuştur.⁴

A. 1979 Ara Seçimine Giderken Yaşanan Gelişmeler ve Manisa

Türkiye Cumhuriyeti tarihinde askerlerin siyasi iktidara doğrudan ikinci kez müdahale ettiği 12 Mart 1971 tarihli muhtıra, dönemin Başbakanı Süleyman Demirel ve kurmuş olduğu AP Hükümetinin iktidardan uzaklaştırılmasıyla sonuçlanmıştır. Aynı zamanda anarşiyi bitirme ve ülke iç huzurunu sağlama vaadiyle verilen muhtıranın ardından siyasi iktidarsızlık, anarşik olaylar ve "kardeş kavgaları" daha da artmıştır. Bu açıdan amaçladığı etkiyi yaratmadığı gibi başka sorunları da beraberinde getirmiştir. Bu tarihten itibaren Türkiye siyaseti demokrasiden uzak, partiler üstü bir ara rejim dönemine girmiştir. 1980 Darbesine kadar süren bir dönemin de başlangıcını oluşturması bakımından da önem arz etmektedir.

Türkiye, 1970-1980 yılları arasındaki dönemde dünya konjonktürünün ve dünyada hâkim olan Doğu-Batı çatışmasının kendini derinden hissettirdiği bir sürecin içindedir. İki kutuplu bir dünyada Detant Dönemine (1960-1980) girilmiş ve bu durum Türkiye'de iki

1 Resmi Gazete, 20 Temmuz 1961, s. 4646.

2 Hikmet Sami Türk, "Açık Parlamento Üyeliklerinin Ara Seçimleri Yoluyla ya da Yedeklerle Doldurulması", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.38, S.1, Ankara, 1981, s. 15.

3 Erol Tuncer, *Osmanlı'dan Günümüze Seçimler (1877-2002)*, TESAV Yayınları, Ankara, 2003, s. 95.

4 Türk, a.g.m., ss. 6-11.

kutuplu bir toplum, siyaset ve Meclis olarak kendini göstermiştir.⁵ Böylelikle değişen dünya düzeninin ve 12 Mart Muhtırasının etkilerinin de bir sonucu olarak Meclis'teki parçalanma her açıdan kendini göstermektedir. 1970-1977 yılları arasında on farklı hükümetin görev yaptığı düşünüldüğünde, Türkiye Büyük Millet Meclisi, istikrarlı bir yasama ve yürütme gücüne aracılık etmekten çok uzaktır. Özetle bu dönem; *“paradoksal biçimde 1973-1977 Meclis’i hem sağda ve solda yer alan iki partinin koalisyonuna hem de sağ-sol arasında giderek derinleşecek bir polarizasyona sahne olmuştur.”*⁶

12 Mart Muhtırası ile Türkiye’de demokrasi bir ölçüde askıya alınınca halkın siyasetteki ağırlığı, devlet yönetimindeki etkisi büyük ölçüde azalmıştır.⁷ 14 Ekim 1973 tarihinde yapılan genel seçimde katılım oranı %66,8 ile sınırlı kalmıştır. Sonuçlar aşağıdaki gibidir:

Tablo 1. 14 Ekim 1973 Tarihli Genel Seçim Sonuçları⁸

Siyasi Partiler	Oy Oranları
CHP (Cumhuriyet Halk Partisi)	%33,3
AP (Adalet Partisi)	%29,8
DP (Demokratik Parti)	%11,9
MSP (Milli Selamet Partisi)	%11,8
CGP (Cumhuriyetçi Güven Partisi)	%5,3
MHP (Milliyetçi Hareket Partisi)	%3,4
TBP (Türkiye Birlik Partisi)	%1,1
Bağımsız	%2,8

Sonuçlara göre partilerin hiçbiri tek başına iktidar olacak çoğunluğu sağlayamamıştır. 15. Yasama döneminde dört hükümet görev yapmıştır. Seçimlerden önce 15 Nisan 1973 tarihinde kurulan Naim Talu Hükümetinin, Meclis içinden hükümet kurma girişimleri sonuç vermemiş ve 26 Ocak 1974 tarihine kadar görevde kalmıştır. Bu tarihten sonra da istikrarlı hükümetlere rastlanmamıştır.

Tablo 2. 1973 seçimleri sonrası kurulan hükümetler⁹

	Hükümet Adı	Görev Süresi	Gün
1	Bülent Ecevit Hükümeti	26 Ocak 1974 - 17 Kasım 1974	295
2	Sadi Irmak Hükümeti	17 Kasım 1974 - 31 Mart 1975	134
3	Süleyman Demirel Hükümeti	31 Mart 1975 - 21 Haziran 1977	812
4	Bülent Ecevit Hükümeti	21 Haziran 1977-21 Temmuz 1977	30
5	Süleyman Demirel Hükümeti	21 Temmuz 1977 – 5 Ocak 1978	168
6	Bülent Ecevit Hükümeti	5 Ocak 1978 – 12 Kasım 1979	676
7	Süleyman Demirel Hükümeti	12 Kasım 1979 – 12 Eylül 1980	305

5 H. Emre Bağçe, *Türk Parlamento Tarihi, TBMM - XV. Dönem (1973-1977)*, C.1, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara, 2012, s. 1.

6 Tuncay Önder, *“XV. Yasama Dönemi (1973-1977), 12 Mart’tan Çıkış ve Yeniden Kriz”, Yüzüncü Yılında TBMM*, C.2, TBMM Basımevi, Ankara, 2020, s. 515.

7 Tefrik Çavdar, *Türkiye’nin Demokrasi Tarihi*, İmge Kitabevi, Ankara, 2019, s. 227.

8 <https://www.ysk.gov.tr/tr/1950-1977-yillari-arasi-milletvekili-genel-secimleri/3007> (Erişim Tarihi 10.02.2022).

9 Bağçe, *a.g.e.*, s. 1.

İktidar Değiştiren 14 Ekim 1979 Milletvekili Ara Seçimi Manisa Örneği

Tablo 2'ye bakıldığında 1973 seçimlerinin 12 Mart düzenini kısmen sona erdirmiş olduğu görülsede istikrarı ve bütünlüğü sağlamada yetersiz kaldığı aşikârdır. İşte böyle bir ortamda 1977 genel seçimlerine giderken Türkiye, muhtemelen tarihinin en çatışmalı ve kargaşalı kampanya dönemini yaşamıştır. Bu dönemde yoğun sokak çatışmaları, ülkenin dört bir yanında gerçekleşen siyasi cinayetler, terör saldırıları ve provokasyonlarla şiddeti artan olaylar neticesinde çok sayıda vatandaş hayatını kaybetmiştir.¹⁰ Nihayetinde 5 Haziran 1977 tarihinde yapılan genel seçimde biraz farklı bir tablo ortaya çıkmıştır.

Tablo 3. 5 Haziran 1977 Tarihli Genel Seçim Sonuçları¹¹

Siyasi Partiler	Oy Oranları
CHP	%41,4
AP	%36,9
MSP	%8,6
MHP	%6,4
CGP	%1,9
DP	%1,8
Bağımsız	%2,5

CHP bir önceki seçime göre oy oranını yüzde sekiz dolaylarında arttırmış ve iki yüz on üç milletvekili çıkarabilmiştir. Ancak seçim sistemi¹² nedeniyle aldığı oy tek başına iktidar olmaya yetmemiştir.¹³ Sonuç olarak iki büyük parti olan CHP ve AP; uzlaşma yoluna giderek geniş tabanlı koalisyon hükümetleri kurmak yerine, kendi parti programlarını uygulayabilmek amacıyla küçük partiler ve karşıt büyük partiden ayrılan ya da ayrılmaya zorlanılan bağımsız milletvekilleriyle birlikte hükümet kurma yolunu tercih etmişlerdir.¹⁴ Bu uzlaşmazlığın bir sonucu olarak 16. Yasama döneminde¹⁵ üç farklı hükümet kurulmuş, siyasal istikrar bir türlü sağlanamamıştır. CHP, iktidar olabilmek için AP'den transfer ettiği on bir ve bağımsız milletvekilleri ile tek başına bir hükümet kurmuştur. Transfer edilen milletvekilleri ile hükümet kurma konusu, bundan sonraki süreçte siyasal etik açısından hep tartışılmıştır.

14 Ekim 1979 ara seçimine giderken siyasal yaşamın tüm hareketliliğiyle birlikte özellikle toplumsal sorunlar karşısında tatmin edici başarı gösteremeyen III. Ecevit

10 Faruk Ataay, "Ekonomik Kriz, Siyasi Kutuplaşma ve Terör Gölgesinde 1977 Seçimleri", *Yüzüncü Yılında TBMM*, C.2, TBMM Basımevi, Ankara, 2020, s. 540.

11 <https://www.ysk.gov.tr/tr/1950-1977-yillari-arasi-milletvekili-genel-secimleri/3007> (Erişim Tarihi 10.02.2022).

12 5 Haziran 1977 tarihli seçimde uygulanan D'hondt Sisteminde, seçim kanununda belirtilen barajı aşan siyasi parti ve bağımsız adayların, seçim çevresinde aldıkları geçerli oy (gümrük kapılarından yansıyan oylar dahil) önce bire, sonra ikiye ... seçim çevresinin çıkaracağı milletvekili sayısına ulaşıncaya kadar bölünür. Bulunan sonuçlar, siyasi parti ve bağımsız aday farkı gözetilmeksizin, büyükten küçüğe dizilir. Büyüklük sırasına göre, seçim çevresinin çıkaracağı milletvekillikleri, siyasi parti ve bağımsız adaylara dağıtılır. Ayrıntılı bilgi için bkzn. *TÜİK, Milletvekili Genel Seçimleri, 1923-2011*, Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası, Ankara, 2012, s. XVI.

13 TÜİK ..., s. 16.

14 Esat Arslan, *Türk Parlamento Tarihi TBMM – XVI. Dönem (1977-1980)*, C.2, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara, 2012, s. 1136.

15 21 Temmuz 1977 - 5 Ocak 1978 tarihleri arasında V. Demirel Hükümeti, 5 Ocak 1978 - 12 Kasım 1979 tarihleri arasında III. Ecevit Hükümeti, 12 Kasım 1979 - 12 Eylül 1980 tarihleri arasında VI. Demirel Hükümeti görev yapmıştır. (TBMM, *Koalisyon Hükümetleri, Koalisyon Protokolleri, Hükümet Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri* (Yay. Haz. İrfan Neziroğlu, Tuncer Yılmaz), C.2, TBMM Basımevi, Ankara, 2015, s. 1323; Bağçe, *a.g.e.*, s. 3-8.)

Hükümeti yerine, geniş tabanlı AP-CHP koalisyonunun kurulması, toplumun büyük bir kesimi tarafından beklenen bir durumdu. Ancak birbiri üzerinde baskın olmaya çalışan ama iki tarafın da uzlaşmadan uzak gerçekleştirdiği Demirel ile Ecevit görüşmelerinin hiçbirinden verimli sonuç alınamamıştır.¹⁶ Bunun yanında hem etnik hem de mezhepsel çatışmaların organize olmuşçasına her geçen gün artması karşısında etkili bir yaptırımda bulunamayan hükümet, tüm tepkileri üzerine çekmeye devam etmiştir.

III. Ecevit Hükümeti en büyük krizi 22 Aralık 1978 tarihinde Kahramanmaraş'ta yaşamıştır. 21 Aralık'ta öldürülen iki öğretmenin cenazelerindeki olaylarda güvenlik güçlerinin müdahale edemediği silahlı, taşlı ve sopalı gruplar bazı mahallelere baskınlar yaparak bebekleri dahi acımasızca öldürmüş, önceden belirledikleri binaları ateşe vermiştir. Zorlukla bastırılan olaylarda yüz dokuz kişi hayatını kaybetmiş, yüz yetmiş altı kişi ağır şekilde yaralanmış, beş yüz ev ve iş yeri tahrip edilmiştir.¹⁷ 26 Aralık'ta Bakanlar Kurulu iki ay süreyle Adana, Ankara, Elazığ, Bingöl, Erzincan, Erzurum, Gaziantep, İstanbul, Kahramanmaraş, Kars, Malatya, Sivas ve Urfa illerinde Anayasa'nın 124. maddesi uyarınca sıkıyönetim ilan etmiştir. 27 Aralık'ta ise bu illerde Sıkıyönetim Mahkemeleri kurulmuştur.¹⁸

Bir yandan da dönemin önde gelen bazı öğretim üyeleri ve gazetecilerinin öldürülmesi hem partiler arasındaki gerilimi tırmandırmış hem de toplumdaki genel hoşnutsuzluk havasını yaygınlaştırarak derinleşmesine neden olmuştur.¹⁹ Öyle ki siyasi terör dalgası, 1 Şubat 1979 tarihinde Milliyet'in genel yayın yönetmeni ve başyazarı Abdi İpekçi'nin suikasta kurban gitmesiyle daha da kötü bir dönemece girmiştir. Bunların sonucunda Ecevit Hükümeti²⁰ ve CHP güç kaybetmeye başlamıştır.

Hükümetin Güneydoğu'da uyguladığı sıkıyönetim önlemleri sonucu CHP'den üç milletvekili istifa etmiştir. Diğer yandan hükümet işçilerin 1 Mayıs'ta toplanmasını yasaklayarak sendikacıların desteğini de kaybetmeye başlamıştır. Muhafazakâr bağımsız bakanların istekleri ve istifa tehdidiyle boğuşan Ecevit, tek çareyi ara seçimlerde almayı umduğu destekte görmüştür. Bu nedenle ara seçime neredeyse bir genel seçim oluyormuş gibi bir önem addetmiştir.²¹

Ülke gündemi çalkantılı bir şekilde ilerlerken Manisa da benzer şekilde özellikle 1970'lerin sonunda, ülkenin hemen her yerinde hâkim olan sağ-sol çatışmalarına sıkça sahne olmuştur. Bilhassa gençler arasında kanlı eylemlere kadar giden bu kamplaşmanın oluşumunda siyasetçilerin ve basının büyük rolünün olduğu söylenir.²² Bunların başında Mayıs 1978 tarihinde yaşanan, basında "Demirci Olayları" olarak yer bulan ve Manisa'yı adeta yangın yerine çeviren olaylar zinciri, provokasyon hareketlerine örnek oluşturması açısından da dikkat çekmiştir. Olaylar CHP ilçe başkanının yeğeni olan ancak siyasetten

16 Aşegül Komsuoğlu, *Siyasal Yaşamda Bir Lider Süleyman Demirel*, Bengi Yayınları, İstanbul, 2008, s. 206.

17 Hikmet Özdemir, "Siyasal Tarih (1960-1980)", *Türkiye Tarihi*, C.4, Cem Yayınevi, İstanbul, 2008, s. 245.

18 Alper Gülbay, *12 Mart'tan 12 Eylül'e Türkiye'de Seçimler ve Sonuçları*, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2017, s. 230.

19 Mustafa Erdoğan, *Türkiye'de Anayasalar ve Siyaset*, Liberte Yayınları, Ankara, 2003, s. 123.

20 Feroz Ahmad, "Cumhuriyet Türkiye'sinde Siyaset ve Siyasi Partiler", *Türkiye Tarihi 1839-2010, Modern Dünyada Türkiye*, C.4, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2011, s. 259.

21 Feroz Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980*, Hil Yayınevi, İstanbul, 2010, s. 452.

22 Faruk SAYDAM ile 06.05.2022 tarihinde yapılan görüşme.

Faruk Saydam: 1931 Manisa doğumlu, 1952 Manisa Genç Demokratlar Teşkilatı'na girmiş, 1977 yılında Adalet Partisi'nden belediye meclis üyesi olmuş, 1991-1995 yılları arasında Anavatan Partisi milletvekili seçilmiş siyasi bir şahsiyettir. Manisa'da hayatını sürdüren Faruk Saydam, yerel gazetelerde yazarlık da yapmıştır. Bünyamin As, "Rıza Akçalı, Faruk Saydam ve Mustafa Enöz'ün Penceresinden TBMM, Manisa ve Siyasi Hayat", Açılışının 100. Yılında TBMM ve Manisa'da Siyasi Hayat, (Editörler: Nurettin Gülmez, Muzaffer Tepekaya, Ferhat Berber), Manisa Celal Bayar Üniversitesi Yayınları, Manisa 2020, s.498-502.

uzak durmasıyla bilinen gencin, TÖB-DER bildirisini kabul etmediği için bir sol grubun saldırısı sonucu öldürülmesiyle başlamıştır. Ülkücüler de ölen gencin kendi saflarından olduğunu öne sürerek cenazeye sahip çıkmıştır. Ardından CHP ve TÖB-DER binaları ile bazı sol görüşe sahip olduğu bilinen kişilerin evleri ateşe verilmiştir, bunun sonucunda pek çok vatandaş yaralanmıştır. Çevre ilçelerden güvenlik güçlerinin desteğiyle olaylar güçlükle bastırılırken, dönemin İçişleri Bakanı İrfan Özyaydınlı Demirci'ye gelerek incelemelerde bulunmuştur.²³

Ara seçimin gerçekleştiği 1979 yılı da Manisa için oldukça hareketli geçmiştir. Kahvehane baskınları, bombalı saldırılar ve çeşitli çatışmaların yanında siyasilere yönelik bazı eylemler gerçekleşmiştir. Süleyman Demirel, Mart ayında Manisa'da gerçekleştirdiği gezinin Akhisar ayağında, Endüstri Meslek Lisesi öğrencileri olduğu söylenen elli kişinin taşlı saldırısına uğramıştır. Saldırıda bazı araçların camları kırılmış ve beş kişi yaralanmıştır. Olaylar bununla sınırlı kalmamış, Demirel'in konvoyuna Akhisar'dan çıkarken bir saldırı daha gerçekleşmiş ve bu defa bir polis memuru hayatını kaybetmiştir. Dönemin bir başka siyasi parti lideri Alparslan Türkeş, Manisa gezisinin son ayağı olan Kula'da konuşmasını yaparak ilçeden ayrılmış ama onu dinleyen kalabalık dağılmamıştır. Daha sonra bu grup CHP ilçe binasını basarak büyük hasar vermiştir. Ayrıca TÖB-DER ilçe başkanı ve bazı üyelerin evlerine saldırılarda bulunmuşlardır. Olaylar çevre ilçelerden takviye gelen güvenlik güçlerinin desteği ile güçlükle bastırılmıştır.²⁴

Hür Işık Gazetesi'nin 23 Eylül 1979 tarihli haberine göre; Manisa siyasi cinayetlerde Eylül 1979 tarihi itibarıyla Türkiye'de on beşinci sıradadır. Özellikle son yirmi ay içinde otuz iki kişi çeşitli anarşi olaylarında hayatını kaybetmiştir. Yetkililer Manisa'daki mevcut on üç ilçe içinde olayların en fazla görüldüğü ilçenin Turgutlu, ikinci sırada da Manisa merkezinin olduğunu belirtmişlerdir. Sıralamada üçüncü Soma, dördüncü Alaşehir, beşinci Akhisar olmuştur. En sakin ilçelerin Kırkağaç ve Selendi olduğu da eklenmiştir.²⁵

III. Ecevit hükümetine gelen son darbe ekonomik bunalım olmuştur. Şurası açıktır ki Süleyman Demirel başbakanlığındaki Milliyetçi Cephe Hükümeti, ekonomik sorunları miras olarak CHP hükümetine devretmişlerdi. Başlıca sorun döviz rezervlerinin hemen hemen erimiş bulunmasıydı. Kıbrıs Barış Harekâtı nedeniyle ABD ambargosu ve uzantısı olarak dış kredi imkânlarının kısılması, dış ödeme zorluklarını gündeme getirmiştir.²⁶ Öyle ki enflasyon %114 seviyelerine yükselmiş, gazdan tuza kadar bir çok üründe tedarik sıkıntısı yaşanmıştır.²⁷ Sonuç olarak hükümetin olayları bastırmada ve yapıcı önlemler alması konusundaki başarısızlığının yanında enflasyonun büyük bir sorun olarak kendini göstermesinde ve her açıdan kargaşanın hâkim olduğu bir dönemin yaşanmasında, dışarıdan Türkiye üzerine yapılan müdahalelerin de payı olduğunu göz önünde bulundurmak gerekmektedir.²⁸

23 Melih Akdeniz, "Türk Ulusal Basınından Örneklerle 12 Eylül 1980 Öncesi Manisa'da Siyasi Olaylar (1976-1980)", *Açılışının Yüzüncü Yılında TBMM ve Manisa'da Siyasi Hayat*, Manisa Celal Bayar Üniversitesi Rektörlük Basımevi, Manisa, 2020, s. 378.

24 Akdeniz, *a.g.m.*, s. 383-384.

25 *Hür Işık*, 23 Eylül 1979, s. 1.

26 Çavdar, *a.g.e.*, s. 252.

27 Sadettin Bilgiç, *Hatıralar*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1998, s. 251.

28 Rıza Akçalı ile 11.05.2022 tarihinde yapılan görüşme.

Rıza Akçalı; 1949 Manisa doğumludur. Manisa'da Doğru Yol Partisi Yönetim Kurulu üyesi olarak siyasi hayat atılmış, 19, 20 ve 21. dönemlerde Doğru Yol Partisi'nden Manisa milletvekilliği ve Çevre Bakanlığı yapmıştır. Rıza Akçalı, Manisa'da hayatını sürdürmektedir. Bünyamin As, "Rıza Akçalı, Faruk Saydam ve Mustafa Enöz'ün Penceresinden TBMM, Manisa ve Siyasi Hayat", *Açılışının 100. Yılında TBMM ve Manisa'da Siyasi Hayat*, (Editörler: Nurettin Gülmez, Muzaffer Tepekaya, Ferhat Berber), Manisa Celal Bayar Üniversitesi Yayınları, Manisa 2020, s.476-482.

1979 yılının ortalarına doğru ise TÜSİAD, tüm basın organlarına tam sayfa ilanlar vererek mevcut ekonomik politikayı eleştirmiştir. İlanlarda işçi ücretlerinin denetim altında tutulacağı, kamu iktisadi teşebbüslerinin rasyonel çalıştırılacağı, tam rekabet koşullarının sağlanacağı bir ekonomik düzen, bunalımdan çıkış yolu olarak gösterilmiştir.²⁹ Bülent Ecevit, tüm bunların ardından yapılan 14 Ekim 1979 ara seçimlerini, halkın gözünden kendisine güven oylaması olarak değerlendirmiştir.

B. Manisa'da Seçime Katılan Siyasi Partiler ve Seçim Kampanyaları

Manisa'da siyasi olayların ve cinayetlerin devam etmesi konusuyla ilgili 1 Ağustos'ta Manisa'ya gelen İçişleri Bakanı Hasan Fehmi Güneş, Manisa Emniyet Müdürü Kamuran Korkmaz, Jandarma Alay Komutanı Adil Algan ve Vali Vekili İskender Saltoğlu ile birlikte Valilik odasında gizli bir toplantı yapmıştır. Toplantıdan sonra açıklama yapan Hasan Fehmi Güneş, işlenen cinayetlerin tekrar yaşanmaması adına önlemler alındığını belirtmiştir. Ardından CHP binasına giderek CHP'li belediye başkanları ve yöneticilerle yaptığı toplantıda ara seçimlerin tam güvenlik içinde geçeceğini en ufak bir olaya müsaade edilemeyeceğini, vatandaşların güven içerisinde oylarını serbestçe kullanacağını söylemiştir.³⁰ Böylece CHP'nin önceki seçimlerde Manisa'da aldığı oy oranını artırmayı amaçlamıştır. Ancak diğer yandan yaşanan olaylar neticesinde vatandaşların oy kullanmaya gitme konusunda var olan çekincelerini gidermek amacıyla devlet yetkililerinin müdahalesine ihtiyaç duyulması durumun vahametini göstermektedir.

2 Eylül 1979 tarihi, siyasi partilerin aday adaylarını belirlemesi için son tarihi ve partiler çalışmalarına başlamışlardı. Seçmen listeleri parti binalarında, adliye binasında ve ilçe seçim kurulu başkanlığında 6 Ağustos itibarıyla bir hafta kalacak şekilde askıya çıkarılmıştır. Askıdan sonra ilçe seçim kurulunca karara bağlanacağı duyurulmuştur. AP Manisa İl Başkanı Ümit Canuyar, AP'de senatör ve milletvekilliği için adayları seçmek adına 6.500 delegenin sandık başına gideceğini belirtmiştir. AP dışındaki partiler ön yoklama yapmamışlardır.³¹ Bu partiler merkezden gösterecekleri adaylar ile seçime katılma kararı almıştır.³² AP'den aday olmak isteyen kişilerin fazla olması neticesinde gerçekleşen ön seçim, aslında AP'nin seçimi kazanacağına yönelik inancın hâkim olduğunu da göstermektedir.

Manisa merkez ilçesi ile birlikte diğer ilçe merkezlerinde AP'nin yaptığı ön seçim, 2 Eylül'de saat 8.00 ile 17.00 arasında gerçekleşmiştir. Sakin ve olgun bir atmosferde gerçekleşen ön seçimde, milletvekilliği için AP'li beş aday adayı yarışmıştır. Seçimin sonucunda aday adayı Süleyman Çağlar 2.575³³ oyla aday olarak seçilmiştir. Diğer adaylardan Hilmi Okçu 2.454, Cevdet Çatalkaya 138, Mehmet Sevinç 59, Şükrü Koşar 13 oy almıştır.³⁴ Süleyman Çağlar'ın seçilmesinde Manisa siyasetine tabandan girmesi ve çevresinde sevilen biri olması etkili olmuştur.³⁵

CHP, AP, MSP, MHP, CGP, TİP ve SDP'nin katıldığı 14 Ekim ara seçimlerine diğer partilerin de genel merkezlerince aldıkları kararlar gösterdikleri milletvekili adayları

29 Çavdar, a.g.e., s. 252-253.

30 *Hür Işık*, 2 Ağustos 1979, s. 1-4.

31 *Hür Işık*, 7 Ağustos 1979, s. 4.

32 *Hür Işık*, 28 Ağustos 1979, s. 1.

33 *Ekspres Gazetesinde* oylamanın sonucunda Süleyman Çağlar'ın 2.612, Hilmi Okçu'nun 2.229, Yeni Asır Gazetesinde ise Süleyman Çağlar'ın 2.580, Hilmi Okçu'nun 2.457 oy aldığı belirtilmiştir. *Ekspres*, 3 Eylül 1979, s. 1; *Yeni Asır*, 4 Eylül 1979, s. 6.

34 *Hür Işık*, 3 Eylül 1979, s. 1; *Ekspres*, 28 Ağustos 1979, s. 2.

35 *Faruk SAYDAM* ile 06.05.2022 tarihinde yapılan görüşme.

şöyledir: CHP'den Orhan Ayberi, CGP'den M. Ali Yolgörmez, MHP'den Osman Öztekin, MSP'den Bülent Arınç, TİP'den Hasan İldeş, SDP'den Remzi Yurdağ.³⁶

Seçime katılacak dokuz siyasi partinin tüm illerde adaylarını belirlemesiyle birlikte seçim propagandasına 23 Eylül'de başlamalarına izin verilmiştir. Seçim propagandası süresince siyasi partiler güneş battıktan doğuncaya kadar toplu olarak sözle propaganda yapmayacak, duvar ilanları ve afiş kullanmayacak, sinema veya kapalı yerlerde film göstermek suretiyle propaganda yapmayacak ve hareket halinde bulunan araçlardaki hoparlörleri de kullanmayacaktır. 23 Eylül'de Yüksek Seçim Kurulu'nda ad çekme işlemiyle belirlenecek sıra ile de radyo ve TV'de propaganda konuşmalarını yapacaklardır. Partilerin propaganda kampanyaları seçimden bir gün önce, 13 Ekim Cumartesi günü saat 18.00'da sona erecektir.³⁷

Adayların belli olmasıyla birlikte seçim çalışmalarına başlayan siyasi partiler propaganda süresinin başlamasını beklemeden harekete geçmiştir. Manisa AP il başkanı Ümit Canuyar Hür Işık Gazetesi'ne verdiği demeçte; Manisa'da yapılacak bir senatörlük ve bir milletvekilliği için çalışmalara başladıklarını, tüm köy ve mahalleleri gezeceklerini ve 14 Ekim ara seçimini kesinlikle kazanacaklarını belirtmiştir. 1977 seçimlerine değinen Canuyar, Ecevit'e rağmen CHP'ye otuz altı bin oy fark attıklarını belirtmiş ve Ecevit Hükümetini bölücülük yapmakla, anarşiyi teşvik etmekle suçlamıştır. Ayrıca Türkiye'de demokrasiyi yıkarak özledikleri komünist rejimin gelmesi için çalışan zihniyeti, seçim günü vatandaş oylarıyla ezmek istediklerini de eklemiştir. Bunların yanında seçime giren dokuz siyasi partiden beşinin sol parti olması nedeniyle CHP'nin %4 civarında oy kaybedeceğine dikkat çekmiştir.³⁸

Manisa CHP il başkanı Erdoğan Yetenç verdiği demeçte; CHP Hükümeti tarafından ekonomik yönden çökmüş bir devrin enkazını kaldırmanın kolay olmadığını ancak Manisalıların bu sıkıntıların zorunlu ve geçici olduğunu bildiğini belirterek ekonomiyle ilgili eleştirilere cevap vermiştir. Yirmi aylık hükümet olmanın avantaj ve hizmetleri içerisinde özellikle kırsal bölgelere yaptıkları hizmetlerin karşılığını alacaklarını belirten Yetenç *"Her iki adayımız da bizim isteğimizle Merkez yoklamasına girmiş kişilerdir. Rakiplerimiz hükümet olmamanın telaşı, sanki 14 Ekim'de hükümet olacaktırmış gibi bir aceleciliğin içinde partilerine moral verme çabası içindedirler"* demiştir.³⁹

Manisa MSP il başkanı olan ve aynı zamanda parti genel merkezi tarafından milletvekilliği için aday gösterilen Bülent Arınç, seçime katılmalarında hakkı (doğruyu) tavsiye etmek, oylarını en az %20 nispetinde arttırmak ve tüm yurttan asgari on senatör ve bir milletvekili çıkarabilmek olarak başlıca üç amaçları olduğunu söylemiştir. Türkiye'nin uzun yıllar CHP ve AP iktidarları ile idare edilmesinin bir sonucu olarak ciddi ve ağır buhranların yaşandığını belirterek, CHP ve AP'nin oylarında azalma olacağına dikkat çekmiştir. Ayrıca 14 Ekim ara seçimnin ülkede bir hükümet değişikliği yaratabileceğini söyleyen Arınç, kurulacak hükümetler arasında CHP - MSP koalisyonu olamayacağını, milli bir koalisyonla erken seçim hükümetinin kurulmasının da Türkiye için en geçer yol olacağını vurgulamıştır.⁴⁰

36 *Ekspres*, 8 Eylül 1979, s. 2; *Hür Işık*, 10 Eylül 1979, s. 1.

37 *Telgraf*, 11 Eylül 1979, s. 4.

38 *Hür Işık*, 13 Eylül 1979, s. 1-4.

39 *Ekspres*, 13 Eylül 1979, s. 2.

40 *Hür Işık*, 14 Eylül 1979, s. 1.

Manisa AP Milletvekili adayı Süleyman Çağlar ile Senatör adayı Erol Yavuz adaylıklarının kesinleşmesinin ardından birlikte Manisa'nın köylerini dolaşmaya başladıklarını duyurmuşlardır. Ayrıca müştereken yaptıkları açıklamada temelinde kıtlık, bölücülük, enternasyonallık ve komünizm yatan CHP'nin elli altı yıl değil beş yüz altmış yıl da geçse değişmeyeceğini, Manisa'nın AP'nin kalesi olduğunu ispatlayacaklarını söylemişlerdir.⁴¹

AP Manisa Merkez ilçe başkanı Emin Uz da Manisa'nın AP'nin yıkılmaz kalesi olduğunu vurgulamıştır. Uz, merkez ilçede bulunan mevcut yetmiş iki bin seçmenden en az kırk bininin oyunun AP'de toplanacağı şeklinde bir tahminde bulunmuştur. Ayrıca AP'li gençlere övgüler yağdırmış, onların çalışkan, halka ve esnafa saygılı gençler olduğunu ve hiçbir zaman sokağa dökülerek taşkınlık yapmadıklarını vurgulamıştır. AP'li gençlerin şimdi de sandık başında bu tutumlarını devam ettireceklerine dair inancını dile getirmiştir.⁴² 1961 yılından itibaren AP'nin Manisa'da yüksek oy oranlarıyla birinci parti çıkması ve son yapılan 1977 Milletvekili Genel Seçiminde⁴³ de bu durumunu koruması seçim söylemlerine yansımakta ve Manisa'nın AP'nin kalesi olarak adlandırılmasına neden olmaktadır. Yine 1961'den itibaren CHP'nin ikinci parti olarak seçimlerden çıkması ve genel olarak bakıldığında diğer partilerin oy oranlarının düşük düzeylerde kalması Manisa'da propaganda döneminin ağırlıklı olarak AP ve CHP arasında geçmesini sağlamıştır.

C. Süleyman Demirel ve Bülent Ecevit Manisa'da

Siyasi partilerin il ve ilçe teşkilatları ile adaylarının başladığı hummalı çalışmaya genel merkezleri de kısa sürede dâhil olmuştur. Süleyman Demirel ve Bülent Ecevit seçim bölgelerine giderek kampanya çalışmalarına katılmışlardır. Bu ziyaretler öncesinde yaşanan bazı gelişmeler dikkat çekmiştir. Örneğin; Bülent Ecevit'in seçim gezisine gideceği yerlere, önceden sıkıntısı yaşanan gıda maddelerini göndermesi ve piyasaya sunulmasını sağlaması, propaganda yöntemlerinden biri olmuştur. 22 Eylül'de Manisa'ya gelmeyi planlayan Ecevit, gelmeden birkaç gün önce Manisa Tarış Satış Mağazası, yemeklik ve kahvaltılık margarin, zeytinyağı satışlarını yoğunlaştırmıştır. Manisa Tarış Satış Mağazası önünde uzun kuyruklar oluşturan Manisalıları dört adet Tama, iki buçuk kilo Tarin ve bir kilo zeytinyağı alabilme hakkı tanınmıştır.⁴⁴

Ön hazırlıkların ardından Manisa'ya gelen Ecevit, burada 1977 seçimlerinde kazandığı oy oranını korumak ve CHP örgütüne moral vermek amaçlı önce Cumhuriyet alanında konuşmuş sonra Saruhanlı, Akhisar, Kırkağaç ve Soma'daki açık hava mitinglerine katılmıştır. Başta İzmir olmak üzere Ege illerinden birçok kişinin Manisa'ya geldiği gözlemlenmiştir. Ancak miting sırasında yirmi bin kişi kapasiteli Cumhuriyet alanında beş - altı bin kadar kişinin bulunması, bunların dörtte üçünün de dışarıdan gelen kişilerden olması dikkatleri çekmiştir.⁴⁵ Seçim çalışmaları süresince Bülent Ecevit'e yardımcı olan eşi Rahşan Ecevit de Manisa'ya gelmiş, burada seçmenlerine üzerinde altı ok ve Ecevit resimleri bulunan balonların yer aldığı propaganda malzemeleri dağıtmıştır.⁴⁶ Yani 14 Ekim 1979 Ara Seçiminde Manisa, partilerin bütün güçlerini ortaya koydukları, Manisa merkez ve ilçelerini karış karış gezdikleri bir yer olmuştur. Partiler, âdetâ gövde gösterisi yapmışlardır.

41 *Hür Işık*, 15 Eylül 1979, s. 1.

42 *Hür Işık*, 17 Eylül 1979, s. 1.

43 1977 Milletvekili Genel Seçiminde Manisa'da; AP %48,6, CHP %38,7, MSP %5,2, MHP %3,7 Demokratik Parti %2,3, CGP %1,0, TİP %0,4, Bağımsız %0,1 oranında oy almıştır. Ayrıntılı bilgi için bknz. <https://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/Milletvekili/1950-1977/Manisa.pdf> (Erişim Tarihi 15.02.2022).

44 *Yeni Asır*, 22 Eylül 1979, s. 1.

45 *Hür Işık*, 22-23 Eylül 1979, s. 1.

46 *Yeni Asır*, 24 Eylül 1979, s.1.

Bülent Ecevit'in eşi Raşan Ecevit 22 Eylül 1979 tarihli CHP Manisa Mitinginde

(Yeni Asır, 24 Eylül 1979, s. 1.)

Ecevit Manisa'daki açık hava mitinglerinde yaptığı konuşmalarda ekonomi, şiddet ve terör olayları, 14 Ekim seçimlerinden sonra yapacakları üzerinde durmuş ve vaatlerde bulunmuştur. Ekonomiyle ilgili olarak 1977'den sonra Türkiye'de çok büyük gelişmeler kat edildiğini, ekonomik bunalımdan çıkılmaya çalışıldığını öne sürerek şöyle demiştir: *“Cephe hükümetleri döneminde ülkenin borçları dört katına çıkmış, Merkez Bankasının çekleri geri çevrilir olmuştur. Biz iktidara geldikten sonra öncelikle borçlardan aklanma yollarını araştırdık. Onurlu kişiliğimizden hiçbir şey kaybetmeden uluslararası kuruluşlarla soruna ortak çözüm aradık. Sonunda Türkiye'yi kendi iç kaynakları ile her şeyini kendisi yapabilen toplum haline getirdik. Bugün olduğu gibi yarın da ülke, bu şartlar altında, hatta daha iyiye giderek başarısını simgeleyecektir.”*⁴⁷ Konuşmasının devamında 14 Ekim seçimlerinden hükümetin güçlenerek çıkacağını ileri süren Ecevit, hükümetin de bu güçle köylü ve üreticiye daha çok güç katabileceğini eklemiştir. Ayrıca AP'yi geçmiş dönemlerdeki yanlış yönetim politikaları açısından eleştirmiş, MHP'yi ise eli silahlı ve eli kanlı canileri korumakla suçlamıştır. Ecevit, konuşmasının arasında güvenlik güçlerine başbakan olarak *“burayı bırakıp MHP binasına gitmelerini emrettiğini”* söylemesi, alandaki bir grubun *“faşizme karşı omuz omuza”* sloganları atarak MHP il binasına yürümesine sebebiyet vermiştir. Bunun sonunda olaylar çıkmış, güvenlik güçleri olayları güçlükle bastırmış ve on üç kişi gözaltına alınmıştır.⁴⁸

47 Ekspres, 23 Eylül 1979, s. 14; Hür Işık, 23 Eylül 1979, s. 1-4.

48 Ekspres, 23 Eylül 1979, s. 14; Hür Işık, 23 Eylül 1979, s. 1-4.

Bülent Ecevit'in 21 Eylül 1979 tarihli Manisa Mitingi (*Telgraf*, 22 Eylül 1979, s. 1.)

Manisa CHP Milletvekili adayı Orhan Ayber, 8 Ekim'de *Yeni Asır* Gazetesi'ne konuşarak, halkın CHP Hükümetinin politikalarını desteklediğini ve AP iktidarında görmediği hizmeti bu dönemde gördüğünü belirtmiştir. Manisa'da ise CHP'nin galip geleceğini, en büyük güvencesinin Manisa halkı olduğunu söylemiştir. Manisa'nın AP'nin kalesi olduğu söylemlerine vurgu yaparak; Manisa'nın herhangi bir partinin değil, hizmet getiren ve sorunları en iyi biçimde çözenlerin kalesi olacağını ifade etmiştir.⁴⁹

Eylül ayının sonlarında Manisa'da seçim çalışmalarını yoğunlaştıran AP il teşkilatına genel merkezden destek ziyaretleri yapılmıştır. AP Genel Başkan Vekilleri Turgut Yücel ve Ali Naili Erdem, Manisa AP lokalinde düzenlenen bir toplantıya katılmış ve parti içi çalışmaları gözden geçirerek seçim çalışmalarının sevindirici ve umut verici olduğunu belirtmişlerdir.⁵⁰

8 Ekim'de AP Genel Başkanı Süleyman Demirel, seçim gezisi kapsamında Manisa'ya gelmiştir. Eşi Nazmiye Demirel ile birlikte Manisa'ya gelen Süleyman Demirel, büyük bir ilgiyle karşılanmıştır. Cumhuriyet alanında düzenlenen açık hava mitingine ilgi de aynı oranda büyük olmuş ve Manisa'nın birçok ilçesinden çok sayıda insan alanı doldurmuştur. Miting alanında, Alaşehir'den ellerinde tabut ile gelen bir grup gencin "*Hükümet Ölü Tabutta, Millet Ayakta*" sloganları atması, günün dikkat çekici olaylarından biri olmuştur.⁵¹

49 *Yeni Asır*, 9 Ekim 1979, s. 2.

50 *Ekspres*, 30 Eylül 1979, s. 2.

51 *Ekspres*, 9 Ekim 1979, s. 2; *Telgraf*, 8 Ekim 1979, s. 1.

Süleyman Demirel'in 8 Ekim 1979 tarihli Manisa Mitingi (*Ekspres*, 9 Ekim 1979, s. 2.)

Konuşmasında sıklıkla CHP'yi eleştiren Demirel, devletin arabasının tekerindeki taşın CHP hükümeti olduğunu söylemiştir. Ülkenin büyük bir çıkmazda bulunduğunu, bu sürecin bitmesinin tek yolunun da AP hükümetinin iş başı yapması olduğunu eklemiştir. Ayrıca hiçbir seçim döneminde tank ve zırhlı araçların himayesinde siyasi miting yapılmadığını, bu ortamı yaratanların ömür boyu vebalden kurtulamayacaklarını ifade etmiştir. Konuşmasının sonunda bozuk ekonomiye ve siyasi cinayetlere değinerek "... yirmi bir ayın korkunç bilançosu 2.240 kurban, 9.500 yaralı, 750 soygunu içine alan korkunç bir tablodur" açıklamasında bulunmuştur.⁵² Manisa'daki ilgiden oldukça memnun ayrılan Demirel, AP teşkilatına teşekkür etmiş ve Manisa'nın AP'nin yıkılmaz kalesi durumunu koruyacağını eklemiştir.⁵³

Seçime dört gün kala Manisa AP Milletvekili adayı Süleyman Çağlar da *Yeni Asır* gazetesine bir açıklamada bulunmuş ve CHP'ye yüz bin oy fark atacıklarını, amacının kazanmak değil büyük fark atmak olduğunu dile getirmiştir.⁵⁴

Manisa'da ara seçimlerde aktif olarak çalışan bir diğer parti de MSP olmuştur. Manisa MSP il ve ilçe yöneticileri, 26 Eylül'de düzenledikleri basın toplantısında milletvekili ve senatör adaylarını tanıtmışlardır. CHP ve AP'yi hedef alan MSP'li yöneticiler ve adaylar, seçim çalışmalarının bir parçası olarak Manisa'da üç parti adayının katılacağı bir açık oturum düzenlenmesini istemişlerdir. Ayrıca 1978 yılı başlarında AP'den ayrılan milletvekilleri ile kurulmuş olan CHP Hükümetinin yirmi bir aylık icraatı ile her yönden iflas etmiş bir ülke meydana getirdiklerini ve ülkeyi daha çok çıkmaza soktuklarını belirtmişlerdir. Bundan dolayı elli yıldır yönetimde olan CHP ve AP zihniyetleri ile idare edilen Türkiye'nin, her ikisinin de Batıcı, faizci, taklitçi, materyalist, krediyi zengine veren, vergiyi fakirden alan, montajcı ve gazozcu, ortak pazarıcı görüşleriyle bugünkü vahim durumun sebebi olduklarını ifade etmişlerdir.⁵⁵

52 *Ekspres*, 9 Ekim 1979, s. 2; *Telgraf*, 8 Ekim 1979, s. 1.

53 *Hür Işık*, 10 Ekim 1979, s. 1.

54 *Yeni Asır*, 11 Ekim 1979, s. 2.

55 *Hür Işık*, 27 Eylül 1979, s. 1-4.

Manisa MSP milletvekili adayı Bülent Arınç ve senatör adayı İlhan Armutçuoğlu, ortaklaşa düzenledikleri basın toplantısında, CHP iktidarının yirmi bir aylık icraatı sonucunda ülkenin her yönden çıkmaza sürüklendiğini öne sürerek şunları söylemişlerdir: *“Devlet bünyesinde telifisi imkansız yaralar açılmış, buhranlar felaket haline gelmiştir. Elli yıldan beri ülkeyi idare eden AP ve CHP zihniyetleri ülkemizi bu duruma getirmişlerdir. Milletimiz elli yıllık acı tecrübenin sonunda Hak’tan ayrılmanın ne kadar pahalıya mal olduğunu idrak etmiştir. Bu yüzden 14 Ekim seçimlerinde bütün bu batıl gidişe dur diyerek Hakk’a döneceğine ve Hak’lı yolu, doğru yolu temsil eden MSP’yi tercih edeceğine inanmaktayız. MSP olarak bu seçimlerdeki temel hedefimiz üçtür. Hakkı ve doğruyu tebliğ etmek, rey oranını asgari %20 arttırmak ve asgari on senatör ile bir milletvekili çıkarmaktır.”*⁵⁶ Ayrıca 14 Ekim seçimlerinin AP destekli CHP hükümetinin icraatlarına karşı milletin nefretinin bir göstergesi olacağını da eklemiştir.

MSP Genel Başkanı Necmettin Erbakan 5 Ekim’de Manisa’ya gelerek Cumhuriyet alanında bir açık hava toplantısı düzenlemiştir. Konuşmasında AP ve CHP üzerinde duran Erbakan, hükümete yönelik eleştirilerde bulunmuştur. Ayrıca MSP’li yöneticiler Manisa’daki oy oranlarını arttıracaklarını belirterek amaçlarının sıradaki genel seçim için hazırlık yapmak olduğunu da eklemiştir.⁵⁷ MSP lideri ve il teşkilatında bulunan herkesin ortak bir dil belirlemiş olmaları, hedeflerine sadece CHP ve AP’yi alarak aynı eleştirilerde bulunmaları ve söylemleri göz önüne alındığında bu iki partiyi kendilerine rakip olarak gördükleri ve bir sonraki genel seçimi hedeflediklerini göstermektedir. 14 Ekim ara seçimini bir sonraki genel seçimin ön hazırlığı gibi kullanmışlardır.

14 Ekim 1979 ara seçiminde Manisa MHP’li yöneticiler ve adaylar da köy köy dolaşarak düzenledikleri etkinliklerle çalışmalarını sürdürmüşlerdir. Buralarda konuşan MHP’liler, Manisa’daki oy yüzdelerini arttıracaklarını belirtmişlerdir. 4 Ekim’de ise MHP Milletvekili ve Senatör adayları, Çarşı bulvarında ortak bir açık hava toplantısı düzenlemiştir.⁵⁸

Diğer siyasi partiler ise seçim çalışmalarında aktif olarak bulunmamış, dönemin basınında çok az yer almışlardır. Bunun nedeni için önceki seçimlere bakıldığında ve kamuoyu yoklaması yapıldığında Manisa’da varlıklarını ortaya koyacak bir kitleye sahip olmamaları gösterilebilir. Bu partiler adaylarını sembolik olarak göstermiş ve kampanya döneminde etkin bir varlık gösterememişlerdir. MSP ve MHP ise 14 Ekim 1979 ara seçimini genel seçim hazırlığı olarak düşünmüşlerdir. Yani ara seçimde, bir milletvekilini alamayacaklarını başlangıçta kabul ederek çalışmalarını sürdürmüşlerdir.

Ekspres gazetesi seçimlerden bir ay önce Manisa, Aydın ve Muğla’da 14 Ekim öncesi nabız yoklamak amaçlı bir seçim anketi yapmıştır. Manisa’da 10.206 kişi oy kullanmış, 4.984 kişi AP’den 3.371 kişi CHP’den 1.851 kişi de diğer partilerden yana oyunu kullanmıştır.⁵⁹ Diğer seçimler ve şehrin siyasi durumu göz önüne alındığında anket sonuçlarının beklenildiği gibi geldiği, şaşırtıcı olmadığı söylenebilir.

Ekspres gazetesinin anket sonuçlarına yorum yapan CHP il başkanı Erdoğan Yetenç, umutlu olduklarını ve seçimi alabileceklerini belirtirken, AP Milletvekili adayı Süleyman Çağlar Manisa’da CHP’ye büyük fark atarak seçimi kazanacaklarını söylemiştir. AP il başkanı Ümit Canuyar ise Ecevit’in Manisa gezisine de değinerek CHP’nin balonunun söndüğü gerçeğinin bir defa daha ortaya konulmuş olduğu ifadesini kullanmıştır.⁶⁰

56 *Ekspres*, 1 Ekim 1979, s. 2.

57 *Hür Işık*, 5 Ekim 1979, s. 1.

58 *Hür Işık*, 5 Ekim 1979, s. 1.

59 *Ekspres*, 27 Eylül 1979, s. 1.

60 *Ekspres*, 27 Eylül 1979, s. 4.

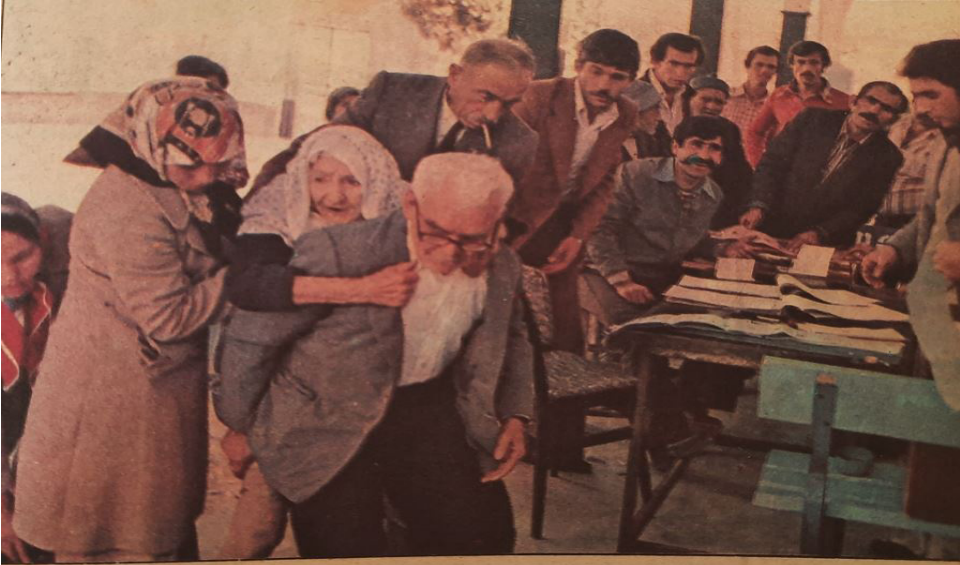
İktidar Değiştiren 14 Ekim 1979 Milletvekili Ara Seçimi Manisa Örneği

Manisa'da seçime katılacak partilerden AP ve CHP aktif bir kampanya dönemi geçirmiş, basında sık sık kendilerinden söz ettirmiştir. AP ve CHP söylemlerinde genellikle birbirlerini eleştirmeye yönelik ifadelerde bulunmuşlardır. AP'ye göre mevcut sorunların nedeni CHP'nin hatalı politikaları iken CHP'ye göre sorunların kaynağı AP'nin devrettiği enkazdır. İki tarafın da üzerinde durduğu sorunlar, genel olarak ekonomik, toplumsal ve siyasi olaylarla ilgili konular etrafında toplanmaktadır. Manisa özelinde de konuşmalar benzer konular üzerinde yoğunlaşmıştır. Yerelden çok genel sorunlar tartışılmış, hükümete yönelik eleştiriler gündeme gelmiştir.

Bunların yanında MSP ve MHP daha geri planda dursalar da söylemlerinde sorunların temelini AP ve CHP yönetimlerine dayandırmışlardır. Amaçlarını, seçimi kazanmaktan ziyade oylarını arttırmak temeli üzerine bina etmişlerdir. MSP ve MHP, bu seçimler için yaptıkları çalışmaları, bir sonraki genel seçime yatırım olarak görmüşlerdir. 14 Ekim ara seçimlerini de vatandaşın hükümete karşı duruşunu göstermesi bakımından önemli saymışlardır.

D. Seçim Sonuçları

Seçmenler 14 Ekim 1979 tarihinde beş milletvekiliği ve Cumhuriyet Senatosu C Grubu illeri üçte bir yenilemesi amacıyla yapılan ara seçimde oylarını kullanmıştır. Bağımsızların dışında CHP, AP, MSP, MHP, CGP, TİP ve SDP olmak üzere yedi partinin yarıştığı seçim, yoğun güvenlik önlemleri altında Manisa'da sorunsuz şekilde gerçekleşmiştir.

MANISA'LI NİNE SANDIK BAŞINA OMUZLARDA GELDİ

14 Ekim 1979 ara seçiminde oy kullanan Manisalılar (*Ekspres*, 15 Ekim 1979, s.1)

Yayınlanan kesin sonuçlara göre milletvekili seçimi yapılan beş ilin tüm seçmen sayısı ile oy kullanan seçmen sayısı, seçime katılma oranı, geçerli oy pusulası sayısı ve siyasi partilerle bağımsızların toplam olarak aldıkları geçerli oy pusulaları ile aldıkları oy oranı aşağıdaki gibidir:

Tablo 4. 14 Ekim 1979 Milletvekili Ara Seçimi Sonuçları⁶¹

Seçmen sayısı	1.727.069	
Oyunu kullanan seçmen sayısı	1.289.141	
Seçime katılma oranı	%74,64	
Geçerli sayılan oy pusulası sayısı	1.252.427	
Siyasi Partiler	Geçerli Oy Pusulası Sayısı	Geçerli Oy Pusulası Oranı
AP (Adalet Partisi)	676.900	%54,05
CHP (Cumhuriyet Halk Partisi)	367.317	%29,33
CGP (Cumhuriyetçi Güven Partisi)	21.593	%1,73
MSP (Milli Selamet Partisi)	92.932	%7,42
MHP (Milliyetçi Hareket Partisi)	67.154	%5,36
SDP (Sosyalist Devrim Partisi)	7.677	%0,61
TBP (Türkiye Birlik Partisi)	4.290	%0,34
TİP (Türkiye İşçi Partisi)	7.315	%0,59
TSİP (Türkiye Sosyalist İşçi Partisi)	6.735	%0,54
Bağımsız	297	%0,03

Seçim bölgesi olan beş ilde seçime katılım oranı %74 seviyelerinde kalmıştır. Toplumsal sorunların neredeyse zirve yaptığı bir sürecin içinden geçen Türkiye için beklenen seviyelerde olduğu söylenebilir. Yine de 1977 yılında yapılan bir önceki genel seçimle kıyaslayacak olursak katılım oranında artış yaşanmıştır. Genel olarak seçim sonuçlarına bakıldığında CHP için 14 Ekim seçimi büyük hezimet olmuştur. Aslında bu durum, siyasi cinayetler ve artan toplumsal olaylar ile doğan güvensiz ortamın yanı sıra, ekonominin giderek kötüleşmesinin bir sonucu olarak kaçakçılık, karaborsacılık gibi faaliyetlerin artması, temel besin maddelerine ulaşamama ve en önemlisi tüm bu sorunlara karşı güçlü bir yaptırım uygulayamayan CHP hükümetine vatandaşın tepkisinin sonucudur.

AP, iki yıla yakın süredir Ecevit iktidarını nasıl düşüreceğini hesaplamış, kulislerde çalışmış, amaçladığı sonuca 14 Ekim ara seçimiyle ulaşmıştır.⁶² Her şeyin sorumlusu olarak CHP hükümetini gösterdiği kampanya sürecinde, seçmeni kendi tarafına yönlendirerek birinci parti olarak çıkmayı başarmıştır. Beş seçim bölgesinin hepsinde kazanan AP, beş milletvekilliğinin hepsini elde etmiştir.

Gazeteler ise AP'nin dört milletvekilliği kazanacağını, Edirne'den CHP milletvekilinin seçileceğini öne sürmüşlerdir. Yani kesin gözüyle bakılan Edirne'nin bile kaybedilmesi, CHP için en şaşırtıcı sonuçlardan biri olmuştur. Bunun yanında seçilecek olan beş milletvekilliğinin, Meclis'teki sayı dengesinde belirleyici bir yere sahip olduğunun⁶³ bilinciyle olsa gerek AP büyük bir çıkış yapmıştır. Mecliste; CHP 208, AP 181, MSP 22, MHP 17, CGP 1, DP 1, NP 1, Bağımsızlar 16 koltuk sahibi olmuştur.⁶⁴

Yayınlanan kesin sonuçlara göre milletvekili seçimi yapılan Manisa'nın tüm seçmen sayısı ile oy kullanan seçmen sayısı, seçime katılma oranı, geçerli oy pusulası sayısı ve

61 *Resmî Gazete*, 8 Kasım 1979, s. 25.

62 Cüneyt Arcayürek, *Müdahalenin Ayak Sesleri 1978 – 1979*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1986, s. 294.

63 Arcayürek, *a.g.e.*, s. 289.

64 *Cumhuriyet*, 15 Ekim 1979, s. 1.

İktidar Değiştiren 14 Ekim 1979 Milletvekili Ara Seçimi Manisa Örneği

siyasi partilerle bağımsızların toplam olarak aldıkları geçerli oy pusulaları sayısı aşağıdaki gibidir⁶⁵:

Tablo 5. 14 Ekim 1979 Milletvekili Ara Seçimi Manisa İli Sonuçları

Seçmen sayısı	435.600
Oyunu kullanan seçmen sayısı	325.021
Seçime katılma oranı	%74,61
Geçerli sayılan oy pusulası sayısı	316.534
Siyasi Partiler	Geçerli Oy Pusulası Sayısı
AP	181.158
CHP	89.999
CGP	4.936
MSP	17.889
MHP	14.727
SDP	2.066
TBP	1.436
TİP	2.596
TSİP	1.725
Bağımsız	0

Tablo 6. Manisa'da etkili olduğu belirlenen dört siyasi partinin ilçelerde aldıkları oyların dağılımı⁶⁶.

	AP	CHP	MSP	MHP
Merkez	30.452	13.326	3.279	2.704
Soma	10.670	5.566	1.256	973
Demirci	13.298	2.953	1.542	1.299
Kula	8.299	3.661	558	951
Turgutlu	16.811	8.225	2.777	1.431
Selendi	5.407	1.258	412	407
Saruhanlı	11.188	7.816	1.666	1.097
Sarıgöl	5.590	9.172	261	311
Kırkağaç	9.432	3.027	883	557
Gördes	9.917	3.968	1.212	1.212
Akhisar	25.971	14.516	2.489	936
Alaşehir	14.794	9.655	755	581
Salihli	19.291	11.780	786	229

Katılım oranının %74 civarlarında olduğu Manisa'da seçimin kazananı açık ara farkla AP olmuştur. CHP yalnızca Sarıgöl ilçesinden birinci parti olarak çıkmış, diğer ilçelerin hepsinde en çok oyu AP almıştır. Manisa özelinde 1977 seçimleriyle kıyaslandığında

65 Resmi Gazete, 8 Kasım 1979, s. 19.

66 Hür Işık, 16 Ekim 1979, s. 1.

katılım oranındaki düşüşe rağmen, AP'nin oy oranını artırdığı CHP'nin ise büyük oranda oy kaybettiği dikkat çekmektedir. Sonuç olarak AP adayı Süleyman Çağlar⁶⁷ Manisa milletvekili olarak TBMM'ye girmeye hak kazanmıştır. AP, CHP'ye yaklaşık yüz bin oy fark atmıştır. Seçim çalışmaları sırasında AP milletvekili adayı Süleyman Çağlar'ın "*büyük bir farkla seçimi kazanacakları*" iddiası gerçek olmuştur.

AP ve CHP dışındaki partiler ise bir önceki seçimde olduğu gibi daha geri planda kalarak varlıklarını ortaya koyamamışlardır. Diğer yandan Manisa CHP teşkilatının seçim sonuçlarının açıklanmasıyla bir dağılıma sürecine girdiği ve aslında bu sonucu beklemedikleri gibi bir tavır takındığı gözlemlenmiştir.

Seçimin kazananı Süleyman Çağlar, sonuçlarla ilgili olarak, şaşkıncı bir sonuç olmadığını, bu sonucu zaten beklediklerini ve seçim çalışmalarını sadece oy farkını daha da artırmak için yaptıklarını, nitekim de amaçlarına ulaştıklarını söylemiştir.⁶⁸ Daha sonra yaptığı açıklamada ise ara seçimle birlikte rejimin kaderini belirlemesi yönünden önem taşıyan bir sınav verdiklerini belirtmiştir.⁶⁹

Manisa AP il başkanı seçim sonuçlarından sonra yaptığı açıklamada Türkiye'nin içinde bulunduğu durumla ilgili yorumlarda bulunmuş ve şunları söylemiştir: "*Şu anda Türkiye'nin içinde bulunduğu şartlar tek parti iktidarını gerekli kılmaktadır. Milletimiz 14 Ekim seçimlerinde sandığa attığı oyla bunu tescil etmiştir. Milletten istediğini sağlayacak iktidarın oluşması için erken seçim şarttır. Bu tür hükümetlerde AP'nin yer almasını istiyoruz. Yalnız üçüncü bir AP – MHP - MSP koalisyonuna kesin kes karşıyız. AP – CHP koalisyonu da ancak kısa vadede olabilir, uzun vadede ise hayır. Böyle bir koalisyon muhalefeti zayıflatır ve de demokraside denetim denilen çarkın dişlerini yozlaştırır.*"⁷⁰

Manisa CHP il başkanı Erdoğan Yetenç açıklamasında; "*CHP'nin dışında bir hükümet modeli düşünülemez. Bunun yanında Meclis içinde çeşitli alternatifler bulunabilir. AP – MSP – MHP iktidarı olmamalıdır. Seçim sonuçları ortadadır. Partiler dengesinde çok küçük bir rakam farkı vardır. Yeni bir modelle hükümet kurulabilir. Bu gerçekleşmezse AP'nin cesareti varsa tek başına iktidar olsun*"⁷¹ diyerek, CHP'nin yer almadığı bir hükümetin olmaması gerektiğine dikkat çekmiştir.

Manisa MSP il yönetim kurulu üyesi Turgut Çelebi, en iyi hükümet modeli için ya CHP – AP koalisyonuyla kurulması gerektiğini ya da geniş tabanlı bir erken seçim hükümeti şeklinde olması gerektiğini söylemiştir. MSP'nin CHP ile hükümet kurmasına karşı olduklarını da eklemiştir.⁷²

Manisa MHP Merkez ilçe yöneticisi Süleyman Karadağ, en iyi hükümet modelini AP'nin MSP ve MHP'nin desteğinde hükümet kurması yoluyla olacağını belirtmiştir. Eğer

67 Süleyman Çağlar, 1920 yılında Manisa'nın Alaşehir ilçesinde doğmuştur. Annesi Hanife Hanım, babası Mustafa Bey'dir. İlkokul mezunudur ve ticaretle uğraşmıştır. XII, XIII, XIV, XV ve XVI. Dönem AP Manisa Milletvekili olarak TBMM'ye girmiştir. AP Haysiyet Divanı ve TBMM Karma Kamu İktisadi Teşebbüsleri Komisyonu Başkanlığı görevlerinde bulunmuştur. Milletvekilliği sonrasında Gübre Fabrikaları'nda ve Gima'da Yönetim Kurulu Üyeliği, Turizm Bankası ve Tarım İşletmeleri'nde Danışma Kurulu Üyeliği yapmıştır. Evli ve beş çocuk babasıdır. 9 Ocak 2009 tarihinde yaşamını yitirmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Esat Arslan, *Türk Parlamento Tarihi, TBMM- XVI. Dönem (1977-1980)*, C.3, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara, 2012, s. 1636.

68 *Ekspres*, 15 Ekim 1979, s. 8.

69 *Ekspres*, 16 Ekim 1979, s. 10.

70 *Hür Işık*, 18 Ekim 1979, s. 1-2.

71 *Hür Işık*, 18 Ekim 1979, s. 2.

72n *Hür Işık*, 18 Ekim 1979, s. 2.

ki bu sağlanmazsa erken seçimle kurulacak olan bir hükümet en doğru seçim olacağı yorumunda bulunmuştur.⁷³

15 Ekim günü tüm gözlerin çevrildiği Ecevit, sessiz kalmayı tercih etmiştir. Ancak siyasi partilerin Manisa'daki yöneticilerinin dahi üzerinde sıklıkla durduğu hükümet değişimi konusu, seçimden iki gün sonra gündeme gelmiştir. 16 Ekim'de Bülent Ecevit istifasını Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk'e sunarak çekilmiştir.⁷⁴ Hükümet kurma görevini tekrar üstlenmeyeceğini Korutürk'e belirten Ecevit, milletin AP'nin hükümet kurmasını uygun gördüğünü söylemiştir.⁷⁵ Demirel'e göre de bu bir istifa değildir, millet Ecevit'i indirmiştir.⁷⁶

Seçim sonrası Bülent Ecevit'in istifası (*Yeni Asır*, 16 Ekim 1979, s.1.)

Ecevit'in istifasının akabinde Korutürk, Demirel'i Çankaya Köşkü'nde ağırlamış ve bir saat kırk beş dakika süren görüşme sonucunda hükümeti kurma görevini Demirel'e vermiştir.⁷⁷ Böylece Türkiye'nin ilk azınlık hükümeti⁷⁸, Süleyman Demirel başkanlığında 12 Kasım'da göreve başlamıştır.⁷⁹ MSP ve MHP'nin dışardan desteklediği bir hükümet kuran Demirel, altıncı Başbakanlığını 12 Eylül 1980 Darbesi'ne kadar sürdürmüştür.

14 Ekim 1979 ara seçimlerinden başlayarak Türk iç politikasına egemen olan çevreler ve örgütler, ya AP – CHP büyük koalisyonunu ya da iş birliğini isteyerek veya erken seçime

73 *Hür Işık*, 18 Ekim 1979, s. 2.

74 *Milliyet*, 16 Ekim 1979, s. 1; *Hürriyet*, 16 Ekim 1979, s. 1

75 Nedim Yalansız, *Türkiye'de Koalisyon Hükümetleri (1961-2002)*, Buke Kitapları, İstanbul, 2006, s. 420.

76 Murat Arslan, *Süleyman Demirel*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2021, s. 164.

77 *Hürriyet*, 25 Ekim 1979, s. 1.

78 Bakanlar Kurulu Listesi: Başbakan Süleyman Demirel, Devlet Bakanı Orhan Eren, Ekrem Ceyhan, Muhammet Kelleci, Ahmet Karahan, Metin Musaoğlu, Köksal Toptan, Adalet Bakanı Ömer Ucuşal, Milli Savunma Bakanı Ahmet İhsan Birinciöğlü, İçişleri Bakanı Mustafa Gülcügil, Dışişleri Bakanı Hayrettin Erkmen, Maliye Bakanı İsmet Sezgin, Milli Eğitim Bakanı Orhan Cemal Fersoy, Bayındırlık Bakanı Mehmet Selahattin Kılıç, Ticaret Bakanı Halil Başol, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Münif İslamoğlu, Gümrük ve Tekel Bakanı Ahmet Çakmak, Ulaştırma Bakanı Hüseyin Özalp, Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanı Cemal Külahlı, Çalışma Bakanı Cahit Erdemir, Sanayi ve Teknoloji Bakanı Nuri Kemal Bayar, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Esat Kırathioğlu, Turizm ve Tanıtma Bakanı Barlas Küntay, İmar ve İskan Bakanı Turgut Tokar, Köy İşleri ve Kooperatifler Bakanı Ahmet Karayığıt, Orman Bakanı Hasan Ekinci, Gençlik ve Spor Bakanı Talat Asal, Sosyal Güvenlik Bakanı Sümer Oral, Kültür Bakanı Tevfik Koralan. (*Resmî Gazete*, 12 Kasım 1979, s. 2.)

79 *Cumhuriyet*, 13 Kasım 1979, s. 1.

gitmek gerektiğini savunarak sistemin bunalımdan çıkabilmesi için bazı müdahale dışı yöntemler önermişlerdir. Erken seçim isteyen AP ve MHP, buna karşı çıkan CHP ve MSP olmuştur. Ara seçim sonrası iş dünyası, Atatürkçü güçler ve liberal sağcılar, AP – CHP koalisyonunu acil çözüm olarak önermişlerdir. Böyle bir koalisyonun gerçekleşmemesi durumunda erken seçime gidilmesi gerektiğini belirtmişlerdir. CHP ve MSP'nin erken seçime karşı çıkma nedeni, ara seçimin de işaret ettiği üzere AP kesin bir zaferinden korkmalarıdır. AP ise erken seçimin, yaklaşan müdahale üzerinde caydırıcı etkisinin olabileceği ve tek başına iktidar olarak güven ortamı oluşturabileceği düşüncesindedir.⁸⁰ Partilerin ve siyasal çevrelerin ürettikleri çözüm yolları karşısında ordunun duruşu, aslında Türk siyasetinin uzun yıllar etkisi altında kaldığı en büyük çıkmaza işaret etmektedir. O da ordunun siyaset üzerindeki belirleyici olma rolünü sürdürme isteğidir.

Sonuç

14 Ekim ara seçimi gerçekleştiği dönem itibarıyla değerlendirildiğinde, parlamentodaki beş boş koltuğun doldurmasından ziyade farklı bir misyonu üstlenmiştir. Hükümet için halktan tekrar güvenoyu alma imkânını sunarken, muhalefet için ise iktidarı ele geçirmek adına bir fırsat olarak görülmüştür. Ancak en önemlisi her açıdan sorunların arasına sıkışmış olan halkın hükümete tepkisini göstermesi için büyük bir önem taşımıştır. Ve sonucunda hükümetin değişimine giden yolu açmıştır. Böylece değişen Meclis aritmetiği, muhalefetin Ecevit Hükümetinin sonunu getirebilecek güce kavuşmasını sağlamıştır.

14 Ekim ara seçiminde yer alan Manisa'da seçim süreci ve sonuçlarının yerel düzeyde incelenmesi, genel yargılarda bulunulmasına katkı sağlaması bakımından önem taşımaktadır. Manisa'da seçim propagandasını ülke gündemi belirlemiştir, demek doğru olacaktır. Halkın ihtiyaçları neticesinde oluşturulan propaganda söylemlerine bakıldığında, siyasi partilerin temsilcileri Manisa'nın en küçük ilçelerinde dahi söylemlerini bu konularda yoğunlaştırmıştır. Adaylardan ziyade parti liderleri, yerel siyasetten ziyade ise hükümet değişimi konuları propaganda gündemini belirlemiştir.

14 Ekim ara seçimi sonucu, halkın mevcut hükümete karşı olan tutumunu göstermiştir. AP'nin galip geldiği Manisa'da beklenen bir sonuç alınmış olsa da, önceki seçimlerdeki oy oranıyla kıyaslandığında CHP'nin büyük oranda oy kaybettiği görülmüştür. Bu da Manisa'nın Ecevit Hükümetine ve mevcut sorunlara karşı tepkisinin anlaşılması bakımından önem taşımaktadır. Sadece beş milletvekili belirlemek için yapılan ara seçimler, genel seçim havasında geçmiş ve seçim sonuçları bir iktidarın düşmesine neden olmuştur. Türk siyasal tarihinde çok az görülen bir sonuç ortaya çıkmıştır. AP ve CHP arasında geçen 14 Ekim 1979 ara seçimi AP'nin beş sıfır galibiyetiyle bitince, siyasetin akışı değişmiştir. Zaten 1970'den beri istikrarsız hükümetlerin görüldüğü bir ortama, yeni bir istikrarsızlık eklemiştir. Seçim küçük, sonuçları büyük olmuştur. Manisa seçmeni de bu yeni süreci hazırlayan etkenlerden biri olarak dikkat çekmiştir.

Kaynakça

1-Sürelî Yayınlar

Cumhuriyet

Ekspres

Hür Işık

Hürriyet

80 Ümit Cizre, *AP – Ordu İlişkileri*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, s. 257-258.

Milliyet

Resmi Gazete

Telgraf

Yeni Asır

2-Kitaplar ve Makaleler

Ahmad, Feroz (2011), "Cumhuriyet Türkiye'sinde Siyaset ve Siyasi Partiler", *Türkiye Tarihi 1839-2010, Modern Dünyada Türkiye*, C.4, İstanbul: Kitap Yayınevi, ss. 229-274.

Ahmad, Feroz (2010), *Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980*, İstanbul: Hil Yayınevi.

Akdeniz, Melih (2020), "Türk Ulusal Basınından Örneklerle 12 Eylül 1980 Öncesi Manisa'da Siyasi Olaylar (1976-1980)", *Açılışının Yüzüncü Yılında TBMM ve Manisa'da Siyasi Hayat*, Manisa: Manisa Celal Bayar Üniversitesi Rektörlük Basımevi, ss. 361-406.

Arcaşürek, Cüneyt (1986), *Müdahalenin Ayak Sesleri 1978 – 1979*, Ankara: Bilgi Yayınevi.

Arslan, Esat (2012), *Türk Parlamento Tarihi TBMM – XVI. Dönem (1977-1980)*, C.2, Ankara: TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları.

Arslan, Esat (2012), *Türk Parlamento Tarihi, TBMM- XVI. Dönem (1977-1980)*, C.3, Ankara: TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları.

Arslan, Murat (2021), *Süleyman Demirel*, İstanbul: İletişim Yayınları.

As, Bünyamin, (2020), "Rıza Akçalı, Faruk Saydam ve Mustafa Enöz'ün Penceresinden TBMM, Manisa ve Siyasi Hayat", *Açılışının 100. Yılında TBMM ve Manisa'da Siyasi Hayat*, (Editörler: Nurettin Gülmez, Muzaffer Tepekaya, Ferhat Berber), Manisa Celal Bayar Üniversitesi Yayınları, Manisa.

Ataay, Faruk (2020), "Ekonomik Kriz, Siyasi Kutuplaşma ve Terör Gölgesinde 1977 Seçimleri", *Yüzüncü Yılında TBMM*, C.2, Ankara: TBMM Basımevi, ss. 561-585.

Bağçe, H. Emre (2012), *Türk Parlamento Tarihi, TBMM - XV. Dönem (1973-1977)*, C.1, Ankara: TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları.

Bilgiç, Sadettin (1998), *Hatıralar*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.

Cizre, Ümit (2014), *AP – Ordu İlişkileri*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Çavdar, Tevfik (2019), *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi*, Ankara: İmge Kitabevi.

Erdoğan, Mustafa (2003), *Türkiye'de Anayasalar ve Siyaset*, Ankara: Liberte Yayınları.

Gülbay, Alper (2017), *12 Mart'tan 12 Eylül'e Türkiye'de Seçimler ve Sonuçları*, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara.

Komsuoğlu, Ayşegül (2008), *Siyasal Yaşamda Bir Lider Süleyman Demirel*, İstanbul: Bengi Yayınları.

Önder, Tuncay (2020), "XV. Yasama Dönemi (1973-1977), 12 Mart'tan Çıkış ve Yeniden Kriz", *Yüzüncü Yılında TBMM*, C.2, Ankara: TBMM Basımevi, ss. 513-535.

Özdemir, Hikmet (2008), "Siyasal Tarih (1960-1980)", *Türkiye Tarihi*, C.4, İstanbul: Cem Yayınevi, ss. 191-261.

Koalisyon Hükümetleri, Koalisyon Protokolleri, Hükümet Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri (2015), (Yay. Haz. İrfan Neziroğlu, Tuncer Yılmaz), C.2, Ankara: TBMM Basımevi.

Tuncer, Erol (2003), *Osmanlı'dan Günümüze Seçimler (1877-2002)*, Ankara: TESAV Yayınları.

TÜİK Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2011 (2012), Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası.

Türk, Hikmet Sami (1981), "Açık Parlamento Üyeliklerinin Ara Seçimleri Yoluyla ya da Yedeklerle Doldurulması", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.38, S.1, Ankara, ss. 3-52.

Yalansız, Nedim (2006), *Türkiye'de Koalisyon Hükümetleri (1961-2002)*, İstanbul: Buke Kitapları.

3-Sözlü Kaynaklar

Faruk SAYDAM ile 06.05.2022 tarihinde yapılan görüşme.

Rıza AKÇALI ile 11.05.2022 tarihinde yapılan görüşme.

4-Dijital Kaynaklar

1950-1977 Yılları Arasında Yapılan Milletvekili Genel Seçim Sonuçları, <https://www.ysk.gov.tr/tr/1950-1977-yillari-arasi-milletvekili-genel-secimleri/3007> (Erişim Tarihi 10.02.2022).

1950-1977 Yılları Arası Seçim Çevresine Göre Milletvekili Genel Seçimi Sonuçları (Manisa), <https://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/Milletvekili/1950-1977/Manisa.pdf> (Erişim Tarihi 15.02.2022).

FUAT KÖPRÜLÜ VE AYDIN TANERİ’NİN TÜRKİYE’NİN DEMOKRATİKLEŞME ÇABALARINA İLİŞKİN DÜŞÜNCELERİ

FUAT KÖPRÜLÜ AND AYDIN TANERİ’S REFLECTIONS ON TURKEY’S DEMOCRATICATION EFFORTS

Taner LÜLECI*

Geliş Tarihi/Received:21.06.2023

Kabul Tarihi/Accepted:29.06.2023

LÜLECI, Taner, (2023), “Fuat Köprülü Ve Aydın Taneri’nin Türkiye’nin Demokratikleşme Çabalarına İlişkin Düşünceleri”, Belgi Dergisi, S.26, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Yaz 2023/II, ss. 199-209.

Öz

Fuat Köprülü ve Aydın Taneri Türk tarihçiliğinin iki önemli ismidir. Köprülü, sosyal bilimlerin farklı alanlarında Türkiye’de ve dünyada kendisinden söz ettiren üstün bir performans sergilemiş, Türkiye’de çok partili siyasi hayata geçişin ana aktörlerinden birisi olmuştur. Taneri ise, Genel Türk Tarihinin farklı dönemleri hakkında eserler vermiş, aktif siyasetle ilgilenmese de güncel politikayı yakından takip etmiştir. Sahip oldukları tarih bilgisi ve olayları yorumlama kabiliyetini, Türk demokrasisinin gelişimi için vakfeden Köprülü ve Taneri bu konuda büyük bir gayret sarf etmiştir. Yaşadıkları yıllar itibarıyla aralarında yarım asra yakın fark bulunan Köprülü ve Taneri, Türkiye ve Türk demokrasisi ile ilgili gözlemlerini basın vasıtasıyla kamuoyu ile paylaşmışlar, bu özellikleri sayesinde, birçok meslektaşlarından ayrı değerlendirilmeyi hak etmişlerdir. İkisi de icra ettikleri akademik tarihçilik yanında, yaşadıkları dönemin siyasi ve sosyal olaylarına kayıtsız kalmamışlardır. Köprülü’nün ağırlıklı olarak tek parti, Taneri’nin koalisyonlar dönemine şahitlik ettiği yıllar Türk demokrasi tarihi açısından farklı özellikler taşımaktadır. Bu çalışmada, aralarında kronolojik ve mental devamlılık bulunan iki sosyal bilimcinin gözünden Türkiye’deki demokratikleşme çabalarına değinmeye çalışacağız. Demokrasi uygulamaları bakımından ayrı dönemlerde yaşamış olsalar da, olaylara yaklaşımları birbirine benzeyen iki münevverin demokrasi notları bugünün Türkiye’sine de yol gösterici niteliktedir. Demokrasinin evrensel bir yönetim şekli olduğu düşünülürse, Köprülü ve Taneri’nin gazeteler aracılığıyla tarihe düştüğü notlar, Türkiye’nin demokrasi mücadelesi ve ülkemiz demokrasinin geçirdiği aşamaların da nişanesi hükmündedir. Çalışmanın ana kaynaklarını Köprülü’nün 1945-1950, Taneri’nin ise 1990-1997 yılları arasında yazılar kaleme aldığı yayın organları oluşturmaktadır. Dönemsel olarak farklılıklar arz etse de, birbirine benzeyen meselelerde hangi argümanları kullanıp ne tür önerilerde buldukları, hangi uygulamaları eksik ve/veya hatalı gördükleri çalışmanın temel sorunsalını oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Fuat Köprülü, Aydın Taneri, Türkiye, Demokrasi.*

*Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, taner.luleci@hbv.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0003-0352-0223>)

Abstract

Fuat Köprülü and Aydın Taneri are two important names of the Turkish historiography. Köprülü displayed a remarkable performance, in different fields of social sciences, that is popular in Türkiye and in the world, and became one of the main actors in the transition to multi-party political life in Türkiye. And Taneri produced works about different periods of the General Turkish History and closely followed current politics even though he was not interested in active politics. Köprülü and Taneri, who dedicated their knowledge of history and ability of interpreting events to the development of the Turkish democracy, made great effort in this regard. Köprülü and Taneri, between whom almost half a century lapsed in terms of the years they lived in, shared their observations about Türkiye and Turkish democracy with the public through the press, and, thanks to these features of theirs, they deserved a special evaluation among many of their colleagues. Besides their academic historiography, both did not remain indifferent to the political and social events of the periods in which they lived. The years, during which Köprülü witnessed mainly the one-party period and Taneri the coalitions period, have different characteristics in terms of the Turkish democracy history. In this study, we will try to touch upon the democratization efforts in Türkiye, from the eyes of two social scientists between whom there had been a chronological and mental continuity. The democracy notes by the two intellectuals who had similar approaches to events are qualified to guide also today's Türkiye, although they lived in different periods in terms of democracy practices. Considering that democracy is a universal form of government, the notes made to the history by Köprülü and Taneri through newspapers are indicative of Türkiye's struggle for democracy and the stages of democracy our country went through. The main sources of the study are the publications in which Köprülü wrote articles between 1945-1950 and Taneri between 1990-1997. The main problematic of the study is which arguments they used and what kind of proposals they made on similar issues, though they were in different periods, and which applications they considered incomplete and/or wrong.

Keywords: *Fuat Köprülü, Aydın Taneri, Turkey, Democracy.*

GİRİŞ

Fuat Köprülü¹ ve Aydın Taneri² Türkiye'de sosyal bilimlerin gelişmesine önemli katkılar sağlamış iki bilim insanıdır. Köprülü bilim ve siyasette temayüz ederken, Taneri aktif siyasetle hiç ilgilenmemiştir. Doğum tarihlerine bakıldığında aralarında kırk iki yıllık yaş farkı olduğu görülecektir. Taneri'nin doğduğu 1932 yılında Köprülü, Türk ve dünya bilim âleminin saygın isimlerinden birisidir. Köprülü'nün vefat ettiği 1966'da ise Taneri, doktorası henüz devam eden bir asistandır. 1960'da Ankara Üniversitesi DTCF'nden mezun olan Taneri, Köprülü'yü Türk Tarih Okulunun (Ekolünün) kurucusu olarak görmektedir.³ Taneri'nin Köprülü ile tanışmış olma ihtimali zayıftır. Köprülü'den bahsederken ondan sitayişle söz eden Taneri'nin yazıları ve üslubu dikkate alındığında böylesi bir tanışıklıktan söz etmesi beklenirdi. Taneri, Köprülü'nün talebesi olan Mehmet Altay Köymen'in talebesidir.⁴ Türk akademiasında hala geçerliliği olan usta çırak ilişkisi Köprülü-Köymen ve Köymen-Taneri özelinde dikkate alınır, Taneri'nin Köprülü ile ilgili hususi bilgilere, hocası Köymen vasıtasıyla sahip olduğu düşünülebilir.

Bu çalışmada, Türkiye'nin demokratikleşme çabalarını Fuat Köprülü ve Aydın Taneri'nin bakış açılarıyla değerlendirmeye çalışacağız. Bu değerlendirme, Türk modernleşmesini, ilgili iki dönem üzerinden karşılaştırmayı da deneyecektir. Burada, adı geçen iki ismin seçilmesinin bir kaç sebebi var: Öncelikle iki isim de Türkoloji'de -Fuat Köprülü edebiyat, sosyoloji ve tarih alanlarında, Aydın Taneri sadece tarih alanında- eserler vermişler, Türk medeniyeti ve sosyal hayatı hakkında fikir üretmişlerdir. Yaşadıkları yıllar nazar-ı dikkate alındığında, Köprülü ve Taneri'nin, neredeyse arada hiç boşluk kalmayacak şekilde cumhuriyet Türkiye'sini gözlemledikleri ve olanı biteni muhakeme ettikleri fark edilecektir. Köprülü'nün tarih tezi adeta bu iki isimde tecelli etmiştir. İki arasında kronolojik ve mental olarak "devamlılık ve bütünlük" vardır.

Köprülü ve Taneri isimlerini bu çalışmada bir araya getiren en önemli faktör, her ikisinin de ülkeye dair fikirlerini basın yoluyla kamuoyu ile paylaşmış olmalarıdır. İki isim de akademik misyonlarını göz ardı etmemiş ve fakat dönemlerinin basın yayın organlarında günlük yazılar ve denemeler kaleme almaktan geri durmamışlardır. Buradaki maksadın bir *aydın sorumluluğu* olduğunu teslim etmek gerekir. Eleştiri kültürünün demokrasi tarihinde her zaman çok önemli bir yeri vardır. Yaşadıkları döneme ait gelişmeleri titizlikle takip ve analiz etmeleri Köprülü ve Taneri'yi çağdaşlarından farklı bir noktaya taşımıştır. Her ikisi de sahip oldukları tarih formasyonunu, ülkemizin demokratik kazanımlarına hasretmiş ve bu konuda mesai harcamıştır. Tarihçilerin, Türkiye'nin demokrasi pratiklerine katkıları

1 Mehmet Fuat Köprülü 1890'da İstanbul'da doğmuştur. Babası İsmail Faiz Bey, annesi Hatice Hanım'dır. Mercan İdadisi sonrasında Hukuk Mektebine başlamış, bilahare buradan kendi isteğiyle ayrılmıştır. Türk edebiyatı, tarih ve sosyoloji alanında yaptığı çalışmalarla 1913'te Darülfünun muallimi olmuştur. 1933'e kadar dünya çapında eserlere imza atmış ve bu yıl ordinaryüslüğe yükselmiştir. 1935 ara seçimlerinde Kars mebusu olmasına rağmen, aktif siyasetle İkinci Dünya Savaşı sonrasında ilgilenmiş, Demokrat Parti iktidarında Dışişleri Bakanlığı yapmıştır. 1956'da DP'den istifa etmiş, 1960 darbesinden sonra kısa bir süre tutuklu kalıp bilahare ilmi çalışmalara dönmüştür. 1966'da İstanbul'da vefat etmiştir.

2 Aydın Taneri 1932'de İstanbul'da doğmuştur. Babası Ahmet Nurettin Bey, annesi Nefise Semahat Hanım'dır. AÜ Tıp Fakültesi'ne kaydolmuş ancak buradaki eğitimine devam etmemiştir. 1956'da DTCF Tarih Bölümüne başlamıştır. 1960 yılında Genel Türk Tarihi kürsüsünden mezun olup, 1962'de aynı kürsüde asistanlığa hak kazanmıştır. 1967'de doktorasını bitirmiş; 1972'de doçent, 1978'de profesör olmuştur. 1997'de emekli olan Taneri, aynı yıl Bodrum'da vefat etmiştir.

3 Aydın Taneri, "Devlet Kuran Milletler", *Türkiye*, 12 Eylül 1990.

4 Aydın Taneri, "Fuad Köprülü'nün Türk Milliyetçiliğine Hizmeti", *Tercüman*, 18 Haziran 1981.

sadedinde Osman Turan, Akdes Nimet Kurat, Fethi Tevetoğlu ve İsmail H. Danişmend'i de Yeni İstanbul Gazetesi'ndeki yazıları dolayısıyla hatırlamak gerekir.⁵ Yılmaz Öztuna da (1930-2012) uzun yıllar Türkiye gazetesinde tarih merkezli yazılar yazmış, Ahmet Refik Altınay (1881-1937) gibi basın yoluyla, *tarihin topluma sevdirmesinde* önemli bir misyon üstlenmiştir. Tarihçilerin, disiplinler arası yaklaşımlarla Türkiye ve dünya gündemini muhakeme etmesi, yeni uzmanlık alanlarının hâkim olduğu modern zamanlarda daha da önem kazanmış görünmektedir. Yaşadıkları dönemde Köprülü ve Taneri bunu vazife telakki edip, başarıyla tatbik etmişlerdir.

Türkiye'deki demokrasi çabalarına yazılarıyla katkı sağlayıp tarihe not düşmeye çalışan Köprülü ve Taneri'nin çalışmamıza konu olan yazın faaliyetleri arasında elli yıllık zaman farkı bulunmaktadır. Köprülü'nün 1945-1950 yılları arasında, Taneri'nin ise 1990-1997 yılları arasında kaleme aldığı yazılar, seçilen başlık muvacehesinde incelenecektir. Bu yıllarda Köprülü -başka gazeteler yanında- *Dikkat, Kudret, Kuvvet, Son Saat ve Vatan* gazetelerinde; Taneri ise düzenli haftalık yazılar şeklinde *Türkiye* gazetesinde yazılar kaleme almıştır.

Tarihte, yaşanan olayları, zamanın şartlarına göre değerlendirmek gibi önemli bir kural vardır. Bu bağlamda, Köprülü ile Taneri'nin hem yaşadığı ve hem de yazılarını mercek altına aldığımız yıllar pek çok bakımdan farklılık göstermektedir. Türkiye'nin demokratikleşme hamlelerine konsantre olduğumuza göre, en bariz fark yönetim alanındadır. 1945-1950'li yıllar ülkemizde tek partinin hüküm sürdüğü yıllardır.⁶ Cumhuriyetin ilanından sonra, 1925 ve 1930'da çok partili hayata geçiş denemeleri akamete uğramıştı.⁷ 1946'da Demokrat Parti'nin kurulmasıyla başlayan yeni süreç 1960 yılındaki askeri darbeyle durma noktasına gelse de, DP'nin kurulması ülkemiz demokrasi tarihi açısından bir dönüm noktası teşkil eder. Demokrat Parti'nin dört kurucusundan biri olan Fuat Köprülü'nün 1945-1950 yıllarında kaleme aldığı yazılar, esasen birçok gelişmeye içeriden şahitlik etmiş bir bilim ve siyaset adamının tek parti rejimi ve demokrasi talebine ilişkin notlarını ihtiva eder. Aydın Taneri'nin yazılarını ele aldığımız 1990-1997 arasındaki yıllar ise, son olarak 1980'de bir askeri darbe geçirmiş olmasına rağmen, demokrasi uygulamaları bakımından oldukça mesafe almış bir Türkiye'ye tekabül etmektedir.⁸ 1989'dan itibaren dünyada meydana gelen köklü değişimlerden Türkiye de etkilenmiştir. Taneri bu yıllarda, aktif siyasetin içinde olmasa da, zengin sosyal çevresi sayesinde olayları yakından izleme ve değerlendirme imkânı bulmuştur.

5 Prof. Dr. Osman Turan-Yeni İstanbul Yazıları, Yayına Hazırlayan: Nasrullah Uzman, Hitabevi Yayınları, Ankara, 2016, s. XIV.

6 1945-1950 yılları arasında görev yapan Cumhuriyet Hükümetleri sırasıyla şunlardır: 14. Hükümet, Şükrü Saraçoğlu, Mart 1943-Ağustos 1946; 15. Hükümet, Recep Peker, Ağustos 1946-Eylül 1947; 16. ve 17. Hükümet, Hasan Saka, Eylül 1947-Ocak 1949; 18. Hükümet, Şemseddin Günaltay, Ocak 1949-Mayıs 1950. (19. Hükümet, Adnan Menderes, Mayıs 1950-Mart 1951)

7 Halk Fırkası cumhuriyet Türkiye'sinin ilk siyasi partisidir. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu, Atatürk tarafından önce Halk Fırkasına, 1924'te de Cumhuriyet Halk Partisi'ne dönüştürülmüştür. Adına İkinci Grup denilen muhalif milletvekillerininin 1924'te kurduğu Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası da yeni rejimin ilk muhalefet partisidir. TCF, Şeyh Said ayaklanması gerekçe gösterilerek 1925'te kapatılmıştır.

1930 yılında, Cumhurbaşkanı Atatürk'ün isteğiyle Serbest Cumhuriyet Fırkası adında yeni bir parti kurulmuştur. Muhalefet vazifesi icra etmek üzere Ali Fethi Okyar'ın kurduğu partinin, geniş halk kitleleri tarafından benimsenme ihtimali ortaya çıkınca SCF kendisini feshetmek durumunda kalmıştır.

8 1990-1997 yılları arasındaki Cumhuriyet Hükümetleri: 47. Hükümet, Yıldırım Akbulut, Kasım 1989-Haziran 1991; 48. Hükümet, Mesut Yılmaz, Haziran 1991-Kasım 1991; 49. Hükümet, Kasım 1991-Mayıs 1993; 50, 51 ve 52. Hükümet, Tansu Çiller, Haziran 1993-Mart 1996; 53. Hükümet, Mesut Yılmaz, Mart 1996-Haziran 1996; 54. Hükümet, Necmettin Erbakan, Mart 1996-Haziran 1997. (55. Hükümet, Mesut Yılmaz, Haziran 1997-Ocak 1999)

Fuat Köprülü ve Aydın Taneri'nin Türkiye'nin Demokratikleşme Çabalarına İlişkin Düşünceleri

Meslekî formasyonları ile Türkiye'nin kalkınmasına ve demokrasi uygulamalarına ilişkin fikir ve eylemleri birbirine çok benzeyen Fuat Köprülü ve Aydın Taneri'nin 1945'ten 1997'ye uzayan süreçte ülkenin demokratikleşme çabalarına dair düşünceleri, demokrasi tarihimiz açısından önemli ipuçları vermektedir.⁹ 1950 ve 2000'li yıllara açılan iki ayrı pencereden Türkiye'ye bakmak, ülkemizde demokrasi adına kaydedilen mesafe hakkındaki tartışmalara da katkı sağlayacaktır.

DEMOKRASİ VE DEMOKRATİKLEŞME ÇABALARINA İLİŞKİN TARTIŞMALAR

Fuat Köprülü'ye göre modern çağda toplumların mutluluğunu sağlayacak tek sistem demokrasi olup, Türk milleti bu sistemin dışında kalmamalıdır.¹⁰ Aydın Taneri, "Demokrasi akliselim, hoşgörü, mantık ve açık yol rejimidir. Kendisine aykırı ve zararlı her türlü fikir ve kavramları; hür fikir ve tartışma ortamında yenecek güçtedir. Fazileti de buradadır" demektedir.¹¹ Fuat Köprülü, "Bugün iyice anlaşılmıştır ki, bütün dünya milletleri, bugünkü ve yarınki nesillere temiz ve insani bir demokrasi terbiyesi vermedikçe, hür insanlık ruhu bugünkü ve yarınki insanlara kemaliyle telkin edilmedikçe, dünyanın refaha ve saadete kavuşması kabil olamayacaktır." derken demokrasinin dünyadaki bütün milletler için en erdemli yönetim şekli olduğunu ifade etmektedir.¹² Taneri ise, bir yandan Türk vatandaşlarının demokrasi mücadelesini takdir etmekte, diğer yandan Türk demokrasisini batılı devletlere nazaran henüz yeni ve altyapı olarak hazırlıksız görmektedir.¹³

Fuat Köprülü, demokrasinin istinat etmesi gereken esaslara ayrıca dikkat çeker.¹⁴ Köprülü'nün demokratik ruhun esas prensipleri olarak tavsif ettiği *serbest düşünce*, *tenkid*, *müşamaha* gibi umdeler hakkında Aydın Taneri, "Demokrasi, akliselim, hoşgörü, mantık ve açık yol rejimidir. Kendisine aykırı ve zararlı her türlü fikir ve kavramları; hür fikir

9 Yüksek Öğretim Kurulu Başkanlığı Tez Merkezi'nde Fuat Köprülü hakkında ikisi doktora on biri yüksek lisans olmak üzere on üç tez bulunmaktadır. Aydın Taneri hakkında ise üniversitelerimizde şu ana kadar iki yüksek lisans tezi yapılmıştır.

10 "İnsan topluluklarının saadet ve selametini, fertlerin hak ve hürriyetlerini temin eden siyasi nizamın demokrasi rejimi yani milli hâkimiyet sistemi olduğu, bilhassa İkinci Dünya Harbinden sonra, artık herkesin malumu bulunuyor. İnsanlık haysiyetini ve vatandaş hak ve hürriyetlerinin mukaddes bir esas olduğunu pekiyi takdir eden bugünkü dünya cemiyetleri, işte bunun içindir ki, demokrasi rejimine bu kadar sarılmışlardır. Tek parti istibdadının bütün kötülüklerini her günkü tecrübeleriyle yakından anlayan ve bütün dünyada totaliter rejimlerin yıkıldığını gören Türk milleti de, işte aynı maksatla, üç yıldan beri bir demokrasi mücadelesine girişmiş bulunuyor." Fuat Köprülü, "Demokrasinin Ahlâki Esasları", *Son Saat*, 23 Ocak 1948. Köprülü, demokrasinin ahlâki kuralları olması gerektiğini de söylemektedir: "Demokrasi, her şeyden evvel ahlaki esaslara dayanan bir siyasi sistemdir. Açıklık, samimilik, dürüstlük gibi temellere dayanmadıkça, böyle bir sistemin ciddi olarak kurulmasına imkân yoktur." Fuat Köprülü, "Demokrasilerin Ahlâki Esasları", *Vatan*, 17 Mart 1950.

11 Aydın Taneri, "Laihik Tartışma Dışı Kalmalı İmiş", *Türkiye*, 1 Eylül 1993.

12 Fuat Köprülü, "Demokrasi Ruhu", *Vatan*, 19 Eylül 1945.

13 Aydın Taneri, "Rapor/Paket Demokrasisi", *Türkiye*, 9 Mart 1997. Konuyla ilgili şu cümleler de Taneri'ye aittir: "Devletin organları olan meclis, hükümet, ordu, yüksek mahkemeler, üniversite ile resmi ve gayri resmi mahiyette dini müesseseler, sendikalar, basın, vakıflar, dernekler birbirleriyle anlaşmazlık içindedirler. Bu anlaşmazlığın bir sebebi de demokrasinin henüz tamamiyle yerleşmemiş olmasındandır." Aydın Taneri, "Manevi Durumumuz", *Türkiye*, 21 Temmuz 1996.

14 "Demokrasi yalnız siyasi bir rejim değil, ondan daha evvel, ahlâki bir sistem, felsefi bir anlayış ve nihayet, bir hayat kaidesidir. Bugün artık bütün dünyaya yayılmış veya yayılması mukadder olan Garp ilmini ve medeniyetini doğuran serbest düşünce, tenkid, müşamaha gibi büyük prensipler, demokratik ruhun esas prensiplerini teşkil eder." Fuat Köprülü, "Demokrasi Ahlâki", *Kuvvet*, 18 Haziran 1947.

ve tartışma ortamında yenecek güçtedir. Fazileti de buradadır.” demektedir.¹⁵ Köprülü bir başka yazısında da “Demokrasi ruhunun, bütün fikirlere hürmet etmeyi icap ettirdiğini” söylemektedir.¹⁶ Temel hak ve hürriyetlerin kullanılması da Köprülü’nün en hassas olduğu konulardandır. Ona göre “Demokrasilerde herkes kendi izan ve idrakine göre, dini ve siyasi her türlü fikirlere, akidelere sahip olmakta serbesttir; ve bunları yaymak için de istediği gibi çalışabilir; ancak, takibe mecbur olduğu yol, akıl, mantık, münakaşa, ikna yoludur.”¹⁷ Aynı konuda Taneri “Şekil elbette önemlidir. Ancak, bilimin ışığında milli ve manevi değerlere sahip çıkmamak, hukukun mana ve önemini kavramamak, üstünlüğünü kabul etmemek gibi telakki ve davranışlar mevcut ise esasa girilemez. Kenarından köşesinden girilse bile sınırlı mesafe alınabilir” demektedir.¹⁸

Modern toplumlarda siyaset, düşüncelerin uzlaştırılması faaliyetidir ve bu faaliyet yönetme gücünün ele geçirilmesi ve/veya elde tutulması suretiyle gerçekleşir. Söz konusu ele geçirme ve/veya elde tutma eylemi de demokrasi ile yönetilen ülkelerde siyaset yoluyla olur. Demokrasilerin vazgeçilmez unsuru sayılan siyasi partilerin söylem ve eylemleri, seçim zamanlarında kendilerine oy veren bireyler tarafından kabul veya reddedilir. Seçim sonuçlarına toplumun bütün kesimleri saygı gösterir ve tercihler meşruiyet kazanır. Bu esasen, basit ve anlaşılabilir bir süreçtir. Ancak uygulamalara bakıldığında konunun aynı zamanda bir eğitim-kültür meselesi olduğu anlaşılacaktır. Fuat Köprülü için siyasi partilerin varlık sebebi bellidir. O, “Memleket partiler için değil, partiler memleket içindir. İktidar mevkii ise, şahısların veya partilerin menfaatlerine göre değil, milletin serbest iradesine göre taayyün eden bir emanetten başka bir şey değildir.” görüşündedir.¹⁹ Bir başka yazısında da “Yurtsever, medeni her insan, temiz ruhlular her vatandaş, mensup olduğu partinin menfaati üstünde memleket menfaati düşüncesinin hâkim olması icap ettiğini asla unutmamalıdır.” demektedir.²⁰ Taneri, siyasi partileri ve parti içi karışıklıkların sebeplerini ele aldığı bir yazısında “Şahıslar herhangi ideolojiye, doktrine, fikre değil, milletvekili olmak gayesiyle, bir partiye giriyorlar. Aynı şahsın sık sık parti değiştirdiği de oluyor. Bu durumda, şahsın parti tercihi sosyolojik ve psikolojik eğilimine göre şekilleniyor. Partiler herhangi bir fikri tahakkuk ettirmek için araç değil, menfaat vasıtası olarak kullanılıyor.” diyor.²¹

Köprülü, parti taassubu içinde olmayı demokrasi ile taban tabana zıt bir anlayış olarak değerlendirmekte ve şöyle söylemektedir: “Parti menfaatini ve partililik taassubunu her şeyin üstüne çıkararak, fikirlere ve prensiplere değil sadece menfaatlara bağlı kalan, kendi partisine mensup olmayanları adeta bir düşman gözüyle gören insanlar, demokrasi ruhuna ve demokratik zihniyete tamamıyla yabancı kalmışlar demektir. Bunlar, fikirler ve

15 Aydın Taneri, “Laiklik Tartışma Dışı Kalmalı İmiş”, *Türkiye*, 1 Eylül 1993. Taneri, aynı mevzudaki bir başka yazısında “İktidar muhalefete; tez antiteze; fikir karşı fikre muhtaçtır. Siyasi görüş karşı görüş; ekonomik ekol karşı ekole; sosyal akım karşı akıma muhtaçtır. Çünkü tez, antitezi doğurur. Bu tabiat kanunudur. Yüksek bilime göre ise fikir veya tezin varlığını sürdürmesi, karşı fikir veya tezin mevcudiyetine ve muhalefetine muhtaçtır. Bu karşı fikir yani muhalefet olmalıdır ki, fikir sahibi, tenkidleri süzgecinden geçirip, doğruyu-yanlış, isabetliyi-isabetsizi ayırabilsin ve doğrudan yararlı olsun. Bu bakımdan karşı fikirden korkmamalıdır, çekinmemelidir.” demektedir. Aydın Taneri, “Herşey Ziddi ile Kaimdir”, *Türkiye*, 18 Temmuz 1990.

16 Fuat Köprülü, “CHP Genel Sekreterine İkinci Cevap”, *Kudret*, 25 Kasım 1947.

17 Fuat Köprülü, “Miras Dâvası mı?”, *Vatan*, 6 Ekim 1945.

18 Aydın Taneri, “Anayasa da Neymiş?”, *Türkiye*, 19 Temmuz 1995. Taneri bu yazısında *yüksek medeniyet sahibi millet ve devletlerin temellerinde bulunması gerekenleri, bilim ve sanata verilen önem; adalet esaslarına riayet; sosyal refah ve din ve vicdan hürriyetine saygı göstermek* olarak işaret etmektedir.

19 Fuat Köprülü, “Yıkılan Bir Sistem, Kurulan Bir Rejim”, *Dikkat*, 31 Ekim 1946.

20 Fuat Köprülü, “Mutaassıp Partililik Zihniyeti”, *Dikkat*, 11 Kasım 1946.

21 Aydın Taneri, “Bazı Partilerimiz Niçin Karışık”, *Türkiye*, 12 Ocak 1997.

Fuat Köprülü ve Aydın Taneri'nin Türkiye'nin Demokratikleşme Çabalarına İlişkin Düşünceleri

prensipier etrafında birleşen ve memleket menfaatini her türlü düşüncelerin üstünde tutan hakiki particiler değil, şahsi menfaat birliğinin yarattığı tesanütü, memleketin zararına da olsa müdafaa lüzumuna inanmış mutaassıplar ve muhterislerdir.”²² Yüksek hedefleri olmayan particilik mevzuunda Taneri, “Hürriyetçi-parlamentar-demokratik düzenin bir bakıma dikenini olan partiler arası demagojik sürtüşmeler, devlet kavramının hemen bütün iktidarlarca yerleştirilememesi, kırtasiyecilik, israf, vergi adaletsizliği, ruhlardaki dengesizliği belirgin hale getirmektedir.” demektedir.²³ “Parti ve şahıslar devlete iktidar kazandırmak için birer vasıtadırlar. Maalesef, günümüzdeki uygulamada hükümettekiler, genellikle bu ilkelerin tam ziddini icra etmektedirler.” cümleleri de Taneri'ye aittir.²⁴

Fuat Köprülü ve Aydın Taneri'nin iyi yetişmiş insan gücüyle ilgili kaygı ve beklentileri de birbirini tekmiil eder niteliktedir. Köprülü bu konuda “Umumi efkâr karşısında memleket meselelerinden bahseden insanlar, hele omuzlarında resmi bir mesuliyet de taşıyorlarsa, yazılarında ve sözlerinde açık ve samimi olmak, kanaatlerini kati bir şekilde belirtmek zorundadırlar. Realitelere aykırı iddialarda bulunan, herkesçe bilinen hadiseleri inkâr ve tevile kalkışan bir siyaset adamı, umumi efkârda hiçbir itimat uyandıramaz” derken,²⁵ Taneri de “Dünyanın her yerinde niteliklerini saydığımız mümtaz, seçkin kadrolar sayıca fazlalık göstermezler. Bununla beraber, buldukları kurumda, müessesede, teşkilatta mevkii ve şahsiyetleri ile kendilerini hissettirirler. Bu kişilerin yetiştirilmelerinde ve temayüz etmelerindeki sırlar nelerdir?... Hiç şüphesiz, Türk toplumunun kendisine mahsus geleneklerini yaşatan aile birliği anlayışı, geçirdiği tahsil ve terbiye kademelerinden aldığı ilmi değerler ve intisap ettiği kurumdan kazandığı manevi güçler ve tecrübeler. İşte bir devletin, bir milletin alinyazısında, mukadderatında söz sahibi olan kimselerin formasyonu.” demektedir.²⁶

Devletteki devamlılık konusu Fuat Köprülü'nün tarihimize ilgili en önemli tezlerinden birisidir ve Aydın Taneri bu mevzuda Köprülü ile aynı kanaatleri taşımaktadır. “Bir memlekette iktidarın değişmesi, yani umumi seçimler neticesinde ekseriyeti kazanan partinin iş başına geçmesi, ne adalet cihazında, ne de sair hükümet teşkilatında hiçbir esaslı değişikliği mucip olmamalıdır ki, o memlekette ahenkli ve istikrarlı bir idare mevcut olabilsin; amme vazifelerini gören her memur, en büyüğünden en küçüğüne kadar, kanunun kendisine çizdiği salahiyet dairesinde huzur ve emniyetle çalışmak imkânını bulabilsin.” cümleleri Köprülü'nün Türk bürokrasisi üzerine eleştirisini ihtiva eder.²⁷ Aynı konuda Taneri “Maalesef yetişkin ve işini bilen bürokrat sayısı yeterli değildir. Bir de buna bakanların en küçük teferruat ile uğraştıkları, müstahdem tayinine bile karıştıkları müdahale ettikleri düşünülürse politikanın nerelere kadar uzandığı anlaşılabilir.” görüşündedir.²⁸

Fuat Köprülü, eleştiri kültürünün toplumların gelişmişlik seviyesini gösterdiğini ifade etmektedir. “Hür düşünce ve serbest tenkid, bugünkü medeniyetin başlıca temellerini teşkil eder. İnsanlığı bundan mahrum etmek, irticaların en korkuncu olur ve bunlardan mahrum

22 Fuat Köprülü, “Memleket Meselelerinde Particilik Taassubu”, *Kudret*, 27 Kasım 1947.

23 Aydın Taneri, “Biz Adam Olmayız”, *Türkiye*, 5 Şubat 1992.

24 Aydın Taneri, “Gün Sazak'ın Çok Cepheli Şahsiyeti”, *Türkiye*, 27 Mayıs 1992.

25 Fuat Köprülü, “Hükümet Eski Zihniyetinden Hala Kurtulamayacak mı?”, *Kudret*, 13 Kasım 1947.

26 Aydın Taneri, “Oğuz Turan Paşa”, *Türkiye*, 3 Ekim 1990.

27 Fuat Köprülü, “İdarenin Tarafsızlığı Meselesi”, *Vatan*, 23 Mart 1950.

28 Aydın Taneri, “Ordu Millet”, *Türkiye*, 20 Kasım 1991.

kalan cemiyetler, derhal bir esir sürüsü şekline girerler. İster dini, ister siyasi mahiyette olsun, muayyen akidelere bağlanarak hakikatin yalnız bu akidelere olduğuna inanan ve bunları herkese zorla kabul ettirmek isteyen mutaassıplar, gerek kendi milletlerinin, gerek insanlığın en büyük düşmanlarıdır.” cümleleri onun bu konudaki fikirlerini yansıtır.²⁹ Yine aynı konuda Köprülü “Fikir ve içtihat meselelerinde tam bir serbestlik taraftarıyım. Herhangi bir meselede benim düşüncelerime tamamiyle zıt fikirler besleyenlere karşı en küçük bir târiz düşüncesi aklımdan geçmez. Bu itibarla samimi olarak tek partinin lüzum ve zaruretine inanan en koyu demokrasi aleyhtarlarını dahi hoş görürüm. Fikir ayrılıklarının şahsi sevgi ve saygı hislerini bozması ise, medeni insanların riayet ettikleri en büyük kaidedir.” demektedir.³⁰ Aydın Taneri için de *karşı fikre tahammülsüzlük*, Türk siyasetini ele aldığı bir makalede ifade ettiği geri kalmışlık sebeplerinden biridir.³¹

Fuat Köprülü demokrasi kültürünün ancak gelişmiş toplumlarda yerleşebileceğini, bunun da bazı şartları olduğunu düşünmektedir. O, bu konuda “İnsanlık haysiyetini, fertlerin hak ve hürriyetlerini ana prensip olarak kabul eden demokratik rejimlerde, siyasi bünyenin sağlam kalması ve herhangi bir tereddide uğramaması için, siyasi ahlâk kaidelerine büyük bir titizlikle riayet edilmesi şarttır. Aksi takdirde, demokrasi yerine demagoji, anarşi ve nihayet istibdat ve tahakküm meydan alır. Hakiki demokrasinin ancak yüksek bir siyasi olgunluğa erişmiş milletlerde mevcut olması ve bu memleketlerde siyasi ahlâk kaidelerine büyük bir bağlılık gösterilmesi asla tesadüf eseri değildir.” der.³² Köprülü’nün bu konudaki yaklaşımı, Aydın Taneri’de “İşin esası, anayasayı hukuk ve demokrasi bakımından işletecek ve çalıştıracak zihniyet ve düşünce inkılabını temin etmektir.” şeklinde tezahür eder.³³

Hem Fuat Köprülü ve hem de Aydın Taneri devlet kavramına çok önem vermişler, Türklerin devlet kurma ve medeniyet oluşturma kabiliyetine sık sık atıfta bulunarak, devlet-millet ilişkisini irdelemeye çalışmışlardır. “Uzun asırlardan beri birçok devletler kurmuş ve böylece büyük bir siyasi tecrübe edinmiş olan Türk milletinde kanun ve kanuna hürmet duyguları çok kuvvetlidir. Fakat bu duygu hiçbir zaman otorite karşısında miskince bir itaat ve tevekkül mahiyetinde anlaşılmamalıdır. Türkler henüz aşiret ananelerini muhafaza eden devletler kurdukları çok eski zamanlarda bile, aşiret kanunlarına riayet etmeyen hükümdarları, onu adeta yarı mukaddes bir şahsiyet saymalarına rağmen cezalandırmaktan geri durmamışlardır. Tamamiyle mutlakiyetçi bir mahiyet taşıyan Osmanlı İmparatorluğundaki ihtilallerde de bu ruhi temayülü görmek mümkündür.” cümleleri Köprülü’ye aittir.³⁴ Aynı konu hakkında Taneri, “Büyük medeniyetleri büyük milletler dolayısıyla büyük devletler kurarlar. Buradaki büyüklük her zaman toprak ve nüfus fazlalığı, büyüklüğü değildir. Nitelikli olmak, özellik taşımak meselesidir.” demektedir.³⁵ Başka bir yazısında da Taneri, “Bütün büyük medeniyetler gibi, Türk medeniyetinin de üstünlüğü, siyasi, hukuki, içtimai, iktisadi, dini kavramların birbiriyle bağdaştırılması esasına dayanır.” der.³⁶

29 Fuat Köprülü, “Miras Dâvası mı?”, *Vatan*, 6 Ekim 1945.

30 Fuat Köprülü, “Demokrasinin Manasını Hala Anlıyamayanlar...”, *Kudret*, 16 Ekim 1947.

31 Aydın Taneri, “Bazı Partilerimiz Niçin Karışık”, *Türkiye*, 12 Ocak 1997.

32 Fuat Köprülü, “Demokrasilerde Siyasi Ahlâk”, *Kudret*, 7 Şubat 1948.

33 Aydın Taneri, “Anayasa Değiştirilecekmiş”, *Türkiye*, 17 Mart 1993.

34 Fuat Köprülü, “Kanun Her Şeyin Üstünde!”, *Kuvvet*, 6 Ocak 1947.

35 Aydın Taneri, “Sessiz Kaldıkça”, *Türkiye*, 1 Şubat 1995.

36 Aydın Taneri, “Dekan Bey İmama Karşı mı?”, *Türkiye*, 22 Şubat 1995.

Fuat Köprülü ve Aydın Taneri'nin Türkiye'nin Demokratikleşme Çabalarına İlişkin Düşünceleri

Köprülü ve Taneri, demokrasinin gelişmesiyle ilgili her türlü olumsuz vaziyete rağmen, Türk Milletinin demokratik hakların kullanılması prensibinden taviz vermeyeceği görüşündedirler. Fuat Köprülü bu düşüncesini, "Milli ve siyasi şuuruna, kendisine fuzuli vasilik etmek isteyenlerden çok daha fazla sahip olan halkımızın akliselimine, itidal ve muvazenesine, sarsılmaz iradesine her suretle inanabiliriz" şeklinde ifade ederken³⁷, Aydın Taneri milli hedefler konusunu ele aldığı yazısında "Milli hedef-hedefler, bir devletin ve milletin yazılı olmayan anayasasıdır. Kendi tarihinden süregelen kültür, bilgi ve birikimlerin, devletin ve onun milletin menfaatleri doğrultusunda, gerek yöneticilerin gerek tebanın akıl, ruh ve şuurlarında kristalize olan idealler manzumesidir." demektedir.³⁸

SONUÇ

Türk demokrasi tarihinin iki farklı dönemini Fuat Köprülü ve Aydın Taneri üzerinden anlamaya çalıştığımız bu makalenin ana kaynakları, adı geçen iki bilim insanının dönemin basın yayın organlarında kaleme aldığı yazılardır. Yaşadıkları dönemin özelliklerini birebir yansıtan bu yazılarda öne çıkan en önemli konular çağdaşlaşma, milli hâkimiyet prensibi ve demokrasidir. Türk demokrasi tarihinin başlangıcını Tanzimat Fermanının ilanı kabul edenler olduğu gibi, meşrutiyetin 1876'da ilanı ve ilk anayasa çalışmalarını referans alanlar da vardır. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan itibaren uygulanmaya çalışılan batılılaşma, çağdaşlaşma ve demokrasi prensiplerini, her dönemin kendi dinamiklerinden ayrı değerlendirmemek icap eder.

Fuat Köprülü'nün 1945-1950 ve Aydın Taneri'nin 1990-1997 yılları arasında kaleme aldığı yazılar, yönetsel anlamda Türkiye'de tek parti ve koalisyon dönemlerine denk gelmektedir. Hiç şüphe yok ki Köprülü ve Taneri bu yıllar öncesinde de maharetle kalem oynatmışlardır. İkisinin de bu yıllarda yazdıkları yazıların temel problemi *demokrasi* ve *demokrasinin tatbikatı* üzerinedir. Ele aldığımız makalelerinde, her ikisi de meseleleri şu başlıklar etrafında incelemişlerdir: Demokrasinin ne olduğu ve nasıl algılandığı; Demokrasinin hangi temellere dayanması gerektiği; Siyaset ve siyasi partiler ile bu partilerin mevcudiyet sebepleri; Particilik ve ülke menfaatleri; Demokrasiyi taşıyacak olan insan unsuru; Devlette devamlılık ve bürokrasi; Eleştiri kültürü; Demokrasi kültürü; Devlet-millet ilişkisi ve Millet'in demokrasi talebi.

Köprülü ve Taneri'nin Türkiye'nin demokratikleşme çabalarına yönelik tutumları temelde aynıdır: Her ikisi de daha fazla demokrasi ve Türk milletinin demokrasi rejimini benimsemesini talep ederler. Ancak, yaşadıkları dönem itibarıyla, bunun nasıl olması gerektiğine dair düşünceleri farklılık arz eder ki, bu son derece normaldir. Fuat Köprülü'nün konuları ele alış biçimi Aydın Taneri'ye göre çok daha derinliklidir. Köprülü, demokrasi ve demokrasilerde uygulanması gereken esaslar hakkında hem kavramsal çerçeveler çizmiş ve hem de tatbikata ilişkin örneklemeler yapmıştır. Üstelik bunu tek partinin hükümlerinde olduğu yıllarda başarmıştır. Taneri, bu konuları daha güncel yönleriyle ele alarak olaylar/şahıslar üzerinden yorumlamıştır. Her yazısında muhakkak tarihte yaşanan benzer olaylara atıfta bulunmuştur.

37 Fuat Köprülü, "Demokrasi Düşmanları...", *Vatan*, 25 Eylül 1945.

38 Aydın Taneri, "Fetih ve Osmanlı'nın Milli Hedefleri", *Türkiye*, 26 Mayıs 1996.

Fuat Köprülü'nün en esaslı gayreti Türkiye'nin tek partili rejimden kurtulup, çağdaş devletlerde olduğu gibi çok partili demokrasiye geçmesi ve bunu sürdürebilme kabiliyetine vasıl olması yönündedir. Bunun için 1950'ye kadar çok büyük bir çaba sarf etmiştir. Demokrasi tarihimize bakılırsa onun bu hedefine ulaştığı görülür. 1950 yılından sonraki gelişmeler ise hem ülkemiz ve hem de Köprülü için başka anlamlar ifade edecektir. Aydın Taneri'nin gayreti ise, geçirdiği askeri darbelere rağmen demokrasi yolunda oldukça mesafe alan Türkiye'nin daha müreffeh bir ülke olma yolunda ilerlemesi üzerinedir. Yazılarına bakıldığında 1990'lar Türkiye'sinden çok da mutlu olduğu söylenemez. Ancak ne Köprülü ne de Taneri ülkemizdeki demokratik kazanımların artarak devam edeceği yönündeki inançlarını hiç kaybetmemişlerdir.

KAYNAKÇA

- Köprülü, Fuat (1945), "Demokrasi Ruhu", *Vatan*, 19 Eylül.
- Köprülü, Fuat (1945), "Demokrasi Düşmanları...", *Vatan*, 25 Eylül.
- Köprülü, Fuat (1945), "Miras Dâvası mı?", *Vatan*, 6 Ekim.
- Köprülü, Fuat (1946), "Yıkılan Bir Sistem, Kurulan Bir Rejim", *Dikkat*, 31 Ekim.
- Köprülü, Fuat (1946), "Mutaassıp Particilik Zihniyeti", *Dikkat*, 11 Kasım.
- Köprülü, Fuat (1947), "Kanun Her Şeyin Üstünde!", *Kuvvet*, 6 Ocak.
- Köprülü, Fuat (1947), "Demokrasi Ahlâki", *Kuvvet*, 18 Haziran.
- Köprülü, Fuat (1947), "Demokrasinin Manasını Hala Anlıyamayanlar...", *Kudret*, 16 Ekim.
- Köprülü, Fuat (1947), "Hükümet Eski Zihniyetinden Hala Kurtulamayacak mı?", *Kudret*, 13 Kasım.
- Köprülü, Fuat (1947), "CHP Genel Sekreterine İkinci Cevap", *Kudret*, 25 Kasım.
- Köprülü, Fuat (1947), "Memleket Meselelerinde Particilik Taassubu", *Kudret*, 27 Kasım.
- Köprülü, Fuat (1948), "Demokrasinin Ahlâki Esasları", *Son Saat*, 23 Ocak.
- Köprülü, Fuat (1948), "Demokrasilerde Siyasi Ahlâk", *Kudret*, 7 Şubat.
- Köprülü, Fuat (1950), "Demokrasilerin Ahlâki Esasları", *Vatan*, 17 Mart.
- Köprülü, Fuat (1950), "İdarenin Tarafsızlığı Meselesi", *Vatan*, 23 Mart.
- Taneri, Aydın (1981), "Fuad Köprülü'nün Türk Milliyetçiliğine Hizmeti", *Tercüman*, 18 Haziran.
- Taneri, Aydın (1990), "Herşey Ziddi ile Kaimdir", *Türkiye*, 18 Temmuz.
- Taneri, Aydın (1990), "Devlet Kuran Milletler", *Türkiye*, 12 Eylül.
- Taneri, Aydın (1990), "Oğuz Turan Paşa", *Türkiye*, 3 Ekim.
- Taneri, Aydın (1991), "Ordu Millet", *Türkiye*, 20 Kasım.
- Taneri, Aydın (1992), "Biz Adam Olmayız", *Türkiye*, 5 Şubat.
- Taneri, Aydın (1992), "Gün Sazak'ın Çok Cepheli Şahsiyeti", *Türkiye*, 27 Mayıs.
- Taneri, Aydın (1993), "Anayasa Değiştirilecekmiş", *Türkiye*, 17 Mart.
- Taneri, Aydın (1993), "Laiklik Tartışma Dışı Kalmalı İmiş", *Türkiye*, 1 Eylül.
- Taneri, Aydın (1995), "Sessiz Kaldıkça", *Türkiye*, 1 Şubat.
- Taneri, Aydın (1995), "Dekan Bey İmama Karşı mı?", *Türkiye*, 22 Şubat.
- Taneri, Aydın (1995), "Anayasa da Neymiş?", *Türkiye*, 19 Temmuz.

Fuat Köprülü ve Aydın Taneri'nin Türkiye'nin Demokratikleşme Çabalarına İlişkin
Düşünceleri

- Taneri, Aydın (1996), "Fetih ve Osmanlı'nın Milli Hedefleri", *Türkiye*, 26 Mayıs.
- Taneri, Aydın (1996), "Manevi Durumumuz", *Türkiye*, 21 Temmuz.
- Taneri, Aydın (1997), "Bazı Partilerimiz Niçin Karışık", *Türkiye*, 12 Ocak.
- Taneri, Aydın (1997), "Rapor/Paket Demokrasisi", *Türkiye*, 9 Mart.
- Uzman, Nasrullah (2016), Prof. Dr. Osman Turan-Yeni İstanbul Yazıları, Hitabevi Yayınları, Ankara.

OSMANLI DEVLETİ'NDE ÇİÇEK HASTALIĞI İLE MÜCADELE: TAŞRA TELKİHHANELERİ*

STRUGGLE AGAINST SMALLPOX IN OTTOMAN EMPIRE: PROVINCIAL VACCINE CENTERS

BAŞAK OCAK, ABDURRAHMAN FATİH ŞENDİL*****

Geliş Tarihi/Received:23.02.2023

Kabul Tarihi/Accepted:14.03.2023

OCAK, Başak, ŞENDİL, Abdurrahman Fatih – (2023), “Osmanlı Devleti’nde Çiçek Hastalığı ile Mücadele: Taşra Telkikhaneleri”, Belgi Dergisi, S.26, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Yaz 2023/II, ss. 211-237.

Öz

Çiçek, tarih boyunca insanlığın en yıkıcı hastalıklarından biri olmuştur. İngiliz bilim insanı Edward Jenner’in çiçek aşısını bulması ile bu hastalığın yeryüzünden silinmesinde ilk adım atılmıştır. Mikrobiyolojinin kurucularından Fransız bilim insanı Louis Pasteur’ün çalışmaları ile dünyada aşı uygulamaları da hız kazanmıştır. Mekteb-i Tıbbiye’den doktorların 1886’da Pasteur’ü ziyareti sonrası Osmanlı Tıbbında da mikrobiyoloji alanında yeni bir dönem başlamıştır. Bu ziyaretten birkaç sene sonra, 1892 yılında Osmanlı Devleti’nde, çiçek aşısı üretim merkezi Telkikhane-i Şahane kurulmuştur. Telkikhane-i Şahane’nin kuruluşu ile imparatorluk coğrafyasında yaşayan tüm insanların aşılama hedeflenmiştir. Fakat ülkenin uzak noktalarına aşı yollamak ilk günden beri sorun oluşturmuştur. Bu sorunu aşmak ve ülkenin her yanına aşı gönderilmesini sağlamak için vilayetlerde yeni aşı üretim merkezleri kurma ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Bu ihtiyaç doğrultusunda 1890’lı yıllardan Birinci Dünya Savaşı’na kadar Osmanlı coğrafyasının uzak vilayetlerinde telkikhaneler açılmaya başlanmıştır. Bu telkikhaneler her ne kadar verimli çalışmasa da imparatorluğun uzak noktalarındaki insanların aşılama konusunda önem arz etmektedirler. Taşra telkikhanelerinden genelde memur atanmasına ya da yaşanan sorunlara dair belgeler vesilesiyle haberdar olmaktadır. Telkikhanelerin ilk etapta her vilayette açılması planlanmıyorsa da çeşitli sebeplerden dolayı sadece birkaç vilayette açılabilirdiği görülmektedir. Yemen, Basra, Mekke, Medine, Bağdat, Suriye, Musul, Aydın telkikhaneleri arşiv vesikaları üzerinden açılışlarından haberdar olduğumuz başlıca telkikhanelerdir. Özellikle Yemen Telkikhanesi örneğinde görüldüğü gibi askeri hekimler bu telkikhanelerin kuruluşunda önemli rol oynamışlardır. Osmanlı tıp çevresi ve bürokrasisinin, tüm yetersizlik ve yetişmiş insan eksikliğine rağmen bu bölgelerde birer aşevi kurmak ve halkı aşılama için bir hayli uğraş verdiğini görmekteyiz. Bu çalışmamızda başta T.C. Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi belgeleri olmak üzere birincil ve ikincil kaynaklara dayanarak taşra telkikhanelerini incelemeye çalıştık.

Anahtar Kelimeler: Aşı, Aşevi, Çiçek Aşısı, Telkih-i Cüderi, Telkikhane-i Şahane, Taşra Telkikhaneleri.

*Bu makalede yazarların katkı oranları: Başak Ocak, %60, Abdurrahman Fatih Şendil, %40.

** Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, basak.ocak@deu.edu.tr (<https://orcid.org/0009-0007-9084-9567>).

*** Doktora öğrencisi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, fatih1260@gmail.com, (<https://orcid.org/0000-0002-8402-4493>).

Abstract

Smallpox was one of the most devastating illness of the mankind throughout history. British scientist Edward Jenner's discovery of the smallpox vaccine was the first step to the eradication of the illness. The vaccination practice accelerated with the studies of famous French scientist Louis Pasteur who is known as one of the founders of the microbiology. A new era has begun in microbiology at Ottoman medicine after physicians from medical school visited Pasteur at 1886. A few years later than this visitation, smallpox vaccine center namely "Telkihane-i Şahane" was established in 1892 in Ottoman Empire. With the establishment of "Telkihane-i Şahane" it was aimed to vaccinate all the people living in the borders of the Empire. But it was a problem to send vaccines to every frontier of the country from the first day. In order to deal with this problem and provide vaccines to be conveyed every single part of the country, there needed to establish new vaccine centers in different provinces. Consequently, new vaccine producing centers were established at the different parts of the state from 1890s to the First World War. Even though these institutions could not properly work, they were important for vaccination at the country side of the Empire. We know about the provincial vaccine centers mostly from the archive documents which are related to assignment of an officer or a problem that was occurred during the establishment. Although it was planned to establish vaccine centers in every province, because of various reasons they could be established only in a few provinces. Yemen, Basra, Mecca, Medina, Baghdad, Syria vaccine centers are the main ones we know about from archive documents. Especially as one can see in the example of Yemen Vaccine Centre, military physicians played a significant role at the establishment of these institutions. We witness the efforts of Ottoman medicine society and officials to establish vaccine centers in these provinces and make it available for the folks of the province despite the lack of educated people and financial sources. In this study we tried to study these provincial vaccine centers by examining mainly Ottoman Archive documents and also secondary sources.

Keywords: *Vaccine, Vaccine Center, Smallpox Vaccine, Telkih-i Cüderi, Telkihane-i Şahane, Provincial Vaccine Centers.*

Giriş

Günümüzde kalıcı olarak yok edilmiş (eradike) olan çiçek hastalığı, insanlık tarihinin en yıkıcı hastalıklarından birisi olagelmıştır. 100 milyon Amerikan yerlisinin ölümüne sebep olması, 1967'ye kadar yılda ortalama 2 milyon insanın bu hastalıktan hayatını kaybetmesi, hastalığın ne denli yıkıcı ve tehlikeli olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Bu hastalığın yeryüzünden silinmesi medeniyet tarihinin önemli kilometre taşlarından birisi olmuştur. Çiçek hastalığı, dünyada en son 1977 yılında Somali'de görülmüştür. 1980 yılında ise hastalığın kalıcı olarak yok edildiği resmen ilan edilmiştir¹. Türkiye'de en son çiçek vakası 1957 yılında görülmüş olmakla birlikte aşılama 1980'e kadar devam etmiştir². Hastalığın hem dünyada hem de Türkiye'de tamamen yok edilmesi için neredeyse bir asrı aşkın süre geçmiştir. Çiçek aşısının keşfi, diğer tüm aşılamalara da temel oluşturmuştur. Bu keşif ile salgınlarla mücadelede önemli bir adım atılmış, kamusal aşılama fikri ortaya çıkmıştır. Bu keşif ve mikrobiyoloji alanında yaşanan diğer gelişmeler Osmanlı'nın modernleşme ve batılılaşma sürecinde tıp alanında gözle görülür değişimlere sebep olmuş ve devleti yönetenler kamu sağlığı konusunda adımlar atmaya başlamıştır. Türkiye'de 19. yüzyılda başlayan çiçek hastalığı ile mücadele Cumhuriyet dönemine de miras kalmıştır. Bu hastalığa karşı ilkel bir yöntem olarak insandan insana aşılama yöntemi yüzyıllardır bilinmekteydi. Genel hatları ile bu yöntem, çiçek hastası birinin yaralarından alınan numunenin, sağlıklı birinin vücuduna (kolda, alında, göğüste) çizikler atılmak suretiyle açılan yaralara konulmasıyla uygulanıyordu. İngiliz Büyükelçisi'nin eşi Lady Mary Wortley Montagu (1689-1762) bu yöntemi Osmanlı'da görmüş ve Batı Dünyası'na tanıtmıştır. Tıpta "*variolation*" olarak da bilinen bu yöntem 18. yüzyılda "Türk Usulü Aşılama" olarak tanınmıştır. Fakat bu yöntem en nihayetinde insan çiçeğinin (smallpox) bir insandan diğerine bulaştırılmasıydı ve çiçek hastalığının risklerini taşımaktaydı. Çiçek aşısının keşfi sonrası zamanla bu usul yasaklanmış ve modern aşı zorunlu hale getirilmiştir³.

İngiliz bilim insanı Edward Jenner geleneksel aşının yerini alacak olan modern aşığı köylü sütçü kadınları gözlemleyerek bulmuştur. Jenner, bazı sütçülerin çiçek hastalığına yakalanmadıklarını ve ineklerdeki çiçek hastalığının (cowpox) insanları, insan çiçeğine (smallpox) karşı bağışık hale getirdiğini gözlemlemiştir. İnsanlar, inek çiçeğini insan çiçeğine göre çok daha hafif geçiriyorlardı ve insan çiçeğine de bağışıklık kazanmış oluyorlardı. 14 Mayıs 1796'da James Phipps adlı bir çocuğu cowpox ile aşılayan Jenner, çocuğun "smallpox"a bağışıklık kazandığını ispatlamıştır. Böylece 1796'da henüz 8 yaşındayken aşılanan James Phipps, dünyada modern anlamda aşılanan ilk insan olarak tarihe geçmiştir. Birkaç defa tekrarlanan deneyler neticesinde Jenner'in teorisi bilim çevrelerince de kabul görmüştür⁴. Aşılamanın karşılığı olarak ortaya çıkan Vaccination sözcüğü, latince inek manasına gelen "*Vacca*" sözcüğünden türetilmiştir. "Vaccination" sözcüğü Pasteur tarafından Jenner'i de onurlandırmak için yapılacak tüm aşılama işlemlerini içerisine alacak şekilde genişletilmiştir⁵. Böylece "*variolation*" yönteminin yerini de "*vaccination*" yöntemi almaya başlamıştır.

19. yüzyıl boyunca önce İngiltere'de sonra Avrupa'da ve hemen hemen aynı tarihlerde de Osmanlı'da modern aşılama hayata geçirilmiş, devletler kamu sağlığı yönünde

1m Raika Durusoy (2003), "Çiçek Bir Eradikasyon Öyküsü (Mü?)", *Toplum ve Hekim*, C. 18, S.5, ss. 367-368.

2 Orkun Tolunay (2009), *Türkiye'de Aşı Takviminin Tarihçesi*, Tıp Tarihi ve Etik Yüksek Lisans Programı Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı, s. 14.

3m Nuran Yıldırım (2010), *İstanbul'un Sağlık Tarihi*, İstanbul, İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti Ajansı İstanbul Üniversitesi Projesi No:55-10, s.69.

4 Louis N. Magnier (2005), *A History of Medicine Second Edition*, Taylor and Francis Group, ss. 370-371.

5 Raika Durusoy (2003), *age*, s. 369.

önemli adımlar atmaya başlamışlardır. Osmanlı yönetimi, pek çok alanda olduğu gibi çiçek aşısı ile ilgili gelişmeleri de son derece yakından takip etmiştir. Jenner'in keşfinden sonra Osmanlı Devleti'nde çiçek aşısı ile ilgili çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. Jenner'in 1798'de yayınlanan *Çiçek Aşısı Sebep ve Tesirleri* adlı kitabı, Mustafa Behçet Efendi (1774-1834) tarafından 1801 yılında *Risale-i Telkîh-i Bakarı* adıyla Türkçeye tercüme edilmiştir⁶. 1811 gibi erken bir tarihte de yerli aşı üretimi için Şânizâde Ataullah Efendi girişimlerde bulunmuş ve aşı üretimi ile ilgili deneyler yapmıştır⁷. 1840'lı yıllara gelindiğinde Tıbbiye'de çiçek aşısının uygulanmaya başladığı görülmektedir. Avrupa'dan getirilen aşı mayaları ile Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane'ye müracaat eden herkese aşı yapılmaya başlanmış ve bu iş için iki aşı memuru tayin edilmiştir. 1845'ten itibaren ise aşıcı yetiştirilmeye çalışıldığı görülmektedir⁸. Fakat bütün imparatorluğa aşı yetiştirmenin ve taşradaki ahaliyi aşılamanın zorluğu da bu dönemde yavaş yavaş anlaşılmaya başlandığından duruma ilişkin çözüm arayışlarına gidilmiştir. Aşı yapmak üzere merkezden yanlarına aşı tüpü ve harcırahları verilerek taşraya hekimler yollanmıştır. Çoğu zaman salgın ortaya çıktığında bazen de yerel yöneticilerin isteği üzerine geçici olarak gönderilen hekimler aşılama yapmaya gitmişlerdir⁹. 1872 yılında aşı üretimini ve aşıcıların uzak noktalara zamanında gönderilmesini sağlamak üzere "Aşı Enspektörlüğü" kurulmuştur. Bu alanda büyük hizmetleri olan Miralay Tabip Hüseyin Remzi Bey, Aşı Enspektörü olarak tayin edilmiştir¹⁰. Bunun yanı sıra 1892'de aşı üretimi yapmaya başlayan Telkikhane-i Şahane kurulmadan önce¹¹, 1880 yılında İtalyan hekim Giovanni Battista Violi, İstanbul'da "Établissement Vaccinogène" isimli aşı üreten özel bir müessese kurmuştur. Violi'nin kurduğu bu müessesede buzağıdan elde edilen çiçek aşılılarıyla fakir çocuklar ücretsiz olarak aşılanmıştır¹².

Çiçek aşısı ile ilgili bu gelişmeler yaşanırken 1885 yılında Pasteur'ün kuduz aşısını bulması tıp dünyasında bir başka çığır açmış ve Osmanlı tıp uzmanları bu büyük gelişmeyi takipten de geri kalmamışlardır. Nitekim kuduz aşısının bulunmasından bir yıl sonra 1886'da, Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'den Seririyat-ı Dâhiliye (İç Hastalıkları Kliniği) Muallimi Mirliva Aleksandr Zoeros Paşa, Ulûm-ı Hayvanat Muallimi Kaymakam Hüseyin Remzi ve Fenn-i Cerrahi ve Teksir-i Hayvanat Muallimi Baytar Kaymakam Hüsnü beyler Paris'e gönderilmiştir¹³. Bu heyet üyeleri 6 ay kadar Pasteur Enstitüsü'nde gözlem yaptıktan sonra 1886 Aralık'ı sonunda yurda geri dönmüşler ve 1887 yılında Dâ'ül-keleb (kuduz hastalığı) ameliyathanesini açmışlardır¹⁴. Heyetin Pasteur Enstitüsü'nü ziyaretinden sonra Osmanlı'da bakteriyoloji ve viroloji alanında hızlı bir gelişim başlamıştır.

6 Nuran Yıldırım (1985), "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Koruyucu Sağlık Uygulamaları", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C.5, İstanbul, İletişim Yayınları, s. 1334.

7 İrfan Elmacı (2015), "Bilimsel ve Teknolojik Açıdan Osmanlı İmparatorluğu'nda XVIII. Yüzyıldan XIX. Yüzyıla Çiçek Aşısı ve Kuduz Aşısı", *Belleken*, C.76, S.285, ss.615-616.

8 Ekrem Kadri Unat (1970), *Osmanlı İmparatorluğunda Bakteriyoloji ve Viroloji*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Yayınları, s.11.

9 1846-1847 yıllarında hekimlerin çiçek aşısı yapmak üzere taşraya gönderildiğine dair bazı örnek belgeler şunlardır: Edirne'de çiçek hastalığının ortaya çıkması üzerine bir hekimin geçici olarak gönderildiğine dair: Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), İ.DH. 130/6652. Adana'ya çiçek aşısı yapmak üzere bir hekimin gönderilmesine dair: BOA, İ.DH. 133/6861. Afyon'a çiçek aşısı yapmak üzere bir hekimin gönderilmesine dair: BOA, İ.DH. 132/6782. Kocaeli'nde çiçek salgınına durdurmak için üç hekimin gönderilmesine dair: BOA. A.} MKT.MHM. 2/9.

10 Ekrem Kadri Unat (1970), *age*, s. 11.

11 Telkikhane-i Şahane'nin kuruluş sürecine dair bkz: Emre Karacaoğlu (2019), *Telkikhâne-i Şâhâne'nin Kuruluş Sürecine Dair*, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 38, Sayı: 65.

12 Nil Sarı, Ahmet Zeki İzgöer, Ahmet Eryüksel (2020), "II. Abdülhamid Döneminde Açılan Telkikhaneler (Aşı Evleri) ve Çiçek Aşısı Üretimi", *Afyon ve İstanbul Uluslararası Türk-İslam Tıp Tarihi ve Etiği Kongreleri (2018-2019) Bildiri Kitabı*, Konya, s. 16.

13 BOA. İ.DH. 989/78067.

14 Ekrem Kadri Unat (1970), *age*, ss. 5,6.

Özellikle 19. yüzyılın sonlarına doğru aşı üretim merkezi Telkikhane-i Şahane'nin açılması ve aşı nizamnamelerinin, aşıcı talimatnamelerinin yazılmasıyla modern devletlerin önemli yapı taşlarından biri olan kamu sağlığı alanında dikkate değer bir temelin atılmaya başlandığı görülmektedir. 1885 yılında işin ehli kişiler tarafından aşının nasıl uygulanması gerektiğini etraflıca anlatan ilk "Aşı Nizamnamesi" hazırlanmıştır. Dokuz maddeden oluşan Aşı Nizamnamesi'nin temel amacı kadın-erkek, çocuk-yetişkin tüm Osmanlı tebaasını aşılamdı. Bu nizamnamenin ilk maddesi ile devlet ya da özel okullara kabul edilecek kız-erkek bütün çocukların aşılanması zorunlu tutulmuştur. Aşılama sadece çocuklarla sınırlı tutulmamış, üçüncü madde ile devlet dairelerine yahut asker veya polis teşkilatına kabul edilecek herkesin aşılanması şart koşulmuştur. Hâlihazırda silahlı kuvvetlerin alınmış olanların da tabur doktoru tarafından aşılama kararıyla aşılanmaları kararlaştırılmıştır. Taşrada ise memleket doktoru olan yerlerde doktorların, olmayan yerlerde de aşıcıların aşı yapacağı belirtilmiştir¹⁵. Bu nizamnamenin yanı sıra yine 1885 yılında yayınlanan ve sekiz maddeden oluşan "Aşıcı Talimatnamesi" ile de aşıcıların çalışma prensipleri belirlenmiştir. Bu talimatnamenin birinci maddesi ile aşı uygulamasının sadece diplomalı hekimler ve aşıcılar tarafından yapılması şart koşulmuştur. Bu sayede, geleneksel yöntemlerle aşı yapmaya çalışan ehliyetli kişilere engel olunması amaçlanmıştır. Ayrıca aşıcıların aşı belgelerini nasıl verecekleri, aşığı çoğaltmak için hangi çocuklardan aşı alacakları gibi konular netleştirilmiştir. Böylece bu ilk nizamname ve talimatname ile Osmanlı'da aşı ile ilgili uygulanacak olan ilk bilimsel, kamusal ve bürokratik çerçeve çizilmiştir¹⁶. Yayınlanan söz konusu bu nizamname ve talimatnamenin ardından, yukarıda adı geçen Miralay Doktor Hüseyin Remzi Bey, "Cemiyet-i Tıbbiye-i Mülkiye Azasından Aşı Enspektörü Doktor Miralay Hüseyin Remzi" imzasıyla bir rapor kaleme almıştır. Bu raporda Hüseyin Remzi Bey, Avrupa'dan getirilen aşı mayalarının zamanla bozulduklarından, ne kadar kaliteli olursa olsunlar tazeliklerini koruyamadıklarından bahsetmiş ve bu aşılamanın yerinde üretilmelerinin önemli olduğunu vurgulamıştır. Bu raporda Avrupa'dan bu kadar masraf yapmadan Osmanlı'da da üretim yapılabileceği, bunun medeni ülkelerde böyle olduğu ve Osmanlı'da da bir aşı üretim merkezinin kurulması gerekliliği üzerinde durulmuş ve bu işin Mekteb-i Tıbbiye'nin botanik bahçesinin bir köşesinde yapılabileceği belirtilmiştir¹⁷. 1892 yılında Hüseyin Remzi Bey'in girişimleri neticesinde Telkikhane-i Şahane'nin kurulması için bir irade yazılmıştır¹⁸. Geçici olarak Tufeyliyat-ı Hayvaniye¹⁹ Ameliyathanesi'nde kurulan Telkikhane-i Şahane için ilerleyen senelerde özel bir bina inşa edilmiştir.

Telkikhane-i Şahane'nin kuruluşundan itibaren oldukça verimli çalıştığı görülmektedir. Bu kurumun ürettiği aşı miktarı her geçen yıl giderek artmıştır. Nitekim 1892'de sadece 428 aşı ile üretime başlayan telkikhane 1892-1913 yılları arasında 7.260.784 kişilik çiçek aşısı üretmiştir. Bu rakam, 1914-1919 yılları arasında 27.688.449'a yükselmiştir²⁰. Burada hazırlanan aşılar da merkezden taşraya gönderilmiştir. Bununla beraber Telkikhane-i Şahane kurulduktan sonra Osmanlı Devleti'nin uzak ve sıcak bölgelerine bozulmadan aşı gönderebilmek başlı başına bir sorun olmuştur. Bu da taşra merkezlerinde telkikhaneler açma ihtiyacını ortaya çıkartmıştır. Taşranın merkez vilayetlerinde telkikhanelerin açılması gerekliliği, Miralay Doktor Hüseyin Remzi Bey'in raporunda da ele alınmaktadır. Hüseyin Remzi Bey, 8 Nisan 1892 tarihli raporunda Avrupa'dan örnek

15 *Düstur*, 1. Tertip 5. Cilt, Ankara, Ankara Başvekâlet Matbaası, 1937, ss. 273-274.

16 *Düstur*, 1. Tertip 5. Cilt, Ankara, Ankara Başvekâlet Matbaası, 1937, ss. 310-311.

17 BOA. ŞD. 2568/3.

18 BOA. İ.MMS. 131/5618.

19 Hayvan parazitleri.

20 Ekrem Kadri Unat (1970), "Osmanlı İmparatorluğunda Aşı ve Serum Hazırlama Müesseseleri", *Türk Tıp Âlemi Dergisi*, İstanbul, Ayrı Baskı, Nisan-Haziran 1970, S.2, s.146.

verirken “Aşı mayası tüplerde olsun kalemlerde olsun çabuk bozulacağından her büyük şehirlerde dahi telkikhaneler açılmıştır”²¹ diyerek aşılardan uzak mesafelere gönderilmesinin zorluğundan bahsetmiştir. Taşrada açılan telkikhanelerin tümü ile ilgili ayrıntılı bilgiye ulaşmak mümkün olmadığı için, görece daha fazla belgeye ulaşabildiğimiz Yemen, Basra, Hicaz (Mekke-Medine), Musul ve Aydın telkikhaneleri ayrı başlıklar altında ele alınırken hakkında daha az belgeye ulaşabildiğimiz Suriye (Şam), Bağdat, Trablusgarp, Erzurum, Selanik, İzmir ve Sivas telkikhaneleri tek bir başlık altında toplu olarak değerlendirilmiştir.

A. Taşra Telkikhanelerine Genel Bir Bakış

Telkikhane-i Şahane'den vilayetlere aşı yollanmasıyla ilgili sorunlar sıklıkla arşiv vesikalarına yansımıştır. Postayla yollanan aşı tüpleri çok defa tesirini yitiriyor ve ulaştığı yerde aşılama yapılamıyordu. Özellikle sıcak bölgelere gidene kadar aşının bozulduğu görülmektedir. Aşılardan mümkün olduğu kadar kış mevsiminde gönderilmeye çalışılmıştır. Yaz mevsiminde gönderilen aşılardan deniz yolu ile yollanarak vapurların buzluklarında muhafaza edilmeye çalışılmışsa da deniz yolu ile her bölgeye aşı göndermek doğal olarak mümkün olamamıştır. Kara yoluyla giden aşılarda ise sıcaklık 25 dereceyi geçtiğinde aşılardan tesirini kaybettiği bu yüzden bunların demir kutular içerisinde saklanarak sıcaktan korunmasına gayret edilmesi gerektiği Telkikhane ve Bakteriyolojihane müdürlerince rapor edilmiştir²². İstanbul'daki merkez telkikhane tüm imparatorluğa yetecek miktarda aşı üretse bile, soğuk zincir korunamadığı için aşılardan gideceği yere ulaşmadan bozulmaktaydı²³. Hava sıcaklığı aşılardan korunması konusunda oldukça önem taşımaktaydı. Üstelik sıcak hava koşullarında çiçek hastalığının görülme oranı artmakta, soğuk havalarda ise azalmaktaydı²⁴. Tüm bu zorluklar sebebiyle uzak bölgelerde birer telkikhane açılması fikri Telkikhane-i Şahane'nin kurulduğu 1890'lı yıllardan itibaren gündemde olmuştur.

1897 yılında Dâhiliye Nezareti'nce, tüm vilayetlerde ikişer bin kuruş masrafla telkikhanelerin kurulması planlanmıştır. Telkikhanelerin uzak vilayetlerde açılmasının gerekliliği de uzak bölgelere gönderilen aşı tüplerinin ilgili bölgeye ulaşana dek bozulmalarından ötürü çiçek aşısının uygulanamaması ve bu nedenle özellikle birçok çocuğun çiçek hastalığından kurtulamayarak ölmesi gerçeğine dayandırılmıştır. Böylece, ölümlerin engellenebileceği düşünülmüş²⁵ ve telkikhanelerin sıhhiye müfettişlerinin gözetiminde çalıştırılması kararlaştırılmıştır²⁶. Fakat zamanla her vilayette bir telkikhane açılmasının mümkün olmayacağı anlaşıldığından, sadece uzak vilayetlerin başkentlerinde birer telkikhane açma fikrine odaklanılmıştır. Özellikle uzak bölgelerde sıkıntı çekildiği için bunların hepsine tek tek telkikhane açmak yerine merkezde bulunan birkaç vilayette birer telkikhane kurarak çevre vilayetlerin de bu telkikhanelerden yararlanmasını planlanmıştır. Bu çerçevede Dersaadet'e yakın vilayetlere de Telkikhane-i Şahane'nin aşı göndermesi öngörülerek bir telkikhane açma fikrinden vazgeçilmiştir²⁷.

Taşrada bu telkikhaneler açılırken iki temel güçle karşılaşmıştır; yetişmiş eleman ve ödenek bulma güçlüğü. Öyle ki telkikhanelerin vilayetlerde sıhhiye müfettişlerinin

21 BOA. İ.MMS. 131/5618-5.

22 Süheyl Ünver (1948), *Türkiye'de Çiçek Aşısı ve Tarihi*, İstanbul, İsmail Akgün Matbaası, s. 180.

23 Ümmügülüm Candeğer (2020), “Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Çiçek Hastalığı (1923-1960)”, *Tarihsel Süreçte Anadolu'da Çiçek*, Ankara, Ed. Şükran Köse, Fevzi Çakmak, Ahmet Çağrı Büke, Eren Akçiçek, Gece Kitaplığı, s. 97.

24 Mucize Ünlü, Zarife Albayrak (2021), “Osmanlı Devleti'nde Çiçek Hastalığı Üzerine Bir Değerlendirme”, *On Dokuz Mayıs Üniversitesi İnsan Bilimleri Dergisi*, C.2, S.2, ss. 304-305.

25 BOA. DH.MKT.2085/61. Bkz: Ek-1.

26 BOA. DH.MKT. 2210/152.

27 BOA. DH.MKT. 2227/22.

gözetiminde açılması planlanırken Yemen örneğinde olduğu gibi bazı vilayetlerde sıhhiye müfettişi dahi bulunmamaktadır. Nitekim bir sonraki sene yani 1898'de Dâhiliye Nezareti'nden Umum Mekâtib-i Askeriye-i Şahane Nezareti'ne Trabzon, Bursa (Hüdavendigâr) vilayetleri, Biga sancağı gibi yerlerin zaten İstanbul'a yakın olduğu ve lüzum görüldükçe Telkikhane-i Şahane'den taze aşı sağlayabilecekleri için buralarda ayrıca bir masrafa girilerek telkikhane açılmasına gerek olmadığı yazılmıştır²⁸. 17 Ekim 1899'da ise Dâhiliye Nezareti'nden Manastır, Erzurum, Basra ve Diyarbakır vilayetlerine yazılan tezkirede, telkikhanelerin her vilayette olmasının iyi olacağı fakat şimdilik sadece uzak vilayetlerde açılacağı belirtilmiş ve telkikhanelerin bir an evvel kurulması konusunda vilayetlerin gereğini yapmaları istenmiştir. Bununla beraber Vilayet meclislerinin telkikhaneler için yer göstermesi ve ödenek sağlaması, merkezden de aşı müstahzırı²⁹ ve aşıcı gönderilmesi planlanmıştır³⁰.

1906 yılında Telkikhane-i Şahane müdüriyeti beyanıyla Umum Mekâtib-i Askeriye-i Şahane Nazırı Zeki Paşa, Şura-yı Devlet'e taşrada telkikhaneler açılmasının önemi ile ilgili bir rapor sunmuştur. Özet olarak bu raporda Telkikhane-i Şahane'nin ürettiği aşılardan Avrupa'nın en mükemmel şekilde hazırlanıp İstanbul'da satılan aşı tüplerinden daha üstün olduğu fakat memleketin çok büyük olması sebebiyle uzak ve sıcak bölgelere aşı sevkiyatında sıkıntı çekildiği, uzak yerlere aşı ulaştırılmadığı için aşı nizamnamesinin bütünüyle uygulanmadığı ve hastalığın bir türlü tam olarak yok edilemediği yazılmıştır. Eğer uzak vilayetlerde telkikhaneler açılarak aşı üretimi sağlanır ve kaymakamı olan kazalarda aşı memurlarıyla, köylerde de muhtar ve imamların yönlendirmesiyle tüm ülkede aşı nizamnamesi harfiyen uygulanırsa hastalığın yavaş yavaş ortadan kalkacağı belirtilmiştir³¹.

Taşra telkikhanelerinin inşasında, Telkikhane-i Şahane'nin bir model olarak uygulanmaya çalışıldığı dikkati çekmektedir. Telkikhane-i Şahane'nin, Demirkapı Tıbbiyesi'nin botanik bahçesinin bir köşesinde inşa edildiği gibi taşra telkikhanelerinin de askeri hastane bahçelerinin bir köşesinde inşa edilmesi düşünülmüştür. Üçüncü, dördüncü ve beşinci orduların merkezleri olan Manastır, Erzincan ve Şam askeri hastane bahçelerinin bir köşesinin telkikhanelere ayrılarak buralarda tek katlı bir bina inşa edilmesi planlanmıştır. Ordu merkezi bulunmayan Trablusgarp, Musul ve Basra gibi vilayetlerde ise telkikhanelerin güreba hastaneleri bahçelerinde inşa olunması öngörülmüştür³². Hastane bahçelerinde açılması düşünülen telkikhanelerin, tek katlı kâğır bir bina içerisinde aşılanacak danaların konacağı bir ahır ve aşı hazırlanacak bir laboratuvar ile müstahzıra ve müdüre ait iki odanın bulunacağı şekilde inşa edilmesi planlanmıştır. Açılacak telkikhane odalarının boyası, zemin parkesi, su tesisatı gibi ayrıntıların dahi betimlendiği Şura-yı Devlet'e sunulan Zeki Paşa'nın raporunda satın alınması gerekenler, fiyatlarıyla beraber ele alınmıştır. Bu telkikhaneler için bir Pastör sobası, bir otoklav, dana aşılama kullanılan bir tezgâh, dört havan, bir düzine pens ve mişrat³³, iki ustura, iki adet kıl makinesi, danalar için pabend³⁴ ve rabtiye kayışları, Erzincan, Manastır gibi soğuk yerlere de ikişer soba alınması düşünülmüştür. Ayrıca mikroskop olmayan hastanelerde ve buz tedarik edilemeyecek yerlerde açılacak telkikhanelere birer mikroskop ve buz makinesi alınması da gerekli görülmüştür. Yemen, Trablusgarp, Bağdat, Musul, Basra, Şam, Erzincan ve Manastır'da

28 BOA. DH.MKT. 2107/30.

29 Aşı hazırlayıcısı

30 BOA. DH.MKT.2257/117.

31 BOA. ŞD. 649/15-2.

32 BOA. ŞD. 649/15-1; ŞD. 649/15-4; İ.SH. 5/15-1.

33 Neşter, cerrah bıçağı.

34 Ayak bağı.

açılması planlanan telkikhanelerin kuruluşu için bir defaya mahsus 15.500'er kuruştan 124.000 kuruş harcanacağı ve bundan elde edilecek yararın karşılığında ödenecek bu miktarın önemsiz bir bedel olduğu vurgulanmıştır³⁵. Şura-yı Devlet Maliye Dairesi'nin de onayı ile bu telkikhanelerin açılmasına dair 27 Nisan 1907'de bir irade yazılmıştır³⁶. Her ne kadar adı geçen sekiz vilayetin hepsinde telkikhane açıldığına dair net bir bilgi yoksa da 1907 senesi sonrası telkikhanelerin açılması için daha fazla uğraş verildiği görülmektedir. Söz konusu bu taşra telkikhanelerinin tam olarak açılış tarihleri, işleyişleri, çalışanları gibi ayrıntıları Telkikhane-i Şahane'de olduğu gibi net olarak bilinmemektedir. Fakat bunlardan kimilerinin varlığı kesin olarak saptanmıştır. Aşağıda değineceğimiz üzere çeşitli sorunları konu alan arşiv belgeleri sayesinde bazıları hakkında daha fazla bilgi edinebilmekteyiz.

B. Yemen Telkikhanesi

Yemen Telkikhanesi'nin açılış sürecinin hayli sancılı olduğu görülmektedir. Bu nedenle bu telkikhane hakkında diğerlerine oranla daha fazla arşiv belgesi ile karşılaşmaktayız. Bu telkikhane'nin açılması epey zaman almış ve açılış aşamasında birtakım sıkıntılar yaşanmıştır. Telkikhane'nin açılışına dair ilk belgeler 1898 yılına aittir. 16 Ağustos 1898'de Dâhiliye Nezareti'nden Mekâtib-i Askeriye-i Şahane Nezareti'ne gönderilen yazıda, Yemen'e gönderilen aşı tüplerinin bozulduğu, bölgede çiçek hastalığının hiç eksik olmadığı, bu nedenlerle orada bir telkikhane'nin açılmasına şiddetle ihtiyaç duyulduğu, Yemen'den tedarik edilemeyen ve gerekli olan araç gereçlerin İstanbul'dan getirilebileceği belirtilmiştir. Ayrıca Yemen'de sıhhiye müfettişi olmadığından açılacak telkikhaneye bölgedeki Ordu-yu Hümayun başhekiminin nezaret etmesi öngörülmüştür³⁷. Fakat vilayetin hem telkikhane açabilecek yeterli bütçesi olmadığından hem de bölgenin çetin şartlarında çalışabilecek yetişmiş insan kaynağı bulmakta güçlük çekildiğinden bu telkikhane hemen açılmamıştır.

1899 yılı sonuna gelindiğinde telkikhane için istenilen araç gereçlerin ve tüplerin hâlâ Yemen Vilayet Merkezi Sana'ya ulaşmadığı görülmektedir. Ordu başhekiminin açılacak bu telkikhane'ye nezaret etmesinden de vazgeçilmiş ve yerine Yemen'e bir sıhhiye müfettişi atanmıştır. Öte yandan telkikhane'ye nezaret etmek üzere sıhhiye müfettişi olarak atanan İsmail Efendi de Sana'ya ulaşmadığı için telkikhane açılmamış ve merkezden aşı mayası yollanması istenmiştir³⁸. 21 Mayıs 1900'de Dâhiliye Nezareti'nden Vilayete yazılan yazıda açılması planlanan bu telkikhane için gerekli olan araç gereçlerin ücretinin defalarca bildirilmesine rağmen ödenmediği belirtilmiştir. Ayrıca atanan sıhhiye müfettişinin de işinin fazla ve mühim olacağı, telkikhane'nin iş yükünün tek başına ona bırakılmasının uygun olamayacağı ifade edilmiştir. Vilayet yönetimi mümkün olduğu kadar az ödenek ayırarak atanacak müfettişe aynı anda farklı birkaç iş yaptırmak istese de merkezden bunun mümkün olmayacağı bildirilmiştir. Bölgede müfettiş maaşından başka bir de doktor maaşı için 2.200 kuruş daha bulunamayacağından Telkikhane-i Şahane'de aşı hazırlamayı öğrenmiş bir aşı müstahzırının atanmasının daha iyi olacağına karar verilmiştir³⁹.

Taşta telkikhanelerinin çoğunda izlenen model benzer olmuştur. Nitekim atanan memurlar telkikhanelerin araç-gereçlerini götürmek, telkikhane inşaatıyla ilgilenmek ve inşaat bitiminde de işe başlayıp aşı üretmek üzere görevlendirilmişlerdir. Hatta memurlara kimi zaman sadece telkikhane'nin sorumluluğu verilmemiş, aynı zamanda

35 BOA. ŞD. 649/15-1; ŞD. 649/15-4; İ.SH. 5/15-1.

36 BOA. İ.SH. 5/15-2. Bkz: Ek-2.

37 BOA. DH.MKT.2092/14.

38 BOA. DH.MKT. 2288/49.

39 BOA. DH.MKT. 2347/115.

belediye tabipliği ya da sıhhiye müfettişliği gibi görevler de verilmiştir. Bu memurlarla ilgili 30 Aralık 1901'de merkezden vilayete yazılan yazıda, sıhhiye müfettişinin sancak, kaza ve nahiyelerin sağlık durumlarını denetlemeye gittiği zamanlarda merkez vilayetten aylarca uzak kalacağına ve birçok masrafla oluşturulacak Yemen Telkikhanesi ile ilgilenemeyeceğine dikkat çekilmiştir. Bu sıhhiye müfettişinin hem denetleme görevi hem de telkikhane de aşı hazırlama, aşı mayalarını tüplere koyma ve çevre illere gönderme gibi birçok vazifeyi aynı anda yapmasının mümkün olmayacağı bildirilmiştir. 1901 yılı sonunda Yemen'e 100 adet havasız aşı tütünün yollandığı ve Yemen Vilayeti'ne 1.000 kuruş maaşla bir aşı müstahzırının atanması gerektiği fakat Yemen Vilayeti'nce bu müstahzırın maaşının bağlanmadığı Umum Mekâtib-i Askeriye-i Şahane Nezareti'nce Dâhiliye Nezareti'ne bir kez daha yazılmıştır⁴⁰.

21 Temmuz 1902'de Yemen Valisi tarafından Dâhiliye Nezareti'ne araç gereçlerin ücreti olan 4.000 kuruşun gönderildiğine dair bir tezkire yollanmıştır. Bu ücret Yemen merkez şehirleri Sana ve Hudeyde belediyelerinin yıllık gelirlerinden ödenmiş ve Hudeyde mutasarrıflığı tarafından posta ile havale edilmiştir. Aynı tezkirede merkez vilayetin senelik bütçesinde, atanacak aşı müstahzırının maaşına da yer verildiği bildirilmiş ve bu aşı müstahzırının gelirken ücreti ödenen araç gereçleri de kendisiyle beraber getirmesi istenmiştir. Posta ile ilgili bir karışıklık yaşandıktan sonra 3 Haziran 1903'te Dâhiliye Nezareti ödemenin yapıldığını onaylamıştır⁴¹. 1903 yılında telkikhane için yapılan söz konusu ödemenin İstanbul'a ulaşmasının ardından Yemen'e Hamdi Mahmud isminde bir aşı başmüstahzır atandığını görüyoruz. Fakat atanma tarihi tam olarak bilinmeyen bu memurdan, istifa için verdiği dilekçe sayesinde haberdar olmaktadır⁴². 1907 yılında istifa eden bu başmüstahzırın, Yemen Telkikhanesi'ne atanma tarihi, atandıktan sonra aşı üretimi ve sevkiyatı yapmayı başarıp başaramadığı hususları karanlıkta kalmaktadır. Hamdi Mahmud Efendi "*Yemen vilayeti telkikhane sermüstahzır olup oranın âbî ve havasıyla imtizac edemediğinden dolayı*"⁴³ önce izin alarak İstanbul'a geri dönmüş fakat izin süresi 1907 Temmuz'unda bitmesine rağmen Yemen'e dönmek istemediği için istifasını sunmuştur. Verdiği dilekçede ayrıca çalıştığı sürenin karşılığı olan maaşının da ödenmesini istemiştir⁴⁴. 1908 yılında Yemen Telkikhanesi için tekrar ihtiyaç listesi yollandığı göz önünde bulundurulduğunda Hamdi Mahmud Efendi'nin aşı üretmediği tahmin edilebilir⁴⁵.

1318 aşı istatistiklerinde Yemen Vilayeti'nin istatistikleri verilirken açıklama bölümünde "*saye-i terakkiyat vaye-i hazret-i padişahide merkez vilayette bir telkikhane şubesi küşad edilmek üzeredir*"⁴⁶ notu düşülmüştür. Benzer şekilde 1320 Yemen istatistikleri verilirken de "*merkez vilayette telkikhane şubesi derdest-i küşaddir*"⁴⁷ yazılmıştır. Yani Yemen'deki Telkikhane'nin Rumi 1320 (1904-1905) senesinde açılmamış fakat açılmak üzere olduğu belirtilmiştir. Dolayısıyla 1907 yılında görevinden istifa eden başmüstahzır Hamdi Mahmud Efendi'nin 1903'te araç-gereç ücreti İstanbul'a ulaştıktan sonra vilayet merkezinde bir telkikhane açmak üzere Yemen'e gönderildiği fakat bölgeye uyum sağlayamadığı için

40 BOA. DH.MKT. 2572/7.

41 BOA, DH.MKT. 568/54.

42 BOA. DH.MKT. 1186/57.

43 Yemen vilayeti aşievi başhazırlayıcısı olup oranın suyu ve havasına uyum sağlayamadığından ötürü.

44 BOA. DH.MKT. 1186/57.

45 Sana'da inşa edilecek telkikhane eşya alımı için Dâhiliye Nezareti'nden yazılan tezkire için bkz; BOA, DH.MKT. 2622/68.

46 Rifat Hüsamettin, *Telkikhane-i Şahane'nin 1318 Senesine Mahsus İstatistik Risalesidir*, Dersaadet, Mekteb-i Tıbbiye Matbaası, Sene-i Hicriye: 1321, Sene-i Maliye: 1319, s.93.

47 Rifat Hüsamettin, *Telkikhane-i Şahane'nin 1320 ve 21 Senelerine Mahsus İstatistik Risalesidir*, Dersaadet, Mekteb-i Tıbbiye Matbaası, Sene-i Hicriye: 1324, Sene-i Maliye: 1322, s.91.

1907’de istifa ederek bu telkikhaneyi açmadan geri döndüğü görülmektedir. Tüm uğraşlara rağmen gerek parasızlıktan gerekse yetişmiş eleman eksikliğinden bir türlü açılmayan Yemen Telkikhanesi 1909 yılında Yemen’in Asir şehrinde baş gösteren çiçek salgınıyla yeniden gündeme gelmiştir. 13 Temmuz 1909’da Asir Kumandanı ve Mutasarrıfı tarafından Asir’deki durum ile ilgili bir rapor kaleme alınmıştır. Bu raporda, salgının ne kadar korkunç boyutlara ulaştığı çarpıcı bir şekilde anlatılmıştır. Halkın bedevi olması, sağlık kurallarına yeterince uyulmaması, Yemen’in sert coğrafyası ve merkeze uzaklığı gibi nedenlerle yaşanan bu salgının diğer bölgelerle kıyaslanamayacak derecede şiddetli olduğu vurgulanmıştır. “*Bu memleketin terakkisi ve hatta terakkisinden sarf-ı nazar memleketin mahv-i ifnâdan vikayesi*”⁴⁸ yani bir ilerlemeden de öte, halkın yok olmaktan kurtulması için telkikhane açılmasının şart olduğu dile getirilmiştir. Asir’in sancak merkezi Abha’da nüfusun 4.000 olduğu ve bunun 750’sinin çiçek yüzünden öldüğü, bu hastalık yüzünden günde 20-25 kişinin kaybedildiği ve halk arasında hastalığın “kara çiçek” diye nam saldığı yazılmıştır. Ayrıca, eğer yerel hükûmetin ya da belediyenin telkikhane açması beklenirse işlerin tamamen sonuçsuz kalacağı, Yemen’in korkunç bir fakirlik içinde olduğu, bu fakirliğin sınırını anlayabilmek için ne lisanın yeteceği ne de yaşananların kaleme yazılacak türden şeyler olduğu, durumu yalnızca orayı görenlerin anlayabileceği vurgulanırken açılacak bu telkikhane için merkezden ödenek sağlanması gerektiğinin altı çizilmiştir. Asir Kumandanlığı’ndan gönderilen bu rapor üzerine, Eylül 1909’da durum önce Harbiye Nezareti’nden Dâhiliye Nezareti’ne oradan da Meclis-i Tıbbiye-i Mülkiye ve Sıhhiye-i Umumiye ve Sıhhiye Nezareti’ne bildirilmiştir⁴⁹. Meclis Reisi Besim Ömer Paşa⁵⁰ da Kasım 1909’da Dâhiliye Nezareti’ne yazdığı cevapta, bu bölgede bir telkikhane kurulmasının oldukça iyi olacağını, telkikhanein idare ve sorumluluğunun Abba Sıhhiye Tabipliği’ne verilmesini uygun gördüklerini belirtmiştir. Ayrıca gerekli araç-gereçlerin listesinin bir planla beraber sunulduğunu söyleyen Besim Ömer Paşa, böyle bir kurumun orada kurulmasının insanîyet için büyük bir hizmet olduğunu vurgulamıştır⁵¹. Meclis-i Tıbbiye-i Mülkiye ve Sıhhiye-i Umumiye tarafından düzenlenen bu plana göre inşaat için 12.880 kuruş ve işletilmesi için de (*masarif-i daimiyesi olarak*) 24.950 kuruşun gerekeceği bildirilmiştir. Fakat 22 Kasım 1909’da Sıhhiye Nezareti’nden yazılan yazıda nezaret bütçesinde buna karşılık olmadığı belirtilmiş, bu paranın ya yerel belediye sandıklarınca ya da hükûmetçe ödenmesi gerektiği söylenmiştir⁵². 2 Aralık 1909’da bu durum Dâhiliye Nezareti’nden Maliye Nezareti’ne yazılmıştır. Yazıda, Sıhhiye Nezareti bütçesinde bu masrafa karşılık olmadığı ve telkikhanein inşası için 12.880 kuruşun, işletilmesi için de 24.980 kuruşun ödenmesi gerektiği belirtilmiştir⁵³.

Yemen Telkikhanesi’nin açılması, Asir’de meydana gelen salgın sebebiyle gündeme geldiği için ilk aşamada telkikhanein Asir’de açılması düşünülmüştür. 21 Eylül 1909 Nezareti-i Umur-ı Sıhhiye’den Dâhiliye Nezareti’ne gönderilen yazıda, bazı zamanlar hastalığa yakalananların ölüm oranının %90 olduğu ve Mekke’de olduğu gibi Asir’de de bir telkikhane açılması gerektiği ifade edilmiştir⁵⁴. Fakat 29 Mart 1910 yılında Dâhiliye Nezareti’nden Sadaret’e yazılan tezkirede, Yemen Telkikhanesi’nin Asir’de değil Sana’da açılacağı yazılmıştır⁵⁵. Günümüzde de Yemen’in başkenti ve en büyük şehri olan Sana, o

48 BOA. DH.MUİ. 22/48-6.

49 BOA. DH.MUİ. 4/13; DH.MUİ.7/62.

50 Besim Ömer Akalın.

51 BOA. DH.MUİ. 22/48-3.

52 BOA. DH.MUİ. 22/48-8.

53 BOA. DH.MUİ. 22/48-7.

54 BOA, DH.MUİ. 22/48-5.

55 BOA. BEO. 3727/279477-2.

dönemde de vilayet merkezi idi. Dolayısıyla Yemen Telkikhanesi'nin Asir yerine Sana'da açılması hem merkezi hem de yerel yönetim açısından daha elverişli görülmüştür. Ayrıca açılması planlanan bu telkikhane için hazırlanan gider listesinde beklenenden daha fazla paranın gerektiği de anlaşılmıştır. 28 Mart 1910'da sunulan gider listesi şöyledir:

Telkikhane memurini maaş ve masarifatı (Daimi-i Seneviyesi)	
Müdür maaşı	1.200 ⁵⁶
Hizmetçi maaşı	1.800
Masarif-i müteferrika (ufak tefek giderler)	2.400
Danaların bedelati	7.500
Me'kulat (yiyecekler)	1.200
Led'el-icab (gerektiğinde)	12.000
	36.900
Telkikhane için bir defaya mahsus olarak muvazeneye zammı lazım gelen	
Masarif-i inşaiyesi	10.000
Hurdebin esmanı	2.500
Bir pastör sobası, otoklav, dört havan, bir düzine pens, iki ustura, iki kıl makinesi, pens, paybend, dana aşılama mahsus destgâh	3.000
	15.500
	36.900+15.500=52.400

(BOA. BEO. 3727/279477-3)

Uzun uğraşlar sonucu nihayet Yemen Telkikhane'sinin 1910 yılında açıldığını görüyoruz. Bu telkikhane'nin açıldığından, kuruluşunda emeği geçen askeri tabiplerin ve eczacıların ödüllendirilmesine dair Dâhiliye Nezareti'nden Yemen Vilayeti'ne yazılan 20 Ocak 1911 tarihli belge ile haberdar oluyoruz. İlgili belgeye göre, Sana'da az masrafla bir telkikhane kurmayı başardıkları için belediye tabip vekili Kolağası Hamdi Numan ve eczacı vekili Halid Nureddin efendiler ödüllendirilmişlerdir⁵⁷.

1911 yılı Ocak ayına gelindiğinde ise 7. Ordu Sıhhiye Müfettişi Mirliva Yusuf Ziya Paşa'nın Sıhhiye Dairesi'ne gönderdiği rapordan anlaşıldığı üzere, bölgede hem Osmanlı askerinden hem de yerel halktan 15 gün içerisinde 1.500 kişi aşılanmış ve Yemen bölgesinde ihtiyaç duyulan yerlere aşı tüpleri gönderilmiştir⁵⁸. 1898'de açılması için hazırlıklara başlanan Yemen Telkikhanesi ancak on iki sene sonra 1910 yılında hizmete girebilmiştir. Bunun temel nedeni, bölgenin merkezden çok uzak ve iktisaden fakir olmasıdır. Osmanlı yönetimi, aşı üretimi için bu denli uzak coğrafyaya gidecek memur bulmakta sıkıntı çekmiş, öte yandan yerel yönetim de kendine yetemediği için gerekli ödemeleri tam olarak yapamamıştır. Bütün bu olumsuz koşullara rağmen, geç de olsa telkikhane hizmete girmiş ve Yemen'de çiçek aşısı uygulaması hayata geçirilmiştir.

⁵⁶ Müdürün maaşı 12.000 kuruş olmalıdır. Müdürün maaşının hademeden az olması mümkün olmadığı için yanlış yazıldığı anlaşılıyor. Ayrıca müdürün maaşı 12.000 olarak hesaplandığında toplamda yazılan tutarla eşleşmektedir.

⁵⁷ BOA. DH.ID. 47/15.

⁵⁸ BOA. DH.ID. 47/15.

C. Basra Telkikhhanesi

Yukarıda bahsettiğimiz gibi ilk olarak 1897’de tüm vilayetlerde bir telkikhane kurulması planlanırken sonradan telkikhanelerin sadece uzak vilayetlerde açılması düşünülmüştür. Basra da bu uzak vilayetlerden birisi olmasına rağmen ilk aşamada yerel yönetimin açılacak bu telkikhaneyi bütçeye bir yük olarak gördüğü için kuruluşuna sıcak bakmadığı anlaşılmaktadır. Vilayetten merkeze yazılan yazıda, Basra Telkikhhanesi’nin giderleri için gerekli olan bütçeye belediyenin sahip olmadığı; aşı uygulaması yapılacağı zamanlarda ihtiyaç oldukça merkezden taze aşı kalemleri getirtilerek aşılama işinin mevcut belediye tabip ve eczacısı tarafından yapılacağı bildirilmiştir⁵⁹. Bu iş için ayrıca bir ödenek ayırmak yerine yine merkezden aşı getirtilmesine devam edilmek istenmiş ve telkikhane açılışı için herhangi bir harcama yapmaktan kaçınılmıştır.

Dâhiliye Nezareti, Erzurum, Van, Bitlis, Diyarbakır, Mamûretü’l-Aziz, Halep, Bağdat, Yemen gibi vilayetlerle beraber Basra’da da bir telkikhane kurulması gerektiğini 1899’un Haziran ve Temmuz aylarında bir kere daha Umum Mekâtib-i Askeriye-i Şahane’ye yazmıştır⁶⁰. Tam bu tarihlerde Basra’da çiçek hastalığı görüldüğü Dâhiliye Nezareti’ne rapor edilmiştir. 17 Temmuz 1899’da Basra’dan gönderilen telgrafta Necid sancağına bağlı Kurna kazasının Medine nahiyesinde çiçek hastalığı kaynaklı birçok ölüm gerçekleştiği bildirilmiştir. Bu hastalığın yayılması söz konusu olduğu için fenni önlemlerin alınması ve Basra’da bir telkikhhanenin açılması gerektiği bildirilerek vilayetten aşı memuru ve hademe maaşı olarak 2.000 kuruş yollanmış, gelecek memurun maaşının da ödeneceği bildirilmiştir. 27 Ağustos 1899’da Dâhiliye Nezareti’nden Umum Mekâtib-i Askeriye-i Şahane Nezareti’ne gönderilen yazıda, gerekli araç gereçlerin bölgeye yollanacak memura emanet edilerek hızla gönderilmesi istenmiştir⁶¹.

1900 Mart’ında, Basra’daki telkikhhaneye Abülkerim Ahad Efendi atanmış ve kendisinin bir an evvel memuriyet yerine gitmesi istenmiştir⁶². Basra Telkikhhanesi müdüriyetinin yanı sıra Basra ikinci tabipliğine de atanan Abdülkerim Ahad Efendi’nin Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane’den mezun olduğuna, Bakteriyolojihane’de bir buçuk aylık bir eğitim alarak bu alanda da ayrıca bir diplomaya sahip olduğuna ve ileride Basra’da bir kuduz hastalığı tedavievi açılırsa orada da müdürlük yapabileceğine dair bilgiler, Dâhiliye Nezareti’nden 1900 yılı Nisan’ında Basra Vilayeti’ne gönderilen belgede yer almaktadır⁶³. Haziran ayında yola çıktığı anlaşılan Abdülkerim Ahad Efendi’nin yol harcırahı da Basra Vilayeti tarafından ödenmiş⁶⁴ ve 28 Haziran 1900’de Basra’ya ulaştığı ve buradaki telkikhhanede görevine başladığı Dâhiliye Nezareti’ne bildirilmiştir⁶⁵. Basra Telkikhhanesi diğer taşra telkikhanelerine göre görece daha erken bir tarihte hizmete girmiştir. Abdülkerim Ahad Efendi’nin Basra’ya varışını temel aldığımızda bu telkikhhanenin açılışının 1900 senesi Haziran ayında gerçekleştiğini söyleyebiliriz.

Telkikhane-i Şahane’de müdüriyet ve sermüştahzırlık ayrı görevler olarak ele alınmıştır. Taşra telkikhanelerinde işleyişin aynı olup olmadığına dair net bir bilgi mevcut değilse de genel duruma baktığımızda müdür olarak atanan kişi bütün görevleri üstlenmekte hatta başhekimlik, ikinci tabiplik gibi başkaca vazifelere ek olarak telkikhane müdürlüğünü de yürütmektedir. Bu durum hem hekim sayısının ülke coğrafyasına oranla

59 BOA. DH.MKT. 2118/86.

60 BOA. DH.MKT. 2227/22; DH.MKT.2211/12.

61 BOA. DH.MKT. 2224/70.

62 BOA. DH.MKT. 2318/77.

63 BOA. DH.MKT. 2335/130.

64 BOA. DH.MKT. 2361/105.

65 BOA. ZB. 316/100.

yeterli olmayışından hem de yerel idarelerin fazladan memur maaşı ödemeye olanakları ve niyetleri olmadığından, bir memura birkaç iş yaptırmak istemelerinden kaynaklıdır.

Aralık 1901'de Basra Telkikhanesi sermüştahzırlığında Behçet Efendi isminde birinin çalıştığı görülmektedir. Fakat merkezden Basra'ya gönderilen yazıda, Behçet Efendi'nin diplomasız olduğu ve bu görevde çalıştırılmayacağı, ayrıca görevi de vekâleten yaptığı belirtilmiştir. Behçet Efendi'nin görevini vekâleten yapıyor oluşundan, bir buçuk sene önce yani Haziran 1900'de Basra'ya gitmiş olan Abdülkerim Ahad Efendi'nin Basra'da durmadığı, görevinden bir sebeple ayrıldığı ve yerine geçici olarak Behçet Efendi'nin baktığı anlaşılmaktadır. Behçet Efendi de 1901 sonunda görevden uzaklaştırılırken yerine 1.000 kuruş maaşla İsmail Hakkı Efendi Basra Telkikhanesi Aşî Müstahzarlığı'na atanmıştır⁶⁶.

Taşra telkikhanelerinin yetişmiş eleman ve ödenek sıkıntısından kaynaklı olarak çoğu zaman düzgün çalışmadığı görülmektedir. 1906 yılında Basra Telkikhanesi sermüştahzırı laboratuvarın kuruluşunda gayretle çalıştığını fakat birkaç aydır belediye tarafından verilen ödeneğin kesildiğini ve ödeneksizlik yüzünden Basra Telkikhanesi'nin kapandığını yazmıştır. Başvuranlara hizmet verilemediğini ve bundan doğacak sorumluluğun kendisine ait olmadığını bildiren sermüştahzır, durumu anlatan bu yazıyı Umum Mekâtib-i Askeriye-i Şahane Nezareti'ne göndermiştir⁶⁷. Umum Mekâtib-i Askeriye-i Şahane Nezareti de durumu bildiren bir yazıyı Dâhiliye Nezareti'ne göndermiştir. Bu yazıda sermüştahzırın açıklamalarının yanında zaten Basra Vilayeti'nin, ihtiyacını karşılamaya yetecek derecede aşî üretmediğinin, sürekli tûp talep etmesinden anlaşıldığı belirtilmiştir. Ekim 1906'da Dâhiliye Nezareti, Basra Vilayeti'ne yazdığı bir yazıda, öncelikle telkikhane'nin açılmasının nedeninin çiçekten korunmak ve hastalığın yayılma sebeplerini önlemek olduğuna işaret etmiştir. Yazının devamında da telkikhane'nin derhal açılıp aşî mayası üretmesi gerektiği yolunda Basra Vilayeti'ne uyarıda bulunmuştur.⁶⁸ Fakat Telkikhane'nin 1906 yılında kapandığı ve binasının inas mektebi (kızlar okulu) olarak kullanılmakta olduğu, Umum Mekâtib-i Askeriye-i Şahane Nazırı Zeki Bey'in Şura-i Devlet'e sunduğu bir raporda ortaya çıkmıştır: *"inas mektebi ittihaz olunan Telkikhane şubesinden aşî mayası istihzar edilemediği şimdiye kadar vaki olan tûp irsalatıyla ve mezkûr şube için iki bin beş yüz kuruş maaşla bir müdür tabip ve bin kuruş maaşla bir müstahzır tayin olunduğu halde bu kadar masarife karşı yalnız vilayete tûp yetiştiremedikleri ve her sene Telkikhane-i Şahane'den tûpün gönderilmesi ve Basra Vilayeti'nde küşad olunduğu arz olunan telkikhane şubesine masarif-i lazime ihtiyar olunduğu halde hiçbir hidemat-ı lazimedede bulunmadığı..."*⁶⁹. Rapordan anlaşıldığı üzere, Basra Telkikhanesi, yapılan onca masrafa karşın kendisinden istenilen görevleri yerine getirememiş ve beklentileri boşa çıkarmıştır.

Basra Telkikhanesi'nin tekrar açılıp açılmadığına, açıldı ise ne kadar süre hizmette kaldığına dair arşiv belgesine rastlanılmamıştır. Şam ve Bağdat telkikhanelerinin verimli çalışmadıkları gerekçesiyle 1913 yılında kapatıldıkları bilinmektedir⁷⁰. Basra Telkikhanesi ile ilgili böyle bir bilgi olmamasına rağmen onun da pek verimli çalışmadığı merkezle yapılan yazışmalarda görülmektedir. Ayrıca 1910 yılında Meclis-i Tıbbiye-i Mülkiye ve Sıhhiye-i Umumiye Reisi Besim Ömer Paşa'nın kaleme aldığı, çiçek hastalığının önlenmesi için uzak vilayetlerde telkikhanelerin kurulmasının önemini anlatan raporunda, Trablusgarp

66 BOA. DH.MKT. 2565/133.

67 BOA. DH.MKT. 1123/59-1.

68 BOA. DH.MKT. 1123/59-2.

69 BOA. ŞD.649/15-1.

70 Süheyl Ünver (1948), *age*, s. 185.

ve Mekke'nin yanında Basra'dan da söz edilmektedir⁷¹. Bu rapordan anlaşıldığı üzere 1910 yılında Basra Telkikhhanesi'nin açık olmadığı hükmüne varıyoruz. Sonuç itibarıyla 1900 yılında görece erken açılan Basra Telkikhhanesi, muhtemelen sadece 6 yıl hizmet verebildikten sonra ödenek sıkıntısı yüzünden 1906 yılında kapanmış ve binası da inas mektebi olarak kullanılmaya başlanmıştır.

D. Hicaz Telkikhaneleri (Mekke-Medine)

Osmanlı yönetimi, Müslümanlar için kutsal sayılması nedeniyle Hicaz Vilayeti'ne diğer bölgelere oranla daha fazla önem vermeye çalışmıştır. Aynı önemi bölgede telkikhanelerin açılması için de göstermiştir. Diğer vilayetlere göre daha erken bir tarihte hem Mekke'de hem de Medine'de birer telkikhane açılmıştır. Hicaz'a telkikhaneler açma gerekliliği, manevi nedenlerden öte, günün gerçeklerinden kaynaklanmaktaydı. Tüm Müslüman dünyasından insanlar hac ibadetlerini gerçekleştirmek üzere bu bölgeyi ziyaret edip memleketlerine geri döndükleri için hastalık da hacılarla beraber diğer coğrafyalara yayılmaktaydı. Nitekim sonraki yıllarda Besim Ömer Paşa'nın bu telkikhanelerle ilgili Temmuz 1910 tarihinde yazdığı raporda, hastalığın bu coğrafyadan ülkenin çeşitli yerlerine hızla yayılma olanağı bulunduğu, bu nedenle zararlarının azaltılması, hatta tümünden ortadan kaldırılması için bölgede aşılamaya özellikle dikkat edilmesi gerektiği vurgulanmıştır⁷². Hacca gidenlerin hasta olmamaları ve hastalığı başka bölgelere taşımamaları için Mekke ve Medine telkikhanelerinin açılan ilk telkikhanelerden olduğu anlaşılmaktadır. Medine telkikhhanesi Mekke Telkikhhanesi'ne göre daha sorunlu olduğu için arşiv belgelerine bu telkikhane ile ilgili daha fazla bilgi yansımıştır. Vilayet merkezi Mekke olduğu için önceliğin bu telkikhaneye verildiği ve Medine Telkikhhanesi'ne göre görece daha iyi çalıştığı anlaşılmaktadır. Medine Telkikhhanesi'nin tam olarak ne zaman açıldığını bilememekle beraber 1901 Mart'ında açık olduğunu Dâhiliye Nezareti'nden Hicaz Vilayeti'ne gönderilen yazıdan öğreniyoruz. Bu yazıda telkikhanelerden istenilen ölçüde yararlanılmadığı, hâlâ Hicaz Vilayeti'nin Telkikhane-i Şahane'den aşı istediği, gönderilen aşılardan yolda bozulduğu ve bu yüzden bu tüplerle aşılamanın 270 çocukta sadece 4 tanesinin aşısının tuttuğu belirtilmiştir. Yazın doğan çocuklara aşı yapılamadığı için yetmişten fazlasının hayatını kaybettiği istatistik cetvellerine yansımıştır. Her ne kadar Medine ve Mekke'de birer telkikhane var ise de Dâhiliye Nezareti'nden Vilayete yazılan bunların sıhhiye dairesinin idaresi altında araç-gereçlerinin eksik olduğu, kendilerinden yararlanılmadığı, buralara aşı müstahzırı olarak gönderilen kişilerin karantina dairesinde görevlendirildikleri, üstelik aşı mayası üretiminden zerre kadar anlamadıkları, söz konusu telkikhanelerin adeta terk edilmiş halde bulunduğundan haberdar oldukları ve bir an evvel bu telkikhanelerin açılıp düzgün işler bir hale getirilmeleri gerektiği yazılmıştır⁷³. Ayrıca yine merkeze yollanan istatistiklerden öğrendiğimize göre 1320 (1904-1905) senesinde Mekke'de "Bekir Efendi" ve Medine'de "Cerrah Yusuf Efendi" isimli aşıcılar bulunmaktadır ve cetvele "*Merkez Vilayet'te telkikhane şubesi küşad edilmiştir*" notu eklenmiştir⁷⁴.

Medine Telkikhhanesi'nin Mekke'dekine göre çok daha atıl bir durumda olduğu görülmektedir. Bu iki telkikhane için Maliye Nezareti'nden Sıhhiye Nezareti'ne senelik 30.000 kuruş ayrılmıştır. Fakat Eylül 1903'te Hicaz Valisi'nin imzasıyla merkeze gönderilen yazıda bu ödeneğin düzgün ödenmediği ve iki telkikhaneye birden yetmediği söylenmiş

71 BOA. DH.MÜ. 75/48-3.

72 BOA, DH.MÜ. 114/34-2.

73 BOA. DH.MKT.2465/20.

74 Rifat Hüsamettin, *Telkikhane-i Şahane'nin 1320-21 Senelerine Mahsus İstatistik Risalesidir*, Mekteb-i Tıbbiye Matbaası, Dersaadet, Sene-i Hicriye: 1324, Sene-i Maliye: 1322, s. 90.

ve ayrıca Medine Telkikhanesi'nin aşı hazırlamada kullanılan gereçlerinin de Fuad Bey'in müdürlüğünü yaptığı Mekke Telkikhanesi'ne teslim edildiği bildirilmiştir. Sıhhiye Nezareti'ne verilen 30.000 kuruşun ancak memur maaşı ile dezenfeksiyon ve temizlik önlemlerine yettiği, bu kutsal yerde tekrar bir telkikhane açılacak ise başkaca bir ödenek ayrılması ve daha fazla araç gereç gönderilmesi gerektiği bildirilmiştir⁷⁵. Medine Telkikhanesi'nin kendi haline bırakılmış bir halden çıkartılıp yeniden düzgün çalışır bir hale getirilmesi için yazışmalar Ocak 1903'te başlamış ve Nisan 1905'e kadar devam etmiştir. Bu telkikhanein yeniden açılması için 63. Alayın 3. Tabur Tabibi Yüzbaşı Mehmet Salih Efendi, 1903 yılı başında bu telkikhaneeye müdür olarak atanmıştır. Vilayete, "*Erbab-ı tüccariyeden*" olduğu yazılan Mehmet Salih Efendi'nin telkikhaneeyi havadar bir yerde bir hane satın alarak yeniden açacağı, 2.000 kuruşla gerekli malzemeleri alacağı ve 1.000 kuruş maaşla da buraya bir müstahzır bulunmasını sağlayacağı bildirilmiştir⁷⁶. Mehmet Salih Efendi'nin Medine'deki telkikhaneeyi açmadığı ileren aylardaki yazışmalardan anlaşılmakta fakat neden açmadığına dair bir bilgiye rastlanılmamaktadır. Kendisinin Medine'ye gidip gitmediği, gittiye ne ile karşılaştığı ne yazık ki bir bilinmez olarak kalmaktadır. 1903 yılı Eylül ayında ise Medine-i Münevvere Gureba Hastanesi Tabibi Mehmed Emin Efendi Medine-i Münevvere Muhafızlığı'na verdiği bir raporda, aylık 1.500 kuruş masrafla Medine Telkikhanesi'nin tekrar açılabilirliğini belirtmiştir⁷⁷. Öte yandan Medine Sıhhiye Tabibi Fuad Bey de Medine Telkikhanesi'nde kalan araç gereçlerin aşı üretimine yeterli olacağını, sadece 900 kuruş masrafla bu telkikhanein açılabilirliğini bildirmiştir⁷⁸.

Mekâtib-i Askeriye-i Şahane Nezareti'nin Dâhiliye Nezareti'ne Şubat 1903'te gönderdiği yazıdan Telkikhane-i Şahane'den 1902 Eylül'ünden 1903 Şubat'ına kadar her ay sonunda 50 tüp olmak üzere toplamda 300 tüp aşının, muhafazalı kutularda Yenbu'ul Bahr limanı üzerinden Medine'ye yollandığı anlaşılmalıdır⁷⁹. Dâhiliye Nezareti'nden Hicaz Vilayeti'ne 1903 Mart'ında gönderilen yazıda ise Medine sıcak ve uzak bir yer olduğu için burada bir telkikhanein kurulduğu fakat vilayetçe bu kadar çok tüp talep edilmesinden Medine Telkikhanesi'nin düzgün çalışmadığının anlaşıldığı yazılmıştır. Ayrıca Medine'deki telkikhanein kendi haline bırakılmasının doğru olmadığı ve durumun daha önceden Daire-i Umur-ı Sıhhiye'ye bildirilmesine rağmen henüz bu konuda bir iyileşme olmadığı not edilmiştir⁸⁰.

1904 yılı Ocak ayında Hicaz Valisi Dâhiliye Nezareti'ne Medine'de haziran ayından beri çiçek hastalığı yüzünden 80 çocuğun vefat ettiğini, hastalığın hafif surette bölgede hâlâ devam etmekte olduğunu ve Medine Muhafızlığı'nın buradaki telkikhanein bir an evvel açılmasının gerekli olduğunu valiliğe bildirdiğini yazmıştır⁸¹. Dâhiliye Nezareti ise Sadaret'e gönderdiği yazıda ödenmesi gereken 900 kuruşa ne Dâhiliye ne de Tıbbiye-i Mülkiye bütçesinde karşılık bulunduğunu, Maliye Nezareti'nin bu ödeme için Tıbbiye-i Mülkiye'ye zam yapmasının zarurî olduğunu belirtmiştir⁸². Nezaretler arası yapılan yazışmalar sonunda gerekli 900 kuruş ödeme bir türlü gerçekleştirilememiştir. En son Nisan 1905'te bütçenin zaten düzenlendiği ve zammın mümkün olmayacağı Maliye Nezareti'nce Umum Mekâtib-i Askeriye-i Şahane Nezareti'ne tebliğ edilmiştir⁸³.

75 BOA. DH.MKT. 660/71-7.

76 BOA, DH.MKT.650/23.

77 BOA. DH.MKT. 660/71-7.

78 BOA. DH.MKT. 660/71-12; BOA, DH.MKT. 650/23-2.

79 BOA, DH.MKT. 660/71-4.

80 BOA. DH.MKT. 660/71-5.

81 BOA. DH.MKT. 660/71-1.

82 BOA. DH.MKT. 660/71-9.

83 BOA. DH.MKT. 660/71-15.

Medine Telkikhanesi açılmış fakat bir türlü aşı üreten bir merkez haline dönüştürülemedi, ödenek sıkıntısı yüzünden kendi haline terkedilmeye mahkûm olmuştur. Mekke Telkikhanesi'nin daha aktif çalıştığı fakat orada da sadece aşı müstahzırının maaşının ödenebildiği, ötesinde bir masrafa ödeneğin yetiştirmediği görülmüştür⁸⁴. Beş yıl sonra, 1910 yılında Dâhiliye Nezareti'nden Hicaz Vilayeti'ne yollanan yazıda durumun artık kabullenildiği görülmektedir. Vilayete, kurulan telkikhanelerden şimdiye kadar istenilen derecede yararlanılmadığından Telkikhane-i Osmanî⁸⁵'den ve Bakteriyojihaneye-i Osmanî'den uzman yetiştirilinceye kadar, merkezden düzenli olarak aşı gönderilerek belediye tabipleri ve aşıcılar vasıtasıyla bölge halkının aşılama devam edeceği bildirilmiştir⁸⁶. Uzun yıllar, Medine telkikhanesinin açık tutulup çalışır halde kalması için uğraş verildiyse de zamanla mevcut şartlar kabul edilmiş; uzman ve ödenek eksikliğinden dolayı yine merkezden aşı yollanmasına devam edilmiştir. Mekke Telkikhanesi'nin Medine Telkikhanesi'ne göre çok daha iyi işlediği görülmektedir. Bunda Mekke'nin hem vilayet merkezi hem de hacıların uğrak noktası olması gibi faktörlerin rol oynadığı söylenebilir.

E. Musul Telkikhanesi

Telkikhane açılması düşünülen bir diğer vilayet ise Musul'dur. Nitekim 27 Mayıs 1905 tarihinde Mekâtib-i Askeriye-i Şahane Nezareti'nden Dâhiliye Nezaretine Telkikhane-i Şahane'de üretilen aşilar sayesinde ülkede seneden seneye çiçek hastalığının azaldığı, bunun istatistiklerle bilindiği yazılmıştır. Bu yazıda Musul, Yemen, Bağdat, Diyarbakır, Bitlis, Suriye, İşkodra, Basra vilayetlerinde aşılama yeterince ilgi gösterilmediği, buralardan istatistik cetveli dahi gelmediği, bu vilayetlerin büyüklüğü ölçüsünde aşılama yapıp yapılmadığının bilinmediği ve bunun cezai yaptırımları olduğunun hatırlatılması gerektiği ifade edilmiştir⁸⁷. Mekâtib-i Askeriye-i Şahane Nazırı imzası ile gönderilen bu yazı üzerine Dâhiliye Nezareti, 26 Haziran 1905 tarihinde bütün vilayetlere aşı konusuna dikkat etmeleri, hastalığın boyutunun anlaşılabilmesi için istatistikleri düzenli olarak göndermeleri ve aşılama gereken önemi vermeleri konusunda uyarı niteliğinde bir yazı yollamıştır⁸⁸.

Musul Vilayeti de Dâhiliye Nezareti'nin ilgili bu yazısına, 6 Ağustos 1905 tarihli bir yazı ile cevap vermiştir. Söz konusu cevapta, bölge halkının aşırı cahil ve sert mizaçlı olmasından ötürü, aşuya güven ve riayet etmediğinden bahsedilmekte; ayrıca vilayette Kerkük belediye tabibinden başka sivil doktor bulunmadığı, bu doktorun işinin çok olduğu, çiçek aşısı yapmakta da yetersiz kaldığı belirtilmektedir. Bununla beraber ilgili yazıda, hararet ve postadaki şiddetli sarsıntı sebebiyle merkezden yollanan aşı tüplerinin çoğunun tesirsiz kaldığına, yapılan çiçek aşılarının tutmadığına işaret edilmekte; merkezden mahir bir tabip gönderilip burada bir telkikhane kurulursa aşuların vilayet dâhilinde üretilbileceği ve halkın bu ocak söndüren hastalıktan kurtarılabilceği ifade edilmektedir⁸⁹.

Aynı sene ekim ayında Dâhiliye Nezareti, Umum Mekatib-i Askeriye-i Şahane Nezareti'ne yazdığı yazıda, eğer Musul'da böyle bir telkikhane kurulacak olursa bu telkikhanein çevre illere de tesirini kaybetmeden aşı yollayabileceğini belirtmiştir⁹⁰. Yani Musul'da açılması planlanan bu telkikhanein çevre vilayetlerin de yararlanması

84 BOA. DH.MKT. 660/71-12.

85 II. Meşrutiyet'ten sonra, resmi kurumların adlarındaki "Şahane" sözcüğü "Osmani" sözcüğü ile değiştirilmiştir.

86 BOA. DH.MUİ. 114/34.

87 BOA. DH.MKT. 980/44-1.

88 BOA. DH.MKT. 980/44-2.

89 BOA. DH.MKT. 980/44-3

90 BOA. DH.MKT. 980/44-5.

düşünülmüştür. Aynı sene devam eden yazışmalarda böyle bir telkikhane Musul'a kurulmak istenirse tesis ve işletme maliyetinin ne kadar olacağı Umum Mekatib-i Askeriye-i Şahane Nezareti'ne sorulmuştur⁹¹. Telkikhane-i Şahane müdüriyetinden verilen ve nazır imzasıyla yazılan cevapta ise eğer hastane mevcut ise hastane bahçesinde, değilse hükûmet dairesi içerisinde iki-üç odalık bir yer tutularak bir ahır inşa edilmesi gerektiği, şimdilik bir düzine pens, bir düzine neşter, iki cam havan ve bir hizmetçi ile işe başlanabileceği, bunun için de birkaç bin kuruşun yeterli olacağı belirtilmiştir. Ayrıca, eğer vilayetkiler bu gereklilikleri yerine getirip bir telkikhane açamazlar ise onlara, merkezden taze aşı mayası isteyip aşı tüplerini de ekmekçi fırınlarında sterilize ederek tüpleri yeniden taze mayalarla doldurabilecekleri önerilmiştir⁹². Telkikhane-i Şahane müdüriyetinden alınan bu bilgi, Şubat 1906 yılı başlarında Dâhiliye Nezareti'nden Musul Vilayeti'ne aktarılmıştır⁹³.

Bu tarihten iki sene sonra, 15 Nisan 1908'de Dâhiliye Nezareti'nden Vilayete gönderilen yazıdan, Musul'da açılması planlanan telkikhaneye müdür olarak bu tarihten sekiz ay önce Kerim Abdülehad Efendi'nin atandığı; fakat kendisine ne maaşının ne de harcırahının ödendiği, üstelik doktorun gönderdiği dilekçede perişan olduğunu beyan ettiği ifade edilmiştir. Vilayete yazılan bu yazıda, müdüre sekiz aylık maaşının ve harcırahının verilmesi gerektiği bildirilmiştir⁹⁴.

22 Haziran 1908'de merkezden vilayete gönderilen yazıda, Musul Telkikhane'sinin açılabilmesi için gerekli araç gereçlerin hâlâ gönderilmediği, müdürün hâlâ bir telkikhane açmak için Musul'da olduğu ve aylar geçmesine rağmen biriken maaşının da ödenmediği ifade edilmektedir. Bu yazıda ilgili memurun maaşının bir an önce ödenmesi gerekliliği tekrarlanmıştır⁹⁵. 20 Eylül 1908'de Musul Valisi imzasıyla Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen yazıda ise Kerim Abdülehad Efendi'nin telkikhane inşa edilip görevinin başına geçene kadar maaşsız kalıp mağdur olmaması için 750 kuruş maaşla belediye doktorluğuna vekâleten atandığı, Musul Telkikhanesi açıldıktan sonra kendisine müdüriyet maaşı bağlanacağı belirtilmiştir⁹⁶. 29 Aralık 1908'de Dâhiliye Nezareti'nden Sadaret'e, vilayetin bu telkikhane'nin açılabilmesi için gerekli olan 26.053 kuruştan bir kısmını topladığı bildirilmiş, geriye kalan kısmının da nezaret bütçesine ilave edilerek ödenmesi için izin istenmiştir⁹⁷. Nezaret bütçesine böyle bir ilave yapılmamış olmalı ki bir ay sonra yani 30 Ocak 1909'da Dâhiliye Nezareti'nden Musul'a yazılan yazıda telkikhane'nin inşa masraflarının vilayetçe ödenmesi gerektiği bildirilmiştir⁹⁸.

Musul Telkikhanesi ile ilgili tespit edebildiğimiz yazışmalar bunlardan ibarettir. Yazışmalardan anlaşıldığı üzere buraya bir telkikhane açılmasına niyet edilmiş, kuruluşunu sağlamak ve açıldıktan sonra da müdür olarak vazife yapmak üzere bir doktor atanmış, fakat bu telkikhane için araç gereç temini ve bir yer inşası yıllarca mümkün olmamıştır. Bu telkikhane'yi açmak ve müdürlüğünü yürütmek üzere bölgeye gönderilen Doktor Kerim Abdülehad Efendi vilayet tarafından ödenmesi gereken maaşını aylarca alamamış ve en sonunda belediye tabipliğine atanmak durumunda kalmıştır. Sadaret, Umum Mekâtib-i Askeriye-i Şahane Nezareti, Dâhiliye Nezareti ve Musul Vilayeti arasında yapılan yazışmalara baktığımızda tüm uğraşlara rağmen burada bir telkikhane açılmadığı görülmektedir.

91 BOA. DH.MKT. 980/44-9.

92 BOA. DH.MKT. 980/44-10.

93 BOA. DH.MKT. 980/44-11.

94 BOA. DH.MKT. 980/44-13.

95 BOA. DH.MKT. 980/44-11.

96 BOA. DH.MKT. 2698/36.

97 BOA. DH.MKT. 2695/64.

98 BOA. DH.MKT.2726/5.

F. Aydın Telkikhhanesi

Açılması söz konusu olan telkikhanelerden birisi de Aydın Telkikhhanesi'dir. 1907 yılında Aydın Vilayeti'nden Şura-yı Devlet'e yollanan yazıda, vilayet kalabalık bir nüfusa ev sahipliği yaptığı için burada bir telkikhane kurulmasının gerekli olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca yapılan keşif sonucunda, vilayet belediye ödeneğinden karşılamak üzere telkikhhanenin inşası için 31.724 kuruşa gereksinim duyulduğu belirtilmiştir. İnşa edilecek bu telkikhhanede bir laboratuvar, bir tabip odası, iki hademe odası ve aşılacak dört buzağı için bir ahır gerekli olduğu Şura-yı Devlet'e yazılmıştır. Bunun yanı sıra laboratuvarın araç gereçleri için 80 lira gerektiği belirtilirken aylık daimi giderler de buzağılar için 2.000 kuruş, doktor maaşı için 1.000 kuruş, hademe maaşı için 350 kuruş olarak belirlenmiştir. Çeşitli giderler için ayrılan 150 kuruşla beraber toplamda aylık 3.500 kuruşluk bir harcama bütçesi öngörülmüştür. Açılacak bu telkikhhaneden Aydın'ın merkeze bağlı belediyeleri de faydalanacağı için her ay düzenli olarak ödenecek bu paranın, çevre belediye dairelerinin de katkısıyla ödenmesi gerektiği, bu konuya dair gerekli bölgelere bildirimler yapılması için Dâhiliye Nezareti'ne haber verildiği bildirilmiştir⁹⁹.

Söz konusu telkikhane açılmadan önce, 1888 yılında *Sıhhat* gazetesinde yer alan "Çiçek Hastalığı ve İtikadat-ı Batıla Aşı Ameliyatı ve Aydın Vilayeti Sıhhiye Memurları" başlıklı yazıdan, Aydın vilayetindeki aşılama çalışmaları hakkında kimi bilgiler edinmekteyiz. *Sıhhat* gazetesine göre, aşılama konusunda ilk sırada yer alan Aydın vilayetinin 46 köyünde birkaç ay zarfında 2.922 çocuğa çiçek aşısı yapılmıştır. Bununla beraber vilayette kırktan fazla sıhhiye memurunun görev yaptığına dikkat çekilerek Vilayet Sıhhiye Müfettişi Ali Rıza Bey'den övgüyle bahsedilmiştir. Hatta kendisinin emeklerinin pek çok kaymakam ve müdür tarafından örnek alınması gerektiği vurgulanmıştır¹⁰⁰.

Bütün bu gelişmelerin yanı sıra, Aydın Vilayeti'nde çeşitli yerlerde tahaffuzhanelerin açıldığı bilinmektedir¹⁰¹. Aydın Telkikhhanesi'nin de İzmir civarında kurulmuş olan Sinekli Tahaffuzhanesi'nde açılması uygun görülmüştür. Sinekli Tahaffuzhanesi'nde aşı üretimi yapacak Aydın Telkikhhanesi'nin laboratuvarı, personel odaları ve ahır için uygun bir yer ayrılması kararlaştırılmıştır. 6 Mart 1907 yılında da telkikhhanenin açılması için irade yazılmıştır¹⁰².

G. Diğer Telkikhanelere Dair İzler

20. yüzyılın başından beri ülkenin farklı yerlerinde telkikhane açma girişimleri olmuştur. Yukarıda bahsettiğimiz telkikhanelerle ilgili görece daha fazla belge olduğu için izlerini sürmek mümkün olabilmektedir. Fakat Trablusgarp, Suriye (Şam), Bağdat, Manastır, Aydın, Erzurum gibi açılmasına teşebbüs edilen telkikhaneler hakkında elimizde maalesef müdür-müstahzır tayini, inşaat ya da araç gereç masrafına dair birkaç belge dışında bilgi bulunmamaktadır.

Telkikhane-i Şahane kurulduktan sonra uzak vilayetlerde telkikhaneler açılması konusu Dâhiliye Nezareti, Telkikhane-i Şahane'nin bağlı olduğu Umum Mekâtib-i Askeriye-i Şahane Nezareti ve Şura-yı Devlet arasında 1897-1908 yılları boyunca yapılan yazışmalarda sık sık gündeme gelmiştir. Bu yazışmalarda Manastır, Selanik, Yanya, Aydın, Kastamonu, Adana, Erzurum, Erzincan, Van, Bitlis, Diyarbakır, Mamûretü'l-Aziz, Halep, Bağdat, Musul,

99 BOA. DH.MKT. 1153/63.

100 "Çiçek Hastalığı ve İtikadat-ı Batıla Aşı Ameliyatı ve Aydın Vilayeti Sıhhiye Memurları", *Sıhhat*, 1-8 Rebiülahir 1306, Numara: 8, s. 30.

101 Aydın Vilayeti civarındaki tahaffuzhanelerle ilgili olarak bkz. BOA. DH.MKT. 120/21; BOA. BEO. 264/19753.

102 BOA. İ.SH. 5/13.

Basra, Medine, Trablusgarp, Yemen, Beyrut, Şam vilayetlerinde telkikhaneler açılması planlanmıştır¹⁰³. Fakat bunların çoğunda telkikhane açılmamıştır.

1907'de taşrada telkikhaneler açılmasına dair yazılan iradeden sonra bazı vilayetlere telkikhane müdürlerinin atandığı görülmektedir. 10 Ağustos 1908 yılında tabip yüzbaşılardan Mehmed Said Efendi Trablusgarp Telkikhanesi'ne, Mehmet Kasım Efendi Bağdat Telkikhanesi'ne ve Tahir Kasım Efendi de Suriye Telkikhanesi'ne atanmışlardır. Gidecekleri bölgelere gönderilen yazılarda, merkezden gönderilen bu müdürlerin telkikhane inşaatını denetlemek ve inşaat bittikten sonra da telkikhanelerde aşı mayası üretmek üzere görevlendirildikleri yazılmıştır¹⁰⁴. 3. Ordu merkezi Selanik'te olduğu için Manastır'da açılması planlanan telkikhaneenin Manastır yerine Selanik'te açılması daha uygun görülmüştür¹⁰⁵. Bu telkikhaneeye ise 1909 Ocak ayında Raif Bey atanmıştır¹⁰⁶. Bununla beraber adı geçen bölgelere müdürler atandığında buralarda henüz bir telkikhane açılmamış olduğu görülmektedir.

Trablusgarp Telkikhanesi ile ilgili Mehmed Said Efendi'nin atanması haricinde elimizde maalesef hiçbir bilgi ve belge yoktur. 1910 yılında Besim Ömer Paşa'nın raporunda Trablusgarp'ta bir telkikhane açılması gerektiğini¹⁰⁷ ifade etmesi ve 1912 yılında Trablusgarp'ın Osmanlı'nın elinden çıktığı göz önüne alınırsa burada bir telkikhaneenin kurulmadığı düşünülebilir.

Selanik Telkikhanesi'ne ise Raif Efendi isminde birinin atandığı fakat bu kişinin memuriyet yerine hiç gitmediği görülmektedir. Telkikhaneeye atanan müdürler askeri doktor oldukları için askerlik maaşı da alıyorlardı. Fakat Dâhiliye Nezareti'nden Harbiye Nezareti'ne gönderilen yazıda, telkikhanelerde çalıştırılacak müdürlere askeri maaşlarından başka bir de müdürlük için maaş verilemeyeceğinden bu telkikhanelerde görev alacak müdürlerin askeri maaşlarını bırakarak sadece müdüriyete mahsus 1.000 kuruş maaşa talip olup olmadıklarının sorulması istenmiştir¹⁰⁸. Selanik'e atanan Raif Efendi de muhtemelen bu durumu kabul etmediği için 1909 Nisan'ına kadar memuriyet yerine gitmemiş ve istifa etmiş sayılmıştır. Bu maaş durumundan dolayı askeri tabiplerden kimse taşraya gitmek istemeyeceği için Dâhiliye Nezareti'nden sivil doktorlardan birisinin atamasının yapılması istenmiştir¹⁰⁹. Raif Efendi memuriyet yerine gitmeyince Temmuz 1909'da Selanik Telkikhanesi müdüriyetine Marko Mişon Efendi atanmıştır¹¹⁰. Marko Mişon Efendi, Selanik Telkikhanesi inşaatını denetlerken müdür maaşı almak istemişse de Dâhiliye Nezareti'nden Selanik Vilayeti'ne gönderilen yazıda, kendisinin inşaat bitip işe başladıktan sonra maaş alabileceği ifade edilmiştir. Ayrıca telkikhaneeye işe başlamadan kendisine maaş verilmesinin "kabul ve caiz" olamayacağı söylenmekle beraber ödemesi yapılan 15.500 kuruşun 10.000 kuruşunun inşaat giderleri için ve geriye kalan kısmının da mikroskop, pastör sobası ve tezgâh gibi araç-gereçlerin satın alınmasına ayrıldığı ve kendisine ayrıca bir ödenek verilmeyeceği bildirilmiştir¹¹¹.

103 BOA. DH.MKT. 2227/22; BOA. DH.MKT. 2257/117; BOA. DH.MKT. 2211/12; BOA. DH.MKT. 2634/45; BOA. DH.MKT. 2690/14; BOA. DH.MUİ. 75/48; BOA. DH.MKT. 2361/121; BOA. ŞD. 649/15; BOA. İ.SH. 5/15.

104 BOA. DH.MKT. 1278/70.

105 BOA. BEO. 3462/259597.

106 BOA. DH.MKT. 1278/70.

107 BOA. DH.MUİ. 75/48-3.

108 BOA. DH.MKT. 1289/37.

109 BOA. DH.MKT. 2763/83.

110 BOA. DH.MKT. 2877/88.

111 BOA. DH.MKT. 2905/68.

Eylül ayı geldiğinde Selanik Vilayeti'nden Dâhiliye Nezareti'ne ulaştırılan yazıdan, Selanik Telkikhanesi'nin açılışının bazı sebeplerden dolayı ertelendiği ve Marko Mişon Efendi'nin de açıkta kalmaması için 500 kuruş maaşla geçici olarak hapishane hekimi olarak atandığı anlaşılmaktadır¹¹². Telkikhane müdürlüğü için geldiği Selanik'te hapishane doktorluğuna atanmaktan şikâyetçi olan Marko Mişon Efendi, verdiği dilekçede kendisinin telkikhane müdüriyetine atandığını fakat telkikhane açılmadığı için mağdur olduğunu söylemiştir. Nitekim Selanik Vilayeti'nden Dâhiliye Nezareti'ne ulaştırılan yazıda kendisinin "sızlanmakta olduğu cihetle" boşta bulunan Selanik ikinci tabipliğine atanması istenmiştir ve bu istek üzerine ataması gerçekleşmiştir¹¹³. Marko Mişon Efendi ikinci tabipliğe atandıktan sonra Selanik'te bir daha telkikhane açılışına dair hiçbir ize rastlanmamaktadır.

Bağdat'ta da Basra'da olduğu gibi erken tarihlerde bir telkikhane açıldığı görülmektedir. 1318 Senesine Mahsus İstatistik Risalesi'nde, Bağdat Vilayeti istatistikleri verilirken görüşler kısmında "merkez vilayette inşa kılınmış olan telkikhane şubesinde ihzar edilmiş aşı ile..."¹¹⁴ ibâresi, bize 1902 yılında orada bir telkikhaneenin mevcut olduğunu göstermektedir. Mayıs 1902'de ise Dâhiliye Nezareti'nden Umum Mekâtib-i Askeriye-i Şahane Nezareti'ne gönderilen yazıda, Bağdat'ta aşılanan çocukların orada inşa edilmiş telkikhanece hazırlanan aşılar ile aşılandığı yazılmıştır¹¹⁵. 1908 yılında diğer telkikhanelere müdür atanırken Mehmet Kasım Efendi de Bağdat Telkikhanesi'ne tayin edilmiştir. Mehmet Kasım Efendi'den önce burada kimin müdürlük yaptığına dair bir kayda rastlanmamaktadır. Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesi'nin muhasebe şubesinin 1913 tarihli tezkiresinde, Hıfzısıhha Şubesi Müdürlüğü'nün Bağdat Telkikhanesi ile ilgili verdiği şu bilgiler dikkat çekmektedir: "Bağdat aşihanesinde hazırlanan aşılar iyi netice vermiyor. İşler yalnız bir aşı müstahzırının eline kalmıştır. Hiçbir zaman mayasını yenileştirmemişler." Buradaki ifadelerden, telkikhaneenin gayet verimsiz çalıştığı anlaşılmaktadır ve bu verimsizlik gerekçesi ile telkikhane 1913 yılında kapatılmıştır¹¹⁶.

Açılan diğer bir telkikhane ise Şam Telkikhanesi'dir. Bazı belgelerde Suriye Telkikhanesi olarak geçen bu telkikhaneenin varlığından ilk olarak 1900 yılında açılması için merkezden Suriye Vilayeti'ne gönderilen yazı ile haberdar olmaktadır. Bu yazıda, telkikhaneenin vilayet gureba hastanesi civarında bir ahır ve iki odadan ibaret olarak açılması kararlaştırılmıştır. Telkikhaneenin inşası için 2.000 kuruş ve işletilmesi için aylık 1.000 kuruşa ihtiyaç duyulduğu; fakat bu ödeneye karşılık olmadığı için vilayet dâhilindeki belediyelerden ödenek ayrılarak bu tutarın ödenmesi gerektiği yazılmıştır¹¹⁷. Şam Telkikhanesi'nin diğer telkikhanelerdeki gibi zorluklar yaşanmadan planlandığı şekilde açıldığı anlaşılmaktadır. Zira 1318 İstatistik Risalesi'ne bakıldığında "...Merkez vilayet olan Şam-ı Şerif'te bir telkikhane şubesi tesis ve küşad edilmiştir" cümlesi ile karşılaşmaktayız. Burada kurulmakta olan Şam Mekteb-i Tıbbiyesi'nin de etkisiyle bu bölgede müstahzır ve yetiştirilmiş eleman bulmanın diğer yerlere oranla daha kolay olduğu tahmin edilebilir. Şam Telkikhanesinde Doktor Moiz Yako ve Doktor Mehmet Said Cemil beylerin çalıştığı bilinmektedir¹¹⁸. Tıbbiye yıllığına, 1297 mezunlarından Doktor Moiz Yako için "... Şam Merkez Hastanesi'nde iken tûl-i müddet ilave-i memuriyet olarak telkikhane de aşı istihzarı memurluğunda bulunmuştur"¹¹⁹ notu

112 BOA. DH.MUİ. 29/13.

113 BOA. DH.MUİ. 29/13.

114 Rifat Hüsamettin, *Telkikhane-i Şahane'nin 1318 Senesine Mahsus İstatistik Risalesidir*, Dersaadet, Mekteb-i Tıbbiye Matbaası, Sene-i Hicriye: 1321, Sene-i Maliye: 1319, s. 87.

115 BOA. DH.MKT. 510/75.

116 Süheyl Ünver (1948), *age*, s. 185.

117 BOA. DH.MKT. 2304/53.

118 Ekrem Kadri Unat (1970), *age*, s. 29.

119 Elhac Rıza Tahsin (1328), *Mir'at-ı Mekteb-i Tıbbiye İkinci Cilt*, Dersaadet, Kader Matbaası s. 14.

düşülmüştür. Diğer telkikhanelerde olduğu gibi burada da bir memurun birkaç görevi birden yapmaya çalıştığı dikkat çekmektedir. Doktor Moiz Yako'nun uzun süre hem Şam Telkikhanesi'nde aşı hazırladığı hem de Şam Merkez Hastanesi'nde çalıştığı anlaşılmaktadır. Doktor Moiz Yako'nun yerine 1908 yılında telkikhane müdürü olarak 1.000 kuruş maaşla Kastamonu Frengi Doktoru Mehmet Said (Cemil) Bey atanmıştır. Ayrıca kendisine harcırah da verilmiştir¹²⁰. Mehmet Said Cemil Bey aynı zamanda Şam Tıbbiyesi fizyoloji muallimliği görevini de telkikhane müdürlüğü vazifesi ile beraber yürütmüştür¹²¹. Ne yazık ki Şam Telkikhanesi'nin de Bağdat Telkikhanesi gibi aşı üretiminde verimsiz olduğu ve yılın yalnızca üç ayı çalıştığı gerekçeleri ile 1913 yılında kapatıldığı görülmektedir¹²².

Telkikhane açılması planlanan vilayetlerden biri de Erzurum'dur. Aralarında Erzurum'un da bulunduğu vilayetlere 1899'da Dâhiliye Nezareti'nden gönderilen yazıda, bu vilayetlerde birer telkikhane açılması gerektiği belirtilmiştir¹²³. 1900 yılında bölgenin ileri gelenlerinden Nemlizade Sabri Efendi¹²⁴ telkikhane kuruluşunda gereken araç gereçler için 2.000 kuruş yardımda bulunmuştur. Fakat 1908 yılına kadar Erzurum Telkikhanesi'nin açıldığına dair bir bilgi veya belgeye rastlayamadık. İstatistik cetvellerinde de Erzurum Vilayeti istatistikleri verilirken bu vilayette açılmış herhangi bir telkikhane söz edilmemektedir; ancak, 1908 yılında Dâhiliye Nezareti'nden Erzurum Vilayeti'ne gönderilen yazıda, burada bir telkikhane açıldığı ve inşaat giderleri ile kuruluşu için vilayetin 15.500 kuruş ayırması gerektiği ifade edilmektedir.

Bir başka telkikhane de İzmir'de açılmıştır. İzmir Telkikhanesi, 1906 yılında İzmir Belediyesi tarafından Tepecik'te inşa ettirilmiştir. Yapılan keşif sonunda, inşaatın maliyet bedeli 57.352 kuruş olarak tespit edilmiştir. 1908 yılında kentte baş gösteren çiçek salgını sebebiyle Telkikhane-i Şahane'den, her hafta 500 çiçek aşısı tütünün, 1909 yılındaki salgın esnasında da haftada bir-iki bin aşı tütünün talep edilmesi telkikhane'nin aşı üretimini yeterli ölçüde yapamadığının bir göstergesi olarak kabul edilebilir¹²⁵.

Taşrada çiçek aşısı üretimi yaptığından haberdar olduğumuz diğer bir kurum ise "Sivas Dâ'ül-keleb Tedavihanesi ve Çiçek Aşısı Darülistihzarı"dır. 1917 yılında açılmış olan bu kurumda çiçek aşısının yanında kuduz, veba gibi hastalıklar için de aşı üretilmiştir. 1920 yılında buraya tayin edilen Doktor Tefik İsmail Gökçe bu kurumun adını "Sivas Sıhhi Müesseseleri"ne çevirmiştir¹²⁶.

Sonuç

Çiçek hastalığının kalıcı olarak yok edilmesi hem dünyada hem de ülkemizde neredeyse bir asırlık bir mücadeleye dayanmaktadır. Osmanlı coğrafyasının büyüklüğü göz önüne alındığında hastalıkla mücadele etmenin güçlüğü de kolaylıkla anlaşılabilir. O dönemin şartlarında Yemen'den Selanik'e kadar her bir ferдин aşılınmaya çalışılmasının ciddi bir organizasyon ve çaba gerektirdiği aşikârdır. Taşra telkikhaneleri bu çabanın somut ürünleridir; ancak, bunların çoğu ne yazık ki verimli çalışmamışlardır. Buna

120 BOA. DH.MKT. 2671/30.

121 Ekrem Kadri Unat (1970), *age*, s. 29.

122 Süheyl Ünver (1948), *age*, s.185.

123 BOA. DH.MKT. 2257/117; DH.MKT. 2227/22.

124 Eski Trabzon milletvekili, Erzurum Ticaret ve Ziraat Odası Başkanı ve Nemlizade şirketin Erzurum sorumlusu Nemlizade Sabri Bey ile ilgili bilgi için bkz: Murat Küçükşurlu (2020), "Osmanlı Devleti Döneminde Erzurum Ticaret Odası: Açılış ve İlk Faaliyetler", *Erzurum Teknik Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, S. 1.

125 Mehmet Karayaman (2008), *20. Yüzyılın İlk Yarısında İzmir'de Sağlık*, İzmir, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, s. 175.

126 Ekrem Kadri Unat (1970), *age*, s.52.

rağmen, Osmanlı bürokratları, askerleri ve doktorları usanmadan kaynak oluşturmaya, insan yetiştirmeye çalışarak telkikhaneleri kurma ve halkı çiçek hastalığının pençesinden kurtarma çabası içinde olmuşlardır.

1885'te Aşı Nizamnamesi yayınlandığında henüz Osmanlı coğrafyasında aşı üreten bir kurum yoktu. Hem bu nizamname hem de aynı yıl yayınlanan Aşıcı Talimatnamesi ile hastalıkla mücadelede izlenmesi gereken yol çizilmiş ve bu doğrultuda birtakım önlemler alınmaya çalışılmıştır. Teoride herkesin aşılmasını düşünülmüş fakat pratikte pek çok engelle karşılaşmıştır. Tıbbiye'nin bir köşesinde iki buzağı aşılansak başlanan aşı üretimi neredeyse 20 senede 3,5 milyon doza ulaşmıştır. Birinci Dünya Savaşı'nda yurtdışından hiç çiçek aşısı alınamamasına rağmen ordu içerisinde dikkat çeken çiçek vakaları görülmüştür¹²⁷. Taşra telkikhaneleri aşı hakkında çıkarılan kanun ve talimatnamelerdeki kuralların devletin her köşesinde uygulanabilmesi için önemli bir görev üstlenmişler, gerekli alt yapının oluşması için çaba sarf etmişlerdir.

Osmanlı yönetiminin, kısa bir zaman sonra kaybedeceği Orta Doğu'da ve Arap coğrafyasında telkikhaneler inşa ederek söz konusu bölgelere hizmet götürmeye çalışması, bölge halkını çiçek gibi amansız bir hastalıktan kurtarmaya yönelik çabaları dikkate değerdir. Bu çabalara ilişkin birçok arşiv belgesi elimizde mevcuttur. Özellikle Yemen gibi iktisaden zayıf ve bedevi bir halkın yaşadığı bölgede, Osmanlı yönetiminin, askeri doktorların telkikhane kurma yolundaki çabaları takdire şayandır. Bununla beraber, çiçek hastalığı ile teknik anlamda mücadele, Osmanlı Devleti'nin merkezileşme çabalarının kamu sağlığı alanına yansması olarak karşımıza çıkmaktadır.

Taşra telkikhanelerinin kuruluşu ile ülkenin çeşitli bölgelerindeki insanlar için aşı üretilmeye başlanmıştır. Aşılansak bu insanlara aşı belgesi verilmiş ve istatistikleri tutulmaya çalışılmıştır. Bu hem devletin kamu sağlığı alanında bir standart oluşturma çabasında hem de imparatorluk halkının tebaadan vatandaşlığa doğru gelişiminde önemli bir adım olarak dikkat çekmektedir.

KAYNAKÇA

I. T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Belgeleri (BOA)

BOA. A.} MKT.MHM. 2/9.

BOA. BEO. 264/19753; 3462/259597; 3727/279477.

BOA. DH.İD. 47/15.

BOA. DH.MKT. 120/21; 510/75; 568/54; 650/23; 660/71; 980/44; 1123/59; 1153/63; 1186/57; 1278/70; 1289/37; 2085/61; 2092/14; 2107/30; 2118/86; 2210/152; 2211/12; 2224/70; 2227/22; 2257/117; 2288/49; 2304/53; 2318/77; 2335/130; 2347/115; 2361/105; 2361/121; 2465/20; 2565/133; 2572/7; 2622/68; 2634/45; 2671/30; 2683/58; 2690/14; 2695/64; 2698/36; 2726/5; 2763/83; 2877/88; 2905/68.

BOA. DH. MUI. 4/13; 7/62; 22/48; 29/13; 75/48; 114/34.

BOA. İ.DH. 130/6652; 132/6782; 133/6861; 989/78067.

BOA. İ.MMS. 131/5618.

BOA. İ.SH. 5/13; 5/15.

BOA. ŞD. 649/15; 2568/3.

BOA. ZB. 316/100.

¹²⁷ Süheyl Ünver (1948), age. ss. 186-192.

II. Süreli Yayınlar

Sıhhat

III. Kitaplar

Elhac Rıza Tahsin (1328), *Mir'at-ı Mekteb-i Tıbbiye*, İkinci Cilt, Dersaadet, Kader Matbaası.
Düstur, 1. Tertip 5. Cilt, Ankara Başvekâlet Matbaası, 1937.

KARAYAMAN Mehmet, (2008), 20. Yüzyılın İlk Yarısında İzmir'de Sağlık, İzmir, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını.

MAGNER, Louis N. (2005), *A History of Medicine Second Edition*, Taylor and Francis Group.

Rifat Hüsamettin, *Telkikhane-i Şahane'nin 1318 Senesine Mahsus İstatistik Risalesidir*, Mekteb-i Tıbbiye Matbaası, Dersaadet, Sene-i Hicriye: 1321, Sene-i Maliye: 1319.

Rifat Hüsamettin, *Telkikhane-i Şahane'nin 1320 ve 21 Senelerine Mahsus İstatistik Risalesidir*, Dersaadet Mekteb-i Tıbbiye Matbaası, Dersaadet, Sene-i Hicriye: 1324, Sene-i Maliye: 1322.

UNAT, Ekrem Kadri (1970), *Osmanlı İmparatorluğunda Bakterioloji ve Viraloji*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Yayınları.

ÜNVER, Süheyl (1948), *Türkiye'de Çiçek Aşısı ve Tarihi*, İstanbul, İsmail Akgün Matbaası.

YILDIRIM, Nuran (2010), *İstanbul'un Sağlık Tarihi*, İstanbul, İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti Ajansı İstanbul Üniversitesi Projesi No: 55-10.

IV. Makaleler

CANDEĞER Ümmügülüm (2020), "Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Çiçek Hastalığı (1923-1960)", *Tarihsel Süreçte Anadolu'da Çiçek*, Ankara, ed. Şükran Köse, Fevzi Çakmak, Ahmet Çağrı Büke, Eren Akçiçek, Gece Kitaplığı, ss.95-106.

DURUSOY, Raika (2003), "Çiçek Bir Eradikasyon Öyküsü (Mü?)", *Toplum ve Hekim*, C. 18; S.5. ss.367-372.

ELMACI, İrfan (2015), "Bilimsel ve Teknolojik Açından Osmanlı İmparatorluğu'nda XVIII. Yüzyıldan XIX. Yüzyıla Çiçek Aşısı ve Kuduz Aşısı", *Bellekten*, C.76, S.285, ss.611-626.

KARACAOĞLU, Emre (2019), "Telkikhâne-i Şâhâne'nin Kuruluş Sürecine Dair", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt:38, S.65, ss.197-250.

KÜÇÜKÜĞURLU, Murat (2020), "Osmanlı Devleti Döneminde Erzurum Ticaret Odası: Açılış ve İlk Faaliyetler" *Erzurum Teknik Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, S. 1, ss.7-23.

SARI Nil, İZGÖER Ahmet Zeki, ERYÜKSEL Ahmet (2020), "II. Abdülhamid Döneminde Açılan Telkikhaneler (Aşı Evleri) ve Çiçek Aşısı Üretimi", *Afyon ve İstanbul Uluslararası Türk-İslam Tıp Tarihi ve Etiği Kongreleri (2018-2019) Bildiri Kitabı*, Konya. ss.15-27.

UNAT, Ekrem Kadri (1970), "Osmanlı İmparatorluğunda Aşı ve Serum Hazırlama Müesseseleri", *Türk Tıp Âlemi Dergisi*, İstanbul, Ayrı Baskı, Nisan-Haziran 1970, S.2, ss.144-156.

ÜNLÜ Mucize, ALBAYRAK Zarife (2021), "Osmanlı Devleti'nde Çiçek Hastalığı Üzerine Bir Değerlendirme", *On Dokuz Mayıs Üniversitesi İnsan Bilimleri Dergisi*, C.2, S.2, ss. 301-324.

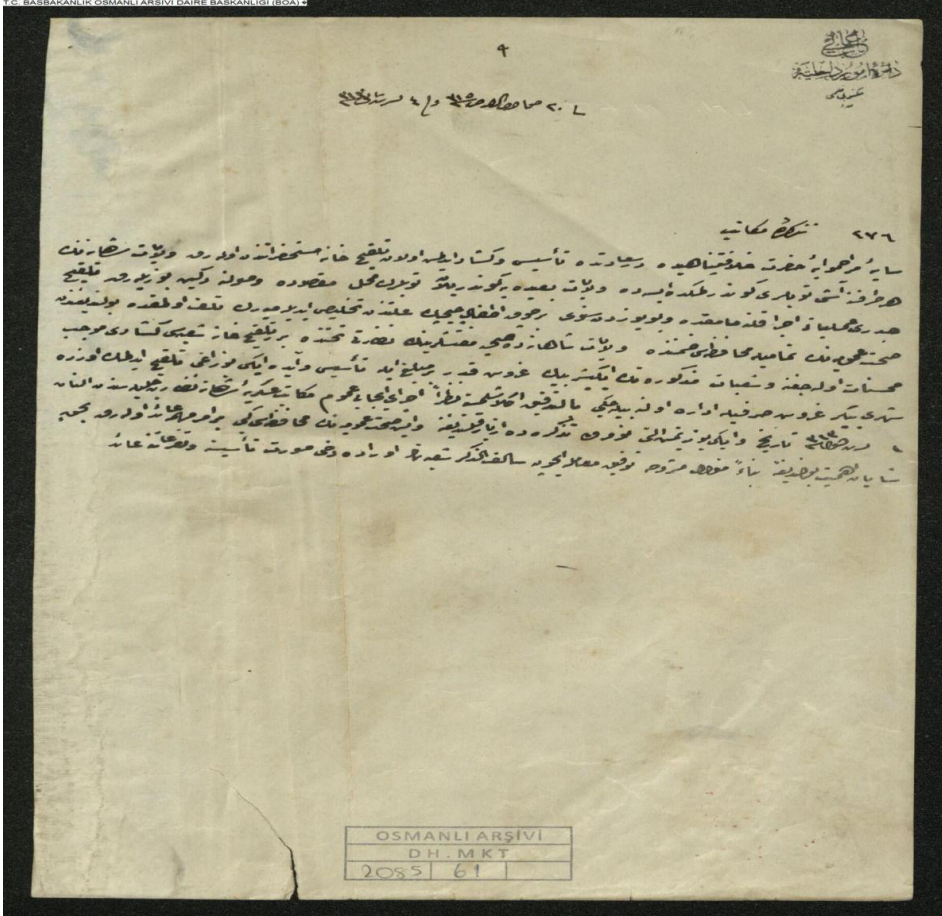
YILDIRIM, Nuran (1985), "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Koruyucu Sağlık Uygulamaları", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C.5, İletişim Yayınları, İstanbul, ss. 1319-1338.

V. Tezler

TOLUNAY, Orkun (2009), Türkiye’de Aşı Takviminin Tarihçesi, Tıp Tarihi ve Etik Yüksek Lisans Programı Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı.

VI- Ekler

EK-I: BOA. DH.MKT. 2085/61-1

DH.MKT.02085.00061.001

EK-I Transkript:

Bab-ı Ali

Daire-i Umur-ı Dahiliye

Mektubi Kalemî

Numero

Fi 20 Cemâziyelâhir sene 315 ve fi 4 Teşrin-i Sani sene 313

276 tezkire-i mekâtib

Saye-i merâhimvaye-i hazret-i hilafetpenâhide Dersaadet'te tesis ve küşad edilmiş olan telkikhane müstahzaratından olarak vilâyat-ı şahanenin her tarafına aşî tüpleri gönderilmekte ise de vilâyat-ı baideye gönderilen tüplerin mahâll-i maksuda vusulüne değin bozularak telkih-i cüderi ameliyatı icra kılınamamakta ve bu yüzden senevî birçok etfâl çiçek illetinden tahlis edilemeyerek telef olmakta bulunduğundan sıhhat-i umumiyenin tamamıyla muhafazası zımında vilâyat-ı şahanede sıhhiye müfettişlerinin nezareti tahtında bir telkikhane şubesi küşadı mucib-i muhassenat olacağına ve şubat-ı mezkûrenin ikişer bin kuruş kadar bir meblağ ile tesis ve ayda iki buzağı telkih edilmek üzere şehri biner kuruş sarfiyla idare olunabileceği bi't-tedkik anlaşılmasına nazaran icrâ-yi îcâbî Umum Mekatib-i Askeriye-i Şahane Nezaret-i celilesinden alınan 4 Teşrin-i Evvel 313 tarih ve iki yüz yetmiş altı numarolu tezkirede izbar kılındığına ve iş, sıhhat-i umumiyenin muhafazası gibi bir emr-i mühime aid olarak bi-hakkın şayan-ı ehemmiyet bulunduğuna binaen husus-ı meşruha tevfik muamele için sâlif-üz-zikr şubatın orada dahi suret-i tesisine ve teferruatına ait.

EK-II Transkript

Daire-i Sadaret

Umur-ı Divan-ı Hümayun

875

Devletli Efendim Hazretleri

Çiçek illetinin Memâlik-i Şahane'den ref-i izalesi zımında bazı vilâyat-ı şahanede birer telkikhane şubesi tesis ve küşadı ve teferrüatı hakkında Şura-yı Devlet Maliye Dairesi'nin Meclis-i Mahsus-ı Vükelâ'dan müzeyyel mazbatası leffen arz ve takdîm kılınmış olmakla ol babda her ne vechle irade-i seniyye-i hazret-i hilafetpenâhi şerefmüteallik buyrulur ise mantuk-ı âlisi infaz edileceği beyanıyla tezkire-i senaveri terkim kılındı efendim.

Fi 11 Rebiülevvel sene 325 fi 11 Nisan sene 323

Sadrazam

Ferid

Maruz-ı Çaker-i Keminelerdir ki

Reside-i dest-i tazim olup Meclis-i Mahsus-ı Vükelâ'dan müzeyyel Şura-yı Devlet mazbatası ile beraber manzur-ı âli buyrulan işbu tezkire-i samiye-i sadaretpenâhileri üzerine mucebince irade-i seniyye-i cenâb-ı hilafetpenâhi şerefsudûr buyrulmuş olmakla ol babda emir ve ferman hazret-i veliyy-ül-emrindir.

Fi 14 Rebiülevvel sene 325, fi 14 Nisan sene 323

Serkâtib-i Hazret-i Şehriyâri

93 HARBİ'NDE YABANCI GÖNÜLLÜLER

FOREIGN VOLUNTEERS IN THE 93 WAR

Ayşe ÖZKAN*

Geliş Tarihi/Received:29.05.2023

Kabul Tarihi/Accepted:23.06.2023

ÖZKAN, Ayşe, (2023), "93 Harbi'nde Yabancı Gönüllüler", Belgi Dergisi, S.26, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Yaz 2023/II, ss. 236-260.

Öz

Rus Çarı II. Aleksandr, 24 Nisan 1877'de Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmiştir. Savaş öncesinde 1876 Osmanlı-Sırp-Karadağ Savaşı'nda ordusunu kısmen seferber eden Rusya, 15 Nisan 1877'de tekrar seferberlik ilan etmiştir. Rusya kendi egemenliği altındaki bölgelerden 16 askeri bölge oluşturmuş ve buralardan asker alımı yapmıştır. 13 Ocak 1874 tarihli mevzuat ile askerliği zorunlu hale getiren Rusya, gönüllülüğün şartlarını da belirlemiştir. Kendi gönüllüleri dışında Rus ordusuna Fransız, Alman, Avusturyalı, Sırp, Japon subaylar da katılırken, Karadağlılar ve Kafkasyalılar da destek olmuşlardır. Ruslar özellikle Bulgarlardan gönüllü taburları kurmuş ve onları kışkırtmıştır. Özellikle Tümgeneral Stoletov ve Grandük Nikola'nın emrindeki Bulgar gönüllüleri ile General Skobelev de çok ilgilenmiştir. Girdikleri topraklarda arka arkaya bildiriler yayınlayan ve savaşı adeta bir Haçlı Seferi'ne çeviren Rus Çarı sayesinde Ruslar ve Bulgarlar Müslümanlara her türlü kötülüğü yapmışlardır. Osmanlı Devleti'ne bağlı bir diğer prenslik olan Romanya da Ruslara çok destek olmuştur. 22 Mayıs 1877'de Rusya'nın yanında savaşa giren Romanya her türlü kolaylığı Bulgarlar ile birlikte Rus ordusuna göstermiştir. Yaptığı ittifak anlaşmasıyla Rus ordusuna tüm desteğini veren Romanya savaş sonucu imzalanan antlaşma ile umduğunu bulamayacaktır. Sırbistan, Plevne'nin düşmesinden sonra 13 Aralık 1877'de savaşa dahil olmuştur. 31 Ocak 1878'de ateşkes imzalanana kadar 6 haftalık bir süreçte savaşan Sırbistan'a Rusya maddi anlamda destek olmuştur. Yunanistan ise tarafsız gibi görünse de gönüllü toplamaya ve silahlanmaya başlamıştır. Osmanlı Devleti'ne savaş açmak için uygun bir zamanı kollayan Yunanistan Ocak-Şubat 1878'de harekete geçmiş ve Yunan birlikleri Osmanlı topraklarına girmiştir. Ancak Rusya ve Osmanlı Devleti arasında 31 Ocak 1878'de ateşkes imzalandığını öğrenince geri adım atmıştır. Kendi aralarında ittifak oluşturmaya çalışan Yunanistan, Sırbistan, Karadağ ve Romanya Prenslikleri bu emellerini Balkan Savaşları'nda gerçekleştireceklerdir. Dolayısıyla gönüllü desteği aynı şekilde Balkan Savaşları'nda da görülecektir.

Anahtar Kelimeler: *Rusya, Osmanlı Devleti, Yabancı, Bulgar, Yunan Gönüllüler.*

*Doç. Dr. Çankırı Karatekin Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, zastava76@hotmail.com, (<https://orcid.org/0000-0001-5300-0627>)

Abstract

Russian Tsar II. Alexander declared war on the Ottoman Empire on April 24, 1877. Having partially mobilized its army during the 1876 Ottoman-Serbian-Montenegrin War before the war, Russia declared mobilization again on April 15, 1877. Russia created 16 military zones from the regions under its sovereignty and recruited soldiers from these regions. Russia, which made military service compulsory with the legislation dated January 13, 1874, also determined the conditions of volunteering. Apart from their own volunteers, French, German, Austrian, Serbian and Japanese officers joined the Russian army, while Montenegrins and Caucasians also supported them. The Russians formed volunteer battalions especially from the Bulgarians and provoked them. General Skobelev was also very interested, especially with the Bulgarian volunteers under the command of Major General Stoletov and Grand Duke Nikola. The Russians and Bulgarians did all kinds of evil to the Muslims, thanks to the Russian Tsar, who issued successive leaflets in the lands they entered and turned the war into a Crusade. Romania, another principality of the Ottoman Empire, also supported the Russians a lot. Romania, which entered the war on the side of Russia on May 22, 1877, showed all kinds of convenience to the Russian army together with the Bulgarians. Romania, which gave all its support to the Russian army with the alliance agreement it signed, would not find what it hoped with the agreement signed as a result of the war. Serbia joined the war on 13 December 1877 after the fall of Pleven. Russia provided financial support to Serbia, which fought for a period of 6 weeks until the armistice was signed on 31 January 1878. Although Greece seems to be neutral, it has started to gather volunteers and take up arms. Greece, which was waiting for a suitable time to declare war on the Ottoman Empire, took action in January-February 1878 and Greek troops entered the Ottoman lands. However, he took a step back when he learned that an armistice was signed between Russia and the Ottoman Empire on January 31, 1878. The Principalities of Greece, Serbia, Montenegro and Romania, which are trying to form an alliance among themselves, will realize these ambitions in the Balkan Wars. Therefore, the volunteer support will be seen in the Balkan Wars in the same way.

Keywords: *Russia, Ottoman State, Foreign, Bulgarian, Greek Volunteers.*

Giriş

1876 Osmanlı-Sırp-Karadağ Savaşı'nın sonunda Sırbistan ile Osmanlı Devleti arasında 28 Şubat 1877'de barış antlaşması imzalanmıştır. Karadağ ile barış antlaşması imzalanmamış sadece ateşkes 13 Nisan 1877'ye kadar uzatılmıştır. 15 Ocak 1877'de Avusturya ile Peşte Antlaşması'nı imzalayan Rusya bu anlaşmayla Balkanlar'da serbest kalmakta, Avusturya ise Bosna-Hersek'i almakta idi. Bu anlaşmaya Almanya da onay vermişti. Ancak diğer devletlerin de Osmanlı Devleti'ne karşı birlik olmasını isteyen ve uzun zamandır savaşı için fırsat kollayan Rusya Mart ayında İgnatiyef'i Avrupa başkentlerine göndermiştir.¹ Çünkü Rusya'da da savaş aleyhtarı olanlar ve savaşın diplomatik sonuçlarından çekinenler vardı. Çar da Panislavistlerin ve askerlerin istediği gibi savaşa girmeden önce barışçı yola son bir kez başvurmak istiyordu. İgnatiyef, Avrupa başkentlerini dolaşarak Balkan sorunları ile ilgili bir uluslararası konferansın vereceği kararların uygulanmasının Rusya tarafından yapılmasını istiyordu. Ancak Londra'da görüşmeler zor geçmiştir. Çünkü İngiltere Rusya'nın askeri hazırlıklardan vazgeçmesini istemiştir. İgnatiyef ise bunu kabul etmemiştir.² Yine aynı şekilde Viyana'da da Rusya'nın seferberlikten vazgeçmesi istenmiştir. Oysaki İgnatiyef, Berlin, Paris, Londra ve Viyana'da yani gittiği her başkentte Osmanlı Devleti'nin seferberlikten vazgeçmeye zorlanmasını ve büyük güçlerin denetleyeceği bir reform programının uygulanmaya başlanmasını önermişti.³ 31 Mart 1877'de İngiltere, Almanya, Avusturya-Macaristan, Fransa, Rusya ve İtalya arasında Londra Protokolü imzalanmıştır. Sırbistan ile yapılan barış senet olarak kabul edilmiştir. Karadağ'ın sınırlarının düzeltilmesi, Bosna-Hersek ve Bulgaristan'da reformlar yapılması istenmiştir. Bab-ı Ali bu şartları kabul ettiğinde Rus ordusu silahsızlandırılacaktı. Ancak reddederse Avrupa menfaati dolayısıyla devletler gereken tedbirleri alacaklardı. Protokol, meclis tarafından reddedilmiş ve 12 Nisan'da ilgili devletlere bildirilmiştir.⁴

Osmanlı Devleti ileri gelen devlet adamlarının büyük kısmı ve Serdar-ı Ekrem Abdülkerim Paşa ve Ahmet Muhtar Paşa gibi askeri komutanlar savaşa karşı idiler. Halk ise Rusya nefreti ile savaşa taraftar idiler.⁵

Rusya'da ise Mart 1877'de Çar II. Aleksandr Kırım Livadya'da bulunmaktaydı. Bu sırada Slav komitesi ileri gelenlerinden Poročovçikov kendisini ziyaret etmiş ve Rusya'nın hemen Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmesi gerektiğini söylemiştir. Çünkü "eğer *bunu yapmazsa, Rus halkı silaha sarılacaktı.*" Bu sırada Moskova'da Aksakov ve Katkov da savaş lehinde nutuklar atıyorlar, yazılar yazıyorlardı. Ayrıca Veliht Büyük Dük (Grandük) de savaş taraftarı idi.⁶ Aksakov ve Dostoyevski "ezilmiş Balkan halklarının Türklerin baskısından kurtarılmasının Rusya'nın görevi" olduğunu düşünmekteydiler ve Rusya'yı askeri müdahaleye çağırırmaktaydılar. Dostoyevski "Yazarın Günlüğü" adlı eserinde Haliç ve İstanbul'un kendilerinin olacağını, zamanının geldiği için bunun kendiliğinden gerçekleşeceğini yazmakta ve savaşa çağırıda bulunmaktaydı.⁷

1 Ayşe Özkan, *Miloş'tan Milan'a Sırp Bağımsızlığı (1830-1878)*, IQ Yay., İstanbul, 2011, s. 293-296.

2 Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, Türk Tarih Kurumu Yay, Ankara, 1999, s. 515.

3 Matthew Smith Anderson, *Doğu Sorunu 1774-1923*, Çev. İdil Eser, Yapı Kredi Yay., Ankara, 2001, s. 208.

4 Özkan, *a.g.e.*, s. 296-297.

5 Fehmi Nuza, 1293 (1877/78) Osmanlı-Rus Seferi II, *Türk Kültürü*, Sayı 180, Ekim 1977, s. 749.

6 Akdes Nimet Kurat, "Panislavizm", *Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. XI, Sayı 1, Mart 1953, s. 271.

7 Gülnar Kara-Serap Toprak, "19. Yüzyıl Sonunda Balkan Siyaseti Gölgesinde Rusya'nın Yalnızlaşması, İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, C. 5, Sayı 4, Nisan 2016, s. 683.

Çar II. Aleksandr ve Dışişleri Bakanı Prens Gorçakof savaş taraftarı değillerdi. Ancak Grandük Nikola Nikoloyeviç ve İgnatıyef tamamen savaş taraftarıydılar. Çar, Prens Gorçakof ile görüştüktan sonra vekiller, askeri görevliler ve grandüklerden oluşan büyük ve gizli bir kurultay toplatmıştır. Ne yapılması gerektiğini soran Çar'a kardeşi Nikola Nikolayeviç savaş ilan etmekten başka çare olmadığını söylemiştir. Maliye Bakanı Golovin ise maliyenin kötü olduğundan bahsederek savaş ilan edilirse sorumluluğu üzerine alamayacağını, istifa edeceğini söylemiştir. Bazıları lehte, bazıları aleyhte konuşurken Çar'ın 2. kardeşi ve Devlet Şurası Başkanı Grandük Konstantin ise şunları söylemiştir:

"Haşmetmeap! Şark meselesi hakkındaki acizane fikrimi bilirsiniz! Bu meseleyi General İgnatıyef ile buradaki Slav komitaları ve bir de cenk etmek isteyen genç generaller çıkarmıştır. Yoksa Rusya'nın hiç görmediği, bilmediği Bulgarlarla Sırlar için kan dökmek; Rus köylerinin fakir ahalisinden zorla toplanan parayı bir takım yabancı milletler uğrunda sarfetmek bence doğru değildir. Farz edelim ki muharebe ettik, Türkleri tepeledik ve Bulgar ve Bosnalıları kurtardık! Bundan Rusya için ne fayda hâsıl olacağını anlayamıyorum! Vaktiyle birçok fedakârlıklar ve gayretlerle Osmanlıların ellerinden Sırları Yunanlıları kurtardık; bugün onlarca Rus isminden menfur bir şey yoktur! Bulgarlarla Boşnakların da böyle hain olacaklarında şüphe yoktur. Ben savaşın katıyyen aleyhindeyim".

Büyükelçiliklerde bulunmuş olan Saburof da savaşın aleyhinde fikir beyan etmiş böylece kurultayın beşte dördü savaşın ilanı aleyhinde bulunmuştur. Grandük Konstantin'in söylediği gibi generaller⁸ savaş için coşkun bir ruh hali içinde idiler. Hepsi sözleşmiş gibi *"Tuna ötesinde dört kolorduluk iş yok"* demekte idiler.⁹ Londra Protokolü'nün reddedilmesi üzerine Rusya aradığı savaş fırsatını bulmuş ve genel seferberlik ilan etmiştir. 24 Nisan 1877'de de Rus birlikleri sınırı geçmiştir.¹⁰

A.Rus Ordu Yapılanması

1861 yılında Savaş Bakanı olan Dimitri Alekseyeviç Milyutin asker alımı ile ilgili reform yapmıştır. 15 Ocak 1862'de Rus ordusuna asker alımı ile ilgili sistemin değiştirilmesi ile ilgili raporunu Çar II. Aleksandr'a sunmuş ve raporu onaylanmıştır.¹¹

1864 yılında ordunun idari yapısını değiştirmiştir. Aktif kıtaların barış zamanında tek elden organizeleri yerine, kendi içinde bölümlere ayrılmış yeni yerel askeri idareleri kurmuştur. 1864'te St.Petersburg, Finlandiya, Vilna (Vilnius), Varşova, Kiev, Odessa, Moskova, Kazan, Kharkov (Kharkiv), Riga, Don-Kazak ve Hazar ötesi, 1865'te Kafkasya, Orenburg, Batı Sibirya ve Doğu Sibirya, 1867'de Türkistan bölgesi olarak 17 askeri bölge kurulmuştur. Aynı yıl Riga bölgesi lağv edilmiş ve Vilna'ya bağlanmıştır. 1881'de Orenburg ve Kazan bölgeleri Kazan'da birleştirilmiş ve 15 yerel askeri bölge kalmıştır. Milutin'in ordu içerisinde uygulamaya koyduğu yenilikler 13 Ocak 1874 tarihli mevzuat ile daha da genişlemiştir.¹² Bu mevzuat ile Avrupa'daki gibi herkese zorunlu askerlik getirilmiştir.¹³ Mevzuata göre 21 yaşına gelen tüm erkekler askerlik ile yükümlü olarak,

8 İ. Halil Sedes, *1877-1878 Osmanlı-Rus ve Romen Savaşı*, C. I, İstanbul, 1935, s. 41-42.

9 A. B. Şirokorad, *Rusların Gözünden Osmanlı-Rus Savaşları*, Çev. Ahsen Batur, Selenge Yay. İstanbul, 2013, s. 408.

10 Özkan, *a.g.e.*, s. 298.

11 Nurgül Kutlu, *Rus Kaynaklarına Göre 1877-1878 Osmanlı Rus Harbi*, Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Diyarbakır, 2019, s. 37.

12 Murat Nalçacı, "1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı Sürecinde Rusya Ordusu", *Tarih Dergisi*, Sayı 54, (2011/2) İstanbul, 2012, s. 155-156. (149-172)

13 Francis Vinton Greene, *93 Harbi (Tüm Cepheleleriyle 1877-1878 Osmanlı Rus Harbi)*, Yay. Haz. Sebahattin Şenol, Çev. Sebahattin Şenol, Muhammet Şeviker, İz. Yay., İstanbul, 2018, s. 31.

kura ile belirlenecek ve 6 yılı muvazzaf, 9 yılı ihtiyat olmak üzere 15 yıl askerlik yapacaktı.¹⁴ Köylü, esnaf, asilzade herkes kuraya dâhil edilirken muafiyetler de belirlenmiştir. Kardeşi, babası veya büyükbabası askerde olanlar, 18 yaşından küçük kardeşi olanlar ve yetim çocukları kuradan muaf olmuşlardır. Üniversite mezunları 6 ay, ortaöğretim mezunları 2 yıl, ilköğretim mezunları ise 4 yıl askerlik yapacaklardı.¹⁵

Yine bu mevzuatın askerlik hizmetinin özel düzenlemelere tabi olduğu Kazak halkı için işletilmeyeceği, Trans-Kafkaslardaki belirli bazı yabancı ırklar ile diğer uzak ülkelerdeki ırklara mensup kişiler hakkında da işletilmeyerek onlar için özel düzenlemeler yapılacağı belirtilmiştir. Bu mevzuatın Rusya ve Polonya'da yürürlüğe konulacağı, Finlandiya Grandüklüğü'nün kendi hükümetince düzenlenen mevzuat gereğince 5.000 kişilik bir kontenjan temin edeceği ifade edilmiştir. 224 madde ve 14 kısımdan oluşan bu mevzuatın 12. kısmı "*gönüllü listesine yazılma*" idi ve 171 .ve 197. maddeler arası bununla ilgiliydi. Mevzuatta gönüllülerin en az 17 yaşında olmaları gerektiği, daha küçükler ise ana babaları, koruyucuları veya vasilerinin rızasını almaları gerektiği, sağlıklarının yerinde olması, kanununun 53. maddesindeki sınavı geçtiklerini gösteren bir belgeyi göstermeleri, aldıkları eğitime göre üç sınıfa ayrılan gönüllerin aktif ordudaki hizmetleri için 3 ay, 6 ay veya 2 yıllığına istihdam edilecekleri, muharip sınıflara er olarak katılabilecekleri, gönüllüler ve kuraya katılmış kimseleri ayırt etmek için üniformalarına bir rozet takacakları, 4 aylık izin haklarının olduğu gibi şartlar vardı. Yeni kanuna göre ilk kura Ekim 1874'te çekilmiş ve imparatorluk fermanı ile çağrılan kontenjan 150.000 kişi olmuştur. 1876'da (1 Haziran 1875 fermanına göre) 180.000 kişi, 1877'de 195.000, 1878'de 218.000, 1879'da ise 218.000 kişi askere çağırılmıştır.¹⁶ Dolayısıyla 1874'ten sonra aktif Rus ordusunun toplam mevcudu 750.000'i geçmiştir.¹⁷

Rusya ordusunda Kırım Tatarları, Başkırtlar, Dağıstan ve Gürcistan'da bulunan yerli kavimlerle birlikte Türkistan'ın işgalinden sonra buradan alınan kuvvetler de bulunmaktaydı. Ayrıca Kazaklar Rusya genelinde 10 bölgeye dağıldıklarından, Rus ordusunda da Don, Kuban Kafkas, Terek Kafkas, Astrahan, Ural, Orenburg, Semiriatehensk, Batı Sibirya, Trans-Baykal, Amur Kazakları olarak yer almışlardır.¹⁸ 93 Harbi'nde Rusya'da ABD Askeri Ataşesi olan Francis Vinton Greene, Kafkas Kazaklarının büyük çoğunluğu itibarıyla vahşi dağ kabileleri olduğunu, Rusya tarafından Avrupa'da ilk kez istihdam edildiklerini, sondaj (kuyu) açma konusunda iyi eğitilmiş olsalar da en büyük yararlıklarının düzensiz bir ricatte kaçmakta olan düşmanlarını acımasızca öldürerek gösterdiklerini, böylece düşmana büyük zayıf verdiklerini, Lofça Savaşı sırasında kaçan Türkleri takip ederek, 3.000 kadarını kılıçtan geçirdiklerini, bu sayının kendilerinin neredeyse iki katı olduğunu belirtmiştir.¹⁹ Osmanlı ordusunda cerrah olan Dr. Charles S. Ryan da Lofça'da düşman hattını yararak çıkmak isteyen Türk askerlerinin Kazaklar tarafından kılıçtan geçirildiğini, ölümlerin cesetlerinin korkunç şekilde yaralanıp, delik deşik edildiğini, yüzlerinin kılıçla boydan boya kesilerek cesetlerin bile çok korkunç ve çirkin hakaretlere uğratıldığını yazmıştır.²⁰

14 Kutlu, *a.g.t.*, s. 37; Nalçacı, *a.g.m.*, s. 156-157.

15 Nalçacı, *a.g.m.*, s. 157.

16 Greene, *a.g.e.*, s. 32-51. Bu sayıyı Nalçacı, 1875:145.000, 1876:175.000, 1877:190.000 ve 1878:212.000 olarak vermektedir. Bkz. *a.g.m.* s. 157.

17 Mehmet Beşikçi, "Başibozuk Savaşçıdan Makbul Tebaaya:1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Osmanlı Ordusunda Çerkes Muhacirler", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 23, Güz 2015, s. 100.

18 Nalçacı, *a.g.m.*, s. 161.

19 Greene, *a.g.e.*, s. 91-93.

20 Charles S. Ryan, *Plevne'de Bir Avusturyalı*, Çev. Ali Rıza Seyfioğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2005, s. 86.

13 Kasım 1876'da 7,8,9,10,11 ve 12. kolordularını, 10 Aralık 1876'da ise 4, 13 ve 14. kolordularını seferber eden Rusya²¹ 15 Nisan 1877'de tekrar seferberlik ilan etmiştir. İlk seferberlikten sonra 6 ordu, Şubat 1877'de ise 8 ordu oluşturulmuştur. Her ordu birliği de 2 veya 3 piyade ve bir süvari Kazak tümeninden oluşmuştur. Tuna ordusunun başkomutanı olarak Çar II. Aleksandr'ın kardeşi General Nikolay Nikolayeviç atanmıştır. Kafkas ordularının başına ise Çar'ın diğer kardeşi Mihail Nikolayeviç atanmıştır.²² Osmanlı ordusunun Tuna ordusuna Serdar Abdülkerim Paşa, Anadolu ordusuna ise Ahmet Muhtar Paşa komuta edecekti. Süleyman Paşa komutasındaki Hersek ordusu ise Karadağ'a karşı saldırı kuvvetlerinde bulunacaktı.²³

Rumeli cephesinde Rus kuvvetlerinin savaşın başındaki mevcudu 275.000 piyade, 20.000 süvari ve 756 toptan ibarettir. Bunlara 50.000 kişilik Romen ordusu takviye olarak katılmıştır. Kafkas cephesinde ise sefer mevcudu 148.825 kişiydi ve bunun 31.435'i sınır birliklerini oluşturmaktaydı. Osmanlı ordusunun mevcudu ise Rumeli cephesinde Dobruca'dan Niş'e kadar 186.000, Kafkas cephesinde 90.000 olmak üzere 276.000 kişi idi.²⁴

B.Rus Ordusunda Yabancı Gönüllüler

Rusya'nın Tuna ordusu komutanı Nikolay Nikoloyeviç, kendisine yaver olarak General Niepokoiczycycki (Nepokoichitski)yi²⁵ atamıştır. 63 yaşında olan general gençliğinde Macar ayaklanmasının bastırılmasına, ardından Kırım Savaşı'na katılmıştı. 1877-78 Savaşı'ndan önce 20 yıl boyunca idari görevlerde bulunmuş ve en son Askeri Kodlama Komisyonu Başkanı olarak görev yapmıştır. Daha sonra yetkilerini yardımcısı General Levitski'ye devretmiştir.²⁶ Nepokoichitski ve Levitski'nin her ikisi de Polonyalı idi ve Roman Katolik idiler. Her ikisinin de görevlerini imparatorları ve Rusya'nın üstün yararı için en az Rus olarak doğan birinin yapmış olduğu kadar yapmaya çalıştıklarını, Yüzbaşı iken Rus ordusuna katılan ve 13 yıl hizmet veren Prusyalı Binbaşı Richard Graf von Pfeil hatıralarında yazmıştır.²⁷ Kafkas Ordusu Komutanı Mihail Nikolayeviç ise kendisine yardımcı olarak Svyatopolk Mirski'yi atamıştı²⁸ ki Mirsky ile Pfeil'in Rusya'ya gelmeden önce muhtemelen Fransız-Alman Savaşı'na dayanan yakın bir dostluğu vardı. Rus Çarı II. Aleksandr ile de yakın ilişkileri vardı.²⁹

Pfeil, Gorni Studen adlı Bulgar köyündeki karargahına gittiğinde ilk ziyaretini seferde Çar'a eşlik eden Prusya tam yetkili askeri temsilcisi, İmparatorun yaveri General Von Werder'e yaptığını ve başka bir İmparator yaverine gönderildiğini, onun da Plevne önlerindeki Prusyalı Prens Charles'in alayına kendisini atattırmaya çalışmasını tavsiye ettiğini belirtmiştir. Orduların mevzi subayları içinde yabancı subayların Fransız,

21 Hikmet Süre, *1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Balkan Cephesi*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., Ankara, 2004, s. 57.

22 Kutlu, *a.g.t.*, s. 62-64.

23 Yusuf Alpmansü, "1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda İlginç Bir Devre", *Askeri Tarih Bülteni*, Sayı 17, Ağustos 1984, s. 54.

24 Eşref Köylü "Osmanlı-Rus Harbi'nin (1877-1878) Stratejik ve Taktik Yönden Değerlendirilmesi", *Stratejik Araştırma ve Etüt Bülteni*, Sayı 1, Eylül 2001, s. 33.

25 Artur Adamovich Nepokoichitski: Rusya'nın Tuna cephesi saha komutanı ve Nikolay Nikoloyeviç'in yardımcısıdır.

26 Kutlu, *a.g.t.*, s. 64.

27 Prusyalı Bir Subayın Gözüyle 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı (93 Harbi), Binbaşı Richard Graf von Pfeil'in Hatıraları, Çev ve Yay. Haz. Metin Işık, Pınar Yay, İstanbul, 2020, s. 13.

28 Kutlu, *a.g.t.*, s. 64.

29 Prusyalı Bir Subayın..., s. 13.

Avusturyalı, Romanyalı, Sırp ve hatta Japon bir subayın sıkça kantin çadırına geldiğini, o zaman karargâhta General von Werder dışında başka Prusyalı subay olmadığını belirtmiştir. Muhafız subaylarının özellikle muhafız süvarilerinin altın işlemeli tunikleri içerisinde neredeyse Prusyalı muhafız süvarilerinden ayırt edilemediklerini, muhteşem güzellikteki milli kıyafetleri içinde, geniş kemerlerinde sayısız çeşitte silahlarıyla Karadağlıların ve gümüşle işlenmiş sabahlığa benzeyen uzun siyah ve kahverengi kabanları içinde, göğüsleri üstünde fişek torbası ve başlarında tepesi yukarı çıkık kuzu derisinden şapkalarıyla Kafkaslıların da bulunduğunu yazmıştır.³⁰ Gorni Studen'de İmparatoru gördüğünü şöyle betimlemiştir: “Çok yaşlı, zayıf ve endişe dolu görünüyordu. Oldukça imkansız gördüğü birliklerinin başarısı isteği onun üzerinde derin bir tesir yapmış ve onu hem zihnen hem de bedenen çökertmişti. Burada tam bir asker gibi yaşıyordu. Yemeklerini karargâh personeli ile birlikte büyük bir çadırda alıyordu. Hali hazırda birkaç defa Plevne mevkiinde bulunmuştu ve özellikle Türklerin onun isim gününde (11 Eylül) yaptıkları büyük taarruza tanıklık etmişti.”³¹ Rus Çarı II. Aleksandr'ın doğum günü 11 Eylül idi.³²

Osmanlı Devleti de Rus ordusu içinde Alman askerleri olduğunu Rusya esirlerinden öğrenmiş ve Berlin Elçiliği'ne şifre göndermiştir. Bu esirlerden bazılarının memleketlerine 25 tabur Prusya muntazam askeri geldiğini ve hatta bunlardan bir kısmının Eski Zağra'da meydana gelen muharebede bulduklarını söylediğinden gerekli tahkikatın yapılması istenmiştir.³³ Ayrıca Mehmet Ali Paşa, Süleyman Paşa ve Osman Paşa Hazretlerine de şifre gönderilmiştir. Rusya askeri içinde Almanya ve Sırbistan askerleri de bulunduğunun işitildiği ve hatta İstanbul'a gönderilen bir Rus esirinin Almanya'dan memleketine 25 tabur muntazam asker geldiğini söylemiş olduğu bildirilmiştir. Dolayısıyla orada mevcut ve sonradan tutulacak olan esirlerden bu maddenin gizli şekilde tahkikine çalışılması ve savaş meydanında kalacak ölü ve yaralıların üniformalarına ve silahlarına dikkat edilerek çıkacak bilgilerin gizlice bildirilmesi istenmiştir.³⁴

Hayr-ı Derya vapuru süvarisi Ali de Bahriye Nezareti'ne gönderdiği telgrafta Almanya ve İtalyalı olmak üzere posta vapuruyla o hafta 150 nefer gönüllünün Ayamavra'ya geldiğini ve bundan dolayı da oranın önemi arttığından önceden arz olunan 3 kita topun Preveze kalesi mevcudundan verilmesi hakkında gerekenlere emir verilmesini istemiştir.³⁵ Rusların Tuna ordusuna Romen ve Bulgarlardan başka 2.000 subay ve 9.000 erden oluşan bir Sırp gönüllü kuvveti de yardımcı olmuştur.³⁶ Sırpların ordularına Osmanlı Devleti'ne hizmet eden ecnebi subaylarından kabul ve sınırda bulunan İtalyanlar için mülteci ve gönüllülerden karışık fırkalar kurulmasının tasavvur edildiği telgrafla bildirilmiştir.³⁷

Rus ordusunda pek çok milletin askeri (Bulgar, Sırp, Romen, Kafkas Süvari Birlikleri, Karadağ, Fin alayı) Osmanlı Devleti'ne karşı hep birlikte hareket etmiştir.³⁸ Rumeli Orduları Başkumandanı Süleyman Hüsnü Paşa da hatıralarında bu savaşta Ruslardan ayrı olarak karşılarına Ulahlar, Sırplar, Karadağlılar, Bosna-Hersek reayası, Bulgarlar

30 Prusyalı Bir Subayın ..., s. 54-60.

31 Prusyalı Bir Subayın..., s. 58.

32 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı Zaman Dizini, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2004, s. 63.

33 BOA, MB.İ. 38/196 1294.Ş.04 (14.08.1877)

34 BOA, MB.İ. 38/192 1294.Ş.04 (14.08.1877)

35 BOA, HR.SYS. 1711/26 27.11.1877.

36 Süer, a.g.e, s. 64.

37 ATASE, ORH Kutu:22 Gömlek:47 Belge:47-2 16.06.1293 (28.08.1877)

38 Mesut Karakulak, 93 Harbinde Rusya'da Osmanlı Esirleri, Selenge Yay., İstanbul, 2021, s. 21.

ve Yunanlıların düşman olarak çıktıklarını belirtmiştir.³⁹ Ragusa Başkonsolosluğu'ndan Hariciye Nezareti'ne gelen telgrafta Karadağlılarla birlikte hareket eden eşkiya arasında hiç Dalmaçyalı gönüllü olmadığı, bunların Naranta'nın öte tarafında savaşan fırkalarda bulunmayı tercih ettiklerini, bu halin iki seneden beri asla değişmediği gibi ne gerileyip ne de arttığı bildirilmiştir.⁴⁰

İran'dan bile Rus ordusuna katılımlar olmuştur. İran, İranlıların Osmanlı Devleti'ne geçişini engellerken, Urmiye ve Selmas taraflarındaki Ermeniler takım takım Rusya'ya geçerek düşman askerine katılmışlardır. Tebriz Başkonsolosluğu'nun bu bildirim sonrasında bunların da gidişlerinin engellenmesi hakkında gerekenlere kesin emir verilmesi istenmiştir.⁴¹

Binbaşı Pfeil, San Stefano'daki karargahta kalan yabancı subaylar arasında Prusya Genelkurmayı'ndan Binbaşı Lignitz'in başat rolü oynayarak Grandük, subaylar ve Genelkurmay tarafından saygı ve beğeni gördüğünü, Binbaşılarda Wedel ve Villaume'nin çok popüler olduğunu belirtmiştir. O, Avusturyalı Yüzbaşılarda Baron Löhneisen ve Bolla'nın ilk başta çok iyi bir yere sahip olduklarını sonra Avusturya ile ilişkiler kötüleşince kendilerine soğuk davranıldığını, Grandük'ün onlara çok mesafeli davrandığını, bunun üzerine onların da kısa süre sonra ordudan ayrıldıklarını yazmıştır.⁴²

Basiret gazetesi 4 Ekim 1877 (22 Eylül 1293) tarihli ve 2219 numaralı sayısında Rusya'nın Lehistan'da bulunan müstahfız askerlerinden bu kez 50.000 neferini kaldırıp savaş mevkilerine sevk ettiği gibi Petersburg ve diğer büyük şehirler gençlerinden yazılmış olan muntazam olmayan (gayri muntazam) millet askerinden dahi 70.000 neferi kavgaya gönderdiğini yazmıştır.⁴³ Oysaki Çar II. Aleksandr, Rusya'nın sınırları içindeki Polonya, Litvanya ve Beyaz Rusya'da meydana gelen halk isyanlarını sert şekilde bastırmış ve yalnızca Polonya'dan 18.000 kişi yerlerinden başka yerlere sürülmüştü. 1861'de Rus köylülerin isyanlarını da kanlı bir biçimde bastıran ve birçok vatandaşını da astıran Çar II. Aleksandr'a halk tarafından Veşatel (astıran ya da asan) lakabı verilmiştir.⁴⁴

24 Nisan'da Rusya ile başlayan savaşa 29 Nisan 1877'de Karadağ, 22 Mayıs 1877'de Romanya ve 13 Aralık 1877'de ise Sırbistan dâhil olmuştur.⁴⁵ Rusya Balkanlar'daki müttefiklerini finansal olarak desteklemiş ancak bu ona pahalıya patlamıştır. Romanya, Rusya ordusunun Romanya topraklarında oluşundan dolayı 1877 Mayıs ve Ekim aylarında 2 milyon ruble almıştır. Romanya bundan başka birlikleri için 32 ağır top, 20.900 mermi, 4.5 milyon pud barut, 25.000 tüfek, 8.6 milyon fişek almıştır. Sırbistan'a ise 1877 Ağustos ve Ekim aylarında 1 milyon ruble gönderilmiştir. 1876 yazında Sırbistan'a 4 milyon ruble borç, askeri ihtiyaçları için tahsis edilmiş, ödenmesi yılmıy bulmuş ve Sırp ordusu zaten yenilmişti. Sonbaharda yine Rusya, Sırbistan'a 1 milyon ruble göndermiş ve askeri gücünü yeniden organize etmesini istemişti. Karadağ'da ise Hersek kaçkınları olduğundan Rusya bunlara her ay 40.000 rubleyi ekmek alımı için tahsis etmekteydi. Bu meblağ sonradan

39 *Rumeli Orduları Başkumandanı Süleyman Hüsnü Paşa'nın 93 Osmanlı- Rus Harbi Hatıraları*, Haz. Ebubekir Subaşı, Çelik Yay., İstanbul, 2021, s. 54-55.

40 BOA, HR.TO. 129/4 28.10.1877, BOA, Y.PRK.HR. 3/66 1295.L.20 (17.10.1878)

41 BOA, HR.MKT. 983/87 1294.Ş.03 (13.08.1877)

42 *Prusyalı Bir Subayın ...*, s. 221.

43 Sacit Uğuz, *Basiret Gazetesi'ne Göre 93 Harbi'nde Rumeli (1877-1878)*, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 2003, s. 294.

44 Zeynep Zafer, "V. M. Garşin'in Sanat Dünyasında Osmanlı-Rus Savaşı (1877-1878)", *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, C. 6, Sayı 2, Aralık 2017, s. 365-366.

45 Yusuf Hamzaoğlu, *Sırbistan Türklüğü*, Logos-A Yay., Üsküp, 2004, s. 394.

50.000 rubleye, 1 Ocak 1878'den itibaren ise 68.000 rubleye yükselmiştir. 1876 Aralık ayında 1 milyon ruble tohum ve askeri giderler için verilmiştir. Nisan 1877'de Karadağ'ın savaşa girmesiyle bu masrafların hepsi Rusya'nın sübvansiyon desteği ile giderilecekti. 1876 sonundan Karadağ seferberliğinin sonuna kadar toplam 4.8 milyon ruble ayrılmıştır. Karadağlılara savaşın başında 5.000 tüfek, 3.9 milyon fişek, çeşitli teçhizat ve 10 top verilmiştir. Bulgaristan'da ise idari yapının kurulması için 1877-1880 yılları arasında Rus hazinesi 2.3 milyon ruble harcamıştır. Gönüllü milis kuvvetleri ve ganimet şeklinde alınan silahlardan önemli sayıda farklı kalibrelerde top, tüfek, cephane, teknik teçhizat, ilaç ve sağlık malzemeleri verilmiştir. Bulgaristan, Rusya'dan 5 askeri gemi, tekneler ve diğer küçük çapta kayık vb. almıştır. Bulgaristan ordusunun kurulumu ve desteklenmesine 4.8 milyon ruble harcanmıştır.⁴⁶

Savaş ilan ettiği 24 Nisan 1877 günü Rus Çarı II. Aleksandr Kişinev'de kendi halkına, ordusuna ve dünya kamuoyuna Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne savaş açmasının gerekçelerini bir beyanname yayınlamak için açıklamaya çalışmıştır. Bu beyanname Çar şunları söylemiştir:

"...Bosna-Hersek ve Bulgaristan'da çıkan elemli vakalar sırasında bu endişe, hareket hakkımız üzerinde en büyük etken olmuştur. Önce Avrupa büyük devletlerinin de yardımlarıyla o bölgede islahat yaptırmayı dostane müzakerelerle başlatmak istedik. Bu islahatın uygulanması için uzun seneler aralıksız girişimlerde bulduk. Bu islahatın yapılacağını Bâb-Ali daha önce Avrupa hükümetlerinin ve Rusya'nın sarf ettiği çabalar istenilen neticeye varmadı.

...

Bab-ı Ali verdiği ret cevaplarıyla bizi silaha sarılmaya zorluyor. Müdafaa ettiğimiz davanın hakkaniyet ve adaletinden eminiz.

Cenab-ı Hakkın yardımına güvenerek vaktiyle vaat etmiş olduğumuz ve Rus halkı tarafından mazhar olmuş bulunan şeylerin ve sözlerin tatbiki zamanı gelmiş olduğunu bütün tebaama ilan ederim. Bildiğiniz gibi Rusya'nın onur ve haysiyeti mevzu bahis olunca yalnız başımıza harekete geçeceğimizi evvelce de söylemiştik.

Allah'ın avn ü inayetinin şanlı ordularımızın üzerinden eksik olmaması duasıyla, size Osmanlı ülkesine taarruz etmenizi emrederiz."

Ordu komutanlık karargâhında beyanname okunduktan sonra dini bir merasim yapılmış ve Çar. II. Aleksandr komutanlarına *"Sağ olunuz, tekrar görüşürüz, şan ve şerefle çabuk geri dönünüz, Rus silahlarının onurunu muhafaza ediniz, Tanrı hepinizi korusun"* diyerek vedalaşmıştır. Onun ayrılmasından sonra Çar'ın kardeşi ve Rus Güney Ordusu Komutanı Grandük Nikola Nikoloyevič ordusuna yazılı olarak şu emri vermiştir:

"200 seneden beri, Hristiyan kardeşlerimiz, Türklerin zulmü altında eziliyor. Bu eziş ne kadar zalimane bir baskıdır?

İnsanca her aziz olan şey, mukaddes Hristiyan halkının ırz ve namusu, kanı pahasına kazanılmış malı ve sahip olduğu bütün varlığı, Müslümanlar (kafirler) tarafından tehlike altına sokulmuştur.

⁴⁶ Valeriy Stepanov, "Zaferin Bedeli: 1877-1878 Rus- Türk Savaşı ve Rusya'nın Ekonomisi", Çev. Mustafa Tanrıverdi, *Harp Tarihi Dergisi*, Sayı 3, Haziran 2021, s. 184-185.

...

Ey komutam altında bulunan her rütbedeki subayların ve erlerim! Biz imparatorumuzun dileğini yerine getirmeye ve babalarımızdan miras kalan mukaddes bir maksadı yapmaya memur edildik.

...

Maksadımızın kudsiyeti cihetiyle Allah bizimle beraberdir. Marş ileri! Generalden nefere kadar herkesin vazifesini yapacağından ve Rus namını yükselteceğinden eminim.

...

Sınırı geçer geçmez öteden beri bizimle dost geçinen, istiklal ve hürriyeti uğrunda Rusya tarafından birçok kan dökülen dost Romanya toprağına gireceğimizi ihtar ederim.

Atalarımızın hele babalarımızın bu topraklar üzerinde gördükleri saygıyı bizim de göreceğimizden eminim.

Geri dönüşte de Romanyalılarla kardeşçe ve dostça muhabbet gösterilip, kendilerinin adetlerine riayet edilmesini ve Osmanlıların aleyhine onlara yardımcı olunmasını, icap ettiği takdirde kendi ülkemiz gibi onların memleketinin de muhafaza edilmesini dilerim.

Bu emrin bütün birliklerce okunmasını isterim.”

Bu emirden sonra Grandük Nikolayeviç gireceği Romanya topraklarında iyi karşılanması için Romen halkına da bir beyanname ilan etmiştir:

“Romanya Prensiği ahalisi

Bütün Rusya'nın İmparator Hazretlerinin emriyle, Osmanlılarla savaş yapmak üzere çok kez sizler tarafından büyük bir sevinçle karşılanmış ve selamlanmış olan eski ordularımız gibi, bu defa da emrim altındaki ordu ile ülkenize gireceğim.

Bunu bildirmekle bizler sizlerin dostunuz ve iyiliğinizi istediğimiz gibi, dede ve babalarımız gibi sizlerin de Osmanlılarla yapılan savaşlarda, vaktiyle ordumuza karşı göstermiş oldukları dostluk ve misafirperverliği sizlerin de göstereceğinizi ümit ederim.

...

Rumenler biliyorsunuz ki babalarımız babalarınızı kurtarmak için kanlarını döktüler. Balkan yarımadasındaki mazlum Hristiyanları hürriyete kavuşturmak ve selamete çıkarmak maksadıyla, yalnız Rusya'nın değil bütün Avrupa'nın arzusu ile ülkenizden geçecek olan ordumuza yardımınızı istemek hakkımızdır.”

Padişah II. Abdülhamit ise Serasker'e (Harbiye Nazırı) yani başkomutan vekilinin şahsında orduya hitaben bir telgraf göndererek, Rusya'nın Osmanlı Devleti ile münasebeti keserek savaş ilan ettiğini belirtmiştir.

“... Askerimizin Osmanlılığın şeref ve şanını ve atalarının mesleğini muhafaza edip beni mahcup etmez. Komutanız altında bulunan bütün ümera ve subayları ve evladım olan askerim erlere mahsus selam ederim.

Devlet ve milletin kendilerini bugün için büyütmiş olduğunu bilerek ümit edilen gayret, hamiyet ve şecaati hakkıyla ve tamamıyla ispat etsinler” diyerek gerekirse kendisinin de askerlerle beraber, canını feda etmeye hazır olduğunu ifade etmiştir.⁴⁷

C.Bulgar Gönüllüler

Savaşın başlamasıyla birlikte Grandük Nikola, Memleketeyn'e girmiştir. O, buraya gelmez gelmez ilk iş olarak General Hristof'un maiyetinde bir askeri fırka kurmuştur.⁴⁸ Kiev'de 2 gönüllü Bulgar taburu kuran Bulgarlar, 7 Mayıs 1877'de General Staylef'in emrine girmişlerdir.⁴⁹ Romen ordusu bu sırada Tuna'ya gönderilmiş ve iki koldan harekete geçmişti. Komuta merkezi de Ploieşti'de bulunmaktaydı. II. Aleksandr da 6 Haziran 1877'de Ploieşti'ye gelmiştir. Bulgar milisler organize edilip Mayıs-Haziran aylarında Ploieşti yakınlarındaki kamplara yerleşmişlerdir. Milisler 3 piyade bölüğü ve 100 atlıdan olmak üzere 930 kişiden oluşacak şekilde düzenlenmişlerdir. Milislerin çoğu topraksız köylüler ve iflas etmiş tüccar ve aydınlardan oluşmaktaydı. Bulgar çorbacıları milislerin elindeki silahların bir gün kendilerine çevrileceğini bildiğinden milislerden nefret etmekteydiler. Romanya'da yaşayan çorbacı Bulgarlar Rus komutasını kendi lehlerine çevirmeye çalışmışlardır. Halkın yoğun tepkisinden dolayı Bulgar milisler de çoğu Rus olan komutanlardan nefret etmekteydiler. Milisleri eğiten subaylar ise Bulgarların “mücadelesine” saygı duymakla birlikte onları yabancı olarak nitelendiren ve köle muamelesi yapan subaylar da olmuştur. Rus ordusunda aynı zamanda birçok önemli görevde bulunan Bulgar kökenli insanlar da bulunmaktaydı. Milislerin başında birçok dil bilen, iyi eğitilmiş, Orta Asya'da ve Kırım'da savaşan ve Bulgarların kurtuluş mücadelesine sempatiyle yaklaşan Tümgeneral Stoletov bulunmaktaydı.⁵⁰ Romanya'da kurulmuş olan 6 Bulgar gönüllü taburuna⁵¹ ek olarak Eski Zağra'da 6 Bulgar milis taburu daha kurulmuştur. Bu tabur da Grandük Nikola'nın emrine verilmiştir.⁵²

Basiret gazetesi Lünberg'den aldığı 19 Mayıs tarihli telgrafa binaen *Narudeva* gazetesinin Rusların kuruluşunu tahayyül ettikleri Bulgar ordusuna verilmek üzere Memleketeyn tarafına 20.000 Şaspu tüfeği ve 12 parça top ve 6.000 baş hayvan sevk edeceklerini yazdığını belirtmiştir:⁵³

Ruslar, Bulgarlara hitaben savaşın başında Bükreş'te şöyle bir beyanname hazırlamışlardı:

“Kardeşler;

Bir milletteki kendi hürriyet ve istiklali için kan döker ve mücadele ederse, o millet er geç emellerine kavuşur. Bağımsızlık, fedakârlık yapmadan kazanılmaz. Yüzyıllardan beri boynumuzdaki esaret halkası altında canımız pahasına çok kere ayaklandıkça da her seferinde düşman sürüsü bizi kana boğarak sesimizi kesti. Yapılan çeşitli işkenceler karşısında bütün dünyanın merhametini üzerimize çektik.

47 Süer, *a.g.e.*, s. 65-69.

48 Uğuz, *a.g.t.*, s. 289.

49 Süleyman Kocabaş, *Tarihte Türk-Rus Mücadelesi*, Bayrak Yay., İstanbul, 1989, s. 321.

50 Kutlu, *a.g.t.*, s. 69-70.

51 Fehmi Nuza, “1293 (1877/78) Osmanlı- Rus Harbinde Askeri Harekat”, *Türk Kültürü*, Sayı 181, Kasım 1877, s. 18.

52 Kocabaş, *a.g.e.*, s. 321.

53 Uğuz, *a.g.t.*, s. 21.

Kardeşler, Rus ordusu ile birlikte muharebe etmek için beklediğimiz mukaddes zaman geldi. Hemen silahlanınız, bizim için hazırlanmış olan mevkie layık olduğumuzu ispat etmeliyiz. Bizi kurtaracak olan Rusya'nın yanında savaşmalıyız. Menfaatimiz, geleceğimiz buna bağlıdır.

...

Şimdi Romanya'dan sizi bu ayaklanmaya davet ediyorum."⁵⁴

Ruslar, 22 Haziran 1877'de Tuna'yı geçmiş ve Zıştovi üzerine yürüyerek burayı almışlardır. Çar da Zıştovi'ye gelerek burada bir kilisede ayine katılmış, Bulgarlara hitaben bir bildiri yayınlamıştır. *"Bulgar milletinin mukaddes hukukunu temin için geldiklerinden bahisle, onları yardıma çağırmıştır"*.⁵⁵ Bulgarlara hitaben bildirisinde Çar, Hristiyan-Müslüman intikamını körüklemiş, Bulgarları kıskırtmıştır. İç ihtilaller yüzünden Bulgarlar ve Müslümanlar arasında zıtlık olduğundan Bulgarlar bu tahrikle gaddarca eylemlerde bulunmuşlardır.⁵⁶ Zıştovi'ye 28 Haziran'da Grandük Nikola Nikoloyeviç, veliaht ve maiyeti ile gelen Çar II. Aleksandr aynı gün Zimniçe'ye geri dönmüştür. Çar'ın Ruslara destek ve itaat istediği Bulgaristan ahalisine hitaben olan beyannamesi⁵⁷ şu şekilde idi:

"Ordularım Tuna'yı geçtiler, Balkan Hristiyanlarının durumlarını ıslah için, bundan önce birkaç kez harben girmiş oldukları memleketinize yeniden ayak bastılar. Eski tarihi geleneklerine uyarak milletim ve ecdadım, kendi silah kudret ve gücüne dayanarak önce Sırp ve Rumenlere, bugünkü siyasal yaşayışlarını temin etmiştir. Rus milletinin hemdin bulunduğu Balkanlardaki Hristiyanlara karşı olan sevgisi bugüne kadar hiçbir zaman gevşememiştir. Bugün de Balkanların büyük Hristiyan toplumuna karşı aynı sevgi ve aynı duygumuz bakidir.

...

Hristiyan Bulgarlar Müslüman boyunduruğundan kurtuldunuz. Dünyaya Hristiyanlık şefkatinin bir örneğini gösterdiniz. Aradaki kötülükleri unutunuz. Tuna'da birçok kez muzaffer olarak dalgalanmış olan Rus bayrağının gölgesi altında toplanınız. Bulgar lejyonları memlekette sükûn ve asayiş muhafaza için doğacak kuvvetin çekirdeğini vücuda getirecektir. Rusya'nın nice senelerden biri sizler için yaptıkları fedakârlığa ve size hazırlamış olduğu mukadderata layık olduğunuzu ispat ediniz. Ruslara tam bir itaat gösteriniz. Hareketlerinizi sadıkane takip ediniz. Selametiniz ve geleceğiniz bundadır.

*Derin bir saygıyla Allah'ımdan Hristiyanlığın düşmanlarına karşı bizlere zaferi ihsan ve devamızı takdis etmesini dilerim."*⁵⁸

Bu beyannamenin bir sureti de *La Türki'*de görülmüş ve tercümesi 7 Temmuz 1877 (25 Haziran 1293) tarihli ve 2141 numaralı *Basiret* gazetesinde yayınlanmıştır.⁵⁹ Yine *Basiret* gazetesini 7 Ağustos 1877 (26 Temmuz 1293) tarihli ve 2168 numaralı nüshasında Rusların Rumeli ahalisine hitaben neşrettikleri bir ilanname yayınlamıştır. Bu ilanda Bulgarlara hitap edilerek imparatorluk askerlerinin Tuna nehrini geçerek memleketlerine girdikleri

54 Süer, *a.g.e.*, s. 533.

55 Kocabaş, *a.g.e.*, s. 320-321.

56 Necati Süral, "1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı'nda Balkan Cephesi Askeri Harekati", *Silahlı Kuvvetler Dergisi*, Sayı 226, Haziran 1968, s. 13.

57 *1877-1878 Osmanlı-Rus...*, s. 40.

58 Süer, *a.g.e.*, s. 534.

59 Uğuz, *a.g.t.*, s. 212-213.

belirtilmiş, Müslüman ahaliye de seslenilerek dinlerinin bozulmayacak şekilde işlerinin, mallarının, ailelerinin azizane olarak korunacağı Aleksandr imzasıyla ifade edilmiştir.⁶⁰ Yine *Basiret* gazetesi Londra'dan, 12 Temmuz 1877 Perşembe günü aldığı telgrafı 14 Temmuz 1877 (2 Temmuz 1293) tarihli ve 2147 numaralı nüshasında yayınlamıştır. Buna göre mecliste Mösyö Jokins'in Çar'ın Bulgarlar'a hitaben neşrettiği beyannamesi hakkında sonraki gün veyahut Pazartesi günü bir soru soracağını ve Rus idaresinin Bulgaristan'da Rus lisanını mecburi addettiğinin aslı olup olmadığını soracağını beyan ettiğini, Jokins'in Çar'ın kesin surette vaki olan vaatlerine muhalefet olup genel emniyet ve itimatın kalmamasını gerektiren bu gibi tedbirlerin aleyhinde hükümetin protesto etmek niyeti olup olmadığını soracağını yazmıştır.⁶¹

Rus ordusunun Tuna'yı geçmesiyle Albay Gazenkampf, Bulgar halkın Rus ordusunu sevinçle karşıladığını belirtmiştir. "*Kadınlar ve çocuklar etrafımızı sardı ve çocuklar hiç utangaç değillerdi. Çevredeki tüm köylerden Bulgarlar "Yaşasın" çıığıyla bize doğru koşular ve ellerini çırparak Grandük'e ve hepimize yeşillikler, çiçekler, çelenkler, buketler, işlemeli mendiller ve havlular attılar*"⁶² diyen Gazenkampf çocuklar ve yaşlılar dahil herkesin çok sevinçli olduğunu ifade etmiştir.⁶³

Bulgar halkının Rus askerine çok destek olduğu, onları yedirip içtikleri, evlerini kiraladıklarını hatta bazen de onları evlerinde misafir ettiklerini Rus Savaş Muhabiri Vasili İ. N. Daçenko belirtmiştir.⁶⁴ Rus General Skobelev'in garnizonunun olduğu Brestoveç köyünün nüfusunun çoğunluğunu Bulgarların oluşturduğunu belirten Daçenko, Skobelev'in Bulgar gönülleri ile sık sık konuştuğunu yazmıştır.⁶⁵

Tuna'yı geçen Rus ordusuna Bulgar gönüllüleri de katılmış⁶⁶ ve Müslümanların silahları alınıp Bulgarlara verilmiştir. Bulgarlar bu silahları katliam için kullanmışlar ve Kazak ve Rus askerleri de onlara bu konuda yardım etmiştir.⁶⁷ Rusların Müslümanları katledip tecavüz etmesinin ve Bulgarları da benzer zulüm eylemlerine teşvik etmelerinin raporları İstanbul'a ulaşmıştır. Bununla ilgili İngiltere'nin İstanbul Büyükelçisi Layard sorgulanamaz bir otorite olup ve askeri kabiliyetini Rusya karargâhına borçlu olan Yarbay Wellesley'in Türk askerinin geri çekilirken yağma ve kötü davranışta bulunmadığını belirttiğini ancak Rusların ve "*Yenilmezler*" adı verilen Romanya'daki Bulgarların tam tersi davrandıklarını, yağma, ölüm ve yıkımda bulduklarını ifade etmiştir. Layard, Rus İmparatorunun savaşa bir Haçlı Seferi karakterini verdiğini ve Bulgaristan'da her şeyin imha edilme tehlikesinin olduğunu belirtmiştir.⁶⁸

60 Uğuz, a.g.t., s. 328-329.

61 Uğuz, a.g.t., s.27.

62 Tural Novruzlu, Rus Kaynaklarına Göre 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Plevne Müdafaaı, Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale, 2022, s. 74.

63 Kezban Acar Kaplan, "Bazı Rus Subay Ve Komutanlarının Günlüklerinde ve Hatıratında 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşına Dair İzlenimler", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXXI/1, 2016, s. 222.

64 Aytaç Yürükçü, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Propaganda: Avrupalı Gazetecilerin Faaliyetleri ve Rus Savaş Muhabiri Vasili İ. N. Daçenko'nun Savaş Notları, Hacettepe Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2018, s. 112.

65 Yürükçü, a.g.t., s. 128.

66 Barbara Jelavich, *Balkan Tarihi: 18 ve 19 Yüzyıllar*, C.1, Çev. İhsan Durdu, Haşim Koç, Gülçin Koç, İstanbul, 2006, C. I, s. 386.

67 Kocabaş, a.g.e., s.321.

68 Tuğba Karagözoğlu, *1877-1878 Yılları Arasında Osmanlı Devleti'nde Görev Yapan İngiliz Büyükelçi Sir Henry Austen Layard'ın Osmanlı-Rus Savaşı'na Bakışı*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2019, s. 39.

Rusların zulmünü *Vakit* gazetesi Avrupa gazetelerinden yaptığı tercümelemlerle teyit ederek yayınlamıştır. Hükümet ise kutsal cihat ilan etmiştir. *Vakit* gazetesi, hükümetin Rus zulmüne karşı kutsal cihat ilanını 30 Temmuz 1877 tarihli 632 numaralı sayısında yayınlamıştır. İlan şu şekilde idi:

*“Rusya ile Osmanlı Devleti arasında cereyan eden savaş bütün şiddetiyle devam etmektedir. Bu savaşta birçok vatandaşımız Ruslar tarafından vahşi bir zulme tabi tutulmaktadır. Bu sebeple bütün Müslümanların bu yolda kutsal cihada katılmaları farzı ayındır. Bunun savaşabilecek tüm Müslümanlara şumulü vardır. Hal böyle iken bazı kimseler askere sevk edilirken veya savaş mahallinden firar ettikleri görülmektedir. Bu tür olayların önlenmesi ve önüne geçilmesi için şiddetli tedbirler alınacağı kamuoyumuza ilan edilir.”*⁶⁹

Yine Büyükelçi Layard, Dışişleri Bakanı Lord Derby’e çektiği telgrafta Konsolos Blunt’un Sırp devriye birliklerinin Köstendil ve Sofya arasındaki Radomir’e ulaştıklarını, onlar ve Rusların ilerledikleri sırada Bulgar nüfusu silahlandırdıklarını, geçen yaz yapılan zulmün tekrarlanacağı korkusunun bir panik havası yarattığını, bölge nüfusunun oranın güvenliğini sağlamakla görevli olan otoriteleri son derece utandıracak şekilde Filibe’ye kaçtıklarını ve Edirne’ye üşüşüklerini yazdığını, Rus öncü kuvvetlerinin Sofya’yı işgal ettiğini ve çok sayıda İngiliz doktor ve Albay Baker’in, Baker Paşa ile birlikte olan ve ciddi bir şekilde hasta olan V. C’nin Rusların eline düştüğünü ifade etmiştir.⁷⁰ Valentine Baker Paşa, Doğu Sudanlı Mısır birliklerine komuta eden İngiliz subayı idi. Kahire’den gelen Mısır keşif birlikleri Şıпка geçidinde Prens Mirsky komutasındaki Rus güçlerinin taarruzunun püskürtülmesinde rol oynamıştır (17 Temmuz 1877). 18 Temmuz 1877’de General Gurko’ya takviye kuvvetleri getirilirken, Prens Hasan Paşa emrindeki Mısır takviye kuvvetlerinden Valentine Baker Paşa, Yüzbaşı Sormanı, Binbaşı Turnheysen ve Darfur ile Bahrü’l-Gazal Fatih Zübeyr Paşa’nın emrindeki birlikler Ağustos 1877’de Bulgaristan’a gönderilmiştir. Bulgaristan’daki savaşta Baker Paşa saldırılarda liderlik etmiş ve düşmanın yolunu kılıcı ile kesmiştir.⁷¹

Savaşta tutulduğu yazılı olan 4 Bulgar’ın savaş esiri olmayıp asilerden sayılmış bulduklarından örfi idare kaidesine uygun olarak bunların ve bundan sonra tutulacak silahlı Bulgarların idamları ve esirler içinde olan Rusya subaylarının da bundan boş olamayacağından İstanbul’a gönderilmesi istenmiştir.⁷² Yine bu Bulgarların salıverilmelerinde mümkün mertebe yeterli olunması ve esir teslimi maddesinin karşılıklı icrasının sağlanması istenmiştir.⁷³

D.Yunan Gönüllüleri

Savaşın başında Yunan devletinin tarafsız kalacağına dair Bab-ı Ali’ye gereken bilgiyi vermiş olduğunu ve Osmanlı Devleti’nin Yunan hududunda bulunan ordusunu geriye çekip Tuna’ya sevk edeceğini ve hudut hizmetini müstahfiz askerlerine ihale edeceğini *Nevlogos* gazetesi yazmıştır.⁷⁴ İstanbul’daki Yunan Büyükelçisi Kunduriyotis de İngiliz Büyükelçisi

69 İlhan Yerlikaya, “Sırp-Karadağ ve 93 Savaşı’nın *Vakit* Gazetesi’nde İşlenişi”, *Askeri Tarih Bülteni*, Sayı 41, Ağustos 1996, s. 34.

70 Bilal N. Şimşir, *Rumeli’den Türk Göçleri*, C.I, T.T.K. Yay., Ankara, 1989, s. 257.

71 Ebubekir Özger, *Kırım ve 93 Harplerinde Kuzey Afrika Bölgesinin Osmanlı Devleti’ne Askeri Desteği*, Milli Savunma Üniversitesi, Atatürk Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2021, s. 96.

72 BOA, MB.İ. 39/6 1294.Ş.10 (20.08.1877)

73 BOA, MB.İ. 45/237 1295.B.24 (24.07.1878)

74 Uğuz, *a.g.t.*, s. 191.

Layard'a Rusya'nın Slavlar lehine olduğu sürece Türkiye politikasına karşı olduğunu, Teselya ve Makedonya'da Slavlara karşı kararlı bir politika izleyerek Balkanlar'daki Rum nüfusun Slavlar tarafından yutulmasını engelleyeceklerini belirtmiştir. Osmanlı Devleti'nin Yunanistan'a dair bir kaygı taşımaması gerektiği şeklinde güvence vermiştir.⁷⁵ Ancak Yunanistan meselenin başlangıcından beri Osmanlı Devleti'ne karşı düşmanlık ilanına hazırlanmakta ve birtakım kışkırtıcılar da ahalisi Rum olan vilayetlerde bir fesat çıkarmaya çalışmakta idiler.⁷⁶ Dolayısıyla devletin böyle sıkıntılı olduğu sıralarda her zamanki gibi gizlice askeri hazırlıklarda bulunan Yunanistan'ın⁷⁷ savaş ilanına karşı Kalas Boğazı'nı temin için Bülbülce'ye bir istihkam ataşesinin gerektiği Dar-ı Şura-yı Harbiye Müşavere Heyeti tarafından beyan edilmiştir.⁷⁸

Savaşa girmek ya da hükümette bir çatlak oluşmamasını sağlamak sorunu ile karşı karşıya kalan Yunanistan'da kamuoyu savaşa olumlu yaklaşıyordu.⁷⁹ Gerçekte Yunanistan'da savaş hazırlıkları savaştan önce başlamıştı. 4 Nisan 1877 tarihinde Osmanlı Devleti'nin Atina Elçiliği'nden gelen yazıda Deliyorgi kabinesinin fevkalade bir ihtiyat ordusu teşkili hakkında Meclis-i Mebusan'a vermiş olduğu layihanın niteliğini 27 Mart tarihli arızasında bildirdiğini belirtmiştir. Layihanın Yunan parlamentosu tarafından kesinlikle kabul edildiği gibi Krallık tarafından da tasdik edilmiş olduğundan kanun hükmüne girdiğini, bunun hükümleri gereğince henüz mevcut olan 15.000 neferden mürekkep Yunan ordusuna 20.000 nefer daha ilave edilip fevkalade bir ihtiyat ordusu tanzim edildiğini, bu halde Yunan devletinin seferber askerinin gerçek miktarının 35.000 demek olduğunu ifade etmiştir. Bundan başka 4'ü dağ topu o hak üzere 6 batarya Krupp topu sipariş edilmiş ve bu topların değeri olan 800.000 frankın da Frankfurt'a gönderildiğini, sonuçta 10 milyon franklık borcun defteri henüz kapanmamış olduğundan Mösyö Deliyorgi'nin müfrezeleri teşvik için ihraç fiyatının 79 franga tenzilini teklif ederek parlamentonun bu teklifi kabul ettiğini, onun inanisınca bu 10 milyon frank'ın 40.000 kişilik bir ordunun eşya ve edevatını satın alma ile beraber asker talimlerine de yeterli geleceğini belirtmiştir.⁸⁰ Atina Elçiliği'nden gelen bir diğer yazıda ise Yunanistan'da icra edilen savaş hazırlıkları hakkında bilgi verilmiştir. 1. sınıf ihtiyat askerinin silah altına toplanmasıyla 8.000 kişiyi aşan bir kuvvet oluştuğunu, bundan başka 1877 senesinde toplam 2.400 nefer 2. derece ihtiyat askeriyile İstanbul, İskenderiye, İzmir, Yanya, Selanik ve Memleketeyn taraflarından gelip Yunanistan ordusuna giren 3.600 nefer gönüllüler ve o an mevcut bulunan 8.200 nefer muvazzaf askeri hesaplandığında toplam kuvvetin 22.200 nefere ulaştığı bildirilmiştir. Kral tarafından verilen emre uygun olarak ihtiyat askerinin 2. sınıfı da silah altına alınmış ve bunların da 10.000 kişiye ulaşacağı beklenmekle bu halde 1877 Eylül'ün sonundan önce Yunanistan ordusunun takriben 32.000 kişiye ulaşacağını muhtemel olduğu, bu askerlerin Seb ve Ağërbinot adlı yerlerde bulunan iki orduya ve hududun başlıca noktaları üzerine taksim olunacağı, şimdi iki orduda mevcut olan 8.000 kişiden başka hudut boyuna toplanmış olan askerin şu şekilde taksim olduğunu yazmıştır: "İki piyade taburu ve bir hafif piyade taburu ve bir süvari taburu ve bir batarya sahra topu ile bir bölük kazmacı askeri Lami ve bir tabur hafif piyade İpani ve bu askerden bir tabur Yanito ve ve bu askerden bir tabur Karpinsi ve bir tabur piyade Dönice ve bir

75 Bülent Akyay, *Tesalya Meselesi (1881)*, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2021, s. 88.

76 Ahmed Midhat Efendi, *Zübdetü'l Hakayık*, Haz. Ömer Faruk Can, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 2015, s. 294.

77 Süer, *a.g.e.*, s. 70.

78 Arif Yıldırım, *1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Zeybek Taburları*, Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir, 2012, s. 85.

79 Jelavich, *a.g.e.*, s. 388.

80 BOA, HR.TO. 7/7 04.04.1877.

tabur hafif piyade Karvasane ve bir tabur piyade ile bir batarya sahra topu Misaluki ve bir bölük asker ile bir batarya sahra topu Sen Mor adlı yerlerde mevcuttur. Hudut civarında bulunan yerlerde olan başlıca silahlar ve mühimmat ambarları Vaniçe civarında olan Lami ve Zaverde tabir olunan tabyalar içinde inşa edilmiştir. Araştırmama nazaran hafif piyade neferlerine Milona usulünde 9.000 kıta tüfek dağıtılmıştır. Bu silahlar Yunanistan ordusu subaylarından biri marifetiyle icat olunmuş olmakla bunlar Yunanistan'da yeni icat tüfeklerin hepsinden yüksek sayılmaktadır. Avusturya'da Gras adlı fabrikatöre sipariş edilen 75.000 kıta tüfekten 25.000 kitası bugün bu tarafa gelmiş olmakla bütün piyade askeri bu tüfeklerle silahlandırılacaktır. Sipariş edilen 10 batarya Krupp topundan imal edilenler parça parça Yunanistan'a gelmekte olduğu gibi her hafta gerek Pire'ye gerek Nopli'ye çok miktar savaş mühimmatı gelmektedir. Şimdiye kadar 20 milyondan fazla metalik fişek Nopli'ye ulaşmış ve buranın fabrikasında da günlük 30.000 fişek imal edilmektedir. Bu silahlardan başka Muhafaza-i Milliye, Fıratretine ve Santrer Karanova adlı komiteler de kendi hesapları için birçok silahlar celb etmişlerdir. Komitelerin birincisi 25.000 ve ikincisi 15.000 ve üçüncüsü 10.000 kıta Şaspu tüfeği satın almışlardır. Bundan başka Rum ve Slavlardan oluşan bir komite de geçende 12.000 kıta tüfek göndermiş ve silahların hepsi Yunan devletine teslim edilmiştir. Manastırlarda bulunan katırlar hükümet tarafından alınmış ve zapt edilmiş ise de bunlar yetmediğinden katır ve beygir satın alınması için İtalya'ya bir subay yollanmıştır.”⁸¹ Selanik Yunan Konsolosu Vatikiotis, ihtilal komitelerini silahlandırmıştır. Yunanistan'dan Panayotis Kalogeros ve Kerapatakis gibi eşkıyalar Tesalya ve Olimpos'a gelmişlerdir. Onların bu gelişleri Atina'daki Milli Güvenlik, Fereos, Kardeşlik gibi yurtsever cemiyetler ile Yunanistan Başbakanı Kumunduros ile yakın ilişkideki Yunanlı politikacı Vulgaris'in çalışmaları sonucunda olmuştur. Kanaris kabinesi Haziran 1877'de bu komiteleri Kalligas başkanlığı altına toplamıştır. Vulgaris ise Salamis'te bir kamp kurarak gönüllülere askeri eğitim verdimekteydi. Tesalya, Epir ve Makedonya bu komitelerin eşkıya akınlarına uğramıştır.⁸²

Aydın vilayetinden Sadaret'e gönderilen telgrafta ise Haralambo'nun İzmir'den gönderdiği şahısların gönüllü asker olmak üzere Aydın'dan Yunanistan'a gitmekte oldukları, önce ve sonra yazıyla Dahiliye Nezaretine arz ettiği gibi Haralambo'nun İzmir Rumları arasında olmasının muhtemel olup onun da teşvikçilerden olduğu, Dahiliye Nezaretinden bildirildiği vechle buradan Yunanistan'a giden şahısların vapura binişlerinde pasaportları yoklamak vesilesiyle bazıları tevkif olunmakta ise de bunların teşvikçileri bulunmadıkça teşebbüslerinin önü alınamayacağını ve Haralambo başka bir sebeple o günlerde tevkif edilerek diğer teşvikçilerinin Yunanistan tebaası ileri gelenlerinden oldukları gibi bu hareketlerinden konsoloshanenin bilgisi olduğunun da yapılan gizli tahkikattan anlaşıldığı bildirilmiştir.⁸³ Aydın vilayetinin bu telgrafına cevaben Yunanistan'a giden gönüllülerden bilinen Haralambo'dan başka tertipçi ve teşvikçileri olduğu ve Yunan tebaasından buldukları beyan edilen şahısların isimleri ile beraber şahsi durumlarının ve giden gönüllülerin Osmanlı Devleti tebaasından olup olmadıklarının tahkiki ve bildirilmesi talep edilmiştir.⁸⁴ Yine aynı tarihte Yanya vilayetinden Dahiliye Nezaretine gelen telgrafta⁸⁵ gönüllü yazılmak üzere Yunan'a firar edenler gittikçe çoğalmakta olduğu ve ele geçirildikleri, malları ile aileleri hakkında gereği gibi muamele yapılmadığı halde firarilerin önü alınamayacağından nasıl muamele edileceğinin Preveze Mutasarrıflığı'ndan

81 BOA, HR.SYS.1711/9-2 28.08.1877.

82 Akay, a.g.t., s. 89.

83 BOA, HR.SYS. 1711/5 18.08.1877.

84 BOA, HR.MKT. 987/28 1294.Ş.23 (02.09.1877)

85 BOA, HR.SYS. 1711/5 18.08.1877.

sorulduğu, ne yapılması gerektiğinin bildirilmesi istenmiştir.⁸⁶ Yunan politikasının şekil değiştirmesiyle İzmir sahillerine dair alınan haberler bildirilmiştir. O zamandan beri buradaki Rumların, yerli ve ecnebi Yunanların göz önünde bulundurulduğu cihetle 20 günden beri İzmir Rumlarından ve çapkın takımından bazılarının posta vapuruyla Şire ve Atina'ya gitmekte oldukları görülüp bunların Yunanistan'da tertip olunmakta olan gönüllü askerine yazılmak üzere gittikleri ve kendilerinin miktarının da birkaç yüze ulaştığı bildirilmiştir.⁸⁷

Yunanistan'ın Korfu'da bulunan mühimmatıyla asker ve dağ toplarının Avusturya posta vapurlarıyla Ayamavra'ya nakledileceği Korfu Konsolosluğu'ndan bildirilmiştir.⁸⁸ Korfu adasından eşkiyaya yardım için karşı tarafa geçirilmekte olan gönüllü askeri ile top ve silahlar ve diğer mühimmatın geçişlerinin engellenmesi için gerekli tedbirlerin alınması için o tarafta bulunan zırhlı Osmanlı gemisinin komutanıyla haberleşilebilmesi vasıtasının sağlanması lüzumuna ve diğer ifadelere dair Korfu Konsolosluğu'ndan iki telgraf daha gönderilmiştir. Bunun için alınacak tedbirlerin komutana telgrafla bildirilmesi Bahriye Nezareti'ne yazılmıştır.⁸⁹ Komiteciler Korfu adası üzerinden Aya Saranda'dan Epir kıyılarına çıkıp iç bölgelere ilerlemişlerdir. Ancak İbrahim Paşa kuvvetleri bu grubu bozguna uğratmıştır. Denizdeki Osmanlı savaş gemileri kaçışlarını engellediğinden çok kayıp vermişler, Atina ve ihtilalci Epirililer bu felaketle sarsılmıştır.⁹⁰

Bu sırada Yunan eşkiyaları da boş durmamaktaydı. Paşalı köyünü yakarak Müslüman halkın büyük kısmını öldüren Yunan eşkiyası ile Osmanlı kuvvetleri Zadi köyü civarında yapılan çarpışmada Yunan eşkiyası geri çekilmiştir. Yine Yunan komiteleri tarafından kışkırtılan ve himaye edilen Giritli eşkiyalar da Laşit sancağı Lafiçi köyünde ayaklanmışlardır. Ancak Laşit Sancağı Mutasarrıfı Corci Paşa ayaklanmayı bastırıştır.⁹¹

Tüm bu faaliyetlere karşın ve Yunanistan ile savaşa girilmesi durumunda Yunan adalarına saldırılması için 2.000 kadar Zeybek yardımcı kuvvetinin toplanması ve hazır bulundurulması Bab-ı Ali'den Aydın valiliğine gönderilen telgrafta istenmiştir.⁹² Eğer bu kadar Zeybek toplanamazsa zorunlu olarak İzmir'de toplanmış taburların ihtiyaçlarını gidermek için fırka, yedek ve muhafız askerlerin düzenlenip eğitilerek İzmir kalesinde hazır bulundurulması ve bunlara gerekli silah ve mühimmatın düzenli şekilde gönderilmesi istenmiştir.⁹³

Savaşın şekli başkalaştıktan sonra durumun önemi daha da artmıştır. Girit tarafının tamamen önemi göz önüne alınacak şekilde idi.⁹⁴ Dolayısıyla Girit'te bulunan nizamiye kuvvetleri yeterli olmadığından, orada bir olay çıkacak olursa ve Yunanlar saldırırsa yalnız donanma adanın korunmasına yetemeyeceğinden, adanın ve Müslümanların tehlikeye düşmesinden korkulmuştur. Gönüllü asker yani Asakir-i Milliye askerleri oluşturulup, savaşa

86 BOA, DH.ŞFR. 109/72-2 1293.A.06 (18.08.1877), BOA, HR.SYS. 1711/5 18.08.1877

87 BOA, DH.ŞFR. 109/51 1293.T.19 (31.07.1877)

88 BOA, DH.ŞFR. 109/72-4 1293.A.06 (18.08.1877)

89 BOA, HR.MKT. 1011/93 1295.Ra.06 (10.03.1878)

90 Akyay, *a.g.t.*, s. 93.

91 *1877-1878 Osmanlı-Rus...*, s. 58,78.

92 Ercan Uyanık, "1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Ödemiş Zeybek Taburları", *Tarih Çevresi Dergisi, Arkeolojik ve Tarihi Yönleri ile Bir Ege Kasabası, Birgi Sempozyumu Sunumları Özel Sayısı*, Mart 2022, s. 148.

93 Yıldırım, *a.g.t.*, s. 74.

94 Ahmed Midhat Efendi, *a.g.e.*, s. 294.

gidecek muntazam askerlerin yerine geçerek memleketin asayışı ve düzenini sağlamaları, her kazada bir veya birkaç tabur milli asker taburları kurulması düşünülmüştür.⁹⁵

10 Aralık 1877'de Plevne'nin düşüşünden sonra Ruslar, Balkan dağlarını aşarak Edirne'ye doğru ilerlemişlerdir. 4 Ocak 1878'de Sofya'ya, 20 Ocak'ta ise Edirne'ye girmişlerdir.⁹⁶ Edirne'den Gelibolu ve İstanbul üzerine yürüyecekleri haberi alınmış ve Karaağaç iskelesinden sevk edilecek taburların Gelibolu'ya çıkarılması istenmiştir. Karaağaç'ta toplanan Anadolu ve Arabistan halkından olan firari taburlar ile ordu mevcudu 34.000'e ulaşmış ve bunun 8.000'i Gelibolu'ya, 16 taburu da sınırları tecavüz eden Yunanistan'a gönderilmiştir.⁹⁷ Aynı sıralarda 7 Ocak 1878 tarihinde Yunanistan'da 10.000 yedek silahlı çağırılmıştı. Kalaris hükümetinin istifasının ardından 26-28 Ocak'ta Atina'da savaş yanlısı gösteriler artmıştır. Politikacılar korkaklıkla itham edilip, evleri taşlanırken, kraldan Batı Yunanistan'daki başıbozukların lideri Grivas'ın başbakanlığa atanması istenmiştir. 31 Ocak 1878'de ise Kumunduros yeni hükümeti kurarken meclisten Teselya'yı işgal etme yetkisini almıştır.⁹⁸

31 Ocak 1878'de Rusya ile Romanya, Sırbistan ve Karadağ'ı içine alan bir ateşkes imzalanmıştır. Bundan haberi olmayan Yunanistan, bazı saldırgan eylemlerde bulunmuştur.⁹⁹ Teselya'ya 12.000 asker sevk etmiştir. 2.000 kadar Yunan eşkıyası ise Narda sınırına ve Dömeke mevkiinde Osmanlı sınırına tecavüz etmiştir.¹⁰⁰ Yunan askerinin sınırları tecavüzü üzerine Bab-ı Ali tarafından Yunan hamileri olan İngiltere, Fransa devletlerine birer nota gönderilip Yunan hükümetinin askerini geri alması için dostça aracılık yapmaları ve şayet Yunan askerini çekmez ise savaş ilanı ile kovulmalarının çaresine bakılacağı bildirilmiştir. Bunun üzerine ilgili devletler tarafından Yunan hükümetine gereken tebligat yapılarak Yunan devleti askerini geri alıp tecavüzden dolayı şiddetli mealde bir nota gönderilmiştir. Eğer bu uyarıyı Yunan devleti kabul etmezse İngiltere devleti Pire'yi istila edeceğini beyan etmiştir. Yunanistan bu haksız ve uygunsuz tecavüzlerinden dolayı Bab-ı Ali'nin icra ettiği kuvvetli tedbirlerin semeresi olarak işin diplomasi ile biteceği kuvvetle muhtemeldi. Süleyman Paşa'nın maiyetinde 18 tabur olarak Yunanistan hududu taraflarına memur olarak hareket üzere buldukları işitilmiştir.¹⁰¹

Şubat 1878'de Yunan birlikleri Osmanlı topraklarına girmiş ancak Rusya ve Osmanlı Devleti arasında 31 Ocak 1878'de ateşkes imzalandığını öğrenince ordu kendi sınırlarına çekilmek zorunda kalmıştır.¹⁰²

Savaş esnasında Belgrad'daki büyük devletlerin konsolosları Sırbistan ve Yunanistan arasında bir ittifak oluşması için Rusya'nın Belgrad Konsolosu'na talimat gelmiş olduğunu haber almışlardır.¹⁰³ Karadağ Dışişleri Müdürü Mösyö Radoviç, Prensi tarafından Yunan Kralı'na verilen nişanı teslim etmek için Atina'ya gitmek üzere hareket etmiştir. Bir süreden beri Yunanistan ile Karadağ, Sırp ve Memleketeyn Prenslikleri(Romanya)

95 İhsan Sungu, "Atatürk'ün Babası Ali Efendi ve Mensup olduğu Selanik Asakir-i Milliye Taburu", *Bellekten*, C. 3, Sayı 10, Nisan 1939, s. 341-342. Ahmed Midhat Efendi, *a.g.e.*, s. 294-295.

96 Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 519.

97 *Rumeli Orduları Başkumandanı...*, s. 90-91.

98 Akyay, *a.g.t.*, s. 90.

99 Vasily Popoviç, *Evropa i Srpsko Pitanje Periodu Oslobocenja 1804-1918*, Belgrad, t.y., s. 124.

100 *1877-1878 Osmanlı-Rus...*, s. 90-91.

101 Uğuz, *a.g.t.*, s. 187.

102 Jelavich, *a.g.e.*, s. 388.

103 ATASE, ORH Kutu:22 Gömlek:47 Belge:47-4 16.06.1293 (28.08.1877)

arasında dostluk belirtileri görülmekte olup bunun ise bazı muhtemel durumlara ve bir maksada nazaran aralarında gizli bir ittifak mevcut olduğuna kuvvetli delil olduğu Atina Elçiliği'nden gelen yazıda da bildirilmiştir.¹⁰⁴ Yunan kralının savaş yaverlerinden Yüzbaşı Nukar'ın Prens Nikita'ya nişan götürmek üzere sonradan Çetine'ye gittiği, bu nişanın gönderilmesinin Yunan Devleti'nin Karadağ ile ittifak akdine çalıştığına delil addolunduğu Atina Elçiliği'nden gelen yazıda bildirilmiştir.¹⁰⁵ Yine Atina Elçiliği'nden gelen yazıda haber alındığına göre Yunan Kralı'nın savaş yaverlerinden biri vasıtasıyla Prens Milan'a nişan göndereceği ve yaverin Belgrad'a gitmek üzere hareket edeceği, kralın bu hareketinin Sırp ve sair prenslikler ile ittifak akdetmek hakkındaki niyet ve arzusunu bir kat daha ispat ve teyit ettiği bildirilmiştir.¹⁰⁶

Sonuç

Ruslar savaşta Tuna Cephesi özelinde Plevne'de geri püskürtülmüşlerdir ancak sonradan Plevne'nin düşüşü savaş için belirleyici olmuştur. Sırp lar bu olaydan sonra savaşa girmiştir. İstanbul'a doğru ilerlemeye başlayan Rus ordusu 31 Ocak 1878'de ateşkes ile durdurulmuştur. 3 Mart 1878'de Ayastefanos Barış Antlaşması imzalanmıştır. Ruslar bu antlaşma ile Büyük Bulgaristan'ı oluşturmuştur. Romen ve Bulgarlardan destek alan Rus ordusuna Alman, Fransız, Avusturyalı, Sırp subaylardan da destek gelmiştir. Özellikle Prusya'dan 25 tabur askerin Rusya'ya geldiği esir ifadelerinden anlaşılmıştır. Dolayısıyla sadece Balkan milletleri değil Avrupa'dan gelenler de Ruslara destek vermiştir.

Kaynakça

1.Arşiv Belgeleri

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

BOA, DH.ŞFR. 109/72-2

BOA, DH.ŞFR. 109/51

BOA, DH.ŞFR. 109/72-4

BOA, HR.MKT. 983/87

BOA, HR.MKT. 987/28

BOA, HR.MKT. 1011/93

BOA, HR.SYS. 1711/26.

BOA, HR.SYS.1711/9-2

BOA, HR.SYS. 1711/5

BOA, HR.TO. 7/65

BOA, HR.TO. 129/4

BOA, HR.TO. 7/7

BOA, MB.İ. 38/196

BOA, MB.İ. 38/192

BOA, MB.İ. 39/6

BOA, MB.İ. 45/237

BOA, Y.PRK.HR. 3/66

104 BOA, Y.PRK.HR. 3/51 1295.N.27 (24.09.1878), BOA, HR.TO. 7/65 24.09.1878.

105 BOA, Y.PRK.HR. 3/25 1295.Ş.14 (13.08.1878)

106 BOA, Y.PRK.HR. 3/53 1295.L.04 (01.10.1878)

BOA, Y.PRK.HR. 3/51

BOA, Y.PRK.HR. 3/25

BOA, Y.PRK.HR. 3/53

Genelkurmay Askeri Tarih Stratejik Etüd Başkanlığı (ATASE) Arşivi

Osmanlı-Rus Harbi (1877-1878) Koleksiyonu Kataloğu (ORH)

ATASE, ORH Kutu:22 Gömlek:47 Belge:47-2

ATASE, ORH Kutu:22 Gömlek:47 Belge:47-4

2.Telif Eserler

Ahmed Midhat Efendi (2015), *Zübdetü'l Hakayık*, (Haz. Ömer Faruk Can), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Akyay, Bülent (2021), *Tesalya Meselesi (1881)*, İzmir: Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi,.

Alpmansü, Yusuf (1984), "1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda İlginç Bir Devre", *Askeri Tarih Bülteni*, Sayı 17, s. 54.(47-59)

Anderson, Matthew Smith (2001), *Doğu Sorunu 1774-1923*, Çev. İdil Eser, Ankara: Yapı Kredi Yayınları.

Armaoğlu, Fahir (1999), *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Beşikçi, Mehmet (2015), "Başbozuk Savaşçıdan Makbul Tebaaya:1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Osmanlı Ordusunda Çerkes Muhacirler", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 23, s. 85-123.

Greene, Francis Vinton (2018), *93 Harbi (Tüm Cepheleleriyle 1877-1878 Osmanlı Rus Harbi)*, Yay. Haz. Sebahattin Şenol, Çev. Sebahattin Şenol, Muhammet Şeviker, İstanbul: İz Yayıncılık.

Hamzaoğlu, Yusuf (2004), *Sırbistan Türklüğü*, Üsküp: Logos-A Yayınları.

Jelavich, Barbara (2006), *Balkan Tarihi: 18 ve 19 Yüzyıllar*, C.1, Çev. İhsan Durdu, Haşim Koç, Gülçin Koç, İstanbul: Küre Yayınları.

Kaplan, Kezban Acar (2016), "Bazı Rus Subay Ve Komutanlarının Günlüklerinde ve Hatıratında 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşına Dair İzlenimler", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXXI/1, s. 219-234.

Kara- Toprak, Gülnar-Serap (2016), "19. Yüzyıl Sonunda Balkan Siyaseti Gölgesinde Rusya'nın Yalnızlaşması, İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, C. 5, Sayı 4, s. 677-689.

Karagözoğlu, Tuğba (2019), *1877-1878 Yılları Arasında Osmanlı Devleti'nde Görev Yapan İngiliz Büyükelçi Sir Henry Austen Layard'ın Osmanlı-Rus Savaşı'na Bakışı*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.

Karakulak, Mesut (2021), *93 Harbinde Rusya'da Osmanlı Esirleri*, İstanbul: Selenge Yayınları.

Kocabaş, Süleyman (1989), *Tarihte Türk-Rus Mücadelesi*, İstanbul: Bayrak Yayınları.

Köylü Eşref (2001), "Osmanlı-Rus Harbi'nin (1877-1878) Stratejik ve Taktik Yönünden Değerlendirilmesi", *Stratejik Araştırma ve Etüt Bülteni*, Sayı 1, s. 29-52.

Kurat, Akdes Nimet (1953), "Panislavizm", *Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. XI, Sayı 1, s. 241-278.

- Kutlu, Nurgül (2019), *Rus Kaynaklarına Göre 1877-1878 Osmanlı Rus Harbi*, Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Nalçacı, Murat (2012), "1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı Sürecinde Rusya Ordusu", *Tarih Dergisi*, Sayı 54, (2011/2) İstanbul, s. 149-172.
- Novruzlu, Tural (2022), *Rus Kaynaklarına Göre 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Plevne Müdafaası, Çanakkale: Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.*
- Nuza, Fehmi (1977), 1293 (1877/78) Osmanlı-Rus Seferi II, *Türk Kültürü*, Sayı 180, s. 732-751.
- Nuza, Fehmi (1977), "1293 (1877/78) Osmanlı- Rus Harbinde Askeri Harekat", *Türk Kültürü*, Sayı 181, s. 9-38.
- Özger, Ebubekir (2021), *Kırım ve 93 Harplerinde Kuzey Afrika Bölgesinin Osmanlı Devleti'ne Askeri Desteği*, İstanbul: Milli Savunma Üniversitesi, Atatürk Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Özkan, Ayşe (2011), *Miloş'tan Milan'a Sırp Bağımsızlığı (1830-1878)*, İstanbul: IQ Yayınları.
- Popoviç, Vasily (t.y.), *Evropa i Srpsko Pitanje Periodu Oslobocenja 1804-1918*, Belgrad: Prusyalı Bir Subayın Gözüyle 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı (93 Harbi), Binbaşı Richard Graf von Pfeil'in Hatıraları (2020), (Çev ve Yay. Haz. Metin Işık), İstanbul: Pınar Yayınları.
- Rumeli Orduları Başkumandanı Süleyman Hüsnü Paşa'nın 93 Osmanlı- Rus Harbi Hatıraları* (2021), (Haz. Ebubekir Subaşı), İstanbul: Çelik Yayıncılık.
- Ryan, Charles S. (2005), *Plevne'de Bir Avusturyalı*, Çev. Ali Rıza Seyfioğlu, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Sedes, İ. Halil (1935), *1877-1878 Osmanlı-Rus ve Romen Savaşı*, C. I, İstanbul: Askeri Matbaa.
- Stepanov, Valeriy (2021), "Zaferin Bedeli: 1877-1878 Rus- Türk Savaşı ve Rusya'nın Ekonomisi", Çev. Mustafa Tanrıverdi, *Harp Tarihi Dergisi*, Sayı 3, s. 167-208.
- Sungu, İhsan (1939), "Atatürk'ün Babası Ali Efendi ve Mensup olduğu Selanik Asakir-i Milliye Taburu", *Bellekten*, C. 3, Sayı 10, s. 289-348.
- Süer, Hikmet (2004), *1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Balkan Cephesi*, Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları.
- Süral, Necati (1968), "1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı'nda Balkan Cephesi Askeri Harekatı", *Silahlı Kuvvetler Dergisi Eki*, Sayı 226, s. 3-24.
- Şimşir, Bilal N. (1989), *Rumeli'den Türk Göçleri*, C.I, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Şirokorad, A. B. (2013), *Rusların Gözünden Osmanlı-Rus Savaşları*, Çev. Ahsen Batur, İstanbul: Selenge Yayınları.
- Uğuz, Sacit (2003), *Basiret Gazetesi'ne Göre 93 Harbi'nde Rumeli (1877-1878)*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Uyanık, Ercan (2022), "1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Ödemiş Zeybek Taburları", *Tarih Çevresi Dergisi, Arkeolojik ve Tarihi Yönleri ile Bir Ege Kasabası, Birgi Sempozyumu Sunumları Özel Sayısı*, s. 142-158.
- Yerlikaya, İlhan (1996), "Sırp-Karadağ ve 93 Savaşı'nın Vakit Gazetesi'nde İşlenişi", *Askeri Tarih Bülteni*, Sayı 41, s. 26-43.

- Yıldırım, Arif (2012), *1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Zeybek Taburları*, Balıkesir: Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Yürükçü, Aytaç (2018), *1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Propaganda: Avrupalı Gazetecilerin Faaliyetleri ve Rus Savaş Muhabiri Vasili İ. N. Daçenko'nun Savaş Notları*, Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Zafer, Zeynep (2017), "V. M. Garşin'in Sanat Dünyasında Osmanlı-Rus Savaşı (1877-1878)", *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, C. 6, Sayı 2, s. 361-379.
- 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı Zaman Dizini* (2004), Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları.

FIGHTING FOR FINANCIAL INFLUENCE IN OTTOMAN LANDS ON THE EVE OF WORLD WAR I: SMYRNA-AIDIN RAILWAY NEGOTIATIONS

I. DÜNYA SAVAŞI ARİFESİNDE OSMANLI TOPRAKLARINDA MALİ NÜFUZ MÜCADELESİ İZMİR-AYDIN DEMİRYOLU MÜZAKERELERİ

Ceren UÇAN*

Geliş Tarihi/Received:01.04.2023

Kabul Tarihi/Accepted:27.06.2023

UÇAN, Ceren, (2023), "Fighting For Financial Influence In Ottoman Lands On The Eve Of World War I: Smyrna-Aidin Railway Negotiations", Belge Dergisi, S.26, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Yaz 2023/II, ss. 261-272.

Abstract

The Smyrna-Aidin Railway Company was the only British railway company in Asia Minor before the outbreak of World War I. The railway was essential to the British Empire to carry agricultural products and mines to the Smyrna Port. On 2 November 1912, the Smyrna-Aidin Railway Company's agent at Constantinople submitted an application for a concession to the chief of the Railway Department of the Ministry of Public Works, and a copy was handed to the Grand Vizierate. The concession applied for was to construct and operate a line of approximately 80 km. starting from a point on the eastern shore of the Eğirdir Lake at a distance of about 20 kilometers from the city of Eğirdir, and ending at the shore of the Beyşehir Lake. The Ottoman Government tried to use the extension of the line as leverage to have economic gains such as creating new monopolies or imposing consumption duties on petroleum, spirits, sugar, matches, tinder, cigarette paper, and playing cards. A year later, before the negotiations were finalized, the Italian Government signed a contract with the Ottoman Empire to study the construction of a railway from Adalia to Burdur. It had the intention to have a sphere of influence in Asia Minor. For this reason, he wanted to have a concession contract that would include the operation of the Port of Antalya and the construction and operation of a railway line that would travel from the north of the port to the port. The Smyrna-Aidin Railway Company regarded this as a threat to its interests and a violation of its concession agreement. The British Government agreed with the company and also regarded it as a move against its interests both in the Ottoman Empire and in the East. Italy, on the other hand, wanted to establish a presence in Anatolia through concessions in order to gain a share in the territory of the Ottoman Empire, which it expected to disintegrate very soon. The negotiations over Smyrna-Aidin Railway exposes power dynamics between the two Great Powers on the eve of World War I. Moreover, the negotiations between the Italian, Ottoman and British governments on this issue reveal that the Ottoman Empire was forced by foreign powers to grant concessions.

Keywords: *British Empire, Ottoman Empire, Smyrna-Aidin Railway, Imperialism, Italy.*

*Dr., Dokuz Eylül University, ceren.ucan@deu.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0002-8003-0466>).

Öz

İzmir-Aydın Demiryolu Şirketi, I. Dünya Savaşı başlamadan önce Küçük Asya'daki tek İngiliz demiryolu şirketi idi. Demiryolu, tarımsal ürünlerin ve madenlerin İzmir Limanına taşınmasında Britanya İmparatorluğu için önemliydi. 2 Kasım 1912'de İzmir-Aydın Demiryolu Şirketi'nin İstanbul'daki temsilcisi, Nafia Nezareti Demiryolu Dairesi Başkanlığı'na bir imtiyaz başvurusunda bulundu. Başvurunun bir kopyası da Sadrazamlığa verildi. Başvurulan imtiyaz, Eğirdir şehrinden yaklaşık 20 kilometre uzaklıkta Eğirdir Gölü'nün doğu kıyısındaki bir noktadan başlayıp Beyşehir gölünün kıyısında son bulan yaklaşık 80 km'lik bir hattın inşa edilmesi ve işletilmesi talebiydi. Osmanlı Hükûmeti hattın uzatılmasını yeni tekeller oluşturmak ya da petrol, alkollü içkiler, şeker, kibrit, çıra, sigara kâğıdı ve iskambil kağıtlarına tüketim vergisi koymak gibi ekonomik kazanımlar elde etmek için bir koz olarak kullanmaya çalıştı. Bir yıl sonra, henüz müzakereler tamamlanmamışken İtalyan Hükûmeti, Antalya'dan Burdur'a kadar bir demiryolunun yapılmasının etüdü için Osmanlı Hükûmeti ile bir sözleşme imzaladı. İtalyan Hükûmeti Küçük Asya'da bir etki alanına sahip olmayı amaçlıyordu. Bu nedenle Antalya Limanının işletmesini ve limanın kuzeyinden limana ulaşacak bir demiryolu hattının yapımını ve işletmesini içerecek bir imtiyaz sözleşmesine sahip olmak istiyordu. İzmir-Aydın Demiryolu Şirketi bunu kendi çıkarlarına yönelik bir tehdit ve sahip olduğu imtiyaz sözleşmesinin ihlali olarak gördü. Britanya Hükûmeti şirkete hak vermekle birlikte aynı zamanda bunu hem Osmanlı İmparatorluğu'ndaki hem de Doğu'daki çıkarlarına karşı bir hareket olarak değerlendirdi. İtalya ise çok yakın zamanda dağılmasını beklediği Osmanlı İmparatorluğu'nun topraklarında pay sahibi olabilmek için imtiyazlar aracılığıyla Anadolu'da varlık göstermek istiyordu. İtalya ve Britanya İmparatorluğu arasında yaşanan İzmir-Aydın demiryolu müzakereleri, Birinci Dünya Savaşı arifesinde bu iki büyük güç arasındaki dinamikleri ortaya koymaktadır. Ayrıca İtalya, Osmanlı ve Britanya Hükûmetlerinin bu konu üzerine yaptıkları görüşmeler, Osmanlı İmparatorluğu'nun yabancı devletler tarafından imtiyazlar verilmeye zorlandığını göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: *Britanya İmparatorluğu, Emperyalizm, Osmanlı İmparatorluğu, İtalya, İzmir-Aydın Demiryolu.*

1-INTRODUCTION

The Smyrna-Aidin Railway was the only British railway company in the Ottoman Empire on the eve of World War I. On 2 November 1912, the Smyrna-Aidin Railway Company applied for a concession to construct and operate a line from the eastern shore of Eğirdir Lake to the shore of Beyşehir Lake. However, the negotiations between the Ottoman Empire and the British Empire took a turn on 5 September 1913 when Italy applied for a concession to construct a railway line from Adalia northward to Burdur. With this application, the Smyrna-Aidin Railway Company and the British Empire were forced to negotiate with the Italian syndicate and the Italian Government. In the Smyrna-Aidin Railway concession negotiations, the policy of Sir Edward Grey, Secretary of State for Foreign Affairs was to defend British interests in Asia Minor while Italy tried to take hold on. On the other hand, the Ottoman Empire tried to use the Smyrna-Aidin Railway Company's application for the concession as a means to receive economic independence in setting monopolies and duties. Only months away from the outbreak of World War I, the Ottoman Empire's lands were a battleground for the Great Powers over political and economic influence. The Smyrna-Aidin Railway negotiations reveal this dynamic between the Great Powers. This work is a contribution to the literature on British and Italian imperialism.

Italian financial interests in Asia Minor before World War I are usually overlooked when compared to other Great Powers. *L'Italia in Asia Minore: Equilibrio mediterraneo e ambizioni imperialiste alla Vigilia della prima guerra mondiale* by Marta Petricioli is a comprehensive book in Italian that discusses Italian relations with the Ottoman Empire and its efforts to have a sphere of influence in Asiatic Turkey as well as Italian imperialism before the outbreak of World War I. Another book that discusses Italian imperialism before World War I is Richard Webster's *Industrial Imperialism in Italy 1908-1915*. Also, *Italy the Least of the Great Powers: Italian Foreign Policy before the First World War* by Richard Bosworth discusses Italian financial interests in Asiatic Turkey in a chapter.

The Smyrna-Aidin Railway was indispensable for the interests of the British Empire in Western Anatolia. The British Empire dominated the nineteenth-century trade of the Ottoman Empire. However, the condition of the roads presented an obstacle for the British Empire to export their industrial products and import products from Western Anatolia.¹ On 23 September 1856, a group of British capitalists, Sir Joseph Paxton, George Wythes, William Jackson, and Augustus William Rixon secured a concession from the Ottoman Empire to build a railway.² In 1919, the British capital invested in the Ottoman Railway from Smyrna to Aidin was over £5,000,000.³

After the construction of railways, the investments of British citizens in Western Anatolia increased as the railway eased the transportation of mines, artifacts, and agricultural products to the Smyrna port. The empire was proud of the railway which was built by the capital of British shareholders. This was expressed in Sir Edward Grey's statement to Sir Herbert Dering, British Counsellor in Rome upon being informed that the Italian government was after a concession that was in breach of the concession granted to the Smyrna-Aidin Railway Company by the Ottoman Empire, "This railway was the

1 Vildan Okyay, "Batı Anadolu Bölgesi'nde Ulaşım Sistemindeki Değişikliğin Merkezler Kademelenmesi Üzerindeki Etkileri (1844-1914)", *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 1981, Vol. 8, No. 3/4, p. 660.

2 Report of the Committee of Investigation to be Presented to the Shareholders At their Adjourned Eighteenth Half-Yearly General Meeting on Tuesday, May 21, 1867, FO 78/2255, The National Archives (TNA).

3 Thos W. Cook to Under Secretary of State for Foreign Affairs, 3 February 1919, FO 608/102/3, TNA.

only British railway in Asia Minor; it was, so to say, our ewe lamb, and we must see that its rights were protected".⁴ Sir E. Crowe's statement also exposes the value of Smyrna-Aidin Railway to the British Government: "His Majesty's Government attached the very greatest importance to the maintenance of the rights of the British company. They had made a protest, both at Constantinople and at Rome, as soon as they heard that there was a question of granting to Italy a concession conflicting with those rights, which were indisputable. His Majesty's Government were all the more concerned as they were actually in negotiation with Hakkı Pasha for an extension of the British line, by the terms of the original concession".⁵

2-NEGOTIATIONS BETWEEN THE OTTOMAN EMPIRE AND THE BRITISH EMPIRE ON THE SMYRNA-AIDIN RAILWAY EXTENSION

Shortly before the Italian Government's efforts to secure a concession to construct a railway line, the Smyrna-Aidin Railway Company submitted an application to the Ottoman Government to extend its line to Beysehir. Before Italy came into the picture, the extension of the Smyrna-Aidin Railway had already become a political matter between the British and the Ottoman Governments. By 31 July 1913, it was no longer a negotiation between a government and a company for the Ottoman Government made economic demands to the British Government to grant the desired concession. On 2 November 1912, H. E. Pears, the Smyrna-Aidin Railway Company's Constantinople agent applied to the Railway Department of the Ministry of Public Works for a concession "to construct and operate a line of approximately 80 km. starting from a point on the eastern shore of the lake of Egherdir at a distance of about 20 kilometers from the city of Egherdir, and ending at the shore of the lake of Beyshehr, and the optional construction of a branch line to Sandikli, starting from a point of the existing line near the station of Kara-Kouyou".⁶ The conditions of the company to build the extension of the line they proposed to build were:

"1. The extension of the concession period for the lines currently operated by the company (including the Egherdir extension) to twenty-five years, i.e. from October 15, 1950 to October 15, 1975. 2. the lines currently requested will form an integral part of the network currently operated by the company and their concession period will end at the same time as that of the main concession on the above date of 15 October 1975. 3. The imperial ottoman government undertakes not to grant, without the consent of the company, to any other person or company, the concession for the construction of any railroad line which may compete with the lines conceded to the company within a radius of 40 kilometers or 25 miles, on each side of the track. 4. The company undertakes to construct and operate the lines for which the concession is hereby requested in accordance with the conditions set forth in article 3 of the agreement of april 18 (30), 1888, i.e. at its own expense, risk, and peril. The final acceptance of these lines will take place one year after their provisional acceptance. In order to ensure the regular exercise of the right of general control belonging to the imperial ottoman government, the company will pay each year, in monthly installments, to the order of the ministry of public works, as a control fee for the leagues currently applied for, the sum of £ T. 3 for each kilometer of league built and excavated, and this, from the date of the signature of the agreement until the expiration of the concession. 5. Transportation on the lake of Egherdir, between the existing and the proposed league and vice versa, will be provided by the Aidin company by means of steam power. 6. The Aidin railway company will have the right of navigation on the lake of Beychedir by means of steam power or other suitable means, as well as on the lake of Egherdir. 7. All materials imported from abroad for

4 David Mclean, "British Finance and Foreign Policy in Turkey: The Smyrna-Aidin Railway Settlement 1913-14," *The Historical Journal*, Vol. 19, No.2, p. 523.

5 L/PS/11/66, The British Library (BL).

6 L/PS/11/39, P 4736/1912, BL.

Fighting for Financial Influence in Ottoman Lands on The Eve of World War I: Smyrna-Aidin Railway Negotiations

the construction of this extension and for the establishment of transport facilities on the lakes will be imported duty-free. 8. The buy-back price of the lines now requested will be 4,500/. per kilometer. The Imperial Ottoman Government will redeem these lines as well as the existing ones, in accordance with the provisions of articles 4, 5 and 6 of the 1888 Convention, on October 15, 1975. 9. The clauses of the 1888 agreement not modified by the present agreement will also be applicable in their entirety to the lines currently requested".⁷

The company tried to use this opportunity to extend its concession period. It was to expire 13 years later, in 1950. The company demanded from the Ottoman Government to extend the concession period to 1975. Later, it tried to extend the period of concession to 1999 after the Ottoman Government made economic claims to the British Government in order to grant the concession to the company.⁸

The Ottoman Government tried to use the extension of the line as leverage. It made several requests to increase its income from trade which was jeopardized by the capitulations and the Ottoman Public Debt Administration. On 31 July 1913, Hakkı Pasha communicated the demands of the Ottoman Government. Examining some of these demands and the British response to them reveals that the Ottoman Empire had no control over its finances and no power over its resources. The British Government denied granting what the Ottoman Empire actually demanded in every article. It either stated that consultation with the Ottoman Public Debt Administration or with other Great Powers was necessary.

The Ottoman Empire's first request was to have the British Empire's consent for the Ottoman Empire to create new monopolies or impose consumption duties on petroleum, spirits, sugar, matches, tinder, cigarette paper, and playing cards. The British Government's response was that it was against any system of monopolies in principle as it restricted trade and burdened consumers. Its view on consumption duties was that it was "not open to such pronounced objection, would, by their establishment in this particular instance, be accompanied by an appreciable increase (amounting to 4 per cent. *ad valorem*) in the import duty on the articles to which the consumption duty applied".⁹ However, it acknowledged that matches, cigarette paper, and playing cards were subject to monopolies, and spirits were subject to additional consumption taxes in some countries. Therefore, as long as the other Powers consented and "the Imperial Ottoman Government met the reasonable requirements of His Majesty's Government in other directions, in the matter of light dues", the British Government declared that it would "not press their objections of principle in respect to these articles".¹⁰ In the case of spirits, the British Government wanted to know which categories would be the subject of the monopoly (p.2). In regards to petroleum, the British Government stated that only Serbia and Greece had a monopoly on petroleum, and Serbia's monopoly was only on refined kerosine. It was stated that the British Government's decision on this would depend on the Mesopotamian oil concession which was still being negotiated (p.2). The British Government's opinion on forming a monopoly on sugar or imposing a consumption duty was: "regret the adoption of either course, they might be prepared to accept the imposition of such a duty if moderate in amount".¹¹ The government's reasons for this were that the British merchants were trying to set up a business in sugar refining in the Persian Gulf and establishing a monopoly would damage this business, and

7 L/PS/11/39, P 4736/1912, BL.

8 L/PS/11/64, P 3921/1913, BL.

9 No.1, Memorandum Communicated to Hakkı Pasha, p. 1, September 10, 1913, L/PS/11/64, P 3921/1913, BL.

10 Memorandum, p. 1, September 10, 1913, L/PS/11/64, P 3921/1913, BL.

11 Memorandum, p. 1, September 10, 1913, L/PS/11/64, P 3921/1913, BL.

the British Government shouldn't have imposed consumption duty on sugar as it was a necessary food.¹²

The British Government was unwilling to grant the demands of the Ottoman Empire. It either significantly reduced what the Ottoman Government asked or gave vague answers to its demands. Overall, the British Empire did not accept any of its demands as they were. Although this was the case, in the memorandum submitted to Hakki Pasha, it was expressed that the British Government would demand more than the extension of the line for what little they were willing to give to the Ottoman Government. It was stated:

“The assent of His Majesty’s Government to any of the requests which have been formulated by the Imperial Ottoman Government would naturally constitute a very material concession, of such an order as to justify the expectation that the latter would be prepared to grant some corresponding concessions in favor of British and general trade; and, in pursuance of this expectation, His Majesty’s Government will have the honour to furnish his Highness Hakki Pasha with separate memoranda respecting British monetary claims, missionary institutions, extensions of the Smyrna-Aidin Railway, Mesopotamia irrigation, and certain other questions”.¹³

The British Empire tried to use this opportunity to get concessions from the Ottoman Empire. After the Ottoman Empire’s economic demands communicated by Hakki Pasha, it was agreed by the Smyrna-Aidin Railway Company and the British Foreign Office to include the requirements of the company in the counter-demands to the Ottoman Empire in return for the British Empire’s consent to further concessions. Mr. Single, one of the directors of the Company, Mr. Barfield, the General Manager of the Company, and Mr. Cooke, the Secretary of the Company discussed with Alwyn Parker, Clerk of the Foreign Office, and agreed on the following:

“an extension of the lines, as already defined in documents communicated to the Ottoman Government, such extensions to include the right of navigation on Lakes Egherdir and Beyshehr; an extension of the period of the whole concession to the year 1999. At present it only runs to 1950; an option to link up the Smyrna-Aidin system with the Anatolian system, at Afiun Karahissar or some point south-east thereof. The option to be exercised only in the event of an agreement as to conditions between the Anatolian Railway Company and the Smyrna-Aidin Railway Company”.¹⁴

Some changes were made to the original conditions of the company that were presented to the Ottoman Government on 2 November 1912. This was the case because the British Government realized it could ask for more from the Ottoman Empire in return for its financial demands. The extension of the concession period of the present lines was originally offered to be twenty-five years. Then, it was increased to forty-nine years. Also, the possibility of linking the Smyrna-Aidin Railway system with the Anatolian Railway system was brought up for the first time.

However, the negotiations between the Ottoman Empire and the British Empire were interrupted by the Italian Government. On 5 September 1913, Sir R. Rodd, British Ambassador to Italy sent a telegram to Sir Edward Grey to inform Bernardino Nogara, the Italian representative on the Ottoman Debt and the Banca Commerciale’s agent for Turkey, signed a “study of construction” with the Ottoman Government.¹⁵ The scope

12 Memorandum, p. 1, September 10, 1913, L/PS/11/64, P 3921/1913, BL.

13 Memorandum, p. 1, September 10, 1913, L/PS/11/64, P 3921/1913, BL.

14 Negotiations with Hakki Pasha and Smyrna-Aidin Railway Company, Minute by Mr. Parker, September 11, 1913, L/PS/11/64, P 3921/1913, BL.

15 L/PS/11/65, P 4224/1913, BL.

Fighting for Financial Influence in Ottoman Lands on The Eve of World War I: Smyrna-Aidin Railway Negotiations

of the contract was to study the construction of a railway from Adalia northward to Burdur.¹⁶ The Smyrna-Aidin Railway Company sought help from the British Government immediately. On behalf of the Ottoman Railway from Smyrna to Aidin, Thos. H. Cooke, the company's secretary wrote to Sir Edward Grey, "the current rumour of negotiations between the Ottoman Government and an Italian syndicate as to a projected line from Adalia, and on this subject also my Council believes that it can fully rely upon the British Government to protect the company's interests and its zone of territory from attack in the event of any such railway being constructed".¹⁷

3-ITALIAN COMMERCIAL POLICY TOWARDS THE OTTOMAN EMPIRE BETWEEN 1912 to 1914, and the SMYRNA-AIDIN RAILWAY NEGOTIATIONS

Italian commercial and financial existence in the Ottoman Empire was very limited. Italians had less than one percent of Ottoman bonds, and their trade rate with the empire was around three percent of Italy's total trade. They were the fourth Great Power in Turkey's overall commerce following Britain, Germany, and Austria.¹⁸ The Italian Government had the intention to change this as part of its policy to be influential in the Eastern Mediterranean. Herbert Dering's analysis of a report reveals this policy. It also shows that the British Foreign Office was concerned that the Italian Government's intention was beyond securing a railway concession rather it was to have a sphere of influence in Adalia and its hinterland. The report was published in the daily press by the Italian Foreign Office's Commercial Department on Adalia and its hinterland. Herbert Dering's analyzed the report and stated:

"This report has clearly been published with a view to educating and accustoming public opinion to the idea that there is a future at Adalia for Italian capital and commercial enterprise. It contends, in fact, recommendations to Italian capitalists to examine of what agricultural development the district is capable, to Italian merchants not to neglect the opportunity to take up a predominant position in extending the local trade, and states that any fuller details may be obtained on application to various Italian Chambers of Commerce, or to the Commercial Department of the Foreign Office in Rome".¹⁹

Furthermore, the British Government was concerned that the rights of the railway company would be jeopardized. The reason for this concern was that the Italian Government was trying to further its railway scheme to withdraw from the Dodecanese. The British Government's fears were confirmed by the Turkish Government. Sir L. Mallet reported to Sir Edward Grey: "I spoke to Talaat about Italian schemes in Adalia in the sense of your telegram No. 551 of 22nd November. He said that they had to give Italy something to get them out of the islands. The Italians said that they could not go without something on account of public opinion. He promised to let me know if any negotiations were started".²⁰ The words of Talaat Pasha, Minister of Interior reflect the flaws of the Treaty of Lausanne of 15-18 October 1912. Although the evacuation of the occupied Aegean islands by Italy was a term of the agreement²¹, almost a year after the agreement, Italy was still in the Ottoman Aegean islands. Furthermore, the Italian Government was using its occupation as leverage to have a 'sphere of influence in Turkey'.

16 L/PS/11/65, P 4224/1913, BL.

17 L/PS/11/68, P 4905/1913, BL.

18 R.J.B. Bosworth, *Italy, the Least of the Great Powers: Italian Foreign Policy Before the First World War*, Cambridge University Press, Cambridge, 1979, p. 352.

19 Bosworth, *The Least of the Great Powers*, p. 352.

20 Sir L. Mallet to Sir Edward Grey, 11 December 1913, L/PS/11/71, P 155/1914, BL.

21 Timothy Childs, *Italo-Turkish Diplomacy and the War Over Libya 1911-1912*, Brill, Leiden, 1990, p. 229.

The Ottoman Government was worried about the intentions of the Italian Government as well. It informed the British Government and its concerns through its ambassador in Rome. The Ottoman Government tried to play one Great Power against the other, a long-lasting policy it used to preserve its territorial integrity. It tried to avoid Italy's demands which it highly distrusted by arising suspicion in the British Government. Nabi Bey, Ottoman Ambassador to Italy came in touch with Sir R. Rodd for this purpose and told him about his conversation with Antonio Paternò Castello di San Giuliano, the Italian Minister for Foreign Affairs. He reportedly stated to San Giuliano that: "the Ottoman Government were entirely opposed to any idea of a special sphere of interest being reserved to any country. Italy, if she desired to obtain concessions, must come forward with some definite and concrete proposal which would then be considered on its merits".²²

Nabi Bey's and the Ottoman Government's concerns were not without a foundation. The Ottoman Government regarded the Italian interest in Anatolia alarming as it reminded the Ottoman Government of Italian penetration into Tripoli. Nabi Bey stated that "there were symptoms that the Italian Government contemplated adopting a similar line of conduct in Adalia to that which they had followed in Tripoli, by despatching pioneers of "peaceful penetration," who would provide occasion for grievances and local disputes which would serve as capital for bringing pressure to bear on Turkey".²³

The Ottoman Empire's policy to play the British Empire against the Italian Empire did not turn out to be fruitful as the Italian Government soon gave assurance to the British Government that there was not any conflict of interest between their concession "permis d'études" and the rights of the company, and they wished to negotiate with the Board of Ottoman Railway from Smyrna to Aidin.²⁴

With Article 7 of the Treaty of Paris of 1856, the independence and territorial integrity of the Ottoman Empire was respected by each and every European Power.²⁵ The Ottoman Empire became a member of the Concert of Europe.²⁶ During railway negotiations between the Italian Government and the British Government, the British Empire constantly referred to preserving the territorial integrity of the Ottoman Empire which was promised by the Treaty of Paris to justify its policy to the Italian Government. The British Government denied its help to Italy to secure a concession from the Ottoman Empire. Also, it was reluctant to create a sphere of influence for Italy which the Italian Government insisted on. This British commitment to the territorial integrity of the empire's Asia Minor lands was because of the British policy to have a strong British influence in the region that was strategically important for the defense of India and the British Empire's eastern territories. Therefore, it had to maintain its commercial and political supremacy in the area.²⁷ Kent summarized the scope of the British foreign policy to preserve the status quo: "...Britain

22 Sir R. Rodd to Sir Edward Grey, 14 December 1913, L/PS/11/71, P155/1914, BL.

23 Sir R. Rodd to Sir Edward Grey, 14 December 1913, L/PS/11/71 P155/1914, BL.

24 Foreign Office to Ottoman Railway from Smyrna to Aidin, 16 December 1913, L/PS/11/71 P155/1914, BL.

25 *Le Traité de Paris Du 30 Mars Étudié Dans Ses Causes et Ses Effets par le Correspondant Diplomatique du Constitutionnel*, Paris, Amyot, 1856, 416. Article VII: "Sa Majesté l'Empereur des Français, Sa Majesté l'Empereur d'Autriche, Sa Majesté le Reine du Royaume-Uni de la Grande-Bretagne et d'Irlande, Sa Majesté le Roi de Prusse, Sa Majesté le Roi de Sardaigne déclarent la Sublime Porte admise à participer aux avantages du droit public et du concert européens. Leurs Majestés s'engagent, chacune de son côté, à respecter l'indépendance et l'intégrité territoriale de l'Empire Ottoman, garantissent en commun la stricte observation de cet engagement, et considéreront, en conséquence, tout acte de nature à y porter atteinte comme une question d'intérêt général".

26 Fikret Adanır, 408.

27 Marian Kent, ed., *The Great Powers and the End of the Ottoman Empire*, Frank Cass., London, 2005, 165.

Fighting for Financial Influence in Ottoman Lands on The Eve of World War I: Smyrna-Aidin Railway Negotiations

was concerned to prevent any major disintegration of the Ottoman Empire which would stimulate territorial greed and promote war among the powers, not least upsetting her own position of strength in the geographical jigsaw of established Great Power spheres of influence”.²⁸ Commitment to preserving the territorial integrity of the Ottoman Empire as a policy was evident in Sir Edward Grey’s statements during the Smyrna-Aidin Railway negotiations. The British Empire was against the “spheres of influence in Turkey”²⁹ which was vigorously pursued by Italy.

The Italian Minister for Foreign Affairs claimed and tried to convince the British Minister of Foreign Affairs that the Italian Government had no intention of territorial acquisitions in Asiatic Turkey. Rodd reported his words: “As regards islands in Italian occupation some progress may be recorded, as his Excellency seems now to have abandoned the plea that the presence of Turkish troops in Cyrenaica makes a continuance of occupation imperative, and reiterates emphatically that Italy entirely upholds view adopted by Powers that none of them should seek territorial acquisitions from Turkey, whose Empire in Asia it is Italy’s interest to preserve permanently if possible”.³⁰ However, the Italian Minister for Foreign Affairs underlined its government’s demand to have a sphere of influence in Asia Minor as well. Rodd reported:

“The one point, however, which he considers of imperative importance is that Italy should find some sphere for economic and commercial development in Turkish Empire. There was a disposition to meet their views in Turkey as regards south-west angle of Asia Minor, but nothing of a concrete character had yet been concluded. I explained your views as to Smyrna-Aidin Railway Company, and he said he quite realised that they had both established rights and interests, but he did not see why there should not be found means of conciliation of these with some sphere of activity for Italy. There were harbour works both at Adalia and elsewhere and other fields of enterprise of a not too ambitious or costly character. If these could be obtained for Italy in a definite form, he felt it would become easy for her to proceed with evacuation of the islands and to deal with public opinion, which expected some return for money and energy expended on occupation”.³¹

The Italian Government was not only using the evacuation of the islands as leverage to get concessions from the Ottoman Government but also as leverage to force the British Empire to support the Italian scheme to have a ‘sphere of influence’ in Adalia. The Italian Government hoped that this ‘sphere of influence’ or ‘sphere of interest’ would allow them to have a share in the division of Turkey after the fall of the Ottoman Empire which was predicted by San Giuliano to take place soon.³²

According to the Treaty of Lausanne, Italy was to return the Aegean islands it occupied during the Italo-Turkish War to the Ottoman Empire. Then, the Ottoman Empire was to withdraw its forces from Cyrenaica and Tripoli following the Italian withdrawal from the islands.³³ Grey wanted Italy to follow these articles and make no further claims to have compensation. Italian attempts to secure concessions and investments in Asia Minor were threatening the British Empire’s commercial influence in Asia Minor. Furthermore,

28 Kent, *The Great Powers*, 166.

29 Richard Bosworth, “Britain and Italy’s Acquisition of the Dodecanese, 1912-1915”, *The Historical Journal*, 1970, p. 699.

30 Sir R. Rodd to Sir Edward Grey, 6 December 1913, P 155/1914, BL.

31 Sir R. Rodd to Sir Edward Grey, 6 December 1913, P 155/1914, BL.

32 Kent, *The Great Powers*, p. 63.

33 R.J. Crampton, “Decline of the Concert of Europe”, *The Slavonic and East European Review*, vol. 52, no. 128, July 1974, p. 401.

the Italian presence in the islands was endangering the British naval route to the East.³⁴ Sir Edward Grey's response to Sir R. Rodd on San Giuliano's comments was that: "It will not do to connect schemes of Italian expansion on the mainland of Asiatic Turkey with the question of Italian evacuation of the islands. Respecting the islands, the Italian Government has given us repeated and solemn assurances, which we cannot now be expected to treat as contingent on extraneous conditions under which Italy would obtain compensation in some other form elsewhere".³⁵ Grey also underlined the British policy to preserve the territorial integrity of Turkey:

"Apart from this, the policy of His Majesty's Government, and we believe of other powers interested in Turkey, is altogether opposed to the division of Turkish territory into defined spheres of interest, which would be tantamount to the disintegration of the Ottoman Empire. It is accordingly desirable to restrict discussion to the consideration of particular concessions in particular places, a course which has been followed in respect to German and French railway schemes. ... Your Excellency should, in speaking to the Italian Minister for Foreign Affairs, bring the above views to his notice, and endeavour to obtain a copy of their concession".³⁶

Although the British Government showed commitment to the policy to preserve the territorial integrity of Turkey and the Treaty of Lausanne, Italy insisted on having concessions. The Italian ambassador in London stated to Grey that he "wished to see the political integrity of Asiatic Turkey preserved but, in view of the fact that in one way or another France, Germany and Russia had all sought economic expansion or spheres of economic interest in Asia Minor recently, Italy too had felt herself obliged to demand the port of Adalia and a railway running north from it as a concession from the Turkish government".³⁷ As it is mentioned by McLean the correspondence between the British Foreign Office and the Italian Government shows that the Italian Government constantly stated that they were willing to withdraw from the Aegean Islands in return for concessions.

Otto Joel, Director of Banca Commerciale, Bernardino Nogara, the Italian representative on the Ottoman Debt and the Banca Commerciale's agent for Turkey, and Giacomo De Martino, Secretary General of the Ministry of Foreign Affairs went to London in January 1914 to negotiate with the representatives of Smyrna-Aidin Railway Company.³⁸ The Italian Government preserved its expectation to have the British Government's support to get concessions from the Ottoman Empire. The Italian Government argued that it should receive compensation for the cost of military occupation in the Dodecanese.³⁹ On the eve of World War I, the British Empire was trying very hard to preserve its friendship with Italy. The Smyrna-Aidin railway negotiations were proof of this effort. The anger of the British Foreign Office on this matter was expressed by Grey. He wrote to Rodd on 28 January 1914:

"Italy had annexed Tripoli, and this had excited Mussulman feeling in Egypt; but, owing to our secret agreement of years ago, disinteresting ourselves in Tripoli, though it did not contemplate any actual change in the status of Tripoli, we had felt bound to stand on one side. In the course of the war, the Italians had occupied some islands, assuring us that the occupation was only temporary. After the war was over the conditions of the Treaty of

34 Kent, *The Great Powers*, p. 63.

35 Sir Edward Grey to Sir R. Rodd, 11 December 1913, P 155/1914, BL.

36 Sir Edward Grey to Sir R. Rodd, 11 December 1913, P 155/1914, BL.

37 David McLean, "British Finance and Foreign Policy in Turkey: The Smyrna-Aidin Railway Settlement 1913-14," *The Historical Journal*, 1976, Vol. 19, No.2, p. 523.

38 Bosworth, *The Least of the Great Powers*, p. 368.

39 Bosworth, "Italy's Acquisition of the Dodecanese", p. 701.

Fighting for Financial Influence in Ottoman Lands on The Eve of World War I: Smyrna-Aidin Railway Negotiations

Lausanne were attached to the evacuation of the islands, and now further conditions were being made. The Italian Government had selected the district close to the Smyrna-Aidin Railway to acquire a concession, and, had it not been for friendship to Italy, I should have opposed the concession unconditionally, instead of trying to find a way to reconcile it to the interests of the British company, which I must protect...In fact in one way and another, during the last year or two the Italian Government had encroached more upon British interests than any other two European powers put together".⁴⁰

Sir L. Mallet informed Grey that, the "Italian Ambassador has again alluded to the advantages of having my assistance in inducing Turkey to give some concession to Italy in return for relinquishing islands".⁴¹ Sir L. Mallet's advice was "if a satisfactory arrangement were arrived at between Nogara and the company, I would suggest that most we could do would be to inform the Turkish Government and say that, as the rights of our company were safeguarded, they were free to consult their own interests as to what concession they would give to Italy".⁴²

4-CONCLUSION

An agreement was reached between the Italian Syndicate and the Smyrna-Aidin Railway Company on 19 May 1914.⁴³ With this agreement "an Italian foot had been firmly wedged in the door leading to Asia Minor".⁴⁴ The Italian Government constantly demanded British support to secure concessions from the Ottoman Empire even after the agreement was reached between the Smyrna-Aidin Railway Company and the Italian Syndicate. On 4 June 1914, only two months before the war broke out, the Italian Government was still trying to convince the British Empire to urge the Ottoman Government to give them a concession. The whole railway scheme came to an end with the start of World War I.

The Smyrna-Aidin Railway negotiations expose the contemporary state of British and Italian policies towards the Ottoman Empire and schemes of Great Powers to take advantage of the empire through concessions. The Italian Government tried to get concessions from the Ottoman Empire to have a stronger commercial existence in the Mediterranean. However, it expected more than a mere immediate economic gain. It schemed that after the fall of the Ottoman Empire, they could claim land on the bases that it was under its sphere of influence. The British Empire viewed the Italian desire to have a sphere of influence as a threat to its interests in Western Anatolia and the East in general. Reluctant to alienate Italy, the British Government underlined the importance of the territorial integrity of the Ottoman Empire to justify its unwillingness to support the Italian Empire to form a sphere of influence in Asia Minor. On the other hand, the Ottoman Empire tried to protect its territorial integrity by playing one Great Power against the other. However, it could not prevent the Italian and British governments to come to an agreement.

REFERENCES

1. Archives

The British Library (TBL)

(TBL) L/PS/11/66

(TBL) L/PS/11/39, P 4736/1912

(TBL) L/PS/11/64, P 3921/1913

40 Bosworth, "Italy's Acquisition of the Dodecanese", p. 703.

41 Sir L. Mallet to Sir Edward Grey, 7 February 1914, L/PS/11/74, P 840/1914, BL.

42 Sir L. Mallet to Sir Edward Grey, 7 February 1914, L/PS/11/74, P 840/1914, BL.

43 Bosworth, *The Least of the Great Powers*, p. 368.

44 Bosworth, "Acquisition of the Dodecanese", p. 703.

(TBL) L/PS/11/65, P 4224/1913

(TBL) L/PS/11/68, P 4905/1913

(TBL) L/PS/11/71, P 155/1914

(TBL) L/PS/11/74, P 840/1914

The National Archives (TNA)

(TNA) FO 78/2255

(TNA) FO 608/102/3

2.Secondary Sources

Adanır, Fikret (2005), "Turkey's Entry into the Concert of Europe". *European Review*, Vol.13, No.3, pp. 395-417.

Bosworth, Richard (1970), "Britain and Italy's Acquisition of the Dodecanese, 1912-1915", *The Historical Journal*, pp. 683-705.

Bosworth, Richard (2005), *Italy, the Least of the Great Powers: Italian Foreign Policy before the First World War*, Cambridge: Cambridge University Press.

Childs, Timothy (1990), *Italo-Turkish Diplomacy and the War Over Libya 1911-1912*, Leiden: Brill.

Crampton, R.J. (1974), "The Decline of the Concert of Europe in the Balkans, 1913-1914," *The Slavonic and East European Review*, Vol. 52, No.128, pp. 393-419.

Kent, Marian, ed. (2005), *The Great Powers and the End of the Ottoman Empire*, London: Frank Cass.

Le Traité de Paris Du 30 Mars Étudié Dans Ses Causes et Ses Effets par le Correspondant Diplomatique du Constitutionnel, Paris, Amyot, 1856.

McLean, David (1976), "British Finance and Foreign Policy in Turkey: The Smyrna-Aidin Railway Settlement 1913-14," *The Historical Journal*, Vol. 19, No.2, pp. 521-530.

Okyay, Vildan (1981), "Batı Anadolu Bölgesi'nde Ulaşım Sistemindeki Değişikliğin Merkezler Kademelenmesi Üzerindeki Etkileri (1844-1914)," *ODTÜ Gelişme Dergisi*, Vol. 8, No. 3/4, pp.649-682.

Petricioli, Marta (1983), *L'Italia in Asia Minore: Equilibrio mediterraneo e ambizioni imperialiste alla vigilia della prima guerra mondiale*, Firenze: Sansoni.

Webster, Richard (1975), *Industrial Imperialism in Italy 1908-1915*, Los Angeles: California Press.

YUNANLILAR İZMİR'DE; YUNAN MEZALİMİ HAKKINDA YENİ BİLGİ VE BELGELER

THE GREEKS AT SMYRNA: NEW INFORMATION AND DOCUMENTS ON THE GREEK ATROCITIES

Mithat AYDIN*

Geliş Tarihi/Received:31.01.2023

Kabul Tarihi/Accepted:14.06.2023

AYDIN, Mithat, (2023), "Yunanlılar İzmir'de; Yunan Mezalimi Hakkında Yeni Bilgi Ve Belgeler", Belgi Dergisi, S.26, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Yaz 2023/II, ss. 273-275.

Nihat Sami Belger tarafından kaleme alınan bu eser¹ 1920 yılında Paris'te "Les Grecs à Smyrne: Nouveaux Témoignages et Sur Leurs Atrocités un Document Officiel Probant (Paris Kossuth Imprimerie, Paris 1920)" adıyla yayımlanmıştır. Engin Berber'in yayına hazırladığı eserin Fransızca'dan Türkçe'ye çevirisi Rahmi Hüseyin Ünal tarafından yapılmıştır. Eser, Birinci Dünya Savaşı sonrası Paris'te toplanan İtilaf Devletlerinin temsilcilerine, Avrupa milletvekilleri ve basın mensuplarına Yunan propagandası ve işgalinin insanlık dışı gerçek yüzünü gözler önüne sererek işgal bölgelerinin coğrafya ve nüfus itibarıyla Türkiye'den koparılamayacağını göstermek amacıyla kaleme alınmıştır. Bir "karşı propaganda" çalışması olan kitapta orijinal metin ve çevirisine birlikte yer verilmiştir. Bu suretle okuyucuya karşılaştırma imkânı sunulmuştur. Altmış üç sayfadan oluşan orijinal metin, kitabı hazırlayan Engin Berber tarafından açıklayıcı notlar ve görsellerle zenginleştirilmiştir. Bu çerçevede kitapta 60 görsel ile Aydın Vilayeti Karesi ve Menteşe sancakları ve kazalarının nüfusunu gösteren "Karşılaştırmalı Grafik" yer almıştır.

Kitap temelde iki bölümden oluşmuştur. Sekiz sayfadan oluşan ilk bölümde Belger'in kendi bilgi ve görüşlerine, ikinci bölümde ise konuya ilişkin İtilaf Devletleri ve Türk tarafına ait çeşitli rapor, mektup ve beyanata yer verilmiştir. İlk bölüm "Modern Mitoloji" başlığı altında İtilaf Devletleri Araştırma Komisyonu Raporu'ndaki "Yunan işgali, uygarlaştırıcı bir görevi yerine getirmek şöyle dursun, aniden bir fetih ve haçlı seferine dönüştü" şeklindeki ibaresi ile başlamaktadır. Esas itibarıyla bu başlangıç ibaresi Anadolu'daki Yunan propagandası ve faaliyetlerinin mahiyetini ortaya koymakta, dolayısıyla da Bölümün içeriğini yansıtmaktadır. Belger, buradaki "Haçlı Seferi" tanımlamasını Yunan orduları ile Rumların Anadolu'daki "cinayet" ve "iğrençlik"lerinin karşılığı olarak kullanmıştır (s. 5, 6). Bir başka deyişle "Haçlı Seferleri" Yunan işgalinin ortaya çıkardığı "trajik olayların" vahim sonuçları idi. Onun tespitine göre işgal ile meydana gelen "kanlı olaylar"da 50.000 Türk hayatını kaybetmiş, 300.000 Türk de göçe zorlanmıştır.

Belger'e göre İzmir ve art bölgelerdeki Yunan işgali, "tamamen uydurma" bilgilere dayanılarak Yunanistan'ın kentte düzeni sağlaması için İtilaf Devletleri Yüksek Konseyi'nin izniyle gerçekleşmiştir. Yunan propagandası açıkça bir "Panhelenik Propaganda" idi ve bu propagandanın esası bölgedeki Yunan nüfusunun fazla olduğu iddiasına dayanıyordu.

*Prof. Dr., Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Sosyal Bilgiler Eğitimi Anabilim Dalı, Kınıklı Yerleşkesi Pamukkale-Denizli, maydin@pau.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0002-2066-845X>).

1Nihad Reşad [Belger], Yunanlılar İzmir'de; Yunan Mezalimi Hakkında Yeni Bilgi ve Belgeler, Çeviren: Rahmi Hüseyin Ünal Yayına Hazırlayan: Engin Berber, 1. Baskı, İzmir Kalkınma Ajansı ve T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, Ağustos 2022, 205 s.

Dolayısıyla Belger için Yunan yurt ve nüfus iddialarının dayanaksızlığını göstermek üzere bölgenin nüfus yapısına açıklık getirmek, üzerinde durulan başlıca konulardan biri olmuştur. Bu bağlamda da sıkça Araştırma Komisyonu Raporu'na atıfta bulunmuştur. Belger, sadece İzmir'in değil, aynı zamanda bütünüyle Yunan propagandasının geçersizliğini göstermek amacıyla Teselya, Mora, Girit, Makedonya gibi bölgelerin nüfusuna da dikkat çekmiştir. Yunan nüfus iddialarını belgelerle çürütmeye çalışan Belger, İzmir'in işgalini "ustaca yönetilen" ve "ustaca hazırlanmış gerçek olmayan bilgilere" dayandırılmış "siyasi bir olay" olarak görmüştür.

Belger, Kuzey Epir, Trakya, İstanbul, İzmir, Trakya, Adana vb. gibi toprakları içene alan ve bu geniş topraklarda Venizelos'un "En Büyük Yunanistan", "Yeni Şark İmparatorluğu" gibi kavramlarla adlandırdığı Yunan Megali İdeasını "Yunan Emperyalizmi" bağlamında değerlendirmiştir. Bu çerçevede o sıralarda Yunan Emperyalizmi'nin gerçek amacını gizlemek amacıyla Yunan basınında sıkça dile getirilen "Vatanlarından uzak kalmış Yunanlılar" tezini tartışmaya açmıştır. Özellikle de bu tezin bir komite şekline bürünmesi ve konferanslar, broşürlerle desteklenen şiddetli bir basın kampanyasına dönüşmesi; Avrupa ve Amerika'da bir "lejyoner orduyu" harekete geçirmesini ve bu teze Avrupalı siyasetçileri inandırmak üzere "tamamen uydurma istatistikler ve raporların hazırlanmasını" Yunan propagandasının ana noktaları olarak tahlil etmiştir.

İşgal ile başlayan cinayetlerin Türk halkının yüreğinde derin bir yara açtığı bilinmektedir. İşgalin ortaya çıkardığı acı tablo aynı zamanda işgalcilere karşı Türk halkını ulusal bir hareket etrafında toplamıştır. Bu nedenle Atatürk'ün deyişiyle İzmir bir "kurtuluş hedefi" olarak belirlemiştir.² Belger ise İzmir'i "her Türk'ün onuru, vatan savunmasında kutsal bir kenetlenme"nin sembolü olarak görmüştür (s. 7). İşte Belger çalışmasında kurtuluş mücadelesinde Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu hareketinin önemine dikkat çekmektedir. Bu kapsamda da Mustafa Kemal'in ittihat ve Terakki Cemiyeti'ne muhalefeti, Alman etkisine karşıtlığı ve Enver Paşa ile kıyaslanamayacak ölçüde gerçekçi, "enerjik" ve "girişimci" kişiliğini ön plana çıkarmıştır.

Kitabın ikinci bölümü Yunan işgaline dair belgelerden oluşmaktadır. Bu belgeler, Anadolu'daki Yunan işgalinin hedefini, bu hedef doğrultusunda Yunanların İzmir ve art bölgelerde işledikleri cinayet, yıkım ve yağma faaliyetlerinin ayrıntılı dökümünü ortaya koymaktadır. Bu bölümdeki belgeler temel olarak üç kısımda toplanmıştır. Birincisi İtilaf Devletlerinin, ikincisi yabancıların, üçüncüsü de Türklerin tanıklığına ilişkin belgelerdir. İtilaf Devletlerinin Tanıklıkları başlığıyla verilen ilk kısımda "Yunanlıların İzmir'i ve İzmir'e Komşu Toprakları İşgalleri ile İlgili İtilaf Devletleri Komisyonu'nun Raporu (12 Ekim 1919)" yer almaktadır. "Yabancıların Tanıklıkları" başlığını taşıyan ikinci kısımda bir İngiliz subayının Londra'daki İslam Savunma Birliği'ne gönderdiği 21 Mayıs 1919 tarihli mektubu, Pierre Loti'nin Fransız donanmasına görevli bir subayın mektubuna atfen görüşleri, işgalden sonra bir ay İzmir'de kalıp sonra Arnavutluk'a giden Zuber Tafa adındaki bir Arnavut'un "yeminli ifadesi" ve Denizli'deki Rum ve Ermeni cemaati reislerinin Yunan işgal ve "soykırım"ını kınayan ifadeleri'ne yer verilmiştir. Üçüncü kısımda Türklerin tanıklığına konu olan olaylar ise "İzmir Civarında Gerçekleşen Şiddet Olayları" başlığıyla sunulmuştur. Burada Osmanlı askeri ve sivil makamlarına ait resmî belgeler ile bölge halkından olan bazı kimselerin tanıklığına ilişkin bilgiler bulunmaktadır. Osmanlı resmî makamlarına ilişkin belgeler şöyledir. 17. Kolordu Komutanı Ali Nadir Paşa'nın Hariciye Nezareti ile Harbiye Nezareti'ne gönderdiği raporlar (20 Mayıs 1919), Osmanlı

² <https://www.atam.gov.tr/ataturkun-soylev-ve-demecleri/izmirde-halkla-konusma> (Hakimiyet-i Milliye, 13 Ekim 1925)

Jandarma Umum Komutanı Miralay Ali Kemal Bey’in İstanbul’daki Jandarma Umum Kumandanlığının dikkatine sunduğu yazı (9 Haziran 1919) ve Kaymakam Süleyman Fehmi Bey imzasıyla İzmir’deki Osmanlı Askeri Heyeti’nin Harbiye Nezaretî’ne gönderdiği Rapor. Bu son raporda Yunan birliklerinin kışladaki Türk subaylarından aldıkları para ve eşyanın ayrıntılı listesi bulunmaktadır. Aydın yöresi Kuva-yı Milliye Kumandanı Şükrü Bey, yörede görevli sivil yöneticiler ve halktan kimselerin tanıklığı ile elde edilen bilgiler ise “Bergama Yöresi”, “Aydın Yöresi”, “Menderes Vadisindeki Korkunç Olaylar/Aydın-Nazilli-Denizli ”, “Menemen Yöresi” ve “Manisa Yöresi” başlıkları altında sunulmuştur.

Belger’in bu çalışması temel olarak İzmir’in işgalinin Yunanistan’ın Panhelenist hedefler doğrultusunda yürüttüğü emperyalist bir girişim olduğunu göstermektedir. Bu meyanda Yunan emperyalizmi İtilaf devletlerinin emperyalist amaçlarıyla uzlaştırılmaya çalışılmıştır. Belger’in görüşlerine temel oluşturan belge ve bilgiler, Yunan işgalinin siyasal ve toplumsal sonuçlarını ortaya koyarken Mustafa Kemal Paşa öncülüğünde başlayan Türk İstiklal Harbi’nin dayandığı dinamiklere de açıklık getirmektedir.

Son olarak, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı’na bağlı İzmir Kalkınma Ajansı’nın, büyük zaferin 100. Yılına yakışır bir yayıncılık örneği sergilediğini belirtmek isterim. Türkiye İktisat Kongresi, Lozan Konferansı ve Cumhuriyetin ilanının 100. Yılına tesadüf eden 2023 yılında da, diğer kamu kurum ve kuruluşlarının benzer yayınlara imza atmasını temenni ederim.

“YÜZYILA DAMGASINI VURAN ÖNDER: ATATÜRK” KİTABINDA DÜNYA LİDERİNİ ANLAMAK, ANLAYABİLMEK

TO UNDERSTAND AND BE ABLE TO UNDERSTAND THE WORLD
LEADER IN THE BOOK "ATATÜRK, THE LEADER WHO SHAPED THE
CENTURY"

Betül BATIR*

Geliş Tarihi/Received:12.12.2022

Kabul Tarihi/Accepted:04.06.2023

ABATIR, Betül, (2023), “Yüzyıla Damgasını Vuran Önder: Atatürk” Kitabında Dünya Liderini Anlamak, Anlayabilmek”, Belgi Dergisi, S.26, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Yaz 2023/II, ss. 277-285.

“Tarih yazmak, tarih yapmak kadar mühimdir. Yazan yapana sadık kalmazsa, değişmeyen hakikat, insanlığı şaşırtacak bir mahiyet alır.”

Gazi Mustafa Kemal Atatürk

Mustafa Kemal Atatürk’ün hayatı, eğitimi, başarıları, katıldığı savaşlar, eserleri, devrimleri, ilkeleri her biri ayrı bilim dalının uzmanları için kaynak niteliğindedir. En kapsamlı araştırma ve detaylı izahat ise Sadık K. Tural’ın kitabında söylediği gibi namuslu tarihçiler¹ tarafından yapılmalıdır. Tarih bilim dalında uzman olanların hazırladığı kitaplardan farklı bir yapı ve üslup taşıyan üçüncü basımı yapılan *Yüzyıla Damgasını Vuran Önder: Atatürk* isimli eser, kavramları ve olguları tahlil edip hükme bağlama çabasının örneklerinden biridir.

Türk Dili ve Edebiyatı alanında bilim insanı olan Prof. Dr. Sadık K. Tural² tarafından kaleme alınan *Yüzyıla Damgasını Vuran Önder: Atatürk* isimli eser kronolojik tarih metoduyla yazılmış bir eser olmayıp tarihçiler tarafından yazılan eserlerden bu anlamda farklılık göstermektedir. Türk diline hâkim bir bilgin olan Sadık K. Tural, kavramlarla durum tespiti yaparak Mustafa Kemal Atatürk’ü anlamayı ve anlatmayı başarılı bir şekilde ifade etmiştir. Kitabın ilk baskısı Nisan 2015 yılında (2.500 adet)³ ve ikinci baskısı Ocak 2018 yılında (1.500 adet) yayınlanmıştır. Editörlüğünü Prof. Dr. Serap Taşdemir’in yaptığı üçüncü baskı ise Eylül 2022 tarihinde (2.000 adet) Eğitim Dostları Vakfı’nın yayını olarak gözden geçirilerek ve eklemeler yapılarak gerçekleştirilmiştir. Tamamı 448 sayfalık olan

*Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa Hasan Âli Yücel Eğitim Fakültesi, bbatir@iuc.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0003-0061-3889>).

1 Bkz. Sadık K. Tural, *Yüzyıla Damgasını Vuran Önder: Atatürk*, Gözden Geçirilmiş 3. Baskı, Ankara: Eğitim Dostları Vakfı Yayını, 2022, s.11.

2 Prof. Dr. Sadık K. Tural: 7 Temmuz 1946, Kırıkkale doğumlu. İlk ve ortaöğrenimini Kırıkkale’de yaptı. Ankara Üniversitesi DTCF Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü’nde başladığı üniversite eğitimini Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi’nde tamamladı. Bir süre öğretmenlik (1964-67, 1971-72), *Türk Ansiklopedisi’nde* düzeltmenlik ve redaktör yardımcılığı (1968-71) yaptı. 1972’de Hacettepe Üniversitesi’nde Türkçe öğretim görevlisi, 1973’te asistan oldu. Uzun yıllar görev yaptığı bu üniversitede edebiyat doktoru (1978), yardımcı doçent (1982), doçent (1983) ve profesör (1988) oldu, bir süre sonra Gazi Üniversitesi’ne (1989) geçti, Türk Dili ve Edebiyatı bölümü ve Sanat Tarihi bölümü başkanlıkları yapıp 1996’da görevlerinden çekildi. DPT’de kültür plânlamacısı (1984-88), Atatürk Kültür Merkezi Başkanı (1993-2002) olarak görev yaptı.2000-2009 yıllarında Atatürk Kültür dil ve Tarih Yüksek Kurumu başkanlığında bulundu. Kendisinin yayınlanmış kitapları ve makaleleri bulunmaktadır.

3 Eserin ilk baskısı hakkında yapılan tanıtım çalışması hakkında bkz: Serap Taşdemir, “Yüzyıla Damgasını Vuran Önder: Atatürk” Üzerine”, *Atatürk Haftası Armağanı*, 10 Kasım 2017, Ankara: ATASE, 2017, s. 43-49.

eserin kapağında yer alan Mustafa Kemal Atatürk'ün nadir fotoğraflarından biri Hanrı Benazus'un arşivinden, Serpil Sümer ve Fuat Sümer tarafından seçilmiştir.

Sadık K. Tural kitabı, tarihin ruhuna, ataların ruhuna saygı olarak kaleme aldığını, bilinçli benlikli ve kimlikli olma heyecanı ile bilgi ve belgeleri aktardığını belirtmektedir (s.190-191). Bu özel ve hassas tutum kitabın başlangıcında da görülmektedir. Bu kitabın yeni baskını Eğitim Dostları Vakfı yaptırmıştır; ancak baskı giderlerini karşılayan Ankaralı iş insanı merhum Ayhan Sümer'i anlatan Vakıf başkanının ve aile temsilcisinin yazdıkları iki yazı birer vefa örneğidir. (s.11-17).

Sadık K. Tural eserinde toprağın ruhunu, ataların ruhunu "Vatan Tapusu Bilinçli Paydaşlarıdır" başlığında ayrıntılı bir şekilde açıklamaktadır (s.263-269). Sadık K. Tural, Mustafa Kemal'i de atalarının ruhlarının, çığlıklarının nasıl çağırıldığını, elinde lüks bir yaşamı seçme imkânı varken O'nun nasıl bağımsızlık için mücadeleyi seçerek cephelerde İstiklâl Savaşı verdiğini anlatmaktadır:

"O, Çanakkale'nin ateş çemberinden sonraki, Güneydoğu Anadolu'daki sıkıntılı ayların ardından, İstanbul'a yeni dönmüştür. Otuz dokuz yaşında bir Tuğgeneral... Kemal Paşa, ataların çığlığını benliğinde duyarak, bakınız ne diyor: "Atalarımın ruhu beni göreve davet ediyordu." (s.191;308).

Atatürk'ün 57 yıllık hayatının değişmeyen millî ve insanî hedeflerini Sadık K. Tural üç maddede sıralamaktadır:

1. Bağımsız devlet kurabilme yeteneği,
2. Sömürgeleşmeye ve ayrışmaya karşı çıkma bilinci,
3. Özgüven duygusu ve teknoloji yüksek millî ordu sahipliği (s.147-148).

Gelecek, tarihimizdeki olayların ve tarihî kişilerin değerlendirilmesi ile yönlendirilebilir (s.42;164). Bu yargı, Sadık K. Tural'a göre Atatürk'ün vizyonunun temelini de oluşturmaktaydı.

Sadık K. Tural, kitabında savaş kavramını *sonucu önceden yazılmış bir senaryo* olarak ifade ederken, bu kavramı *zafer veya ganimet toplama, sömürü şartlarını belirleme oyunu* olarak tanımlamaktadır. Bu tanım üzerinden *tarihin devletler mezarlığı, milletler hastanesi* olduğunu *akıllı, bilgili, bilinçli aydınların bildiklerini*, bu bilinçle tarihi olayları değerlendirirken de *tarihte yaşamış yönetici/lider sayılanların bilincine, durum bilgisine, kararlılığına ve inandırıcılığına bağlı olduğunu* da anlayabileceklerini belirtmektedir (s.72) :

Sadık K. Tural, eserin bütününde işgal altındaki bir devletin, Türkiye devletinin yeniden doğuşunda verdiği İstiklâl Mücadelesi'nde ve Türkiye Cumhuriyeti'nin "Devlet Ebed Müddet" oluşunda üç önemli vesikayı detaylandırmaktadır. Mustafa Kemal Atatürk'e ait olan bu vesikalar; Havza'dan yazılan telgraflar⁴, Amasya Tamimi ve Sivas Kongresi açılış konuşmasıdır. Tural bu vesikaların temelinde Mustafa Kemal Atatürk tarafından yazılmış, söylenmiş vesika ve nutuklara da zaman zaman yer vermektedir. Bir "ihtilal beyannamesi", bir "isyan bildirisi" olarak adlandırdığı üç metin için ise şunları söylemektedir:

4 Havza Postahanesi'nden kendi imzasıyla çekilen 44 adet telgraf. Bkz. s.87.

Yüzyıla Damgasını Vuran Önder: Atatürk” Kitabında Dünya Liderini Anlamak,
Anlayabilmek

“Bir ihtilal beyannamesi, bir isyan bildirisi olan üç metin ise, akıl sahiplerinin tekrar tekrar okuması gereken üç müthiş belgedir: Amasya Tamimi; Sivas Kongresi Açış konuşması; 24 Nisan 1920 günü Millî Meclis’teki konuşması...”

Bu metinlerin özü, vatanın ve milletin bölünmezliğini, Türklüğe dayalı bağımsız yeni bir devlet kurulmasının vaz geçilmezliğini bildiren durum tespitleridir.

Bu metinlere yansıyan durum tespit bilgisi ve çözüm tekliflerinin öğrenilmesi, O’nu ve zaferini anlamayı kolaylaştıracaktır.

Bu metinlere ilişkin tahlil ve yorumları namuslu tarihçilere bırakıyorum.”(s.92).

Mustafa Kemal Atatürk’ün telgrafları kadar Meclis konuşmaları, Nutuk, Söylev ve Demeçleri özellikle tarih bilimi ile uğraşan uzmanlar için bir arşiv niteliğindedir. Temel kaynaklar olarak söylediğimiz bu eserleri her Türkiye Cumhuriyeti vatandaşının okumuş olması gerekmektedir. Sadık K. Tural, kitabının birçok yerinde Mustafa Kemal Atatürk’ün eserlerinden biri olan Büyük Nutuk’tan söz etmektedir (s.185-186;308). Nutuk neden önemlidir ve neden tekrar tekrar okunmalıdır sorusuna bir cevap gibi özetlediği “meşruiyetin nelerin bedeli olduğunun tarih önünde açıklamasıdır” yargısını kanıtlarcasına yer verdiği Nutuk’taki son cümlelerdir:

“Efendiler, bu nutkumla, millî varlığı sona ermiş sayılan büyük bir milletin, istiklâlini nasıl kazandığını, bilim ve tekniğin en son esaslarına dayanan millî ve çağdaş bir devleti nasıl kurduğunu anlatmaya çalıştım.

Bugün ulaştığımız netice, asırlardan beri çekilen millî felaketlerin yarattığı uyanıklığın eseri ve bu aziz vatanın her köşesini sulayan kanların bedelidir.” (s.185-186).

Üçüncü baskısı yayınlanan *Yüzyıla Damgasını Vuran Önder: Atatürk* isimli kitapta ana kaynaklar diyebileceğimiz birinci el kaynaklardan ve her biri konusunda uzman kişiler tarafından yazılmış eserlerden yararlanılmıştır. Belge ve vesikaların orijinallerine ulaşılarak, değerlendirmeler bunlar üzerinden yapılmıştır. Bu anlamıyla da eser Atatürk dönemi ile ilgili çalışma yapacaklar için bir literatür bilgisini de içinde barındırmaktadır. Yapılacak birkaç ilâve ile birlikte eserin bir sonraki basımında bu zengin kaynakçanın yer almasının faydalı olacağını belirtmeliyim.

Eserde zaman zaman tarihçilere seslenen Sadık K. Tural, bazı konuların araştırılmaya ihtiyacı olduğunu ve araştırılmayan konuların varlığından söz etmektedir. Disiplinlerarası bir çalışma örneği olarak bu eser, biz tarihçilere, farklı bir eleştiri ile bizden ne beklenildiğini fark ettirmesi adına önemlidir.

Sadık K. Tural, tarih denilen alanı veya olguyu, *bilgisi, bilinci, cesareti ve vizyonu* olan önderlerin belirlemiş bulunduğu süreçler toplamı olarak anlamaktadır; bu gerekçeyle, Mustafa Kemal Atatürk’ün, 1920-1938 arasındaki işlev ve etkisine bilgi, bilinç, cesaret ve vizyon kavramları açısından bakılmasını tavsiye etmektedir (s.261).

Kavramlar üzerinde duran Sadık K. Tural, Mustafa Kemal Atatürk’ün yaşamı boyunca her konuda yapmış olduğu *durum tespitini* açıklamakta ve kendisi de tarihî olayları anlatırken metodoloji olarak bu yöntemi benimsediğini belirtmektedir.

“Yolumuzu Kavramlarla Belirleyelim” alt başlığıyla (s.187) Sadık K. Tural, kavramların önemine ve derinliğine dikkat çekmektedir. Burada başarılı bir lider olarak Mustafa Kemal Atatürk’ün “özgüven” özelliğine vurgu yaparak “komut” kavramı üzerinden Atatürk özelinde bunu örneklendirmektedir:

“Özgüven duygusu belirgin olan; güvenilir olduğundan şüphe edilmeyen; kahraman olduğuna inanılan bir komut vericinin emrini, komutunu, asker kendinden geçercesine dinler ve gereğini yapar.

“Size taarruzu değil, ölmeyi emrediyorum!” diyen Yarbay Mustafa Kemal’in bu emri, o askerin bedeninde ve ruhunda nasıl yankılandı? ” (s.189).

Sadık K. Tural’ın kitabında vurgulanan bir durum da 20. Yüzyılın ilk çeyreğinde Anadolu ve Balkan Türklüğü’nün iki büyük sınavdan geçtiği, bu sınavlarının ilkinin Balkan Savaşları ikincisinin de Birinci Dünya Savaşı olduğudur (s.196). Emperyalist güçlerin taşkınlıklarını artırıp, azınlıklarla yaptıkları işbirliklerine yer verilen eserde Mustafa Kemal Atatürk’ün Milli Mücadele’yi örgütleme safhaları ve bu sıradaki telgrafları dikkat çekmektedir.

Sadık K. Tural eserinde, savaşlara ilişkin verilen istatistikî bilgilerdeki rakamların farklılığına dikkat çekmektedir. Örneğin Çanakkale Savaşı’nda verilen istatistikî bilgilerdeki farklılığa değinerek titiz çalışmasını da gözler önüne sermektedir (s.204-205; Ayrıca bkz.32. dipnot, s.69).

Bir devleti yok sayan ve ortadan kaldıran iki anlaşmaya yer verdiği “Osmanlı Devletini Yok Sayan Metinler: “Mütareke” ve “Sevr”” alt başlığında aktarmış olduğu bölümü, kaynaklara dayandırdığı şu düşündürücü cümlelerle sona erdirmektedir:

“Emperyalistlerin kalıcı barış adına çözüm söyledikleri bu Sevr metnini, Padişah denilen kişi ile aciz hükümet imzaladılar. Saltanat Şûrası’nda ayağa kalkmak suretiyle oylama yapıldı. İlk ayağa kalkan kişi Vahdettin oldu. Sultanın ve yönetimin *kalıcı barış adına çözüm* iddiasıyla teslim olma, esaret ve zillet uygulamalarına razı olma anlamına gelen bu metinde öyle cümleler var ki, saltanat ve hilafet sevdalılarının bu cümleleri niçin görmezden geldiğine şaşırır kalırsınız” (s.208).

Eserin dipnotlarında kaynaklara dayandırılarak verilen ilâve bilgiler ise birer araştırma konusu olabilecek içeriklere sahiptir. Yine dipnotlara Sadık K. Tural, kitabın bütünlüğünü bozmamak adına eleştiri, bilgi düzeltmesi ve fikirlerini aktarmayı da ihmal etmemiştir. Dipnotlarda bilim insanlarının eserlerine atıfta bulunurken, eseri hazırlarken almış olduğu kişisel destek ve yardımları belirterek emek saygısına ve vefalılığına da bir bilim insanı olarak örnek olmuştur. Eser, ülkenin gelecek nesline tarih bilincini aşılama ve Mustafa Kemal Atatürk’ü anlama gayretiyle, Ata sevgisini kazandırmanın yanında bilim camiasına etik değerler ve nezaket adına kazandırdıkları değerlerle de anılmaya lâyıktır.

Sadık K. Tural, kavram ve tanımlara yer verdiği eserinde İstiklâl Savaşı’nı şöyle tanımlamaktadır:

“İstiklâl Savaşı, yokluğun, yoksulluğun ve çaresizliğin çok üstün teknoloji ve silahlara sahip olan emperyalizme karşı kazandığı bir müthiş zafer, Türk kahramanlığının yeni bir destanıdır. Onun başkomutanı Gazi Mustafa Kemal Paşa komutasındaki Mehmetçikler 26 Ağustos sabahı başlayan büyük taarruzla 9 Eylül’de İzmir’de tamamlanan bir zafer kazandı.” (s.210).

Yüzyıla Damgasını Vuran Önder: Atatürk” Kitabında Dünya Liderini Anlamak,
Anlayabilmek

Dipnotlarda, kitaplarda az rastlanılan anılara da yer vermiş olması önemlidir. Bunlardan biri olarak konuyla ilgili paylaştığı bir anıda; Şükrü Kaya'nın 30 Ağustos Zafer Bayramı gecesi Çankaya'daki sofrada Atatürk'e yönelttiği soru karşısında aldığı cevabın önemini gözler önüne sermektedir:

“Şükrü Kaya 30 Ağustos Zafer Bayramı Gecesi Çankaya'daki sofrada “Paşam, İstiklâl Harbi'nde başkumandan sıfatıyla muharebelerde verdiğiniz emirler bir yerde toplanmış mıdır?” sorusuna verdiği şu cevap Atatürk düşmanlarını utandıracak bir anlam derinliği taşıyor: *“Bir gün, Kurtuluş Savaşı'nın, millî mücadelenin askerî tarihini yazacaklar belki de benim başkumandan sıfatıyla verdiğim bir yazılı ve imzalı emrime tesadüf etmeyeceklerdir. İstiklal Harbi'ndeki arkadaşlarım buradadırlar, hep bilirler. Ben muharebede daima o cepheden bu cepheye gider, yapılması icap eden harekâtî kumandanlara dikte eder, onlara not ettirir ve kendilerini ikna ettikten sonra şimdi ordu birliklerimize derhal bu harekâtın yapılmasını kendi imzanızla tebliğ ediniz! derdim.”* (19 numaralı dipnot, s.211-212).

“Savaş zarurî ve hayatî olmalıdır. Milletın hayatı tehlikeye maruz kalmadıkça savaş bir cinayettir” sözü ile barışı şiar edinmiş bir önder olan Mustafa Kemal Atatürk, İstiklâl Mücadelesi ile büyük devletlerin mandası olan diğer sömürgeci ülkelere de örnek olmuştur. Savaş durumlarını ortaya çıkaracak belli başlı olgulara değinen Sadık K. Tural, vatandaşların, halkın ve özellikle de gelecek nesillerin bu maddeleri bilmesi hatta örgün eğitim programlarında da bu bilginin aktarılması gerektiği üzerinde durmaktadır (s.110).

Sadık K. Tural eserinde söz ettiği ve Millî Mücadele'nin önemli belgelerinden biri olarak nitelendirdiği Amasya Genelgesi'ni yazarak emperyalizme savaş açan ve milleti de bu savaşa inandırarak mücadeleyi örgütleyen Mustafa Kemal Atatürk'e yöneltilen “Zafer nasıl kazanıldı?” sorusuna verdiği cevabın önemini paylaşmaktadır:

“Türk subayı kumanda etmesini ve Türk askeri ölmesini bildi ve böylece zafer kazanıldı!” diyen de ordusuna daim sevgi ile yaklaşmış güvenen de O'dur.”(s.212-213).

Eserde, Sadık K. Tural'ın çeşitli gün ve zamanlarda yapmış olduğu konuşmalara da yer verilmiştir. Bu konuşmalar, Sadık K. Tural tarafından yazılı ve kaynakçalı metinler haline getirilerek çeşitli dergilerde yayımlanmış makalelerden oluşmaktadır. Bu nevi bir konuşma Sadık K. Tural tarafından 10 Kasım 2008 tarihindeki Devlet yetkililerinin hazır bulunduğu Anma Töreni'ndeki konuşmasıdır. Kaynaklarla beslenen çalışmada kavramlar üzerinden başlangıç yaparak benzetmek fiili ve benzeşerek bütünleşmek kavramlarının bir ulus için öneminden bahsetmiştir (219-220). Eserin birçok yerinde de benzeşerek bütünleşmek kavramının önemle vurgulandığı görülmektedir ki (s.260) vatandaşlık eğitimi ve bilinçli vatandaşlık konusunda da dikkatle incelenmesi gereken bir tanımdır.

Yine bu konuşmasında 21 Haziran gecesi, Genç Paşa'nın kaleme aldığı Amasya Tamimi'nin, ki Tural bu genelgeyi diriliş belgesi olarak isimlendirir, taşıdığı önemin belgenin ilk cümlesinde yazan bir uyandırma çığılığı olduğunu vurgulamıştır.

Sadık K. Tural eserinde, Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün bağımsızlık mücadelesindeki ve emperyalizmle savaşındaki zaferi, Mustafa Kemal hareketi diye tanımlar ve bunun beş temel özelliğini maddeleştirir:

“Birincisi, kişi ve toplum ölçeğinde, özgüven duygu ve düşüncenin uyandırılması...

İkincisi, bedeli ne olursa olsun, bağımsız bir devlet sahibi olma imanı etrafında bütünleşmek...

Üçüncüsü, benzeme, benzeşme ve istikrar içinde bir arada yaşama bilinci...

Dördüncüsü, yeniden oluşturulan otoriteyi benimseme ve onun tamamlayıcısı olan hukukun/adaletin eşitlikle işletilmesi; toplumun istikrara kavuşturularak, üretim ve tüketime katılması, kalkınma heyecanı duyması...

Beşincisi ise, düşmanını caydırıcı ve caymayanı kahredici bir millî ordu kurup, ordunun rejimi/otoriteyi koruması, hem cumhurun, hem ordunun parçası olma bilincinin, her vatandaşta uyandırılması...

Bu beş maddeyi, aslında, bir maddeye dönüştürebiliriz: *Bağımsız devlet, şerefli millet olma düşüncesine sahip çıkarak, millî düşüncenin biçimlendirdiği davranışlarda bulunarak, millî bütünlüğün sağlanmasına imkân veren, benzeştirici kurum, kuruluş ve yöntemleri hayata geçirmek.*

Ortak paydası bağımsızlık ve benzeşme, yeniden millî bütünleşme, yeniden millî yapılanma, millî erk'e bağlanma hareketi olan Türk İnkılâbı da, Atatürkçü düşünce de, işte budur.” (s.228).

Sadık K. Tural Mustafa Kemal Atatürk'ün, bir benzeştirme modeli olarak Türk İnkılâbını, Türk modernitesini ortaya çıkardığını anlatmaktadır (8. Dipnot, s.230):

“Türk İnkılâbı her yanıyla ve yönüyle; Atatürk'ün, köklerini vatanseverliğe, tarih bilincine ve dil duyarlılığına bağladığı yepyeni bir benzeştirme modelidir. Türk İnkılâbı, eşi neredeyse yok denilebilecek türden bir başarının, emperyalizme karşı kazanılmış askerî, siyasî ve ekonomik zaferin adıdır.” (s.230).

“Atatürk'ün önderliğindeki Türk İnkılâbı, milliyetçiliği, bağımsızlığı, Cumhuriyeti, Türk kalkınmasını ve Türk modernitesini devletin aslı özelliği sayan; dışarıda da, devleti ve milleti, onurlu ve saygın kılarak, hâlâ geçerli olan Lozan ve Montrö anlaşmalarını imzalatma iradesine sahip bulunan *bir fikir ve uygulamalar bütünüdür*” (s.262).

Türk inkılâbının mutlak bir ihtiyaçtan doğduğunu, Mehmet Arif Demirer tarafından kendisine ulaştırılan “Atatürk'ü Koruma Kanunu Konusundaki Anket”e verdiği cevaplarda ayrıntılı açıklamış ve eserinde de bu ankete yer vermiştir⁵. Bu metinde Sadık K. Tural bir durum tespiti yaparak 100. Yıl kutlamalarına yetiştirilmek üzere bir çalışma başlatılmasını da önermektedir:

“1923-1938 yılları arasında Atatürk'ün önderlik ettiği sosyal, kültürel ve ekonomik hamlelerin, kurumlaştırmaların ve bütünleşme ile kalkınma heyecanı nitelikli oluşumların her birini, o tarihteki komşumuz devletler ve Avrupa'dan seçilecek beş ülke ile *mevcut ne idi ne yapıldı* soruları ışığında karşılaştırmak TC'nin 100. yıl kutlamalarının problematiği olmalıdır.”(s.247).

⁵ “Atatürk'ü Koruma Kanunu Konusundaki Anket” başlıklı çalışma, Mehmet Arif Demirer tarafından daha sonra kitap olarak basılmak üzere yapılmış bir çalışmadır. Demirer tarafından yapılan bu anket çalışması seçilen bilim insanlarına yazılı şekilde gönderilmiştir. Bkz. Sadık K. Tural, *Age.*, s.241-253.

Yüzyıla Damgasını Vuran Önder: Atatürk” Kitabında Dünya Liderini Anlamak, Anlayabilmek

Kavramların önemine değinen Sadık K. Tural, Mustafa Kemal Atatürk’ü anlamak için şu on kavramın O’nun hayatındaki yerini bilmek gerektiğini belirtmektedir:

“Özgüven duygusu; samimiyet; istiklâl; millî hüviyet; milliyetçilik; halkı sömüren kişi ve grupları yok edici kararlı mücadele; muasır medeniyet, değiştirip dönüştürme iradesi; içte ve dışta başkaldırılmadıkça barış; vizyon”. (s.255).

Bir dil uzmanı olarak Sadık K. Tural’ın, kavramları, deyimleri ve benzetmeleri çok yerinde seçtiği eserin tamamında görülmekle birlikte doğa olaylarıyla benzettiği durumlar da akılda kalması ve anlamlandırılması açısından son derece değerlidir. Örneğin “Depremler Yılların Korkusuz ve Bilinçli Kahramanı” başlığında devletin o günkü durumunu deprem gibi bir doğa olayıyla açıklaması takdire şâyândır (s.315-331). Depremle yerle bir olmuş olan bir devleti⁶ yeniden ayağa kaldıran ise Mustafa Kemal Atatürk’tür (s. 322; 331; 337).

Bu deprem karşısında Mustafa Kemal Atatürk’ün İstanbul’da bulunduğu altı ay içerisinde yapmış olduğu durum tespitindeki soruları şöyle aktarıyor Sadık K. Tural:

“Durum tespiti şudur: Maddi ve manevî olarak nelerimiz var, nelerimiz eksik, neyiz yok? Kim bizden neler almak istiyor, engelliyor, düşmanlık ediyor, edebilir? Biz diyecek bir topluluğu oluşturmak için neler yapmalıyız?

Mustafa Kemal Paşa altı ayın sonunda, yaptığı durum tespitine bağlı olarak Anadolu’ya geçmek dışında bir çözüm bulunmadığı kararını verdi. Bunu ilk kez bir muhalif gazeteciye söylemişti. Alemdar gazetesinde yazan Refi Cevat adlı kişi, Kemal Paşa ile Şubat 1919’da bir söyleşi yapmış. Gazeteci tam çıkarken Kemal Paşa söyle demiş: “Refi Cevat Bey, siz sormadınız, ama yazmamanız kaydıyla söylemek isterim: Ne yapmalı bu durumda? Anadolu’ya çıkmalı, mücadele oradan başlatılmalıdır.”(s.91; 338).

Sadık K. Tural, Mustafa Kemal Atatürk’ün Sivas Kongresi Açılış konuşmasının tarihe vurulan bir damga ve alınan kararların ise ilk Türk Cumhuriyeti’nin temel taşlarından olduğunu vurgulamaktadır (s.347).

Sadık K. Tural çalışmalarıyla, faaliyetleriyle tarih bilincinin kazanılması konusunda yapmış olduğu çalışmalarını; çeşitli yayınlar, konuşmalar, röportajlar ve gazete-dergi-televizyon kanallarında yaptığı söyleşilerle sürdürmektedir. Eserinde konuyla ilgili daha önce yapılmış olan söyleşilerine de burada yer vermiş olması (s.353-397) bilgiye ulaşılabilirliği sağlama ve bilginin yaygınlaştırılması adına oldukça faydalıdır.

Eserin son bölümü diyebileceğimiz “Tarihten Gelen Uyarılar” başlığı;

-Havza’dan Gönderilen Bazı Telgraflar,

-Mustafa Kemal Paşa’nın Sivas Kongresi’ni Açış Konuşması,

-Atatürk’ün Gençliğe Hitabesi alt başlıklarıyla tarihten önemli bilgi ve belgelerle geleceğe seslenmektedir (s.403-437). Türkiye Cumhuriyeti’nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk’ün, en büyük eserim dediği Cumhuriyet’i, geleceğin gençlerine emanet etmiş olmakla düşünce mirasına sahip çıkılması gerektiğini de çeşitli söz ve eylemlerinde dile getirmişti. Bunları ortaya çıkarmak, gelecek nesillere aktarmak, geleceğimizi tarih bilgisi üzerine kurmak, vatandaşlık bilincinde olan biz bilim insanlarına düşmektedir. Bu bilinçte

6 Sadık K. Tural depremler yılları olarak 1912-1922 yıllarını esas aldığı söylemektedir (s.91).

olmak ve eserler ortaya çıkarmak ne büyük bir görev bilincidir. Bu anlamda değer taşıyan, yakın tarihimizi ve Mustafa Kemal Atatürk'ü kavramlar üzerinden anlatmaya çabalayan bu eseri kaleme alan Sadık K. Tural'a genç tarihçiler minnettar olacaktır. Bu telgrafları ve belgeleri okudukça Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının içinde buldukları zorlukları, yoklukları, iştahı kabarmış emperyalist güçlerin paylaşım planları ve işgallerini, entrikaları, tutuklamaları, yasakları, engelleri, işbirliklerini, din sömürsünü, toplumsal iflası, ekonomik olarak tükenmişliği, umutsuzluğu ve bunun gibi tüm kötü yapının çıplaklığıyla ortada olduğu depremlili yılları görmemiz hatta yaşamamız mümkün. Bu eseri okurken, topağın ruhu, ataların ruhu sizinle konuşuyor.

Kitap Kişi Adları dizini ile sona ermektedir (s.439-447).

Sadık K. Tural kitabın farklı yerlerinde ve kitabın başlangıcında yer alan "Atatürk'ü Kimler Anlamadı" başlığında Mustafa Kemal Atatürk'e yapılan kasıtlı saldırılardan, akıl tutulması yaşayan iç ve dış düşmanların varlığından bahsederek, ulusun vatandaşlarına ve gelecek nesillere, bu konuda gerçek bilgilerle donanımlı olmalarını, fesat ve kışkırtma içerikli bu oyunlara karşı uyanık olmalarını da önemle vurgulamaktadır. Eseri kaleme almasının bir diğer sebebinin de Mustafa Kemal Atatürk'ü anlamak ve anlatmak olduğunu bir kez daha yinelemektedir. Mustafa Kemal Atatürk'ü "büyük lider", "büyük devrimci", "büyük yalnız" olarak isimlendirirken "Gazi Mustafa Kemal Paşa'yı yeterince tanıdık ve anladık mı?" (s.21) sorusu ve devamında gelen soru listesi ise kitaba başlangıç yapan okuyucuyu heyecan duygularıyla sorgulama süzgecinden geçirmektedir:

"Yalnızca 57 yıl yaşamış, cepheden cepheye koşmuş, lider kavramının bütün özelliklerini şahsında toplamış, "büyük lider", "büyük devrimci", "büyük yalnız" Gazi Mustafa Kemal Paşa'yı yeterince tanıdık ve anladık mı? Atatürkçülük adına söylenenlerde, yazılanlarda, Mustafa Kemal Atatürk'ün büyük değişim ve dönüşümlerle Türklüğü diriltmek, cehaleti, yoksulluğu ve "kimsesiz"liği yok etme savaşçısı olduğunu kavrayabiliyor muyuz? Aydınlarımız O'nun bağımsızlık ve egemenlik bilincinin kökleşmesi bağlamındaki mücadelesinin yurt içinde ve yurt dışında hangi kişi ve odaklarca engellenmeye çalışıldığını yeterince biliyorlar mı?(..)

Gazi Paşa'yı, Mustafa Kemal Atatürk'ü tanımayan, peşin hükümlerle kirlenmiş duygu, düşünce ve hayalleri ile davranışlarını, cemaat psikozlarına ait çirkin ve bayağı iftiralılarını sürdürenler hem bilgiden hem insaftan nasipsizler.

Atatürk'ü eksik veya yanlış tanıma konusunda, azınlık ruhlular ile iman-ibadet bezirgânları çok çalıştı; emperyalist ülkeler de bilerek isteyerek onlara destek verdiler, içimizden devşirdikleri muhterisleri kullandılar. 'Yunan askeri ülkeyi işgal etseydi de, 'Keşke ATATÜRK olmasaydı' diyebilen vicdansızların, akıl tutulması yaşayan azınlık ruhlu yaratıkların, hoşgörü hattâ itibar görebildiği bir ülke düşünün. Ülkemizde gerçeği anlatmaktan yorulmamak da önemli bir görevdir". (s.21-23).

Yakın tarihimizi anlamak, Mustafa Kemal Atatürk'ü anlamak adına yapılan çalışmalara katkı sağlayan bu eser farklı noktalardan ufuk açıcudur. Mustafa Kemal Atatürk'ü anlatan bir çok tarihi kitapların yanında edebiyat kökenli bir bilim insanının Mustafa Kemal Atatürk'ü anlatması; tespit ve değerlendirmelerini ana kavramlara dayandırıp olayları ve kişileri o kavramdaki yerleri açısından değerlendirmiş bulunması eserin farklılığını ortaya koymaktadır. Her ele aldığı kavramı öncelikle kökenini gösterip mutlaka tanımlamış olması da, aynı konularda yazılmış eserlerden farklı kılan yanıdır. Tarih bilinci, dil bilgisi, vatandaşlık eğitimi, gençlere öğüt, birinci el kaynaklarla doğru bilgiye erişim, sorgulama ve

Yüzyıla Damgasını Vuran Önder: Atatürk” Kitabında Dünya Liderini Anlamak,
Anlayabilmek

değerlendirme gibi saymakla bitmeyecek faydalar sağlayacak çok yönlü bu eseri armağan eden Prof. Dr. Sadık K. Tural Hocamıza teşekkürü bir borç sayarım.

Kaynak

Tural, Sadık K. (2022), *Yüzyıla Damgasını Vuran Önder: Atatürk*, Gözden geçirilmiş ve eklerle 3. Baskı, Ankara: Eğitim Dostları Vakfı Yayını.

PROF. DR. ZAFER TOPRAK'I KAYBETTİK

20. yüzyıl başı ve Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarına ilişkin yaptığı çalışmalarla tanınan Prof.Dr. Zafer Toprak hocamızı 3 Haziran 2023'te kaybettik. Ailesine ve tüm sevenlerine baş sağlığı diliyoruz. Yazdığı kitaplar ve makalelerle büyük bir hazine bıraktı. Yeni çalışmalara öncülük etti ve ilham verdi. Prof.Dr. Zafer Toprak Belgi Dergisi Yayın Kurulu üyesiydi. Saygıyla, minnetle anacağız.

(Fotoğraf, 3 Kasım 2009, Pamukkale Üniversitesi Denizli, "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında İktidar-Muhalefet İlişkileri" konulu konferanstan)

BELGİ
Pamukkale Üniversitesi
Atatürk Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi
YAZIM KURALLARI

Belgi, Atatürk Araştırma ve Uygulama Merkezi tarafından yayımlanan yakın dönem Osmanlı Tarihi, Atatürk ve Cumhuriyet dönemini içeren özgün, bilimsel makalelere yer verir. Uluslararası hakemli bir dergi olan Belgi, kış ve yaz olmak üzere yılda iki defa yayımlanır.

Yayımlanacak yazılarda bilimsel araştırma ölçütlerine uyma, alana bir yenilik getirme ve başka yerde yayımlanmamış olma şartı istenir. Yayımlanmamış olmak şartıyla daha önce bilimsel toplantılarda sunulmuş olan bildiriler de kabul edilebilir.

Yazıların Değerlendirilmesi

Belgi'ye gönderilen yazılar, yayın kurulunca dergi ilkelerine uygunluk açısından incelenir. İlkelere uygun bulunanlar, iki hakeme gönderilir. Hakem raporlarından biri olumlu, diğeri olumsuz ise üçüncü bir hakem belirlenir. Yazarlar, hakemlerin önerilerini dikkate alırlar; fakat katılmadıkları hususlara itiraz etme hakkına sahiptirler.

Yayımlanmasına karar verilen yazılar sayfa düzenlemesi yapıldıktan sonra pdf formatıyla yazarlara gönderilir. Yazar son okumayı yapar ve gerekli düzeltmeleri çıktı üzerinde göstererek dergiye geri gönderir.

Hakem raporları beş yıl süreyle saklanır.

Yazılardaki görüşlerin sorumluluğu yazarlarına aittir.

Yazıların telifi, PAÜ. Atatürk Araştırma ve Uygulama Merkezi'ne devredilmiş kabul edilir. Bu devir, internet ortamında yayımlanmayı da kapsar.

Yayımlanmayan yazılar iade edilmez.

Yayın Dili

Belgi'nin dili Türkçedir. Ancak başka dillerde yazılmış makalelere de yer verilebilir.

Yazım Kuralları ve Sayfa Düzeni

Yazılar A4 boyutunda (29.7x21 cm) kâğıda, MS Word veya MS Word uyumlu programlarla yazılmalıdır. Yazı karakteri olarak Calibri kullanılmalıdır. Yazılar 10 punto ve tek satır aralığıyla yazılmalıdır. Sayfa kenarlarında 2,5 cm boşluk bırakılmalı ve sayfalar numaralandırılmalıdır. Yazılar 20 sayfayı geçmemelidir.

Yazarın adı, soyadı büyük olmak üzere koyu, adresler ise normal harflerle yazılmalı; yazarın görev yaptığı kurum, haberleşme ve e-posta adresi belirtilmelidir.

En fazla 150 sözcükten oluşan, 8 puntoyla yazılmış Türkçe ve İngilizce özetler, özetlerin altında genelden özele doğru en az 4, en çok 8 sözcükten oluşan anahtar kelimeler verilmelidir.

Başlıklar kalın harflerle yazılmalıdır. Uzun yazılarda ara başlıkların kullanılması okuyucu açısından yararlıdır. Ana başlıkların, A.,B., C., ara başlıklar, 1., 2., 3., şeklinde numaralandırılması tavsiye edilir. Ana başlıkların tümü (ana bölümler, kaynaklar ve ekler) BÜYÜK İNCE HARFLERLE veya daha büyük puntuyla Kalın Küçük Harflerle yazılmalıdır. Ara ve alt başlıkların ise sadece ilk harfleri büyük yazılmalıdır.

Metin içindeki vurgulanması gereken ifadeler, eğik harflerle gösterilir, kalın karakter kullanılmaz.

Doğrudan alıntılar tırnak içinde verilir. Alıntılar 5 satırdan fazla olduğunda, paragraf girintisinden bir cm içeriden başlatılmalı ve bir punto küçük yazılmalıdır.

Yazımda, TDK Yazım Kılavuzu esas alınır.

Kaynak Gösterimi

Dipnot ve kaynakların yazımı konusunda, yöntem bakımından kendi içinde tutarlı olması, dergi ve kitap adlarının eğik/ince, makale başlıklarının ise “tırnak” içinde, düz olarak yazılması ve sonda “Kaynaklar”ın verilmesi gerekir.

İnternet adreslerinde, parantez içinde erişim tarihi belirtilir.

Kaynaklar metnin sonunda, yazarların soyadına göre alfabetik olarak aşağıdaki şekilde yazılmalı; eserin yayınevi ve makalelerin sayfa aralıkları belirtilmelidir. Atıf yapılmayan çalışmalara Kaynaklar kısmında yer verilmemelidir.

Cunbur, Müjgân (1987), “Atatürk ve Milli Birlik”, Erdem, C.3, S. 7, s. 1-11.

Ergin, Muharrem (1991), Dede Korkut Kitabı II, 2. bs. Ankara: TDK Yay.

Öztuna, Yılmaz (2000), Türk Müsîkîsi Kavram ve Terimleri Ansiklopedisi, Ankara: AKM Yay.

Dört ve daha fazla yazarlı yayınlar: Deny, Jean vd. (1959), Philologiae Turcicae Fundamenta I, Wiesbaden: Steiner Verlag.